Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

OPERA.

RECENSUIT

IOH. SALOMO SEMLER.

VOLUMEN TERTIUM.

HALAE MAGDEBURGICAE

APUD IOH. CHRISTIAN. HENDEL

MDCCLXX.

TYPIS RECUSUM

MDCCCXXIX.

PRAEFATIO.

Tertium volumen operum *Tertulliani* in lucem prodit, nondum libellos omnes complexum; adeo editionum collatione variantium lectionum multitudo succrevit; licet dissimili fato libelli utantur. In aliis enim plura variare solent; in aliis minor est varietas. Hic fas non videbatur, me ipsum et unum praeire sententiam illam, de vera et prima lectione; quod arbitrium et lectorum simul esse debet, et temporis otiique plus postulat, quam hoc quidem semestri mihi ad eius generis studia concedebatur. Erit autem locus et opportunitas his curis liberalibus, ubi ad *indicem* seu *glossarium* perventum fuerit. Hic enim phrasium et constructionum vera natura quasi uno loco coibit, ut de incerta et variante scriptura iudicari facilius possit. Emendabuntur etiam quaedam alia menda typorum, atque ex observationibus virorum eruditorum potiora col-

ligen-

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

OPERA.

RECENSUIT

IOH. SALOMO SEMLER.

VOLUMEN TERTIUM.

HALAE MAGDEBURGICAE

APUD IOH. CHRISTIAN. HENDEL

MDCCLXX.

TYPIS RECUSUM

MDCCCXXIX.

PRAEFATIO.

Tertium volumen operum *Tertulliani* in lucem prodit, nondum libellos omnes complexum; adeo editionum collatione variantium lectionum multitudo ſuccrevit; licet diſſimili fato libelli utantur. In aliis enim plura variare ſolent; in aliis minor eſt varietas. Hic fas non videbatur, me ipſum et unum praeire ſententiam illam, de vera et prima lectione; quod arbitrium et lectorum ſimul eſſe debet, et temporis otiique plus poſtulat, quam hoc quidem ſemeſtri mihi ad eius generis ſtudia concedebatur. Erit autem locus et opportunitas his curis liberalibus, ubi ad *indicem* ſeu *gloſſarium* perventum fuerit. Hic enim phraſium et conſtructionum vera natura quaſi uno loco coibit, ut de incerta et variante ſcriptura iudicari facilius poſſit. Emendabuntur etiam quaedam alia menda typorum, atque ex obſervationibus virorum eruditorum potiora col-

ligen-

ligentur. In *dissertationibus* quas me pi
mittere memini, de pluribus difficultatibus
libellorum ipsorum, et rerum ipsarum, si
Theologiae doctrinam aliquam comparanti
exponetur diligentius. Fateor enim de qu
rundam libellorum probo et vero ingenio r
non parum dubitare; duplex certe eiusde
argumenti tractatio videtur non obscure c
servari. Incidunt autem hi libelli in ea te
pora, quae historica luce benigna fere omni
adhuc carent; ei igitur, si licet, aucupanc
et usurpandae dabimus diligentius opera
Ceterum usus sum et in hoc volumine p
curando opera et gnava diligentia clarissi
SCHÜTZII, qui *Seminario Regio* hic n
minus, quam Academiae sua studia addi
Iam lectores et liberales nostri consilii arbit
rogamus, ut porro benignitate sua nos ad
vent. Dabimus certe operam, ut *quart*
volumen post istos sex menses lucem vide
Dab. Halae in Fridericiana Regia d. 5 Octo
1770.

IO. SAL. SEMLE

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI
DE VIRGINIBUS VELANDIS LIBER.

Cap. I. Proprium iam negotium passus meae opinionis, latine [1]) quoque ostendam, virgines nostras [2]) velari oportere, ex quo transitum aetatis suae fecerint: hoc exigere veritatem, cui nemo praescribere potest, non spatium temporum, non patrocinia personarum, non privilegium regionum. Ex his enim fere consuetudo initium ab aliqua ignorantia vel simplicitate sortita, in usum per successionem corroboratur, et ita adversus veritatem vindicatur. Sed dominus noster Christus veritatem se, non consuetudinem, cognominavit *). Si semper Christus, et prior omnibus: aeque veritas sempiterna et antiqua res. Viderint ergo quibus novum est, quod sibi vetus est. Haereseis non tam novitas quam veritas revincit. Quodcumque adversus veritatem sapit, hoc erit haeresis, etiam vetus consuetudo. Caeterum suo vitio quis quid ignorat. Quod autem ignoratur, fuit tam requirendum, quam recipiendum, quod agnoscitur. Regula quidem fidei una omnino est, sola immobilis, et irreformabilis, credendi scilicet in unicum deum omnipotentem, mundi conditorem, et filium P. 2.

*) Ioh. 8.

1) *Quasi graece antea scripserit; sicut contra Marcionem fugit.* 2) *Ut differant ab aliis sectarum aliarum.*

filium eius Iesum Christum, natum ex virgine Maria, crucifixum sub Pontio Pilato, tertia [3]) die resuscitatum a mortuis, receptum in coelis, sedentem nunc ad dexteram patris, venturum iudicare vivos et mortuos, per carnis etiam resurrectionem. Hac lege fidei manente, caetera iam disciplinae et conversationis, admittunt novitatem correctionis; operante scilicet et proficiente usque in finem gratia dei. Quale est enim, ut diabolo semper operante et adiiciente cottidie ad iniquitatis ingenia [4]), opus dei aut cessaverit aut proficere destiterit? cum propterea Paracletum miserit dominus, ut quoniam humana mediocritas omnia semel capere non poterat, paulatim dirigeretur et
P. 3. ordinaretur et ad perfectum perduceretur disciplina, ab illo vicario domini, spiritu sancto. *Adhuc*, inquit*), *multa habeo loqui vobis, sed nondum potestis ea baiulare: Cum venerit ille spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem, et supervenientia renunciabit vobis.* Sed et supra de hoc eius opere pronunciavit. Quae est ergo Paracleti administratio, nisi haec, quod disciplina dirigitur, quod scripturae revelantur, quod intellectus reformatur, quod ad meliora proficitur? Nihil sine aetate est, omnia tempus exspectant. Denique, Ecclesiastes, *Tempus*, inquit**), *omni rei.* Aspice ipsam creaturam paulatim ad fructum promoveri. Granum est primo, et de grano frutex oritur, et de frutice arbuscula enititur. Deinde rami et frondes invalescunt, et totum arboris nomen expanditur; inde germinis tumor, et flos de germine solvitur, et de flore fructus aperitur. Is quoque rudis aliquamdiu et informis, paulatim aetatem suam dirigens, eruditur in mansuetudinem saporis. Sic et iustitia (nam idem deus iustitiae et creaturae) primo fuit in rudimen-

*) Ioh. 16. **) Eccles. 3.

3) tertio *Paris.* 4) εὑρήματα.

mentis, natura deum metuens. Dehinc per legem et prophetas promovit in infantiam. Dehinc per Evangelium efferbuit in iuventutem [5]). Nunc per Paracletum componitur in maturitatem. Hic erit solus a Christo magister et dicendus et verendus. Non enim ab se loquetur [6]), sed quae mandantur a Christo. Hic solus antecessor, quia solus post Christum. P. 4.
Hunc qui receperunt, veritatem consuetudini anteponunt. Hunc qui audierunt usque non olim [7]) prophetantem, virgines contegunt.

Cap. II. Sed nolo interim hunc morem veritatis [8]) deputare. Consuetudo sit, tantisper; ut consuetudini etiam consuetudinem opponam. Per Graeciam et quasdam Barbarias eius, plures ecclesiae virgines suas abscondunt. Est et sub hoc coelo institutum istud alicubi, ne qui gentilitati Graecanicae aut Barbaricae consuetudinem illam adscribat. Sed eas ego ecclesias proposui, quas et ipsi Apostoli vel Apostolici viri condiderunt, et puto ante quosdam [9]). Habent igitur et illae eandem consuetudinis autoritatem, tempora et antecessores opponunt magis quam posterae istae. Quid observabimus, quid deligimus [10])? non possumus respuere consuetudinem, quam damnare non possumus, utpote non extraneam, quia non extraneorum; cum quibus scilicet communicamus ius pacis et nomen fraternitatis. Una nobis et illis fides, unus deus, idem Christus, eadem spes, eadem lavacri sacramenta. Semel dixerim, una ecclesia sumus. Ita nostrum est, quodcunque nostrorum est. Caeterum dividis corpus; tam [11]) hic sicut in omnibus va-

 rie

5) *eadem disciplina est* Irenaei *et aliorum.* 6) loquitur *Ms. Wouwer. Rigalt.* 7) nunc olim *Iun.* nunc et olim *Ms. Wouwer. Rigalt. qui tamen praefert* usque non. 8) veritati *Fran. Paris. Rigalt.* 9) *scil. iuniores, quos non nominat. An Romae?* 10) deligemus *Fran. Paris. Rigalt.* 11) tamen *Wouwer. Rigalt.*

P. 5. rie instituti[12]) et dubiis et incertis fieri. Sol
adhibenda fuit examinatio, quae magis ex d
bus tam diversis consuetudinibus disciplii
dei conveniret. Et utique ea deligenda, qı
virgines includit, soli deo notas, quibus pr
terea[13]) a deo non ab hominibus captanda g
ria est, etiam ipsum bonum suum erubesc
dum est. Virginem magis laudando quam
tuperando confundas. Quia delicti durior fr
est, ab ipso et in ipso delicto impudentiam
cta. Nam illam consuetudinem, quae vi
nes negat, dum ostendit, nemo probasset,
aliquae[14]) tales, quales virgines ipsae. Ta
enim oculi volent virginem visam, quales
bet virgo, quae videri volet. Invicem se ei
dem[15]) oculorum genera desiderant. Eiusd
libidinis est, videri, et videre. Tam sa
viri est subfundi, si virginem viderit, qu
sanctae virginis, si a viro visa sit.

Cap. III. Sed nec inter consuetudines di
cere voluerunt illi sanctissimi antecessores.
men tolerabilius apud nos; ad usque proxi
utrique consuetudini communicabatur. A
trio permissa res erat, ut quaeque voluis
aut tegi aut prostitui, sicut et nubere; q
et ipsum neque cogitur neque prohibetur. C
tenta erat veritas[16]), pacisci cum consuet
ne, ut tacite sub consuetudinis nomine fru
P. 6. tur se vel ex parte. Sed quoniam coep
agnitio proficere, ut per licentiam utrius
moris iudicium melioris partis emergeret:
tim ille adversarius bonorum multoque[17])
stitutorum, opus suum fecit. Ambiunt vi
nes hominum, adversus virgines dei, n
plane fronte;[18]) temerarie audaciam ex

12) institutus *Fran. mendose.* 13) praeter
Fran. Paris. Rigalt. 14) aliqui tales, *affert Rhen*
galt. 15) eadem *Fran. Paris. Rigalt* 16) *antea*
dem male, paucis, si cum. 17) *scil.* magis. 18
temerariam audaciam *Cod. Wouw. Rig.*

tae, et virgines videntur, quae aliquid a viris petere possunt; nedum tale factum, ut scilicet aemulae earum, tanto magis liberae, quanto Christi solius ancillae, dedantur illis. Scandalizamur, inquiunt, quia aliter aliae incedunt, et malunt scandalizari quam provocari. Scandalum, nisi fallor, non bonae rei, sed malae exemplum est, aedificans ad delictum. Bonae res neminem scandalizant, nisi malam mentem. Si bonum est modestia, verecundia, fastidium gloriae, soli deo captans placere: agnoscant malum suum, quae de tali bono scandalizantur. Quid enim, si et incontinentes dicant se a continentibus scandalizari, continentia revocanda est? Et ne multi nobis scandalizentur, monogamia recusanda est? Cur non magis hae querantur, scandalo sibi esse petulantiam, impudentiam ostentaticiae virginitatis? Propter eiusmodi igitur capita nundinatitia, trahantur virgines sanctae in ecclesiam, erubescentes, quod cognoscantur in medio? paventes, quod detegantur accersitae [19]), quasi ad stuprum. Non minus enim et hoc pati nolunt. Omnis publicatio virginis bonae, stupri passio est, et tamen vim carnis pati, minus est, quia de officio naturae venit. Sed cum spiritus ipse violatur in virgine, sublato velamine, didicit amittere, quod tuebatur. O sacrilegae manus, quae dicatum deo habitum [20]) detrahere potuerunt. Quid prius [21]) aliquis persecutor fecisset, si hoc a virgine electum cognovisset? Denudasti puellam a capite, et tota iam virgo sibi non est: alia est facta. Exsurge igitur veritas, et quasi de patientia erumpe; nullam volo consuetudinem defendas, nam iam et illa consuetudine [22]) sub qua te fruebaris, expugnatur [23]). P. 7.

Te

19) *al.* arcessitae, *Iun.* 20) *tales formulae apud* [illegible] *occurrunt.* 21) prius *Fran. Rigalt.* 22) consuetudine, *deletur a Wouwerio et Rigaltio.* 23) expungitur *Fran.*

Te esse demonstra, quae virgines tegit
Ipsa scripturas tuas interpretare, quas con
tudo non novit. Si enim nosset, nunq
esset.

Cap. IV. Quatenus autem et de script
adversus veritatem argumentari consuet
est, statim opponitur nobis: nullam me
nem virginum ab Apostolo factam, ubi de
lamine praefinit; sed tantum mulieres n
natas; cum si voluisset et virgines tegi, de
ginibus quoque cum mulieribus nominati
pronunciasset. Quomodo illic, inquit, ub
nuptiis tractat, quid observandum sit, e
de virginibus, declarat? Itaque non conti
P. 8. eas lege velandi capitis, ut non nominata
hac lege, immo ex hoc[26] velari, qua
iubentur, quae nec nominantur. Sed et
eandem argumentationem retorquemus.
enim sciebat in[27] alias utriusque generi
cere mentionem; virginis dico, et mulieri
est non virginis, ex causa distinctionis, in
in quibus non nominat virginem non fac
distinctionem: ostendit conditionis comm
nem. Caeterum potuit hic quoque constit
differentiam inter virginem et mulierem;
alibi dicit, divisa est mulier et virgo. I
quas non divisit tacendo, in altera iniit
nec tamen quia illic divisa est et mulier et
go, hic quoque patrocinabitur illa divisio
quidam[29] volunt. Quanta enim alibi
non valent, ubi dicta scilicet non sunt, n
eadem sit causa quae alibi; ut sufficiat s
dictum. Illa autem causa virginis et mul

24) tegis *Cod. Wouwer. Rigalt. melius.* 25)
natim *Iun.* 26) *additur* non *Fran. sed eiicit nega*
Iunius. ex hoc revelari *Cod. Wouwer. Rigalt.* 2
abest Fran. sciebat alios *Cod. Wouwer. et Rigalt.* 2
alteravit *Fran. Rigalt. al.* in altera ivit; *Fran.*
29) quidem *Fran.*

longe divisa est ab hac specie. Divisa est, inquit, mulier et virgo, quare? quoniam innupta, id est virgo, cogitat ea, quae sunt domini, ut sit sancta, et corpore et spiritu. Nupta autem, id est non virgo, cogitat quomodo placeat viro. Haec erit interpretatio divisionis illius, nullum habens locum, in isto capitulo, in quo neque de nuptiis, neque de animo et cogitatu muliebri [30]), et virginis, pro- P. 9.
nunciatum, sed de capite velando. Cuius nullam volens esse disceptationem, Spiritus sanctus uno nomine mulieris, etiam virginem intelligi voluit, quam proprie non nominando a muliere non separavit; et non separando, coniunxit ei, a qua non separavit. Novum est nunc ergo principali vocabulo uti, et caetera nihilominus in eo vocabulo intelligi, ubi nulla est necessitas singillatim distinguendae universitatis, naturaliter compendium sermonis et gratum et necessarium est. Quoniam sermo laciniosus, et onerosus et vanus est. Sic et generalibus vocabulis contenti sumus, comprehendentibus in se specialium intellectum. Ergo iam de vocabulo ipso. Naturale vocabulum est foemina. Naturalis vocabuli generale, mulier. Generalis etiam speciale, virgo, vel nupta, vel vidua, vel quot etiam aetatis nomina accedunt. Subiectum igitur est generali speciale, quia generale prius est, et [31]) subiectivum [32]) antecessivo, et portionale universali, in ipso intelligetur [33]), cui subiicitur, et in ipso significatur, quia in ipso continetur. Sic nec manus, nec pes, nec ullum membrorum desiderat significari, corpore nominato. Et, si mundum dixeris, illic erit et coelum, et quae in eo, sol et luna, et sidera, et astra, et terra, et freta, et omnis census elementorum. Omnia dixeris,

30) mulieris *Fran. Rigalt.* 31) ut *Cod. Wouwer.*
32) subcessivum, *Rigalt.* 33) intelligitur *Fran. Rigalt.*

ris, quod ex omnibus constat. Sic et mulie-
P. 10. rem nominando, quicquid est mulieris, nominavit.

Cap. V. Sed quoniam ita mulieris nomen usurpant, ut non putent competere illud, nisi ei soli, quae virum passa sit: probari a nobis oportet, proprietatem eius vocabuli, ad sexum ipsum, non ad gradum sexus pertinere, quo communiter etiam virgines censeantur. Cum hoc genus secundi hominis a deo factum est, in adiutorium hominis, foemina illa, statim mulier est cognominata, adhuc felix, adhuc digna paradiso, adhuc virgo. *Vocabitur*, inquit, *mulier*. Habes itaque nomen, non dico iam virgini commune, sed proprium, quod a principio virgo sortita est. Sed ingeniose quidam de futuro volunt dictum, vocabitur mulier, quasi quae hoc futura esset, cum virginitatem resignasset: quoniam et adiecit [34]), *) *Propterea relinquet homo patrem et matrem, et conglutinabitur mulieri suae: et erunt duo in una carne* [35]). Ostendant igitur [36]) primo, ubi sit subtilitas ista, si de futuro mulier cognominata est, quod interea vocabulum acceperit? Non potest enim sine vocabulo praesentis qualitatis suae fuisse. Caeterum quale est, ut, quae in futurum vocaretur nomine designato, in praesenti nihil cognominaretur? Omnibus animalibus Adam nomina imposuit, et nemini [37]) ex futura conditione, sed ex praesenti institutio-
P. 11. ne; cui conditio quaecumque serviret, hoc appellata, quod a primordio voluit, quid ergo tunc vocabatur? Atquin quotiescumque in scriptura nominatur, mulier appellatur, antequam nupta; et nunquam virgo, cum virgo. Hoc no-

*) Genes. 2.

34) *alii* adiicit. 35) in carnem unam *Fran.* in carne una, *alii.* 36) *male in Veneta exstat*, legitur. 37) neminem, *Veneta*, *male.*

nomen tum unum illi fuit et quando nihil prophetico modo dictum est. Nam cum scriptura refert fuisse nudos duos, Adam et mulierem eius, nec hoc de futuro sapit, quasi mulierem dixerit eius, in praesagio uxoris. Sed quoniam et innupta illius mulier, ut de substantia ipsius: *Hoc*, inquit *), *os ex ossibus meis, et caro ex carne mea* 38) *vocabitur mulier.* Hinc ergo tacita conscientia naturae, ipsa divinitas animae in usum sermonis eduxit, nescientibus hominibus; sicut et alia multa, quae ex scriptura fieri et dici solere alibi poterimus ostendere, uti mulieres nostras dicamus uxores; quamquam et improprie quaedam loquamur. Nam et Graeci, qui magis vocabulo mulieris in uxore utuntur, alia habent propria vocabula uxoris. Sed malo hunc usum ad scripturae testimonium deputare. Ubi enim duo in unam carnem efficiuntur, per matrimonii nexum, caro ex carne et os ex ossibus vocatur, secundum originem mulier eius, ex cuius substantia incipit censeri facta uxor. Ita mulier non natura nomen est uxoris 39), sed uxor conditione nomen est mulieris. Denique mulier et non uxor dici potest; non mulier autem, uxor dici non potest; quia nec esse. Constituto igitur nomine novae foeminae, quod est mulier, et explicito quod prius fuit, id est nomine assignato: convertit iam ad Propheticam rationem, uti diceret: propter hanc relinquet homo patrem et matrem. Adeo separatum est nomen a Prophetia, quantum et ab ipsa persona, ut non utique de ipsa Eva dixerit, sed in illas foeminas futuras, quas in matrice generis feminini nominarit. Alioquin non Adam relicturus erat patrem et matrem, quos non habebat, propter Evam. Ergo non ad Evam perti- P. 12.

*) Ibidem.

38) *in graeca*, *αὕτη*, haec. 39) Ita mulier natura nomen est uxoris, et uxor conditione *Latin.*

tinet, quia nec ad Adam, quod prophetice dictum est. De maritorum enim conditione praedictum, qui ob mulierem parentes suos erant relicturi, quod in Evam cadere non potuit, quia nec in Adam. Si ita res est, apparet non propter futurum, mulierem cognominatam, ad quam futurum non pertinebat. Eo accedit, quod ipse rationem eius nominis edidit. Cum enim dixisset vocabitur mulier,[40]) quoniam ex viro suo sumpta est,[41]) et ipso adhuc virgine. Sed dicemus et de viri nomine suo loco. Nemo itaque nomen ad Prophetiam interpretetur, quod ex alia significatione deductum est: praesertim cum appareat, ubi de futuro nomen acceperit, illic scilicet, ubi Eva cognominatur, personali iam vocabulo, quia naturale praecesserat. Si enim Eva mater
P. 13, viventium est, ecce ex futuro cognominatur, ecce uxor et non virgo praenunciatur, hoc erit vocabulum nupturae. Ex nupta enim mater: Ita hic quoque ostenditur, non de futuro mulierem tunc nominatam, quae postmodum acceptura erat futurae conditionis suae nomen. Responsum satis est ad hanc partem.

Cap. VI. Videamus nunc, si et Apostolus formam vocabuli istius secundum Genesim observat[42]), sexui deputans illuc, si mulierem vocans virginem Mariam, quemadmodum et Genesis Evam. Scribens enim ad Galatas, *Misit*, inquit*), *deus filium suum factum ex muliere*. Quam utique virginem constat fuisse, licet Hebion resistat: Agnosco et angelum Gabrielem ad virginem missum; sed cum benedicit illam[43]), inter mulieres non inter virgines deputat: **) *Benedicta tu inter mulieres*. Sciebat

*) Gal. 4. **) Luc. 1.

40) *Rigaltius post Wouwerium e Ms. interserit:* addidit. 41) *Iunius inserit:* ait. 42) observet *Fron.* 43) cum benedicit, illam *Iun.*

bat et angelus mulierem etiam virginem dici. Sed et ad haec duo ingeniose quidam respondisse sibi visus est: quoniam quidem desponsata est Maria, idcirco et ab Angelo et ab Apostolo mulierem pronunciatam. Desponsata enim, quodammodo nupta. Tamen inter quodammodo, et verum, satis interest, duntaxat hoc in loco, nam alibi ita sane habendum est. Nunc vero, non quasi iam nuptam mulierem Mariam pronunciaverunt, sed quasi, nihilominus foeminam, etiam si non sponsam, quasi hoc a primordio dictam. Illud enim praeiudicet necesse est, a quo forma descendit. Caeterum quod pertineat [44]) ad hoc capitulum, si P. 14.
hic desponsatae adaequatur, ut ideo mulier dicta sit Maria, non quae [45]) foemina, sed qua maritata [46]); iam ergo Christus non ex virgine natus est, quia ex desponsata, quae virgo esse desierit hoc nomine. Quod si ex virgine natus est, licet ex desponsata, tamen integra; agnosce mulierem, etiam virginem, etiam integram dici. Hic certe nihil prophetice dictum videri potest, ut futuram mulierem, id est nuptam, Apostolus nominarit, dicendo factum ex muliere. Non enim poterat posteriorem mulierem nominare, de qua Christus nasci non habebat, id est virum passam; sed illa, quae erat praesens, quae erat virgo, et mulier vocabatur post [47]) vocabuli huius proprietatem, secundum primordii formam virginis [48]), et ita universo mulierum generi defensam.

Cap. VII. Convertamur [49]) ad ipsas iam rationes recensendas, per quas Apostolus docet velari foeminam oportere, an eadem [50]) etiam vir-

44) pertinet *Fran.* 45) qua, *alii.* 46) marita *Ciacon. Rigalt.* 47) per *Latin. Rigalt.* 48) virgini *Fran. Rigalt.* 49) convertamus *Fran. Rigalt.* 50) eaedem *Fran. Parif. Rigalt.*

virginibus competant; ut ex hoc quoque voca-
bulo[51]) communionis[52]) inter virgines et non
virgines constet, dum eaedem velaminis cau-
P. 15. sae in utraque parte deprehenduntur. Si ca-
put mulieris, vir est: utique et virginis, de
qua fit mulier, illa, quae nupsit: nisi si virgo
tertium genus est, monstruosum aliquod sui
capitis. Si *mulieri turpe est radi sive tonderi* *),
utique et virgini. Proinde viderit seculum
aemulum dei, si, ita virgini caesum capillum
decori mentitur[53]) quemadmodum et puero
permissum[54]). Ergo cui aeque non convenit
radi sive tonderi, aeque convenit operiri. Si
gloria viri est mulier, quanto magis virgo, quae
et gloria sibi est? Si *mulier ex viro et propter
virum*, costa illa Adae, virgo primum fuit. Si
mulier potestatem habere super caput debet: vel eo
iustius virgo, ad quam pertinet, quod in cau-
sa est. Si enim *propter angelos*, scilicet quos
legimus a deo et coelo excidisse, ob concupi-
scentiam foeminarum: quis praesumere potest,
quales[55]) angelos, maculata iam corpora, et
humanae libidinis reliquias desiderasse, ut
non ad virgines potius exarserint, quarum flos
etiam humanam libidinem excusat[56]). Nam
et scriptura sic suggerit, *Et factum est*, in-
quit **), *cum coepissent homines plures fieri super
terram, et filiae natae sunt eis. Conspicati autem
filii dei, filias hominum, quod pulchrae essent, ac-
ceperunt sibi uxores, ex omnibus quas elegerunt.*
Hic enim nomen mulierum Graecum, uxores
P. 16. sapit: quia de nuptiis mentio est. Cum ergo
filias hominum dicit, manifeste virgines por-
tendit, quae adhuc apud parentes deputaren-
tur.

*) 1 Cor. 11, 5 sq. **) Gen. 6.

51) vocabuli *Paris. Rigalt.* 52) communio *Fran. Paris.* 53) metitur *Latin.* nec displicet *Rigaltio.* 54) promissum, *Latin.* 55) tales *Fran. Rigalt. Iunius praefert* quales. 56) excussat *Fran. Rigaltius exponit bene.* recusat; *ab hominibus decerpi noluit.*

tur. Nam nuptae, maritorum nuncupantur, cum potuerit dixiſſe uxores hominum aeque, non adulteros nominans angelos, ſed maritos, dum innuptas ſumunt filias hominum, quas natas ſupra dixit, ſic quoque virgines ſignificavit [57]) ſupra natas. At hic angelis nuptas; aliud eas neſcio quam natas, et dehinc nuptas. Debet ergo adumbrari facies tam periculoſa, quae usque ad coelum ſcandala iaculata eſt, ut cum deo adſiſtens, cui rea eſt angelorum exterminatorum, caeteris quoque angelis erubeſcat, et malam illam aliquando libertatem capitis ſui comprimat, iam nec hominum oculis offerendam. Sed et ſi contaminatas iam foeminas angeli illi appetiſſent, tanto magis propter angelos virgines velari debuiſſent, quanto magis propter virgines angeli deliquiſſe potuiſſent. Si autem et naturae praeiudicium adiicit Apoſtolus*), quod *honor ſit mulieris redundantia capillorum, quia coma pro operimento eſt:* utique hoc maxime virgini inſigne eſt: quare [58]) et ornatus ipſe [59]), proprie ſic eſt, ut concumulata in verticem, ipſam capitis arcem ambitu crinium contegat.

Cap. VIII. Horum certe omnium contraria efficiunt, ne vir caput velet: ſcilicet quia non ſit naturaliter conſecutus ambitionem capillorum, quia radi ſive tonderi non ſit turpe illi, quia non propter illum angeli exorbitarint, quia gloria et imago dei ſit, quia caput eius Chriſtus. Itaque cum de viro et muliere Apoſtolus tractet, cur illam oporteat velari, illum vero non, apparet cur et virginis ſilentium fece- P. 17.

*) 1 Cor. 11, 15.

57) ſignificans. Supra natas; at hic, *Fran. Rig. totum locum ſic reſtituit Iun.* Cum p. d. v. hominum; aeque n. a. n. angelos, ſed maritos, d. i. ſ. f. h. q. n. ſ. d.; ſic quoque virgines ſignificavit ſupra natas, at hic angelis nuptas. Aliud — — — 58) quarum *Fran. Rigalt.* 59) ipſa *Ms. Wouwer. Rigalt.*

Potuit dignius honorari aliqua praerogativa virilis aut gradus aut officii. Plane scio alicubi virginem in viduatu ab annis nondum viginti collocatam. Cui si quid refrigerii debuerat episcopus, aliter utique salvo respectu disciplinae praestare potuisset, ne tale nunc miraculum, ne dixerim monstrum, in ecclesia denotaretur, virgo vidua; hoc quidem portentuosior, quod nec qua vidua caput texit, utrumque se negans, et virginem, quae vidua deputetur, et viduam, quae virgo dicatur. Sed ea au-
P. 20. toritate illic sedet contecta [67]), qua et virgo, ad quam sedem praeter annos sexaginta non tantum univirae, id est nuptae aliquando eliguntur, sed et matres et quidem educatrices filiorum: scilicet, ut experimentis omnium affectuum structae, et [68]) facile norint caeteras et consilio et solatio iuvare, et ut nihilominus ea decucurrerint, per quae foemina probari potest. Adeo nihil virgini ad honorem de loco permissum est.

Cap. X. Sic nec de aliquibus insignibus. Ceterum satis inhumanum, si foeminae quidem per omnia viris subditae, honorigeram notam virginitatis suae praeferant, qua [69]) suspiciantur et circumspiciantur et magnificentur a fratribus: viri autem, tot virgines, tot spadones voluntarii, caeco bono suo incedant, nihil gestantes, quod et ipsos faceret illustres. Debebunt etiam et ipsi aliqua sibi insignia defendere, aut [70]) pennas [71]) Garamantum, aut scrobulos [72]) Barbarorum, aut Cicadas Atheniensium, aut Cirros Germanorum, aut stigmata Britonum: aut ex diverso fiat, capite velati in eccle-

67) intecta *Fran. Paris. Rigalt. forte* non tecta *Iun.* 68) et *abest Fran. Par. Rig.* 69) quasi, *Veneta.* 70) *forte* ut, *Iun.* 71) *forte* pinnas *i. e. intortos crinium plexus Iun.* 72) crobylos *Fran. sic scholiastes Thucydidis lib. 1. le Prieur.* strobulos *Par. Salmasius et Rigaltius, legunt,* stropulos.

ecclesia lateant. Certi sumus spiritum sanctum magis masculis tale aliquid subscribere potuisse, si foeminis subscripsisset: cum praeter sexus autoritatem, etiam ipsius[73]) continentiae nomine masculos potius honorari oportuisset. Quarum quanto sexus avidior, et callidior[74]) in feminas, tanto continentia maioris ardoris laboratior, ideoque dignior omni ostentatione: si ostentatio virginitatis est dignitas. Non enim et continentia virginitatis[75]) antistat, sive viduarum[76]), sive qui ex consensu contumeliam communem[77]) iam recusaverunt. Nam virginitas gratia constat: continentia vero virtute. Non concupiscendi, cui concupiscendo inoleveris, grande certamen est: cuius autem concupiscendi ignoraveris fructum, facile non concupisces; adversarium non habens, concupiscentiam fructus. Quomodo ergo non magis viris aliquid tale deus in honorem subscripsisset, vel quia familiariori, scilicet imagini suae, vel quia plus laboranti? Si autem nihil masculo, multo magis feminae. P. 21.

Cap. XI. Sed quod supra intermisimus, ex parte subsecutae disputationis, ne cohaerentiam eius dispergeremus, nunc responso expungemus. Ubi enim gradum fiximus de Apostoli absoluta diffinitione[78]), omnem mulierem etiam omnis aetatis intelligendam*): responderi ex diverso habebat, ergo a nativitate et a primo nomine aetatis, virginem operiri oportere. Non ita est autem, sed ex quo se intelligere coeperit, et sensum naturae suae intrare, et de virginis[79]) exire, et pati novum P. 22.

*) 1 Cor. 11.

73) ipsius *abest Paris.* 74) calidior, *alii melius.* 75) virginitati *Fran. Paris. Rigalt.* 76) viduorum *Fran. Paris. Rigalt.* 77) *sic* matrimonium *homo fanaticus describit.* 78) definitione *Fran. Paris. Rigalt.* 79) virgineis *Fran.*

vum illud, quod alterius aetatis est. Nam et
principes generis Adam et Eva *), quamdiu in-
tellectu carebant, nudi agebant **). At ubi de
arbore agnitionis gustaverunt, nihil primum
senserunt, quam erubescendum. Ita[80]) sui qui-
que sexus intellectum, tegmine notaverunt. Sed
et si propter angelos velanda est, sine dubio ab
ea aetate lex velaminis operabitur, a qua potue-
runt filiae hominum concupiscentiam sui addu-
cere, et nuptias pati. Ex illo enim virgo desi-
nit, ex quo potest non esse. Et ideo penes
Israël illicitum est ad virum tradere, nisi post
contestatam sanguine maturitatem[81]): ita ante
hunc indicem, acerba res est. Igitur si tam
diu virgo, quamdiu acerba est, desinit virgi-
nem, cum matura[82]) cognoscitur, et, ut non
virgo, iam legi applicatur, sicut et nuptiis.
Et desponsatae quidem habent exemplum Re-
beccae, ***) quae cum ad sponsum ignotum
adhuc ignota perduceretur, simul ipsum co-
gnovit esse, quem de longinquo perspexe-
rat[83]): non sustinuit dexterae colluctationem,
nec osculi congressionem, nec salutationis
communicationem[84]), sed confessa, quod
senserat, id est spiritu nuptam, negavit vir-
ginem, velata ibidem. O mulierem iam de
Christi disciplina. Ostendit enim, etiam nu-
P. 23. ptias de aspectu et animo fieri, quemadmodum
stuprum: nisi quod etiam Rebeccam[85]) qui-
dam adhuc velant. De ceteris vero, id est
quae desponsatae non sunt, viderit paren-
tum[86]) procrastinatio, ex angustiis vel scru-
pulositate descendens, viderit et ipsum conti-
nentiae votum. Nihil pertinet ad aetatem su[a]
spa-

*) Genes. 2. **) Genes. 3. ***) Gen. 24.

80) Itaque *Fran. Paris. Rig.* 81) *mirum es[t]
istos sanctulos talia recensere.* 82) natura *Paris.*
83) prospexerat, *alii.* 84) communionem *Franeq.*
85) *i. virginem desponsatam; sed aliam, non velant.*
86) *sic recte; antea,* viderint aut.

ſpacia currentem, ſuaque debitae maturitati luentem. Alia in occulto mater, natura; et alius in latenti pater, tempus, filiam ſuam legibus ſuis maritarunt. Aſpice nuptam iam illam tuam virginem, et animam expectationem, et carnem transfigurationem [87]), cui tu ſecundum paras maritum. Iam et vox obſolefacta eſt, et membra completa ſunt, et pudor ubique veſtitur, et menſes tributa defendunt [88]); ac tu mulierem negas, quam muliebria pati dicis? Si congreſſio viri mulierem facit, non tegantur, niſi poſt ipſam nuptiarum paſſionem. Atquin etiam apud ethnicos velatae ad virum ducuntur. Si autem ad deſponſationem velantur, quia et corpore et ſpiritu maſculo mixtae ſunt, per osculum et dexteras, per quae primum reſignarunt pudorem ſpiritu [89]), per commune conſcientiae pignus, quo totam condixerunt confuſionem: quanto magis tempus illas velabit, ſine quo ſponſari non poſſunt et quo urgente ſine ſponſalibus virgines deſinunt eſſe? P. 24. Tempus etiam ethnici obſervant, ut ex lege naturae iura ſua aetatibus reddant. Nam feminas quidem a duodecim annis, maſculum vero a duobus amplius ad negocia mittunt, pubertatem in annis, non ſponſalibus aut nuptiis decernentes. Mater familiae vocatur, licet virgo, et pater familiae, licet inveſtis. A nobis nec naturalia [90]) obſervantur, quaſi alius ſit deus naturae, quam noſter.

Cap. XII. Agnoſcet [91]) mulierem, agnoſcet [91]) nuptam, de teſtimoniis et corporis et ſpiritus, quae patitur et in conſcientia et in carne.

 Hae

87) expectatione — transfiguratione *Fran. Pariſ. Rigalt. melius omnino*. ex ſpectatione *Latin.* 88) dependunt *Latin.* 89) ſpiritus *Woweer. Rigalt. bene.* 90) naturalibus, *veneta.* 91) Agnoſce et *Fran. Par. Rigalt. melius.*

Hae sunt tabellae priores naturalium sponsaliorum et nuptiarum. Impone velamen extrinsecus, habenti tegumen intrinsecus. Tegantur etiam superiora, cuius inferiora nuda[92]) non sunt. Vis scire, quae sit aetatis autoritas? Propone utramque; immature compressam, in habitu mulieris, et quae maturitate progressa in virginitate duret, cum suo habitu; facilius illa mulier negabitur, quam ista virgo credetur. Tanta est adeo fides aetatis, ut nec habitu obstrui possit. Quid quod etiam[93]) hae nostrae, etiam habitu, mutationem aetatis confitentur, simulque se mulieres intellexerunt, de virgini-
P. 25. bus educantur[94]), a capite quidem ipso deponentes, quod fuerunt: vertunt[95]) capillum, et[96]) acu lasciviore comam sibi inferunt[97]), crinibus a fronte divisis, apertam professae mulieritatem[98]). Iam et consilium formae a speculo petunt, et faciem morosiorem lavacro macerant, forsitan et aliquo eam medicamine interpolant, pallium extrinsecus iactant, calceum stipant multiformem; plus instrumenti ad balneas deferunt, quid singula persequar? Solae autem manifestae paraturae[99]) totam circumferunt mulieritatem. Sed virginali[100]) volunt sola capitis nuditate, uno habitu negantes, quod toto suggestu profitentur.

CAP. XIII. Si propter homines habitu abutuntur, impleant illum etiam in hoc, ut et apud

92) *invenusta sedulitas scriptoris, de virginibus velandis!* Violo te pudor, *le Prieur his ipse adscripsit.* 93) Quid? quod et iam hae nostrae *Iun.* 94) *i.* educuntur; *non sunt inter virgines.* 95) *scil.* croco, *seu colore inficiunt.* 96) *additur* in *Franeq. Parisin.* 97) inserunt, *alii melius.* 98) *mirum nomen; fanaticis et scholasticis uitata.* 99) Solae enim *Fran. Paris.* solae enim *Latin. Iun.* Sola enim manifesta paratura *Ciaccon.* Solae *in codice divionensi; et Rigaltius praestitit.* 100) virginari *Fran. Paris. Iun. Rigalt. i. virgines haberi.*

apud ethnicos caput velent. Certe in eccle-
sia virginitatem suam abscondant, quam extra
ecclesiam celant. Timent extraneos; revere-
antur et fratres: aut constanter audeant, et
in vicis virgines videri, sicut audent in eccle-
siis. Laudabo vigorem, si aliquid et apud eth-
nicos virginitatis nundinarint. Eadem natura
foris, quae et intus, eadem institutio apud P. 26.
homines et apud dominum eadem libertate
constat. Quo ergo foris quidem bonum suum
abstrudunt, in ecclesia vero provulgant? ex-
posco rationem. Utrumne, ut fratribus suis
placeant, an ut ipsi deo? Si, ut ipsi deo:
tam idoneus est ad *conspicienda, quae in occulto
fiunt* *), quam iustus ad remuneranda, quae
soli sibi fiunt. Denique praecipit, nihil *debucci-
nemus* eorum, quae apud illum mercedem me-
rebuntur, nec ea ab hominibus compensemus.
Quod si unius Victoriati, vel quamcunque elee-
mosynae operationem, *sinistra conscientia*[101])
facere prohibemur, quantum tenebrarum cir-
cumfundere debemus, cum tantam oblationem
deo offerimus, ipsius corporis et ipsius spiri-
tus nostri, cum illi[102]) ipsam naturam conse-
cramus? Ergo quod non potest videri propter
deum fieri, quia sic fieri deus non vult: sequi-
tur, ut hominum gratia fiat: utique[103]) pri-
mo illicitum, ut gloriae libidinosum. Gloria
enim illicitum est eis, quorum probatio in
omni humiliatione[104]) constat, et si a deo
confertur continentiae virtus, **) *quid gloria-
ris, quasi non acceperis?* Si vero non accepisti,
quid[105]) habes, quod datum tibi non est?
Hoc ipso autem[106]) constat a deo datum[107])
tibi

*) Matth. 6, 2. 3. **) 1 Cor. 4, 7.

101) finistra conscia *Franeq. Parisin. Rigalt. recte.* 102) illam *Fran. Par.* illi ipsi, *cod. divion.* 103) utique. Primo, *Iun.* 104) in omni humiliate, *affert Rhenan.* 105) *forte*, qui. 106) aut *Fran. Parisi.* 107) datam *Fran. Paris. Rigalt.*

P.27. tibi non esse, quod illum[108]) non soli deo praestat. Videamus ergo quod humanum est, an firmum[109]) et verum.

Cap. XIV. Referunt aliquando dictum a quodam[110]) cum primum quaestio ista tentata est, et quomodo ceteras sollicitabimus ad huiusmodi opus? scilicet felices nos facient, si plures erunt, et non dei gratia vel merita eiusque. Virgines ecclesiam, an ecclesia virgines ornat deo, sive commendat? Confessus[111]) est igitur gloriam esse in causa. Porro ubi gloria, illic sollicitatio. Ubi sollicitatio, illic coactio. Ubi coactio, illic necessitas. Ubi necessitas, illic infirmitas. Merito itaque dum caput non tegunt, ut [illegible]ficentur gloriae causa, ventres tegere[112]) coguntur infirmitatis ruina. Aemulatio enim illarum[113]) non religio producit. Aliquando et ipse deus venter earum; quia facile virgines fraternitas[114]) suscipit. Nec tantum autem ruunt, sed et funem longum delictorum sibi attrahunt. Prolatae enim in medium, et publicato bono suo elatae, et[115]) fratribus omni honore et chari-
P.28. tate et operatione[116]) cumulatae, dum non latent[117]), ubi quid admissum est, tantum dedecoris cogitantes[118]) quantum honoris habuerunt. Si intectum caput virginitati adscribitur, si qua virgo exciderit de gratia[119]) virginitatis, ne prodatur, intecto permanet capite

108) illam *Fran. Paris. Rigalt.* 109) *additur* sit *Franeq. Parisin.* 110) quadam *Cod. Wouwer. Rigalt.* 111) confessa *Ms. Wouwer. Rig.* 112) *Hoc ad historiam illarum* virginum *pertinet; sed ea fere omnis silet. Iidem semper fructus ineptorum votorum.* 113) illas *Fran. Paris. Rigalt.* 114) *est et hoc historiae occultae.* 115) et a fratribus *Cod. Wouwer. Rigalt.* 116) et charitatis operatione *Fran. Paris. Rigalt.* 117) dummodo latent quod admissum est *Latin.* 118) cogitant *Paris.* 119) χάρις *illa ecclesiastica.*

pite esse [120]), et tunc iam alieno ambulat habitu, id est quem sibi vendicat virginitas, permanet nihilominus in habitu vel tunc saltem alieno, ne scilicet mutatione prodatur [121]). Consciae muliebritatis [122]), iam indubitatae [123]) audent nudo capite ad deum adire. Sed aemulator deus et dominus, qui dixit, *Nihil occultum quod non revelabitur;* plerasque etiam in conspectum deducit [124]). Non enim confitebuntur, nisi ipsorum infantium suorum vagitibus proditae. Quantum autem plures, non etiam de pluribus sceleribus suspectas habebis? Dicam, licet nolim; difficile mulier semel fit, quae [125]) timet fieri, quaeque iam facta, potest virginem mentiri sub deo. Quanta item circa uterum suum audebit, ne etiam mater detegatur? scit deus, quod [126]) iam infantes, et perfici et perduci ad partum integros, duxerit, debellatos aliquandiu a matribus. Facillime semper concipiunt et felicissime pariunt huiusmodi virgines, et quidem simillimos patribus. Haec admittit flagitia coacta et invita [127]) virginitas. Ipsa concupiscentia non latendi, non est pudica [128]): patitur aliquid, quod virginis non sit, studium placendi; utique et viris. Quantum velis bona mente conetur, necesse est publicatione sui periclitetur, dum percutitur oculis incertis et multis, dum digitis demonstrantium titillatur, dum nimium amatur, dum inter amplexus et oscu- P. 29.

120) esse *omittitur Fran. Paris. Rigalt.* 121) *ista omnia,* (id est etc.) *cosi in libris exstant, Rigaltius putat importuna, et e margine. Nempe parum placebat ista narratio de* votis virginum. 122) mulieritatis *Latin. Rig. melius.* 123) indubitatae, *alii; melius.* 124) *Et hoc est historiae. Applicabimus autem ad monachas omnium temporum.* 125) *Rigalt. negationem reponit,* non *timet; licet exciderit etiam antiquis exemplaribus.* 126) quot *Paris. non male.* 127) *sic legendum; non,* inviтата *ut Rhenan. et cod. Divionens.* 128) *alii,* non est compudica.

oſcula[129]) aſſidua concaleſcit. Sic frons duratur, ſic pudor teritur, ſic ſolvitur, ſic diſcitur aliter iam placere deſiderare.

Cap. XV. Sed enim vera, et tota, et pura
virginitas, nihil magis timet, quam ſemet-
ipſam: etiam feminarum oculos pati non vult,
alios ipſa oculos habet; confugit ad velamen
capitis quaſi ad galeam, quaſi ad clypeum,
qui bonum ſuum protegat adverſus ictus ten-
tationum, adverſus iacula ſcandalorum, ad-
verſus ſuſpiciones et ſuſurros, et aemulatio-
nem, ipſum quoque livorem. Nam eſt aliquid
etiam apud ethnicos metuendum, quod faſci-
P. 30. num vocant, infeliciorem laudis, et gloriae
enormioris eventum. Hoc nos interdum dia-
bolo interpretamur. Ipſius eſt enim boni
odium. Interdum deo deputamus. Illius eſt
enim ſuperbiae iudicium, extollentis humiles
et deprimentis elatos. Timebit itaque virgo
ſanctior, vel in nomine faſcini, hinc adverſa-
rium, inde deum: illius lividum ingenium,
huius cenſorium lumen; et gaudebit, ſibi ſo-
li et deo nota, ſed et ſi cui innotuerit, ſapit,
ſi tentationibus gradum obtraxerit[130]). Quis
enim audebit oculis ſuis premere faciem clau-
ſam, faciem non ſentientem? faciem (ut dixe-
rim) triſtem? quicunque malus cogitatus, ipſa
ſeveritate frangetur. Iam ſe etiam mulierem
negat, quae virginem celat.

Cap. XVI. In his conſiſtit defenſio noſtrae opinionis ſecundum ſcripturam, ſecundum naturam, ſecundum diſciplinam. Scriptura legem condit, natura conteſtatur, diſciplina exigit. Cui ex his conſuetudo opinionis prodeſt, vel qui diverſae ſententiae color eſt? dei eſt ſcriptura, dei eſt natura, dei eſt diſcipli-

na,

129) ἀδελφότητος *ſcilicet univerſae.* 130) obſtruxerit *Latin. Rigalt. la Cerda.*

na, quicquid contrarium est istis, dei non est. Si scriptura incerta est, natura manifesta est. Et de eius testimonio, scriptura incerta non potest esse[131]: si de natura dubitatur, disciplina quid magis deo ratum sit ostendit. Nihil est illi carius humilitate, nihil acceptius modestia, nihil operosius[132] gloria, et studio hominibus placendi. Illud itaque sit tibi et scriptura, et natura, et disciplina, quod ratum deo inveneris, sicut iuberis, *omnia examinare, et meliora quaeque sectari* *). Superest etiam, ut ad ipsas convertamur, quo libentius ista suscipiant. Oro te, sive mater, sive soror, sive filia, virgo, secundum annorum nomina dixerim, vela caput: si mater, propter filios; si soror, propter fratres; si filia, propter patres; omnes in te aetates periclitantur, indue[133] armaturam pudoris; circumduc vallum verecundiae, murum sexui tuo strue, qui nec tuos emittat oculos, nec admittat alienos. Adimple habitum mulieris, ut statum virginis serves; mentire aliquid ex his, quae intus sunt, ut soli deo exhibeas veritatem, quamquam non mentiris nuptam. Nupsisti[134] enim Christo: illi tradidisti carnem tuam, illi sponsasti maturitatem tuam. Incede secundum sponsi tui voluntatem. Christus est, qui et alienas sponsas et maritas[135] velari iubet; utique multo magis suas. P. 31.

Cap. XVII. Sed et vos admonemus, alterius pudicitiae mulieres, quae in nuptias incidistis; nec[136] sic a disciplina velaminis exolesca- P. 32.
tis

*) 1 Thess. 5, 21.

131) *Recentiores quidam vix ferunt sic aliquem loqui, naturam iuvare scripturae obscuritatem.* 132) perosius *Fran. Paris. Rigalt.* 133) induc, *Rhenanus.* 134) *Redolet omnino aliquod instar status monastici; sed quod a christianismo ingenuo abfuit.* 135) maritatas *Fran. Rigalt.* 136) ne, *alii.*

tis[137]), ne quidem in momento horae; ut quia reiicere illam non poteſtis, alio modo deſtruatis, neque tectae, neque nudae incedentes. Mitris enim et lanis quaedam non velant caput, ſed conligant, a fronte quidem protectae, qua proprie autem caput eſt, nudae[138]). Aliae modice linteolis, credo ne caput premant, nec ad aures usque demiſſis, cerebrotenus operiuntur. Miſereor, ſi tam infirmo auditu ſunt, ut per tegmen audire non poſſint. Sciant quia totum caput mulier[139]) eſt. Limites et fines eius eo usque porriguntur, unde incipit veſtis: quantum reſoluti crines occupare poſſunt, tanta eſt velaminis regio, ut cervices quoque ambiantur. Ipſae enim ſunt, quas ſubiectas eſſe oportet, propter quas *poteſtas ſupra caput haberi debet* *); velamen iugum illarum eſt. Iudicabunt nos[140]) Arabiae feminae ethnicae, quae non caput, ſed faciem quoque ita totam tegunt, ut uno oculo liberato, contentae ſint dimidiam frui lucem, quam totam faciem proſtituere. Mavult femina videre quam videri; quas propterea infelicioſſimas ait Romana quaedam regina, quod adamare magis, quam adamari poſſint; cum ſint
P. 33. vel ex alterius felicitatis[141]) et quidem frequentioris, immunitate felices, quia facilius adamari quam adamare feminae poſſint. Et ethnicae quidem diſciplinae meracior et (ut ita dixerim) barbarior modeſtia. Nobis dominus etiam revelationibus[142]) velaminis ſpacia metatus eſt. Nam cuidam ſorori noſtrae angelus in ſomnis cervices, quaſi applauderet, ver-

*) 1 Cor. 11, 14.

137) exſoleſcatis *Iun.* *ut* *c.* *9.* de cultu fem. 138) renudae, *Veneta.* 139) Sciant, quia totum caput mulieris, limites et fines eius. Eousque *Iun.* 140) vos *Fran.* *Pariſ.* *Rig.* 141) infelicitatis *Fran.* *Pariſ.* *Rigalt.* 142) revelationum *iactatarum antiquum exemplum.*

verberans, elegantes, inquit, cervices, et merito nudae. Bonum est usque ad lumbos a capite veleris [143]), ne et tibi ista cervicum libertas non prosit. Et utique quod uni dixeris, omnibus dixeris. Quantam autem castigationem merebuntur etiam illae, quae inter psalmos vel in quacunque dei mentione retectae perseverant? merito ne etiam [144]), in oratione ipsa facillime fimbriam, aut villum, aut quodlibet filum cerebro superponunt, et tectas se opinantur. Tanti caput suum mentiuntur [145]). Aliae, quibus plane maior est palma omni fimbria et filo, non minus capite suo abutuntur, ut bestia quaedam magis, quam avis, licet pennata, brevi capite, protracta cervice, cetera altegradia. Hanc aiunt cum delitescendum habet, caput solum plane totum in condensum abstrudere, reliquam se in aperto relinquere. Ita dum in [146]) capite secura est, nuda, qua maior est, capitur tota, cum capite. Tales erunt et istae, minus quam utile est, tectae. Oportet ergo omni tempore et omni loco memores legis incedere, paratas et instructas ad omnem dei mentionem, qui si fuerit in pectore, cognoscetur et in capite feminarum. Haec cum bona pace legentibus, utilitatem [147]) consuetudini praeponentibus, pax et gratia a domino nostro Iesu redundet, cum Septimio Tertulliano, cuius hoc opusculum est [148]). P. 34.

143) reveleris *Iun.* 144) *additur* quae *Cod. Wouw. Rig.* 145) metiuntur *Par. Rig.* 146) *praepositionem eiicit Iun.* 147) veritatem *Latin. Rigalt.* 148) cum Septimio *etc. ista pars mihi videtur addita esse a librario quodam.*

Q. SEPT.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI
DE
HABITU MULIEBRI[1]
LIBER.

P. 35. CAP. I. Si tanta in terris moraretur fides,
quanta merces eius expectatur in coelis, nulla
omnino veſtrum, ſorores dilectiſſimae, ex
quo deum vivum cognoviſſet, et de ſua, id
eſt de feminae conditione didiciſſet, laetiorem
habitum, ne dicam glorioſiorem appetiſſet,
ut non magis in ſordibus ageret, et ſqualorem
potius affectaret, ipſam ſe circumferens Evam
lugentem et poenitentem; quo plenius id quod
de Eva trahit (ignominiam dico primi deli-
cti et invidiam perditionis humanae) omni
ſatisfactionis habitu expiaret. *) *In doloribus
et anxietatibus paris* [2]) *mulier, et ad virum tuum
converſio tua; et ille dominabitur* [3]) *tui*, et Evam
te eſſe neſcis? Vivit ſententia dei ſuper
ſexum iſtum, in hoc ſeculo: vivat et reatus
neceſſe eſt. Tu es diaboli ianua, tu es arbo-
ris illius reſignatrix, tu es divinae legis prima
P. 36. deſertrix, tu es quae eum ſuaſiſti [4]), quem
diabolus aggredi non valuit. Tu imaginem
dei, hominem, tam facile eliſiſti: propter
tuum meritum, id eſt mortem, etiam filius
dei mori habuit: et adornari tibi in mente eſt,
ſuper pelliceas tuas tunicas [5])? Age nunc, ſi
ab

*) Gen. 3.

1) *ſolent dividi libri:* de habitu mulierum; *et* de cultu feminarum; *ſed in Agobardino codice fuit*, de cultu feminarum *lib. 1. lib. 2. Rig.* 2) paries *Fran. Rig.* 3) dominatur. *Par.* 4) perſuaſiſti *Ms. Wouw. Rigalt.* 5) *ſic ſolent antiquiores deſcribere corpus humanum.*

ab initio rerum et Mileſii oves tonderent, et Seres arbores nerent, et Tyrii tinguerent, et Phryges inſuerent, et Babylonii intexerent, et Margaritae canderent, et ceraunia coruſcarent, ſi ipſum quoque aurum iam de terra cum cupiditate prodiſſet; ſi iam et ſpeculo[6]) tantum mentiri liceret; et haec Eva concupiſſit[7]), de paradiſo expulſa, iam mortua, opinor. Ergo nec nunc appetere debet, aut noſſe, (ſi cupit reviviſcere,) quae nec habuerat nec noverat, quando vivebat. Ideo omnia iſta damnatae et mortuae mulieris impedimenta ſunt, quaſi ad pompam funeris conſtituta.

Cap. II. Nam et illi qui ea conſtituerunt, damnati in poenam mortis deputantur: illi ſcilicet angeli[8]), qui ad filias hominum de coelo ruerunt, ut haec quoque ignominia feminae accedat. Nam cum et materias quasdam bene occultas, et artes pleraſque non bene revelatas, ſeculo multo magis imperito prodidiſſent (ſiquidem et metallorum opera nudaverant, et herbarum ingenia traduxerant, P. 37. et incantationum vires provulgaverant[9]), et omnem curioſitatem, usque ad ſtellarum interpretationem, deſignaverant) proprie et quaſi peculiariter feminis inſtrumentum iſtud muliebris gloriae contulerunt: lumina lapillorum, quibus monilia variantur: et circulos ex auro, quibus brachia artantur: et medicamenta ex fuco, quibus lanae[10]) colorantur: et illum ipſum nigrum pulverem, quo oculorum exordia[11]) producuntur. Haec qualia ſint[12]), interim iam ex doctorum ſuorum qualitate et conditione pronunciari poteſt, quod nihil ad integritatem peccatores, nihil ad caſtitatem ad-

6) ex ſpeculo *Iun.* 7) liceret, haec Eva concupiſſet *Fran. Pariſ. Rig.* 8) *e libro Henochi haec deſumta ſunt.* 9) *alii* promulgaverant, *quod praefert Iun.* 10) genae *Iun.* 11) exodia *Iun.* 12) ſint interim, iam *Iun.*

adamatores [13]), nihil ad timorem dei desertores spiritus, aut monstrare potuerunt aut praestare. Si doctrinae dicendae sunt: mali magistri male docuerint necesse est. Si mercedes pro libidine: nullius rei turpis merces decora est. Quid autem tanti fuit ista monstrare sicut [14]) conferre? utrumne mulieres, sine materiis splendoris, et sine ingeniis decoris, placere non possent hominibus, quae adhuc incultae et incompositae et (ut ita dixerim) crudae ac rudes, angelos moverant? An ne [15]) sordidi, et per gratuitum usum contumeliosi amatores viderentur, si nihil feminis in connubium allectis contulissent? Sed haec
P. 38. non capit aestimare, nihil plus desiderare poterant, quae angelos possidebant, magno scilicet nupserant. Enimvero, qui utique interdum cogitabant, unde cecidissent, et post libidinum vaporata momenta coelum suspirabant, illud ipsum bonum feminarum naturalis decoris, ut causam mali, sic remuneraverunt, ne eis profuisset felicitas sua, sed ut devectum [16]) de simplicitate et sinceritate una cum ipsis in offensam dei pervenirent. Certi erant, omnem et gloriam et ambitionem et affectationem, per carnem placendi, deo displicere. Hi sunt nempe [17]) angeli quos iudicaturi sumus, hi sunt angeli quibus in lavacro renunciamus, haec sunt utique, per quae ab homine iudicari meruerunt. Quid ergo facient [18]) apud iudices suos, res eorum? quod est commercium damnaturis cum damnandis? opinor, quod Christo et Beliae. Qua constantia tribunal illud ascendimus [19]), decreturi adversus eos, quorum munera appetimus? Nam

13) amatores *Iun.* 14) sive *Franeq. Rigalt.* 15) Anne *Fran. Rig.* An ne *Iun.* 16) devectae *Fran. Parif. Rig.* devictae *Wouwer.* 17) ἀποτάσσεσθαι τῷ Σατανᾷ *et angelis eius.* 18) faciunt *Fran. Rigalt.* 19) adscendemus *Iun.*

Nam et vobis eadem tunc ſubſtantia angelica repromiſſa, idem ſexus qui et viris, eandem iudicandi dignationem pollicetur; niſi ergo hic iam praeiudicaverimus, res eorum praedamnando, quas in illis tunc damnaturi ſumus; illi potius nos iudicabunt atque damnabunt.

Cap. III. Scio ſcripturam Enoch, quae hunc ordinem angelis dedit, non recipi a quibusdam, quia nec in armarium Iudaicum admittitur. Opinor non putaverunt, illam ante cataclyſmum editam, poſt eum caſum orbis, omnium rerum abolitorem, ſalvam eſſe potuiſſe. Si iſta ratio eſt, recordentur, pronepotem ipſius Enoch fuiſſe ſuperſtitem cataclyſmi Noë, qui utique domeſtico nomine et haereditaria traditione audierat et meminerat, de proavi ſui penes deum gratia, et de omnibus praedicatis eius: cum Enoch filio ſuo Matuſalae nihil aliud mandaverit, quam ut notitiam eorum poſteris ſuis traderet. Igitur ſine dubio potuit Noë in praedicationis delegatione ſucceſſiſſe, vel quia et alias non tacuiſſet tam de dei conſervatoris ſui diſpoſitione, quam de ipſa domus ſuae gloria. Hoc ſi non tam expedite haberet, illud quoque aſſertionem ſcripturae illius [20]) tueretur. Perinde potuit abolefactam eam violentia cataclyſmi, in ſpiritu rurſus reformare: quemadmodum et Hieroſolymis Babylonia expugnatione deletis, omne inſtrumentum Iudaicae litteraturae per Eſdram conſtat reſtauratum. Sed cum Enoch eadem ſcriptura etiam de domino praedicarit, a nobis quidem nihil omnino reiiciendum eſt [21]), quod pertinet ad nos. Et legimus*), *omnem ſcri-* P. 39.

*) 2 Tim. 3.

20) *Mirum eſt, hanc ſcripturam ſic defendi ab auctore; ex Esdrae apocryphis aliam fabulam affert.*
21) *Iunius hunc in modum diſtinguit:* reiiciendum eſt; q. p. ad nos, et — inſpirari.

ſcripturam aedificationi habilem, *divinitus inſpira-*
P. 40. *ri*, a Iudaeis, poſtea [22]) iam videri propterea
reiectam [23]), ſicut et cetera fere quae Chri-
ſtum ſonant. Nec utique mirum hoc, ſi ſcri-
pturas aliquas non receperunt de eo locutas,
quem et ipſum coram loquentem non erant
recepturi. Eo accedit, quod Enoch apud Iu-
dam Apoſtolum teſtimonium poſſidet.

Cap. IV. Nulla nunc muliebri pompae no-
ta inuſta ſit praedamnationis, de exitu auto-
rum. Nihil angelis illis imputetur, praeter [24])
repudium coeli, et matrimonium carnis. Re-
rum ipſarum qualitates examinemus, ut con-
ſilia quoque concupiſcentiae earum deprehen-
damus. Habitus feminae duplicem ſpeciem [25])
circumfert, cultum et ornatum. Cultum di-
cimus, quem mundum muliebrem vocant: or-
natum, quem immundum muliebrem conve-
nit dici. Ille in auro, et argento, et gemmis,
et veſtibus deputatur: iſta in cura capilli, et
cutis, et earum partium corporis, quae ocu-
los trahunt. Alteri ambitionis crimen inten-
dimus, alteri proſtitutionis: ut iam hinc pro-
ſpicias, dei ancilla, quid ex his diſciplinae
tuae conveniat, quae de diverſis inſtitutis cen-
ſearis, ſcilicet humilitatis [26]), et caſtitatis.

Cap. V. Aurum et argentum principes ma-
teriae cultus ſecularis, adſint [27]) neceſſe eſt,
P. 41. unde ſunt; terra ſcilicet, plane glorioſior,
quoniam in maledictorum metallorum ferali-
bus officinis poenali [28]) opera deplorata [29]),
nomen terrae in igni reliquit, atque exinde
de tormentis in ornamenta, de ſuppliciis in
de-

22) poteſt *Cod. Wouwer. Rig.* 23) *iidem*, re-
iecta. 24) propter *Ms. Wouwer. Rig.* 25) *Ita-
que et liber hic et ille ſequens ad eam duplicem ſpeciem
diviſus eſt.* 26) *alii*, humanitatis, *minus bene.*
27) id ſint *Latin. bene.* 28) *i. poenae loco, a da-
mnatis ad metalla.* 29) depurata *Fran. Non opus eſt.*

delitias, de ignominiis in honores, metalli refuga mutatur [30]). Sed et ferri et aeris et aliarum viliſſimarum materiarum par conditio eſt, et terreni generis, et metallici operis: quo nihilo generoſior iudicari poſſit auri et argenti ſubſtantia penes naturam. Quod [31]) ſi de qualitate uſus, gloria eſt auro et argento: atquin [32]) magis ferro, et aeri: quorum ita diſpoſita eſt utenſilitas, ut et proprias operas plures et neceſſariores exhibeant rebus humanis, et nihilominus auri et argenti de ſua vice [33]) accommodent iuſtioribus cauſis. Nam et anuli ferro fiunt, quaedam eſui et potui vaſcula ex aere, adhuc ſervat memoria antiquitatis. Viderit, ſi etiam ad ſpurca inſtrumenta [34]) auri et argenti demens copia deſeruit. Certe nec ager auri opere paratur, nec navis argenti rigore contexitur. Nullus [35]) bidens aurum demergit in terram; nullus clavus argentum intimat tabulis. Taceo totius vitae neceſſitates ferro et aeri innixas; cum illae ipſae divites materiae, et de metallis refodiendae, et in quocunque uſu producendae, ſine ferri et aeris operario vigore non poſſint [36]). Iam igitur aeſtimandum eſt, unde obveniat tanta dignitas auro et argento, cum et conſanguineis, quantum ad genus, et potioribus, quantum ad utenſilitatem, materiis praeferantur. P. 42.

Cap. VI. Sed et lapillos iſtos, qui cum auro ſuperbiam iungunt, quid aliud interpreter quam lapillos et calculos, eiusdem terrae minutalia: nec tamen aut fundamentis demandandis, aut parietibus moliendis, aut faſtigiis ſuſtinendis, aut tectis denſandis, neceſſaria? So-

30) *Rigaltius confert cum his Plinii librum 33 ab initio.* 31) Quid *Lat.* 32) At quin *Lat.* 33) de ſuo vicem *Iun. Rig.* 34) inſtrumentis, *alii.* 35) nullum, *Veneta.* 36) vigere non poſſunt *Fran. Latin.*

Solum [37]) hunc mulierum stuporem aedificare noverunt: quia tarde teruntur, ut niteant, et subdole substruuntur, ut floreant, et anxie forantur, ut pendeant, et auro lenocinium mutuum praestant. Sed [38]) si quid de mari Britannico aut Indico ambitio piscatur: conchae genus est, non dico conchylio aut ostreo, sed nec peloride gratius de sapore. Ad hoc enim conchas noverim maris poma. Quod si concha illa aliquid intrinsecus postulat [39]), vitium eius magis debet esse, quam gloria. Et licet margaritum vocetur, non aliud tamen intelligendum, quam conchae illius aliqua dura et rotunda verruca. Aiunt et de frontibus draconum gemmas erui, sicut et in piscium cerebris lapidositas quaedam est. Hoc quoque
P. 43. deerit [40]) Christianae, ut de serpente cultior fiat. Sic calcabit diaboli caput, dum de capite eius, cervicibus suis aut ipsi capiti ornamenta [41]) struit?

Cap. VII. Haec omnia de raritate et peregrinitate sola gratiam possident. Denique intra terminos suos patrios, non tanti habentur. Semper abundantia contumeliosa in semetipsa [42]) est. Apud Barbaros quosdam, quia vernaculum est aurum et copiosum, auro vinctos in ergastulis habent: et divitiis malos onerant, tanto locupletiores, quanto nocentiores. Aliquando revera inventum est, quomodo et aurum non ametur. Gemmarum quoque nobilitatem vidimus Romae de fastidio Parthorum et Medorum ceterorumque gentilium suorum, coram matronis erubescentem [43]), nisi quod nec ad ostensionem [44]) fere habentur. Latent in cingulis [45]) smaragdi, et cylindros va-

37) Olim, *liber Agobardi.* 38) et, *inserunt alii.* 39) pustulat, *omnino legendum erat, ut Rig.* 40) deerat *Iun. Rig.* 41) ornamentum, *alii.* 42) semetipsam *Iun. Rigalt.* 43) *Puncti signo distinguit Iun.* 44) ostentationem, *alii.* 45) circulis, *liber Agobardi.*

vaginae ſuae ſolus gladius ſub ſinu novit; et peronibus uniones emergere de luto cupiunt. Denique [46]) tam [47]) gemmatum habent, quod [48]) gemmatum eſſe non debet, ſi non compareat: aut ideo compareat, ut neglectum quoque ostendatur.

Cap. VIII. Proinde et veſtium de coloribus honorem ſervi etiam eorum terunt. Sed et parietes Tyriis et Hyacinthinis et illis regiis velis, quae vos operoſe reſoluta transfiguratis, pro pictura abutuntur. Vilior eſt apud illos purpura, quam rubrica. Quis enim eſt veſtium honor iuſtus de adulterio colorum iniuſtorum? Non placet deo, quod non ipſe produxit, niſi ſi non potuit purpureas et aerinas [49]) oves naſci iubere. Si potuit, ergo iam noluit; quod deus noluit, utique non licet fingi. Non ergo natura optima ſunt iſta, quae a deo non ſunt, auctore naturae, ſic a diabolo eſſe intelliguntur, ab interpolatore naturae. Alterius enim eſſe non poſſunt, ſi dei non ſunt: quia aemuli ſint, neceſſe eſt, quae dei non ſunt, alius autem praeter diabolum et angelos eius, aemulus dei non eſt. Ceterum ſi materiae ex deo ſunt, non ſtatim et huiusmodi fructus illarum; [50]) nam et omnes iſtae prophanae ſpectaculorum ſecularium voluptates, P. 44.

46) Nihil denique, *alii.* 47) iam *Franeq.* 48) quam quod, *alii.* 49) *Sic in libro vetuſtiſſimo; alii,* aërias, *Rigalt. color aëris. Rhenan. legebat* earinas, ἐαρινάς, *Sic Fran. Pariſ. alii* arinas. *Utrumque Iun. de viridi colore interpretatur.* 50) *ſic Rigaltius, reſectis aliis, quae ex Plinii deſcriptione de margaritis et unionibus, in aliis codicibus legebantur;* Ceterum m. ex d. ſ. non ſt. et huiusm. fr. latere in omnibus quaeritur, et unde ſint conchae, et qua diſpoſitione decurrant, et ubi collocentur; (et ubi ſpem ſuam collocent, *liber Agobardi.) Latinius aliter voluit:* Ceterum ſi materiae ex deo ſunt, non ſtatim et huiusmodi fructus; latet in omnibus, quaeritur; et unde.

tes, ſicut de ipſis ſuum volumen edidimus, [51])
P. 45. ipſa etiam idololatria ex rebus dei conſtat:
non tamen ideo Circi furoribus, aut harenae
atrocitatibus, aut ſcenae turpitudinibus, Chri-
ſtianum affici oportet, quia deus et equum, et
pantheram, et vocem homini dedit: nec ideo
idololatriam impune faciet Chriſtianus, quia
dei conditio eſt et tus, et merum, et ignis
qui veſcitur, et animalia quae victimae fiunt,
cum et ipſa materia, quae adoratur, dei ſit.
Sic ego [52]) et circa actum materiarum cenſus
a deo deſcendens, propterea excuſatus, deo
extraneum, ut reum ſcilicet gloriae ſecularis.

Cap. IX. Nam ut quaeque [53]) rerum, per
ſingulas quasque terras et unamquamque re-
gionem materiis [54]) a deo distributa ſunt, in-
vicem ſibi peregrina, apud [55]) exteros mu-
tuo raro, apud vos [56]), iure, ſi [57]) utique vel
appetuntur, vel negliguntur, quia non tantus
eſt in illis fervor gloriae, inter domeſticos fri-
gidae. Sed enim ex poſſeſſionum distributio-
ne, quam deus, ut voluit, ordinavit, raritas
et peregrinitas apud extraneos ſemper gra-
tiam inveniens, de ſimplici cauſa non haben-
di, quae deus alibi collocavit, concupiſcen-
P. 46. tiam concitat [58]) habendi. Ex hac vitium
aliud extenditur, immoderate habendi: quod,
et ſi forte habendum ſit, modus tamen debe-
tur. Haec erat [59]) ambitio, unde et nomen
eius interpretandum eſt [60]), quod concupi-
ſcentia apud animum ambiente naſcatur, ad
gloriae votum; grande ſcilicet votum, quod,
ut diximus, non natura, neo veritas, ſed vi-
ti

51) *liber de* ſpectaculis. 52) Sic nec *Rhen.* hi
ergo — — excuſatus; deo extraneum, ut — gloria
ſeculum *Iun.* Sic ergo *Rig.* accuſat; *omiſſo*, propterea
Rig. 53) quaedam, *Veneta.* 54) maris, *Venet*
55) et apud, *alii.* 56) ſuos, *alii.* 57) iure ſi
Iun. 58) excitat *Iun.* 59) erit *Fran. Pariſ. Ri*
60) eſt, *in aliis non exſtat.*

tiosa animi passio concupiscentia commendavit: et [61]) alia vitia ambitionis et gloriae, sic et pretia rebus inflammavit, ut se quoque accenderet. Non [62]) tanto maior fit concupiscentia, quanto magno fecit, quod concupiit. Brevissimis [63]) loculis patrimonium grande profertur. Uno lino decies sestertium inseritur. Saltus et insulas tenera cervix fert [64]), graciles aurium cutes calendarium expendunt, et in [65]) sinistra per singulos digitos de saccis singulis ludit. Hae sunt vires ambitionis, tantarum usurarum substantiam uno et muliebri corpusculo baiulare.

61) ut *Latin.* 62) Nam tanto *Rhenan. Latin. Rigalt.* 63) de brevissimis, *alii.* 64) circumfert, *alii.* 65) in *abest Fran. Rigalt.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI DE CULTU FEMINARUM LIBER.

CAP. I. Ancillae dei vivi, conservae et sorores meae, quo iure deputor vobiscum, postremissimus omnium? qui de [1]) meo iure conservitii et fraternitatis, audeo ad vos verba ista facere [2]), non utique affectationi [3]), sed affectioni procurans, in causa vestrae salutis. Ea salus nec feminarum modo, sed etiam viro- P. 47.

1) omnium quidem eo *Iun.* postremiss. equidem meo, *Rigalt.* 2) ad vos facere sermonem, *Rigalt.* 3) affectionis, *Rigalt.*

rorum, in exhibitione praecipue pudicitiae ſtatuta [4]) eſt. Nam cum omnes *templum dei* *) ſimus [5]), illato in nos et conſecrato ſpiritu ſancto: eius templi aedituus [6]) et antiſtes [7]) pudicitia eſt; quae nihil immundum nec profanum inferri ſinat, ne deus ille, qui inhabitat, inquinatam ſedem, offenſus derelinquat. Sed modo [8]) non de pudicitia, cui indicendae et
P.48. exigendae ſufficiunt inſtantia ubique divina praecepta, verum de pertinentibus ad eandem [9]), id eſt qualiter vos incedere oporteat. Pleraeque enim (quod ipſum mihi [10]), reprehendendo in omnibus reprehendere deus permittat) aut ignorantes ſimpliciter, aut diſſimulantes audacter, ita ingrediuntur, quaſi pudicitia in ſola carnis integritate, et ſtupri averſione conſiſtat, nec quicquam [11]) extrinſecus opus ſit, de cultus dico et ornatus diſpoſitione. Sed enim perſeverant in priſtinis [12]) ſtudiis formae et nitoris [13]), eandem ſui [14]) circumferentes, quam feminae nationum, a quibus abeſt conſcientia verae pudicitiae: quia nihil verum in his, quae deum neſciunt praeſidem et magiſtrum veritatis. Nam et ſiqua [15]) in gentilibus pudicitia credi poteſt, usque adeo eam imperfectam et inconditam conſtat [16]), licet [17]) animo aliquatenus tenax ſui
P.49. agat; in habitus [18]) tamen licentia ſeſe diſſolvat

*) 1 Cor. 3.

4) ſtatuta, *abeſt a Veneta.* 5) templum ſimus dei *Fran.* 6) aeditua *Fran. Rigalt.* 7) antiſtita, *Rigalt. iſtas ſententias Cyprianus transtulit in ſuum tractatum; ut notavit Rhenan.* 8) nos, *additur Veneta.* 9) eam, *alii.* 10) utique repreh. *alii.* 11) et, *addunt alii.* 12) diſpoſitione, ſtudiis f. *etc. (omiſſis ceteris) Veneta.* 13) *additur* ſui *Fran. Pariſ.* formam nitoris eandem ſui *Iun.* formam nitoris ſui eandem *Latin.* eandem ſui ſpeciem circ. *Wouwer. Rhen. Lat.* 14) eandem ſuperficiem, *Rig. Veneta.* 15) et ſi qua *Fran. Iun.* et ſiqua *Iun. ſecundum Rhen.* 16) *additur* ut *Pariſ. Rigalt.* 17) in animo, *alii.* 18) ambitus — licentias, *Rigalt. e codice vetuſto.*

vat propter veritatem [19]) gentilium, solatium appetendo cuius rei devitat effectum. Quota denique est, quae nec placere quidem extraneis concupiscat, quae non velit idcirco se expingere [20]), ut neget appetitum [21]) quanquam et hoc gentili pudicitiae familiare sit, non delinquere. Attamen velle, vel etiam nolle [22]), attamen non denegare, mirum [23]): quia perversa sunt omnia, quae a deo [24]) non sunt. Videant [25]) igitur, quae totum bonum non obtinendo, facile et quod obtinent malo permiscent [26]). Vos ab illis, ut in ceteris, incessu quoque devertere necessarium est: quoniam perfectae esse debetis, sicut pater vester qui est in coelis.

Cap. II. Perfectae autem [27]), id est Christianae, pudicae [28]) appetitionem sui, non tantum non appetendam, sed etiam execrandam vobis sciatis: primo, quod non de integra conscientia venit studium placendi per decorem, quem naturaliter invitatorem libidinis sci- P. 50.
mus, quid igitur in te excitas malum istud? quid invitas, cuius te profiteris extraneam? tum quod tentationibus viam aperire non debemus, quae nonnumquam (quod deus a suis abigat) instando perficiunt, certe vel spiritu [29]) scandalum permovent. Debemus quidem ita sancte et [30]) tota fidei substantia incedere, ut confessae et securae simus de conscien-

19) propter vanitatem, *Rhen. Fran.* dissolvat protervitatem gentilium *Iun.* pro perversitate, *Rig.* 20) vel idcirco se expingi curet? et neget appetitum, *Rigalt.* 21) affectum *Iun. Paris.* 22) non delinquere velle, vel etiam nolle, *Iun.* 23) quid mirum? Perversa *etc.* *Rig.* 24) dei, *alii.* 25) viderint, *alii.* 26) commiscent, *alii.* 27) *ista omnia* (quoniam perfectae — *usque ad*, autem,) *desunt in Veneta.* 28) pudice, *Paris.* pudicitiae, *Rig.* 29) spiritum, *alii.* *an*, spiritui? 30) ex *Iun.*

ſcientia noſtra, optantes perſeverare id in nobis, non tamen praeſumere[31]. Nam, qui praeſumit, minus[32] veretur[33], minus praecavet, plus periclitatur. Timor, fundamentum ſalutis eſt; praeſumptio, impedimentum timoris. Utilius ergo, ſi ſperemus nos poſſe delinquere[34]: ſperando enim timebimus, timendo cavebimus, cavendo ſalvi erimus: contra ſi praeſumamus, neque timendo, neque cavendo[35], difficile ſalvi erimus. Qui ſecurus agit, non eſt ſollicitus, non poſſidet tutam et firmam ſecuritatem. At qui ſollicitus eſt, is vere poterit eſſe ſecurus. Et de ſuis quidem ſervis dominus pro miſericordia ſua curet: [36] etiam praeſumere illis de bono ſuo
P. 51. feliciter liceat. Quid autem alteri periculo ſumus? quid alteri[37] concupiſcentiam importamus? quam ſi dominus[38] ampliando legem a facto ſtupri non diſcernit in poena, neſcio an impune habeat[39], qui[40] alicui fuerit cauſa perditionis. Perit enim ille ſimul[41] in tua forma, ſi concupierit, et admiſit iam in animo, quod concupivit, et facta es tu gladius illi[42], ut etſi a culpa vaces, ab invidia non liberaberis. Ut cum in alicuius agro latro-

31) praeſumentes, *Rigalt.* 32) iam, *alii addunt.* 33) *repetunt alii* qui minus veretur, minus p. qui m. praec. plus *etc.* 34) quam ſi praeſumamus, non poſſe, *alii addunt.* 35) praecavendo ſalvi *etc. Veneta.* 36) ut etiam, *Rigalt. Veneta.* 37) *additur* illis *Fran. Pariſ.* illius *Cod. Wouwer.* 38) non, *alii addunt. Agobardi liber:* quaſi deus non ampliando legem a facto ſtupri concupiſcentiam non diſcernat in poena; *Rigaltius negationem poſteriorem abiici vult.* 39) abeat *Fran. Puncto diſtinxit Rigaltius:* Neſcio *etc.* 40) quae, *alii melius.* 41) ſimul ut tuam formam concup. *Rig.* illa, ut admiſit iam in animo, quod concupivit, *deſunt in Veneta.* 42) illi. Ut a culpa vaces *Fran.* ut culpa vaces ab iniuria non *Latin. Particulam* Etſi *Iunius gloſſema librarii eſſe putat, coniunctionem* ut *interpretantis.* A culpa non liberaris, *alii.*

trocinium geſtum eſt, crimen [43]) quidem dominum non conſtringit [44]), dum res [45]) tamen eius ignominia notatur, ipſe quoque infamia [56]) aſpergitur. Expingamus nos, ut alteri pereant? ubi eſt ergo, *diliges proximum tuum ſicut te ipſum? Nolite veſtra* [47]) *curare,* P. 52. *ſed alterius.* Nulla enunciatio ſpiritus ſancti, ad praeſentem tantum materiam et non ad omnem utilitatis occaſionem dirigi et ſuſcipi poteſt [48]). Cum igitur et noſtra et aliorum cauſa verſetur in ſtudio periculoſiſſimi decoris, iam non tantum confictae et elaboratae libidinis [49]) ſuggeſtum recuſandum a vobis ſciatis, ſed etiam naturalis ſpecioſitatis obliterandum, diſſimulatione et incuria, ut proinde oculorum incurſibus moleſtum. Nam etſi accuſandus decor non eſt, ut felicitas corporis, ut divinae plaſticae acceſſio, ut animae aliqua veſtitus [50]) bona [51]): timendum tamen eſt, vel propter iniuriam et violentiam ſpectatorum, quae etiam pater fidei Abraham in uxoris ſuae ſpecie pertimuit, et ſororem mentitus Saram, ſalutem contumelia redemit.

CAP. III. Nunc non ſit timenda dignitas formae, ut nec poſſidentibus gravis, nec appetentibus exitioſa, nec coniunctis periculoſa, nec [52]) expoſita tentationibus, non [53]) circumdata ſcandalis exiſtimetur: ſufficit, quod angelis dei [54]) non eſt neceſſaria. Nam ubi pudicitia, ibi vacua pulchritudo, quia proprie uſus et fructus pulchritudinis corporis [55]), luxuria; niſi ſi quis alias eſſe decore [56]) arbitra- P. 53.

43) crimine quidem *Iun. e Mſſ.* 44) continget, *alii.* 45) rus tamen ignominia *Rigaltius, rectius.* 46) in familia, *Veneta; inepte.* 47) tantum, *add. alii.* 48) debet, *alii.* 49) pulcritudinis, *Rigalt.* cupidinis, *Iun.* 50) veſtis, *Rigalt.* 51) veſtis urbana *Fran. Pariſ.* 52) non, *alii.* 53) nec *Iun.* 54) *ſanctis, fidelibus.* 55) corporis *abeſt ab aliis.* 56) corporis, *hic inſerunt.* aliam meſſem decori corporis, *Veneta.*

tratur. Illae sibi formositatem et datam extendant et non datam conquirant, quae quod ab illa flagitatur, sibi quoque praestare se putant, cum alteri praestant? Dicet aliquis, quid ergo non est [57]) exclusa luxuria admissa castitate? laude formae sola frui, et de bono corporis gloriari [58]) licet. Viderit, quem iuvat de carne gloriari. Nobis autem nullum [59]) gloriae studium, quia gloria exaltationis ingenium est. Porro exaltatio non congruit professoribus humilitatis ex praeceptis [60]) dei. Dein [61]) si omnis gloria vana et stuporata, quanto magis quae in carne? nobis duntaxat. Nam etsi gloriandum est, in spiritus bono [62]), non in carnis [63]) placere velle debemus, quia spiritualium sectatores sumus; in [64]) quibus operamur, in illis et gaudemus [65]), de his gloriam capimus [66]), de quibus salutem speramus. Plane gloriabitur Christianus [67]) in carne, sed cum propter Christum lacerata
P. 54. duraverit, ut et spiritus in ea coronetur, non ut oculos et suspiria adolescentium post se trahat. Ita quod ex omni parte in vobis vacat, merito et non habentes fastidiatis, et habentes negligatis. Sancta femina sit naturaliter speciosa [68]), non adeo sit occasioni [69]). Certe si [70]) fuerit, non ignorare [71]), sed etiam impedire se [72]) debet.

Cap. IV. Quasi gentilibus dicam: Gentiles communionum praeceptis [73]) alloquens vos, so-

57) et, *alii.* 58) castit. laudes corporis gloriam licet, *Veneta; male.* 59) primo quidem, *alii addunt.* 60) praescriptis, *alii.* 61) deinde *Iun.* dehinc, *alii.* 62) bonis *alii.* 63) carne *alii.* 64) in *abest ab aliis.* 65) gaudeamus *alii.* 66) carpamus *alii.* 67) etiam in *alii.* 68) sanctae feminae si naturaliter speciosae, *Rig.* 69) occasio, *id.* 70) si et fuerit, *id.* 71) adiuvare, *idem. an*, incurare, *ἀμελεῖν.* 72) se, *abest.* 73) gentili et communi omnium praecepto, *Rigalt.*

ipſis maritis veſtris placere debetis. In tantum autem placebitis eis, in quantum alteris placere non curaveritis. Securae eſtote, benedictae; uxor nulla deformis eſt, marito ſuo[74]) ſatis placuit cum electa eſt, ſeu moribus ſeu forma commendata. Neque[75]) veſtrum putent ſi temperaverint a compoſitione ſui, odium et averſionem maritorum proſecuturam[76]). Omnis maritus caſtitatis exactor eſt, formam vero fidelis non expectat[77]), quia non iisdem bonis, quae gentiles[78]) putant, capimur. Infidelis contra, etiam ſuſpectam habet, vel propter illam ſceleratam in nos opinionem[79]) gentilium. Cui ergo pulchritudinem tuam nutrias[80]), ſi fidelis non exigit, ſi gentilis[81]) non credit? quid geſtias[82]) aut ſuſpecto, aut non deſideranti placere? Haec utique non ad[83]) crudam in totum et ferinam habitudinem inſinuandam vobis ſuggeruntur; nec de bono corporis ſqualorem, ſed de pudoris[84]) ſuademus, ſed de modo et cardine et iuſtitia corporis excolendi. Non ſupergrediendum ultra quam quod[85]) ſimplices et ſufficientes munditiae concupiſcunt, ultra quam domino placere[86]). In illum enim delinquunt, quae cutem medicaminibus unguent[87]), genas rubore maculant, oculos fuligine colligunt[88]): diſplicet illis nimirum plaſtica dei, in ipſis redarguunt[89]), reprehendunt artificem omnium. Re- P. 55.

pre-

74) deformis eſt marito ſuo. Satis *Fran. Rigalt.* 75) Ne qua, putet — temperaverit, *alii;* ne quae, *hic leg.* 76) proſecuturas *Fran.* 77) expoſtulat, *Rigalt.* ſpectat *Latin.* 78) bona, *alii addunt.* 79) vel ex illa ſcelerata — opinione, *Rig.* 80) nutris? *alii.* 81) ſi fideli, non exigit; ſi fideli ſimplicem non credit, *Rig.* 82) geſtis, *alii.* 83) in — inſinuanda, *alii.* 84) nec de bono ſqualoris et paedoris ſuademus, *Rig.* 85) quod *abeſt aliis.* 86) deo placet, *Rigalt.* 87) ungunt *Fran. Pariſ.* urgent, *alii.* 88) collinunt *Pariſ.* porrigunt, *Rigalt.* 89) ſe nimirum arguunt, *Rigalt.*

prehendunt enim, cum emendant, cum adii-
ciunt, utique ab adversario artifice sumentes
additamenta ista, id est diabolo [90]). Nam
quis corpus monstraret mutare, nisi qui et ho-
P. 56. minis spiritum malitia transfiguravit? ille indu-
bitate huiusmodi ingenia concinnavit, ut in no-
bis quodammodo manus [91]) deo inferret. Quod
nascitur, opus dei est. Ergo quod fingitur [92]),
diaboli negocium est. Divino operi, Satanae in-
genia superducere quam scelestum est? Servi
nostri ab inimicis nostris nihil mutuantur, mi-
lites ab hoste imperatoris sui nihil concupiscunt.
De adversario enim eius in cuius manu sit [93]),
aliquid usui [94]) postulare, transgressio est.
Christianus a malo [95]) illo adiuvabitur [96])?
nescio an hoc nomen ei perseveret. Erit enim
eius, de cuius doctrinis instrui concupiscit.
Quantum autem a vestris [97]) disciplinis et
professionibus aliena sunt, quam indigna nomi-
ne Christiano, faciem fictam gestare, quibus
simplicitas omnis indicitur! effigiem [98]) men-
tiri, quibus lingua non licet, appetere, quod
datum non sit, quibus alienum abstinentiam
in specie exercere [99]), quibus studium pudici-
tiae est [100])? Credite [101]) benedictae, quo-
P. 57. modo praecepta dei custodietis, liniamen-
ta [102]) non custodientes?

Cap. VI. Video quasdam et capillum croco
vertere, pudet eas etiam nationis suae [103]),
quod

90) is est diabolus, *Rig.* 91) in vobis parent, manus vos quodammodo deo inferre, *Rig.* 92) infingitur, *ἐμπλαττόμενον*, *Rigalt.* 93) sis, *Rigalt.* 94) usu *Fran.* 95) ὁ πονηρός. 96) in aliquo, *add. Rigalt.* 97) nostris *Fran.* 98) effigie *Franeq.* 99) non sit, quibus alienum abstinendum; speciem exercere, *Fran.* non sit; quibus alieni abstinentia traditur! adulterium in specie *etc.* *Rig.* 100) sit, *Rig.* 101) edite *Fran.* cedite, *Iun.* 102) eius in vobis non c. *Rig.* 103) suae, *abest aliis.*

quod non Germanae aut Gallae sint procreatae, ita patriam capillo [104]) transferunt, male ac pessime sibi auspicantur flammeo capite; et decorum putant, quod inquinant. Atque et detrimentum crinibus medicaminum vis inurit, et cerebro perniciem, etiam cuiuslibet sinceri humoris assiduitas reservat [105]), tum solis animando simul et siccando capillo exoptabilis ardor. quis decor cum iniuria? quae cum immunditiis pulchritudo? Crocum capiti suo mulier Christiana ingerit [106]), ut in aram? Quodcunque enim immundo spiritui excramari solet, id nisi probis et necessariis et salubribus [107]) usibus adhibeatur, ad quod creatura dei est prospecta [108]), sacrificium videri potest. Sed enim dominus ait, *quis vestrum potest capillum atrum ex albo facere, aut album ex atro?* hae quae [109]), revincunt deum, Ecce inquiunt, pro albo vel atro [110]) flavum facimus, gratiae [111]) faciliorem: quamvis et atrum ex albo conantur facere, quas poenituit [112]) ad senectam usque vixisse. Pro temeritate [113]) erubescit aetas exoptata votis; furtum confitetur [114]), adolescentia, in qua delinquimus, suspiratur; occasio pravitatis [115]), interpolatur. Absit a sapientiae filiabus stultitia tanta. Senectus, cum plus occultari studuerit, plus detegetur [116]). Haec est aeternitas nostra [117]), de capitis iuventute. Hanc incorruptibilem habemus semper induere [118]) ad domum [119]) do- P. 58.

104) ita iam capillos transf. *Rig.* 105) perniciem tum — referat *Iun.* 106) ingeret, *alii.* 107) salutaribus *Ciaccon.* 108) prospecta est, *alii.* 109) Itaque, *Rig.* 110) vel atro *Fran. Paris.* 111) gratia, *alii.* 112) poeniteat, *alii.* 113) temeritatem! *Fran. Paris.* temeritas! *Rig.* 114) conficitur, *Rigalt.* 115) gravitatis, *alii melius.* 116) detinetur, *Rigalt.* i. *accusatur.* 117) vera, *alii;* de capilli —. 118) incorruptibilitatem h. superinduere, *Rigalt. multo rectius.* 119) ad novum hominem, *alii rectius;* ad novam domum, quam monarchia, *Rig. minus bene.*

domini, quam acacia[120]) pollicetur. Bene properatis ad dominum, bene festinatis excedere de isto iniquissimo seculo, quibus in fine[121]) appropinquare deforme est.

Cap. VII. Quid enim tanta ordinandi[122]) capitis onerositas[123]) salutem subministrat? Quid crinibus vestris quiescere non licet; modo substrictis[124]), modo relaxatis, modo suscitatis, modo elisis. Aliae gestiunt in cincinnis[125]) coërcere, aliae ut vagi et volucres elabantur, non bona simplicitate, custoditis[126]). Praeterea nescio quas enormitates subtilium[127]) atque textilium capillamentorum, nunc in galeri modum quasi vaginam capitis, et operculum verticis, nunc in cervicem[128]) retro suggestum. Mirum quod[129]) contra domini praecepta contenditur. Ad mensuram neminem sibi adiicere posse pronunciatum est. Vos plane adiicitis ad pondus collyridas[130]) quasdam, vel sputorum[131]) umbilicos cervicibus astruendo, si non pudet enormitatis, pudeat inquinamenti ne exuvias alieni capitis forsitan immundi, forsan nocentis et gehennae destinati, sancto et Christiano capiti suppares[132]). Imo[133]) hanc ornatus servitutem a libero capite propellite[134]). Frustra laboratis ornatae videri, frustra peritissimos quosque stru-

P. 59.

120) ἀκακία *Fran. Paris.* Nam monarchia *est falsum nomen, pro ignoto hoc.* 121) finem *Fran.* ad finem propinquari, *Rig.* 122) quid item *Rigalt.* ornandi *Fran.* 123) crinis operositas, ad salutem, *Rig.* 124) substructis, *alii.* 125) cincinnos, *alii.* 126) non bona simplicitate. Affigiris praeterea, *Rigalt. legunt et alii,* affigitis, *pro* custoditis. 127) futilium *Franeq.* subtil. et textil. *abest a Veneta.* 128) cervi cum *Veneta.* 129) quod non, *alii.* 130) colluras, *Rig.* 131) quasdam, scutorum umbilicos *Fran.* q. vel scutorum *Iun.* quosdam scutorum *Paris. Videtur* scutorum *melius.* 132) suppareris *Iun. Rig.* 133) omnem, *add. alii.* 134) depellite, *alii.*

ſtructores capillaturae adhibetis. Deus vos velari iubet, credo ne quarundam capita videantur. Atque utinam miſerrimus ego in illo die Chriſtianae exultationis, vel inter calcanea veſtra [135]) caput elevem, videre, an cum ceruſſa, et purpuriſſo, et croco, et in illo ambitu capitis reſurgatis, an taliter expictam [136]) angeli in nebula ſublevent obviam Chriſto [137]). Si nunc bona et dei ſunt, tunc quoque occurrent reſurgentibus corporibus, et ſua loca agnoſcent. Sed non poteſt reſurgere, niſi caro, et [138]) ſpiritus ſolus ac purus; damnata ſunt igitur, quae in carne et ſpiritu non reſurgunt, quia dei non ſunt. Damnatis hodie abſtinete. Hodie vos deus tales videat, quales tunc videbit. P.60.

Cap. VIII. Videlicet nunc et vir et [139]) ſexu aemulus, feminas a ſuis depello. An et nobis quaedam reſpectu obediendae [140]) gravitatis [141]) propter metum debitum domino detrahuntur [142])? Siquidem et viris propter feminas, et feminis propter viros vitio naturae ingenita eſt placendi voluntas; propriasque praeſtigias formae, et hic ſexus ſibi agnoſcit, barbam acrius caedere, intervellere, circumdare capillum [143]), disponere, etiam [144]) colorare canitiem, primam quamque ſubducere totius corporis lanuginem, pigmento quoque muliebri diſtinguere, cetera pulveris cuiusdam aſperitudine levigare, tum ſpeculum omni occaſione conſulere, anxie inſpicere, cum tamen cognito deo adempta placendi voluntate, per luxuriae vacationem [145]), omnia illa ut ocioſa, P.61.
ut

135) *mira humilitas.* 136) expictas, *alii.* 137) in aëre, *addunt alii.* 138) ac, *Fran.* 139) nunc vir ut, *alii.* 140) obeundae *Latin. Rig.* 141) gratuitatis, *Veneta. male.* 142) detrahunt *Fran.* 143) circumdare, capillum disponere *Lux.* circumradere; *Rigalt.* 144) et decolorare, *Rigalt.* 145) occaſionem, *alii.*

ut hostilia pudicitiae, recusantur[146]). Nam ubi deus, ibi pudicitia, ibi gravitas, adiutrix et socia eius. Quo ergo pacto pudicitiam sine instrumento eius[147]), id est sine gravitate tractabimus? quomodo autem gravitatem administrandae pudicitiae adhibemus? nisi et in facie et in cultu et in totius hominis contemplatione severitas circumferatur?

Cap. IX. Quamobrem erga vestitum quoque et reliqua compositionis vestrae impedimenta, proinde[148]) vobis curanda est amputatio, et decussio redundantioris nitoris. Nam quid prodesse, faciem quidem frugi et expeditam, et simplicitate[149]) condignam, divinae disciplinae exhibere, cetera vero corporis, laciniolis[150]) pomparum et delitiarum ineptiis occupare? Hae pompae, quam de proximo curent luxuriae negotium, et obstrepant pudicitiae disciplinis, dinoscere in facili est, quod
P. 62. gratiam decoris cultus societate prostituant: adeo, si desint, irritam et ingratam reddunt, velut exornatam[151]) et naufragam. Contra si forma defecit, adminiculum nitoris quasi de suo gratiam supplet[152]). Aetates denique requietas iam, et in portum modestiae subductas, splendor et dignitas cultus avocant, et severitatem appetitionibus inquietant, compensantibus scilicet habitus irritamento[153]) pro frigore[154]) aetatis. Ergo, benedictae, primo quidem ut lenones et prostitutores vestitus et cultus ne in vos admiseritis; tum si quas vel divitiarum suarum[155]) vel natalium, vel retro dignitatum ratio[156]), compellit, ita pompaticas

146) recussantur *Iun.* 147) suo, *alii.* 148) perinde; *alii.* 149) simplicitatem, *alii.* 150) lasciviosis *Iun. e Mss. sed illud non male.* 151) exarmatam, *alii.* 152) supplent *Iun.* 153) irritamentum, *R[illegible]alt.* 154) rigore *Iun. non opus.* 155) suarum *abest alibi.* 156) *hoc ad historiam Christianorum pertinet; e palatio etc.*

cas progredi: ut sapientiam[157]) consecutae,
temperare saltem ab hujusmodi curate, ne to-
tis habenis licentiam usurpetis praetextu ne-
cessitatis. Quomodo etenim humilitatem, quam
Christiani[158]) profitemur, implere poteri-
mus[159]), non repastinantes divitiarum vestra-
rum[160]) vel elegantiarum usum, quae ad glo-
riam faciunt? gloria autem exaltare non hu- P. 63.
miliare consuevit[161]). Non enim utemur no-
stris? quis autem prohibet uti. Secundum
Apostolum tamen, qui nos *uti* monet*) *mundo*
isto, *quasi non abutamur. Praeterit enim*, in-
quit, *habitus huius mundi.* Et *qui emunt*, inquit,
sic agant, quasi non possidentes. Cur ita? quo-
niam praemiserat, dicens: *Tempus in collecto*
est. Si ergo uxores quoque ipsas sic habendas
demonstrat, tanquam non habeantur, propter
angustias temporum: quid de vanis his instru-
mentis earum? Non enim et ita multi faciunt,
et se *spadonatui adsignant*, et[162]) *propter re-*
gnum dei, tam fortem et utique permissam vo-
luptatem sponte ponentes? quidam[163]) ipsam
dei creaturam sibi interdicunt, abstinentes
vino, et animalibus exulantes[164]), quorum C. 9.
fructus nulli periculo aut sollicitudini adiacent;
sed humilitatem animae suae in victus quoque
castigatione deo immolant. Satis igitur usae
estis divitiis atque deliciis, satis dotum vestra-
rum fructum[165]) cecidistis. Unde notitia sa-
lutarium disciplinarum. Nos sumus, in quos
decucurrerunt fines seculorum. Nos destinati
a

*) 1 Cor. 7.

157) non videantur consecutae, temperare malum huiusmodi, *Rig.* 158) q. c. humilitatem, quam nostri profitentur, *Rig.* 159) poteritis, *idem.* 160) nostrorum *Iun.* 161) *sic Rig. Rhenanus locum hiulcum habet; coniecit:* regerere consuevit, non *etc.* 162) et *abest Fran. Rig.* 163) Numquid non aliqui ipsam, *Rig.* 164) esculentis, *Rig.* 165) satis dotum vestrarum fructu. An excidistis de notitia *Latin.* dotium v. fructus decidistis, ante notitiam. *Rig. ex Agobardino.*

P. 64. a deo ante mundum, in aeſtimationem [166]) temporum, tanquam [167]) caſtigando et caſtrando (ut ita dixerim) ſeculo erudimur a domino. Nos ſumus circumciſio omnium, et ſpiritalis et carnalis, nam ſpiritu et carne [168]) ſecularia circumcidimus.

CAP. X. Nimirum enim deus demonſtravit [169]) ſuccis herbarum et concharum alveis [170]) incoquere lanas. Exciderat illi, cum univerſa naſci iuberet, purpureas et coccineas oves mandare. Deus et ipſarum veſtium officinas commentus, quod [171]) leves et exiles, ſolo precio graves eſſent. Deus et auri tanta opera produxit, contemplandis [172]) et diſtinguendis lapillis: ſcrupuloſa deus auribus vulnera intulit, et tanti habuit vexationem operis ſui, et cruciatus infantiae [173]) tunc primum dolentis, ut ex illis ad ferrum nati [174]) corporis cicatricibus, grana neſcio quae penderent, quae plane Parthi per omnia quaeque ſua [175]), bullarum vice inſerunt. Quanquam et aurum ipſum, cuius vos gloria occupat, cuidam gen-
P. 65. ti ad vincla fervire referunt Gentilium litterae [176]). Adeo non veritate bona ſunt, ſed raritate [177]); per angelos autem peccatores demonſtrata [178]) ſunt, [179]) et ipſas materias prodiderunt [180]): et operoſitas [181]) cum raritate com-

166) extimatione temporali; *i. fine seculi*, *Rigalt.* 167) itaque, *Rig.* 168) in ſp. et in carne, ſeculo circumcidimur, *idem.* 169) monſtravit, *Iun. e Mſſ.* 170) ſalivis, *Rig.* 171) quo *Fran. Pariſ.* quae, *Rig.* 172) complectendis, *Rig.* 173) innocentis, *add. alii.* 174) iam ferruminati *Latin. non opus.* 175) peronibus, quoque ſuis, *Rig.* 176) *Iſta, quae hic leguntur, iam libro ſuperiori cap. 1 ſqq. exſtant, verboſius.* 177) *auribus* autem per angelos pecc. *Rig.* 178) demonſtrata ſunt, *abeſt a Rig.* 179) qui *additur Fran. Rig.* 180) inductis; *ſcil.* artibus, operoſitas, *Rigalt.* 181) operoſitatis cum raritate commiſſae pretioſitatem *Iun.* cum raritate commiſſa — *feminarum excitavit*, *Cod. Wouwer. et Rig.*

commissa, preciositatem et ex ea libidinem[182])
possidendae preciositatis feminarum; quod
idem[183]) angeli, qui et materies eiusmodi et
illecebras detexerunt, aurum dico et argen-
tum[184]) illustrium et opera[185]) eorum tra-
diderunt, etiam[186]) calliblepharum vellerum-
que tincturas inter cetera docuerunt, damnati
a deo sunt, ut Enoch refert. Quomodo place-
bimus deo, gaudentes rebus illorum, qui iram
et animadversionem[187]) provocaverunt? Nunc
deus ista prospexerit, deus permiserit: nullam
de conchylio vestem Esaias *) increpet, nul-
las lunulas reprobet, nullum botronatum re-
tundat; tamen non ut gentiles, ita nos quoque
nobis adulemur, institutorem deum solummo- P. 66.
do existimantes, non etiam dispectorem[188])
institutorum suorum. Quanto enim melius[189])
et cautius egerimus, si praesumamus, omnia
quidem a deo provisa tunc, et[190]) seculo po-
sita, uti nunc esset[191]), in quibus discipli-
na servorum eius probaretur? ut per licen-
tiam utendi, continentiae experientia procede-
ret[192]). Nonne sapientes patresfamiliae de
industria quaedam servis suis offerunt atque
permittunt, ut experiantur, an aequaliter[193])
permissis utantur, si probe, si modeste[194])?
Quanto autem laudabilior, qui abstinuerit in
totum, qui timuerit etiam indulgentiam do-
mini? Sic igitur et Apostolus: *Omnia*, inquit,
licent, sed non omnia aedificant[195]), quanto fa-
cilius illicita timebit, qui licita verebitur?

*) Es. 3.

182) libido *Latin.* 183) iidem *Paris.* Quod si iidem, *Rigalt. melius.* 184) auri dico et lapidum illustrium, *Rig.* 185) operas, *alii.* 186) et iam ipsum, *Rig.* 187) animadv. dei, *Rig.* 188) *i.* curatorem. 189) utilius, *alii.* 190) in seculo *alii.* 191) essent *Jun.* 192) experimenta procederent, *Rig.* 193) an et qualiter, *alii.* 194) moderate, *alii.* 195) expediunt, *alii.*

Cap. XI. Quae autem vobis causa est[196] structius prodeundi, cum remotae sitis ab his, quae ad aliud[197] indigent. Nam nec templa circuitis, nec spectacula postulatis, nec festos dies gentilium nostis. Propter ipsum[198]
P. 67. enim conventus[199], et mutuum videre ac videri, omnes pompae in publicum proferuntur, aut ut luxuria negotiatur, aut[200] gloria insolescat. Vobis autem nulla procedendi causa, non tetrica: aut imbecillis[201] aliquis ex fratribus visitandus[202], aut sacrificium offertum aut dei verbum[203] administratur, quamvis[204] horum gravitatis et sanctitatis negotium, et si[205] cui opus non sit habitu extraordinario et composito et soluto. Ac si necessitas amicitiarum officiorumque gentilium vos vocat, cur non vestris armis indutae proceditis? tanto magis, quanto ad extraneas fidei? ut sit inter ancillas diaboli et dei[206], discrimen: ut exemplo sitis illis, ut aedificentur in vobis: ut (quomodo ait Apostolus) *magnificetur deus in corpore* vestro *): magnificatur autem[207], si per pudicitiam; utique et per habitum, pudicitiae competentem. Sed enim dicitur a quibusdam, ne *blasphemetur* **) *nomen*[208] in nobis, si quid de pristino habitu et cultu detrahamus. Non auferamus ergo nobis et[209]
P. 68. vitia pristina; simus et moribus iisdem, si et superficie eadem: et tunc vere non blasphemabunt nationes. Grandis blasphemia, si[210] qua dicatur: ex quo facta est Christiana, pau-

*) Phil. 1. **) Rom. 2.

196) causae, exstructius, *Rigalt.* 197) talium, *Rigalt. melius.* 198) ipsos, *alii.* 199) conventum *Paris. Fran.* 200) *Jun. addit* ut. 201) imbecillus, *alii.* 202) visitatur, *Rigalt.* 203) sermo, *alii.* 204) Quidvis, *Rig.* Quodvis, *alii.* 205) neque est; cui, *Rig.* cui opus, *Paris.* opus cui, *Fran. forte*, et sic. 206) dei ancillas et diaboli, *alii.* 207) in corpore, per *alii add.* 208) *additur* eius *Parisin.* 209) nobis et, *abest aliis.* 210) est, ex qua, *Rigalt.*

pauperius incedit[211]. Timebit[212]) pauperior videri, ex quo locupletior facta eſt, et ſordidior, ex quo mundior: ſecundum gentilium, an ſecundum dei placitum incedere Chriſtianos oportet?

Cap. XII. Optemus tantummodo ne iuſtae blasphemationis cauſae ſimus. Quanto autem[213]) blasphemabile eſt, ſi, quae ſacerdotes pudicitiae dicimini, impudicarum ritu procedatis cultae, aut[214]) expictae. Aut quid minus habent infeliciſſimae illae impudicarum[215]) libidinum victimae? quas ſi quae leges a matronis et[216]) matronalibus decoramentis coërcebant, iam certe ſeculi improbitas cotidie inſurgens, honeſtiſſimis quibusque feminis, usque ad errorem dinoſcendi coaequavit. Quamquam lenocinia formae nunquam non proſtituto corpori coniuncta, et debita, etiam ſcripturae ſuggerunt. Illa civitas valida, quae ſuper montes ſeptem[217]) et plurimas aquas praeſidet, cum[218]) proſtitutae appellationem a domino[219]) meruiſſet, P. 69.
quali habitu appellationis[220]) ſuae comparata eſt? Sedet certe in purpura cum[221]) coccino, et auro, et lapide precioſo. Quam[222]) maledicta ſunt, ſine quibus non potuit maledicta, et proſtituta deſcribi? Thamar illa, quia ſe expinxerat et ornaverat, idcirco Iudae ſuſpicioni[223]) viſa eſt quaeſtui ſedere, adeo quia[224]) ſub velamento latebat, habitus qualitate quaeſtua-

211) incedere *Fran. Pariſ.* 212) Timebis — es, *Rig.* 213) magis, *add. alii.* 214) *alii*, et. 215) publicarum *Pariſ. Fran. Rig.* 216) maritalibus, *alii.* 217) ſeptem montes *Franeq. Pariſ.* 218) praeſidet, proſtit. — meruit; ſed quali *etc. Rig.* 219) a domino appellationem *Franeq. Pariſ.* 220) appellationi *Pariſ. Rig.* 221) et, *alii.* 222) *ſic melius Rigalt. alii*, quae *etc.* 223) ſuſpicione, *alii.* 224) adeoque, *Rigalt.*

ſtuariam mentiente, et fecit[225]), aut quaeſtuariam[226]), et voluit, et compellavit et pactus eſt[227]). Unde addiſcimus adverſus congreſſus etiam[228]) et ſuſpiciones impudicas, providendum omni modo eſſe. quid enim caſtae mentis integritas in alterius ſuſpicione maculatur? quid ſperatur in me, quod averſor? cur[229]) non mores meos habitus pronunciat, ne ſpiritus per aures ab impudentia vulneretur? liceat[230]) videri pudicam, certe impudicam non licet.

P. 70. Cap. XIII. Aliqua forſan dicam[231]): non eſt mihi neceſſarium hominibus probari, nec enim humanum teſtimonium[232]) requiro. *Deus conſpector cordis eſt.* *) Scimus omnes: cum tamen, quid idem per Apoſtolum dixerit, recordemur: *Probum veſtrum coram hominibus appareat.* **) Ad quid? niſi[233]) malitia ad vos acceſſum omnino non habeat, et ut malis et exemplo et teſtimonio ſitis: aut quid eſt, *luceant opera veſtra?* ***) Aut quid nos dominus *lumen terrae* vocavit? quid *civitati ſupra montem conſtitutae* comparavit, ſi non relucemus inter tenebroſos[234]), et extamus inter demerſos[235])? Si lucernam tuam ſub modium[236]) abstruſeris, in tenebris relictae[237]) a multis incurſeris neceſſe eſt. Haec ſunt quae nos luminaria mundi faciunt, bona ſcilicet no-

*) 1 Reg. 16. **) Phil. 4. ***) Matth. 5.

225) et fecit, *abſunt a Veneta.* 226) quaeſtuaria, nam et *Iun.* 227) voluerit, compellarit, pactus ſit, *alii.* 228) etiam *alibi deeſt.* 229) quid, *alii.* 230) licet *Iun. Porro:* certe impudicam. Scilicet; *liber Agobard. Rigalt.* 231) dicat *Fran. Pariſ.* fors dicat, *Rig.* 232) teſtim. hominum, *Rig.* 233) *additur* ut *Fran. Pariſ. Rig.* 234) in tenebris, *Rigalt.* 235) dimerſos *quidam; melius certe, quam* diverſos. 236) modio, *alii.* 237) derelicta, *Rig. melius; alii.* incuſeris; *in Agobardi*, incluſeris; *ſed verius eſt*, incurſeris.

noſtra. Bonum autem, dumtaxat verum et plenum, non amat tenebras, ſed gaudet videri et ipſa denotatione ſui [238]) exultat. Pudicitiae Chriſtianae ſatis non eſt eſſe, verum et videri. Tanta enim debet eſſe plenitudo eius, ut emanet ab animo in habitum, et eructet a conſcientia in ſuperficiem, ut et P. 71.
foris [239]) inſpiciat, quaſi ſupellectilem ſuam, ut [240]) conveniat fidei continendae in perpetuum. Diſcutiendae enim ſunt delitiae, quarum mollitia et fluxu fidei virtus effeminari poteſt. Ceterum neſcio an manus ſpatalio [241]) circumdari ſolita, in duritia [242]) catenae ſtupeſcere ſuſtineat. Neſcio an crus de periſcelio [243]) in nervum ſe patiatur artari. Timeo cervicem ne margaritarum et ſmaragdorum laqueis occupata, locum ſpatae non det. Quare, benedictae, meditemur duriora, et non ſentiemus: relinquamus laetiora, et non deſiderabimus. Stemus expeditae [244]) ad omnem vim, nihil habentes quod relinquere timeamus. Retinacula iſta ſunt ſpei noſtrae, proiiciamus ornamenta terrena, ſi coeleſtia optamus. Ne dilexeritis aurum, in quo prima [245]) delicta populi Iſraëlis denotantur. Odiſſe debetis, quod Iudaeos [246]) perdidit, quod derelinquentes deum adoraverunt [247]): iam [248]) tunc aurum ignis eſt eſca [249]). P. 72.
Ceterum tempora Chriſtianorum [250]) ſemper et nunc vel maxime, non auro, ſed ferro trans-

238) in ipſas denotationes, *Rigalt.* 239) *alii,* aforis, *ſicut,* deforis. 240) quae, *alii.* 241) *ſcribitur* ſpathalio, *et poſtea* ſpathae *Franeq. Pariſ. In hoc Rhenani ſcripturam, utpote etymologiae convenientem praefert Iun.* 242) duritiam, *alii.* 243) crus, periſcelio laetatum, in nervum *etc. Rig.* 244) expedire *Pariſin.* 245) *alii,* omnia. 246) patres, *Rigalt.* 247) relinquentibus deum adoratum eſt, *Rig.* 248) etiam, *alii.* 249) eſca *abeſt a Rigalt.* ignis *alludit ad Gehennam.* 250) chriſtianis, *alii.*

transfiguntur. Stolae martyriorum [251]) praeparantur, angelis baiulis [252]) sustinentur. Prodite vos iam [253]) medicamentis et ornamentis extructae [254]) Apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictae oculos verecundia, et spiritus [255]) taciturnitate, inserentes in aures sermonem [256]) dei, annectentes cervicibus iugum Christi. Caput maritis subiicite, et satis ornatae eritis. Manus lanis occupate [257]), pedes domi figite, et plus quam in auro placebunt [258]). Vestite vos serico probitatis, byssino sanctitatis, purpura pudicitiae. Taliter pigmentatae deum habebitis amatorem.

251) *alii* transfiguntur. Stolae martyrum. 252) angeli baiuli sustinentur, *alii; melius; l.* exspectantur. 253) iam *abest aliis.* 254) prophetarum et ap. *alii.* 255) et os tacit. *Rig.* 256) sermones, *alii.* 257) occupatae *Paris.* 258) placebitis, *alii.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

LIBER PRIMUS

AD UXOREM. [1])

P. 73. Cap. I. Dignum duxi [2]) dilectissima in domino conserva, quid tibi sectandum sit post discessum de seculo meum, si prior te fuero vocatus, iam hinc providere: ut provisum observes, mandare fidei tuae. Nam secularibus

1) *additur* de unis nuptiis *Fran.* 2) dignum duxi, *aberat a prima Rhen.* 3) *additur* mihi *Fran. Paris. Rig.*

bus satis agentes sumus, et utrique nostrum consultum volumus [4]), talibus [5]) ordinamus. Cur non magis de divinis atque coelestibus posteritati nostrae prospicere debeamus, et legatum quodammodo praelegare, admonitionem et demonstrationem eorum, quae ex bonis immortalibus, et de [6]) haereditate coelorum deputantur? Tu modo ut solidum capere possis, hoc meae admonitionis [7]) fidei commissum, deus faciat: cui sit honor, gloria, claritas, dignitas [8]), potestas [9]), nunc et in secula seculorum, Amen. Praecipio igitur P. 74.
tibi quanta continentia potes, post excessum nostrum renuncies nuptiis: nihil mihi isto nomine collatura, nisi quod tibi proderis. Ceterum Christianis seculo digressis nulla restitutio nuptiarum in diem [10]) resurrectionis repromittitur, translatis scilicet in angelicam qualitatem et sanctitatem: proinde sollicitudo nulla, quae de carnis zelo, vel in sententiam illam [11]) quam septem fratribus per successionem nuptiis evolvere [12]): neminem tot maritorum resurrectionis die offendet, nec quisquam illam confusurus expectat. Quaestio Sadducaeorum cessit sententiae domini. Ne [13]) me putes propter carnis tuae integritatem mihi reservandam, de contumeliae dolore suspectum, insinuare iam hinc tibi consilium viduitatis: nihil tunc inter nos dedecoris voluptuosi resumetur. Nec enim tam frivola, tam spurca deus suis pollicetur. Sed an tibi vel cuicum-

que

4) *alii*, et talibus. 5) volumus. Si talibus ordinamus *Fran. Paris.* Si de talibus *Cod. Wouwer.* Talibus tabulis ordin. *Rigalt. ex Agobard.* 6) de *abest aliis.* 7) ac *inserunt alii.* 8) et, *add. alii.* 9) et, *additur.* 10) diei, *alii.* 11) vel domini sententia illa, quam *Paris. Fran.* sententia. Illa quam *Iun.* Proinde s. nulla, quae de carnis zelo venit, etiam illam septem maritorum resurr. die, *Rig.* 12) nupsisse voluerunt *Fran. Paris. al.* voluere. 13) nec, *alii.*

que alii feminae ad deum pertinens proficiat, quod suademus, licet retractare [14]).

Cap. II. Non quidem abnuimus coniunctionem viri ac feminae, benedictam a domino [15]), ut sciremus [16]) generi humano et replendo P. 75. orbi et instruendo seculo excogitatam, atque exinde permissam; unam tamen. Nam et Adam unus Evae maritus, et Eva una uxor illius, una mulier, una costa. Sane apud veteres nostros ipsosque Patriarchas non modo nubere, sed etiam plurifariam matrimoniis uti fas fuit, erant et concubinae: sed licet figuratum [17]) in synagogam et ecclesiam [18]) cesserit, ut tamen simpliciter interpretemur; necessarium fuit instituere, quae postea aut amputari, aut temperari mererentur. Superventura enim lex erat, oportebat legis adimplendae causas praecucurrisse. Idem [19]) mox legi succurrere habebat, dei sermo circumcisionem inducens spiritalem. Igitur per licentiam tunc passivam, materiae subsequentium emendationum praeministrabantur, quas dominus Evangelio suo, dehinc Apostolus in extremitatibus seculi aut excidit redundantes, aut composuit inconditas.

Cap. III. Sed non ideo praemiserim de libertate vetustatis et posteritatis castigatione, aut praesumam Christum separandis matrimoniis, et [20]) delendis coniunctionibus advenisse, quasi iam hinc finem nubendi praescribam. Viderint, qui inter cetera perversitatum suarum disiungere docent, carnem de [21]) duobus unam, negantes eum, qui feminam de masculo mu-

14) pertractare, *alii.* 15) deo, *alii.* 16) ut seminarium generis humani, *Rigalt.* 17) figura *Inn. Fran.* figuraliter, *Rig.* 18) in synagoga ecclesia intercesserit, *Rig.* 19) Eidem *Fran. Paris.* Item, *Rig.* 20) et abest; abolendis, *Rigalt.* 21) in, *alii.*

mutuatus, duo corpora ex eiusdem materiae P. 76.
conſortio ſumpta; rurſus in ſe matrimonii compactione [22]) compegit. Denique prohiberi nuptias nusquam omnino legimus, ut bonum ſcilicet: quid tamen bono iſto melius ſit; accipimus ab Apoſtolo, permittente quidem nubere, ſed abstinentiam praeferente: illud propter inſidias tentationum, hoc propter anguſtias temporum: qua ratione utriusque pronunciationis inſpecta, facile dinoſcitur, neceſſitate nobis conceſſam eſſe nubendi poteſtatem: quod autem neceſſitas praeſtat, depreciat ipſa. Quod denique ſcriptum eſt, *Melius eſt nubere, quam uri*, quale hoc bonum eſt, oro te, quod mali comparatio commendat [23])? Ut ideo melius ſit nubere, quia deterius eſt uri. At enim quanto melius eſt neque nubere neque uri? Sed etiam in perſecutionibus melius eſt ex permiſſu fugere de oppido in oppidum, quam compreſſum [24]) et distortum negare; atque iſto beata eſt. Idemve qui negent [25]), beati teſtimonii confeſſione excidere [26]). Poſſum dicere, quod permittitur non eſt bonum, quid enim? Neceſſe eſt mori mihi: ſi ploro: bonum eſt [27]), ſi [28]) timeo, quod permittitur, ſuſpectam habet permiſſionis ſuae cauſam: P. 77.
quod autem melius eſt, nemo permiſit, ut indubitatum et ſua ſinceritate manifeſtum. Non propterea appetenda ſunt quaedam, quia non vetantur, etſi quodammodo vetantur, cum alia illis praeferuntur: praelatio enim ſuperior [29]) diſſuaſio eſt infirmorum [30]). Non ideo quid bonum eſt, quia malum non eſt: nec

22) computatione, *Rig.* 23) *talia et Hieronymus repetit.* 24) comprehenſum, *Rig. ex Agobard. melius.* 25) at quae iſta beatitas eſt, ideo ne qui neget *Fran. Pariſ.* Atque iſto beatiores qui valent beata teſtim. c. non excidere, *Rig.* 26) excedere *Fran. Par.* 27) *ſcil.* fugere. 28) Quod ſi timeo, *Rig.* 29) ſuperiorum, *forte.* 30) infimorum *Fran. Rig.*

non ideo malum non eſt [31]), quia non obeſt. Porro plene [32]) bonum hoc antecedet, quod non modo non obeſt, ſed inſuper prodeſt. Namque [33]) malle debes, quod prodeſt, quam quod non obeſt. Ad primum enim locum certamen omne contendit: ſecundus ſolatium habet, victoriam non habet. Quod ſi Apoſtolo auſcultamus, obliti poſteriorum [34]), extendamur in priora, et meliorum donationum [35]) ſectatores ſimus. Si nobis [36]) laqueum non imponit, quid utilitatis ſit, oſtendit, dicens *): *Innupta de dominicis cogitat, uti corpore et ſpiritu ſancta ſit. Nupta vero, ſollicita eſt quomodo coniugi ſuo placeat.* Ceterum nusquam ita nuptias permittit, ut non potius ad ſuum exemplum nos eniti malit. Felicem illum qui Pauli ſimilis extiterit.

P. 78. Cap. IV. Sed carnem legimus infirmam, et hinc nobis adulamur impenſius: legimus tamen et ſpiritum firmum. Nam in uno ſenſu utrumque poſitum eſt. Caro, terrena materia eſt, ſpiritus vero coeleſtis. Cur ergo ad excuſationem proniores, quae in nobis infirma ſunt, opponimus; quae vero fortiora [37]), non tuemur? Cur coeleſtibus terrena non cedant? ſi ſpiritus carne fortior, quia et generoſior, noſtra culpa infirmiorem [38]) ſectamur. Nam disiunctis [39]) matrimonio duae ſpecies humanae imbecillitatis neceſſarias nuptias faciunt. Prima quidem potentiſſima, quae venit de concupiſcentia carnis: ſequens, de concupiſcentia ſeculi. Sed utraque repudianda eſt a ſervis dei, qui et luxuriae et ambitioni renunciamus. Carnis concupiſcentia aetatis officia de-

*) 1 Cor. 7, 34.

31) Non ideo h. e. nec ideo malum non eſt, *Veneta.* 32) plane *Rig.* 33) Itaque *Fran. Pariſ.* illud *Rig.* 34) et extend. *alii.* 35) donativorum, *alii.* 36) Sic n. etſi, *Rig.* 37) fortia, *Fran. Par.* 38) infirmiora *Fran. Pariſ.* 39) a matr. *Rig.*

defendit, decoris messem requirit; gaudet de contumelia sua: dicit virum necessarium sexui, ut[40]) auctoritatis et solatii causa, velut[41]) a malis rumoribus tuta sit. Et tu adversus consilia haec eius, adhibe sororum nostrarum exempla, quarum nomina penes dominum, quae nullam formam vel aetatis occasionem praemissis maritis sanctitatem[42]) anteponunt; malunt enim deo nubere deo speciosae, deo P. 79.
sunt puellae: cum illo vivunt, cum illo sermocinantur: illum diebus et noctibus tractant: orationes suas velut dotes domino adsignant: ab eodem dignationem velut munera maritalia[43]) quotiescumque desiderant, consequuntur. Sic aeternum sibi bonum domini[44]) occupaverunt, ac iam in terris, non nubendo, de familia angelica deputantur. Talium exemplis feminarum ad aemulationem te continentiae exercens, spiritali affectione carnalem illam concupiscentiam humabis; temporalia et volatica desideria formae vel aetatis inimicantium bonorum compensas delenda[45]). Ceterum[46]) secularis concupiscentia, causas habet, gloriam, cupiditatem, ambitionem, insufficientiam, per quas necessitatem nubendi subornat: videlicet coelestia repromittens, dominari in aliena familia, in alienis opibus incumbere[47]), cultum de alieno extorquere, sumptu, quem non sentias cedere in te[48]). Haec procul a fidelibus, quibus nulla cura tolerandae vitae, nisi si diffidimus de promissis dei, et cura, et providentia[49]): qui lilia agre-

stia

40) vel *Iun.* 41) vel ut *Fran.* 42) nulla formae vel aetatis occasione pressae, maritis *Fran. Parisin.* nullam formae — sanctitati *Rigalt.* *an*, permissis *etc.* 43) dotalia, *alii.* 44) dominum *Iun.* bonum donum domini, *Rig.* *pro* humabis, *an*, domabis? 45) compensans *vel* compensabis *Rhen.* compensans *Paris.* compensatione delenda, *Rigalt.* 46) haec, *alii add.* 47) incubare, *alii.* 48) sumtum — cedere, sine *in te; Rig.* 49) et c. et pr. *absunt ab aliis.*

stia [50]) vestit, qui volatilia coeli nullo ipsorum
P. 80. labore pascit, qui prohibet de crastino victuque [51]) curari, spondens, scire se, quid cuique servorum suorum opus sit. Non quidem monilium pondera, non vestium taedia, non Gallicos vultus [52]), nec Germanicos baiulos, quae nuptiarum gloriam accendunt: sed sufficientiam, quae modestiae et pudicitiae apta est. Praesume oro te, nihil tibi opus est, si domino appareas: imo omnia habere, si habeas dominum, cuius omnia [53]) coelestia recogita, et terrena despicies. Nihil viduitati apud deum subsignatae necessarium est, quam perseverare.

Cap. V. Adiiciunt quidem sibi homines causas nuptiarum de sollicitudine posteritatis, et liberorum amarissima voluptate. [54]) Sed id quoque penes nos otiosum est. Nam quid gestiamus liberos gerere, quos cum habemus, praemittere optamus, respectu scilicet imminentium angustiarum, cupidi et ipsi iniquissimo isto seculo eximi [55]) et recipi ad dominum, quod etiam Apostolo votum fuit. Nimirum necessaria soboles servo dei. Satis enim desunt nostra [56]): securi [57]) sumus ut liberis vacemus; quaerenda nobis onera sunt, quae etiam a gentilium [58]) prophanis vitantur; quae
P. 81. legibus coluntur, quae parricidiis expugnantur. Nobis [59]) quidem plurimum importuna, quantum fidei periculosa. Cur enim dominus *vae praegnantibus et nutricantibus* cecinit, nisi quia filiorum impedimenta testatur, in illa die ex-

50) agri tanta gratia vestit, *Rig.* 51) vestituque curare, *Rig.* 52) gallicos mulos *alii*; mulos *Rigalt.* 53) si habeas dominum, cuius omnia: coel. *Iun.* 54) Nobis otiosum est *Rig.* 55) excuti *Iun. e Mss. Vaticanis.* 56) satis enim de sorte nostra securi sumus, ut liberis vacemus *Iun.* 57) Satis enim de salute nostra securi sumus *Rig.* 58) plerisque *Rigalt.* 59) demum, *Rig. omisso*, quidem.

expeditionis incommodum futura? 60) utique nuptiis 61) imputaturus. Istud autem ad viduas non pertinebit: ad primam angeli tubam expeditae prosilient. Quamcunque pressuram persecutionemque liberae perferent; nulla in utero, nulla in uberibus aestuante sarcina nuptiarum. Igitur sive carnis, sive saeculi, sive posteritatis gratia nubet 62), nihil ex istis necessitatibus 63) dei servis; ut non satis habeam 64) semel alicui earum succubuisse, et uno matrimonio omnem concupiscentiam huiusmodi expiasse. Nubamus quotidie, et nubentes a die illo 65) deprehendamur, ut Sodoma et Gomorrha. Nam illic non utique nuptias et mercimonia solummodo agebant; sed cum dicit, *nubebant et emebant*, insigniora ipsa carnis et saeculi vitia 66) definientes, quae a divinis disciplinis plurimum avocent. Alterum per lasciviendi voluptatem; alterum per acquirendi 67) voluntatem. Etenim 68) illa tunc P. 82. caecitas longe a finibus saeculi habebatur. Quid ergo fiet, si quae olim detestabilia sunt penes dominum, ab his nos nunc arceant? *Tempus*, inquit, *in collecto est, superest, ut qui matrimonia habent, tanquam non habentes agant.*

CAP. VI. Quod si habent 69), oblitterare debent quod habent: quanto magis non habentes, prohibentur repetere, quod non habent: ut cuius maritus de rebus habuit 70), exinde quietem sexui suo nubendi abstinentia iniungat 71): quam 72) pleraeque Gentilium feminarum memoriae charissimorum maritorum 73) parcant. Cum

60) ea *add. Rig.* 61) imputantur. *Rig.* 62) *alii* nubit, nubitur *Rig.* 63) comperit *Rig.* 64) habeamus *Lat.* 65) timoris *add. Rig.* 66) denotat *Rig.* 67) cupiditatem *Rig.* 68) Et tamen *Rigalt.* 69) habentes oblitterare *Fran. Parif.* 70) de rebus abiit *Fran. Par. Rig. porro,* exinde requiem. 71) abstinentiam iungat *Fran.* 72) quum *Lat.* 73) parentant *Rig.*

Cum quid difficile [74]) videtur, difficiliora alios obeuntes recenseamus. Quot enim sunt qui statim a lavacro carnem suam obsignant? Quot item, qui consensu pari inter se matrimonii debitum tollunt? Voluntarii spadones pro cupiditate [75]) coelesti salvo matrimonio abstinentia toleratur, quanto magis adempto? Credo enim difficilius salvum derelinqui, quam amissum non desiderari. Durum plane et arduum satis continentia sanctae femina [76]) post viri excessum dei causa, cum Gentiles Satanae suo et virginitatis et viduitatis sacerdotio perferant? Romae quidem, quae ignis illius in-
P. 83. extinguibilis imaginem tractant, auspicia poenae suae cum ipso dracone [76a]) curantes, de virginitate censentur. Aceae [77]) Iunoni apud Aegium oppidum virgo sortitur: et quae Delphis insaniunt, nubere nesciunt. Ceterum viduas Africanae Cereri adsistere scimus, durissima quidem oblivione a matrimonio [77a]) allectas. Nam manentibus [78]) in aeternum [79]) viris non modo [80]) thoro decedunt, sed et alias eis utique ridentibus loco suo insinuant, adempto omni contactu usque ad osculum filiorum, et tamen durante usu perseverant in tali viduitatis disciplina, quae pietatis etiam sanctae [81]) solatia excludit. Haec diabolus [82]) praecipit et auditur: provocat nimirum dei servos continentia suorum, quasi ex aevo [83]) continent etiam gehennae sacerdotes. Nam invenit quomodo homines etiam bonis [84]) secta-

74) quod quia difficile *Lat.* 75) regni coelestis quod si *Rigalt.* 76) sanctae feminae *Franeq. Rigalt.* 76a) dracone cur. *abest ut Agobardino.* 77) Achaeae *Franeq. Paris. Iun.* Acraeae *alii.* 77a) matrimonii *Paris.* matrimoniorum *Iun.* 78) *forte* annuentibus *Lat.* invita viris, *Rig.* 79) interim *Lat.* 80) *abest* thoro *Rig.* 81) sancta *Iun.* 82) suis *Rigalt.* 83) quasi ex aequo continentium gehennae sacerdotum *Rhen.* quasi ex aequo. Continent etiam gehennae sacerdotes, *Rig. et Agobard.* 84) boni *Iun. alii,* in bonis.

ctationibus perderet: et nihil apud eum refert, alios luxuria, alios continentia occidere.

CAP. VII. Nobis continentia ad instrumentum aeternitatis demonstrata est a domino salutis, ad testimonium fidei, ad commendationem carnis istius exhibendae superventuro indumento incorruptibilitatis ad sustinendam novissime voluntatem dei. P. 84. Super haec enim recogites moneo, neminem [85]) ex dei voluntate de seculo duci [86]); si ne folium quidem ex arbore sine dei voluntate dilabitur [87]). Idem [88]) qui nos mundo infert, idem et educat necesse est. Igitur defuncto per dei voluntatem [89]) etiam matrimonium dei voluntate defungitur; quid tu restaures, cui finem deus posuit? quid libertatem oblatam tibi iterata matrimonii servitute fastidis? Obligatus es, inquit, matrimonio, [90]) ne quaesieris [91]) solutionem. Nam et si non delinquas renubendo, *carnis* tamen *pressuram* subsequi dicit.*) Quare facultatem continentiae, quantum possumus, non diligamus [92])? quam [93]) primum obvenerit imbibamus: ut quod in matrimonio non valuimus, in viduitate sectemur. Amplectenda occasio est, quae adimit, quod necessitas imperabat. Quantum [94]) detrahant, quantum obstrepant sanctitati nuptiae secundae, disciplinae ecclesiae [95]), praescriptio Apostoli declarat, cum digamos non sinit praesidere, cum viduam allegi in [96]) ordinationem nisi univiram non concedit: aram [97]) enim dei mundam proponi P. 85. opor-

*) Ebr. 7.

85) non, *alii.* 86) *additur* nisi *Franeq. Parisin.* 87) delabitur *Iun. Cod. Wouwer.* 88) adeo *Cod. Wouwer.* 89) viro *Rig.* 90) ne quaesieris absolutionem. Absolutus es matrimonio, ne quaesieris obligationem. *Fran. Par.* 91) solutionem *Rig.* 92) possumus, diligamus, *negatione missa*, *Lat. Rig.* 93) quum *Lat.* 94) *additur* fidei *Fran. Parif.* 95) disciplina ecclesiae et *Fran.* 96) ordinem *Rig.* 97) aream *Iun.*

oportet. Tota illa ecclesia candida de sanctitate describitur. Sacerdotium viduitatis, et [98]) celebratum est apud nationes, pro diaboli scilicet aemulatione. Regem seculi, Pontificem maximum, rursus nubere, nefas est: quantum deo sanctitas placet, cum illam etiam inimicus adfectat: non utique ut alicuius boni adfinis, sed ut dei domini placita cum contumelia adfectans?

Cap. VIII. Nam de [99]) viduitatum honoribus apud dominum uno dicto eius per prophetam expeditum est: *Iuste facito* [100]) *viduae et pupillo, et venite disputemus, dicit dominus.* Duo ista nomina inquantum despectui [101]) humano, intantum divinae misericordiae exposita, suscepit tueri. Pater omnium [102]) vide, quam ex aequo habetur, qui viduae benefecit [103]) quanti est vidua ipsa, cuius adsertor dominus disputavit [104]). Non tantum virginibus datum opinor, licet in illis integritas solida et tota sanctitas de proximo visura sit faciem dei. Tamen vidua habet aliquid operosius: quia facile est non appetere quod nescias, et aversari, quod desideraveris nunquam. Glo-
P. 86. riosior continentia, quae ius suum sentit: quae quid viderit, novit. Poterit virgo felicior haberi, at vidua laboriosior. Illa, quod bonum semper habuit, ista quod bonum sibi invenit. In illa gratia, in ista virtus coronatur. Quaedam enim sunt divinae liberalitatis, quaedam nostrae operationis. Quae a domino indulgentur, sua gratia gubernantur: quae ab homine captantur, studio perpetrantur. Stude igitur ad virtutem continentiae, modestiae [105]), quae pu-

98) caelibatuum *Rigalt.* 99) viduitatis *Rigalt.* 100) facite *Fran. Par.* 101) destitutae auxilio hum. *Rig.* 102) tueri pater omnium. Vide *Latin. Rigalt.* 103) benefecerit *Fran. Rig.* 104) disputabit *Franeq. Parisin.* cum domino disputabit, *Rigalt.* 105) *abest* modestiae *Rig.*

pudori procurat: sedulitati, quae nugas non facit: frugalitati, quae seculum [106]) spernit. Convictum [107]) atque commercia deo digna sectare, memor illius versiculi, sanctificati per Apostolum:

Bonos corrumpunt mores congressus mali.

CAP. IX. Loquaces, otiosae, vinosae, curiosae contubernales, vel maxime proposito viduitatis officiunt. Per loquacitatem inrepunt verba pudoris inimica: per otium a severitate [108]) deducunt: per vinolentiam quidvis mali insinuant: per curiositatem aemulationem libidinis convehunt. Nulla huiusmodi feminarum de bono univiratus loqui [109]) novit: *deus* enim *illis* (ut ait Apostolus) *venter* est, ita et quae ventri propinqua. Haec tibi iam hinc commendo, conserva carissima, post Apostolum quidem ex abundanti retractata, sed tibi etiam solatio futura, quod meam memoriam, si ita evenerit, in illis frequentabis.

106) speculum *Rig.* 107) convictus atque colloquia *Rig.* 108) se veritate deducunt *Fran.* securitatem inducunt *Iun. Paris.* 109) noluit *Rig. male.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

LIBER SECUNDUS

AD UXOREM. 1)

P. 87. Cap. I. Proxime tibi, dilectissima in domino conserva, quid feminae sanctae, matrimonio quacunque sorte adempto, sectandum sit, ut potui prosecutus sum. Nunc ad secunda consilia convertamur, respectu humanae infirmitatis, quorundam 2) exemplis admonentibus, quae divortio vel mariti excessu, oblata continentiae occasione, non modo abiecerunt opportunitatem tanti boni, sed ne in nubendo 3) quidem rursum disciplinae meminisse voluerunt, ut *in domino* *) potissimum nuberent. Itaque mihi confusus est animus, ne qui te nuper ad 4) univiratus et viduitatis perseverantiam hortatus sum, nunc mentione nuptiarum, proclivum 5) tibi labendi ab altioribus 6) faciam. Quod si integre sapis, certe istud 7) servandum tibi esse, quod sit utilius: quod 8) vero difficile est, et non sine necessitatibus 9): et hoc ~~maximum~~ propositum vitae

P. 88. supremi praesidii 10): nec mihi de isto quoque referendi ad te causae fuissent, nisi graviorem meam 11) sollicitudinem comprehendissem. Nam quanto grandis est continentia carnis, quae viduitatem 12) ministrat, tanto si

*) 1 Cor. 7.

1) *additur*, de matrimonio cum gentilibus, *Fran.* 2) quarundam *Fran. Paris. Rigalt.* 3) innubendo *Fran.* 4) nuper te *Fran.* 5) proclivium *Rigalt.* 6) tibi cavendi ablationem *Rig. ex lib. Agob.* 7) certe scis id *Fran. Paris.* certe istud, *Rigalt.* 8) quoniam *Latin.* 9) necessitatibus hoc mox *Rig.* 10) vitae, sub resedi *Rigalt.* 11) in ea *Rigalt.* 12) viduitati *Rigalt.*

ſi non ſuſtineatur, ignoſcibilis [13]) videri poteſt: difficilium enim facilis eſt venia. Quanto autem nubere in domino perpetrabile eſt, uti noſtrae poteſtatis, tanto culpabilius eſt non obſervare quod poſſis. Eo accedit quod Apoſtolus de viduis quidem et nuptis [14]), ut ita permaneant ſuadet, cum dicit*): *Cupio autem omnes meo [15]) exemplo perſeverare.* De nubendo vero *in domino*, cum dicit *tantum in domino*, iam non ſuadet, ſed exerte iubet. Igitur in iſta maxime ſpecie niſi hoc ſequimur [16]), periclitamur: quia [17]) ſuaſum impune quid negligas quam iuſſum, quod illud de conſilio veniat, et voluntati proponatur: hoc autem de poteſtate deſcendat, et neceſſitate [18]) obligetur: illic libertas, hic contumacia delinquere videatur.

CAP. II. Igitur cum quaedam iſtis diebus nuptias ſuas de eccleſia tolleret, id eſt, gentili [19]) coniungeretur: idque ab aliis retro factum recordarer, miratus aut ipſarum petulantiam, aut conſiliariorum praevaricationem, quod nulla ſcriptura eius factam [20]) licentiam proferrent. Nunquid, inquam, de illo capitulo ſibi blandiuntur, primae ad Corinthios, ubi ſcriptum eſt **): *Si quis frater* [21]) *infidelem habet uxorem, et illa matrimonio conſentit, ne dimittat eam. Similiter mulier fidelis, infideli nupta, ſi conſentanea* [22]) *maritum experitur, ne dimiſerit eum. Sanctificatur enim infidelis vir a fideli uxore, et infidelis uxor a fideli marito: ceterum immundi eſſent filii veſtri.* Hanc monitionem P. 89.

*) Ibidem. **) 1 Cor. 7.

13) ignoſcibile *Rig.* 14) innuptis *Fran. Rigalt.* 15) *ſic Fran. Pariſ. Rig. Rhenanus coniiciebat:* ex meo, *pro eo quod in edit. I. ſcriptum erat* ex eo. 16) niſi obſequimur *Rig.* 17) *additur* iam *Cod. Wouw.* quis negligat, *Rig.* 18) neceſſitati *Rig.* 19) tolleret ac gentili *Rig.* 20) facti *Fran. Rigalt.* 21) fratrum *Rig.* 22) conſentaneum *Rig.*

nem [23]) fors fidelibus invinctis [24]) simpliciter intelligendum [25]), putent [26]) etiam infidelibus nubere licere. Qui ita interpretatur, absit ut sciens se circumscribat. Ceterum manifestum est scripturam istam eos fideles designare, qui in matrimonio gentili inventi a dei gratia fuerunt [27]), secundum verba ipsa: *Si quis*, inquit, *fidelis uxorem habet infidelem*: non dicit
P. 90. uxorem duci [28]) infidelem, ostendit iam in matrimonio agentem mulieris infidelis, mox gratia dei conversum perseverare cum uxore debere, scilicet propterea, ne qui [29]) fidem consecutus putaret sibi devertendum [30]) esse ab aliena iam et extranea quodam modo femina: adeo [31]) et rationem subiicit, in pace nos vocari a domino [32]), et posse infidelem a fideli per usum matrimonii lucrifieri. Ipsa etiam clausula hoc ita intelligendum esse confirmat, *ut quisque*, ait, *vocatur a domino ita perseveret*: vocantur autem gentiles, opinor, non fideles: quod si de fideli ante matrimonium pronunciasset, absolute [33]) permiserat sanctis vulgo nubere; si vere [34]) permiserat, nunquam tam diversam atque contrariam permissui suo pronunciationem subdidisset, dicens: *Mulier defuncto viro libera est, cui vult nubat, tantum in domino.* Hic certe nihil retractandum est: nam de eo [35]) quod tractari potuisset, Apostolus [36]) cecinit: ne, quod ait, *cui velit nubat*, male uteremur, adiecit, *tantum in domino*, id est in nomine domini, quod est indubitate Christiano. Ille igitur Apostolus [37]) sanctus, qui vi-

23) motionem *ed. 1. Rhen.* de fidel. *Rig.* 24) inventis *Rhen.* iniunctis *Fran. Par.* iunctis *Rig.* 25) intelligendo *Lat. Rig.* 26) intelligendam putent, *Fran. Paris.* 27) fuerint *Rig.* 28) ducit *Fran.* 29) quis *Wouw.* 30) devert. *Rig.* 31) ideo *Fran.* 32) ad dominum deum *Rigalt.* 33) pronunciasset absolute, *Fran.* 34) vero *Cod. Wouw. Rig.* 35) de quo *Rig.* 36) Spiritus *Rig.* Christus *Rhenan. 1.* 37) Spiritus *Rig.* Christus *Rhenan.*

viduas[38]) innuptas integritati perſeverare mavult, qui nos ad exemplum ſui hortatur, nullam aliam formam repetundarum nuptiarum niſi in domino praeſcribit, huic ſoli conditioni continentiae detrimenta concedit: *tantum*, inquit, *in domino*. Adiecit pondus legi ſuae *tantum*, quo ſono et modo enunciaveris dictum iſtud: et[39]) onerofum eſt; et iubet, et ſuadet; et praecipit, et hortatur; et rogat, et comminatur: detractata et exerta [40]) ſententia eſt, et ipſa ſui brevitate foecunda: ſic ſolet divina vox, ut[41]) ſtatim obſerves[42]). Quis enim[43]) intelligere poſſit pericula multa et vulnera fidei in huiusmodi nuptiis quas prohibet Apoſtolus[44]) providiſſe: et primo quidem carnis ſanctae in carne gentili inquinamentum praecaviſſe. Hoc loco dicit[45]) aliquis, quid ergo refert inter eum qui in matrimonio gentilis a domino allegitur, et olim id eſt ante nuptias fidelem, ut non proinde carni ſuae caveant? [46]) alter arceatur a nuptiis infidelis[47]), alter in his[48]) perſeverare videatur[49]): cur ſi a gentili inquinamur, non et ille disiungitur[50]), quemadmodum iſte non obligatur? Reſpondebo ſi ſpiritus dederit, ante omnia allegans dominum magis ratum habere matrimonium non contrahi, quam omnino disiungi: denique divortium prohibet, *niſi ſtupri cauſa*, continentiam vero commendat. Habet[51]) igitur ille perſeverandi neceſſitatem, hic porro[52]) etiam non nubendi poteſtatem. Tunc ſi ſecundum ſcripturam qui in matrimonio gentilis[53]) a fide deprehenduntur, [54]) propterea non inquinan-

P. 91. / P. 92.

38) *additur* et *Rig.* 39) et *omittitur Fran. Rig.* 40) diſtricta expedita ſent. *Rig.* 41) prima *Rhenani mal.* divina uxor. 42) ſtatim intelligas, ſtatim obſerves *Rig.* 43) *additur* non *Rig.* alius *add. Fran. Par.* 44) prohibet, Apoſtolum *Rig.* 45) dicet *Fran. Par.* 46) *additur* cum *Rigalt.* 47) alter a. n. i. arceatur *Rig.* 48) eis *Rig.* 49) iubeatur *Lat. Rig.* 50) non ille disiungitur *Rigalt.* 51) habeat *Rig.* 52) vero *Iun.* 53) gentili *Rig.* 54) eum hac *additur Rhen.* 1.

nantur, cum ipsis [55]) aliis quoque sanctificentur: sine dubio isti, qui ante nuptias sanctificati sunt, si extraneae carni commisceantur, sanctificare eam non [56]) sint deprehensi: dei autem gratia illud sanctificat, quod invenit: ita quod sanctificari non potuit, immundum est: quod immundum est, cum sancto non habet partem, nisi ut de suo inquinet et occidat.

Cap. III. Haec cum ita sint, fideles gentilium matrimonia subeuntes, stupri reos esse constat, et arcendos ab omni communicatione fraternitatis, ex litteris Apostoli *) dicentis, *Cum eiusmodi nec cibum* [57]) *sumendum*. At [58]) P. 93. nunquid tabulas nuptiales de illo apud tribunal domini proferemus? Et matrimonium rite contractum [59]) allegabimus, quod vetuit ipse? non adulterium est quod prohibetur [60])? non stuprum est? extranei hominis admissio, minus templum dei violat, minus membra Christi cum membris adulterae commiscet? Quod sciam, non sumus nostri, sed pretio empti, et quali precio? sanguine dei. Laedentes igitur carnem istam, eum laedimus. De proximo [61]) quid sibi voluit ille qui dixit, delictum quidem esse extraneo nubere, sed minimum, cum alias seposita carnis iniuria ad dominum pertinentis. [62]) Omne delictum voluntarium in domino [63]) grande sit. [64]) Quanto enim potestas vitandi fuit, tanto contumaciae crimen [65]) oneratur. Recenseamus nunc cetera pericula et [66]) vulnera, ut dixit [67]); fidei ab Apo-

*) 1 Cor. 5.

55) quia cum ipsis *Rig.* 56) *Latinius addit:* possint cum non; *alii*, non possunt in qua *Rigalt.* 57) quidem *additur Rig.* 58) Aut *Rig.* 59) matrimonium rite contractum *abest Rig.* 60) prohibitum est *Rigalt.* 61) laedimus de proximo, *Rigalt.* 62) *comma ponitur*, *Fran. Paris.* 63) dominum *Iun.* 64) fit *Fran. Iun. Rig.* 65) crimine *Rig.* 66) aut *Rig.* 67) ut dixi *Fran. Paris. Rig.*

Apoſtolo proviſa [68]), non carnis [69]) tantum verum etiam ipſius ſpiritus [70]) moleſtiſſima. Quis enim dubitet oblitterari cottidie fidem commercio infideli? bonos *corrumpunt mores confabulationes malae*, *) quanto magis coniunctus [71]) et individuus uſus? Quaevis mulier fidelis dominum [72]) obſervet neceſſe eſt, et quomodò *poteſt duobus dominis deſervire*, **) domino et marito, adde gentili? Gentilem enim obſervando gentilia exhibebit, formam, extructionem, munditias ſeculares, blanditias turpiores, ipſa etiam matrimonii ſecreta maculoſa: non ut penes ſanctos officia ſexus, cum honore ipſius neceſſitatis, tanquam ſub oculis dei modeſte et moderate transiguntur [73]). P.94.

CAP. IV. Sed viderit qualiter vir officia [74]) pendat domino. Certe non poteſt [75]) pro diſciplina ſatisfacere, habens in latere diaboli ſervum, procuratorem domini ſui ad impedienda fidelium ſtudia et officia; ut ſi ſtatio facienda eſt, maritus de die condicat ad balneas: ſi ieiunia obſervanda ſunt, maritus eadem die convivium exerceat: ſi procedendum erit, nunquam magis familiae occupatio adveniat [76]). Quis enim [77]) ſinat coniugem ſuam viſitandorum fratrum gratia, vicatim aliena et quidem pauperiora quaeque tuguria circuire? Quis nocturnis convocationibus, ſi ita oportuerit, a latere ſuo eximi [78]) libenter feret? Quis denique ſolennibus Paſchae abnoctantem ſecurus ſuſtinebit? quis ad convivium dominicum illud, quod infamant, ſine ſua ſuſpicione dimittit [79])? quis in carcerem ad oſculanda vin- P.95.

cu-

*) 1 Cor. 15. **) Matth. 6.

68) *alii* praeviſa. 69) carni *Rig.* 70) ſpiritui *Rig.* 71) convictus *Pariſ. Rig.* 72) deum *Rig.* 73) transigantur *Rig.* 74) viro officio *Fran.* viro officia *Rig.* 75) domino certe non poteſt *Fran. Rig.* 76) obveniat *Rig.* 77) autem *Rig.* 78) adimi *Rig.* 79) dimittet *Fran. Pariſ. Rigalt.*

cula martyris reptare patietur? Iam vero alicui fratrum ad osculum convenire, aquam sanctorum pedibus offerre, de cibo, de poculo invadere, desiderare [80]), in mente habere, si et peregre [81]) frater adveniat, quod in aliena domo hospitium [82])? si cui largiendum erit, horreum, poma [83]) praeclusa sunt.

Cap. V. Sed aliqui sustinent nostra nec obstrepunt [83 a]). Hoc est igitur delictum, quod gentiles nostra noverunt, quod sub conscientia iustorum [84]) sumus, quod beneficiorum [85]) eorum est si quid operamur. Non potest se dicere [86]) nescire qui sustinet: aut si celatur, quia non sustinet, timetur. Cum autem scriptura utrumque mandet, et sine alterius conscientia, et sine nostra pressura, operari domino, nihil interest in qua parte delinquas, aut in conscientia mariti si sit ut [87]) patiens [88]) in conflictationem tui, dum vitatur impatiens. *Nolite*, inquit*), *margarita* [89]) *vestra porcis*
P. 96. *iactare, ne conculcent ea* [90]), *et conversi vos quoque evertant.* Margarita vestra sunt cottidiana conversationis insignia, quanto curaveris ea occultare, tanto suspectiora feceris, et magis cavenda [91]) gentili curiositati. Latebis ne tu, cum lectulum, cum corpusculum tuum, signas, cum aliquid immundum flatu expuis [92]), cum etiam per noctem exurgis oratum, et non Magiae aliquid videris [93]) operari? non sciet maritus quid secreto ante omnem cibum gustes, et si sciverit panem, non [94]) illum credit

*) Matth. 7.

80) desideras *Iun.* 81) pereger *Veneta.* 82) hospitum *Fran.* 83) proma *Fran. Par. Rig.* 83 a) aliquis sustinet — obstrepit, *Rig.* 84) istorum *Franeq. Paris.* iniustorum *Rig.* 85) beneficium *Rig.* 86) se dicere *abest Rig.* 87) ut *abest Rig.* 88) aut *additur Fran. Rig.* 89) margaritas vestras *Rig.* 90) eas *Rig. postea:* Margaritae vestrae. 91) captanda *Rig.* 92) flantis explodis *Rig.* 93) videberis *Fran.* 94) num *Wouwer.*

dit esse qui dicitur, [95]) et haec ignorans quisque [96]) rationem simpliciter sustinebit, sine gemitu, sine suspicione panis an veneni? Sustinent [97]) quidem [98]), sed ut inculcent, ut inludant huiusmodi feminis, quarum arcana in periculum quod credunt servent [99]), si forte [100]) laedantur, ipsi [101]) sustinent, quarum dotes, obiectionem [102]) nominis, mercedem silentii faciant, scilicet apud arbitrum speculatorem litigaturi. Quod plerique [103]) non providentes aut re excruciata, aut fide perdita re- p. 97.
censuerunt [104]).

Cap. VI. Moratur dei ancilla cum Laribus [105]) alienis, et inter illos omnibus honoribus daemonium [106]), omnibus solennibus regum, incipiente anno, incipiente mense, nidore thuris agitabitur. Et procedit [107]) de ianua laureata et lucernata, ut de novo consistorio libidinum publicarum: discumbit [108]) cum marito in sodalitiis, saepe in opinionis [109]). Et ministrabit nonnunquam iniquis, solita quondam sanctis ministrare: et non hinc praeiudicium damnationis suae adcognoscet [110]): eos observabit quos erat iudicatura: cuius manum desiderabit? de cuius poculo participabit? Quid maritus suus illi, vel marito quid illa cantabit? Audiat sane, audiat aliquid de scena, de taberna, de ganea [111]):

quae

95) ? *Iun.* 96) quis qua ratione *Iun.* 97) veneni sustinent *Ciaccon.* 98) quidam *Wouwer. Rig.* 99) reservent *Rig.* 100) forte, *nescio an errore operarum Paris.* 101) laedantur ipsi; *Iun.* 102) obiectione *Fran. Iun.* subiectione, *Rig.* 103) pleraeque *Fran. Paris. Rigalt.* 104) recesserunt *Cod. Wouwer.* recognoscere consuerunt *Rig.* 105) laboribus praefert *Rig. postea*, nominibus daem. 106) daemonum *Fran. Paris.* 107) procedet *Rig.* 108) discumbet *Rig.* 109) in cauponis *Rhen.* popinis *Franeq. Rigalt.* 110) cognoscet *Rig. post*, eos observans. 111) *pessima antea in Rhenani edit. etc.* dei coena — de gehenna *quod mendum primus sustulit Wouwerius.*

quae dei mentio? quae Christi invocatio? ubi fomenta fidei de scripturarum interiectione? ubi spiritus[112]) refrigerium? ubi divina bene-
P. 98. dictio? omnia extranea, omnia inimica, omnia damnata, ad terrendae[113]) salutis[114]) a malo immissa.

Cap. VII. Haec si ei quoque evenire possint, qui[115]) in matrimonio gentilis[116]) fidem adepti moratur[117]), tamen excusantur, ut in ipsis deprehensi[118]) a deo, et iubentur[119]) perseverare, et sanctificantur, et spem lucrationis accipiunt. Si ergo ratum est apud deum matrimonium huiusmodi, cur non[120]) prospere cedat, ut et a pressuris, et angustiis, et impedimentis, et inquinamentis non ita lacessatur, iam habens ex parte divinae gratiae patrocinium? nam et ad[121]) aliquam, quae[122]) virtutem coelestem documentis dignationis alicuius vocatus[123]), terrori est gentili, quo minus sibi obstrepat, minus sit et[124]) minus speculetur. Sensit magnalia, vidit expedimenta[125]). Scit meliorem factum, sic et ipse[126]) candi-
P. 99. datus est timoris, ita facilius huiusmodi lucro fiunt[127]), in quos dei gratia consuetudinem fecit. Ceterum aliud est ultro et sponte in prohibita descendere[128]). Quae domino non placent, utique dominum offendunt, utique malo se inferunt[129]). Hoc signi erit ut so-
lis

112) ? ubi *add. Rig.* 113) adterendae *Fran.* abtenendae *Paris.* 114) saluti *Rig.* a malo, ὁ πονηρός. 115) quae *Fran. Rig. et antea*, illis quoque. 116) gentili *Rig.* 117) adeptae morantur *Fran. Rig.* adepta moratur *Paris.* 118) deprehensae *Fran. Rig.* 119) *repetitur* et *Fran.* 120) et *add. Rig.* 121) ad *abest Rig.* 122) quae *abest Fran. Paris. Rig.* 123) vocata *Fran. Paris.* ille de gentibus *add. Rig.* 124) minus sciat *Rig.* minus *Fran. Paris.* 125) experimenta *Fran. Rig.* 126) factam; *porro*, ipse dei candid. — timori, *Rig.* 127) lucri fiunt *Fran. Rig.* 128) *comma ponit Iun.* 129) a Malo inferuntur *Rig.*

lis[130]), quod solis peioribus placet nomen Christianum, deo[131]) inveniuntur qui tales non exhorreant, ut exerta eminent[132]), ut arripiant[133]), ut a fide excludant. Habes causam qua non dubites, nullum huiusmodi matrimonium prospere decurri, [134]) a Malo conciliatur, a domino vero damnatur.

CAP. VIII. Ad hoc quaeramus an iure, quasi revera dispectores divinarum sententiarum, nonne[135]) quique domini et disciplinae tenacissimi servis suis foras nubere interdicunt? scilicet ne in lasciviam[136]) excedant, officia deserant, dominica extraneis promant. Nonne insuper censuerunt servituti vindicandos[137]), qui cum alienos servos[138]) post dominorum denunciationem in consuetudine perseveraverunt? P. 100. Severiores habebuntur terrenae disciplinae coelestibus praescriptis? ut gentiles quidem extraneis iunctae, libertatem suam amittant: nostrae vero diaboli servos sibi coniungant, et in statu suo perseverent? scilicet negabunt sibi a domino per Apostolum eiusdem[139]) denunciatum.*) Quam huius amentiae causam detineam[140]), nisi fidei imbecillitatem, pronam semper in concupiscentiam secularium gaudiorum? Quod quidem plurimum in lautioribus deprehensum est, nam quanto dives aliqua est commatrona[141]) nomine inflata, tanto capacem[142]) domum oneribus suis re-

*) 1 Cor. 6.

130) ut solis *deletur a Latinio Rig.* 131) ideo *Franeq. Rig.* 132) exterminent *Rigalti Paris. Franeq.* exerte animent *Rhen.* 133) abripiant *Rig.* 134) dum *additur Rig.* 135) *addit*, etiam penes nationes severissimi *Rig.* 136) lascivia, *Rig.* 137) vindicandas *coniectura Fran. Rig.* 138) quae cum alieno servo *Fran. Paris.* alienis servis, *Rig.* 139) eius *Latin.* 140) definiam *Lat.* accusem, *explicat Rig.* 141) et matrona *Rhen. Fran. Paris.* matronae, *Rig.* 142) capaciorem, *Rig.*

requirit, ut campum in quo ambitio decurrat; sordent talibus ecclesiae, difficile in domo dei dives, ac si quis est, difficile coelebs. Quid ergo faciant? unde nisi a diabolo maritum petant idoneum [143]), exhibendae sellae, et mulabus, et cinerariis peregrinae proceritatis? Christianus ista etiam dives fortasse non praestet. Quaeso te, gentilium exempla proponas tibi, pleraeque et genere nobiles et re beatae, passim ignobilibus et mediocribus simul coniunguntur, ad luxuriam inventis, aut ad licentiam sectis [144]). Nonnullae se libertis et ser-
P. 101. vis suis conferunt [145]), omnium hominum existimatione [146]) despectandum [147]), modo habeatur [148]) a quibus nullum impedimentum libertatis suae timeant [149]). Christianam fidelem fideli re minori nubere piget, locupletiorem futuram in viro paupere. Nam si *pauperum sunt regna coelorum* *), quia divitum non sunt, plus dives in paupere inveniet maiore dote [150]). Sit illa ex aequo in terris, quae in coelis forsitan non erit.

Cap. IX. Dubitandum et inquirendum et identidem deliberandum est, an ideo [151]) sit invectis [152]) dotalibus, cui deus censum suum credidit? Unde sufficiam [153]) ad enarrandam felicitatem eius matrimonii, quod ecclesia conciliat, et confirmat oblatio, et obsignatum [154]) angeli renunciant, pater rato habet? Nam nec in

*) Matth. 5.

143) *sic Rig.* bonum *Paris.* 144) *sic Rig. alii,* expetitis, *aut* exspectatis. 145) conferunt *Lat. Wouwer.* 146) aestimatione *Cod. Wouw.* 147) despecta, dum modo *Fran. Paris.* despectandas, modo *Cod. Wouwer.* 148) habeant *Fran.* 149) *Ista omnia,* Nonnullae — — timeant, *desunt in Veneta.* 150) inveniet. Maior dote dotalibus, de bonis eius, qui in deo dives est; *addunt alii.* 151) idoneus invectis dot. *Rig.* 152) investis *Rhen. Fran.* 153) sufficiamus, *Rig.* 154) obsignat benedictio, *Rig.*

in terris filii sine consensu patrum rite[155]) et iure nubent? Quale iugum fidelium duorum, unius spei, unius disciplinae, eiusdem servitutis? ambo fratres, ambo conservi, nulla spiritus carnisve discretio. Atquin vere duo in carne una, ubi caro una, unus et spiritus. P. 102. Simul orant, simul volutantur, et simul ieiunia transigunt, alterutro ducentes[156]), alterutro hortantes. In ecclesia dei pariter[157]), in connubio[158]) dei; pariter in angustiis[159]), in refrigeriis, neuter alterum celat, neuter alterum vitat; neuter alteri gravis est; libere aeger visitatur, indigens sustentatur. Eleemosinae sine tormento, sacrificia sine scrupulo, cottidiana diligentia sine impedimento; non furtiva signatio, non trepida gratulatio, non muta benedictio; sonant inter duos psalmi et hymni, et muto provocant quis melius deo suo cantet. Talia Christus videns et audiens gaudet, his pacem suam mittit; ubi duo, ibi et ipse; ubi et ipse, ibi et Malus non est. Haec sunt quae Apostoli vox illa sub benignitate[160]) intelligenda nobis reliquit. Haec tibi suggere, si opus fuerit, his te ab exemplis quarundam reflecte. Non licet aliter fidelibus nubere, et si liceret[161]), non expediret.

155) recte — nubent, *Rig.* 156) docentes *Lat. Rigalt.* 157) *additur* utrique, *Rig.* 158) omnino dei *Cod. Wouwer.* pariter in convivio dei, *Rigalt.* 159) *additur* in persecutionibus, *Rig.* 160) brevitate, *Rig. melius.* 161) et si liceret, *abest*, expedit. *Rigalt.*

Q. SEPT.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE

EXHORTATIONE CASTITATIS[1])

LIBER.

P. 103. Cap. I. Non dubito, frater, te post uxorem in pace praemissam ad compositionem animi conversum, de exitu singularitatis cogitare. Et utique consilium digere[2]), quamquam et[3]) huiusmodi cum fide sua conloqui debeat unusquisque, eiusque vires consulere: tamen quoniam in ista specie, carnis necessitas cogitatum movet[4]), quaerere apud eandem conscientiam quae[5]) fidei resistit, opus est fidei extrinsecus consilium[6]), tanquam advocatum[7]) adversus carnis necessitatem[8]). Quae quidem necessitas[9]) circumscribi potest, si voluntas potius dei quam indulgentia consideretur. Nemo indulgentiam audendo[10])
P. 104. promeretur, sed voluntati obsequendo. *Voluntas dei est sanctificatio nostra.* *) Vult enim imaginem suam nos etiam *similitudinem*[11]) *fieri*, *ut simus sancti*, *sicuti et ipse sanctus est*, inquit. Id bonum, *sanctificationem* dico, in species distribuit[12]) complures, ut in aliqua earum deprehendamur. Prima species est, virginitas a na-

*) 1 Thess. 4.

1) exhortatio ad castitatem *Par.* 2) et — dirigere *Fran. Paris.* indigere *Iun.* consilii indigere *Rigalt.* 3) de *Lat.* 4) monet; *Iun.* 5) fere apud eandem conscientiam *Rig.* 6) consilio *Rig.* 7) advocato *Rig.* 8) necessitates *Rig.* 9) facillime *Rig.* 10) indulgentia utendo *Rig.* 11) similitudine *Iun.* *Hinc Latini distinguunt utramque.* 12) distribuo *Rig.*

nativitate. Secunda virginitas[13]), a lavacro aquae[14]), aut in matrimonio purificat ex compacto, aut in viduitate perseverat ex arbitrio[15]). Tertius gradus superest monogamiae[16]), cum[17]) post matrimonium unum interceptum, exinde sexui renunciatur. Prima felicitas, prima virginitas[18]) est, non nosse[19]) a quo postea optabis liberari, in totum. Secunda virginitatis[20]) est, contemnere[21]) vim quam optime noris. Reliqua species hactenus nubendi, post matrimonium morte disiunctum, praeter virtutes[22]) etiam modestiae laus est. Modestiae enim laus est[23]) ablatum non desiderare, et ablatum a deo domino, sine cuius voluntate nec folium de arbore labitur, nec *passer assis unius*[24]) *ad terram cadit*. P. 105.

Cap. II. Quam denique modesta illa vox est, *Deus*[25]) *dedit, dominus abstulit*: ut domino visum est, ita factum est! Ideo si nuptias ablatas restauramus, sine dubio contra voluntatem

13) a secunda nativitate, id est *Rig. Hic in Rhenani I. editione addebantur ista:* ut ex arbitrio suo vidua maneat, cum alibi dicas damnandam si nupserit, id est; lav. *alii teste Iunio haec tantum inculcaverant*, secunda virginitas, ut ex arbitrio suo vidua maneat: id est a lavac. *Ita Par. recte autem agnoverunt alii utrumvis glossema esse; Cod. Wouwerii sic ordinat scripturam:* Species distribui complures oportet — virginitas a lavacro aquae, id est, ut ex arbitrio suo vidua maneat, aut in matr. purificata ex compacto, aut in vid. perseverat ex arbitrio. 14) quae *addit Iun.* quae aut *Rig.* 15) *Huc Iunius transferenda existimat, quae antea perperam inserta fuerunt,* ex arbitrio, ut ex arbitrio suo vidua maneat, non alibi dicas damnandam si nupserit. 16) monogamia *Rig.* 17) quam *Rig.* 18) primae virginitatis *Iun.* Prima felicitas, primae virginitatis — secundae virginitatis est — rel. species hactenus non nubendi — praeter virtutis etiam m. l. est, *Cod. Wouw.* felicitas virginitatis est *Rigalt.* 19) in totum *Rigalt.* 20) secunda virtutis est *Rigalt.* 21) cuius, *Rigalt.* 22) virtutis *Rigalt.* 23) modestia est enim *Rigalt.* 24) unus *Paris.* 25) dominus *Fran. Paris. Rig.*

tem dei nitimur, volentes habere rursus, quod habere nos noluit, si enim voluisset, non abstulisset: nisi et in [26]) hoc voluntatem dei interpretamur, quasi rursus vellet in nos [27]), quod jam noluit deus [28]). Non est bonae et solidae
P. 106. fidei, sic omnia ad voluntatem dei referre. Et ita adulari [29]) unumquemque, dicendo, nihil fieri sine iussione [30]) eius: ut non intelligamus aliquid esse in nobis ipsis. Ceterum excusabitur omne delictum si continuerimus [31]), nihil fieri a [32]) nobis sine dei voluntate. At ibi definito [33]) istam destructionem totius disciplinae, etiam ipsius dei, si et [34]) quae non vult de sua voluntate producit [35]), aut nihil est quod deus non vult. sed quomodo [36]) vetat quaedam, quibus etiam supplicium aeternum comminatur, utique etiam quae vetat non vult, a quibus et offenditur: sicuti et quae vult, praecipit, et accipit [37]), et aeternitatis mercede dispungit. Itaque cum utrumque ex praeceptis eius didicerimus, quid velit, et quid nolit, jam [38]) nobis est voluntas [39]) eligendi alterum, sicut scriptum est *): *Ecce posui ante te bonum et malum*: gustasti enim de arbore agnitionis: et ideo non debemus quod
P. 107. nostri [40]) expositum est arbitrio, in deum referre voluntate [41]), nos quos vult ipse et velle est [42]), qui malum non vult: ita nostra est vo-

luntas

*) Eccles. 15.

26) nisi si et *Rig.* 27) in nobis *Cod. Wouwer.* 28) quod et rursus nos voluerit habere, quod iam noluit *Rig.* 29) ad unumquemque *Fran. Paris.* sibi unumquemque *Cod. Wouwer.* sibi *Rigalt.* 30) nutu *Rig.* 31) contenderimus *Rig. melius.* 32) a *Rig.* 33) At tibi definio *Cod. Wouwer.* et ibit definitio ista *Rig.* 34) aut *Rig.* 35) producat *Rig.* 36) quando *Cod. Wouw. Rig.* 37) sicuti e contrario — et praecipit, et accepto facit *Rigalt.* 38) tamen *Rigalt.* 39) et arbitrium *Rig.* 40) nostro *Mſ. Wouwer. Rig.* 41) dei referre voluntatem quos *Paris.* Dei voluntatem *Rig.* 42) q. v. ipse et velle, qui mal. *Rhenan. Fran. Rig.*

luntas, cum malum volumus adversus dei voluntatem, qui bonum vult. Porro si quaeris, unde veniat ista voluntas, qua quid volumus adversus dei voluntatem. Ut [43]) dicam, ex nobis ipsis, nec temere; semini enim tuo respondeas necesse esse. Siquidem ille princeps generis et delicti Adam voluit quod deliquit: neque enim diabolus voluntatem eius [44]) imposuit delinquendi, sed materiam voluntatis [45]) subministravit. Ceterum voluntas dei [46]) in obaudientiam [47]) venerat. Proinde et tu si non obaudieris deo, qui te proposito praecepto liberae potestatis instituit, per voluntatis libertatem volens te vergi sinit quod [48]) deus noluit [49]): ita deputat [50]) diabolo subversum, qui et si [51]) vult te velle quod deus non vult, non tamen facit ut et velis: quia nec tunc invitos [52]) protoplastos ad voluntatem delicti P. 108.
subegit, imo neque invitos, neque ignorantes quid deus nollet, utique enim nolebat fieri, cui [53]) admisso mortem destinabat: ita diaboli opus unum est temperare [54]) quod in te est an velis. At ubi voluisti, sequitur ut te sibi subigat [55]), non operatus in te voluntatem, x 11 q
sed nactus possessionem [56]) voluntatis. Igitur cum solum erit [57]) in nobis velle, in hoc probat, [58]) nostra in deum mens, an ea velimus quae cum voluntate eius sapiant [59]).

CAP. III. Alte [60]) impresse recogitandam

43) voluntatem; dicam *Rig.* 44) ei *Fran.* eis *Paris.* ei *Rig.* 45) voluntati *Lat. Rig.* 46) ei *Ms. Wouwer.* 47) obedientiam *Cod. Wouw.* obaud. *Rig.* 48) volens devergis in id quod *Paris. Fran.* deverges in id *Rig.* 49) non vult *Rig.* 50) ita te putas a *Fran. Paris. Rig.* ita te puta *Cod. Wouwer.* 51) quid *Rig.* 52) istos *Rig.* 53) cum *Rig.* 54) tentare *Fran. Paris. Rig.* temptare *fuit.* 55) ut et sibi subiungat *Fran.* 56) occasionem *Rig.* 57) sit *Rigalt.* 58) probetur *Rigalt.* 59) faciant *Rig.* 60) A te impresse *Ms. Wouw. Paris.* alte et.

esse dico dei voluntatem, quid etiam in occulto velit, quae enim manifesto [61]), scimus omnes, eaque ipsa qualiter in manifesto sint, perspiciendum est. Nam si [62]) quaedam videntur voluntatem dei sapere dum a deo permittuntur, non statim omne quod permittitur, ex mera et tota voluntate procedit eius, qui permittit: ex indulgentia est, quodcunque permittitur. Quae et si sine voluntate non est, quia tamen aliquam habet causam in loco [63])
P. 109. cui indulgetur, quasi de invita venit voluntate passa causam sui, quae cogit voluntatem. Vide qualis sit voluntas eius, cuius altera sit causa. Secunda iterum [64]) species consideranda est purae voluntatis. Vult nos deus sibi placita [65]) in quibus non indulgentia operatur [66]) patrocinatur, sed disciplina dominatur. Si tamen alia, ista proponit [67]) utique quae magis vult, dubium ne est ea nobis taxanda [68]) esse, quae mavult, quam ea, quae minus vult? Qui [69]) alia magis vult, proinde [70]) habenda [71]) sunt [72]), nam ostendo [73]) quae magis velit, minorem voluntatem maiore delevit. Quantoque notitiae tuae utramque proposuit,
P. 110. tanto definivit id te sectari debere, quod para-

61) in manifesto, *Latin.* *Rig.* 62) etsi *Rigalt.* 63) illo *Rig.* 64) item *Iun.* *Rig.* non *Rig.* 65) agere quaedam placita sibi *Rig.* 66) operatori *Franeq.* *Paris.* Vult nos deus sibi placita operari, in q. n. indulgentia patrocinatur *Iun.* operatur *abest* *Rig.* 67) praeponit *Fran.* *Paris.* istis praeposuit *Rig.* 68) sectanda *Fran.* 69) quum *Iun.* quia *Rig.* 70) perinde *Rig.* 71) habendae *Iun.* 72) atque si nolit ad *Rigalt.* 73) *totum locum sic e Ms. corrigit Wouwer.* aliquam habet causam in illo cui — — Vide quanta sit voluntas ea — — consideranda ut non purae voluntatis. Vult nos deus sibi placita facere in quibus — — Si tamen et alia — magis vult. Nec dubium est ea nobis taxanda esse, quae vult, cum ea, quae minus vult, qui magis vult, perinde habenda sint, quasi nolit. Nam ostendendo — — *Rigaltius legit* ostendens, quid.

ravit te [74]) magis velle. Ergo si ideo declaravit uti [76]) secteris, quod magis vult, sine dubio nisi ita facis, contra voluntatem eius sapis, sapiendo contra potiorem eius voluntatem, magisque offendis quam promereris. Quod vult quidem faciendo [77]), mavult, respuendo, ex parte [78]) delinquis [79]), non tamen promereris. Porro et promereri nolle, delinquere est. Secundum itaque matrimonium si [80]) ex illa dei voluntate, quae indulgentia cogitur [81]), negavimus [82]) meram, cui indulgenda [83]) est causa, si ea [84]) cui potior alia praeponitur continentiae magis appetendae didicerimus non potiorem a potiore scindi [85]). Haec praestruxerim [86]), ut iam Apostoli voce [87]) decurram. In primis autem non videbor irreligiosus, si quid ipse [88]) profitetur continentiae magis appe- P. 111.
tendae didicerim. Iam animadvertam omnem illam indulgentiam nuptiarum de suo, id est, de humano sensu, non de divino praescriptu induxisse. Nam et cum de viduis innuptis [89]) definivit uti nubant, si continere non possunt, quia melius est [90]) *nubere, quam uri*, conversus ad aliam [91]) speciem, *nuptis autem denuncio*, inquit, *non ego, sed dominus*: ita ostendit extra rationem [92]) personae suae in deum id, quod su-

74) paruit eum m. *Fran. Par.* declaravit se *Rig.* 76) ut id *Rigalt.* 77) et quod *addit Paris. Rigalt.* 78) *Latin. addit* non. 79) faciendo, quod mavult respuendo. Ex parte delinquis *Fran. addit porro Rig.* ex parte, si non delinquis. 80) est ex *Wouwer.* 81) vocatur. *Rig.* 82) negabimus *Fran. Paris.* Voluntatem *ad. Rig.* quod intelligendum. 83) indulgentia *Fran. Paris. Rig.* 84) si ex ea *Cod. Wouwer. Rig.* 85) rescindi *Latin. Rig.* 86) praestrinxerim *Rigalt.* 87) voces *Rig.* 88) si qui, quod ipse profitetur, continentiam magis appetendam didicerimus iam animadvertam *Cod. Wouwer.* quod ipse profiteretur, animadvertam, omnem illum *Rig.* 89) *sic Fran. Paris. Rig.* 90) *sic Rigalt.* 91) alteram *Rig.* 92) ex tralatione — in dominum *Rig.* pers. suae dominum: et quod supra *Fran. Paris.*

supra dixerat, id non ex persona domini, sed ex sua pronunciasse, *melius est*[93]) *nubere quam uri.* Quae vox licet ad eos pertineat, qui sunt nupti[94]), vel viduae[95]), qui[96]) tamen[97]) nubendi licentiam amplectuntur[98]), velim retractare[99]), quale bonum ostendat, quod melius est poena, quod non potest videri bonum, nisi pessimo comparatum, ut ideo bonum sit *nubere*, quia deterius est *ardere.* Bonum ita est, si per se nomen hoc obtinet[100]) sine com-
P. 112. paratione; non dico mali, sed etiam boni alterius: ut et si bono alii comparatur, et ab alio adumbratur[102]), nihilo minus remaneat id boni nominis[103]). Ceterum si per mali collationem[104]) cogitur dici: non tam bonum est quam genus mali inferioris, quod a superiore malo obscuratum ad nomen boni impellitur; auferendique dictionem[105]) comparationis: ut non dicas, *melius est nubere quam uri:* et quaero an dicere audeas, *melius est nubere*, non adiiciens quid sit id quo[106]), melius est. Ergo quod[107]) non melius, utique nec bonum, quia abstulisti et removisti dictionem comparationis quae dum melius illud facit[108]) ita bonum, ita[109]) habere cogit. *Melius* est *nubere quam uri* sic accipiendum est, ac si[110]) melius uno oculo quam duobus carere, si tamen a comparatione discedas, non erit melius unum oculum non ha-

93) nubi *impersonaliter Rhen. Paris.* 94) innupti *Fran. Rig.* 95) vidui *Fran. Paris.* vidui a fide deprehenduntur *Cod. Wouw. Rigalt.* 96) quia *Rigalt.* 97) viduae cum tamen *Rig.* 98) amplectantur *Cod. Wouwer.* 99) pertractare *Rig.* 100) si perseveret nomen obtinens *Rig.* 102) compareretur et ab illo adumbretur *Cod. Wouwer.* 103) in boni nomine *Fran. Paris. Rigalt.* 104) conditionem *Rigalt.* 105) impellitur. Aufer denique dictionem *Fran. Paris.* aufer denique conditionem *Rig.* 106) quod *Rig. Recte.* 107) *vitiose prima Rhenani:* quid sit fieri melius est ergo fieri, Quod. 108) *additur* alio *Fran. Paris.* 109) *abest* ita *Fran.* 110) quomodo, *Rig.*

habere, quam et[111]) bonum. Nemo igitur captet ex hoc capitulo defenſionem, quod proprie ad nuptos et viduas[112]) ſpectat, quibus nulla adhuc coniunctio numeratur. Quanquam ostenderim etiam illis numerandam[113]) eſſe permiſſi conditionem. P. 113.

CAP. IV. Ceterum de ſecundo matrimonio, ſcimus tamen[114]) Apoſtolum*) pronunciaſſe: *Solutus es ab uxore, ne quaeſieris uxorem, ſed et ſi duxeris, non delinques.* Proinde[115]) tamen et huius ſermonis ordinem de conſilio ſuo, non de divino praecepto, introducit. Multum autem intereſt inter dei praeceptum et conſilium hominis. *Praeceptum dei*, inquit, *non habeo, ſed conſilium do, quaſi miſericordiam conſecutus fidelis eſſe*; quoniam neque in Evangelio neque ipſius Pauli Epiſtolis ex praecepto dei invenias, permiſſam matrimonii ſeparationem. Unde unum habendum confirmatur, quia quod a domino permiſſum non invenitur, id agnoſcitur interdictum. Adde quod et haec ipſa huius[116]) conſilii interiectio quaſi inrecogitationem[117]) exceſſus ſui paſſa, ſtatim ſe refrenat et revocat, cum ſubiungit: *Verumtamen huiusmodi preſſuram carnis habebunt*, cum parcere ſe eis dicit, cum tempus in collecto[118]) eſſe adiicit, quo oporteat etiam *habentes matrimonia pro non habentibus* agere; cum ſollicitudinem nuptorum[119]) committit. Per haec enim docens cur non expediat nubere, diſſuadet ab eo, quod ſupra indulſerat: et hoc de primo matrimonio, quanto magis ſecundo? Cum nos ve- P. 114.

*) 1 Cor. 7.

111) quia nec bonum *Latin. Cod. Wouw. Rig.* 112) innuptos et viduos *Fran. Pariſ. Rigalt.* ad nuptos et viduas ſpectabat *Cod. Wouwer.* 113) intelligendam, *Rigalt.* 114) plane ap. *Rig.* 115) perinde, *Rig.* 116) humani, *al.* 117) quaſi iam recogitationem *Wouwer. Rig.* 118) collectum, *Rigalt.* 119) et innuptorum, *add. alii*

vero ad exemplum suum hortatur, utique ostendens quid nos velit esse, id est continentes; pariter declarat, quid nos esse nolit [120]). Id quod non vult, [121]) nec sponte, nec veritate permittit. Si enim vellet, non permisisset, imo imperasset. Sed ecce rursus, *mulierem defuncto marito* dicit *nubere posse, si cui velit, tantum in domino. At enim felicior erit*, inquit *), *si sic perseveraverit secundum meum consilium. Puto autem et ego spiritum dei habeo.* Videmus duo consilia, quo supra nubendi veniam facit, et quo postmodum continentiam nubendi indicit [122]). Cui ergo, inquis, consilio [123]) adsentabimur? Inspice et lege. Cum veniam facit, hominis prudentis consilium allegat, cum continentiam indicit, spiritus sancti consilium adfirmat. Sequere admonitionem, cui divinitas patrocinatur. Spiritum quidem dei etiam fideles habent, sed non omnes fideles Apostoli. Cum ergo, quod [124]) fidelem
P.115. dixerit, adiicit postea, spiritum se dei habere, quod nemo dubitaret etiam de fideli: idcirco hoc dixit, ut sibi Apostoli fastigium redderet. Proprie enim Apostoli spiritum sanctum habent, qui plene habent in operibus prophetiae, et efficacia virtutum, atque [125]) documentorum linguam, non quasi [126]) ex parte, quod ceteri. Ita spiritus sancti auctoritate [127]) ad eandem speciem adire fecit [128]), cui nos magis obsequi voluit; et factum est iam non consilium divini spiritus, sed pro eius maiestate, praeceptum.

Cap. V. Ad legem semel nubendi dirigam [129]). Ipsa

*) 1 Cor. 7, 40.

120) id est incontinentes, *addit Rig.* 121) Ita et ipse cum aliud vult, id quod non etc. *Rig.* 122) *al.* inducit. 123) consilio, *abest.* 124) qui se fidelem dixerat, *Rig.* 125) documentisque linguarum, *Rig.* 126) *abest*, quasi. *Rig.* 127) auctoritatem ad eam spec. *Rig.* 128) facit *Iun.* 129) dirigendam, ipsa etc. *Rig.*

Ipſa origo humani generis patrocinatur, conteſtans quid deus ab initio[130]) conſtituerit, in formam poſteritati recenſendam[131]). Nam cum hominem figuraſſet[132]), eique parem neceſſariam proſpexiſſet, unam de coſtis eius mutuatus, unam illi feminam finxit, cum utique nec artifex, nec materia defeciſſet, plures coſtae in Adam, et infatigabiles manus in deo; ſed non plures uxores apud deum: et ideo homo dei Adam, et mulier dei Eva, unis inter ſe nuptiis defuncti ſunt[133]). Formam hominis dei de originis auctoritate, et prima dei voluntate ſanxerunt. *Erunt duo*, inquit, *in una carne:*[134]) non tres, neque quatuor. Alioquin iam non una caro, nec[135]) duo in una carne, tunc erunt, ſi coniunctio et concretio dum[136]) in unitate ſemel fiat, ſi vero rurſus, aut ſaepius, iam una eſſe deſiit; et erunt iam non duo in una carne, ſed una plane caro[137]) in plures. At cum Apoſtolus in eccleſiam et Chriſtum interpretatur, erunt duo in una carne, ſecundum ſpiritales nuptias eccleſiae et Chriſti, (unus enim Chriſtus et una eius eccleſia;) agnoſcere debemus duplicatam et exaggeratam eſſe nobis unius matrimonii[138]) tam ſecundum generis fundamentum, quam ſecundum Chriſti firmamentum. Uno matrimonio cenſemur utrobique, et carnaliter in Adam, et ſpiritaliter[139]) in Chriſto, duarum nativitatum unum eſt monogamiae praeſcriptum. In utraque degenerat, qui de monogamia exorbitat. Numerus matrimonii, a maledicto viro coepit. Primus Lamech duabus maritatus, tres in unam carnem effecit. P. 116.

CAP.

130) in primordio, *Rig.* 131) recenſendum; *melius alii.* 132) figulaſſet, *alii ſcribunt.* 133) functi formam hominibus — *Rigalt.* 134) unam carnem *Fran. ſic ſemper.* 135) nam duo in una carne tunc erunt; ſi coniunctio *Latin.* 136) duum *Fran. Pariſ. in Veneta abeſt.* 137) coſta, *Rig.* 138) legem *addit Latin. Cod. Wouwer.* 139) ſpiritualiter *alii.*

CAP. VI. Sed et benedicti, inquis, Patriarchae non modo pluribus uxoribus, verum etiam concubinis coniugia miscuerunt. Ergo pro-
P. 117. pterea nobis quoque licebit in numerum [140]) nubere. Sane licebit, si qui adhuc typi alicuius futuri sacramenti supersunt, quos nuptiae tuae figurent, quod si [141]) etiam nunc locus est vocis illius, *Crescite et multiplicamini*, id est si nondum alia vox supervenit, *Tempus iam in collecto esse*, restare, ut et *qui uxores habent tanquam non habentes agant*. Utique enim continentiam indicens, et compescens concubitum, seminarium generis, absolescit [142]): *Crescite* illud *et multiplicamini*. Ut opinor autem unius et eiusdem dei utraque pronunciatio, et dispositio est; qui tunc [143]) quidem, in primordio sementem generis emisit, indultis coniugiorum habenis, donec mundus repleretur, donec novae disciplinae materia proficeret. Nunc vero cum [144]) extremitatibus temporum compressit quod emiserat, et revocavit quod indulserat; non sine ratione propagationis [145]) in primordio, et repastinationis in ultimo, semper initia laxantur, fines contrahuntur [146]). Propterea sylvam quis instituit, et crescere sinit, ut tempore suo caedat. Sylva erat vetus dispositio, quae in [147]) evangelio novo deputatur, in quo
P. 118. et *securis ad radicem* [148]) *arboris posita* est*). Sic et *oculum pro oculo*, et *dentem pro dente*, **) iam senuit; ex quo iuvenuit, *Malum pro malo nemo reddat*. ***) Puto autem etiam humanam constitutionem atque decretum, postera [149]) pristinis praevalere.

CAP.

*) Matth. 23. **) Matth. 5. ***) Rom. 12.

140) innumerum, *alii scribunt*. 141) aut si *Fran.* vel si, *Rig.* 142) aboletecit, *Rig.* 143) tum, *alii.* 144) sub extr. *Rig.* 145) prorogationis, *Rig. idem* pastinationis. 146) fines contrah. *abest in Veneta.* 147) ab, *Rig.* 148) radices, *alii.* 149) posteriora, *alii.*

CAP. VII. Cur autem de priſtinis exemplis non ea potius agnoſcamus, quae cum poſteris[150]) communicant diſciplinae, formam[151]) vetuſtatis ad novitatem transmittunt? Ecce enim in veteri lege animadverto caſtratam licentiam ſaepius nubendi; cautum eſt in levitico *), *Sacerdotes mei non plus nubent.* poſſum dicere etiam illud, plus eſſe, quod ſemel non eſt; quod non unum eſt, numerus eſt; denique poſt unum incipit numerus. Unum autem eſt omne quod ſemel eſt. Sed in[152]) Chriſto ſervabatur, ſicut in ceteris, ita in iſto quoque, legis plenitudo. Inde igitur apud nos plenius atque ſtructius[153]) praeſcribitur, unius matrimonii eſſe oportere, qui alleguntur in[154]) ordinem ſacerdotalem. Usque adeo quosdam memini digamos loco deiectos. Sed dices: ergo ceteris licet, quos excipit[155]). Vani erimus, ſi putaverimus, quod ſacerdotibus non liceat, laicis licere. Nonne et laici ſacerdotes ſumus? ſcriptum eſt[156]) *regnum quoque nos et ſacerdotes, deo et patri ſuo fecit.* **) Differentiam inter ordinem et plebem conſtituit eccleſiae auctoritas, et honor per ordinis conſeſſum ſanctificatus a deo[157]), ibi eccleſiaſtici ordinis non[158]) eſt conſeſſus? Et offers et tinguis, ſacerdos es tibi ſolus[159]). Sed ubi tres, eccleſia eſt, li- P. 119.

cet

*) Lev. 21. **) Apoc. 1.

150) poſterioribus com. de diſcip. *Rigalt.* poſteris diſcipl. *Codex Wouw.* 151) et forma *Rig.* 152) uni *Fran. Pariſ.* ſed Chriſto *Rig.* 153) ſtrictius *Franeq. Lat.* inſtructius *Rig.* 154) *Sic Rig.* quos alleget in *Rhen.* adlegi liceat *Fran.* unius matrimonii oportere adlegi in ordinem *Lat.* eſſe oportere quos allegi *Pariſin.* quos allegi in ord. ſacerd. oportet *Cod. Wouwer.* 155) licet cum quibus non liceat excipit vani *Rhenan.* l. c. q. n. l. non excipit vani *Pariſ.* 156) laici ſacerdotes ſumus rurſus *addebatur* 1. *Rhenani.* 157) adeo *Rhen.* ſanctificatus. Ideo ubi *Cod. Wouw.* adeo ubi *Franeq.* 158) non *abeſt Franeq.* 159) *Sic Rigalt.* qui eſt *Fran. Par.* ſi eſt ibi *Iun.*

cet laici, unusquisque enim de[160]) *sua fide vi-*
vit, nec est *personarum acceptio apud deum.* Quo-
niam non *auditores legis* iustificabuntur[161]) a
deo, sed *factores*, secundum quod et apostolus
dicit. Igitur si habes ius sacerdotis in temet-
ipso ubi necesse est: habeas oportet etiam di-
sciplinam sacerdotis, ubi necesse sit habe-
re[162]) ius sacerdotis. Digamus tinguis? di-
P. 120. gamus offers? [163]) quanto magis laico digamo
capitale erit agere[164]) pro sacerdote, cum ipsi sa-
cerdoti digamo auferatur agere sacerdotem[165]).
Sed necessitati, inquis, indulgetur. Nulla ne-
cessitas excusatur, quae potest non esse. Noli
denique digamus deprehendi[166]) et non com-
mittis in necessitatem administrandi[167]) quod
non licet digamo. Omnes nos deus ita vult[168])
dispositos esse, ut ubique sacramentis eius
obeundis[169]) apti simus. Unus deus, una fi-
des, una et disciplina[170]). Usque adeo nisi
et laici ea observent, per quae presbyteri al-
leguntur, quomodo erunt presbyteri, qui de
laicis alleguntur? Ergo pugnare[171]) debemus
ante[172]) laicum iussum a secundo matrimonio
retinere[173]), dum presbyter esse non alius
po-

160) de *abest Rigalt.* 161) iustificantur *Rigalt.* 162) disciplinam sacerdotis necesse *Fran. Paris.* ubi necesse est habere *Lat.* 163) tingues — offeres *Cod. Wouwer.* 164) *vitiose* 1. *Rhen.* laico dicat quo apud salutem. *Sic et Fran.* ad salutem erit. 165) *Ita Rig. At* 1. *Rhenan. legebatur:* sacerdoti dicitur quove facto communicatur (*pro quo Lat. reposuit* excommunicatur) actione sacerdotis. 166) reprehendi *Fran. Paris.* reprehendit necess. *Iun.* 167) necessitate administrantes *Fran.* 168) voluit *Rhen.* 169) *alii* sanctioni eius obeundae. 170) *Ita edidit Rig. In reliquis editionibus fere nihil sani.* 171) praeferre *Fran.* perferre *Rhen. Fran. Paris.* proferre *Cod. Wouwer. Fran. idem,* ac tenere. 172) aut *alii.* 173) continere *Cod. Wouwer.* abstinere *Rigalt.*

poteſt, quam laicus[174]) ſemel fuerit maritatus[175]).

Cap. VIII. Liceat nunc denuo nubere, ſi omne quod licet, bonum eſt; idem Apoſtolus exclamabat[176]), *Omnia licent: ſed non omnia pro ſalute*[177]); quod non prodeſt, oro te, bonum poteſt dici? Si licita ſunt, et quae non pro ſalute, ergo et quae non bona ſunt, licita ſunt. Quid autem magis velle debebis, quod ergo[178]) bonum eſt, quia licet, an quod ergo[178]), quia prodeſt? Multum exiſtimo eſſe inter licentiam et ſalutem. De bono non dicitur[179]), licet[180]) quia bonum permitti non expectat, ſed adſumi[181]). Permittitur autem quod[182]), an bonum ſit, in dubio eſt, quod poteſt etiam non permitti, ſi non habeat aliquam ſui cauſam primam. Propter incontinentiae periculum permittitur nubere ſecundo, quia niſi licentia[183]) alicuius non bonae rei ſubiaceret, non eſſet in quo probaretur, qui divinae voluntati, et qui[184]) ſuae poteſtati obſequeretur, quis noſtrum utilitatis praeſentiam[185]) ſectetur, et quis occaſionem licentiae amplexetur, [quis divinae voluntati, et quis ſuae voluntati[186]) obſequatur.][187]) Licentia plerumque tentatio eſt diſciplinae, quoniam diſciplina per tentationem probatur, tentatio per licentiam operatur. Ita fit, ut *omnia liceant*, ſed *non omnia expediant*, dum tentatur, cui permittitur, et iudicatur[188]) dum in permiſſione tentatur. Licebat, et Apoſtolis *nube-re*, P. 121. P. 122.

174) *additur* qui *Pariſin.* 175) maritus *Rigalt.* 176) exclamat *Rig.* 177) omnia proſunt *Iun. Rig.* 178) ideo *Rig.* 179) non vincis ſcilicet *Rhen. Par. male.* 180) ſcilicet *Fran. Pariſ.* ſi licet *Iun.* 181) id ſumi *Iun.* 182) ut quod *Fran.* 183) licentiae *Fran. Par.* 184) quis — quis *Iun. Wouw.* 185) *forte* praeſtantiam *Rigalt.* 186) voluptati *Pariſin. Franeq.* 187) *Uncinis incluſa recte abſunt ab ed. Rigaltii.* 188) cui permittitur et vinci *Ms. Wouwer.*

re, et uxores circumducere. *) Licebat et de Evangelio ali[189]). Sed qui iure hoc non usus est[190]) in occasionem, ad exemplum nos suum provocat, docens in eo esse probationem, in quo licentia experimentum *abstinentiae praestruxit*[191]).

Cap. IX. Si penitus sensus eius interpretemur, non aliud dicendum erit secundum matrimonium, quam species stupri. Cum enim dicat maritos hoc in sollicitudine habere, quemadmodum[192]) sibi placeant; non utique de moribus, (nam bonam sollicitudinem, non sugillaret); [193]) sed de cultu et ornatu et omni studio formae ad illecebras moliendas[194]) sollicitos intelligi velit[195]), de forma autem et cultu placere carnalis concupiscentiae ingenium sit, quae etiam stupri causa est, ecquid P. 123. videtur tibi stupri adfine esse matrimonium, quoniam ea in illo deprehendo[196]) quae stupro competunt. Ipse dominus[197]) ipse dicit, *qui viderit*, inquit, *mulierem ad concupiscendum eam, iam stupravit eam in corde suo.* Qui autem eam ad ducendum viderit, minus an plus fecit[198])? quid si etiam duxerit? quod non faceret, nisi ad ducendum concupisset. Nisi potest duci uxor, quam non videris, nec concupieris[199]). Multum sane interest, maritus, an coelebs aliam concupiscat[200]). Omnis mulier

*) 1 Cor. 9.

189) evangeliis vivere *Rhen. Fran. Par.* 190) Sed quibus non usus *Franeq. Parisin.* 191) abstinentiam praestruxit *Iun.*, abstinentiam praestruxerit *Cod. Wouw.* 192) quonammodo *Rhen. Fran. Paris.* 193) sublevaret *Franeq.* 194) movendas *Rhen. Franeq. Parisin.* 195) iungi; velut de *Fran. Paris.* tangit *Iun.* intelligit velut *Cod. Wouwer.* autem *abest Paris.* 196) reprehendo *Rhen.* 197) Interim dominus ipse *Rhen. Fran. Paris.* 198) minus perfecit *Fran. Paris.* minus par fecit *Rhen.* 199) etsi non videris concupieris saltem, cum ipsam ducere ceperis *Rhen. Par. et rel.* 200) maritus ab zelo non concupiscens *Fran. Par.*

lier coelibi alia[201]) eſt quamdiu aliena, nec per aliud fit marita, niſi per quod et adultera. Leges videntur matrimonii et ſtupri differentiam facere, per diverſitatem illiciti, non per conditionem rei ipſius.[201a]) Alioquin, res et viris et feminis omnibus adeſt[202]); et matrimonium et ſtuprum commixtio carnis; ſcilicet cuius concupiſcentiam dominus[203]) ſtupro adaequavit. Ergo, inquis, iam et primas, id eſt unas nuptias deſtruis? nec immerito: quoniam et ipſae ex eo conſtant quod eſt ſtuprum. Ideo optimum eſt homini mulierem non attingere[204]), et ideo virginis principalis ſanctitas, quia caret ſtupri affinitate. Et cum haec etiam de primis et unis nuptiis praetendi ad cauſam continentiae poſſint; quanto magis ſecundo matrimonio recuſando praeiudicabunt? Gratus eſto, ſi ſemel tibi deus indulſit nubere. Gratus autem eris, ſi iterum indulſiſſe illum tibi neſcias. Ceterum abuteris indulgentia, cum ſine modeſtia uteris; modeſtia a modo intelligitur. Non tibi ſufficit de ſummo illo immaculatae[206]) virginitatis gradu in ſecundum recidiſſe[207]) nubendo, ſed in tertium adhuc devolveris et in quartum et fortaſſis in plures, poſtquam in ſecunda ſtatione continens non fuiſti, quia nec prohibere plures nuptias voluit, qui de ſecundis provocandis retractavit. Nubamus igitur quotidie, et nubentes ab ultimo die deprehendamur, tanquam Sodoma et Gomorra: quo die adimplebitur *vae* illud ſuper praegnantes, et lactantes P. 124.

201) zelivira eſt, *Pariſ. Fran. male.* 201 a) *illa:* facere — — rei ipſius, *abſunt a Pariſina Fran.* 202) eadem imponit eſt enim et matr. *Fran. Par.* imponit *aberat Ms. Wouwer.* 203) concupiſcentia nos *Franeq.* 204) mulierem non contingere *Rhenan.* in. n. tangere *Fran. Par.* 205) praevidebantur *Rhen. etc.* 206) iunxere. 1 *Rhen.* ſincerae *conticiebat Rhen. vel* inuxorae *ſic Pariſ.* ἀγάμου. 207) deliquiſſe *Rhen. etc.*

tes[208]), id est super maritos et incontinentes; de nuptiis enim uteri et ubera et infantes. Et quando finis nubendi? credo post finem vivendi[209]).

P. 125. Cap. X. Renuntiemus carnalibus, ut aliquando spiritalia fructificemus[210]). Rape occasionem etsi non exoptatissimam, attamen opportunam, non habere cui debitum solveres, et a quo exsolverit. Desiisti esse debitor. O te felicem, dimisisti[211]) debitorem, simile damnum, quid, si quod diximus, damnum, lucrum sentias[212]). Per continentiam enim negociaberis magnam substantiam sanctitatis; parsimonia carnis spiritum[213]) adquires. Recogitemus enim ipsam conscientiam nostram, quam alium se homo sentiat, cum forte a sua femina cessat, spiritaliter sapit. Si orationem facit ad dominum, prope[214]) est coelo, scripturis[215]) incumbit, totus illic est; si psalmum canit, placet sibi. Si daemonem adiurat, confidit sibi[216]). Ideo Apostolus temporalem purificationem orationum commendandarum causa adiecit, ut sciremus, quod ad tempus prodest[217]): semper vobis exercendum esse, ut semper prosit. Quotidie omni[218]) momento,
P. 126. oratio hominibus necessaria est, utique et continentia, postquam oratio necessaria est[219]).
Ora-

208) vae illud super praegnantes adimplebitur id est *Rig.* 209) subaudi *Fran. Paris.* 210) retractemus *Rhen.* 211) felicem debitorem *Paris. quae hic mire variat.* 212) (quid diximus damnum? sic et *Paris.*) lucro farcientem — necessitate carnis parsimoniae *Cod. Wouwer.* 213) carnis servientis *Fran. Par.* carni saevienti *Iun.* 214) spir. sapit, *abest Paris.* imprope *Fran. Paris.* prope est in *Wouw.* 215) si scripturae *rel. melius.* 216) *Ista* si daem. — sibi *aberant a Rhen. Fran. Paris.* 217) purificationi orationem commendavit causatus i. q. a. t. permiserat *Fran. Par.* 218) quotidie imo si omni *Cod. Wouwer.* si quotidie omni *Fran., Paris.* 219) necessaria, utique — postquam orationi (sic et *Paris.*) n. sit *Fran. Rhen.*

Oratio de conſcientia procedit, ſi conſcientia erubeſcat, erubeſcit[220]) oratio. Spiritus deducit[221]) orationem ad deum. Si ſpiritus reus apud ſe ſit, conſcientiae erubeſcentis[222]), quomodo audebit orationem ducere[223]) ab illo[224])? de qua erubeſcente et ipſe ſuffunditur ſanctus miniſter[225]), etenim[226]) eſt prophetica vox veteris teſtamenti*): *Sancti erimus, quia*[227]) *deus ſanctus*, et rurſus**): *Cum ſancto ſanctificaberis, et cum viro innocente innocens eris, et cum electo electus.* Debemus enim ita ingredi in diſciplina[228]) domini, ut dignum eſt, non ſecundum carnis calentes[229]) concupiſcentias. Ita enim et Apoſtolus***) dicit, quod *ſapere ſecundum carnem, mors ſit: ſecundum ſpiritum vero ſapere, vita aeterna ſit in Chriſto Ieſu domino noſtro.* Si haec obfuſio[230]) etiam cum in unis nuptiis res[231]) carnis[232]) exercetur, ſpiritum ſanctum avertit, quanto magis, cum in ſecundo matrimonio agitur? P.127.

CAP. XI. Duplex enim iſte[233]) rubor eſt: quia in ſecundo matrimonio duae uxores eundem circumſtant maritum, una ſpiritu, alia carne. Neque enim priſtinam poteris odiſſe, cui etiam religioſiorem[234]) reſervas affectionem, ut iam[235]) receptae apud deum[236]) pro

*) Lev. 11. **) Pſ. 7. ***) Rom. 8.

220) erubeſcit; erubeſcat. *Fran. Pariſ.* 221) ducit *Fran. Pariſ.* 222) conſcientia erubeſcit *Fran. Pariſ.* ſi conſc. erub. *Cod. Wouw.* 223) *forte* dicere *Iun.* 224) ducere ad altare *Fran. Pariſ.* 225) de qua — miniſter *abſunt Fran. Pariſ.* 226) ſic etenim *Fran. Pariſ.* 227) *additur* et *Fran. Pariſ.* 228) diſciplinam *Iun.* 229) ex qua lentio *Iun.* lentio ὁ ἐν τοῖς πένθεσιν ὀρχούμενος *Gloſſ.* *alii* exqualentia. eſqualentiae *Pariſ.* *F.* ſqualentes. 230) obtuſio *Fran. Pariſ.* 231) opus carnis *Cod. Wouwer.* 232) in nos caro *Fran.* carius *Iun.* 233) *abeſt* iſte *Rigalt.* 234) cariorem *Iun.* clariorem *Fran. Pariſ.* 235) etiam *Rhenan.* et iam *Fran.* 236) dominum *Rigalt.*

pro cuius spiritu postulas, pro qua oblationes annuas reddis[237]). Stabis ergo ad deum[238]), cum tot uxoribus, quot in oratione[239]) commemoras, et offeres pro duabus, et commendabis[240]) illas duas, per sacerdotem de monogamia ordinatum, aut etiam de virginitate sancitum, circumdatum virginibus ac univiris; et ascendet sacrificium tuum libera fronte, et inter ceteras voluntates bonae mentis postulabis tibi et uxori castitatem?

CAP. XII. Scio quibus causationibus[241]) coloremus insatiabilem carnis cupiditatem. Praetendimus necessitates adminiculorum, do-
P. 128. mum administrandam, familiam regendam, loculos, claves custodiendas, lanificium dispensandum, victum procurandum, curas domesticas[242]); scilicet solis maritorum domibus bene est, perierunt coelibum familiae, res spadonum, fortunae militum[243]), aut peregrinantium sine uxoribus. Non enim et nos[244]) milites sumus, eo quidem maioris disciplinae, quanto[245]) tanti imperatoris? Non et nos peregrinantes in isto seculo sumus? cur autem ita dispositus es, Christiane[246]), ut sine uxore non possis[247])? Nunc et consortium onerum domesticorum necessarium est[248]). Habe aliquam uxorem spiritalem, adsume de viduis, fide pulchram, paupertate dotatam, aetate signatam, bonas nuptias feceris[249]). Huiusmodi uxores etiam plures haberi deo gratum est.

Sed

237) postules — reddas *Fran. Paris.* 238) dominum *Rigalt.* 239) quot illas orationi *Rhen.* quod illa *Lat. Wouwer.* 240) commemorabis *Fran. Paris.* 241) excusationibus *Fran. Paris.* 242) communiendas *Rigalt.* 243) perierunt coelibibus familiares. spadonum familiae militum *Iun.* 244) nos et *Rigalt.* 245) quo et *Fran. Paris.* 246) dispositus est Christianus *Fran. Paris.* 247) possit *Fran. Paris.* num et *Paris.* 248) consors — necessaria est *Rigalt.* 249) fecerit *Fran. Paris.* feceris et *Iun.*

Sed posteritatem[250]) recogitant Christiani, quibus crastinum non est. Haeredes dei servus desiderabit, qui semetipsum de seculo exhaeredavit? Et ideo quis repetat[251]) matrimonium, si[252]) de pristino non habeat liberos? Habebit itaque hoc primum, ut diutius velit vivere, ipso Apostolo festinante ad dominum? Certe expeditissimus in persecutionibus, constantissimus in martyriis, promptissimus[253]) in communicationibus, temperantissimus in adquisitionibus, postremo securus morietur, relictis filiis, forsitan qui illi parentent. Numquid ergo huiusmodi et reipublicae prospectu aguntur, ne civitates deficiant, si soboles non exerceantur: ne leges, ne iura, ne commercia delabantur; ne templa derelinquantur, ne non sint, qui exclament, Christiani ad bestias[254]). Haec enim audire desiderant, qui filios quaerunt. Sufficiant ad consilium viduitatis vel ista, praecipue apud nos,[255]) importunitas liberorum, ad quos suscipiendos legibus compelluntur homines; quia sapiens quisque nunquam libens filios desiderasset. Quid ergo facies si novam[256]) uxorem de tua conscientia impleveris, dissolvas medicaminibus[257]) conceptum? Puto nobis non magis licere[258]) nascentem necare, quam natum, sed fortasse illo tempore praegnantis uxoris, remedium tanta solitudine[259]) a deo petere P. 129.

 au-

250) de posteriori *Fran. Paris.* 251) ut ergo quis repetit *Fran. Paris.* ut ergo quid *Latin. Paris.* 252) quum *Fran.* 253) constantissimi martyriis promptissimi — temperatissimi *Cod. Wouw.* constantissimum — promtissimum in c. rerum temperatissimum *Fran. Paris.* 254) Christianis leonem *Rigalt. in Paris.* antea multa variant. 255) sufficiat — vel ista praecipua causa *Fran. Paris.* 256) si nolens ux. *Ciaccon.* si nolis, si uxorem, *Paris.* 257) dissoluturus es medicamine *Fran. Paris.* 258) tam licere *Latin. Cod. Wouwer.* 259) tantae sollicitudini *Rigalt.* Remed. a deo petes? Tanto etc. *Paris.*

p. 130. audebis, quod in te positum recusasti? Aliqua opinor sterilis prospicietur, vel iam frigidioris aetatis. Satis consulte, et inprimis fideliter. Nullam enim credimus Deo volente sterilem, aut anum enixam; quod adeo magis evenire potest, si quis praesumptione huius providentiae suae aemulationem provocarit. Scimus denique quendam ex fratribus[260]) cum propter familiam suam, secundo matrimonio sterilem captasset uxorem, tam iterum patrem factum, quam et iterum maritum.

Cap. XIII. Ad hanc meam cohortationem[261]), frater dilectissime, accedunt etiam secularia[262]) exempla, quae saepe nobis etiam in testimonio posita sunt, cum quid bonum et deo placitum, ab extraneis quoque agnoscitur, et testimonio oneratur. Denique monogamia apud ethnicos ita in summo honore est, ut et virginibus legitime nubentibus univira pronuba adhibeatur; et si auspicii causa, utique boni auspicii est. Item ut in quibusdam solennibus et officiis[263]), prior sit univirae locus; certe Flaminica non nisi univira est, quae et flaminis lex est. Nam cum[264]) ipsi Pontifici Maximo iterare matrimonia[265]) non licet, utique monogamiae gloria est. Cum autem dei sacramenta Satanas adfectat, provocatio

p. 131. est nostra, imo suffusio si pigri sumus ad continentiam deo exhibendam, quam diabolo quidam praestant, nunc virginitate, nunc viduitate perpetua[266]). Novimus virgines Vestae, et Iunonis apud Achaiae oppidum, Apollinis apud Ephesos, et Minervae quibusdam locis. No-

260) patribus *Fran. Par. male. Sed et antea mire variant.* 261) contentionem *Fran. Paris.* 262) videmus etiam seculi *Fran. Paris.* 263) auspiciis *Franeq. Paris.* 264) quod *Lat.* duo *Fran. Paris.* Cetera multum variant. 265) matrimonium *Rigalt.* 266) qui antistant nunc virg. nunc vid. evirant. *Fran. Paris.*

Novimus et continentes viros[267]) et quidem tauri illius Aegyptii antistites: Feminas vero Cereris Africanae, cui etiam, sponte abdicato matrimonio adsenescunt, aversantes exinde contactum[268]) masculorum usque ad oscula filiorum. Invenit scilicet diabolus, post luxuriam, etiam castitatem[269]) perditricem, quo magis reus sit Christianus, qui castitatem recusaverit conservatricem. Erunt nobis in testimonium et feminae quaedam seculares, ob univiratus obstinationem famam consequutae, ut Dido[270]) quae profuga in alieno solo, ubi nuptias regis ultro optasse debuerat, ne tamen secundas experiretur, maluit e contrario uri quam nubere. Vel illa Lucretia, quae etsi[271]) semel per vim, et invita alium virum passa est, sanguine suo maculatam[272]) carnem abluit, ne viveret iam non sibi univira. Plura exempla certa[273]) de nostris inveniam[274]), et quidem tanto potiora, quanto maius est vivere[275]) in castitate, quam pro ea mori, hoc est animae id bonum misceri, quam non vivendo separari[276]). Quanti igitur et quantae in ecclesiasticis ordinibus de continentia censentur, qui[277]) deo nubere maluerunt, qui carnis suae honorem instituerunt, quique[278]) se iam illius pu- P. 132.

267) Quum autem dei sit simius tantum Satanas ad perficiendum provocatio est nostri — quia diabolo — noverimus (Noverim, *Paris.*) virgines Vestae apud Romam, et Iunonis apud Achaiam, et Apollinis apud Delphos, et Minervae et Dianae omnibus locis. Noverimus (noveram, *Par.*) continentes viros *Cod. Wouw.* 268) exinde ademto contactu *Fran. Paris.* 269) lux. castitatis *Fran. Paris.* 270) Aliqua Dido *Rigalt.* 271) ut *Fran. Paris.* et *Rhen.* 272) maculata *Rhen.* 273) curiosius de *Rigalt.* 274) invenias *Rigalt.* 275) quanto facilius est *Rigalt.* 276) quam vivendo separari animam a malo *Iun.* id bonum inseri, quam viventi separari *Latin.* quam non vivendo separari. Quantae et quae *Cod. Wouw.* quam vivendo separari animam *Fran. Paris.* 277) quae *Fran.* 278) quaeque *Fran.*

pudoris filios dicaverunt; occidentes in se concupiscentiam libidinis, et totum illud, quod intra paradisum non potuit admitti. Unde praesumendum est hos, qui intra paradisum recipi volunt, tandem debere cessare ab ea re, a qua paradisus intactus est[279]).

279) *In Paris. Fran. addebantur*: gratia ergo cum intelligenti haec. Memento in orationibus tuis Tertulliani ad haec exhortantis. *Rigaltius autem omisit, nec dubium est, quin fuerint ab alia manu adiecta.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE

MONOGAMIA,

LIBER.

P.133. Cap. I. Haeretici nuptias auferunt, Psychici[1]) ingerunt. Illi nec semel, isti non semel nubunt. Quid agis lex creatoris? inter alienos spadones et aurigas[2]) tuos tantundem quereris de domestico obsequio, quantum de fastidio extraneo. Proinde et te laedunt, qui abutuntur, quemadmodum qui non utuntur. Verum neque continentia eiusmodi laudanda, quia haeretica est, neque licentia defendenda, quia Psychica est. Illa blasphemat, ista luxuriat, illa destruit nuptiarum deum, ista confundit. Penes nos autem quos spiritales merito di-

1) Physici *et post* Physica *Rhenan.* 2) urigas *Priorius. Rigalt.* petorigas *coniect. Rigalt.*

dici facit agnitio [3]) spiritalium charismatum, continentia tam religiosa est, quam licentia verecunda; quandoquidem, ambae cum creatore sunt. Continentia legem nuptiarum honorat, licentia temperat; illa non cogitur, ista regitur, illa arbitrium habet, haec modum, unum matrimonium novimus, sicut unum deum. Magis honorem refert lex nuptiarum, ubi habet et pudorem. Sed Psychicis non recipientibus spiritum, ea quae sunt spiritus non placent, P. 134. ita dum quae sunt spiritus non placent, ea quae sunt carnis placebunt, ut contraria spiritui [4]). *Caro*, inquit*), *adversus spiritum concupiscit, et spiritus adversus carnem*. Quid autem concupiscet caro, quam quae magis carnis sunt? Propter quod et in primordio extranea spiritus facta est, *Non*, inquit**), *permanebit spiritus meus in istis hominibus in aevum, eo quod caro sint*.

Cap. II. Itaque monogamiae disciplinam in haeresim exprobrant [5]), nec ulla magis ex causa paracletum negare coguntur, quam dum existimant novae disciplinae institutorem, et quidem durissimae [6]) illis; ut iam de hoc primum consistendum sit, in [7]) generali retractatu, an capiat paracletum aliquid tale docuisse, quod aut novum deputari possit, adversus Catholicam traditionem, aut onerosum adversus *levem sarcinam domini* [8]). De utroque autem ipse dominus pronunciavit: dicens***) enim *adhuc multa habeo quae loquar ad vos, sed nondum potestis portare ea, cum venerit spiritus sanctus, ille vos ducet in omnem veritatem*, satis utique praetendit, ea acturum illum, quae et nova existimari possint, ut nunquam retro edita, et aliquanto onerosa, ut idcirco non edita. Ergo, in-

*) Gal. 5. **) Genes. 6. ***) Joh. 16.

3) agnitio *abest Rhenan. Fran.* 4) contraria spiritus *Rhen.* 5) exprobant *Rhenan.* 6) dirissimae *Rhenan.* 7) ut *Rhen.* 8) domini *abest Rhen. Paris.*

inquis, hac argumentatione quidvis novum et P.135. onerosum paracleto adscribi poterit, etsi ab adversario spiritu fuerit. Non utique. Adversarius enim spiritus ex diversitate praedicationis appareret [9]), primo regulam adulterans fidei, et ita ordinem adulterans disciplinae: quia cuius gradus prior est, eius corruptela antecedit, id est fidei, quae prior est disciplina. Ante quis de deo haereticus sit necesse est, et tunc de instituto. Paracletus autem multa habens edocere, quae in illum distulit dominus secundum praefinitionem, ipsum primo Christum contestabitur, qualem credimus, cum toto ordine dei creatoris, et ipsum glorificabit, et de ipso commemorabit: et sic de principali regula agnitus [10]), illa multa, quae sunt disciplinarum, revelabit; fidem dicente [11]) pro eis integritate praedicationis, licet [12]) novis, quia nunc revelantur: licet onerosis, quia nec nunc sustinentur; non alterius tamen Christi, quam qui habere se dixit et alia multa, quae a paracleto edocerentur: non minus istis onerosa [13]), quam illis, a quibus nondum tunc sustinebantur.

Cap. III. Sed an onerosa monogamia, viderit adhuc impudens infirmitas carnis, an autem nova, de hoc interim constet. Illud enim amplius dicimus, etiamsi totam et solidam virginitatem sive continentiam paracletus hodie determinasset, ut ne unis quidem nuptiis P.136. fervorem carnis despumare permitteret, sic quoque nihil novi inducere videretur, ipso domino *) *spadonibus* aperiente regna coelorum: ut et ipso

*) Matth. 9.

9) apparet *Rhen. Paris.* 10) agnitus, *abest Rhen.* 11) eliciente *ut adv. Marc. l. 3. c. 2. Latin.* ducente *Iun.* 12) licet, *abest Rhen.* 13) sed onerosam monogamiam *Rhen.*

ipso *spadone*; ad quem spectans et [14]) Apostolus, propterea et ipse *castratus*, continentiam mavult. Sed salvo, inquis, iure nubendi; plane salvo, et videbimus quousque; nihilominus iam [15]) ex ea parte destructo, qua continentiam praefert: *bonum*, inquit *), *homini mulierem non contingere*. Ergo malum est contingere. Nihil enim bono contrarium nisi malum, ideoque superesse, ut et qui habeant uxores sic sint quasi non habeant [16]): quo magis qui non habent, habere non debeant; reddit etiam causas cur ita suadeat, quod *innupti de deo cogitent: nupti vero quomodo in matrimonio quis suo placeat*. Et possum contendere, non mere bonum esse, quod permittitur. Quod enim mere bonum est, non permittitur, sed ultro licet. Permissio habet causam, aliquando et necessitas [17]). Denique in hac specie non est voluntas permittentis nubere. Aliud enim vult, *Volo vos*, inquit, *omnes sic esse quomodo et ego*, et cum ostendit melius esse quid, [18]) utique se velle confirmat, quam quod melius esse praemisit, et ita si aliud quam quod [19]) voluit permittit, non voluntate, sed necessitate permittens, non mere bonum ostendit, quod P. 137. invitus indulsit. Denique cum dicit, *melius est nubere quam uri*, quare id bonum intelligendum, quod melius est poena? quod non potest videri melius nisi pessimo comparatum? Bonum illud est, quod per se hoc nomen tenet, sine comparatione non dico mali, sed etiam boni alterius: ut si et [20]) alio [21]) bono comparatum adumbretur, remaneat nihilominus in boni nomine. Ceterum si per mali collationem

*) 1 Cor. 7.

14) quem spectasset Rhen. quem spectans, *Paris.* 15) tamen *Rhen.* 16) habentes *Rhen.* 17) necessitatis *Fran. Paris.* 18) quod *Rhen.* 19) quod, *abest Fran.* 20) etsi *Rhen.* 21) alii *Wouwer.*

nem [22]) cogitur bonum dici, non tam bonum est, quam genus mali inferioris, quod ab altiore malo obscuratum ad nomen boni impellitur. Aufer denique conditionem, ut non [23]) *dicas melius est nubere, quam uri*, et quaero an dicere audeas, *melius nubere*, non adiiciens quo melius sit. Fit ergo iam non melius, et dum non melius: nec bonum, sublata conditione, quae dum melius illud facit alio, ita bonum haberi cogit. Melius est unum oculum [24]) amittere quam duos. Si tamen discedas a comparatione [25]) utriusque, non erit melius unum oculum habere, quia nec bonum. Quid nunc, si omnem indulgentiam nubendi de suo, id est de humano sensu accommodat, ex necessitate qua diximus, quia *melius sit nubere quam uri*. Denique conversus ad alteram speciem dicendo,
P. 138. *Nuptis autem denuncio, non ego, sed dominus:* ostendit illa, quae supra dixerat non dominicae auctoritatis fuisse, sed humanae aestimationis. At ubi ad continentiam reflectit animos, *Volo autem vos sic esse omnes. Puto autem*, inquit, *et ego spiritum dei habeo*, ut si quid indulserat ex necessitate, id spiritus sancti auctoritate revocaret. Sed et Iohannes monens sic nos incedere debere, quemadmodum et dominus, utique etiam secundum sanctitatem carnis admonuit incedere, adeo manifeste [26]), et *omnis*, inquit*), *qui spem istam in illa habet castificat se, sicut et ipse castus est*. Nam et alibi**), *Estote sancti, sicut et ille sanctus fuit*, scilicet carne. De spiritu enim non dixisset, quia spiritus ultro sanctus agnoscitur, nec exspectat [27]) sanctitatis admonitionem, quae propria natura est eius

*) 1 Ioh. 2. **) 1 Ioh. 3.

21) cognationem *Rhen.* 23) non *abest Rhen.* 24) *Ista:* melius illud — unum oculum *exciderunt in edit. Veneta, gravi operarum negligentia.* 25) mali *add. Fran.* mali utriusque *delet Latin.* 26) manifestius *Rhen.* 27) spectat *Rhen.*

eius. Caro autem docetur ſanctitatem, quae et in Chriſto fuit ſancta. Igitur ſi omnia iſta oblitterant licentiam nubendi, et conditione licentiae inſpecta, et praelatione continentiae impoſita: cur non potuerit poſt Apoſtolos idem Spiritus ſuperveniens ad deducendam diſciplinam *in omnem veritatem*, *) per gradus temporum (ſecundum quod Eccleſiaſtes **), *Tempus omni rei*, inquit,) ſupremam iam carni fibulam imponere, iam non oblique a nuptiis avocans, ſed exerte; cum magis, nunc *tempus in collecto* factum ſit, annis circiter CLX exinde productis? nonne ipſe apud te retractares [28]), vetus haec diſciplina eſt praemonſtrata, P. 139. iam tunc in carne domini, et [29]) voluntate, dehinc in Apoſtolorum eius tam conſiliis, quam exemplis. Olim ſanctitati huic deſtinabamur. Nihil novi paracletus inducit; quod praemonuit, definit; quod ſuſtinuit, expoſcit. Et nunc recogitans iſta, facile tibi perſuadebis, multo magis unicas nuptias competiſſe paracleto praedicare, qui potuit et nullas, magisque credendum temperaſſe illum, quod et abstuliſſe decuiſſet [30]), ſi quae velit Chriſtus intelligas. In hoc quoque paracletum agnoſcere debes advocatum, quod a tota continentia infirmitatem tuam excuſat.

Cap. IV. Secedat nunc mentio paracleti, ut noſtri alicuius auctoris. Evolvamus communia inſtrumenta ſcripturarum priſtinarum. Hoc ipſum demonſtratur a nobis, neque novam, neque extraneam eſſe monogamiae diſciplinam, imo et antiquam et propriam Chriſtianorum, ut paracletum reſtitutorem potius ſentias eius, quam inſtitutorem. Quod pertineat

*) Ioh. 16. **) Eccleſ. 3.

28) retractans *Cod. Wouwer.* Notetur numerus 160 annorum. 29) in *add. Rhen.* 30) docuiſſet *Rhen.*

neat ad antiquitatem, quae poteſt antiquior forma proferri, quam ipſe cenſus generis humani? Unam feminam maſculo deus finxit, una coſta eius decerpta et utique ex pluribus. Sed et in praefatione ipſius operis, *Non eſt*, inquit*), *bonum homini*, *ſolum eum eſſe*, faciamus adiutorium illi. Adiutores enim dixiſſet, ſi pluribus eum uxoribus deſtinaſſet. Adiecit et legem de futuro. Siquidem prophetice P. 140. dictum eſt**), *et erunt duo in unum carnem*, non tres, neque plures. Ceterum iam non duo ſi plures. Stetit lex. Denique perſeveravit unio coniugii in auctoribus generis ad finem usque, non quia non erant feminae aliae, ſed quia ideo non erant, ne primitiae generis duplici matrimonio contaminarentur. Alioquin ſi deus voluiſſet, eſſe[31]) potuiſſent: certe de filiarum ſuarum numeroſitate ſumpſiſſet, non minus ex oſſibus et ex carne ſua habens Evam, ſi hoc pie fieret. At ubi primum ſcelus homicidium in fratricidio dedicatum, tam dignum ſecundo loco ſcelus non fuit, quam duae nuptiae. Neque enim refert duas quis uxores ſingulas habuerit, an pariter ſingulae duas fecerint. Idem numerus coniunctorum et ſeparatorum. Semel tamen vim paſſa inſtitutio dei per Lamech, conſtitit poſtea in finem usque gentis illius. Secundus Lamech nullus extitit, quomodo duabus maritatus; negat ſcriptura quod non notat. Aliae diluvium iniquitates provocaverunt, ſemel defenſae qualescunque[32]) fuerunt, non tamen ſeptuagies ſepties: quod duo matrimonia meruerunt. Sed et reformatio ſecundi generis humani, monogamia matre cenſetur. Iterum duo [in unam carnem creſcere et redundare ſuſcipiunt, Noë et uxor, filiique eorum][33]) in unicis nuptiis. Etiam

*) Gen. 2. **) Gen. 2.

31) *adiicitur* et *Fran*. 32) *alii* quales. 33) *uncinis incluſa abſunt a Rig*.

Etiam in ipsis animalibus monogamia recognoscitur, ne vel bestiae de moechia nascerentur, *ex omnibus*, inquit, *bestiis ex omni carne duo induces in arcam, ut vivant tecum masculus et femina. erunt de animalibus volatilibus secundum genus, et de omnibus serpentibus terrae secundum genus ipsorum: duo ex omnibus introibunt ad te, masculus et femina*, eadem forma et septena ex binis adlegi mandat ex masculo et femina, uno et una, quid amplius dicam? immundis quoque alitibus cum binis feminis introire non licuit. P. 141.

Cap. V. Haec quantum ad primordiorum testimonium, et originis nostrae patrocinium, et divinae institutionis praeiudicium, quae utique lex est, non monimentum; quoniam si ita factum est a primordio, invenimus nos ad initium dirigi a Christo, sicut in quaestione repudii, dicens, illud propter duritiam ipsorum a Moyse esse permissum, ab initio autem non ita fuisse, sine dubio ad initium revocat matrimonii individuitatem, ideoque quos[34]) deus ab initio coniunxit in unam carnem duos, hodie homo non separabit. Dicit et Apostolus scribens ad Ephesios *), *deum proposuisse in semetipso ad dispensationem adimpletionis temporum*, ad caput, id est ad initium reciprocare universa in Christo, quae sunt super coelos et super terras in ipso; sic et duas Graeciae litteras summam et ultimam, sibi induit dominus, initii et finis concurrentium in se figuras: uti quemadmodum α ad ω usque volvitur, et rursum α ad ω[35]) replicatur, ita ostenderet in se esse et initii decursum ad finem, et finis recursum ad initium: ut omnis dispositio in eum desinens per quem coepta est, per sermonem sci- P. 142.

*) Eph. 1.

34) *alii* ideoque quod dominus. 35) α et ω — rursum α et ω *Fran.*

scilicet dei, qui caro factus est, proinde desinat quemadmodum et coepit: et adeo in Christo omnia revocantur 36) ad initium, ut et fides reversa sit a circumcisione ad integritatem carnis illius, sicut ab initio fuit; et libertas ciborum et sanguinis solius abstinentia, sicut ab initio fuit: et matrimonii individuitas, sicut ab initio fuit, et repudii cohibitio, quae 37) ab initio non fuit; et postremo totus homo in paradisum revocatur, ubi ab initio fuit. Cur ergo vel monogamum illo non 38) debeat Adam referre, qui non potest tam integrum praestare 39), quam inde missus 40) est? Quantum pertinet itaque ad initii restitutionem, id a te exigit et dispositionis et spei tuae ratio, quod ab initio fuit secundum initium, quod tibi et in Adam censetur, et in Noë recensetur 40 a). Elige in quo eorum initium tuum deputes, in ambobus te sibi monogamiae censura defendit. Sed et si initium transmittit ad finem, ut α ad ω, quomodo finis remittit ad initium, ut ω ad α, atque ita census noster transfertur in Christum, animalis in spiritalem, quia non primo quod spiritale est, sed quod animale; dehinc quod spiritale, proinde videamus an id ipsum debeas huic quoque censui secundo, an in eadem te forma esse 41) conveniat 42), in qua novissimus quoque Adam, in qua 43) et primus; quando novissimus Adam, id est, Christus innuptus in totum, quod etiam primus Adam, ante exilium. Sed donato infirmitati tuae carnis suae exemplo perfectior Adam, id est Christus, eo quoque nomine perfectior: qua 44) integrior, volenti qui-

P. 143.

36) revocarentur *Rhenan.* 37) quod *Rigalt.* 38) illum *Rhen.* illo deb. *Fran.* 39) praestare *abest Fran.* 40) demissus *Rhen.* 40 a) illa, et in Noë rec. *desunt in aliis.* 41) eandem te formam conv. *Fran.* 42) conveniet *Fran. God. Wouw.* 43) *alii* quam. 44) quam *Rigalt.*

quidem tibi ſpado occurrit in carne, ſi vero non ſufficis, monogamus accurrit in ſpiritu, unam habens eccleſiam ſponſam, ſecundum Adam et Evae[45]) figuram; quam Apoſtolus in illud magnum ſacramentum interpretatur in Chriſtum et eccleſiam competiſſe carnali monogamiae per ſpiritalem. Vides igitur quemadmodum etiam in Chriſto novans cenſum, non poſſis eum ſine monogamiae profeſſione deferre[46]), niſi carne ſis, quod ſpiritu ille eſt, licet et quod fuit in carne, aeque eſſe debueris[47]).

Cap. VI. Sed adhuc nobis quaeramus aliquos originis principes. Non placent enim quibusdam monogami parentes Adam et Noë, fortaſſe nec Chriſtus. Ad Abraham denique provocant, prohibiti patrem alium praeter deum agnoſcere. Sit nunc pater noſter Abraham, ſit et Paulus. *In evangelio*, inquit, *ego vos generavi.* Etiam Abrahae te filium exhibe. Non enim paſſivus tibi cenſus eſt in illo. Certum tempus eſt, quo tuus pater eſt. Si enim ex fide filii deputamur[48]) Abrahae, ut Apoſtolus docet, dicens ad Galatas*), *Cognoſcitis nempe, quia qui ex fide, iſti ſunt filii Abrahae.* Quando credidit Abraham deo, et deputatum eſt ei in iuſtitiam? Opinor adhuc in monogamia, quia in circumciſione nondum, quod ſi poſtea in utrunque mutatus eſt, et in digamiam, per ancillae concubinatum, et in circumciſionem per teſtamenti ſignaculum: non potes illum patrem agnoſcere, niſi tunc, cum deo credidit, ſiquidem ſecundum fidem filius eius es, non ſecundum carnem. Aut ſi poſteriorem Abraham patrem ſequeris, id eſt, digamum, recipe et circumciſum. Si reiicis circumciſum, P. 144.

*) Gal. 3.

45) Adam et Evae abeſt Fran. 46) referre Lat. 47) debuerit Rhen. 48) deputemur Rhenan. Fran.

ſum, ergo recuſabis et digamum, duas diſpoſitiones eius binis inter ſe modis diverſas miſcere non poteris; digamus cum circumciſione eſſe orſus eſt, monogamus 49) cum praeputiatione; recipis digamiam, admitte et circumciſionem. Tueris praeputiationem, teneris et monogamiae. Adeo autem monogami Abrahae filius es ſicut et praeputiati, ut ſi circumcidaris, iam non ſis filius, quia non eris ex fide, ſed ex ſignaculo fidei in praeputiatione iuſtificatae. Habes Apoſtolum, diſce cum Galatis; proinde, etſi digamiam 50) tibi tituleris, P. 145. non es illius, Abrahae filius 51) cuius fides in monogamia praeceſſit: nam etſi poſtea *pater multarum nationum* nuncupatur, ſed earum quae ex fide digamiam 52) praecedente filii habebant deputari Abrahae. Exinde res viderint. Aliud ſunt figurae, aliud formae. Aliud imagines, aliud definitiones. Imagines transeunt adimpletae, definitiones permanent adimplendae: imagines prophetant, definitiones gubernant. Quid digamia illa Abrahae portendat, idem Apoſtolus edocet interpretator utriusque teſtamenti, ſicut idem ſemen noſtrum in Iſaac vocatum determinat. Si ex libera es, ad Iſaac pertinens 53), certe unum matrimonium pertulit. Iſti itaque ſunt (ut opinor) in quibus cenſeor; ceteros neſcio, quorum ſi exempla circumſpicio, alicuius David etiam per ſanguinem nuptias ſibi ingerentis, alicuius Salomonis etiam uxoribus divitis; meliora ſectari iuſſus, habes et Ioſeph uniiugum 54), et hoc nomine audeo dicere patre meliorem. Habes Moyſen dei de proximo arbitrum. Habes Aaronem

49) digamia circumciſione — et monogamia *Fran.* digamus a circ, — monogamus a praep. *Iun.* 50) *alii addunt* iam. — tibi intuleris, *Pariſ.* 51) Abrahae filius *aberat* 1. *Rhen.* 52) digamia 1. *Rhen. Franeq.* 53) pertines, 1. *Rhenan. Pariſ. porro*, hic certe *Iun.* 54) monogamum, 1. *Rhen.*

nem principalem sacerdotem. Secundus quoque Moyses populi secundi, qui imaginem nostram in promissionem dei induxit, in quo primo nomen domini dedicatum est, non fuit digamus.

Cap. VII. Post vetera exempla originalium personarum, aeque ad vetera transeamus instrumenta legalium scripturarum, ut per ordinem de omni nostra paratura retractemus. P. 146.
Et quoniam quidam interdum nihil sibi dicunt esse cum lege, quam Christus non *dissolvit*, *sed adimplevit:* interdum quae volunt legis arripiunt; plane et nos sic dicimus decessisse legem, ut onera quidem eius, quae secundum sententiam Apostolorum, 55)*) nec *patres sustinere valuerunt*, concessarint: quae vero ad iustitiam spectant, non tantum reservata permaneant, verum et ampliata: ut scilicet *redundare* possit *iustitia nostra super Scribarum et Pharisaeorum* iustitiam.**) Si iustitia, utique et pudicitia. Si ergo, quoniam in lege praecipitur, ut quis fratris sui uxorem sine liberis defuncti in matrimonium adsumat, ad suscitandum fratri suo semen: idque saepius evenire in unam personam potest, secundum callidam illam quaestionem Sadducaeorum: ideo et alias putant permissam frequentiam nuptiarum: Intelligere debebunt, primo rationem ipsius praecepti, et ita scient illam rationem iam cessantem ex eis esse, quae evacuata sint legis 56). Necessario succedendum erat in matrimonium fratris sine liberis defuncti. Primum quia adhuc vetus illa benedictio ***) decurrere habebat: *Crescite et redundate;* dehinc, quoniam patrum delicta etiam de filiis exigebantur, tertio quoniam spadones et steriles ignominiosi habebantur. Ita-

*) Act. 15. **) Deut. 25. ***) Genes. 1.

55) eius secundum — — Apostolorum quae *Fran.*
56) *alii* evacuata sunt, *aliis abest* legis.

Itaque ne proinde maledicti iudicarentur, qui non naturae reatu, at mortis praeventu orbi
P. 147. deceſſiſſent, ideo illis ex ſuo genere vicaria, et quaſi poſthuma ſoboles ſupparabatur. At ubi et *Creſcite et redundate* evacuavit extremitas temporum, inducente Apoſtolo *): *Supereſt, ut et qui habent uxores, ſic ſint, ac ſi non habeant: quia tempus in collecto eſt,* **) *et deſierunt uvae acerbae a patribus manducatae filiorum dentes obſtupefacere. Unusquisque enim in ſuo delicto morietur:* et ſpadones non tantum ignominia caruerunt, verum et gratiam meruerunt, invitati in regna coelorum: ſepulta lege ſuccedendi in matrimonium fratris, contrarium eius obtinuit, non ſuccedendi in matrimonium fratris. Et ita, ut praediximus [57]), quod ceſſavit valere, ceſſante ratione, non poteſt alii argumentationem accommodare. Ergo non nubet defuncto viro uxor, fratri, utique nuptura, ſi nupſerit. Omnes enim nos fratres ſumus: et illa nuptura, in domino habet nubere, id eſt, non ethnico, ſed fratri: quia et vetus lex adimit coniugium allophylorum. Cum autem et in Levitico ***) cautum ſit, *Quicumque ſumſerit fratris uxorem, immunditia eſt, turpitudo, ſine liberis morietur:* [58]) ſine dubio, dum ille prohibetur denuo nubere, et illa prohibetur, non habens nubere, niſi fratri. Quomodo ergo Apoſtolo conveniet et legi, quam non in totum impugnat? cum ad epiſtolam ipſius venerimus, oſtendetur. Interim quod pertineat ad legem, magis nobis competunt argumentationes eius: denique prohibet eadem, ſa-
P. 148. cerdotes denuo nubere: filiam quoque ſacerdotis iubet viduam vel eiectam, ſi ſemen non fuerit illi, in domum patris ſui regredi, et de pane eius ali. Ideo ſi ſemen non fuerit illi, non

*) 1 Cor. 7. **) Ier. 31. ***) Lev. 20.

57) praedicimus *Veneta.* 58) morientur *Fran. Rigalt.*

non ut si fuerit, denuo nubat: quanto magis enim non nubet, si filios habeat? Sed ut [59]) si habuerit, a filio potius alatur, quam a patre, quo et filius praeceptum dei exequatur: *Honora patrem et matrem.* Nos autem Iesus summus sacerdos et magnus patris de suo vestiens: (quia *qui in Christo tinguntur, Christum induerunt,*) *sacerdotes deo patri suo fecit,* secundum Iohannem. Nam et illum adolescentem festinantem ad exequias patris ideo revocat, ut ostendat sacerdotes nos vocari ab eo, quos lex*) vetabat parentum sepulturae adesse: *Super omnem,* inquit, *animam defunctam sacerdos non introibit, et super patrem suum, et super matrem suam non contaminabitur.* Ergo et nos hoc interdictum observare debemus? non utique. Vivit enim unicus pater noster deus, et mater ecclesia, et neque ipsi mortui sumus, qui deo vivimus: neque mortuos sepelimus, quia et illi vivunt in Christo. Certe sacerdotes sumus a Christo vocati, monogamiae debitores, ex pristina dei lege, quae nos tunc in suis sacerdotibus prophetavit.

Cap. VIII. Nunc ad legem proprie nostram, id est, ad [60]) Evangelium conversi, qualibus excipimur exemplis, dum ad sententias pervenimus? Ecce statim quasi in limine duae [61]) P. 149.
nobis antistites Christianae sanctitatis occurrunt, monogamia et continentia: alia pudica in Zacharia sacerdote: alia integra in Iohanne antecursore. Alia placans deum, alia praedicans Christum: alia totum praedicans sacerdotem, alia plus praeferens quam propheten [62]), scilicet eum, qui non tantum praedicaverit aut demonstraverit coram, verum etiam baptizaverit Christum. Quis enim corpus domini di-

*) Lev. 21.

59) et 1. *Rhen.* 60) *aliis abest,* ad. 61) *alii* duo. 62) prophetam 1. *Rhen.*

dignius initiaret, quam eiusmodi caro, qualis et concepit illud et peperit? Et Christum quidem virgo enixa est, semel nuptura ob partum, ut uterque titulus sanctitatis in Christi censu dispungeretur, per matrem et virginem et univiram. At ubi infans templo exhibetur, quis illum in manus suscipit? quis in spiritu primus agnoscit? vir iustus, et castus, et utique [63]) non digamus, vel ne [64]) dignius mox Christus a femina praedicaretur vetere vidua et univira, quae et templo dedita satis in semetipsa portendebat, quales spiritali templo, id est, ecclesiae debeant adhaerere. Tales arbitros infans dominus expertus, non alios habuit et adultus. Petrum solum invenio maritum; per socrum, monogamum praesumo, per ecclesiam, quae *super illum aedificata* omnem gradum ordinis sui de monogamis erat collocatura. Ceteros cum maritos non invenio, aut spadones intelligam necesse est, aut continentes. Nec enim, si penes
P. 150. Graecos communi vocabulo censentur mulieres et uxores, pro consuetudinis facilitate (ceterum est proprium vocabulum uxorum): ideo Paulum sic interpretabimur, quasi demonstret [65]) uxores Apostolos habuisse. Si enim de matrimoniis disputasset [66]), quod in sequentibus facit, ubi magis Apostolus *) aliquod exemplum nominare potuisset, recte videretur dicere: *Non enim habemus potestatem uxores circumducendi, sicut ceteri Apostoli et Cephas?* At ubi ea subiungit, quae de victuaria exhibitione abstinentiam eius ostendunt, dicentis? *Non enim potestatem habemus manducandi et bibendi?* non uxores demonstrat ab Apostolis circumductas [67]): quas et qui non habent, potestatem

*) 1 Cor. 9.

63) uterque *alii.* 64) indignius *Fran.* 65) demonstrasset *Rhenan.* 66) Si de — disputaret *Rigalt. Paris.* 67) deductas *Rhen.*

tem tamen manducandi et bibendi habent: ſed ſimpliciter mulieres, quae illis eodem inſtituto, quo et dominum comitantes, miniſtrabant. Iam vero ſi Chriſtus reprobat Scribas et Phariſaeos, *ſedentes in cathedra Moyſi*, nec facientes quae docerent: quale eſt ut et ipſe ſuper cathedram ſuam collocaret [68]), qui ſanctitatem carnis praecipere magis, non etiam obire meminiſſent, quam illis omnibus modis inſinuarat [69]) et docendam et agendam? in primis de ſuo exemplo, tunc [70]) de ceteris argumentis: Cum *puerorum* dicit eſſe *regnum coelorum* *): cum P. 151. conſortes illis facit alios poſt nuptias pueros **): cum ad *ſimplicitatem columbae* ***) provocat, avis non tantum innocuae, verum et pudicae, quam unam unus masculus novit †): cum Samaritanae maritum negat, ut adulterum oſtendat numeroſum maritum ††): cum in revelatione gloriae ſuae de tot ſanctis et prophetis Moyſen et Heliam ſecum mavult: †††) alterum monogamum, alterum ſpadonem. Non enim aliud fuit Helias, quam Iohannes, qui in virtute et ſpiritu venit Heliae: cum ille *vorator et potator homo*, *prandiorum et coenarum cum publicanis et peccatoribus frequentator*, ſemel apud unas nuptias coenat, [a]) multis utique nubentibus. Totiens enim voluit celebrare eas, quotiens et eſſe.

Cap. IX. Sed hae argumentationes potius exiſtimentur de coniecturis coactae, ſi non et ſententiae aſtiterint, quas dominus emiſit in repudii retractatu, quod permiſſum aliquando iam prohibet: in primis, quia ab *initio non fuit ſic*, ſicut matrimonii numerus: tum *quia quos*

*) Matth. 18 et 19. **) Matth. 10. ***) Ioh. 4. †) Matth. 17. ††) Matth. 18. †††) Luc. 15. *a*) Ioh. 2.

68) collocarat *Franeq.* 69) inſinuaret *Franeq.* 70) tum *Latin.*

quos deus coniunxit, homo non separabit, scilicet ne contra dominum faciat. Solus enim ille separabit, qui et coniunxit; separabit autem non per duritiam repudii, quam exprobrat, et compescit, sed per debitum mortis. Si quidem *unus ex passeribus duobus non cadit in terram sine patris voluntate*, igitur si *quos deus coniunxit, homo non separabit* repudio, aeque consentaneum est, ut quos deus separavit morte, homo non coniungat matrimonio; proinde contra dei voluntatem iuncturus separationem, atque si separasset coniunctionem.
P. 152. Hoc quantum ad dei voluntatem non destruendam, et initii formam restruendam. Ceterum et alia ratio conspirat, imo non alia, sed quae initii formam imposuit, et voluntatem dei movit ad prohibitionem repudii; quoniam qui *dimiserit uxorem suam, praeterquam ex causa adulterii, facit eam adulterari. Et qui dimissam a viro duxerit, adulteratur utique*: nam et nubere legitime non potest[71]) repudiata, et si quid tale commiserit, sine matrimonii nomine, non capit elogium adulterii, qua adulterium in matrimonio crimen est. Deus aliter censuit, citra quam homines, ut in totum sive per nuptias, sive vulgo, alterius viri admissio adulterium pronuncietur, a deo[72]). Videamus enim quid sit matrimonium apud deum: et ita cognoscemus quid sit aeque adulterium. Matrimonium est, cum deus iungit duos in unam carnem, aut iunctos deprehendens in eadem carne, coniunctionem signavit. Adulterium est, cum quoquo modo disiunctis duobus, alia caro, imo aliena miscetur, de qua dici non possit, *Haec est caro ex carne mea, et hoc os ex ossibus meis*. Semel enim hoc factum et pronunciatum sicut ab initio, ita et nunc in aliam carnem non potest convenire. Itaque sine causa di-

71) non et nubere l. potest *Fran. Rig.* non, *abest Paris.* 72) a deo *abest Rigalt.*

dices, deum vivo marito nolle repudiatam alii viro iungi, quaſi mortuo velit, quando ſi mortuo non tenetur, proinde nec vivo, tam repudio matrimonium dirimente, quam morte non P. 153.
tenebitur ei, cui quod tenebatur abruptum eſt. Cui ergo tenebitur? Nihil deo[73]) intereſt, vivo an mortuo viro nubat. Neque enim in illum delinquit, ſed in ſemetipſam. *Omne delictum quod admiſerit homo, extra corpus eſt: qui autem adulteratur, in corpus ſuum delinquit.* Adulteratur autem, ſicut ſupra praeſtruximus, qui aliam carnem ſibi immiſcet ſuper illam priſtinam, quam deus aut coniunxit in duos, aut coniunctam deprehendit. Ideoque abſtulit repudium, quod ab initio non fuit: ut quod ab initio fuit, muniat duorum in unam carnem perſeverantiam; ne neceſſitas vel occaſio tertiae concarnationis irrumpat, ſoli cauſae permittens repudium, ſi forte praevenerit, cui praecavetur. Adeo autem repudium a primordio non fuit, ut apud Romanos poſt annum ſexcenteſimum urbis conditae id genus duritiae commiſſum denotetur. Sed illi etiam non repudiantes adulteria commiſcent; nobis, etſi repudiemus, ne nubere quidem licebit.

Cap. X. Video iam hinc ad Apoſtolum nos provocari. Ad cuius ſenſum facilius perſpiciendum tanto inſtantius praeculcandum eſt, mulierem magis defuncto marito teneri, quo minus alium virum admittat. Recogitemus enim repudium aut discordia fieri, aut diſcordiam facere: mortem vero ex lege dei non ex hominis offenſa evenire, idque omnium eſſe debitum, etiam non maritorum. Igitur, ſi repudiata quae per diſcordiam, et iram, et odium, et cauſas eorum iniuriam vel contu- P. 154.
meliam, vel quamlibet querelam et anima et corpore ſeparata eſt, tenetur inimico, ne dicam

73) abruptum eſt, adeo non intereſt *Pariſ. Rig.*

cum marito: quanto magis illa quae neque ſuo neque mariti vitio, ſed dominicae legis eventu, a matrimonio non ſeparata, ſed relicta, eius erit etiam defuncti, cui etiam defuncto concordiam debet? A quo repudium non audiit, non divertit: cui repudium non ſcripſit, cum ipſo eſt: quem amiſiſſe noluit, retinet: habet ſecum animi licentiam, qui omnia homini, quae non habet, imaginario fructu repraeſentat. Ipſam denique interrogo feminam: Dic mihi, ſoror, in pace praemiſiſti virum tuum? Quid reſpondebit? An in diſcordia? Ergo hoc magis ei iuncta eſt, cum quo habet apud deum cauſam: non diſceſſit, quae tenetur, ſed in pace: ergo perſeveret in ea cum illo neceſſe eſt, quem iam repudiare non poterit: ne ſic quidem nuptura, ſi repudiare potuiſſet. Enimvero et pro anima eius orat, et refrigerium interim adpoſtulat enim 74) et in prima reſurrectione conſortium, et offert annuis diebus dormitionis eius. Nam haec niſi fecerit, vere repudiavit, quantum in ipſa eſt: et quidem hoc iniquius, quanto quomodo potuit: quia non potuit, et hoc indignius, quanto iam indignius, ſi 75) quia non meruit: aut nunquid nihil erimus poſt mortem, ſecundum aliquem Epicurum, et non ſecundum Chriſtum? Quod ſi credimus mortuorum reſurrectionem, utique tenebimur, cum quibus reſurrecturi ſu-
P. 155. mus rationem de alterutro reddituri. Si autem, in illo aevo *neque nubent neque nubentur, ſed erunt aequales angelis* *): non ideo non tenebimur coniugibus defunctis, quia non erit reſtitutio coniugii. Atquin eo magis tenebimur, quia in meliorem ſtatum deſtinamur, reſurrecturi in ſpiritale conſortium, agnituri tam noſmetipſos quam et noſtros. Ceterum quomodo gra-

*) Matth. 22.

74) ei *Pariſ. Rig.* adpoſtulet, — offerat, *Pariſin.*
75) ſi *debet Latin.*

gratias deo in aeternum canemus, si non manebit in nobis sensus, et memoria debiti huius? Substantia non conscientia reformabimur. Ergo qui cum deo erimus, simul erimus, dum omnes apud deum unum; licet merces varia, licet *multae mansiones* penes patrem eundem, uno denario eiusdem mercedis operati, id est, vitae aeternae: in qua magis non separabit, quos coniunxit deus, quam in ista minore vita separari vetat. Cum haec ita sint, quomodo alii viro vacabit, quae suo etiam in futurum occupata est? Utrique autem sexui loquimur, etsi ad alterum sermo est, quia una disciplina praeest. Alium habebit in spiritu, alium in carne: hoc erit adulterium, unius feminae in duos viros conscientia. Si alter a carne disiunctus est, sed in corde remanet [76]), illic ubi etiam cogitatus sine carnis congressu et adulterium ante perficit [77]) ex concupiscentia, et matrimonium ex voluntate. Usque adhuc maritus est, ipsum illud possidens per quod et factus est, id est, animum, in quo si et alius habitabit, hoc erit crimen. Ceterum non est exclusus, si a viliore commercio carnis discesserit [78]). Honoratior maritus est, quanto mundior factus est. P. 156.

CAP. XI. Ut igitur in deo [79]) nubas secundum legem et Apostolum, si tamen vel hoc curas, qualis es, id matrimonium postulans, quod eis a quibus postulas, non licet habere ab Episcopo monogamo, a presbyteris et diaconis eiusdem sacramenti, a viduis, quarum sectam in te recusasti? et illi plane sic dabunt viros et uxores, quomodo buccellas. Hoc enim est apud illos, omni petenti te dabis, et coniungent vos in ecclesia virgine, unius Christi

76) remanent *Francq.* 77) perficitur *Rhenan.* 78) decessit *Paris. Fran. Rigalt.* 79) domino *Fran. Rigalt.*

sit unica sponsa, et orabis pro maritis tuis novo et vetere. Elige, cui te adulteram praestes; puto ambobus. Quod si sapias, taceas defuncto, repudium sit illi silentium tuum; alienis iam dotalibus scriptum, hoc modo novum promereberis maritum, si veteris obliviscaris, debes magis illi placere, propter quem deo placere non maluisti. Haec Psychici volunt Apostolum probasse, aut in totum non recogitasse, cum scriberet *) *Mulier vincta est inquantum temporis vivit vir eius: si autem mortuus fuerit, libera est: cui vult, nubat: tantum in domino.* Ex hoc enim capitulo defendunt licentiam secundi matrimonii, imo et plurimi, si secundi; quod enim semel esse desiit, omni obnoxium est numero. Quo autem sensu Apostolus scripserit, ita relucebit, si prius constet, non hoc illum sensu scripsisse, quo Psychici
P.157. utuntur. Constabit autem, si quis ea recordetur, quae huic capitulo diversa sunt, et apud doctrinam, et apud voluntatem, et apud propriam ipsius Pauli disciplinam. Si enim secundas nuptias permittit [80]), quae ab initio non fuerunt, quomodo affirmat omnia ad initium recolligi in Christo? Si vult nos iterare coniugia, quomodo semen nostrum in Isaac semel marito auctore defendit? quomodo totum ordinem ecclesiae de monogamis disponit? Si non haec disciplina praecedit in laicis, ex quibus ecclesiae ordo proficit, quomodo in matrimonio adhuc positos a fructu matrimonii avocat? dicens: *In collecto esse tempus*, si per mortem matrimonio elapsos iterum in matrimonium revocat? Haec si diversa sunt ei capitulo de quo agitur, constabit (ut diximus) non hoc illum sensu scripsisse, quo Physici utuntur. Quia facilius est, ut aliquam rationem habeat unum illud capitulum, quae cum

*) 1 Cor. 7.

80) *alii*, admittit.

cum ceteris ſapiat, quam ut Apoſtolus diverſa inter ſe docuiſſe videatur. Eam rationem in ipſa materia poterimus recognoſcere. Quae iſta materia Apoſtolo fuit ſcribendi talia? tirocinium novae et quammaxime orientis eccleſiae, quam *) *lacte* ſcilicet educabat, nondum *ſolido cibo* validioris doctrinae, adeo ut prae illa infantia fidei ignorarent adhuc, quid ſibi agendum eſſet circa carnis et ſexus neceſſitatem: cuius etiam ipſas ſpecies ex reſcriptis intelligimus, cum dicit **): *De his autem quae ſcribitis: Bonum eſt homini mulierem non attingere; propter fornicationes autem unusquisque uxo-* P. 158. *rem ſuam habeat*, oſtendit fuiſſe qui in matrimonio a fide deprehenſi, verebantur, ne non liceret eis matrimonio ſuo exinde uti: quia in carnem ſanctam Chriſti credidiſſent, et tamen ſecundum veniam concedit, non ſecundum imperium: id eſt, indulgens, non praecipiens ita fieri. Ceterum malebat omnes id eſſe, quod et ipſe. Proinde et de repudio reſcribens, demonſtrat, quosdam de iſto quoque cogitaſſe: vel maxime, quia et in ethnicis matrimoniis non putabant poſt fidem ſibi perſeverandum: quaerebant et de virginibus conſilium. Praeceptum enim domini non erat, bonum eſſe homini, ſi ſic permaneat, utique quomodo a fide fuerit inventus. Vinctus es enim 81) uxori, ne quaeſieris ſolutionem. Solutus es ab uxore, ne quaeſieris uxorem. Si autem acceperis uxorem, non deliquiſti: quia ante fidem ſoluto ab uxore, non numerabitur poſt fidem ſecunda uxor, quae poſt fidem prima eſt: a fide enim etiam ipſa vita noſtra cenſetur: ſed hic parcere ſe dicit illis. Alioquin preſſuram carnis ſubſequuturam prae anguſtiis temporum impedimenta matrimonii recuſantibus, quin potius de domino ſollicitudinem ha-

ben-

*) 1 Cor. 3. **) 1 Cor. 7.

81) enim *abeſt Rigalt.*

bendam promerendo [82]), quam de marito. Et [83]) ita revocat quod permisit. Sic ergo in eodem ipso capitulo, quo definit unumquemque, in qua vocatione vocabitur, in ea permanere debere: adiiciens *Mulier vincta est, quamdiu vivit vir eius: si autem dormierit, libera est: cui volet nubat, tantum in domino*, hinc [84]) quoque eam demonstrat intelligendam, quae et ipsa sic fuerit inventa, soluta a viro, quomodo et vir solutus ab uxore: per mortem utique, non per repudium facta solutione: quia repudiatis non permitteret nubere adversus pristinum praeceptum. Itaque mulier si nupserit, non delinquet: quia nec hic secundus maritus deputabitur, qui [85]) est a fide primus, et adeo sic est, ut propterea adiecerit *tantum in domino*. Quia de ea agebatur, quae ethnicum habuerat, et amisso eo crediderat, ne [86]) scilicet etiam post fidem ethnico se nubere posse praesumeret: licet nec hoc Psychici curent. Sciamus plane non sic esse in Graeco authentico, quomodo in usum exiit per duarum syllabarum aut callidam aut simplicem eversionem: *Si autem* [87]) *dormierit vir eius*, quasi de futuro sonet [88]): ac per hoc videatur ad eam pertinere, quae iam in fide virum amiserit. Hoc quidem si ita esset, in infinitum emissa licentia, totiens virum dedisset, quotiens amissus esset, sine ullo pudore nubendi etiam ethnicis congruente; sed etsi ita esset quasi de futuro, si cuius maritus mortuus fuerit tantundem et futurum ad eam pertineret, cuius ante fidem mo-

P. 159. / P. 160. (marginal page references of another edition: P. 159 beside "manere debere", P. 160 beside "congruente")

82) promendo *Franeq.* 83) et *abest Franeq.* 84) hanc *Rhen.* 85) quia *Rigalt.* 86) ne *abest Rhen.* 87) autem *abest Fran. Rigalt.* 88) *Rigaltio Tertullianus videtur in authentico illo graeco ἐὰν κοιμῃ δέ, pro quo eversione duarum syllabarum factum sit ἐὰν κοιμηθῇ. Forte potius,* dormit, *non* dormierit; *et,* emersionem *non*, evers. *legendum.*

morietur maritus. Quam vis [89]) accipe, dum cetera non evertas. Nam cum et illa sententiae cedant, *Servus vocatus es, ne curaveris: impraeputiatus es, ne circumcidaris, circumcisus vocatus es, ne adduxeris:* quibus concurrit, *Vinctus es uxori; ne quaesieris solutionem: solutus es ab uxore, ne quaesieris uxorem:* satis manifestum est, ad eos haec pertinere, qui in nova et recenti vocatione constituti de his consulebant, in quibus a fide fuerant deprehensi. Haec erit interpretatio capituli istius de hoc examinanda, an et tempori et causae, et tam exemplis et argumentis praecedentibus, quam et sententiis et sensibus subsequentibus, et in primis an ipsius Apostoli et consilio proprio congruat et constituto: nihil enim custodiendum est, qua diversus sibi [90]) deprehendatur.

Cap. XII. Audi et subtilissimam e contrario argumentationem. Adeo, inquiunt, permisit Apostolus iterare connubium, ut solos qui sunt in clero monogamiae iugo astrinxerit. Quod enim quibusdam praescribit, id non omnibus praescribit. Nunquid ergo et quod omnibus praecipit, solis episcopis non praescribit, si quod episcopis praescribit, non et omnibus praecipit? an ideo omnibus, quia et episcopis? et ideo episcopis, quia et omnibus? Unde enim episcopi et clerus? Nonne de P. 161. omnibus? si non omnes monogamiae tenentur, unde monogami in clerum? An ordo aliquis seorsum debebit institui monogamorum, de quo allectio fiat in clerum? Sed cum extollimur et inflamur adversus clerum, tunc unum omnes sumus, tunc omnes sacerdotes: quia *sacerdotes nos deo et patri fecit* *). Cum ad peraequationem disciplinae sacerdotalis provocamur,

*) Apoc. 5.

89) quae vis *Paris. Rigalt.* 90) quis *addit Fran. Rig.* quam ne d. f. quis d. *Paris.*

mur, deponimus infulas, et impares[91]) sumus. De ecclesiasticis ordinibus[92]) agebatur, quales ordinari oporteret. Oportebat igitur omnem communis disciplinae formam sua fronte proponi, edictum quodammodo futurum universis impressione[93]), quo magis sciret plebs eum ordinem sibi observandum, qui faceret praepositos: et ne vel ipse honor[94]) aliquid sibi ad licentiam, quasi de privilegio loci blandiatur[95]). Prospiciebat spiritus sanctus dicturos quosdam, omnia licent episcopis, sicut ille vester Uthinensis, nec Scantiniam timuit. Quot[96]) enim et digami[97]) praesident apud vos, insultantes utique Apostolo: certe non erubescentes, cum haec sub illis leguntur?
P. 162. Age iam qui putas exceptionem[98]) monogamiae de episcopis factam: recede et a reliquis tuis titulis disciplinae, qui cum monogamia episcopis ascribuntur. *) Noli esse *irreprehensibilis*, *sobrius*, *bene moratus*, *orndtus*, *hospitalis*, *docibilis*: quin vero et *vino deditus*, *et manu promptus ad caedendum et pugnax*[99]), et *pecuniae amans*, et *domum non regens*, *nec filiorum curans disciplinam*, sed nec ab *extraneis bonam famam sectans*. Si enim suam habent Episcopi legem circa monogamiam, etiam cetera quae monogamiae accedere oportebit, Episcopis erunt scripta. Laicis vero, queis monogamia non convenit cetera quoque aliena sunt. Evasisti Psychice, si velis, vincula disciplinae totius. Praescribe constanter, non omnibus praecipi, quae quibusdam sint praecepta: aut si cetera quidem communia sunt, monogamia vero solis Episcopis impo-

*) 1 Tim. 3.

91) *Sic Rigalt. e lib. Ursini. Rhen.* pares, *alii* partes *Cod. Wouwer.* impartes. 92) ordinibus *aberat in Cod. Divionienſi Rig.* 93) in praesessione *Rigalt.* in praeceptione *Cod. Divionens.* 94) sonor *Rigalt.* 95) blandiretur *Cod. Wouw.* 96) quod *Rig.* 97) et ex digamia *Rhen.* 98) acceptionem *Rhen.* 99) pugnas *Rhen.*

posita est, nunquid illi soli Christiani pronunciandi, in quos tota disciplina collata est?

Cap. XIII. Sed et Timotheo*) scribens, vult iuvenculas nubere, filios suscipere, matres familiae agere. Ad eas dirigit, quales supra denotat, iuvenculas viduas, quae in viduitate deprehensae, et aliquamdiu assectatae[100]), postquam in delitiis habuerunt Christum, nubere volunt, habentes iudicium, quod primam fidem resciderunt; illam videlicet a qua in viduitate inventae et professae eam, non perseverant. Propter quod vult eas nubere, ne primam fidem susceptae viduitatis postea rescindant: non ut totiens nubant, quotiens in viduitate tentata[101]), imo et in delitiis habita, noluerint perseverare. Legimus eum et ad Romanos**) scribentem: *Quae autem sub viro est mulier, viventi viro vincta est: si autem obierit, evacuata est a lege viri. Nempe ergo vivente viro adulterare putabitur, si iuncta fuerit alteri viro. Si vero obierit vir, liberata est a lege, quod non sit adultera, facta alii viro.* Sed et sequentia recognosce, quo sensus iste qui tibi blanditur, evadat. *Itaque*, inquit, *fratres mei mortificamini et vos legi per corpus Christi, ut efficiamini alteri ei, scilicet qui a mortuis resurrexit, uti fructum feramus deo. Cum enim eramus in carne, passiones delictorum, quae per legem, efficiebantur in membris nostris ad fructum ferendum morti: nunc autem evacuati sumus a lege, mortui[102]) in quo tenebamur ad serviendum deo in novitate spiritus, et non in vetustate litterae.* Igitur si mortificari nos iubet legi per corpus Christi, quod est ecclesia, quae spiritu novitatis constat, non per litteram vetustatis, id est, legis; auferens te P. 163.

*) 1 Tim. 5. **) Rom. 7.

100) affectatae *Rhenan.* 101) tentanda *Rhenan.* 102) a lege mortui, in *Rhen. forte: lege;* mortuo eo, in a lege mortis *Fran.*

te a lege; quae non[103]) tenet uxorem marito defuncto, quo minus alii viro fiat, ad contrariam te redigit conditionem, ne amisso viro nubas: quantumque non deputareris adultera; facta alteri viro, post mortem mariti, si
P. 164. adhuc in lege agere deberes, tanto ex diversitate conditionis adulterii te praeiudicat post mortem mariti alii nubentem: quia iam mortificata es legi, non potest tibi licere, cum recessisti ab ea, apud quam tibi licebat.

Cap. XIV. Nunc si et absolute Apostolus permisisset in fide amisso matrimonio nubere: proinde fecisset quemadmodum et cetera, quae adversus formam regulae suae pro conditione temporum gessit, circumcidens Timotheum propter superinducticios[104]) falsos fratres: et rasos quosdam inducens in templum, propter observationem Iudaeorum; ille qui Galatas in lege volentes agere castigat, sed ita res exigebant[105]), ut *) *omnibus omnia fieret, quo omnes lucrifaceret: parturiens illos, donec formaretur Christus in ipsis, et calefaciens tanquam nutrix parvulos fidei*, docendo quaedam per veniam, non per imperium, (aliud est enim indulgere, aliud iubere:) proinde temporalem licentiam permittens denuo nubendi, propter infirmitatem carnis, quemadmodum Moyses repudiandi, propter *duritiam cordis.* Et hic itaque reddemus supplementum sensus istius. Si enim Christus abstulit, quod Moyses praecepit, quia *ab initio non fuit sic*, nec sic[106]) ideo ab alia venisse virtute reputabitur Christus: cur non et Paracletus abstulerit, quod Paulus indulsit: quia et secundum matrimonium ab initio non fuit, nec ideo suspectus habendus sit, quasi spiritus alienus: tantum ut deo

*) Gal. 4. 1 Cor. 9.

103) non *abest Rhen.* 104) superductitios *Rhen.*
105) *alii* exigebat. 106) nec sic *abest Fran.*

deo et Christo dignum sit, quod superducitur[107])? Sed deo et Christo dignum fuit duritiam cordis, tempore expleto, compescere: cur non dignius sit et deo et Christo, infirmitatem carnis tempore iam collectiore discutere? si iustum est matrimonium non separari, utique et non iterari honestum est. Denique apud seculum utrumque in bona disciplina deputatur, aliud concordiae nomine, aliud pudicitiae. Regnavit duritia cordis usque ad Christum: regnaverit et infirmitas carnis usque ad Paracletum. Nova lex abstulit repudium, habuit quod auferret. Nova prophetia secundum matrimonium, non minus repudium prioris. Sed facilius duritia cordis Christo cessit, quam infirmitas carnis: plus haec sibi Paulum defendit quam illa Moysen; si tamen defendit, quum indulgentem eum captat, praescribentem recusat: quae potiores sententias et perpetuas voluntates eius eludit, quae non sinit nos hoc Apostolo praestare, quod mavult. Et quousque infirmitas ista impudentissima in expugnando meliora perseverabit? Tempus eius donec Paracletus operaretur fuit, in quem dilata[108]) sunt a domino, quae tunc sustineri[109]) non poterant, quae iam nemini competit portare non posse, quia per quem datur portare posse, non deest. Quamdiu causabimur carnem? quia dixit dominus*), *Caro infirma*, sed praemisit et, *spiritus promptus*: ut vincat spiritus carnem, ut cedat quod infir- P. 166.
mum est fortiori. Nam et *qui potest capere, capiat*, inquit: id est, qui non potest discedat. Discessit et ille dives, qui non ceperat substantiae dividendae egenis praeceptum, et dimissus est sententiae suae a domino. Nec ideo duritia imputabitur Christo de arbitrii cuius-cun-

*) Matth. 16.

107) *alii* superdicitur. 108) dilatata *Rhenan.*
109) sustinere *Fran.*

cunque liberi vitio [110]). *Ecce*, inquit, *posui ante te bonam et malum.* Elige quod bonum est: si non potes, quia non vis (posse enim te, si velis, ostendit, quia tuo arbitrio utrumque proposuit,) discedas oportet ab eo, cuius non facis voluntatem.

Cap. XV. Quae igitur hic duritia nostra, si non facientibus voluntatem dei, renunciamus? quae haeresis, si secundas nuptias, ut illicitas, iuxta adulterium iudicamus? Quid est enim adulterium, quam matrimonium illicitum? Notat Apostolus *) eos, qui in totum nubere prohibebant, qui et de cibis interdicebant, quos deus condidit. Nos vero non magis nuptias auferimus, si secundas recusamus, quam cibos reprobamus, si saepius ieiunamus. Aliud est auferre, aliud temperare: aliud est legem non nubendi ponere, aliud [111]) modum nubendi statuere. Plane qui exprobrant nobis duritiam vel haeresim in hac causa [112]), si intantum fovent carnis infirmitatem, ut in nubendo
P. 167. frequenter sustinendam [113]) putent, cur illam in alia causa neque sustinent, neque venia fovent, cum tormentis expugnata est in negationem? Utique enim illam magis excusari capit, quae in praelio cecidit, quam quae in cubiculo: quae in equuleo succubuit, quam quae in lectulo: quae crudelitati cessit, quam quae libidini: quae gemens devicta est, quam quae subans. Sed illam quidem a communicatione depellunt, quia non sustinuit in finem: hanc vero suscipiunt, quasi et haec sustinuerit in finem. Propone quid utraque non sustinuerit in finem; et invenies eius causam honestiorem, quae saevitiam, quam quae pudicitiam sustinere non potuit: et tamen nec cruentam

*) 1 Tim. 4.

110) servitio *Rhenan.* 111) est *repetit Rhenan.*
112) *alii addunt* aestimant. 113) *alii* sustinendum.

entam defectionem infirmitas carnis excusat, nedum impudicam.

Cap. XVI. Rideo autem cum infirmitas carnis opponitur, quae summa fortitudo dicenda est. Iterum nubere est res virium: resurgere in opera carnis de continentiae otio, substantia est laterum: talis infirmitas et tertio et quarto et usque septimo forsitan matrimonio sufficit; ut quae totiens fortior, quotiens fuerit infirmior, habitura iam non Apostolum auctorem, sed Hermogenem aliquem, plures solitum mulieres ducere, quam pingere: materia enim in illo abundat, unde et animam esse praesumens, multo magis spiritum a deo non habet; iam nec Psychicus, quia non de afflatu dei Psychicus. Quid si inopiam quis causetur, ut carnem suam aperte prostitutam profiteatur, exhibitionis causa nubentem, oblitus de *victu et vestitu non esse cogitandum* *). Habet deum etiam corvorum educatorem, etiam florum excultorem. Quid si solitudinem domus obtendat[114]), quasi una mulier frequentiam praestet, homini ad fugam proximo: habet viduam utique, quam assumat licebit: non unam generis huius uxorem, sed etiam [115]) plures habere concessum est. Quid si de posteritate quis cogitet iisdem animis, quibus oculis uxor Loth, ut ideo quis repetat matrimonium, quia de priore liberos non habuit: haeredes scilicet Christianus quaeret seculi totius exhaeres. Habet fratres, habet ecclesiam matrem. Aliud est si et apud Christum legibus Iuliis agi credunt, et existimant[116]) coelibes et orbos ex testamento dei solidum non posse capere. Nubant igitur huiusmodi in finem usque: ut in ista confusione carnis, sicut Sodoma et Gomorrha P. 168.

 et

*) Matth. 6.

114) ostendat *Rhen.* 115) iam *Rhen.* 116) aestimant *Rhen.*

et diluvii dies, ab illo ultimo exitu seculi deprehendantur. Adiiciant tertium dictum: *) *Manducemus, et bibamus, et nubamus, cras enim moriemur:* non recogitantes *vae* illud praegnantibus et lactantibus multo gravius, et amarius eventurum in concussione totius mundi, quam evenit in vastatione unius particulae Iudaeae. Satis opportunos novissimis temporibus fructus iteratis matrimoniis colligant, ubera fluitantia,
P. 169. et uteros nauseantes, et infantes pipiantes [117]). Parent antichristo in quo [118]) libidinosius saeviat, adducet illis carnifices obstetrices.

Cap. XVII. Habebunt plane Christo quod allegent, speciosum privilegium, carnis usquequaque imbecillitatem. Sed hanc iudicabunt, iam [119]) non Isaac monogamus pater noster, nec Iohannes aliqui Christi spado, nec Iudith, filia Merari, nec tot alia exempla sanctorum. Solent ethnici iudices destinari. Exurget regina Carthaginis, et decernet in Christianas, quae profuga, et in alieno solo, et tantae civitatis cum maxime formatrix, cum regis nuptias ultro optasse debuisset, ne tamen secundas eas experiretur, maluit e contrario *uri quam nubere.* Assidebit et illi matrona Romana, quae etsi per vim nocturnam nihilominus experta alium virum, maculam carnis suo sanguine abluit, ut monogamiam in semetipsam [120]) vindicaret. Fuerunt et quae pro viris mori mallent, quam post viros nubere. Idolis certe et monogamia et viduitas apparent. Fortunae muliebri coronam non imponit, nisi univira, sicut nec matri Matutae. Pontifex maximus et Flaminica nubunt semel. Cereris sacerdotes viventibus etiam viris et consentien-ti-

*) 1 Cor. 15.

117) pipantes *Rhenan.* *Iun.* 118) quae *Rigalt.* 119) tam *Rhenan.* tum *Iun.* 120) semetipsa *Franeq.*

tibus amica separatione viduantur. Sunt et quae[121]) de tota continentia iudicent nos, virgines Vestae, et Iunonis Achaicae, et Dianae Scythicae, et Apollinis Pythii. Etiam bovis illius Aegyptii antistites de continentia infirmitatem Christianorum iudicabunt. Erubesce caro, quae Christum induisti. Sufficiat tibi semel nubere, in quod a primordio facta es, in quod a fine[122]) revocaris. Redi in Adam vel priorem, si in novissimum non potes. Semel gustavit ille de arbore, semel concupiit, semel pudenda protexit, semel deo erubuit, semel ruborem suum abscondit, semel de paradiso sanctitatis exulavit, semel exinde nupsit. Si in illo fuisti, habes tuam formam: si in Christum transisti, melior esse debebis. Exhibe[123]) tertium Adam et hunc digamum, et tunc poteris esse quod inter duos non potes. P. 170.

121) qui *Rhen. Iun.* 122) in quod et fine *Rhen. Iun.* 123) te *addit Rhen.* tu *Iun.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI DE FUGA IN PERSECUTIONE LIBER.

Cap. I. Quaesisti proxime, Fabi frater, fugiendum nec ne sit in persecutione, quod nescio quid annunciaretur. Ibidem ego oblocutus aliquid, pro loco ac tempore, et quarundam personarum importunitate, semitractatam materiam abstuli mecum, plenius eam de P. 171.

de ſtilo nunc renunciaturus, utpote quam ei [1]) tua conſultatio commendarat, et conditio temporum ſuo iam nomine iniunxerat. Quanto enim frequentiores imminent perſecutiones, tanto examinatio procuranda eſt, quomodo eas excipere fides debeat. Procuranda autem examinatio penes vos, [2]) ſi forte paracletum non recipiendo, deductorem omnis veritatis, merito adhuc etiam aliis quaeſtionibus obnoxii [3]) eſtis. Igitur conſultationi tuae ordinem quoque induimus, animadvertentes ante determinari oportere de ſtatu ipſius perſecutionis, utrum a deo obveniat [4]), an a diabolo, quo facilius de obitu eius conſtare poſſit. Omnis enim rei inſpectio, auctore cognito, pla-
P.172. nior. Satis eſt quidem perſcribere [5]) nihil fieri ſine dei voluntate, ſed non ſtatim hac ſententia [6]) ceteris retractavimus [7]). Locum dabimus, ne a praeſenti articulo avocemur. Si quis reſponderit, ergo et malum a deo et delictum a deo, nihil iam in diabolo, nihil etiam in nobis ipſis. De perſecutione nunc quaeritur. Circa hanc interim dixerim, nihil fieri, ſine dei voluntate, reſpiciens eam in primis dignam deo eſſe, et ut (ita dixerim) neceſſariam ad probationem ſcilicet ſervorum eius, ſive reprobationem. Quis eſt enim exitus perſecutionis? quis effectus alius, niſi probatio et reprobatio fidei? qua ſuos utique dominus examinavit? Hoc domini [8]) iudicium eſt, perſecutio, per quam quis aut probatus aut reprobatus iudicatur. Porro iudicium ſoli deo competit. Haec pala illa, quae et nunc dominicam aream purgat, eccleſiam ſcilicet, confuſum acervum fidelium eventilans, et discernens

1) mihi *Rigalt.* mihi et tua *Rhen.* quam et *Iun.* 2) *add.* qui *Rig.* 3) obnixi *Fran.* 4) obvenit *Fran.* 5) praeſcribere *Fran. Rig.* 6) de *add. Lat.* 7) retractaverimus *Fran.* retractatibus locum, *Rig.* 8) nomen *Rhen.* omne *Rig. Cod. Wouw.*

nens frumentum martyrum 9) et paleas negatorum. Hae etiam 10) scalae, quas somniat Iacob, aliis ascensum in superiora, aliis descensum ad inferiora demonstrantes. Sic et agonem intelligi capit persecutionem. A quo certamen edicitur, nisi a quo corona et praemia proponuntur? legis edictum agonis istius in Apocalypsi, quibus praemiis ad victoriam P. 173. invitet, vel maxime illos, qui proprie vicerint, in persecutione, vincendo luctati revera non adversus carnem et sanguinem, sed adversus spiritalia nequitiae, ita agnosces ad eundem agonothetam pertinere certaminis arbitrium, qui invitat ad praemium. Totum quod agitur in persecutione, gloria dei est, probantis et reprobantis, imponentis et deponentis. Quod autem ad gloriam dei pertinet, utique ex voluntate illius eveniet. Sed quando deus magis creditur, nisi cum magis timetur? nisi 11) in tempore persecutionis? ecclesia in attonito est, tunc et fides in expeditione sollicitior, et disciplinatior in ieiuniis, et stationibus, et orationibus, et humilitate, in alterutra diligentia, et dilectione, in sanctitate, et sobrietate. Non enim vacatur nisi timori et spei. Adeo et ex hoc ipso ostenditur nobis, non posse diabolo deputari eam, quae meliores efficit dei servos.

Cap. II. Si, quod 12) iniquitas a deo non est, sed a diabolo, persecutio autem ex iniquitate consistit (quid enim iniquius, quam veri dei antistites, omnes 13) sectatores veritatis, nocentissimorum more tractari?) ideo videtur persecutio a diabolo evenire, a quo iniquitas agitur: ex qua constat persecutio: Scire debemus, quatinus nec persecutio potest

9) maturum Rhen. 10) haec enim Rigalt. Fran. 11) nisi cum — persecutionis ecclesia Latin. 12) quoniam Latin. 13) omnis Fran. Rigalt.

teſt[14]) ſine iniquitate diaboli, nec probatio
P. 174. fidei ſine perſecutione, propter probationem
fidei, neceſſariam iniquitatem; non patrocini-
um praeſtare perſecutioni, ſed miniſterium.
Praecedere enim dei voluntatem circa fidei
probationem, quae eſt ratio perſecutionis, ſe-
qui autem diaboli iniquitatem ad inſtrumen-
tum perſecutionis, quae ratio eſt probationis.
Nam et alias inquantum iuſtitiae iniquitas
aemula eſt, in tantum materia eſt ad teſtimo-
nia eius, cuius eſt aemula, ut ſic iuſtitia[15])
iniquitate perficiatur, quomodo virtus in infir-
mitate perficitur. *Nam infirma mundi, electa
ſunt a deo, ut confundantur fortia, et ſtulta eius,
ut confundatur ſapientia**). Ita et iniquitas ad-
hibetur, ut *iuſtitia probetur confundens iniquita-
tem***). Igitur quod miniſterium: non eſt ar-
bitrii, ſed ſervitii. Arbitrium enim domini
perſecutio, propter fidei probationem. Ita
eam per diabolum, ſi forte, non a diabolo,
evenire credimus. Nihil Satanae in ſervos dei
vivi licebit, niſi permiſerit dominus, ut aut
ipſum deſtruat per fidem electorum, in tenta-
tionem victricem[16]): aut homines eius fuiſſe
traducat, qui defecerint ad illum. Habes ex-
emplum Iob, cui diabolus nullam potuit incu-
tere tentationem, niſi a deo accepiſſet poteſta-
tem, nec in ſubſtantiam quidem eius, niſi do-
minus *ecce*, dixiſſet, *omnia quae ſunt ei, in ma-
nu tua do, in ipſum autem ne extenderis manum.*
Denique nec extendit, niſi poſtea quam et hoc
poſtulanti dominus *Ecce* dixiſſet, *Trado tibi*
P. 175. *illum, tantum animam eius cuſtodi.* Sic et in
Apoſtolos facultatem tentationis poſtulavit,
non habens eam niſi ex permiſſu. Siquidem
dominus in Evangelio ad Petrum: *Ecce*, inquit,
poſtulavit Satanas ut cerneret vos velut frumentum,
ve-

*) 2 Cor. 12. **) 1 Cor. 1.

14) eſt *Fran.* poteſt *Iun.* 15) in *add. Rigalt.*
16) tentatione victricem *Fran. Rigalt.*

verum ego rogavi pro te, ne deficeret fides tua, id
est, ne tantum diabolo permitteretur, ut fides
periclitaretur. Quo ostenditur, utrunque apud
deum esse, et concussionem fidei et protectio-
nem, cum utrunque ab eo petitur, concussio
a diabolo, protectio a filio. Et utique cum
filius dei protectionem fidei habet in sua pote-
state, quam a patre postulat, a quo *omnem ac-
cipit potestatem in coelis et in terris*, quale est, ut
concussionem fidei diabolus in manu sua ha-
beat? Sed in legitima oratione, cum dicimus
ad patrem: *Ne nos inducas in tentationem* (quae
autem [17]) maior tentatio quam persecutio?)
ab eo illam profitemur accidere, a quo veniam
eius deprecamur. Hoc est enim quod sequi-
tur: *Sed erue nos a maligno*, id est, ne nos in-
duxeris in tentationem, permittendo nos mali-
gno. Tunc enim eruimur [18]) diaboli manibus,
cum illi non tradimur in tentationem. Nec in
porcorum gregem diaboli legio habuit potesta-
tem, nisi eam de deo impetrasset. Tantam po-
testatem, [19]) ut in oves dei habeat. Possum
dicere porcorum quoque setas tunc numeratas
apud deum fuisse, ne dum capillos sanctorum.
Habere videtur diabolus propriam iam pote- P. 176.
statem, si forte, in eos qui ad deum non per-
tinent, semel in *stillam situlae* et in *pulverem
areae* et in *salivam* nationibus deputatis a deo,
ac per hoc diabolo expositis in vacuam quo-
dammodo possessionem. Ceterum in domesti-
cos dei nihil illi licet ex propria potestate,
quia quando liceat, id est, ex quibus causis,
exempla in scripturis signata demonstrant. Aut
enim ex causa probationis conceditur ei ius
tentationis, provocato vel provocanti, ut in
superioribus. Aut ex causa reprobationis tra-
ditur ei peccator, quasi carnifici in poenam,
ut

17) aut *Rigalt.* 18) a *additur Cod. Wouwer.*
19) tantum *abest*, ut *Fran. Rigalt.*

ut Saul, et *abscessit*, inquit*), *spiritus domini a Saule, et concutiebat eum spiritus nequam a domino, et suffocabat eum.* Aut ex causa cohabitationis[20]), ut Apostolus**) refert datum sibi *sudem Angelum Satanae ut colaphizetur:* nec hanc speciem permitti diabolo, in sanctos humiliandos per carnis vexationem,[21]) simul ut et virtus tolerantiae scilicet in infirmitate perfici possit. Nam et ipse Apostolus***) Phygelum et Hermogenem tradidit Satanae *uti emendentur, ne blasphement.* Vides iam et a servis dei facilius diabolum accipere potestatem, tanto abest, ut eam ex proprietate possideat.

Cap. III. Cum ergo et haec exempla magis in persecutionibus eveniant, siquidem magis tunc probamur vel reprobamur, et magis tunc humiliamur, vel emendamur; ab eo permittatur vel imperetur necesse est, catholica fieri
P. 177. haec, a quo et ex parte, scilicet ab illo qui dicit †), *Ego sum qui facio pacem et condo mala*, id est bellum. Hoc est enim contrarium paci. Nostrae autem paci quod[22]) est bellum, quam persecutio? si persecutionis vel maxime exitus, aut vitam auferunt[23]), aut mortem, aut plagam, aut sanationem: habes auctorem eiusdem, ††) *Ego percutiam et sanabo, ego vivificabo et mortificabo. Uram*, inquit †††), *illos sicut uritur aurum: et probabo*, inquit, *illos sicut probatur argentum*[24]). Cum enim exurimur persecutionis ardore, tunc probamur de fidei tenore. Haec erunt *ignea iacula* [a]) diaboli, per quae fidei ustio et conflatio administratur ex dei tamen voluntate. De isto quis dubitare pos-

*) 1 Reg. 16. **) 1 Cor. 12. ***) 2 Tim. 1.
†) Es. 45. ††) Deut. 32. †††) Zach. 28.
a) Eph. 6.

20) cohibitionis *Fran. Rigalt.* 21) nisi *add. Rigalt.* 22) quid *Rigalt.* 23) adferunt *Latin.* 24) argentum aurum *Fran.*

possit ignoro, nisi plane frivola et frigida fides, deprehendens eos, qui timide conveniunt in ecclesiam. Dicitis enim, inquis[25]), quoniam incondite convenimus, et[26]) simul convenimus, et complures concurrimus in ecclesiam, quaerimur a nationibus, et timemus ne turbentur nationes. Annon[27]) scitis[28]) quod deus omnium sit dominus? et si velit deus, tunc persecutionem patieris. Si vero noluerit, silebunt nationes. Credas utique, si tamen in eum deum credis, sine *cuius voluntate nec passer unius assis cadit in terram**). Nos autem puto multis passeribus antistamus. P. 178.

Cap. IV. Igitur si constat a quo persecutio eveniat, possumus iam consultationem tuam inducere, et determinare ex hoc ipso praetractatu, fugiendum in persecutione non esse. Si enim persecutio a deo evenit, nullo modo fugiendum erit, quod a deo evenit: sicut duplex ratio dependit[29]) quia nec debeat devitari, neque evadi possit, quod a deo evenit: non debet devitari, quia bonum; necesse est enim bonum esse omne, quod deo visum est. Et nunquid ideo in Genesi sic positum est *et vidit deus quia bonum est*, non quod ignoraret bonum esse, nisi vidisset, sed ut hoc sono portenderet, bonum esse quod deo visum est? Multa quidem sunt, quae a deo eveniant, et alicuius malo eveniant. Imo bonum est ideo, quia a deo evenit, ut divinum et rationale. Quid enim divinum non rationale, non bonum? Quid bonum, non divinum? Si autem sensui cuiusque videtur, non sensus hominis praeiudicat[30]) statui rerum, sed status sensui. Status enim uniuscuiusque[31]) certum quid est, sed

*) Matth. 6.

25) inquit *abest Paris. Rig.* 26) et *abest Fran.* 27) Aeae non, *Rhen.* 28) scit is *Rig.* 29) defendit *Lat.* 30) praeiudicavit *Fran.* 31) unusquisque *Rhen.*

sed[32]) dat ſenſui legem, ita ſentiendi ſtatum ſicuti eſt. Si autem ſtatu quidem bonum, quod a deo venit, (nihil enim a deo non bonum, quia divinum, quia rationale,) ſenſui vero malum videtur, erit ſtatus in toto[33]), ſenſus
P. 179. in vitio. Statu optima res pudicitia, et veritas, et iuſtitia, quae a multorum ſenſu displicent. Nunquid ideo ſtatus ſenſui addicitur? Ita et perſecutio ſtatu bona eſt, quia divina et rationalis diſpoſitio, ſenſui eorum vero, quorum malo venit, diſplicet. Vides, etiam illud malum rationale[34]) apud deum habere, cum quis in perſecutione evertitur de ſalute, ſicut et illud bonum ratione contingere, cum quis ex perſecutione proficit in ſalute? niſi ſi irrationaliter quis aut perit apud dominum, aut ſalvus eſt: is non poterit perſecutionem malum dicere, quae etiam in malis par[35]) bonum eſt, dum ratione adminiſtratur. Ita ſi bonum perſecutio quoquo modo, quia de ſtatu conſtat, merito definimus, quod bonum eſt vitari non oportere; quia delictum ſit, quod bonum eſt recuſare, eo amplius, quod deo viſum eſt. Iam vero nec poſſe vitari, quia a deo evenit, cuius voluntas non poterit evadi. Igitur, qui putant fugiendum, aut malum exprobrant deo, ſi perſecutionem uti malum fugiunt. Bonum enim nemo devitat. Aut fortiores ſe deo exiſtimant, qui putant ſe evadere poſſe, ſi deus tale aliquid voluerit evenire.

Cap. V. Sed quod meum eſt, inquit, fugio, ne peream, ſi negavero. Illius eſt, ſi voluerit etiam fugientem me reducere in medium. Hoc mihi prius reſponde, certus es te negaturum, ſi non fugeris, an incertus? ſi enim
P. 180. certus, iam negaſti, quia praeſumendo[36]) te ne-

32) et dat, *Pariſ. Rig.*
33) tuto *Pariſ. Fran.*
34) rationem *Pariſ. Rigalt.*
35) mali parte *Franeq.*
36) praeſummando *Rig.*

negaturum, id despondisti de quo praesumpsisti, et vane iam fugis ne neges, qui si negaturus es, iam negasti. Si vero incertus es, cur non ex aequalitate incerti metus inter utrunque eventum, etiam confiteri te posse praesumis, et salvum magis fieri, quo minus fugias, sicut[37]) negaturum te praesumis ut fugias? Iam nunc aut in nobis est utrumque, aut totum in deo. Si in nobis est confiteri aut negare, cur non id praesumimus, quod est melius, id est confessuros nos? nisi si vis confiteri, pati non vis. Nolle autem confiteri negare est. Si vero in deo totum est, cur non totum relinquimus arbitrio eius? agnoscentes virtutem et potestatem, quod possit nos sicut fugientes educere[38]) in medium, ita et non fugientes, imo et in medio populo conversantes obumbrare. Quale est ut ad fugiendum, deo honorem reddas, qui possit te etiam fugientem producere in medium, ad contestandum[39]) autem inhonores illum, desperans potentiam protectionis ab illo? Quare non[40]) magis ex hac parte constantiae et fiduciae in deum, dicis, Ego, quod meum est, facio, non discedo. Deus si voluerit, ipse me proteget. Hoc potius nostrum est, stare sub dei arbitrio, quam fugere sub nostro. Rutilius sanctissimus martyr cum totiens fugisset persecutionem de loco in locum, etiam periculum (ut putabat) nummis redemisset, post totam se- P. 181. curitatem, quam sibi prospexerat, ex inopinato apprehensus et praesidi oblatus, tormentis dissipatus, credo pro fugae castigatione, dehinc ignibus datus, passionem quam vitarat, misericordiae[41]) dei retulit. Quid[42]) aliud voluit dominus nobis demonstrare hoc documen-

37) si cum *Rhen.* 38) reducere *Rigalt. Latin.* 39) ad constandum autem *Rhenan. Iun.* 40) quanto *Rhen.* 41) misericordia *Rhen.* 42) quin *Rig.*

mento, quam fugiendum non esse, quia nihil fuga prosit si deus nolit?

Cap. VI. Imo, inquit, quia praeceptum adimplevit, fugiens de civitate in civitatem. Sic enim voluit quidam, sed et ipse fugitivus, argumentari, et qui proinde nolunt intelligere sensum domini illius pronunciationis, ut eam [43]) ad velamentum timiditatis suae utantur, cum et personas suas habuerit et tempora et causas. *Cum coeperint*, inquit*), *'persequi vos,' fugite de civitate in civitatem.* Hoc in personas [44]) proprie Apostolorum et in tempora et in causas eorum pertinere defendimus, sicut [45]) subsequentes sensus probabunt, qui non nisi in Apostolos competunt: *In viam nationum ne ieritis, et in civitatem Samaritanorum ne introieritis, sed ite potius ad oves perditas domus Israëlis.* Nobis autem et via nationum patet, in qua et inventi sumus, et usque in finem incedimus: et nulla civitas excepta est, quo [46]) per totum
P. 182. orbem praedicamus: sed nec cura nobis Israëlis iniuncta est extra ordinem, nisi qua et omnibus gentibus praedicare debemus. Etiam si apprehendamur, non in concilia eorum perducemur, nec in synagogis illorum flagellabimur, sed Romanis utique potestatibus et tribunalibus obiiciemur. Sic [47]) igitur et fugae praeceptum, Apostolorum conditio desiderabat, quoniam primo praedicandum erat *ad oves perditas domus Israëlis***). Ut ergo perficeretur praedicatio, apud quos priores eam [48]) perfici oportebat, uti panem ante filii quam canes sumerent, ideo illi fugere tunc ad tempus praecepit [49]), non propter elidendum [50]) pe-

*) Matth. 10. **) Matth. 15.

43) ea *Cod. Wouw.* 44) persona *Rhen.* 45) praecedentes et *additur Fran. Rig.* 46) qua *Lat.* 47) Si *Rhen.* 48) nos priores perfici *Rig.* 49) praecipit *Rig.* 50) eludendum *Rig.*

periculum proprio [51]) nomine persecutionis. Atquin persecutiones eos passuros praedicabat et tolerandas docebat, sed propter profectum annunciationis, ne statim [52]) oppressis Evangelii quoque disseminatio perimeretur. Neque enim quasi tacite [53]) in aliquam civitatem transfugiendum erat, sed quasi ubique annunciaturis, et ex hoc ubique persecutiones subituris, donec replerent doctrina sua [54]). Denique *non consummabitis*, inquit, *civitates Israëlis*. Adeo intra terminos Iudaeae praeceptum fugae continebatur. Nobis autem nulla Iudaeae praefinitio competit, praedicationis, in omnem iam carnem effuso spiritu sancto. Itaque Paulus et Apostoli ipsi, memores praecepti dominici, contestantur illud apud Israël, quem iam doctrina sua impleverant, *) *Vobis oportuit in primis sermonem dei tradi, sed quoniam repulistis eum, nec dignos vos aeterna vita existimastis, ecce convertimus nos ad nationes*, atque exinde conversi et ipsi sicut antecessores instituerant, et in viam nationum abierunt et in civitates Samaritanorum introierunt, ut in *totam scilicet terram exiret sonus eorum, et in terminos orbis voces eorum* **). Si ergo cessavit exceptio viae nationum, et introitus in civitates Samaritanorum, cur non cessaverit et fugae praeceptum pariter emissum? Denique ex quo saturato Israële Apostoli in nationes transierunt, nec [55]) fugerunt de civitate in civitatem, nec pati dubitaverunt. Atquin et [56]) Paulus qui se per murum concesserat expediri de persecutione, qua ad hoc tempus erat praecepti, idem iam in clausula officii, et in consummatione praecepti discipulis magnopere deprecantibus, ne se Hierosolyma committeret passurus illic quae P. 183.

*) Act. 13. **) Ps. 18.

51) pro *Lat.* 52) statu *1. Rhen. Iun.* 53) tacitis *Lat.* 54) *alii* doctrinam suam.. 55) et *Rhen.* 56) et *abest 1. Rhen.*

quae Agabus prophetaverat, sollicitudini eorum non subscripsit, sed e contrario *quid*, inquit *), *facitis lachrymantes et conturbantes cor meum? Ego enim non modo vincula pati optaverim, sed etiam mori Hierosolymis pro nomine domini mei Iesu Christi. Atque ita omes aierunt,*
P. 184. *fiat voluntas domini.* Quae erat voluntas domini? utique non fugiendi iam persecutionem. Ceterum poterant et priorem domini voluntatem proposuisse, qua fugere mandaverat, qui illum persecutionem vitasse maluerant. Igitur cum etiam sub Apostolis ipsis temporale fuerit [57]) fugae perceptum, sicut et reliquorum praescriptorum: non potest apud nos perseverare, quod apud doctores nostros concessavit, etsi non proprie ad illos fuisset emissum. Aut si perseverare illud dominus voluit, deliquerunt [58]) Apostoli; qui non usque in finem fugere curaverunt.

CAP. VII. Videamus nunc an et cetera domini edicta congruant perpetuo fugae praecepto: primo quidem si a deo persecutio est, quale est ut idem fugiendam eam mandet, qui et infert? quam si evadi vellet, melius non immitteret, ne voluntatem suam alia [59]) voluntate praevaricari videretur. Aut pati enim nos voluit persecutionem, aut fugere. Si fugere, quomodo pati? si pati, quomodo fugere? Iam vero quanta inaequalitas sententiarum iubentis fugere, et invitantis ad passionem contrariam fugae. *Qui confessus fuerit* [60]) *me, et ego confitebor illum* [61]) coram patre meo **). Quomodo confitebitur fugiens, quomodo fugiet confitens? *Qui mei* [62]) *confu-*
P. 185. *sus fuerit, et ego confundar eius* [63]) *coram patre*

*) Act. 21.   **) Marc. 8.

57) fuit *Rig.*   58) dereliquerunt *quidam, male.*
59) *abest:* voluntatem suam alia *Rigalt.*   60) in *add. Rig.*   61) in illo *Fran.*   62) me *Rig.*   63) eum *Rigalt.*

tra *). Si devito passionem, confundo confessionem, *felices qui persecutionem passi fuerint causa nominis mei.* Infelices ergo, qui fugiendo ex praecepto non erunt passi. *Qui sustinuerit in finem, iste salvabitur?* **). Quid ergo me iubens fugere, vis in finem sustinere? Tanta diversitas sententiarum, si non congruit divinae gravitati, apparet ex his quoque praeceptum fugae suam tunc habuisse rationem, quam ostendimus. Sed infirmitatem, inquit, quorundam prospiciens dominus, pro sua humanitate nihilominus et portum fugae demonstravit. Non enim idoneus erat etiam sine fuga, tam turpi et indigno et servili praesidio, salvos facere in persecutione, quos sciret infirmos. Atquin non fovet, sed recusat semper infirmos, primum docens non fugiendos esse persecutores, sed potius non timendos. *Nolite timere eos qui corpus occidere possunt, animae autem nihil valent facere, sed timete eum, qui et corpus et animam perdere potest in gehennam* ***). Atque exinde quae timidis praestruit? *qui pluris fecerit animam suam, quam me, non est me dignus. Et qui non tollit crucem suam, et sequitur me, non potest esse meus discipulus* †). Postremo in Apocalypsi non fugam timidis offert, sed inter ceteros reprobos particulam in *stagnum*[64]) *sulphuris et ignis quod est mors secunda* ††).

Cap. VIII. Refugit et ipse vim interdum, sed eadem ratione, qua Apostolis fugere praeceperat, donec scilicet doctrinam suam impleret, qua consummata, non dico stetit, sed nec auxilium a patre angelorum exercituum desideravit, increpito etiam Petri gladio. Professus quidem et ipse est animam anxiam usque ad mortem, et carnem infirmam, ut tibi ostende- P. 136.

*) Matth. 5. **) Matth. 16. ***) Ibidem. †) Luc. 14. ††) Apoc. 21.

64) in stagno *Rig.*

deret primo in se utramque substantiam humanam fuisse; ex proprietate anxietatis animae et imbecillitatis carnis, ne aliam, ut quidam nunc induxerunt, aut carnem aut animam Christi interpretareris. Dehinc ut demonstratis conditionibus earum, scires illas nihil valere per semetipsas sine spiritu: et ideo praeponit *spiritus promptus*, ut utramque conditionem substantiae utriusque respiciens intelligas in te esse etiam fortitudinem spiritus, quomodo et infirmitatem carnis: ac iam hinc scias quid unde facias, et quid cui subiicias, infirmum scilicet forti, ne ut nunc facis, de carnis quidem infirmitate causeris, de spiritus autem firmitate dissimules. Postulavit et ipse a patre, si fieri posset, transiret ab illo calix passionis. Postula et tu, sed stans ut ille; sed postulans tantum, sed subiungens et reliqua: *Verum non quod ego volo, sed quod tu*, fugiens autem quomodo hoc postulabis, ipse tibi praestans calicis translationem, nec quod pater vult, facies, sed quod tu?

Cap. IX. Omnia Apostoli secundum deum utique docuerunt, omnia evangelizare voluerunt[65]). Ubi illos ostendis praeceptum fugiendi de civitate in civitatem restaurasse, quia nec potuissent tale quid constituere tam contrarium exemplis suis ut fugam mandarent; qui cummaxime de vinculis vel insulis, quibus ob confessionem non ob fugam nominis continebantur, ad ecclesias scribebant. Infirmos sustinere iubet Paulus, utique enim non fugientes. (Quomodo enim sustinebantur absentes?) an[66]) patientia dicet sustinendos, sicubi per infirmitatem fidei suae offenderint? sic et pusillanimes consolari, non tamen in fugam mitti. Sed cum admonet, *ne locum malo demus*, non fugae

P. 137.

65) evangelii revolverunt 1. *Rhenan. probante Iunio.*
66) non *Fran.*

fugae suggerit consilium, sed iracundiae docet temperamentum, et si *redimendum tempus* dicit, *quia dies nequam sunt*, non per fugam, sed per sapientiam conversationis lucrari nos vult commeatum. Ceterum qui lucere nos iubet velut filios lucis, non iubet fuga abscondi ut filios tenebrarum; stare immobiles praecipit, utique nec fuga mobiles; et accinctos, in fugam, an in occursum evangelii? arma quoque demonstrat, quae fugituris non essent necessaria? inter quae et *clypeum*, *quo possitis tela diaboli extinguere*, resistentes sine dubio et excipientes omnem vim illius. Proinde et Iohannes pro fratribus quoque animas ponendas docet, nedum pro domino. Hoc a fugientibus non potest adimpleri. Denique memor Apocalypsis suae in qua timidorum exitum audierat, de suo sensu admonet et ipse timorem reiiciendum, *Timor*, inquit *), *non est in dilectione. Sed enim perfecta dilectio foras mittit timorem*, quia timor supplicamentum habet, utique ignem stagni. Qui autem timet, non est perfectus, in dilectione dei scilicet. Porro quis fugiet persecutionem, nisi qui timebit? Quis timebit, nisi qui non amavit? Spiritum vero si consulas, quid magis sermone illo spiritus probat? Nam quod [67]) omnes pene ad martyrium exhortatur, non ad fugam, ut et illius commemoremur; Publicaris, inquit, bonum tibi est. Qui enim non publicatur in hominibus, publicatur in domino. Ne confundaris, iustitia te producit in medium. Quid confunderis laudem ferens? potestas fit, cum conspiceris ab hominibus. Sic et alibi: nolite in lectulis, nec in aborsibus, et febribus mollibus optare exire, sed in martyriis, uti glorificetur qui est passus pro vobis. P. 188.

 CAP.

*) 1 Ioh. 3.

67) Namque *Paris. Rigalt.* *Ceterum hic χρηματισμόν citat.*

perfe-
perfectionis.
quid,
victor.
mites in pu-
salvus.
timeri
indicatu-
fi-
voluntatem:
mundo, fi-
in-
es: qui
qui in
fu-
cui-

ubi [72]) fuero, in manu eius sum: faciat quod vult: non discedo, et si perire me volet, ipse me perdat, dum me ego servo illi. Malo invidiam ei facere per voluntatem ipsius pereundo, quam bilem per meam evadendo.

Cap. XI. Hoc sentire et facere omnem servum dei oportet, etiam minoris loci, ut maioris fieri possit, si quem gradus in [73]) persecutionis tolerantia ascenderit. Sed quum ipsi auctores, id est, ipsi diaconi presbyteri et episcopi fugiunt, quomodo laicus intelligere poterit, qua ratione dictum, *Fugite de civitate in civitatem?* Itaque cum duces fugiunt, quis de gregario numero sustinebit, ad gradum in acie figendum suadere [74])? Certe quidem *bonus pastor animam pro pecoribus ponit:* ut Moyses non domino adhuc Christo revelato, etiam in se figurato ait: *Si perdis hunc populum*, inquit, *et me pariter cum eo disperde.* Ceterum Christo confirmante figuras suas, *malus pastor est, qui viso lupo fugit, et pecora diripienda derelinquit:* proiicietur de villa pastor huiusmodi: detinebuntur illi missionis [75]) suae mercedes in compensationem [76]), imo et de priore peculio eius exigetur detrimenti dominici restitutio. Etenim *qui habet, dabitur ei: ab eo autem qui non habet, etiam quod videtur habere, auferetur.* Sic Zacharias *) comminatur: *Exurge romphaea in pastores, et evellite oves, et superducam manum meam in pastores.* In quos et Ezechiel et Hieremias iisdem minis perorant, quod non tantum de pecoribus improbe vescantur pascentes potius semetipsos, verum et [77]) dispersum gregem faciant, et in praedam esse omni-

P. 190. (margin, beside "Cap. XI.")

P. 191. (margin, beside "persum gregem")

*) Zach. 13.

72) ubi ubi *Cod. Wouw.* 73) gradum ex *Par. Fran. Rig.* 74) suadentes *Cod. Wouw.* 75) messionis *Lat.* 76) vel in c. *Lat.* 77) quod *Rigalt. Latin.*

omnibus bestiis agri, dum non est pastor illis. Quod nunquam magis fit quam cum in persecutione destituitur ecclesia a clero. Si et spiritum quis agnoverit, audiet[78]) fugitivos denotantem. Porro si eos, qui gregi praesunt fugere, cum lupi irruunt, nec decet, imo nec licet: qui enim talem pastorem malum pronunciavit, utique damnavit (omne autem quod damnatur, illicitum factum est sine dubio) ideo praepositos ecclesiae in persecutione fugere non oportebit. Ceterum si grex fugere deberet, non deberet praepositus gregis stare, sine causa staturus[79]) ad tutelam gregis: quam grex non desideraret, ex licentia fugae scilicet.

Cap. XII. Quod pertineat frater ad tuum problema, habes sententiae nostrae responsionem et exhortationem. Porro qui quaerit, an persecutio fugienda sit, sequentem quoque quaestionem iam prospiciat necesse est: an si fugienda non est, redimenda certe sit. Ultro igitur et de hoc tibi suggeram, definiens persecutionem quam constat non esse fugiendam, proinde nec redimendam. Precium interest. Ceterum sicut fuga redemptio gratuita est, ita redemptio nummaria fuga est, certe et huius timiditatis[80]) consilium est: quod times, redimis, ergo fugis: pedibus stetisti, cucurristi nummis, hoc ipsum quod stetisti, ex redemptione fugisti. Ut autem redimas hominem tuum nummis, quam ex sanguine suo redemit
P.192. Christus, quam indignum deo et dispositione eius, qui *filio suo non pepercit* pro te, *ut fieret maledictum pro nobis**), quia *maledictus, qui pependerit in ligno***): qui***) *tanquam ovis ad victimam ductus est, et tanquam agnus ante tonden-*

*) Rom. 8. **) Gal. 3. ***) Es. 53.

78) et *add. Franeq.* 79) debere praepositos — staturos *Rhen.* 80) timiditas *Cod. Wouw.*

dentem, sic non aperuit os: *) *sed posuit dorsum suum in flagella, maxillas autem in palmas, et faciem non avertit a sputaminibus, et inter iniquos deputatus est, et traditus est in mortem, mortem autem crucis.* Totum hoc, ut nos a peccatis lucraretur. Sol cessit diem emptionis nostrae: apud inferos emancipatio nostra est, et stipulatio nostra in coelis: *sublevatae sunt portae sempiternae, ut introiret rex gloriae,* Dominus virtutum, hominem de terris, imo ab inferis, mercatus in coelos. Quis est nunc qui adversus illum reluctatur, imo de precio[81]) et mercedem eius tam magno comparatam, preciosissimo scilicet sanguine, commaculat? Iam ergo melius fugere, quam fieri viliorem, si non tanto sibi constabit homo, quanti constitit domino. Et dominus quidem illum redemit ab angelis munditenentibus potestatibus, a spiritalibus nequitiae, a tenebris huius aevi, a iudicio aeterno, a morte perpetua. Tu autem pro eo pacisceris cum delatore, vel milite, vel furunculo aliquo praeside, sub tunica et sinu (quod aiunt) ut furtivo, quem coram toto mundo Christus emit, imo et manumisit. Hunc ergo liberum pretio aestimabis, et precio possidebis, nisi eodem, quanto (ut diximus) domino constitit sanguine suo scilicet? Ut quid P. 193. ergo de homine Christum redimis, in homine in quo Christus est? Non aliter et Simon facere tentavit, cum pecuniam Apostolis obtulit pro spiritu Christi. Audiet ergo et iste qui se redimens, Christi spiritum redemit: *Pecunia tua tecum sit in interitum: quoniam gratiam dei, precio consequendam putasti* **). Quis tamen abnegatorem[82]) spernatur? Quid enim dicit ille concussor? Da mihi pecuniam, certe ne eum tradat; siquidem non aliud venditat, quam quod

*) Phil. 2. **) Act. 8.

81) depreciat *Fran.* 82) ab negatore rem *Lat.* spernat, *alii.*

quod praestaturus est praemio tuo, cum das, utique ne tradaris voluisti: non traditus autem, [83]) traduci habebas. Ergo dum nolendo tradi non vis traduci, nolendo negasti, quod te esse traduci noluisti. Imo inquis, dum nolo traduci quod sum, confessus id esse quod nolo traduci: id est, Christianum. Potes itaque te martyrem vendicare, constanter ostendisse Christum. Redimens, non ostendi? Apud unum si forte confessus es, ergo et apud plures nolendo confiteri, negasti. Ipsa falus indicabit hominem excidisse, dum evadit. Excidit ergo qui maluit evasisse. Negatio est etiam martyrii recusatio. Christianus pecunia salvus est: et in hoc nummos habet ne patiatur, dum adversus deum erit dives. At enim Christus sanguine fuit dives pro illo, *felices itaque pau-*
P. 194. *peres, quia illorum est*, inquit*), *regnum caelorum*, qui animam solam in confiscato habent. Si non possumus deo servire et mammonae, possumus et a deo redimi et a mammona. Quis enim magis serviet mammonae, quam quem mammonas redemit? Postremo quo exemplo uteris in redemptionem conditionis? Apostoli tractantes [84]) persecutionibus agitati, quando se pecunia [85]) liberaverunt? quae illis utique non deerat ex praediorum preciis ad pedes eorum depositis, certe multis locupletibus credentibus viris ac feminis, qui his etiam refrigeria subministrabant. Quando Onesiphorus aut Aquila aut Stephanus hoc modo eis in persecutione succurrerunt? Paulus quidem, cum Felix praeses pecunias accepturum se pro eo a discipulis sperasset, de quo et ipse in secreto tractavit cum ipso, neque ipse pro se, neque discipuli pro eo numeraverunt: illi utique discipuli qui flentes, quod neque [86]) Hierosolymam

*) Matth. 5.

83) ne *addit Lat.* 84) tractantes *abest hic Rig.*
85) tractantes *add. Rig.* 86) neque *abest Par. Fran.*

mam tendere perseveraret, et persecutiones praedicatas illic non praecaveret, postremo, inquiunt *): *Fiat voluntas dei.* Quae ista voluntas? utique ut pateretur pro nomine domini, non ut redimeretur. Oportet enim quomodo Christus animam suam posuit pro nobis, ita fieri pro eo et a nobis; nec tantum pro ipso, P. 195.
imo etiam pro fratribus propter ipsum. Quod Iohannes docens, non et pro fratribus numerandum, sed moriendum potius pronunciavit. Nihil interest, si quem Christianum redimere non debeas, aut emere, et adeo voluntas dei sic est. Aspice [87]) regnorum et imperiorum utique a deo dispositum statum [88]), in cuius *manu cor regis* **). Tanta quotidie aerario augendo prospiciuntur remedia censuum, vectigalium, collationum, stipendiorum: nec unquam usque adhuc ex Christianis tale aliquid prospectum est, sub aliqua redemptione [89]) capitis et sectae redigendis, cum tantae multitudinis nemini ignotae fructus ingens meti posset. Sanguine empti, sanguine numerati [90]), nullum nummum pro capite debemus: quia caput nostrum Christus est. Non decet Christum pecunia constare. Quomodo et martyria fieri possent in gloriam domini, si tributo licentiam sectae compensaremus? Itaque qui eam praemio paciscitur, dispositioni divinae adversatur. Cum igitur nihil nobis Caesar indixerit in hunc modum stipendiariae sectae, sed nec indicere unquam tale quid possit, antichristo iam instante, et in sanguinem, non P. 196.
in pecunias hiante Christianorum, quomodo mihi proponere potest [91]) scripturam esse, *Reddite quae sunt Caesaris Caesari?* ***) Milites

*) Act. 21. **) Prov. 11. ***) Math. 22.

87) Ab apice *Paris. Fran.* 88) disposito statu *Paris. Fran.* 89) aliquam redemptionem *Paris. Fran.* 90) muncrati *Rig. Lat.* 91) potes? *Iun.*

les me vel delator vel inimicus concutit, nihil Caesari exigens, imo contra faciens, cum Christianum, legibus humanis reum, mercede dimittit. Alius est denarius quem Caesari debeo, qui ad eum pertinet, de quo tunc agebatur, tributarius a tributariis scilicet, non a liberis debitus. Aut quomodo reddam quae sunt dei deo, utique proinde imaginem et monetam ipsius inscriptam nomine eius: id est, hominem Christianum? Quid autem deo debeo, sicut denarium Caesari, nisi sanguinem, quem pro me filius fudit ipsius? Quod si deo quidem hominem et sanguinem meum debeo, cum [92]) vero in eo sum tempore, ut quod deo debeo expostulet: utique fraudem deo facio, id agens, ne quod debeo solvam. Bene observavi praeceptum, Caesari reddens quae sunt Caesaris, deo vero quae sunt dei abnegans.

Cap. XIII. Sed et omni petenti me dabo in causa eleemosynae, non in concussurae. Petenti inquit. Porro qui incutit [93]), non petit: qui comminatur, si non acceperit, non postu-
P. 197. lat, sed extorquet. Non eleemosynam expectat, qui non miserandus, sed timendus venit. Dabo igitur misericordiae [94]) non timiditatis meae nomine, ubi qui accepit, deum honorat, et benedictionem mihi reddit; non ubi amplius se benefactum praestitisse, credit, et praedam suam aspiciens dicit: de reatu est. Pascam et inimicum [95]). Sed inimicitiae, alios habent titulos; non tamen dixit traditorem, aut persecutorem, aut concussorem: nam huic quanto magis carbones acervabo super caput, si non me redemero? Proinde inquit *), *Qui tibi tunicam sustulerit, vel etiam pallium concede,* ad

*) Luc. 6.

92) nunc *Parisin. Franeq.* 93) concutit *Latin.* 94) misericordiam *Rhen.* 95) *Ita Rig. e lib. Ursini. Antea corrupte* irascar et inim. *Franeq. Iun.* de reatu. Ulciscar *Latin.*

ad eum pertinet, qui rem, non qui fidem meam eripere quaesierit, concedam et pallium non minanti traditionem. Si minatus fuerit, etiam tunicam repofcam. Omnium iam nunc dominicarum fui[96]) funt, et caufae et regulae termini, non in infinitum[97]), nec ad omnia fpectant. Atque[98]) adeo qui omni petenti dari iubet, ipfe fignum petentibus non dat; alioquin fi omnibus paffim petentibus dandum putas, tu mihi videris, non dico vinum febricitanti, fed etiam venenum aut gladium mortem defideranti daturus. *Facite autem vobis amicos de Mammona*, *) quomodo intelligendum fit, parabola praemiffa te[99]) doceat, ad populum Iudaicum dicta[100]), qui commiffam fibi rationem domini cum male adminiftraffet, deberet[101]) de Mammonae hominibus[102]), quod nos eramus, amicos fibi potius profpicere, quam inimicos: et relevare[103]) nos a debitis peccatorum, quibus deo detinebamur, fi nobis id[104]) dominica ratione conferrent: ut cum coepiffet ab huius[105]) deficere gratia, ad noftram fidem refugientes reciperentur in tabernacula aeterna. Quamvis nunc puta aliam interpretationem parabolae et fententiae iftius, dum fcias verifimile non effe, ut concuffores noftri in amicitiam redacti per Mammonam, recipiant tunc nos in tabernacula aeterna. fed quid non timiditas perfuadebit, quafi et fugere fcriptura[106]) permittat, et redimere praecipiat. Parum denique eft, fi unus aut alius ita eruitur. Maffaliter totae ecclefiae tributum fibi irrogaverunt. Nefcio dolendum an

P. 198. P. 199.

*) Luc. 18.

96) fuae *Rhenan. Franeq.* domin. — funt *Latin.* 97) non infiniti *Latin.* 98) Atqui *Latin.* 99) te *abeft Rigalt.* 100) dictum *Fran.* 101) debere *Rhen.* 102) nominibus *Latin.* 103) revelare *Venet. male.* 104) de *Rig.* 105) his *Rhen. Franeq.* 106) fcriptum *Franeq.*

an erubescendum sit, cum in matricibus beneficiariorum et curiosorum, inter tabernarios et lanios [107]), et fures balnearum, et aleones et lenones, Christiani quoque vectigales continentur. Hanc episcopatui formam Apostoli providentius condiderunt, ut regno suo securi frui possent, sub obtentu procurandi [108])? scilicet enim talem pacem Christus ad patrem regrediens mandavit a militibus per Saturnalitia redimendam.

Cap. XIV. Sed quomodo colligemus, inquis, quomodo dominica solennia celebrabimus? utique quomodo et Apostoli; fide, non pecunia tuti: quae fides si montem transferre potest, multo magis militem. Esto sapientia, non praemio cautus. Neque enim statim et a populo eris tutus, si officia militaria redemeris. Una ergo tibi et fides et sapientia ad tutelam opus est; quibus non adhibitis, et redemptionem tuam potes perdere; adhibitis, haud redemptionem desiderare. Postremo si colligere interdiu non potes, habes noctem, luce Christi luminosa [109]) adversus eam. Non potes discurrere per singulos, sit tibi et in tri-
P. 200. bus ecclesia: melius est turbas tuas aliquando non videas, quam addicas. Serva Christo virginem sponsam*); nemo quaestum de ea faciat. Haec tibi frater dura forsitan et intolerabilia videntur: sed recita [110]) deum dixisse, *Qui capit, capiat**)*. id est, qui non capit, discedat. non potest; qui pati timet, eius esse, qui passus est. At qui pati non timet, iste perfectus erit in dilectione; utique dei. *Perfecta enim dilectio foras mittit timorem***)*: et ideo *multi vocati, pauci electi****)*. Non quaeritur qui

*) Matth. 19. **) 1 Ioh. 4. ***) Matth. 22.

107) ianeos *Iun. e Ms.* 108) procurando *Rhen.* 109) luminosi *Rhen.* luminosam *Cod. Wouw.* 110) reputa *Iun.*

qui latam viam sequi paratus sit, sed qui angustam. Et ideo paracletus necessarius, deductor omnium veritatum, exhortator omnium tolerantiarum: Quem qui receperunt, neque fugere persecutionem neque redimere noverunt, habentes ipsum qui pro nobis erit, sicut locuturus in interrogatione, ita iuvaturus in passione.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI AD SCAPULAM, LIBER.

Cap. I. Nos quidem neque expavescimus, neque pertimescimus ea, quae ab ignorantibus patimur: cum ad hanc sectam, utique suscepta conditione eius, pacti venerimus, ut etiam animas nostras auctorati in has pugnas accedamus, ea quae deus repromittit consequi optantes, et ea quae diversae vitae comminatur pati timentes. Denique cum omni saevitia vestra concertamus, etiam ultro erumpentes, magisque damnati quam absoluti gaudemus. Itaque hunc libellum non nobis timentes misimus, sed vobis et omnibus inimicis nostris, nedum 1) amicis: ita enim disciplina iubemur diligere inimicos quoque, et orare pro eis qui nos persequuntur: ut haec sit perfecta et propria bonitas nostra, non communis. Amicos enim diligere omnium est, inimicos autem solorum Chri- P. 201.

1) nec dum *Rhen.*

Christianorum. Qui ergo dolemus de ignorantia vestra, et miseremur erroris humani, et futura prospicimus, et [2]) signa eorum quo-
P. 202. tidie intentari [3]) videmus, necesse est vel hoc modo erumpere ad proponenda vobis ea, quae palam non vultis audire.

Cap. II. Nos unum deum colimus, quem omnes naturaliter nostis: ad cuius fulgura et tonitrua contremiscitis [4]): ad cuius beneficia gaudetis. Ceteros et ipsi putatis deos esse, quos nos daemonas scimus. Tamen humani iuris et naturalis potestatis est unicuique, quod putaverit colere: nec alii obest, aut prodest, alterius religio. Sed nec religionis est cogere religionem, quae sponte suscipi debeat, non vi: cum et hostiae ab animo libenti expostulentur. Ita etsi nos compuleritis ad sacrificandum, nihil praestabitis diis vestris: ab invitis enim sacrificia non desiderabunt, nisi si contentiosi sunt. contentiosus autem deus non est. Denique qui est verus, omnia sua ex aequo et prophanis et suis praestat. Ideoque et iudicium constituit aeternum de gratis et ingratis. Tamen nos, quos sacrilegos existimatis, nec in furto unquam deprehendistis, nedum in sacrilegio. Omnes autem qui templa despoliant [5]), et per deos iurant, et eosdem colunt, et Christiani non sunt, et sacrilegi tamen deprehenduntur. Longum est si retexamus, quibus aliis modis et derideantur et contemnantur omnes dii, ab ipsis cultoribus suis. Sic et circa maiestatem Imperatoris infamamur, tamen nunquam Albiniani, nec Nigriani, vel Cassiani inveniri potuerunt Christiani:
P. 203. sed iidem ipsi qui per genios eorum in pridie usque iuraverant, qui pro salute eorum hostias et fecerant [6]) et voverant, qui Christianos sae-

2) et *abest* *Rig.* 3) ostentari *caui.* *Ian.* 3. 4) contremiscimus *Rhen.* 5) dispoliant *alii.* 6) effecerant *Rhenan.*

ſaepe damnaverant: hoſtes eorum ſunt reperti.
Chriſtianus nullius eſt hoſtis, nedum impera-
toris: quem ſciens a deo ſuo conſtitui, neceſ-
ſe eſt ut et ipſum diligat, et revereatur, et
honoret, et ſalvum velit, cum toto Romano
imperio, quousque ſeculum ſtabit. Tamdiu
enim ſtabit. Colimus ergo et imperatorem ſic,
quomodo et nobis licet, et ipſi expedit, ut ho-
minem a deo ſecundum, et, quicquid eſt, a
deo conſecutum, [7]) ſolo deo minorem. Hoc
et ipſe volet. Sic enim omnibus maior eſt,
dum ſolo vero deo minor eſt: ſic et ipſis diis
maior eſt, dum et ipſi in poteſtate ſunt eius.
Itaque et ſacrificamus pro ſalute imperatoris,
ſed deo noſtro et ipſius: ſed quomodo prae-
cepit deus, pura prece. Non enim eget deus,
conditor univerſitatis, odoris, aut ſanguinis
alicuius. Haec enim daemoniorum pabula ſunt.
Daemones autem non tantum reſpuimus, ve-
rum et revincimus, et quotidie traducimus, et
de hominibus expellimus, ſicut plurimis no-
tum eſt. Ita nos magis oramus pro ſalute im-
peratoris, ab eo eam poſtulantes, qui prae-
ſtare poteſt. Et utique ex diſciplina patien-
tiae divinae agere nos, ſatis manifeſtum eſſe
vobis poteſt, cum tanta hominum multitudo,
pars pene maior [8]) civitatis cuiusque, in ſilen- P. 204.
tio et modeſtia agimus, ſinguli forte noti ma-
gis quam omnes: nec aliunde noſcibiles quam
de emendatione vitiorum priſtinorum. Abſit
enim ut indigne feramus ea nos pati quae opta-
mus, aut ultionem a nobis aliquam machine-
mur, quam a deo expectamus.

CAP. III. Tamen (ſicut ſupra diximus) do-
leamus neceſſe eſt, quod nulla civitas impune
latura ſit ſanguinis noſtri effuſionem, ſicut et
ſub Hilariano praeſide [9]), cum de areis ſepul-
tu-

7) et *add. Fran.* eſt, et *Rigalt.* 8) maior *abeſt Rhen.* 9) praeſide *abeſt Rhen.*

turarum nostrarum adclamassent: *Areae non sint:* areae ipsorum, non fuerunt. Messes enim suas non egerunt. Ceterum et imbre [10]) anni praeteriti quid commeruerit genus humanum apparuit, cataclysmum scilicet [11]) et retro fuisse propter incredulitates et iniquitates hominum; et ignes qui super moenia Carthaginis proxime pependerunt per noctem, quid minati sint, sciunt qui viderunt, et pristina tonitrua quid sonaverint, sciunt qui obduruerunt. Omnia haec signa sunt imminentis irae dei, quam necesse est, quoquomodo possumus, ut et annunciemus, et praedicemus, et [12]) deprecemur, interim [13]) localem esse. Universalem enim et supremam suo tempore sentient, qui exempla eius aliter interpretantur.
P. 205. Nam et sol ille in conventu Uticensi, extincto pene lumine, adeo portentum fuit, ut non potuerit ex ordinario deliquio hoc pati, positus in suo hypsomate et domicilio. Habetis Astrologos. Possumus aeque et exitus quorundam praesidum tibi proponere, qui in fine vitae suae recordati sunt deliquisse, quod vexassent Christianos. Vigellius [14]) Saturninus qui primus hic gladium in nos egit, lumina amisit. Claudius Lucius Herminianus [15]) in Cappadocia, cum indigne ferens uxorem suam ad hanc sectam transisse, Christianos crudeliter tractasset, solusque in praetorio suo vastatus peste, cum [16]) vivus vermibus ebullisset: Nemo sciat (aiebat); ne [17]) gaudeant Christiani

10) imbres *Rhenan.* 11) scilicet; et retro *Iun.* 12) et *abest Rig.* 13) deprecemur interim, localem *Iun.* 14) *alii* M. Gellius Saturninus. *Pamelius:* Valgius Sat. *Iunius:* Vitellius Saturn. 15) *alii* Cl. Luc. Hierominianus, *alii:* Lucius Hieronymianus *Vatic. 3.* Lucius Gerominianus *Iunius suspicatur legendum* Livius Geminianus. 16) cutem *Iun.* 17) *Pamelius interiecit* spe, *improbante Rigaltio.*

ni [18]). Poſtea cognito errore ſuo, quod tormentis quosdam a propoſito ſuo excidere feciſſet, pene Chriſtianus deceſſit. Caecilius Capella in illo exitu Byzantino, *Chriſtiani gaudete*, exclamavit. Sed et qui videntur ſibi [19]) impune tuliſſe, venient in diem divini iudicii. Tibi quoque optamus admonitionem ſolam fuiſſe, quod cum Adrymeticum [20]) Mavilum ad beſtias damnaſſes, et ſtatim haec vexatio ſubſecuta eſt: et nunc ex eadem cauſa interpellatio ſanguinis. Sed memento de cetero. P. 206.

CAP. IV. Non te terremus, qui nec timemus: ſed velim, ut omnes ſalvos facere poſſimus, monendo μὴ θεομαχεῖν. Potes et officio iurisdictionis tuae fungi, et humanitatis meminiſſe: vel quia et vos ſub gladio eſtis. Quid enim amplius tibi mandatur, quam nocentes confeſſos damnare, negantes autem ad tormenta revocare? Videtis ergo quomodo ipſi vos contra mandata faciatis, ut confeſſos negare cogatis. Adeo confitemini innocentes eſſe nos, quos damnare ſtatim ex confeſſione non vultis. Si autem contenditis ad elidendos [21]) nos, iam ergo innocentiam expugnatis. Quanti autem praeſides et conſtantiores et crudeliores, diſſimulaverunt ab huiusmodi cauſis? ut Cincius Severus qui Thiſtri [22]), ipſe dedit remedium, quomodo reſponderent Chriſtiani, ut dimitti poſſent; ut Veſpronius Candidus, qui Chriſtianum quaſi tumultuoſum civibus ſuis ſatisfacere dimiſit; ut Aſper, qui modice vexatum hominem, et ſtatim deiectum, nec ſacrificium compulit facere, ante profeſſus inter advocatos et adſeſſores, dolere [23]) ſe incidiſſe

18) *Rhenan. add.* aut ſpe Chriſtianae. 19) tibi *Rigalt.* 20) Adrumeticum *vel* Adrumetinum *Latin.* 21) eligendos *Rigalt.* 22) Thysdri *Rig.* Tiriſtri *vel* Tiriſti *Pamel.* Thriſtri *la Cerda.* 23) dolere *abeſt Rhen.*

P. 207. se in hanc caussam. Pudens etiam missum ad se Christianum in elogio concussione eius intellecta dimisit, scisso eodem elogio, sine accusatore negans se auditurum hominem[24]) secundum mandatum. Haec omnia tibi et de officio suggeri possunt, et ab eisdem[25]) advocatis, qui[26]) ipsi beneficia habent Christianorum, licet adclament quae volunt. Nam et cuiusdam notarius cum a daemone praecipitaretur, liberatus est: et quorundam propinquus et puerulus, et quanti honesti viri (de vulgaribus enim non dicimus) aut a daemoniis aut valetudinibus remediati sunt? Ipse etiam Severus pater Antonini, Christianorum memor fuit. Nam et Proculum Christianum qui Torpacion cognominabatur, Euhodeae[27]) procuratorem, qui eum per oleum aliquando curaverat, requisivit, et in palatio suo habuit usque ad mortem eius: quem et Antoninus optime noverat lacte Christiano educatus[28]). Sed et clarissimas feminas, et clarissimos viros Severus sciens huius sectae esse, non mo-
P. 208. do non laesit, verum et testimonio exornavit, et populo furenti in nos palam restitit? Marcus quoque Aurelius in Germanica expeditione Christianorum militum orationibus ad deum factis, imbres in siti illa impetravit. Quando non geniculationibus et ieiunationibus nostris etiam siccitates sunt depulsae? Tunc et populus adclamans *deo deorum*, [29]) *qui solus potens*[30]), in Iovis nomine deo nostro testimonium reddidit. Praeter[31]) haec depositum non abnegamus, matrimonium nullius adulteramus, pupillos

pie

24) hominem *abest Rhen.* 25) eiusdem *Iun. e Vatic.* 26) et *additur Rhen.* 27) *Rhen. coniiciebat* Euboeae. *In veteri Cod.* Euhodae. *Pithoeus emendavit* Euodi, *quod placet Rigaltio. Idem notat Scaligerum in animadv. in Eusebium defendere lectionem* Euodiae. 28) noverat Christianis educatum *Cod. Divionensis.* Christiano, *Par.* 29) et *additur Rhen.* 30) *alii* potes. 31) propter *Rhen.*

pie tractamus, indigentibus refrigeramus, nulli malum pro malo reddimus. Viderint, qui ſectam mentiuntur, quos et ipſi recuſamus. Quis denique de nobis alio nomine queritur[32])? quod aliud negotium patitur Chriſtianus, niſi ſuae ſectae? quam inceſtam, quam crudelem, tanto tempore nemo probavit. Pro tanta innocentia, pro tanta probitate, pro iuſtitia, pro pudicitia, pro fide, pro veritate, pro deo vivo, cremamur. Quod nec ſacrilegi, nec hoſtes publici veri[33]), nec tot maieſtatis rei pati ſolent. Nam et nunc a praeſide Legionis, et a praeſide Mauritaniae vexatur hoc nomen, ſed gladiotenus, ſicut et a primordio mandatum P. 209.
eſt animadverti in hujusmodi. Sed maiora certamina, maiora ſequuntur praemia.

Cap. V. Crudelitas veſtra gloria eſt noſtra. Vide tantum-ne hoc ipſo, quod talia ſuſtinemus, ad hoc ſolum videamur erumpere, ut hoc ipſum probemus, nos haec non timere, ſed ultro vocare. Arrius Antoninus in Aſia cum perſequeretur inſtanter, omnes illius civitatis Chriſtjani ante tribunalia eius ſe manu facta obtulerunt, cum[34]) ille paucis duci iuſſis, reliquis ait, ὦ δειλοὶ[35]), εἰ θέλετε ἀποθνήσκειν, κρημνοὺς ἢ βρόχους[36]) ἔχετε. Hoc ſi placuerit et hic fieri, quid facies de tantis[37]) milibus hominum, tot viris ac feminis, omnis ſexus, omnis aetatis, omnis dignitatis, offerentibus ſe tibi? Quantis ignibus, quantis gladiis opus erit? quid ipſa Carthago paſſura eſt, decimanda[38]) a te, cum propinquos, cum contubernales ſuos illic unusquisque cognoverit, cum viderit illic fortaſſe et tui ordinis viros et matronas, et principales quasque perſo-

 nas,

32) quaeritur *Rigalt.* 33) publicii verum nec *Latin.* 34) tum *Rhenan.* 35) ὦ λοιποὶ *Iun.* e *Mſſ.* 36) κρημνοῖς, ἢ βρόχοις *Rigalt*, *melius.* 37) decem *Rhen.* 38) decimata *Rhen.*

nas, et amicorum tuorum vel propinquos vel amicos? Parce ergo tibi, si non nobis, parce Carthagini, si non tibi, parce provinciae, quae
P. 210. visa intentione tua obnoxia facta est concussionibus et militum et inimicorum suorum cuiusque. Magistrum neminem habemus, nisi deum solum. Hic ante te est, nec abscondi potest, sed cui nihil facere possis. Ceterum quos putas tibi magistros, homines sunt et ipsi morituri quandoque. Nec tamen deficiet haec secta, quam tunc magis aedificari scias, cum caedi videtur. Quisque enim tantam tolerantiam spectans[39], ut[40] aliquo scrupulo percussus, et inquirere accenditur, quid sit in causa, et ubi cognoverit veritatem, et ipse statim sequitur.

39) expectans *Rhen.* 40) in *Rhen. Iun.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI DE RESURRECTIONE CARNIS, LIBER.

P. 211. CAP. I. Fiducia Christianorum, resurrectio mortuorum: illa[1]) credentes sumus, hoc credere veritas cogit. Veritatem deus aperit. Sed vulgus inridet, existimans, nihil superesse post mortem. Et tamen defunctis parentant, et quidem impensissimo officio pro moribus eorum, pro temporibus esculentorum[2]): ut quos

1) illam *Franeq.* 2) *alii mendose:* sepultorum.

quos negant [3]) sentire quicquam, etiam desiderare praesumant [4]). At ego magis ridebo [5]) vulgus, tunc quoque cum ipsos defunctos atrocissime exurit, quos postmodum gulosissime nutrit, iisdem ignibus et promerens et offendens. O pietatem de crudelitate ludentem! sacrificat, an [6]) insultat, cum crematis cremat? Plane cum vulgo interdum et sapientes sententiam suam [7]) iungunt. Nihil esse post mortem, Epicuri schola est. Ait et Seneca, omnia post mortem finiri, etiam ipsam. Satis P.212. est autem, si non minor philosophia Pythagorae et Empedocli. Sed [8]) Platonici immortalem animam e contrario reclamant: imo adhuc proxime etiam in corpora remeabilem adfirmant, etsi non in eadem, etsi non in humana tantummodo; ut Euphorbus in Pythagoram, Homerus in pavum recenseantur. Certe recidivatum animae corporalem pronunciaverunt, tolerabilius mutata [9]), quam negata qualitate: pulsata salute [10]), licet non addita [11]) veritate. Ita seculum resurrectionem mortuorum, nec cum errat, ignorat.

Cap. II. Si vero et apud deum aliqua secta est Epicureis magis adfinis quam prophetis, sciemus quid audiant a Christo Sadducaei. Christo enim servabatur omnia retro occulta nudare, dubitata dirigere, praelibata supplere, praedicata repraesentare: mortuorum certe resurrectionem, non modo per semetipsum, verum etiam in semetipso probare. Nunc autem ad alios Sadducaeos praeparamur, partiarios sententiae illorum. Ita dimidiam agnoscunt resurrectionem, solius scilicet animae, aspernati carnem, sicut et ipsum dominum carnis. Nulli denique alii salutem corporali sub-

3) negat *Rhen.* 4) praesumat *Rhen.* 5) *alii* rideo. 6) *alii* cui ins. 7) suam *abest Rhen.* 8) et *add. Rigalt.* 9) *alii* immutata. 10) saltem *Latin.* 11) adita *Fran. Rigalt.*

ſubſtantiae invident, quam alterius divinitatis haeretici. Ideoque et Chriſtum aliter disponere
P. 213. coacti, ne creator carnis [12]) habeatur, in ipſa prius carne eius erraverunt, aut nullius veritatis contendentes eam ſecundum Marcionem, et Baſiliden, aut propriae qualitatis, ſecundum haereſes Valentini, et Apellen. Atque ita ſequitur, ut ſalutem eius ſubſtantiae excludant, cuius Chriſtum conſortem [13]) negant, certi [14]) illam ſummo praeiudicio reſurrectionis inſtructam, ſi iam in Chriſto reſurrexerit [15]) caro. Propterea et nos volumen praemiſimus de carne Chriſti, quo eam et ſolidam probamus, adverſum phantaſmatis vanitatem [16]), et humanam vindicamus adverſus qualitatis proprietatem, cuius conditio [17]) Chriſtum et hominem et filium hominis inſcripſerit. Carneum enim atque corporeum probantes eum, proinde et obducimus, praeſcribendo nullum alium credendum deum, praeter creatorem, dum talem [18]) oſtendimus Chriſtum, in quo dinoſcitur deus, qualis promittitur a creatore. Obducti dehinc de deo, carnis auctore, et de Chriſto carnis redemptore, iam et de reſurrectione carnis revincentur, congruenter ſcilicet [19]). Et hoc ferme modo dicimus ineundam cum haereticis diſceptationem. Nam et ordo
P. 214. ſemper a principalibus deduci expoſcit, ut de ipſo prius conſtet, a quo dicatur diſpoſitum eſſe, quod quaeritur. Atque adeo et heretici ex conſcientia infirmitatis, nunquam ordinarie tractant. Certi enim, quam laborent, in alterius divinitatis inſinuatione, adverſus deum mun-

12) ne creatoris hab. *Cod. Wouwer.* 13) *abeſt:* conſortem *Rhen.* 14) certe *Rig.* 15) reſurrexit *Franeq.* 16) nativitatem *Franeq.* 17) *alii* editio. 18) tale *Venet.* 19) *Hic in edit. Rhen. Fran. repetebantur iſta* de deo carnis auctore — redemptore. *Sed vitio librariorum hic iterum adſcripta eſſe, Iunius docuit, et abſunt ab edit. Rigalt.*

mundi omnibus naturaliter notum de ſtimoniis operum, certe et in ſacramentis priorem, et in praedicationibus manifeſtiorem, ſub obtentu quaſi urgentioris cauſae, id eſt ipſius humanae ſalutis ante omnia requirendae, a quaeſtionibus reſurrectionis incipiunt. Quia durius creditur reſurrectio carnis, quam una divinitas: atque ita tractatum, viribus ordinis ſui deſtitutum, et ſcrupulis potius oneratum, depreciantibus carnem paulatim[20]) alterius divinitatis temperant ſenſum, ex ipſa ſpei concuſſione et demutatione. Deiectus enim unusquisque vel motus de gradu eius ſpei quam ſusceperat, apud creatorem, facile iam declinatur ad alterius ſpei auctorem, etiam ultro[21]) ſuſpicandum. Per diverſitatem enim promiſſionum, diverſitas inſinuatur deorum. Sic multos inretitos videmus, dum ante de reſurrectione carnis eliduntur, quam de unione divinitatis elidunt. Igitur quantum ad haereticos, demonſtravimus quo cuneo decurrendum[22]) ſit a nobis: et occurſum eſt etiam[23]) ſuo quoque titulo, de deo quidem unico et Chriſto eius adverſus Marcionem: de carne vero domini, etiam adverſus quatuor haereſes; ad hanc maxime quaeſtionem praeſtruendam, uti nunc de ſola carnis reſurrectione ita digeram[24]), tanquam penes nos incertum, dum ſit quoque certum penes[25]) creatorem. Nam et multi rudes, et plerique ſua fide dubii et ſimplices: plures quos[26]) inſtrui, dirigi, muniri oportebit: quia et hoc latere unio divinitatis defendetur: ſicut enim negata carnis reſurrectione concutitur, ita vindicata, conſtabilitur. Animae autem ſalutem credo retractatu carere. Omnes enim fere haeretici eam quo- P. 215.

20) ad *inſerit Fran.* 21) ultra *Fran.* 22) occurrendum *Fran.* 23) iam *Fran.* 24) digerendum ſit *Fran.* 25) nos quoque incerta id eſt penes *Fran.* 26) ſimplices plures: quos *Iun.*

quoquomodo [27]) volunt [28]), tamen non negant. Viderit unus aliqui Lucanus, nec huic quidem substantiae parcens, quam secundum Aristotelem dissolvens, aliud quid pro ea subiicit, quasi sit tertium [29]) quiddam resurrecturum, neque anima, neque caro, id est non homo, sed ursus forsitan, tanquam [30]) Lucanus. Habet et iste a nobis plenissimum de omni statu animae stilum, quam in primis immortalem tuentes, solius carnis et defectionem agnoscimus et refectionem cummaxime adserimus, redactis in ordinarium materiae corpus, siqua et alibi pro caussarum incursione praestricta [31]) distulimus. Nam ut quaedam praelibari so-
P. 216. lenne est: ita et differri necesse est, dum modo et praelibata suppleantur suo corpore, et dilata reddantur suo nomine.

Cap. III. Est quidem et communibus [32]) sensibus sapere in dei rebus, sed in testimonium veri, non in adiutorium falsi: quod sit secundum divinam, non contra divinam dispositionem. Quaedam enim et natura nota sunt, ut immortalitas animae penes plures, ut deus noster penes omnes. Utar ergo et sententia Platonis alicuius pronunciantis: Omnis anima immortalis. Utar et conscientia populi, contestantis deum deorum: utar et reliquis communibus sensibus, qui deum iudicem praedicant: Deus videt, et deo commendo. At cum aiunt, Mortuum quod mortuum: et, Vive dum vivis [33]): et, Post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa: tunc meminero et cor vulgi cinerem a deo deputatum, et ipsam sapientiam seculi, stultitiam pronunciatam. Tunc si [34]) hae-

27) quomodo *Rhenan.* 28) velint *Rigalt. Latin.* 29) quasi sit tertium *abest Rhen. repositum a Wouwer. et Rigalt.* 30) qua *Franeq. Rigalt.* 31) perstricta *Fran.* 32) de communibus *Fran.* 33) vivendum vivis *Rhen. Cod. Pithoei.* 34) et *Fran. add.*

haereticus ad vulgi vitia, vel seculi ingenia confugerit, discede dicam ab ethnico haeretice: etsi unum estis omnes, qui deum fingitis[35]), dum hoc tamen in Christi nomine facis, dum Christianus tibi videris, alius ab ethnico: redde illi suos sensus, quia nec ille de tuis instruitur. Quid caeco duci inniteris, si videris[36])? quid vestiris a nudo, si Christum induisti? Quid alieno uteris clypeo, si ab Apostolo armatus es? Ille potius a te discat carnis resurrectionem confiteri, quam tu ab illo diffiteri. Quia si et[37]) a Christianis negari eam oporteret, sufficeret illis de sua scientia, non de vulgi ignorantia instrui. Adeo non erit Christianus, qui eam negabit, quam confitentur Christiani: et his argumentis negabit, quibus utitur non Christianus[38]). Aufers[39]) denique haereticis quae cum ethnicis sapiunt[40]), ut de scripturis solis quaestiones suas sistant[41]): et stare non poterunt. Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat, et compassio sententiarum, et familiaritas opinionum, eoque fideliores existimantur: quia nuda et aperta et omnibus nota definiunt. Ratio autem divina in medulla est, non in superficie, et plerumque aemula manifestis. P. 217.

CAP. IV. Itaque haeretici inde statim incipiunt, et inde praestruunt: dehinc interstruunt, unde sciunt facile capi mentes, de communione favorabili sensuum. An aliud prius vel magis audias tam[42]) ab haeretico quam ab ethnico: et non protinus, et non ubique convicium carnis, in originem, in materiam, in casum[43]), in omnem exitum eius? immundae a primordio ex fecibus terrae, immundioris de-

35) *alii* fugitis. 36) vides *Fran. Rig.* 37) et *abest Fran.* 38) *alii* quibus utuntur non Christiani. 39) Aufer *Fran. Rig.* 40) quaecunque ethnici *Rhen. Iun.* 41) instruant *Latin.* 42) tam *abest Rhenan.* 43) *alii* causam.

P. 218. deinceps ex ſeminis ſui limo, frivolae, infirmae, criminoſae, oneroſae, moleſtae: et poſt totum ignobilitatis elogium [44]) caducae, in originem terram [45]), et cadaveris nomen: et de iſto quoque nomine periturae in nullum inde iam nomen, in omnis iam vocabuli mortem. Hanc ne ergo vir ſapiens, et viſui et contactui et recordatui tuo ereptam, perſuadere [46]), quod ſe receptura quandoque ſit in integrum de corrupto, in ſolidum de caſſo, in plenum de inanito, in aliquid omnino de nihilo, et utique redhibentibus eam ignibus et undis, et alvis ferarum, et rumis alitum, et iactibus piſcium, et ipſorum temporum [47]) propria gula? Adeone autem eadem ſperabitur quae intercidit, ut claudus, et luſcus, et caecus, et leproſus, et paralyticus revertantur, ut rediſſe non libeat ad priſtinum? an integri? ut iterum talia pati timeant. Quid tum de conſequentiis carnis? Rurſus ne omnia neceſſaria illi, et in primis pabula atque potacula, et pulmonibus natandum, et inteſtinis aeſtuandum, et pudendis non pudendum, et omnibus membris laborandum? Rurſus ulcera, et vulnera, et febris, et podagra [48]) et mors redoptanda [49])? Nimirum haec erunt vota carnis recuperandae, iterum cupere de ea evadere. Et nos quidem haec aliquanto honeſtius pro P. 219. ſtili pudore. Ceterum quantum etiam ſpurciloquii, licet [50]) illorum in congreſſibus experiri, tam ethnicorum quam haereticorum.

Cap. V. Igitur quoniam et rudes quique de communibus adhuc ſenſibus ſapiunt, et dubii et ſimplices per eosdem ſenſus denuo inquietantur, et ubique primus [51]) iſte in nos aries temperatur, quo carnis conditio quaſſatur: ne-

44) ellogium *Iun.* 45) terream *Iun.* 46) perſuadeare *Rhenan. Iun.* 47) temporum *abeſt Rhenan.* 48) et podagra *abeſt Rhenan.* 49) *alii* reoptanda. 50) ſpurciloquio liceat *Rhen. Fran.* 51) in primis *Rhen.*

necessario et a nobis carnis primum conditio munietur. Vituperationem, laudatione depellas[52]). Ita nos rhetoricari quoque provocant haeretici, sicut etiam philosophari. Futile et frivolum istud corpusculum, quod malum denique appellare non horrent, etsi angelorum fuisset operatio, ut Menandro et Marco placet: etsi ignei alicuius exstructio aeque angeli, ut Apelles docet, sufficeret ad auctoritatem carnis, secundae divinitatis patrocinium. Angelos post deum novimus. Iam nunc quisquis ille summus deus haeretici cuiusque est, non immerito ab ipso quoque deducerem carnis dignitatem, a quo voluntas producendae ei adfuisset. Utique enim prohibuisset fieri, quam fieri scisset, si fieri noluisset. Ita et secundum illos, aeque caro dei res. Nihil operis non eius est, qui passus est esse. Bene autem quod plures et duriores quaeque doctrinae, totam hominis figulationem deo nostro cedunt. Quantus hic sit, satis nosti, qui unicum credidisti. Incipiat iam tibi caro placere, cuius artifex tantus est. Sed et mundus, inquis, dei opus est, et tamen *praeterit habitus huius mundi*, Apostolo quoque auctore. Nec idcirco restitutio mundi praeiudicabitur[53]), quia dei opus est: et utique si universitas inreformabilis post decessum, quid portio? Plane, si portio universitati adaequatur: ad distantiam enim provocamus. Primo quidem, quod *omnia sermone dei facta sunt, et sine illo nihil.* Caro autem et sermone dei constitit propter formam, ne quid sine sermone, (*Faciamus* enim *hominem*, ante praemisit,) et amplius, manu, propter praelationem, ne universitati compararetur. *Et finxit*, inquit, *deus hominem*, magnae sine dubio differentiae ratio, pro conditione scilicet rerum. Minora enim, quae fiebant, eo, cui fie- P.220.

52) vituperatione laudatione depulsa *Rhenan.*
53) praeiudicatur *Rhen.*

fiebant. Siquidem homini fiebant, cui mox a deo addicta sunt. Merito igitur ut famula, iussu et imperio, et sola vocali 54) potestate universa processerant. Contra, homo ut dominus eorum, in hoc ab ipso deo extructus est, ut dominus esse posset, dum fit a domino. Hominem autem, memento carnem proprie dici, quae prior vocabulum hominis occupavit: *) et *finxit deus hominem, limum de terra*. Iam homo, qui adhuc limus. Et *insufflavit in faciem eius flatum vitae: et factus est homo*, id est, limus, *in animam vivam*. Et *posuit deus hominem, quem finxit, in paradiso*. Adeo homo figmentum primo, dehinc totus. Hoc
P. 221. eo commendarim, uti quicquid omnino homini a deo prospectum atque promissum est: non soli animae, verum et carni scias debitum; ut si non ex consortio generis, certe vel ex privilegio nominis.

Cap. VI. Persequar itaque propositum, si tamen tantum possim carni vindicare, quantum contulit ille, qui eam fecit: iam tunc gloriantem, quod illa pusillitas, limus, in manus dei, quaecunque sunt, pervenit, satis beatus, etsi solummodo contactus. Quid enim si nullo amplius opere, statim figmentum de contactu dei constitisset? Adeo magna res agebatur, qua ista materia extruebatur. Itaque totiens honoratur, quotiens manus dei patitur, dum tangitur, dum decerpitur, dum deducitur, dum effingitur. Recogita totum illi deum occupatum ac dedicatum 55), manu, sensu, opere, consilio, sapientia, providentia, et ipsa in primis adfectione, quae liniamenta ducebat 56). Quodcumque enim limus exprimebatur, Christus cogitabatur homo futurus, quod et limus, et

*) Gen. 2.

54) vocabili *Rig.* 55) deditum *Fran.* 56) ductabat *Fran.* dictabat *alii*: decebat *Rhen.*

et caro ſermo 57), quod et terra tunc. Sic enim praefatio patris ad filium *): *Faciamus hominem ad imaginem et ſimilitudinem noſtram. Et fecit hominem deus.* Id utique quod finxit, ad imaginem dei fecit illum, ſcilicet Chriſti. Et ſermo enim deus, qui in effigie dei conſtitutus, *non rapinam exiſtimavit pariari* 58) *deo.* Ita limus ille iam tunc imaginem induens Chriſti futuri in carne, non tantum dei opus erat, ſed et pignus. Quo nunc facit ad infuſcandam 59) originem carnis, nomen terrae ventilare, ut ſordentis, ut iacentis elementi? cum etſi alia materia excludendo 60) homini competiſſet, artificis faſtigium recogitari oporteret: qui illam et eligendo 61) dignam iudicaſſet, et tractando feciſſet. Phidiae manus Iovem Olympium ex ebore molitur, et adoratur 62): nec iam beſtiae et quidem inſulſiſſimae dens eſt. Sed ſummum ſeculi numen, non quia elephantus, ſed quia Phidias tantus: deus vivus, deus verus, quamcunque materiae vilitatem, non de ſua operatione purgaſſet, et ab omni infirmitate ſanaſſet? An hoc ſupererit, ut honeſtius homo deum, quam hominem deus finxerit? Nunc etſi ſcandalum limus, alia iam res eſt. Carnem iam teneo, non terram: licet et 63) caro audiat, *Terra es, et in terram ibis.* Origo recenſetur, non ſubſtantia revocatur. Datum eſt eſſe aliquid origine 64) generoſius, et demutatione felicius. Nam et aurum terra, quia de terra, hactenus tamen terra. Ex quo aurum, longe alia materia, ſplendidior atque nobilior de obſoletiore 65) matrice. Ita et deo licuit carnis au-

P. 222. P. 223.

*) Geneſ. 1.

57) et ſermo caro *Fran.* et limus et caro; ſermo quod *Cod. Pithoei.* 58) par in *1. Rhen.* parem eſſe *alii*, paria *Gelenius.* 59) infuſcandam *Iun.* 60) excudendo *Rhen.* 61) in eligendo *alii.* 62) ebore molitae adorantur *Rig.* 63) *aliis deeſt* et. 64) in origine *Cod. Pithoei.* 65) obſolentiore *1. Rhen. Iun.*

aurum de limi, quibus putas, sordibus excusato censu eliquasse.

Cap. VII. Sed 66) dilutior videatur auctoritas carnis, quia non et ipsam proprie manus divina tractavit, sicuti limum. Quando in hoc tractavit limum, ut postmodum caro fieret ex limo, carnis 67) utique negotium gessit. Sed adhuc velim discas, quando et quomodo 68) caro floruerit 69) ex limo. Neque enim, ut quidam volunt, illae pelliceae tunicae, quas Adam et Eva paradisum exuti induerunt, ipsae erunt carnis ex limo reformatio, cum aliquanto prius et Adam substantiae suae traducem in feminae 70) iam carne recognoverit 71): *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea* *): Et ipsa delibatio masculi in feminam carne suppleta sit, limo opinor supplenda: si Adam adhuc limus. Obliteratus igitur et devoratus est limus in carnem. Quando? cum factus est homo in animam vivam, de dei flatu, vapore 72) scilicet, idoneo 73) torrere quodammodo limum in aliam qualitatem, quasi in testam, ita in carnem. Sic et figulo licet ar-
P. 224. gillam temperato ignis adflatu in materiam robustiorem recorporare, et aliam ex alia stringere 74) speciem, aptiorem pristina, et sui iam generis ac nominis. Nam etsi scriptum est **), *nunquid argilla dicet* 75) *figulo*, id est homo deo: etsi Apostolus in testaceis ait vasculis, tamen et argilla homo, quia limus ante, et testa caro, quia ex limo per 76) adflatus divini vaporem, quam postea pelliceae tunicae, id

*) Genes. 2. **) Rom. 9.

66) *alii addunt* ne. 67) carni *Rhenan. Iun.* 68) quomodo et quando *Rhenan.* 69) *alii* fluxerit. 70) femina *Rig.* 71) cognoverit *Fran.* 72) vaporeo *Rhenan.* 73) et idoneo *Rhenan. Cod. Pithoei.* 74) fingere *Fran.* 75) dicit *alii.* 76) per *abest Rigalt.*

id est cutes superductae, vestierunt. Usque adeo, si detraxeris cutem, nudaveris carnem. Ita quod hodie spolium efficitur, si detrahatur: hoc fuit indumentum, cum superstruebatur. Hinc et Apostolus circumcisionem, despoliationem carnis appellans, tunicam cutem adfirmavit [77]). Haec cum ita sint, habes et limum de manu dei gloriosum, et carnem de adflatu dei gloriosiorem, quo pariter caro et limi rudimenta deposuit, et animae ornamenta suscepit. Non es diligentior deo: Uti tu quidem Scythicas et Indicas gemmas, et rubentis maris grana candentia, non plumbo, non aere, non ferro, ne argento quoque oblaquees, sed electissimo et insuper operosissimo descrobes auro, vinis item [78]), et unguentis preciosissimis quibusque, vasculorum prius congruentiam cures, proinde perfectae ferruginis [79]) gladiis vaginarum adaeques dignitatem: Deus vero animae suae umbram, spiritus sui auram, oris sui operam vilissimo alicui commiserit capulo, et indigne collocando utique damnaverit. Collocavit autem an potius inseruit et immiscuit carni, tanta quidem concretione, ut incertum haberi possit, utrum ne caro animam, an carnem anima circumferat: utrum ne animae caro, an anima pareat [80]) carni. Sed et [81]) magis animam invehi atque dominari credendum est, ut magis deo proximam: hoc quoque ad gloriam carnis exuberat, quod proximam deo et continet et ipsius dominationis compotem praestat. Quem enim naturae usum, quem mundi fructum, quem elementorum saporem, non per carnem anima depascitur? quidni? per quam omni instrumento sensuum fulta est [82])? Visu, auditu, gustu, odo- P. 225.

77) confirmavit *Fran.* 78) vinis item *abest Rhen. Cod. Pithoean.* 79) perspectae ferruginis *Fran.* perfecte ferrugineis *Rhenan.* 80) appareat *Fran. Rigalt.* 81) etsi *Fran.* 82) fulciatur *Rhen.*

odoratu, contactu: per quam divina potestate respersa est. Nihil non sermone perficiens, vel tacite praemisso. Et sermo enim de organo carnis est. Artes per carnem; studia, ingenia, per carnem; opera, negotia, officia, per carnem: atque adeo totum vivere animae carnis est, ut non vivere animae nihil aliud sit, quam a carne divertere. Sic etiam ipsum mori carnis est, cuius et vivere. Porro si universa per carnem subiacent animae, carni quoque
P. 226. subiacent [83]) per quod utaris [84]) necesse est. Ita caro dum ministra et famula animae deputatur, consors et cohaeres invenitur: si temporalium, cur non et aeternorum?

Cap. VIII. Et haec quidem velut de publica forma humanae conditionis suffragia [85]) carni procuraverim. Videamus nunc de propria etiam Christiani nominis forma, quanta huic substantiae frivolae ac sordidae, apud deum praerogativa sit: et si sufficeret illi quod nulla omnino anima salutem possit adipisci, nisi, dum est [86]) in carne, crediderit: adeo caro salutis est cardo. Denique [87]) cum anima deo allegitur, ipsa est quae efficit, ut anima allegi possit. Scilicet [88]) caro abluitur, ut anima emaculetur. Caro ungitur, ut anima consecretur. Caro signatur, ut et anima muniatur. Caro manus impositione adumbratur, ut et anima spiritu illuminetur. Caro corpore et sanguine Christi vescitur, ut et anima de deo saginetur. Non possunt ergo separari in mercede, quas opera coniungit. Nam et sacrificia deo grata, conflictationes dico animae, ieiunia, et seras et aridas escas, et adpendices huius officii sordes. Caro de proprio suo incommodo instaurat

83) subiaceant *Rhen.* 84) cum eo utaris *add. Fran.* *Abest in Cod. Pith.* 85) in suffragium *Fran. Rig.* 86) est *omittitur in aliis.* 87) de qua *Rhen. Fran.* 88) Sed et *Rhen. Fran.*

rat[89]): virginitas quoque et viduitas, et modesta in occulto matrimonii dissimulatio, una noticia eius, de bonis carnis deo adolantur[90]). Age iam quid de ea sentis, cum pro nominis fide in medium extracta, et odio publico exposita decertat, cum in carceribus maceratur, teterrimo lucis exilio, penuria mundi, squalore, paedore, contumelia victus, ne somno quidem libera, quippe ipsis etiam cubilibus vincta, ipsisque stramentis lancinata, cum iam et in luce omni tormentorum machinatione laniatur, cum denique suppliciis erogatur enisa reddere Christo vicem moriendo pro ipso, et quidem per eandem crucem saepe, nedum per atrociora quoque ingenia poenarum. Nae illa beatissima et gloriosissima, quae potest apud Christum dominum parere[91]) debito tanto, ut hoc solum debeat ei, quod ei debere desierit: hoc magis vincta quod[92]) absoluta. P. 227.

Cap. IX. Igitur ut retexam quam deus manibus suis ad imaginem dei struxit, quam de suo adflatu ad similitudinem suae vivacitatis animavit: quam incolatui, fructui, dominatui totius suae operationis praeposuit: quam sacramentis suis disciplinisque vestivit, cuius munditias amat, cuius castigationes probat, cuius passiones sibi adpreciat, haeccine non resurget totiens dei? Absit[93]) ut deus manuum suarum operam, ingenii sui curam, adflatus sui vaginam, molitionis suae reginam, liberalitatis suae haeredem, religionis suae sacerdotem, testimonii sui militem, Christi sui sororem, in aeternum destituat interitum. Bonum deum novimus: solum optimum a Christo[94]) addiscimus, qui dilectionem mandans, post suam in proximum, faciet et ipse quod prae- P. 228.

89) instauratur *Rhen.* 90) adolentur *Fran. Rig.* 91) par esse *Lat.* pariare *Ciaccon.* 92) quo *Franeq.* 93) absit *bis Rig.* 94) a Christo eius *Fran.*

praecepit: diliget carnem tot modis ſibi proximam, etſi infirmam, ſed *virtus in infirmitate perficitur* *); etſi imbecillam, *ſed medicum non deſiderant, niſi male habentes* **); etſi inhoneſtam, ſed *inhoneſtioribus maiorem circumdamus honorem* ***); etſi perditam: ſed *ego*, inquit, *veni, ut quod periit, ſalvum faciam* †); etſi peccatricem: ſed *malo mihi*, inquit, *ſalutem peccatoris, quam mortem* ††); etſi damnatam: ſed *ego*, inquit, *percutiam, et ſanabo.* †††) Quid ea exprobras carni, quae deum expectant, quae in deum ſperant? honorantur ab illo? quibus ſubvenit? Auſim dicere, ſi haec carni non accidiſſent, benignitas, gratia, miſericordia, omnis vis dei benefica vacuiſſet 95).

Cap. X. Tenes ſcripturas, quibus caro infuſcatur? tene etiam quibus inluſtratur. Legis cum caro 96) deprimitur? adige oculos et cum caro 96) relevatur 97). *Omnis caro foenum* a). Non hoc 98) ſolum pronunciavit Eſaias, ſed et, *Omnis caro videbit ſalutare dei.* Notatur in Geneſi, dicens deus b): *Non manebit ſpiritus meus in hominibus iſtis, quia caro ſunt.* Sed et auditur per Ioelem c): *Effundam de ſpiritu meo in omnem carnem.* Apoſtolum quoque, ne de uno ſtilo P. 229. noris, quo carnem plerumque compungit. Nam etſi negat habitare boni quicquam in carne ſua: etſi adfirmat eos, qui in carne ſint, deo placere non poſſe: quia concupiſcat adverſus ſpiritum: et ſi qua alia 99) ita ponit, ut carnis non tamen ſubſtantia, ſed actus inhonoretur: dicemus quidem alibi nihil proprie carni

*) Luc. 18. **) Matth. 22. ***) 2 Cor. 12. †) Luc. 5. ††) 1 Cor. 11. †††) Luc. 19. Ezech. 18. Deut. 32. a) Eſ. 41. b) Gen. 6. c) Ioel. 2.

95) *alii* vacaviſſet. 96) quando — quando *Rhen.* 97) *al.* revelatur. 98) hoc *abeſt Fran.* 99) alia: ita *Iun.*

ni exprobrari oportere, nisi in animae suggillationem, quae carnem ministerio sibi subigit [100]). Verum interim et in illis litteris Paulus est; cum stigmata Christi in corpore suo portat: cum corpus [101]) nostrum ut dei templum vitiari vetat: cum corpora nostra, membra Christi facit: cum monet *tollere et magnificare deum in corpore nostro.* Itaque si ignominiae carnis resurrectionem eius expellunt, cur non dignitates potius inducent? Quoniam deo magis congruit in salutem redigere, quod reprobarit interdum, quam in perditionem debere, quod etiam aliquando [102]) probavit.

CAP. XI. Hucusque de praeconio carnis adversus inimicos, et nihilominus amicissimos eius. Nemo enim tam carnaliter vivit, quam qui negant carnis resurrectionem. Negantes enim [103]) poenam, despiciunt et disciplinam. De quibus luculenter et paracletus per Prophetidem Priscam, *Carnes sunt, et carnem oderunt.* Quam si tanta auctoritas munit, quanta illi ad meritum salutis patrocinari possit, numquid etiam dei ipsius potentiam, et potestatem, et licentiam recensere debemus, an tantus sit, qui valeat dilapsum et devoratum, et quibuscunque modis ereptum [104]) tabernaculum carnis reaedificare, atque restituere? an et aliqua nobis exempla huius sui iuris in publico naturae promulgavit [105]), ne qui forte adhuc sitiant [106]) deum nosse: qui non alia lege credendus est, quam ut omnia posse credatur. Plane apud philosophos habes, qui mundum hunc innatum infectumque defendant: sed multo melius, quod omnes fere haereses natum et factum mundum annuentes, conditionem P. 230.

100) subicit *al.* 101) corpus *abest Fran.* 102) aliquando *deest Rhen.* 103) eius *add. Fran.* 104) exemptum *Iun.* 105) *alii* promulget; *Rhen.* promulgaret. 106) sciant *Fran.* nesciant *Rig. Wouwer.*

nem deo nostro adscribunt. Igitur confide[107]) illum totum hoc ex nihilo protulisse, et deum nosti fidendo, quod tantum deus valeat. Nam et quidam infirmiores, hoc prius credere de materia potius[108]) subiacenti volunt: ab illo universitatem dedicatam, secundum philosophos. Porro etsi ita in vero haberetur, cum tamen longe alias substantias longeque alias species ex reformatione materiae diceretur protulisse, quam fuisset ipsa materia: non minus defenderem ex nihilo eum protulisse, si ea protulerat, quae omnino non fuerant. Quo enim interest ex nihilo quid proferri, an ex aliquo? dum quod non fuit, fiat: quando etiam non fuisse, nihil sit fuisse. Sic et fuisse econ-
P. 231. trario, nonnihil est fuisse. Nunc etsi interest, tamen utrumque mihi adplaudit. Sive enim ex nihilo deus molitus est cuncta, poterit et carnem in nihilum productam[109]) exprimere de nihilo. Sive de materia moderatus[110]) est alia, poterit et carnem quocunque dehaustam evocare de alio. Et utique idoneus est reficere, qui fecit. Quanto plus est fecisse, quam refecisse: initium dedisse, quam reddidisse. Ita restitutionem carnis, faciliorem credas institutione.

CAP. XII. Aspice nunc ad ipsa quoque exempla divinae potestatis. Dies moritur in noctem, et tenebris usquequaque sepelitur. Funestatur mundi honor, omnis substantia denigratur. Sordent, silent, stupent cuncta, ubique iustitium est, quies rerum. Ita lux amissa lugetur. Et tamen rursus cum suo cultu, cum dote, cum sole, eadem et integra et tota universo orbi revivifcit, interficiens mortem suam, noctem, rescindens sepulturam suam tenebras, haeres sibimet existens, donec e[t]
no[x]

107) confidet Rigalt. 108) totius Cod. Wou[w.]
109) perductam Rig. 110) modulatus Rigalt.

nox reviviſcat cum ſuo et illa ſuggeſtu. Redaccenduntur enim et ſtellarum radii, quos matutina ſuccenſio [111]) extinxerat. Reducuntur et ſyderum abſentiae, quas temporalis diſtinctio exemerat. Redornantur [112]) et ſpecula lunae, quae menſtruus numerus adtriverat. Revolvuntur hyemes et aeſtates, et [113]) verna, et autumna, cum ſuis viribus, moribus, fructibus. Quippe etiam terrae de coelo diſciplina eſt, arbores veſtire poſt ſpolia, flores denuo colorare, herbas rurſus imponere, exhibere eadem quae abſumpta ſint ſemina: nec prius exhibere, quam abſumpta. Mira ratio: de fraudatrice ſervatrix: ut reddat, intercipit: ut cuſtodiat, perdit: ut integret, vitiat: ut etiam ampliet, prius decoquit. Siquidem uberiora et cultiora reſtituit, quam exterminavit. Revera foenore interitu, et iniuria uſura, et lucro damno, ſemel dixerim univerſa conditio recidiva eſt. Quodcunque conveneris, fuit. Quodcunque amiſeris, nihil non iterum eſt. Omnia in ſtatum redeunt, quum abſceſſerint, omnia incipiunt, quum deſierint. Ideo finiuntur, ut fiant. Nihil deperit, niſi in ſalutem. Totus igitur hic ordo revolubilis rerum, teſtatio eſt reſurrectionis mortuorum. Operibus eam praeſcripſit deus ante, quam litteris. Viribus praedicavit ante, quam vocibus. Praemiſit tibi naturam magiſtram, ſummiſſurus et prophetiam: quo facilius credas prophetiae, diſcipulus naturae: quo ſtatim admittas cum audieris, quod ubique [114]) iam videris. Nec dubites deum carnis etiam reſuſcitatorem, quem [115]) omnium noris reſtitutorem. Et utique ſi omnia homini reſurgunt, cui procurata ſunt; porro non homini, niſi et car- P. 232.

111) ſuggeſtio *Rhen.* 112) redonantur *Rhenan.* 113) et *abeſt Rig.* 114) utique *Fran.* 115) qui *Rhen. Iun.*

carni: quale est, ut ipsa depereat in totum, propter quam et cui nihil deperit?

P. 233. Cap. XIII. Si parum universitas resurrectionem figurat, si nihil tale conditio signat: quia singula eius non tam mori quam desinere dicantur, nec redanimari, sed reformari existimentur: accipe plenissimum[116]) atque firmissimum huius spei specimen. Siquidem animalis est res et vitae obnoxia et morti: illum dico alitem orientis peculiarem, de singularitate famosum, de posteritate monstruosum: qui semetipsum libenter funerans renovat natali fine decedens atque succedens, iterum Phoenix, ubi iam nemo; iterum ipse, qui non iam; alius idem. Quid expressius atque signatius in hanc causam, aut cui alii rei tale documentum? Deus etiam scripturis suis: et *florebit*[117]) *enim*, inquit, *velut phoenix*[118]), id est de morte, de funere; uti credas, de ignibus quoque substantiam corporis exigi posse. *Multis passeribus antestare* nos dominus pronunciavit. Si non et phoenicibus, nihil magnum. Sed[119]) homines semel interibunt, avibus Arabiae de resurrectione securis?

Cap. XIV. Talia interim divinarum virium liniamenta, non minus parabolis operato deo quam locuto, veniamus et ad ipsa edicta, atque decreta eius, quo cum maxime divisionem istam materiae ordinamus. Exorsi enim sumus ab auctoritate carnis, an ea sit cui dilapsae salus competat: dehinc prosecuti de potentia
P. 234. dei, an tanta sit, quae salutem conferre dilapsae rei soleat. Nunc si probavimus utrunque, velim etiam de causa requiras: an sit ali-

116) *al.* planissimum. 117) florebis *Rhenan. alii* efflorebit. 118) ὡς φοῖνιξ *ut palma Ps. 92. Deceptus auctor vocis graecae ambiguitate.* 119) scilicet *Iun.*

aliqua tam digna, quae resurrectionem carnis necessariam, et rationi certe omni modo debitam vindicet; quia subest dicere, etsi caro capax restitui, etsi divinitas idonea restituendi, etsi [120]) causa restitutionis praeesse debebit. Accipe igitur et causam, qui apud deum discis [121]) tam optimum, quam et iustum. De suo optimum, de nostro iustum. Nisi enim homo deliquisset, optimum solummodo deum nosset, ex naturae proprietate. At nunc etiam iustum eum patitur, ex causae [122]) necessitate. Tamen et hoc ipso, optimum, dum et iustum. Et bono enim iuvando, et malo puniendo, iustitiam exhibens, utramque sententiam bono praestat, hinc vindicans istud, inde remunerans illud. Sed cum Marcione plenius disces, an hoc sit dei totum. Interim talis est noster merito; iudex, quia dominus; merito dominus, quia auctor; merito auctor, quia deus. Hinc et ille, nescio quis, haereticorum: merito non iudex, non enim deus. Merito: non dominus: non enim auctor. Nescio iam si deus, qui nec auctor quod deus, nec dominus quod auctor [123]). Igitur si deo [124]) et domino et [125]) auctori congruentissimum est iudicium in hominem destinare, de hoc ipso an dominum et auctorem suum agnoscere et observare curaret [126]); an non; itaque [127]) iudicium resurrectio expunget [128])? Haec erit tota causa, imo necessitas resurrectionis, congruentissima scilicet deo destinatio iudicii; de P. 235.

120) et causa *conj. Rhenan.* sed causa *Fran.* et sic causa *Iun.* 121) quia, puto, deum dicis *Iun.* 122) suae *add. Fran.* 123) deus qui nec auctor nec dominus *lib. Ursin.* 124) non iudex, non enim dominus. M. n. d. e. a. nescio iam si deus, qui nec auctor; nec dominus igitur si de deo *Cod. Wouwer.* 125) non *inserit Rhen.* 126) curarit *Rig.* 127) destinare de hoc ipso, an dominum agnoscere, et observare curarit, an non; utique *Cod. Wouw.* 128) utique — expunget. *Rig.*

de cuius dispositione dispicias, an utrique substantiae humanae diiudicandae, censura divina praesideat, tam animae quam et carni. Quod enim congruet iudicari, hoc competet etiam resuscitari. Dicimus plenum primo perfectumque credendum iudicium dei, ut ultimum iam atque exinde perpetuum. Ut sic quoque iustum, dum non in aliquo minus. Ut sic quoque deo dignum, dum pro tanta eius patientia plenum atque perfectum. Itaque[129] plenitudinem perfectionemque iudicii, non nisi de totius hominis repraesentatione constare. Totum porro hominem ex utriusque substantiae concretione[130] parere[131]: idcircoque in utraque exhibendum, quem totum oporteat iudicari: qui nisi totus, utique non vixerit. Qualis ergo vixerit, talem iudicari: quia de eo quod vixerit, habeat iudicari. Vita est
P.236. enim causa iudicii, per tot substantias dispungenda, per quod et functa est.

Cap. XV. Age iam scindant adversarii nostri, carnis animaeque contextum, prius in vitae administratione, ut ita audeant scindere illud etiam in vitae remuneratione. Negent operarum[132] societatem, ut merito possint etiam mercedem negare. Non sit particeps in sententia caro, si non fuerit et in causa. Sola anima revocetur, si sola decedit. At enim non magis sola decedit, quam sola decucurrit, illud unde decedit, vitam hanc dico. Adeo autem non solum[133] anima transigit vitam, ut nec cogitatus licet solos, licet non ad effectum[134] per carnem deductos auferamus a collegio carnis. Siquidem in carne, et cum carne, et per carnem agitur ab anima, quod agitur in corde. Hanc denique carnis speciem, ar-

129) perfectam *addit Fran.* 130) congregatione *Rhen.* 131) parari *Lat.* 132) *alii* operum. 133) sola *Fran.* 134) adfectum *Rhen.*

arcem animae etiam dominus in ſuggillationem[135]) cogitatuum taxat. *Quid cogitatis in cordibus veſtris nequam?* *) Et, *Qui conſpexerit ad concupiſcendum, iam adulteravit in corde,* **) Adeo et ſine opere, et ſine effectu, cogitatus carnis eſt actus. Sed etſi in cerebro, vel in medio ſuperciliorum diſcrimine, vel ubi[136]) philoſophis placet, principalitas ſenſuum conſecrata eſt, quod Hegemonicon appellatur: caro erit omne animae cogitatorium. Nunquam anima ſine carne eſt, quamdiu in carne P.237. eſt. Nihil non cum illa agit, ſine qua non eſt. Quaere adhuc an cogitatus quoque per carnem adminiſtrantur[137]), qui per carnem dinoſcuntur extrinſecus. Volutet aliquid anima, vultus operatur iudicium[138]): facies intentionum omnium ſpeculum eſt. Negent factorum ſocietatem, cui negare non poſſunt cogitatorum. Et illi quidem delinquentias carnis enumerant: ergo peccatrix tenebitur ſupplicio. Nos vero etiam virtutes carnis opponimus: ergo et bene operata tenebitur praemio. Et ſi anima eſt, quae agit et impellit in omnia, carnis obſequium eſt. Deum non licet aut iniuſtum iudicem credi, aut inertem. Iniuſtum, ſi ſociam bonorum operum a praemiis arceat. Inertem, ſi ſociam malorum a ſuppliciis ſecernat, cum humana cenſura eo perfectior habeatur: quo etiam miniſtros facti cuiusque depoſcit; nec parcens, nec invidens illis, quo minus cum auctoribus aut poenae, aut gratiae communicent fructum.

CAP. XVI. Sed cum imperium animae, obſequium carni diſtribuimus, proſpiciendum eſt, ne et hoc alia argumentatione ſubvertant, ut ve-

*) Matth. 9. **) Matth. 5.

135) ſuggillatione *Fran.* 136) ubi ubi *Franeq. Rig.* 137) adminiſtrentur *Fran. Rig.* 138) iudicium *Fran.*

velint carnem ſic in officio animae collocare, non quaſi miniſtram, ne et [139]) ſociam cogantur agnoſcere. Dicent enim miniſtros et ſocios habere arbitrium miniſtrandi atque ſo-
P. 238. ciandi, et poteſtatem ſuae voluntatis in utrumque, homines ſcilicet et ipſos [140]); idcirco cum auctoribus merita communicare, quibus operam ſponte accommodarint [141]). Carnem autem nihil ſapientem, nihil ſentientem per ſemetipſam, non velle, non nolle de ſuo habentem, vice potius vasculi apparere animae, ut inſtrumentum, non ut miniſterium. Itaque animae ſolius iudicium praeſidere, qualiter uſa ſit vasculo carnis: vasculum vero ipſum non eſſe ſententiae obnoxium: quia nec calicem damnari, ſiquis eum veneno temperarit: nec gladium ad beſtias pronunciari, ſiquis eo latrocinium fuerit operatus. Iam ergo innocens caro, ex ea [142]) parte, qua non reputabuntur illi operae malae: et nihil prohibet, innocentiae nomine ſalvam eam fieri. Licet enim nec bona opera [143]) reputentur illi, ſicut nec mala [144]); divinae tamen benignitati magis competit innocentes liberare; beneficus enim eſt atque optimus. Debet [145]) autem etiam quod non deberetur [146]) offerre. Et tamen calicem non dico venenarium, in quem mors aliqua ructarit [147]), ſed fictrices [148]), vel ar-
P. 239. chigalli, vel gladiatoris, aut carnificis ſpiritu infectum: quaero an minus damnes, quam oscula ipſorum: noſtris quoque ſordibus nubilum, vel non pro animo temperatum, elidere ſo-

139) ne ex hoc *Franeq.* 140) ſcilicet: et ipſos *Rhenan.* 141) accommodant *Fran.* 142) ea: abeſt *Fran.* 143) bonae operae *Fran. Rig.* 144) malae *Fran. Rig.* 145) beneficis enim debet. Optimi eſt autem *Fran. Rig.* 146) debetur *Rig.* 147) ructaret *Rhen.* 148) ſed frictricis vel archigalli *Fran.* ſed thracis vel galli *Ciaccon.* ſed architrecis vel archigalli *G. Canterus.* *In Urſini libro et Cod. Wouwer. legebatur* faſcinatricis,

solemus: quo magis puero irascamur. Gladium vel [149]) latrociniis ebrium quis non a domo tota, nedum a cubiculo, nedum a capitis sui officio relegabit [150]): praesumens scilicet, nihil aliud se quam invidia [151]) animarum somniaturum, urgentium et inquietantium sanguinis sui concubinum. At enim et calix bene sibi conscius, et de diligentia ministerii commendatus, coronis [152]) quoque potatoris sui inorabitur [153]), aut aspergine florum honorabitur. Et gladius bene de bello cruentus, et melior homicida, laudem suam consecratione pensabit. Est ne [154]) ergo et in vascula et in instrumenta sententiam figere, ut dominorum et auctorum meritis et ipsa communicent; ut huic quoque argumentationi satisfecerim, licet ab exemplo vacet diversitas rerum. Omne enim vas vel instrumentum aliunde in usus venit, extranea omnino materia a substantia hominis. Caro autem ab exordio uteri consita [155]), conformata, congenita animae, etiam in omni operatione miscetur illi. P. 240. Nam etsi vas vocatur apud Apostolum, quam iubet in honore tractare [156]), eadem tamen ab eodem homo exterior appellatur: ille scilicet limus, qui prior titulo hominis incisus est; non calicis, aut gladii, aut vasculi ullius. Vas enim capacitatis nomine dicta est, qua animam capit et continet: homo vero de communione naturae, quae eam non instrumentum in operationibus praestat, sed ministerium. Ita et ministerium tenebitur iudicio, ut [157]) de suo nihil sapiat: quia portio est eius, quae sapit, non supellex. Hoc et Apostolus sciens nihil

149) vero *Fran.* 150) relegarit *Fran.* 151) invidia *Rhen. Cod. Pithoei.* invidiam *coni. Rig.* 152) de coronis *Rig.* 153) ornabitur *Rhen.* *alii* inornabitur *alii* coronabitur. 154) ne *abest Fran. Rig.* 155) consata *Franeq.* 156) tractari *Fran. Rigalt.* 157) etsi *Rigalt.*

nihil carnem agere per ſemetipſam, quod non animae deputetur: nihilominus peccatricem iudicat carnem, ne eo quod ab anima videatur impelli, iudicio liberata credatur. Sic et cum aliquas laudis operas carni indicit*), *glorificate*[158]), *tollite deum in corpore veſtro*, certus et hos conatus ab anima agi: idcirco tamen et carni eos mandat, quia et illi fructum repromittunt[159]). Alioquin nec exprobratio competiſſet in alienam culpae, nec adhortatio in extraneam gloriae: et exprobratio enim, et exhortatio vacarent erga carnem, ſi vacaret et merces, quae in reſurrectione captatur.

P. 241. Cap. XVII. Simplicior quisque fautor ſententiae noſtrae putabit, carnem etiam idcirco repraeſentandam eſſe iudicio: quia aliter anima non capiat paſſionem tormenti ſeu refrigerii, utpote incorporalis: hoc enim vulgus exiſtimat. Nos autem animam corporalem et hic profitemur, et in ſuo volumine probamus, habentem proprium genus ſubſtantiae ſoliditatis, per quam quid et ſentire et pati poſſit. Nam et nunc animas torqueri, foverique penes inferos, licet nudas, licet adhuc exules carnis, probabit[160]) Lazari exemplum. Dedi[161]) igitur adverſario dicere: ergo quae habet corpulentiam propriam, de ſuo ſufficiet ad facultatem paſſionis et ſenſus, ut non egeat repraeſentatione carnis, imo eatenus egebit: non quia[162]) ſentire quid ſine carne non poſſit, ſed quia[162]) neceſſe eſt illam etiam cum carne ſentire. Quantum enim ad agendum de ſuo ſufficit, tantum et[163]) ad patiendum. Ad agendum autem minus de ſuo ſufficit. Ha-

*) 1 Cor. 15.

158) et *add. Fran. Iun. ſuſpicatur ſcriptum fuiſſe*, glor. ait ille Deum. 159) repromittit *Rig.* 160) probavit *Fran. Pariſ.* 161) dedim *Fran.* 162) qua *Fran. Rig.* 163) *alii* etiam.

Habet enim de ſuo ſolummodo cogitare, velle, cupere, disponere. Ad perficiendum autem operam carnis expectat. Sic itaque et ad patiendum ſocietatem carnis expoſtulat, ut tam plene per eam pati poſſit, quam ſine ea plene agere non potuit. Et ideo in quae de ſuo ſufficit, eorum interim ſententiam pendit, concupiſcentiae, et cogitatus, et voluntatis. Porro P. 242. ſi haec ſatis eſſent ad plenitudinem meritorum, ut non requirerentur et facta, ſufficeret in totum anima ad perfectionem iudicii de his iudicanda, in quae agenda ſola ſuffecerat. Cum vero etiam facta devincta ſint meritis, facta autem per carnem adminiſtrentur: iam non ſufficit animam ſine carne foveri, ſive cruciari pro operibus etiam carnis; etſi habet corpus, etſi habet membra; quae proinde illi non ſufficiunt ad ſentiendum plene, quemadmodum [164]) nec ad agendum perfecte. Idcirco pro quo [165]) modo egit, pro eo et patitur apud inferos, prior deguſtans iudicium ſicut prior induxit admiſſum: expectans tamen et carnem, ut per illam etiam facta compenſet, cui cogitata mandavit. Denique haec erit ratio in ultimum finem deſtinati iudicii, ut exhibitione carnis omnis divina cenſura perfici poſſit. Alioquin non ſuſtineretur in finem, quod et nunc animae decerpuntur [166]) apud inferos, ſi ſolis animabus deſtinaretur.

CAP. XVIII. Hucusque praeſtructionibus egerim, ad muniendos ſenſus omnium ſcripturarum, quae carnis recidivatum pollicentur. Cui cum tot auctoritates [167]) iuſtorum patrociniorum procurent, honores dico ſubſtantiae ipſius, tum vires dei, tum exempla earum, tum rationes iudicii et neceſſitates [168]) ipſius: P. 243. uti-

164) *abeſt:* plene quemadmodum *Rhen.* 165) quoquo *Fran. Rig.* 166) decerpunt *Fran. Pariſ. Rigalt.* 167) tota auctoritate ſi *Rhenan.* 168) rationis — neceſſitatis *Fran.*

utique ſecundum praeiudicia tot auctoritatum ſcripturas intelligi oportebit: non ſecundum ingenia haereticorum, de ſola incredulitate venientia: quia incredibile habeatur reſtitui ſubſtantiam interitu ſubductam; non quia et[169]) ſubſtantiae ipſi inemeribile[170]) ſit, aut deo impoſſibile, aut iudicio inhabile[171]) plane[172]) incredibile, ſi nec praedicatum[173]) divinitus fuerit: niſi quod etſi praedicatum id a deo non fuiſſet, ultro praeſumi debuiſſet, ut propterea non praedicatum, quia tot auctoritatibus praeiudicatum. At cum divinis quoque vocibus perſonat[174]), tanto abeſt ut aliter intelligatur, quam deſiderant illa, a quibus etiam ſine divinis vocibus perſuadeatur[175]). Videamus igitur hoc primum, quonam[176]) ſtilo[177]) ſpes iſta proſcripta ſit. Unum opinor, apud omnes edictum dei pendet reſurrectio mortuorum. Duo verba expedita, deciſa, deterſa: ipſa conveniam, ipſa diſcutiam, cui ſe ſubſtantiae addicant. Cum audio reſurrectionem homini imminere, quaeram neceſſe eſt, quid eius cadere ſortitum ſit. Siquidem nihil reſurgere expectabit, niſi quod
P. 244. ante ſucciderit. Qui ignorat carnem cadere per mortem, poteſt eam nec ſtantem noſſe per vitam. Sententiam dei, natura pronunciat: *Terra es, et in terram ibis* *). Et qui non audit[178]) videt. Nulla mors non ruina membrorum[179]). Hanc corporis ſortem dominus quoque expreſſit, cum ipſa ſubſtantia indutus, *Diruite*, inquit **), *templum iſtud, et ego illud triduo reſuſcitabo*. Oſtendit enim, cuius ſit di-

*) Gen. 3. **) Ioh. 2.

169) aut *Fran. Rigalt.* 170) inremeabile *coni. Rhen.* 171) inhabitabile *Rhen.* 172) aut plane *Rhen.* 173) praeiudicatum *Rhen.* 174) perſonet *Rig.* 175) perſuadetur *Fran. Rig.* 176) quoniam *Ven.* 177) titulo *Fran. Par.* 178) audivit, *Fran. Rig. alii* audit. 179) eſt *add. Fran. Rig. Poſt* expreſſit *abeſt* cum *Pariſ.*

dirui, cuius elidi, cuius iacere, cuius [180]) et relevari [181]), et resuscitari: quanquam et animam circumferret [182]) trepidantem usque ad mortem, sed non cadentem per mortem. Quia et scriptura de corpore inquit, suo dixerat. Atque adeo caro est, quae morte subruitur: ut exinde a cadendo cadaver renuncietur [183]). Anima porro nec vocabulo cadit, quia nec habitu ruit. Atqui ipsa est, quae ruinam corpori infert, cum efflata est: sicut ipsa est, quae illud de terra suscitabit ingressa. Non potest cadere [184]) quae suscitavit ingressa. Non potest ruere, quae eligit [185]) egressa. Arctius dicam, ne in somnum quidem cadit anima cum corpore, ne tum quidem sternitur cum carne. Sed enim [186]) agitatur in somnis et iactitatur: quiesceret autem si iaceret [187]). Ita nec in veritate [188]) mortis cadit, quae nec in imagine [189]) eius ruit. Sequens nunc vocabulum mortuorum aeque dispice, cui substantiae insidat: quanquam in hac materia admittamus, interdum mortalitatem animae assignari ab haereticis: ut si anima mortalis resurrectionem consecutura est, praeiudicium sit et carni non minus mortali resurrectionem communicaturae. Sed nunc proprietas vocabuli vindicanda est suae sorti. Iam quidem eo ipso, quod resurreetio caducae rei est, id est carnis, eadem erit et in nomine mortui: quia caducae rei est resurrectio, quae dicitur mortuorum. Sic et per Abraham patrem fidei, divinae familiaritatis virum discimus. Postulans enim Sarae humandae locum de filiis Heth P. 245.

180) eius *Fran.* 181) revelari *Veneta.* 182) circumferat *Rhen. Paris.* 183) enunciaretur *Paris. Iun.* 184) non potest cadere — ingressa *abest Rig.* 185) elidit *Fran. Rig.* 186) Etenim *Rig. Fran.* 187) et iaceret si caderet *add. Fran. Paris. Rig.* 188) veritatem *Fran. Paris. Rig.* 189) imaginem *Fran. Paris. Rigalt.*

Heth[190]): *Date ergo*, inquit*), *mihi possessionem sepulchri vobiscum, et humabo mortuam meam*[191]) carnem scilicet. Neque enim animae humandae spacium desiderasset, etsi anima mortalis crederetur, etsi mortuus dici mereretur. Quod si mortuus, corpus est, corporum erit resurrectio, cum dicitur mortuorum.

Cap. XIX. Et haec itaque dispectio tituli, et praeconii ipsius, fidem utique defendens vocabulorum, illuc[192]) proficere debebit: ut P. 246. si qua[193]) pars diversa turbat obtentu figurarum et aenigmatum, manifestiora quaeque praevaleant; et de incertis certiora praescribant. Nacti enim quidam solennissimam eloquii prophetici formam, allegorici et figurati plerumque, non tamen semper, resurrectionem quoque mortuorum manifeste annunciatam, in imaginariam significationem distorquent; asseverantes ipsam etiam mortem spiritaliter intelligendam. Non enim hanc esse in vero, quae sit in medio, dissidium carnis atque animae, sed ignorantiam dei, per quam homo mortuus deo, non minus in errore iacuerit quam in sepulchro. Itaque et resurrectionem eam vindicandam, qua quis addita[194]) veritate redanimatus et revivificatus deo, ignorantiae morte discussa, velut de sepulchro veteris hominis eruperit: quia et dominus scribas et Pharisaeos sepulchris dealbatis[195]) adaequaverit. Exinde ergo resurrectionem fide consecutos cum domino esse, cum eum in[196]) baptismate induerint. Hoc denique ingenio etiam

*) Gen. 23.

190) Chet *Fran. Rigalt.* 191) mortuum meum *Rig.* 192) illic *Fran.* 193) si quid *Fran. Rigalt.* 194) adita *Fran. Rig.* 195) dealbatis *abest Rigalt.* 196) cum baptisma ind. *Rhen.* cum eam baptismate *vel* baptismo ind. *Iun.*

etiam in colloquiis saepe nostros decipere consuerunt: quasi et ipsi resurrectionem carnis admittant. Vae, inquiunt, qui non in hac carne resurrexerit: ne statim illos percutiant, si resurrectionem statim abnuerint. Tacite autem secundum conscientiam suam hoc sentiunt. Vae, qui non, dum in hac carne est, cognoverit arcana haeretica: hoc est enim apud illos resurrectio. Sed et plerique ab excessu animae resurrectionem vindicantes, de P. 247. sepulchro exire, de seculo evadere interpretantur: quia et seculum mortuorum sit habitaculum, id est ignorantium deum. Vel etiam de ipso corpore, quia et corpus vice sepulchri conclusam animam, in secularis vitae morte detineat. [196 a])

Cap. XX. Ob huiusmodi igitur coniecturas primam praestructionem eorum depellam, qua volunt omnia prophetas per imagines concionatos: quando si ita esset, ne ipsae quidem imagines distingui potuissent, si non et veritates praedicatae fuissent, ex quibus imagines delinearentur [197]). Atque adeo si omnia figurae, quid erit illud cuius figurae, quomodo speculum obtendes, si nusquam est facies? Adeo autem non omnia imagines, sed et veritates: nec omnia umbrae, sed et corpora: ut in [198]) ipsum quoque dominum insigniora quaeque luce clarius praedicarentur. Nam et virgo concepit in utero non figurate; et peperit Emanuelem, nobiscum dominum [199]) Iesum, non oblique; et si oblique, accepturum *virtutem Damasci et spolia Samariae* *): sed manifeste venturum in iudicium cum presbyteris et principibus [200]) populi. Nam et *tumultuatae sunt*

*) Ps. 7.

196 a) detinebat *Paris.* 197) delinearentur *Iun.* 198) in *abest Rig.* 199) deum *Fran.* 200) archontibus *Fran. Rig.*

sunt gentes in persona Pilati, *et populi meditati sunt inania*, in persona Israëlis *). *Astiterunt reges terrae* **), Herodes; *et archontes congregati sunt in unum* ***), Annas et Caiphas *adversus dominum et adversus Christum eius* †). Qui et
P. 248. *tanquam ovis ad iugulationem* [201]) *adductus est*, et *tanquam agnus ante tondentem* [202]), ††) scilicet Herodem, †††) *sine voce sic non aperuit os suum; dorsum suum ponens ad flagella*, et *maxillas ad* [203]) *palmas*, et *faciem non avertens a sputaminum iaculis* [204]) : *a*) *deputatus etiam inter iniquos*, *perfossus manus et pedes*, *sortem* passus in *vestimento*, et *potus amaros*, et *capitum irridentium nutus*, *triginta argenteis appreciatus* a proditore. Quae hic figurae apud Esaiam? quae imagines apud David? quae aenigmata apud Hieremiam? ne virtutes quidem eius per parabolas profatos [205]). Aut numquid nec *b*) *oculi patefacti* sunt caecorum, nec inclaruit *lingua mutorum*, nec *manus aridae*, et *genua dissoluta revaluerunt*, nec *claudi* [206]) *salierunt ut cervus* *c*): quae etsi [207]) spiritaliter quoque interpretari solemus secundum comparationem animalium vitiorum a domino remediatorum, cum tamen et carnaliter adimpleta sunt, ostendunt prophetas in utramque speciem praedicasse, salvo
P. 249. eo quod [208]) plures voces eorum nudae et simplices, et ab omni allegoriae nubilo purae defendi possunt [209]) : ut cum exitus gentium et urbium resonant, *d*) Tyri et Aegypti, et Ba[illegible]

*) Es. 8. **) Es. 3. ***) Ps. 2. †) Es. 5[illegible] ††) Luc. 23. †††) Es. 50. 53. *a*) Ps. 68, 2[illegible] *b*) Ier. 31. *c*) Ps. 68, 21. *d*) Es. 13. Ps. 21, 2[illegible]

201) victimam *Fran.* 202) *alii add.* sc. 203) *al*[illegible] in. 204) foeditate sputaminum *Fran. Iunius legit* [illegible] sputaminum maculis *secundum graeca* τῶν, ὁ δὲ ἀπὸ αἰ[σ]χύνης ἐμπτυσμάτων *Es.* 50. foeditate sputorum *Pa*[illegible] 205) *alii* praefatos. 206) clodi *Fran.* 207) et i[illegible] *Fran. Rig.* 208) quo *Rigalt.* 209) possint *Fra*[illegible] *Rigalt.*

bylonis, et Idumaeae, et Carthaginensium navium: ut cum ipsius Israelis plagas, aut venias, captivitates, restitutiones, ultimaeque dispersionis exitum perorant. Quis haec interpretabitur magis quam recognoscet? res in litteris tenentur, ut litterae in rebus leguntur [210]). Ita non semper, nec in omnibus allegorica forma est prophetici eloquii. Sed interdum et in quibusdam.

Cap. XXI. Si ergo interdum et in quibusdam inquis, cur non et in edicto resurrectionis spiritaliter intelligendae? quoniam quidem plurima ratio intercedit. Primo enim quid facient tot alia [211]) instrumenta divina, ita aperte corporalem contestantia resurrectionem, ut nullam admittant figuratae significantiae suspicionem. Et utique aequum sit, quod et supra demandavimus, incerta de certis, et obscura de manifestis praeiudicari: vel ne inter discordiam certorum et incertorum, manifestorum et obscurorum fides dissipetur, veritas periclitetur, ipsa divinitas ut inconstans denotetur [212]): Tunc quod [213]) verisimile non est, ut ea species sacramenti, in quam fides tota committitur, in quam disciplina tota con- P. 260. nititur, ambigue annuata [214]), et obscure proposita videatur: quando spes resurrectionis nisi manifesta de periculo et praemio, neminem ad eiusmodi praesertim religionem publico odio et hostili elogio obnoxiam persuaderet. Nullum opus certum est mercedis incertae. Nullus timor iustus est periculi dubii. Et merces autem, et periculum, in resurrectionis pendet eventu. Etsi [215]) temporalia et lo-

210) legantur *Franeq. Rigalt.* 211) tot ac talia *Fran.* tot ac alia *Rig.* 212) *alii* denotetur? 213) Tum quod *Rig. Fran.* 214) annunciata *Fran. Rig.* annuta, *vel* annutata *Iun.* 215) Sed etsi *Fran. Rig.* Sed et si *Iunius.*

calia et personalia dei decreta atque iudicia in urbes et gentes, et reges, tam aperta [216]) prophetia iaculata est, quale est, ut aeternae dispositiones eius et universales in omne hominum [217]) genus lucem sui fugerint: quae [218]) quanto maiora, tanto clariora esse deberent, ut maiora crederentur. Et puto deo nec livorem, nec dolum, nec inconstantiam, nec lenocinium adscribi posse, per quae fere promulgatio maiorum cavillatur.

Cap. XXII. Post haec ad illas etiam scripturas respiciendum est, quae non sinunt resurrectionem secundum animales istos, ne dixerim spiritales, aut hic iam in veritatis agnitione praesumi, aut ab excessu statim vitae vindicari. Cum enim et tempora totius spei fixa sint sacrosancto stilo, nec liceat eam ante con-
P. 251. stitui, in [219]) adventu [220]) (opinor) Christi, vota nostra suspirant [221]) seculi huius occasum, in transitum mundi quoque ad diem domini magnum, diem irae et retributionis, diem ultimum et occultum: nec ulli praeter quam [222]) patri notum, et tamen signis atque portentis et concussionibus elementorum, et conflictationibus nationum praenotatum. Evolverem prophetias, si dominus ipse tacuisset, nisi quod et prophetiae vox erant domini, sed plus [222a]) quod illas suo ore consignat [223]). Interrogatus a discipulis quando eventura essent, quae interim de templi exitu eruperat [224]), ordinem temporum primo Iudaicorum usque ad excidium Hierusalem, dehinc communium usque ad conclusionem [225]) seculi dirigit [226]). Nam

postea

216) aperte *Lat.* 217) *alii* humanum. 218) quae *abest Rig.* 219) quam in *Fran. alii* aeque in. 220) adventum *Fran. Rig.* 221) in *add. Fran.* 222) quam *abest Rig. et Cod. Pith.* 222a) est *add. Par.* 223) *Distinctionem tollit Iun.* 224) eruperant *Rig.* 225) *alii* consummationem. 226) digerit *affert Rig. e lib. Ursini.*

posteaquam edixit, et tunc *erit Hierusalem conculcatui nationibus* donec adimpleantur tempora nationum allegendarum [227]) scilicet a deo et congregandarum cum reliquiis Israëlis: Inde iam in orbem et in seculum praedicat secundum Ioelem et Danielem et universum concilium prophetarum, futura signa in sole et luna et in stellis, conclusionem [228]) nationum cum stupore; sonitus maris, et motus refrigescentium [229]) hominum, prae metu et expectatione eorum quae immineant orbi terrae. *Virtutes enim*, inquit *), *coelorum commovebuntur, et tunc videbunt filium hominis venientem in nubibus, cum plurimo potentatu et gloria. Ubi autem coeperint ista fieri, emergetis* [230]) *et elevabitis capita vestra, quod redemptio vestra adpropinquaverit* [231]). Et tamen appropinquare eam dixit, non adesse iam: et cum coeperint ista fieri, non cum facta fuerint: quia cum facta fuerint, tunc aderit redemptio nostra, quae eo usque adpropinquare dicitur: erigens interim et excitans animos, ad proximum iam spei fructum. Cuius etiam parabola subtexitur tenerescentium arborum in caulem floris, et dehinc florem frugis antecursorem. **) *Ita et vos cum videritis omnia ista fieri, scitote in proximo esse regnum dei. Vigilate ergo omni tempore, ut digni habeamini effugere omnia ista, et stetis ante filium hominis*, utique per resurrectionem omnibus ante transactis. Ita etsi in agnitione sacramenti fruticat [232]), sed in domini repraesentatione florescit atque frugescit. Quis ergo dominum tam intempestive, tam acerbe excitavit iam ad dexteram dei, ad confringen-

P.252.

*) Matth. 21. **) Matth. 24.

227) allegandarum *Franeq.* *post* reliquo Isr. *Pariss.* 228) conlisionem *alii.* 229) *alii* perfrigescentium *alii* arescentium. 230) evergetis *Cod. Wouw.* 231) adpropinquarit *Fran. Rig.* 232) fructificasset *Rhenan.* fructificat *alii.*

gendam terram secundum Esaiam, quae puto adhuc integra est? Quis inimicos Christi iam subiecit pedibus eius secundum David, quasi velocior patre, omni adhuc popularium coetu
P.253. reclamante[233]) Christianos ad leonem? Quis coelo descendentem Iesum talem conspexit, qualem ascendentem Apostoli viderant, secundum angelorum constitutum? Nulla ad hodiernum tribus ad tribum pectora ceciderunt, agnoscentes quem pupugerunt. Nemo adhuc excepit Heliam, nemo adhuc fugit antichristum, nemo adhuc Babylonis exitum flevit. Est[234]) iam qui resurrexerit[235]) nisi haereticus? Exiit plane iam de corporis sepulchro, etiam nunc febribus et hulceribus obnoxius, et conculcavit iam inimicos, etiam nunc luctari habens cum mundi potentibus. Et utique iam regnat, etiam *nunc caesari quae sunt caesaris*,*) debens.

Cap. XXIII. Docet quidem Apostolus Colossensibus scribens**), *mortuos* fuisse nos aliquando *alienatos* et *inimicos sensus domini*, *cum in operibus pessimis agebamus*; dehinc *consepultos Christo in baptismate*, et *conresuscitatos in eo per fidem efficaciae dei*, *qui illum suscitarit*[236]) *a mortuis*. Et *vos cum mortui essetis in delictis*, *et praeputiatione*[237]) *carnis vestrae*, *vivificavit cum eo*, *donatis vobis omnibus delictis*. Et rursus: *Si cum Christo mortui estis ab elementis mundi*, *quomodo quidam quasi*[238]) *viventes in mundo sententiam fertis?* Sed cum ita nos mortuos faciat
P.254. spiritaliter, ut tamen et corporaliter quandoque morituros agnoscat, utique et resuscitatos, proinde spiritaliter deputans, aeque non negat etiam corporaliter resurrecturos. Denique *si re-*

*) Matth. 22. **) Coloss. 2.

233) clamante *Rig.* 234) Et est *Fran. Rigalt.* 235) resurrexit *alii.* 236) *alii* suscitavit. 237) *alii* praeputio. 238) quasi quidem *Fran.* quid quasi *Iun.*

resurrexistis, inquit, *cum Christo, ea quae sursum sunt quaerite: ubi est Christus in dextera dei residens. Ea quae sursum sunt sapite, non quae deorsum.* Ita animo ostendit resurgere, quo solo adhuc possumus coelestia attingere. Quae non quaereremus[239]), nec saperemus, si possideremus. Subiicit etiam: *Mortui enim estis*, scilicet delictis: non nobis[240]), sed *vita vestra abscondita est cum Christo in deo.* Nondum ergo adprehensa est, quae abscondita est. Sic et Ioannes*): *Et nondum ait manifestum*[241]) *est, quid futuri sumus*[242]). *Scimus quia si manifestaverit*[243]), *similes ei*[244]) *erimus.* Tanto abest, ut simus iam quod nescimus: utique sciturí si iam essemus. Adeo contemplatio est spei in hoc spatio per fidem, non praesentatio[245]): nec possessio, sed expectatio. De qua spe et expectatione Paulus ad Galatas**): *Nos enim spiritu ex fide spem iusticiae expectamus*: non ait tenemus. Iusticiae autem dei dicit ex iudicio quo iudicabitur[246]) de mercede: ad quam pendens et ipse, cum Philippensibus scribit, P. 255. *Si qua*[247]), inquit***), *concurram in resuscitationem*[248]) *quae est a mortuis, non quia iam accepi aut consummatus sum.* Et utique crediderat, et omnia sacramenta cognoverat, vas electionis, doctor nationum, et tamen adiecit: *Persequor autem si*[249]) *adprehendam in quo sum adprehensus a Christo. Eo amplius, ego me, fratres, non puto adprehendisse, unum plane, oblitus posteriorum in priora me extendens, secundum scopum persequor ad palmam incriminationis per quam concurrerem*, utique in resuscitationem a mortuis;

*) Ioh. 3. **) Gal. 5. ***) Phil. 3.

239) quaeremus *Venet.* 240) vobis et *Fran.* nobis ⊥ nostra *Par.* 241) manifestatum *Fran.* 242) simus *Rig.* 243) manifestatus fuerit *alii.* 244) eius *Fran.* 245) repraesentatio *Fran.* 246) iudicabimur *Fran.* 247) *alii* si quo modo. 248) resurrectionem *Fran.* 249) *alii* si quo modo.

tuis, suo tamen tempore, sicut ad Galatas *): *Bene autem facientes ne taedeat: tempore enim suo metemus* 250). Sicut et ad Timotheum **) de Onesiphoro: *Det illi dominus* 251) *invenire misericordiam in illo die.* In quem diem ac tempus et ipsi praecipit ***) *custodire mandatum immaculatum, inreprehensibile, in apparentiam domini Iesu Christi, quam suis temporibus ostendet, beatus et solus potentator* 252), *et rex regnantium et dominus dominantium* de deo dicens: De quibus temporibus et Petrus in Actis †): *Poeniteat vos et resipiscite ad abolenda delicta vestra, ut tempora vobis superveniant refrigerii ex* P. 256. *persona dei, et mittat praedesignatum nobis* 253) *Christum, quem oportet accipere coelos adusque tempora exhibitionis omnium quae locutus est deus ore sanctorum prophetarum.*

CAP. XXIV. Quae 254) tempora, cum Thessalonicensibus disce. Legimus enim ††) *qualiter conversi sitis ab idolis, ad serviendum vivo et vero deo, et ad expectandum a* 255) *coelis filium eius, quem suscitavit ex mortuis, Iesum.* Et rursus †††): *Quae enim spes nostra vel gaudium vel exultationis corona, qua et* 256) *vos coram domino deo nostro Iesu Christo in adventu ipsius?* Item a), *Coram deo et patre nostro in adventum* 257) *domini nostri Iesu Christi, cum universis sanctis eius.* De quorum dormitione minus moerenda 258) docens, simul et tempora resurrectionis exponit, dicens b): *Si enim credimus quod Iesus mortuus sit et resurrexerit, sic et deus eos qui dormierunt, per Iesum adducet cum ipso.* Hoc enim di-ci-

*) Gal. 6. **) 2 Tim. 1. ***) 1 Tim. 6. †) Act. 3. ††) 1 Thess. 1. †††) 1 Thess. 2. a) 1 Thess. 2. b) 1 Thess. 3.

250) metemur *Francq. Rigalt.* 251) *alii* deus. 252) solus potens *alii. Post* respicite *Par.* 253) vobis *Fran. Rig.* 254) Quae haec *Fran. Rig.* 255) e, *Fran. Rig.* 256) ut *Rhen. alii* quam ut et. 257) adventu *Fran.* 258) *alii* miseranda.

cimus vobis in sermone dei[259]: *quod nos qui vivimus, qui remanemus in adventum domini nostri, non praeveniemus eos qui dormierunt.* *) *Quoniam ipse dominus in iussu et in voce archangeli et tuba dei descendet de coelo, et mortui in Christo primi resurgent. Deinde nos qui vivimus, qui simul cum illis tollemur in nubibus obviam Christo*[260] *in aerem: et ita semper cum domino erimus.* Quae vox archangeli, quae tuba dei audita iam, nisi forte in cubiculis haereticorum? Nam etsi tuba dei evangelicus sermo dici potest, qui illos iam vocaret[261]: Sed aut mortui erunt iam corporaliter ut resurrexerint, et quomodo vivunt? aut in nubes erepti? et quomodo hic sunt? miserrimi revera, ut Apostolus pronunciavit, qui in ista tantum vita sperantes habebuntur, excludendo[262], dum praeripiunt quod post illam repromittitur, frustrati circa veritatem, non minus quam Phygelus et Hermogenes. Et ideo maiestas spiritus sancti perspicax eiusmodi sensuum, et in ipsa[263] ad Thessalonicenses epistola **) suggerit: *De temporibus autem et temporum spatiis, fratres, non est necessitas scribendi vobis. Ipsi enim certissime scitis quod dies domini quasi fur nocte ita adveniet. Cum dicent pax et tuta sunt omnia, tunc illis repentinus insistet interitus.* Et in secunda ***), pleniore sollicitudine ad eosdem: *Obsecro*[264] *vos, fratres, per adventum domini nostri Iesu Christi et congregationem nostram ad illum, ne cito commoveamini animo, neque turbemini, neque per spiritum, neque per sermonem,* scilicet pseudoapostolorum[265]: *neque per epistolam* scilicet pseudoprophetarum[266] *ac si per*

P. 257. P. 258.

*) 1 Thess. 4. **) 1 Thess. 5. ***) 2 Thess. 2.

259) domini *Fran.* 260) domino *Fran.* 261) *alii* vocarit. 262) excludendi *Fran.* 263) *forte* prima. 264) autem *additur Fran.* 265) pseudoprophetarum *Franeq.* 266) pseudoapostolorum *Fran.*

per nostram, quasi insistat[267]) *dies domini. Ne quis vos seducat ullo modo: quod nisi veniat abscessio primo*, huius utique regni, *et reveletur delinquentiae homo*, id est, antichristus, *filius perditionis, qui*[268]) *adversatur et superextollitur in omne quod deus dicitur, vel religio, uti sedeat in templo dei, adfirmans deum se. Nonne meministis quod cum apud vos essem, haec dicebam vobis? Et nunc quid*[269]) *teneat*[270]) *scitis ad revelandum eum in suo tempore. Iam enim arcanum iniquitatis agitatur, tantum qui nunc tenet teneat, donec de medio fiat:* quis? nisi Romanus status, cuius abscessio in decem reges dispersa antichristi[271]) superducet: *et tunc revelabitur iniquus, quem dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, et evacuabit apparentia adventus sui. Cuius est adventus secundum operationem satanae in omni virtute et signis atque portentis mendacii, et in omni seductione iniustitiae eis qui pereunt.*

Cap. XXV. Etiam in Apocalypsi[272]) *) ordo temporum sternitur, quem *martyrum*
P. 259. quoque *animae sub altari* ultionem et iudicium flagitantes sustinere didicerunt: **) ut prius et orbis *de pateris angelorum*, plagas suas ebibat, et prostituta illa civitas a decem regibus dignos exitus referat, et bestia antichristus cum suo pseudopropheta certamen ecclesiae inferat: atque ita diabolo in abyssum interim religato[273]), primae resurrectionis praerogativa de soliis ordinetur; dehinc et igne[274]) dato, universalis resurrectionis censura de libris iudicetur. Cum igitur et status temporum ultimorum scripturae notent, et totam Christianae spei frugem in exordio[275]) seculi col-

*) Apoc. 6. **) Apoc. 6. 15. 16. 17. 19. 20.

267) instat *Ven.* 268) quia *Fran.* 269) qui *Rhen.* 270) detineat *Fran. Paris.* 271) antichristum *Fran. Paris.* 272) Ioannis *additur Fran. Rig.* 273) relegato *Fran. Par.* 274) igni *Fran.* 275) exodio *Rig.*

collocent: apparet autem[276]) tunc adimpleri totum quodcunque nobis a deo repromittitur: et vacat, quod hic iam ab haereticis vindicatur; aut, si et agnitio sacramenti, resurrectio[277]) salva utique illa creditur, quae in ultimo praedicatur; et sequitur, ut eo ipso quo[278]) haec spiritalis vindicetur[279]), illa corporalis praeiudicetur. Quia si nulla tunc annunciaretur, merito sola haec et tantummodo spiritalis vindicaretur. Cum vero et in ultimum tempus educitur[280]), corporalis agnoscitur, quia non et tunc spiritalis annunciatur. Cur enim iterum annunciaretur resurrectio eiusdem conditionis, id est spiritalis: cum aut nunc eam deceret expungi sine ulla differentia temporum, aut tunc sub omni clausula temporum[281])? Ita nobis magis competit etiam spiritalem defendere resurrectionem ab ingressu fidei, qui plenitudinem eius agnoscimus exitum[282]) seculi. P. 260.

Cap. XXVI. Unum adhuc respondebo ad propositionem priorem allegoricarum scripturarum: licere et nobis corporalem resurrectionem de patrocinio figurati proinde eloquii prophetici vindicare. Ecce enim divina[283]) primordio sententia terram hominem pronunciando: *Terra es, et in terram ibis*, secundum substantiam scilicet carnis, quae de terra erat sumpta, et quae prior homo fuerat appellata, sicut ostendimus: dat mihi disciplinam in carnem quoque interpretandi, siquid irae vel gratiae in terram deus statuit: quia nec proprie terra iudicio eius obnoxia est, quae nihil boni seu mali admisit. *Maledicta* qui-

276) aut *Fran. Rig.* 277) est *addunt Fran. Rig.* 278) quod *Rhen.* 279) vindicatur *Rig.* 280) edicitur *Fran. Rig.* 281) clausura *Paris. et abest* temporum. 282) exitu *Fran.* 283) in *add. Fran. Rig.*

quidem, quod [284]) *hauserit sanguinem**). Sed et hoc ipsum in figuram carnis homicidae. Nam etsi iuvari seu laedi habet terra [285]) quoque, propter hominem, uti ille iuvetur, sive laedatur per consistorii sui exitus: quo magis ipsa pensabit, quae propter illum etiam terra patietur. Itaque et cum comminatur terrae deus, carni potius comminari eum dicam: et cum quid terrae pollicetur, carni
P. 261. potius polliceri eum intelligam, ut apud David**): *Dominus regnavit, exultavit* [286]) *terra*: id est, caro sanctorum, ad quam pertinet regni divini fructus. Dehinc subiungit: *Vidit et concussa est terra. Montes sicut cera liquefacti sunt a facie domini*: caro scilicet prophanorum: et *videbunt enim eum, in quem* [287]) *confixerunt*. Atque adeo si simpliciter de terrae [288]) elemento utrumque existimabitur pronunciatum, quomodo congruet, et concuti et liquefieri eam a facie domini, quo supra regnante exultavit? Sic et apud Esaiam***). *bona terrae edetis*. Bona carnis intelligentur, quae illam manent in regno dei reformatam et angelificatam: et consecuturam quae *nec oculus vidit nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt*†). Alioquin satis vanum, ut ad obsequium deus fructibus agri, et cibariis vitae huius invitet: quae etiam inreligiosis et blasphemis semel homini addicta conditione communicat, *pluens super bonos et malos, et solem suum mittens* [289]) *super iustos et iniustos*††). Felix nimirum fides, si ea consecutura est [290]), quibus hostes dei et Christi, non modo utuntur, verum etiam abutuntur, ipsam conditionem co-
len-

*) Genes. 4. **) Ps. 96. ***) Es. 1. †) 1 Cor. 2. ††) Matth. 5.

284) quae *Fran. Rigalt.* 285) id *add. Fran. Rig.* 286) exultet *Fran. Paris. Rig.* 287) eum qui *Francq.* eum quem *Iun.* in quem *Cod. Wouwer.* 288) terra *Fran. Rig.* 289) emittens *Fran. Rig.* 290) sunt *Rhen.*

lentes adverſus conditorem: bulbos et tubera in terra [291]) bonis deputabis, domino pronunciante, ne in pane quidem victurum hominem. P. 262.
Sic Iudaei terrena ſolummodo ſperando, coeleſtia amittunt, ignorantes et panem de coeleſti repromiſſum, et oleum divinae unctionis, et [292]) vinum ſpiritus, aquam [293]) animae vigorantis ex vite Chriſti. Sicut et ipſam terram ſanctam, Iudaicum proprie ſolum reputant, carnem potius domini interpretandam, quae exinde et in omnibus Chriſtum indutis, ſancta ſit terra, vere ſancta, per incolatum ſpiritus ſancti: vere lacte et melle manans, per ſuavitatem ſpei ipſius: vere Iudaea, per dei familiaritatem; non enim qui manifeſto Iudaeus ſed qui in occulto, ut et templum [294]) eadem ſit et Hieruſalem; audiens ab Eſaia *), *exurge, exurge Hieruſalem, indue* [295]) *fortitudinem brachii tui, Exurge ſicut in primordio* [296]), ſcilicet in illa integritate qua [297]) fuerat ante delictum transgreſſionis. Quae enim in eam Hieruſalem voces eiusmodi competent [298]) exhortationis et advocationis, quae occidit prophetas et lapidavit ad ſe miſſos, et ipſum poſtremo dominum ſuum confixit? Sed nec ulli omnino terrae [299]) ſalus repromittitur, quam oporteret cum totius mundi habitu praeterire. Etiam ſi quis audebit terram ſanctam paradiſum potius argumentari, quam P. 263.
et [300]) patrum dici capiat, Adae ſcilicet et Evae: proinde et in paradiſum reſtitutio carni videbitur repromiſſa, quae eum incolare et cu-

*) Eſ. 51.

291) terrae *Fran. Pariſ. Rig.* 292) aquam ſpiritus et *add. Fran. Rig.* 293) ſpiritus aquam *abeſt Fran.* 294) dei *add. Fran. Rig.* ad eadem *Pariſ.* 295) induere *Fran. Rig.* 296) diei *Fran. Rig. add.* 297) quae *Fran. Rig.* 298) competerent *Rig.* 299) terrae *abeſt Rig.* 300) etiam *Fran.*

custodire sortita est, ut talis illuc homo revocetur, qualis inde pulsus [301]) est.

Cap. XXVII. Habemus etiam vestimentorum in scripturis mentionem ad spem carnis allegorizare, quia et Apocalypsis Iohannis *), *hi sunt*, ait, *qui vestimenta sua non coinquinaverunt cum mulieribus*, virgines scilicet significans, et *qui semetipsos castraverunt propter regna coelorum*. Itaque in albis erunt vestibus, id est, in claritate, in nube carnis, et in evangelio indumentum nuptiale, sanctitas carnis agnosci potest. Itaque Esaias docens quale ieiunium elegerit dominus cum subiicit de mercede bonitatis, *tunc*, inquit **), *lumen tuum temporaneum erumpet et vestimenta tua citius orientur*, non subsericam [302]) utique nec pallium, sed carnem, volens accipi ortum carnis resurrecturae, de mortis occasu praedicavit. Adeo nobis quoque suppetit allegorica defensio corporalis resurrectionis. Nam et cum legimus ***) *Populus meus introite in cellas promas, quantulum, donec ira mea praetereat*, sepulchra erunt cellae promae, in quibus paulisper requiescere habebunt, qui in finibus seculi sub ultima ira per
P. 264. Antichristi vim excesserint. Aut cur cellarum promarum potius vocabulo usus est, et non alicuius loci receptorii, nisi quia in cellis promis caro salita usui reposita servatur, depromenda illinc suo tempore? proinde enim et corpora medicata condimentis sepulturae, mausoleis et monumentis sequestrantur, processura inde cum iusserit dominus. Quod cum ita intelligi congruat, et quae enim ab ira dei cellariorum nos refugia servabunt? hoc ipso quod [303]) ait, *donec ira praetereat* quae extinguet antichristum, post iram ostendit pro-

ces-

*) Apoc. 3. et 4. **) Es. 58. ***) Es. 26.

301) depulsus *alii*. 302) subscribam *Rhen.* subsericam (ὑφεστριδα) *Iun.* 303) quo *Fran.*

cessuram carnem de sepulchro[304]), in quod ante iram fuerit illata. Nam et de cellariis non aliud affertur quam quod infertur, et post antichristi eradicationem agitabitur resurrectio.

CAP. XXVIII. Scimus autem sicut vocibus ita et rebus prophetatum. Tam dictis quam et factis praedicatur resurrectio *). cum Moyses manum in sinum condit et emortuam profert, et rursus insinuat et vividam explicat, nonne hoc de toto homine portendit, siquidem trina virtus dei per illa trina signa denotabatur[304a]) cum suo ordine primo diabolum serpentem quamquam formidabilem subactura homini, dehinc carnem de sinu mortis retractura[305]), atque ita omnem sanguinem executura[306]) in iudicium. De quo apud eundem prophetam **) *quoniam et vestrum, inquit deus, sanguinem exquiram de omnibus bestiis, et de manu hominis et de manu fratris exquiram eum.* Porro nihil exquiritur nisi quod reposcitur: nihil reposcitur nisi, quod et redditur, et utique reddetur, quod ultionis nomine reposcetur et exquiretur. Neque enim vindicari poterit, quod omnino non fuerit. Erit autem dum restituitur, uti vindicetur. In carnem itaque dirigitur, quicquid in sanguinem praedicatur, sine qua non erit sanguis. Caro suscitabitur, ut sanguis vindicetur. Sunt et quaedam ita pronunciata, ut allegoriae quidem nubilo careant: nihilominus tamen ipsius simplicitatis suae sitiant interpretationem, quale est apud Esaiam: *Ego occidam et vivificabo* ***). Certe postea quam occiderit, vivificabit. Ergo per mortem occidens, per resurrectionem vivificabit. Caro est autem quae occiditur[307]) per mortem, caro ita- P. 265.

*) Exod. 4. **) Gen. 9. ***) Es. 38.

304) sepulchris *Franeq.* 304 a) notabatur *Paris.* 305) retractatura *Rig.* 306) exquisitura *Iun.* 307) occiderit *Rhen.*

itaque et vivificabitur per resurrectionem. Certe si occidere carni animam eripere est, vivificare, contrarium eius, carni animam referre est: caro resurgat necesse est, cui anima per occisionem erepta, referenda est per vivificationem.

Cap. XXIX. Igitur si et allegoricae scripturae, et argumenta rerum, et simplices voces resurrectionem carnis, quanquam sine nominatione ipsius substantiae subradiant 308): quanto magis quae hanc spem 309) in ipsas substantias corporales speciali 310) mentione determinant,
P. 266. non erunt deducendae in quaestionem? Accipe Ezechielem *): Et *facta est*, inquit, *super me manus domini, et extulit me in spiritu dominus et posuit me in medio campi. Is erat ossibus refertus, et circumduxit me super ea per circuitum; et ecce multa super faciem campi, et ecce arida satis. Et ait ad me: Fili hominis si vivent ossa ista? Et dixi: Adonai domine tu scis. Et ait ad me: propheta in ossa haec et dices: Ossa arida audite sermonem domini. Haec dicit dominus adonai, ossibus istis: Ecce ego adfero in vos spiritum et vivetis; et dabo in vos spiritum, et reducam vos in* 311) *carnes et circumdabo in vobis cutem* 312); *et dabo in vobis spiritum, et vivetis* 313), *et cognoscetis quod ego dominus. Et prophetavi secundum praeceptum, et ecce vox dum propheto et ecce motus; et accedebant ossa ad ossa. Et vidi, et ecce super ossa nervi et caro ascendit: et circumpositae sunt eis cutes* 314), *et spiritus in eis non erat. Et ait ad me: propheta ad spiritum fili hominis propheta et dices ad spiritum: Haec dicit dominus adonai: A quatuor ventis veni spiritus et spira in istis interemptis et vivant. Et prophetavi ad spiritum, sicut prae-*

*) Ezech. 37.

308) *alii* obradiant. 309) speciem *Rig.* 310) spiritali *Fran.* 311) in vos *Fran.* 312) circumdabo vobis cutem *Franeq.* 313) et dabo in vos — et vivetis *absunt Ven.* 314) carnes *Rhen.*

praecepit mihi, et introivit in ea spiritus, et vixerunt et steterunt[315]) *super pedes suos valentia magna satis. Et ait ad me: Fili hominis, ossa ista* P. 267.
omnis domus Israël est. Ipsi dicunt: Exaruerunt ossa nostra, et periit spes nostra, avulsi sumus in eis. Propterea propheta ad eos: Ecce ego patefacio sepulchra vestra, et eveham vos de sepulchris vestris populus meus, et inducam vos in terram Israël: et cognoscetis quod ego dominus aperuerim[316]) *sepulchra vestra et eduxerim vos de sepulchris vestris populus meus, et dabo vobis*[317]) *spiritum et vivetis et requiescetis in terra vestra, et cognoscetis quod ego dominus locutus sim et fecerim, dicit dominus.*

CAP. XXX. Hanc quoque praedicationem scio qualiter concutiant in allegoriae argumentationem: quia dicendo *ossa ista omnis domus est Israel*, in imaginem[318]) ea fecerit Israëli, sed[319]) a propria conditione transtulerit, atque ita figuratam esse non veram resurrectionis praedicationem. Statum enim Iudaeorum deformari quodammodo emortuum et exaridum et dispersum in campo orbis. Itaque et imaginem resurrectionis in illum allegorizari, quia recolligi habeat et recompingi os ad os, id est tribus ad tribum, et populus ad populum: et recorporari carnis facultatem[320]) nervis regni. Atque ita de sepulchris, id est de habitaculis captivitatis tristissimis atque teterrimis P. 268.
educi, et refrigerii nomine respirari, et vivere exinde in terra sua Iudaea. Et quid post haec? morientur sine dubio et quid post mortem? Nulla, opinor resuscitatio, si non haec erit ipsa, quae Ezechieli revelatur. Sed enim et alias praedicatur resurrectio, ergo et[321]) haec

315) constiterunt *Fran. Rig.* 316) aperui *Rhen.* 317) in vos. 318) Israël est *Rig.* imaginem. 319) et *Franeq. Rigalt.* 320) carnibus facultatum et *Rigalt.* 321) aut *Ian.*

haec erit, et temere in statum eam Iudaicarum rerum convertunt. Aut si alia est illa quam defendimus, nihil mea interest, dum sit et corporum resurrectio, sicut et rerum Iudaicarum. Denique hoc ipso quod recidivatus Iudaici status de recorporatione et redanimatione [322]) ossium figuratur, id quoque eventurum ossibus probatur. Non enim posset de ossibus figura componi, si non idipsum et ossibus eventurum esset. Nam etsi figmentum veritatis in imagine est, imago ipsa in veritate est sui. Necesse est esse prius sibi, quo alii configuretur. De vacuo similitudo non competit. De nullo parabola non convenit. Ita oportebit ossium quoque credi reviscerationem et respirationem qualis dicitur, de qua possit exprimi Iudaicarum rerum reformatio qualis adfingitur. Sed magis religiosum est veritatem de suae veritute [323]) simplicitatis defendi, quam sensus divinae propositionis expostulat. Si enim ad res Iudaicas spectaret haec visio: statim revelato situ ossium subiecisset: *Ossa ista omnis domus Israelis est*, et cetera deinceps. At cum ostensis ossibus de propria spe eorum,
P. 269. quid [324]) obloquitur, nondum nominato Israele, et fidem tentat prophetae: *Fili hominis, si vivent ossa*, [325]) ut et ille responderet, *domine tu scis*. Non utique deus prophetae fidem de ea re tentasset, quae futura non esset, quam nunquam Israel audisset, quam credi non oporteret. Sed quoniam praedicabatur quidem resurrectio mortuorum, Israel vero pro sua incredulitate diffidens scandalizabatur: et aspiciens habitum senescentis sepulturae desperabat resurrectionem, vel non in eam potius animum dirigebat, sed in circumstantias suas; idcirco deus et prophetam quasi [326]) et ipsum

in du-

322) readunatione *Fran.* 323) auctoritate *Fran. Rig.* de sua auctoritate et simplicitate *Paris.* 324) qui *Fran.* 325) haec *add. Fran. Rig.* 326) qua *Rig.*

dubium praeſtruxit ad conſtantiam praedicationis, revelato ordine reſurrectionis, et populo id credendum mandavit, quod prophetae revelavit, ipſos dicens eſſe oſſa, quae erant reſurrectura, qui non credebant reſurrectura. Denique in clauſula, et *cognoſcetis*, inquit, quod *ego dominus locutus ſim, et fecerim*, id utique facturus, quod fuerat locutus. Ceterum non id facturus quod locutus, ſi aliter facturus, quam locutus.

Cap. XXXI. Plane ſi et populus allegorice muſſitaret, oſſa ſua arefacta, et ſpem ſuam perditam, diſperſionis exitum[327]) querulus, merito videretur[328]) et deus figuratam deſperationem figurata promiſſione conſolatus. Sed cum diſperſionis quidem iniuria nondum popu- P.270.
lo accidiſſet, reſurrectionis vero ſpes apud illum ſaepiſſime cecidiſſet, et[329]) manifeſtus eſt de corporum interitu labefactans fiduciam reſurrectionis: ita et deus eam reſtruebat fidem, quam populus deſtruebat. Quanquam etſi aliqua praeſentium rerum tunc conflictatione haerebat[330]) Iſrael, non idcirco in parabola accipienda eſſet revelationis intentio, ſed in teſtationem reſurrectionis: ut in illam ſpem erigeret illos aeternae ſcilicet ſalutis et neceſſarioris reſtitutionis, et averteret a reſpectu praeſentium rerum. Ad hoc enim et alibi prophetes: *Exibitis de ſepulchris velut vituli de vinculis ſoluti, et conculcabitis inimicos.* Et rurſus: *Gaudebit cor veſtrum, et oſſa veſtra velut herbae*[331]) *orientur:* quia et herba de diſſolutione et corruptela ſeminis reformatur. In ſumma: ſi proprie in Iſraëlis ſtatum reſurgentium oſſium imago contenditur, cur etiam non Iſraëli tantummodo, verum et omnibus gentibus ea-

327) exitu *Fran.* 328) videtur *alii.* 329) ut *Latin.* 330) moerebat *Franeq. Rigalt.* 331) velociter *mendoſe Rhenan.*

dem spes annunciatur, et recorporandarum et redanimandarum reliquiarum, et de sepulchris excitandorum[332]) mortuorum? de omnibus enim dictum est: *Vivent mortui, et exurgent de sepulchris: ros enim qui a te est, medela est ossibus eorum.* Item alibi: *Veniet adorare omnis caro in conspectu meo*, dicit dominus: quando? cum praeterire coeperit habitus mundi P. 271. huius. Supra enim, *quemadmodum coelum novum et terra nova, quae ego facio in conspectu meo dicit dominus, ita stabit semen vestrum.* Tunc ergo quod subiicit, implebitur. Et *exibunt*, utique de sepulchris, et *videbunt artus eorum qui impie egerunt: quoniam vermis illorum non decidet, et ignis eorum non extinguetur: et erunt conspectui omni carni*, scilicet quae resuscitata et egressa de sepulchris dominum pro hac gratia adorabit.

Cap. XXXII. Sed ne solummodo eorum corporum resurrectio videatur praedicari, quae sepulchris demandantur, habes scriptum *): *Et mandabo piscibus maris et eructabunt ossa quae sunt comesta, et faciam*[333]) *compaginem ad compaginem, et os ad os.* Ergo, inquis, et pisces resuscitabuntur et ceterae bestiae et alites carnivorae, ut vomant[334]) quos comederunt: quia et apud Moysen legis exquiri sanguinem de omnibus bestiis? non utique. Sed idcirco nominantur bestiae et pisces in redhibitionem[335]) carnis et sanguinis, quo magis exprimatur resurrectio etiam devoratorum corporum, cum de ipsis devoratoribus exactio edicitur. Puto autem huius quoque divinae potestatis documentum idoneum Ionam cum incorruptus utraque substantia[336]) carne atque anima, de

alvo

*) Ap. 3.

332) exsuscitandorum *Fran. Rig.* 333) facient *Rhen.* 334) revomant *Fran. Rig.* 335) redhibitione *Fran.* 336) utramque substantiam carnem atque animam *Rig.*

alvo piscis evolvitur[337]), et utique triduo concoquendae carni viscera ceti sufficeissent, P. 272.
quam[338]) capulum, quam sepulchrum; quam senium requietae atque conditae[339]) alicuius sepulturae: salvo eo, quod et bestias feras[340]) in Christianum vel maxime nomen homines, vel ipsos etiam iniquitatis angelos figuravit, de quibus sanguis exigetur per ultionem pensandam. Quis ergo discendi magis adfinis, quam praesumendi: et credendi diligentior, quam contendendi: et divinae potius sapientiae religiosus, quam suae libidinosus, audiens aliquid a deo destinatum in carnes, et cutes, et nervos, et ossa, aliud quid haec commentabitur, quasi non in hominem destinetur, quod in istas substantias praedicatur? Aut enim nihil in hominem destinatur, non liberalitas regni, non severitas iudicii, non quodcunque est resurrectio: aut si in hominem destinatur, necesse est in eas substantias destinetur, ex quibus homo structus est, in quem destinatur. Illud etiam de argutissimis istis demutatoribus ossium, et carnium, et nervorum, et sepulchrorum requiro, cur siquando in animam quid pronunciatur, nihil aliud animam interpretantur, nec transfigunt[341]) ea in alterius rei argumentum? Cum vero in aliquam speciem corporalem quid edicitur, omnia potius adseverant, quam quod nominatur? Si corporalia parabolae, ergo et animalia. Si non et animalia, ergo nec corporalia. Tam enim corpus homo, quam et P. 273.
anima, ut non possit altera species admittere aenigmata, altera excludere.

Cap. XXXIII. Satis haec de prophetico instrumento, ad Evangelia nunc provoco. Hic quoque occursurus prius eidem astutiae eorum qui

337) evomitur *Latin.* 338) *alii* qua *Rhen. putabat leg.* quasi. 339) reconditae *Fran. Rig.* 340) feros *Fran. Rig.* 341) transfigurant *Fran.*

qui proinde et dominum omnia in parabolis pronunciasse contendunt, quia scriptum est: *Haec omnia locutus est Iesus in parabolis: et sine parabola non loquebatur ad illos*, scilicet[342]) Iudaeos. Nam et discipuli: *Quare*, aiunt, *in parabolis loqueris?* et dominus: *Propterea in parabolis loquor ad eos, ut videntes non videant, et audientes non audiant:* secundum Esaiam, Quod si ad Iudaeos in parabolis, [iam non ad omnes. Si non ad omnes in parabolis,] [343]) iam non semper nec omnia parabolae, sed quaedam et ad quosdam. Ad quosdam autem dum ad Iudaeos. Nonnunquam plane et ad discipulos. Sed quomodo referat scriptura, considera. Dicebat autem et parabolam ad eos: ergo et non parabolam dicebat: quia non notaretur cum parabolam loquebatur, si ita semper loquebatur: et tamen nullam parabolam[344]) non aut ab ipso invenias edisseratam, ut de seminatore in verbi administratione, aut a commentatore evangelii praeluminatam, ut iudicis superbi et viduae instantis ad perseverantiam orationis: aut ultro coniectandam, ut arboris fici
P. 274. dilatae in spem, ad instar Iudaicae infructuositatis. Quod si nec parabolae adumbrant[344 a]) evangelii lucem, tanto abest ut sententiae et definitiones, quarum aperta natura est, aliter quam sonant, sapiant. Definitionibus autem et sententiis dominus edicit, sive iudicium, sive regnum dei, sive resurrectionem. *Tolerabilius erit*, inquit*), *Tyro, et Sidoni in die iudicii:* et **), *dicite illis quod adpropinquaverit regnum dei:* et ***), *Retribuetur tibi in resurrectione iustorum.* Si nomina absolute[345]) sunt rerum, id est iudicii et regni dei, et resurrectionis, ut nihil eorum in parabolam comprimi pos-

*) Matth. 11. **) Matth. 10. ***) Luc. 14.

342) ad *Rig.* 343) *Uncinis inclusa absunt a Veneta.* 344) parabolam *abest Paris.* 344 a) obumbrant *Paris.* 345) absoluta *Fran. Paris.*

poſſit: nec ea in parabolas compellantur, quae ad diſpoſitionem [346]) et transactionem, et paſſionem regni, iudicii, et reſurrectionis praedicantur: atque ita corporalia defendentur [347]); ut corporalibus deſtinata: id eſt, non ſpiritalia, quia non figurata. Nam et ideo praeſtruximus [348]) tam corpus animae, quam et carnis obnoxium eſſe mercedibus pro communi operatione penſandis, ne corporalitas animae occaſionem ſubminiſtrans figurarum, corporalitatem carnis excludat: cum utramque participem et regni, et iudicii, et reſurrectionis oporteat credi: et nunc eo pergimus, uti corporalitatem carnalem proprie demonſtremus a domino ſignificari in omni reſurrectionis mentione, ſalva animali, quam et ipſam pauci receperunt.

Cap. XXXIV. In primis cum ad hoc veniſſe P. 375.
ſe dicit, uti quod periit, ſalvum faciat. Quid dicis? periſſe hominem? ſine dubio [348a]). Totumne an ex parte? utique totum. Siquidem transgreſſio quae perditionis humanae cauſa eſt, tam animae inſtinctu ex concupiſcentia, quam et carnis actu ex deguſtatione commiſſa, totum hominem elogio transgreſſionis inſcripſit, atque exinde merito perditionis implevit. Totus itaque ſalvus fiet, qui perit [349]) totus delinquendo [350]): niſi ſi et ovis illa ſine corpore amittitur, et ſine corpore revocatur. Nam ſi caro quoque eius cum anima, quod pecus totum eſt, humeris boni paſtoris advehitur, ex utraque utique ſubſtantia reſtituendi hominis exemplum eſt. Aut quam indignum deo, dimidium hominem redigere in ſalutem? pene minus facere, cum etiam ſecularium prin-

346) diſpenſationem *Rig.* 347) defendantur *Rig.* 348) praeſtrinximus *Rhen.* 348 a) Quid dicas periiſſe? hominem ſine dubio *Rig.* 349) periit *Fran.* 350) totus *add. Fran.*

principum plena semper indulgentia vindicetur. Diabolus validior in hominis iniuriam intelligitur, totum eum elidens: deus infirmior renunciabitur, non totum eum relevans? Atqui et Apostolus suggerit: *Ubi delictum abundaverit, illic gratiam superabundasse.* Quomodo denique salvus habebitur, qui poterit et perditus dici? carne scilicet perditus, anima vero salvus: nisi quod iam et anima in perdito constituatur necesse est, ut salva effici possit, id
P. 276. enim salvum effici oportebit quod perditum fuerit. Porro autem recipimus animae immortalitatem, ut perdita non in interitum credatur, sed in supplicium, id est in gehennam. Et si ita est, iam non animam spectabit salus salvam scilicet sua natura per immortalitatem, sed carnem potius quam interibilem constat apud omnes. Aut si et anima interibilis, id est, non immortalis quod et caro, iam et carni forma illa ex aequo perficere debebit, proinde mortali et interibili: quia[351]) id quod perit, salvum facturus est dominus. Nolo nunc contentioso fune deducere, hac, an illac hominem perditio depostulet[352]), dum utrinque eum salus destinet, in ambas substantias peraequata. Ecce enim ex quacunque substantia hominem perisse praesumpseris, ex altera non perit. Salvus ergo erit iam ex qua non perit, et salvus nihilominus fiet, ex qua perit. Habes totius hominis restitutionem, dum et, quodcunque eius perit, salvum facturus est dominus: et quodcumque non perit, utique non erit perditurus. Quis ultra de utriusque substantiae securitate dubitabit[353]), cum altera[354]) salutem consecutura sit, altera amissura eam non sit? et tamen adhuc sensum rei exprimit dominus: *ego*, dicens*), *veni*, *non*

*) Ioh. 6.

351) qua *Fran.* 352) postulet *Rig.* 353) dubitavit *Fran.* 354) alterutra *Rhen.*

non ut meam, sed ut patris, qui me misit, faciam voluntatem. Quam oro te? ut omne quod dedit mihi non perdam ex eo quicquam, sed resuscitem illud in novissima die. Quid a patre Christus acceperat, nisi quod et induerat? hominem sine dubio, carnis animaeque texturam. Neutrum ergo eorum quae accepit perire patietur: imo nec quicquam utriusque, imo nec modicum. Quod si modicum caro, ergo nec carnem: quia nec modicum, nec quicquam[355]). Atqui si non et carnem resuscitabit novissima die, iam non modicum patietur perire de homine, sed pro tanta dixerim parte prope totum. Ingerens amplius: *Hoc*[356]) *est patris voluntas, ut omnis qui aspicit*[357]) *filium et credit in eum, habeat vitam aeternam; et suscitem illum novissima die;* plenitudinem extruit resurrectionis: distribuit enim utrique substantiae per officia propriam[358]) mercedem salutis, et carni per quam filius[359]) aspiciebatur, et animae per quam credebatur. Ergo dices, illis erit promissa res, a quibus Christus videbatur. Sit plane ita, ut et ad nos eadem spes inde manaverit. Nam si videntibus et idcirco credentibus fructuosa tunc fuerunt opera carnis atque animae, multo magis nobis. Feliciores enim qui non vident[360]) et credunt, quando et si illis negaretur carnis resurrectio, certe felicioribus competisset. Quomodo enim felices, si ex parte perituri? P.277.

Cap. XXXV. Sed et praecipit *eum potius timendum, qui corpus et animam occidat in gehennam*, id est dominum solum: non qui *corpus occidant, animae autem nihil nocere possint*, id est humanas potestates. Adeo hic et anima immortalis natura recognoscitur, quae non pos- P. 278.

355) quia nec quicquam *add. Fran.* 356) haec *Fran.* 357) videt *Rigalt. Paris.* 358) priora *Par.* 359) hominis *add. Rhen.* 360) viderunt *Fran. Paris.*

poſſit occidi ab hominibus, et carnis eſſe mortalitatem, cuius ſit occiſio. Atque ita reſurrectionem quoque mortuorum carnis eſſe, quae in gehennam niſi reſuſcitata non poterit occidi. Sed quoniam et hic de interpretatione corporis quaeſtio cavillatur, ego corpus hominis non aliud intelligam, quam omnem iſtam ſtruem carnis, quoquo genere materiarum concinnatur atque variatur, quod videtur 360a), quod tenetur, quod denique ab hominibus occiditur. Sic et parietis corpus non aliud admittam, quam caementa, quam ſaxa, quam lateres. Si quis arcanum aliquod corpus inducit, oſtendat, revelet, probet ipſum eſſe etiam quod occidatur ab homine, et de illo erit dictum: item ſi animae corpus opponitur 361), vacabit aſtutia. *Cum enim utrumque proponitur, corpus atque animam occidi in gehennam, diſtinguitur corpus ab anima, et relinquitur intelligi corpus, id quod in promptu ſit, caro ſcilicet; quae ſicut occidetur 362) in gehennam, ſi non magis a deo timuerit occidi, ita et vivificabitur in vitam aeternam, ſi maluerit ab hominibus potius interfici. Pro-
P. 279. inde ſiquis occiſionem carnis atque animae in gehennam, ad interitum et finem utriusque ſubſtantiae arripiet: non ad ſupplicium quaſi conſumendarum, non quaſi puniendarum: recordetur ignem gehennae aeternum praedicari, in poenam aeternam, et inde aeternitatem occiſionis agnoſcat, propterea humanae ut temporali praetimendam. Tunc et aeternas ſubſtantias credet, quarum aeterna ſit occiſio in poenam. Certe cum poſt reſurrectionem corpus cum anima occidi habeat 363) in gehennam, ſatis de utroque conſtabit, et de carnali reſurrectione, et de aeterna occiſione. Abſurdiſſimum alioquin ſi idcirco reſuſcitata caro

oc-

360 a) quod videtur *abeſt Venet.* 361) opponit *Fran.* 362) occiditur *Rig.* 363) a deo *add. Fran.*

occidatur in gehennam, uti finiatur, quod et non resuscitata pateretur. In hoc scilicet reficietur ne sit, cui non esse iam evenit. Eidem nos spei fulciens, passerum quoque subiungit[364]) exemplum, quod *ex duobus non cadat alter*[365]) *in terram sine dei voluntate:* ut et carnem quae ceciderit in terram, proinde credas et resurgere posse per eiusdem dei voluntatem. Nam etsi passeribus hoc non licet, sed nos multis passeribus antestamus, eo quod cadentes resurgamus. Quorum denique capillos capitis omnes numeratos[366]) adfirmans[367]), salvos utique repromittit. Perituros enim quae ratio in numerum redegisset? nisi quia hoc est ut *omne quod pater mihi dedit, non perdam ex eo quicquam* *): id est, nec capillum, sicut nec oculum, nec dentem. **) Ceterum unde erit fletus et dentium frendor, nisi ex oculis et ex[367a]) dentibus? occiso scilicet etiam corpore in gehennam, et detruso in tenebras exteriores, quae oculorum propria sunt tormenta. Si quis in nuptiis minus dignis operibus fuerit indutus, constringendus statim manibus et pedibus, utpote qui cum corpore surrexerit. Sic ergo et recumbere ipsum in dei regno, et sedere in thronis[368]) Christi, et assistere tunc ad dexteram[369]) vel sinistram, et edere de ligno vitae, corporalis dispositionis fidelissima indicia sunt. P. 280.

CAP. XXXVI. Videamus nunc an et Sadducaeorum versutiam elidens, nostram magis sententiam erexerit. Causa opinor quaestionis, fuit destructio resurrectionis. Siquidem Sadducaei neque animae neque carnis admittunt

*) Ioh. 6. **) Matth. 8, 13. 22.

364) subiunxit *Rig.* 365) unus *Iun.* 366) enumeratos *Rig.* 367) adfirmat *Rig.* 367 a) ex *abest Paris.* 368) *Fran. add.* duodecim. 369) ad dexteram tunc *Rigalt.*

tunt salutem: et ideo ex qua vel maxime specie resurrectionis fides labefactatur, ex ea[370]) argumentum problemati suo accommodaverunt: de carnis scilicet obtentu nupturae necne post resurrectionem, sub eius mulieris persona, quae septem fratribus nupta, in dubio haberetur, cui eorum restitueretur. Porro serventur sensus tam quaestionis quam responsionis, et controversiae occursum est. Si enim Sadducaei quidem respuebant resurrectionem, dominus autem eam confirmat[371]), et scripturarum ignaros increpans, earum scilicet quae resurrectionem praedicassent, et virtutis dei incredulos, idoneae utique mortuis resuscitandis, postremo subiicens: quam[372]) autem mortui resurgant; sine dubio, et confirmando esse quod negabatur: id est, resurrectionem mortuorum apud dominum[373]) vivorum: tadem quoque eam confirmabat esse, qualis negabatur, utriusque scilicet substantiae humanae. Neque enim si nupturos tunc negabit, ideo nec resurrecturos demonstrabit[374]). Atqui filios resurrectionis appellat[375]), ut per eam quodammodo nasci habentes, postquam non nubent, sed resuscitati; *similes enim erunt angelis*: qua non nupturi, quia nec morituri, sed qua transituri, in statum angelicum, per indumentum illud incorruptibilitatis, per substantiae resuscitatae tamen demutationem. Ceterum ne quaereretur, nupturi, sive morituri, necne rursus essemus, si non eius vel maxime substantiae restitutio in dubium vocaretur, quae proprie et morte et nuptiis fungitur, id est carnis. Habes igitur dominum confirmantem adversus haereticos Iudaeorum, quod et nunc

370) ex quo vel m. spes res. labef. ex eo *Barifin.* 371) confirmabat *Fran. Rig.* 372) quoniam *Rigalt.* 373) deum *Fran.* 374) negavit — demonstravit *Fran. Rig.* 375) appellavit *Fran. Rigalt.*

nunc negatur apud Sadducaeos Christianorum, solidam resurrectionem.

Cap. XXXVII. Sic et si[376]) carnem ait nihil prodesse, ex materia dicti dirigendus est sensus. Nam quia durum et intolerabilem exi- P. 282.
stimaverunt sermonem eius, quasi vere carnem suam illis edendam determinasset, ut in spiritum[377]) disponeret statum salutis, praemisit: *Spiritus est qui vivificat.* Atque ita subiunxit: *Caro nihil prodest*, sed[378]) ad vivificandum scilicet. Exequitur etiam quid velit intelligi spiritum: *) *Verba quae locutus sum vobis, spiritus sunt, vita sunt:* sicut et supra: *Qui audit sermones meos, et credit in eum qui me misit, habet vitam aeternam, et in iudicium non veniet, sed transiet*[379]) *de morte ad vitam.* Itaque sermonem constituens vivificatorem, quia spiritus et vita sermo, eundem etiam carnem suam dixit: quia et *sermo caro erat factus*, proinde in causam vitae adpetendus, et devorandus auditu, et ruminandus intellectu, et fide digerendus[380]). Nam et paulo ante, carnem suam, panem quoque coelestem pronunciarat, urgens usquequaque per allegoriam necessariorum pabulorum[381]), memoriam patrum, qui panes et carnes Aegyptiorum praeverterant divinae vocationi. Igitur conversus ad recogitatus illorum, quia senserat dispargendos[382]), *caro*, ait, *nihil prodest.* Quid hoc ad destruendam carnis resurrectionem? quasi non liceat esse aliquid: quod etsi nihil prosit, aliud tamen ei prodesse possit. Spiritus prodest, vivificat P. 283.
enim. Caro nihil prodest, mortificatur enim. Itaque secundum nos magis collocavit[383]) utrius usque

*) Ioan. 5, 6.

376) licet si *Rhen.* 377) spiritu *Fran.* 378) sed abest *Fran.* 379) *Iun.* transit *alii* transiit, *alii* transibit. 380) dirigendus *Rhenan.* 381) populorum *Rigalt.* 382) dispergendos *Rig.* 383) collucavit *Latin.*

usque propositionem. Ostendens enim quid prosit, et quid non prosit, pariter illuminavit, quid cui prosit: spiritum scilicet carni mortificatae vivificatorem. *Veniet enim hora*, inquit, *cum mortui audient vocem filii dei: et qui audierint, vivent.* Quid mortuum, nisi caro? et quid vox dei, nisi sermo? Et quid sermo, nisi spiritus? Merito carnem resuscitaturus, quod factum est ipse, et ex morte quam passus est ipse, et ex sepulchro, quo illatus est ipse. Denique cum dicit: *Ne miremini quod veniet hora in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem filii dei, et procedent, qui bona fecerunt in vitae resurrectionem: qui mala, in resurrectionem iudicii.* Nemo iam poterit aliud mortuos interpretari, qui sint in monumentis, nisi corpora et carnem: quia nec ipsa monumenta aliud, quam cadaverum stabula. Siquidem et ipsi homines veteres, id est peccatores, id est, mortui per ignorantiam dei, quos monumenta intelligendos argumentantur haeretici, de monumentis processuri in iudicium, aperte praedicantur. Ceterum quomodo de monumentis monumenta procedent?

Cap. XXXVIII. Post dicta domini, facta etiam eius quid sapere credamus, de capulis, de sepulchris mortuos resuscitantis? Cui rei istud? si ad simplicem ostentationem potestatis: aut ad praesentem gratiam redanimationis? non adeo magnum illi, denuo morituros
P. 284. suscitari[384]). Enimvero si ad fidem potius sequestrandam futurae resurrectionis, ergo et illa corporalis praescribitur, de documenti sui forma. Nec sustinebo dicentes, idcirco tunc resurrectionem animae soli destinatam, in carnem quoque praecucurrisse[385]), quia non potuisset aliter ostendi resurrectio animae invisibilis, nisi per visibilis[386]) substantiae re-

384) suscitare *Fran. Rig.* 385) praecurrisse *Rig.*
386) invisibilis *Rigalt.*

resuscitationem. Male deum norunt, qui non putant illum posse, quod non putant, et tamen sciunt potuisse, si instrumentum Ioannis norunt. Qui enim animas adhuc solas martyrum sub altari quiescentes conspectui subdidit, posset utique et resurgentes oculis exhibere sine carne. At ego deum malo decipere non posse, de fallacia solummodo infirmum, ne aliter documenta praemisisse quam rem disposuisse videatur: imo ne si exemplum resurrectionis sine carne non valuit inducere, multo magis plenitudinem exempli in eadem substantia exhibere non possit. Nullum vero exemplum maius est eo, cuius exemplum est. Maius est autem si animae cum corpore resuscitabuntur[387]) in documentum sine corpore resurgendi, ut tota hominis salus dimidiae patrocinaretur, quando exemplorum conditio illud potius expeteret. Quod minus haberetur, animae dico solius resurrectionem, velut gustum carnis etiam[388]) resurrecturae suo in tempore. Atque adeo[389]) secundum nostram veri aestimationem[390]) exempla illa mortuorum a domino suscitatorum, commendabant quidem et carnis et animae resurrectionem, ne cui substantiae negaretur hoc donum. Quae tamen exempla eo minus aliquid edebant. Non enim in gloriam, nec in incorruptibilitatem, sed in mortem aliam suscitabantur, quam ediderit Christus. P. 285.

Cap. XXXIX. Resurrectionem, apostolica quoque instrumenta testantur. Nam et Apostolis nullum aliud negocium fuit duntaxat, apud Israëlem, quam veteris testamenti resignandi et novi consignandi, et potius iam dei in Christo concionandi. Ita et de resurrectio-

387) Maius esset — resuscitarentur *Cod. Wouw.*
388) etiam *abest Franeq.* 389) ideo *Cod. Wouwer.*
390) existimationem *Fran.*

atione nihil novi intulerunt [391]), nisi quod et ipsam in gloriam Christi annunciabant, de cetero simplici et nota iam fide receptam sine ulla qualitatis quaestione, solis refragantibus Sadducaeis: adeo facilius fuit negari in totum mortuorum resurrectionem, quam aliter intelligi. Habes Paulum apud summos sacerdotes sub tribuno inter Sadducaeos et Pharisaeos fidei suae professorem. *Viri*, inquit, *fratres, ego Pharisaeus sum, filius Pharisaeorum, de spe nunc et de resurrectione iudicor apud vos*, utique communi; ne quia iam transgressor legis videbatur, de praecipuo fidei totius articulo, id est de resurrectione ad Sadducaeos sapere existimaretur. Ita quam nolebat videri rescindere fidem resurrectionis, utique confirmabat
P. 286. secundum Pharisaeos, respuens negatores eius Sadducaeos. Proinde et apud Agrippam nihil se ait proferre, citra quam prophetae annunciassent. Ergo servabat resurrectionem quoque, qualem prophetae annunciarant. Nam et de resurrectione mortuorum apud Moysen scriptum commemorans, corporalem eam norat, in qua scilicet sanguis hominis exquiri habebit. Itaque talem praedicabat, qualem et Pharisaei susceperant, et dominus ipse defenderat, et Sadducaei ne talem quoque crederent, in totum esse noluerant. Sed nec Athenienses aliam intellexerant a Paulo portendi. Denique irriserant, non irrisuri omnino si animae solius restitutionem ab eo audissent, suscepissent enim vernaculae suae philosophiae frequentiorem praesumptionem. At ubi nationes praeconium resurrectionis inauditae retro ipsa novitate concussit, et digna incredulitas rei tantae quaestionibus fidem extorquere [392]) coepit; tunc et Apostolus per totum pene instrumentum fidem huius spei cor-

391) intulerant *Rhenan.* 392) torquere *Franeq. Rigalt.*

corroborare curavit; et esse eam ostendens, et nondum transactam: et (de quo magis quaerebatur) corporalem: et quod insuper dubitabatur, non aliter corporalem.

CAP. XL. Nihil autem mirum, si et ex ipsius instrumento captentur argumenta, cum oporteat haereses esse; quae esse non possent, si non et perperam scripturae intelligi possent. Nactae[393]) denique haereses, duos homines ab Apostolo editos: interiorem, id est animam; et exteriorem, id est carnem: salutem quidem animae, id est interiori homini: exitium vero carni, id est exteriori adiudicaverunt: quia scriptum sit Corinthiis*): *Nam etsi homo noster exterior corrumpitur, sed interior renovatur de*[394]) *die et die*. Porro nec anima per semetipsam homo, quae figmento iam Homini[395]) appellato postea inserta est: nec caro sine anima homo, quae post exilium animae cadaver inscribitur. Ita vocabulum homo consertarum substantiarum duarum quodammodo fibula est, sub quo vocabulo non possunt esse nisi[396]) cohaerentes. Porro Apostolus interiorem hominem non tam animam, quam mentem atque animum intelligi mavult, id est, non substantiam ipsam, sed substantiae saporem. Siquidem Ephesiis scribens in interiorem hominem habitare Christum, sensibus utique intimandum[397]) dominum significavit. Denique adiunxit**): *Per fidem, et in cordibus vestris et in dilectione*. Fidem quidem et dilectionem, non substantiva animae ponens, sed conceptiva. In cordibus autem dicens, quae substantiva sunt carnis, iam et ipsum interiorem hominem carni deputavit, quam in corde con- P.287.

*) 2 Cor. 4. **) Eph. 3.

393) Natae *Rhen.* 394) de *abest Rig.* 395) homine *Rhen.* 396) nisi *abest Rhen.* 397) initiandum *Rigalt.*

constituit. Inspicoe nunc quomodo exteriorem quidem hominem corrumpi allegarit, interiorem vero renovari die ac die. Nec illam corruptelam carnis affirmes, quam ex die mortis
P. 288. in perpetuum defectura patiatur: sed quam in istius vitae spacio ante mortem et usque ad mortem vexationibus et pressuris, tormentis atque suppliciis, nominis causa experietur. Nam et homo interior hic utique renovari habebit per suggestum spiritus, proficiens fide et disciplina die ac die: non illic, id est non post resurrectionem: ubi non utique[398]) die ac die renovari habemus, sed semel ad summam. De sequentibus disce: *Quod enim ad praesens est,* inquit, *temporale et leve pressurae nostrae per supergressum*[399]) *aeternum gloriae pondus perfici*[400]) *a nobis:* non intuentibus quae videntur, id est passiones, sed quae non videntur; id est mercedes. Quae enim videntur, temporalia sunt: quae vero non videntur aeterna sunt[401]). Pressuras enim et laesuras quibus corrumpitur homo exterior, ut leves et temporales, idcirco contemnendas affirmat, praeferens mercedum aeternarum invisibilium et gloriae pondus in compensationem laborum, quos hic caro patiendo corrumpitur. Adeo non illa est corruptio, quam in perpetuum carnis interitum, ad resurrectionem expellendam exteriori homini adscribunt. Sic et alibi *): *Siquidem,* ait, *compatimur, uti et conglorificemur. Reputo enim non dignas esse passiones huius temporis ad futuram gloriam, quae in nos habet revelari.* Et hic minora ostendit incommoda praemiis suis. Porro si
P. 289. per carnem compatimur, cuius est proprie passionibus corrumpi, eiusdem erit et quod pro compassione promittitur. Atque adeo carni ascribit pressurarum proprietatem, ut et supra

*) Rom. 8.

398) de *add. Franeq.* 399) in supergressum *add. Rig.* 400) perficiet in *Fran. Rig.* 401) sunt *abest Rig.*

pra dicit[402]): *Cum venissemus autem in Macedoniam nullam remissionem habuit caro nostra.* Dehinc ut et[403]) animae daret compassionem; *In omnibus*, inquit*), *compressi*, *extrinsecus pugnae*, debellantes scilicet carnem, *intrinsecus timor*, afflictans scilicet animam. Adeo et si corrumpitur homo exterior, non ut amittens resurrectionem, sed ut sustinens vexationem, corrumpi intelligeretur[404]), et hoc non sine interiore. Ita amborum erit etiam conglorificari, sicut et compati. Secundum collegia laborum, consortia quoque[405]) decurrant necesse est praemiorum.

CAP. XLI. Eandem adhuc sententiam exequitur, remunerationes vexationibus praeferens, *Scimus enim*, inquit**), *quoniam et si terrena domus nostri*[406]) *tabernaculi dissolvatur, habemus domum non manufactam aeternam in coelis;* id est per hoc quod dissolvetur caro nostra per passiones,[407]) domicilium consecuturi sumus in coelis. Meminerat evangelicae diffinitionis[408]), ***) *Beati qui persecutionem patiuntur propter iusticiam, quia illorum est regnum* P. 290.
coelorum. Non tamen carnis restitutionem negavit, si compensationem mercedis opposuit, cum ipsi compensatio debeatur, cui dissolutio reputatur[409]), scilicet carni. Sed quia domum dixerat, carnem, eleganter voluit et in mercedis comparatione vocabulo domus uti, ipsi domui quae dissolvetur per passionem, meliorem domum repromittens per resurrectionem. Nam et dominus †) *multas mansiones* quasi domus apud patrem repromittit, quam-

*) 2 Cor. 7. **) 2 Cor. 5. ***) Matth. 5. †) Ioh. 14.

402) dicat *Rig.* 403) et *abest Rig.* 404) intelligetur *Fran. Rig.* 405) etiam *Fran. Rig.* 406) nostra huius *Rig.* 407) quod ad *Rhen.* 408) definitionis *Parisin. Franeq. Rigalt.* 409) deputatur *Franeq. Rigalt.*

quam nec[410]) de domicilio mundi poteſt intelligi, quo diſſoluto aeterna ſedes repromittatur in coelis, quia et quae ſequuntur ad carnem manifeſte pertinentia oſtendunt, priora non[411]) ad carnem pertinere. Diviſionem enim facit apoſtolus cum ſubiicit: *nam et hoc gemimus*[412]) *domicilium noſtrum quod de coelo eſt, ſuperindui deſiderantes, ſiquidem exuti*[413]) *non nudi inveniamur*, id eſt, ante volumus ſuperinduere virtutem coeleſtem aeternitatis, quam carne exuamur: huius enim gratiae privilegium illos manet, qui ab adventu domini deprehendentur in carne, et propter duritias temporum antichriſti merebuntur compendio mortis per demutationem expunctae concurrere cum reſurgentibus, ſicut Theſſalonicenſibus*) ſcribit: *Hoc enim dicimus vobis in ſermone domini, quod nos qui vivimus, qui remane-*
P. 291. *mus in adventu domini, non praeveniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipſe dominus in iuſſu et in voce angeli*[414]) *et tuba dei deſcendet de coelo, et mortui in Chriſto reſurgent primi. Dehinc nos cum ipſis*[415]) *rapiemur in nubibus obviam Chriſto*[416]) *et ita ſemper cum domino erimus.*

CAP. XLII. Horum demutationem ad Corinthios reddit[417]) dicens. *Omnes quidem reſurgemus, non autem omnes demutabimur, in atomo, in momentanea motu oculi, in noviſſima tuba.* Sed illi ſcilicet ſoli qui invenientur in carne. *Et mortui*, inquit, *reſurgent*[418]), *nos demutabimur.* Hac ergo prius poſitione[419]) proſpecta reliqua revocabis ad ſuperiorem ſenſum. Nam cum adiicit: *Oportet enim corruptivum*[420]) *iſtud in-*

*) 1 Theſſ. 4.

410) et *Rhen.* 411) omnino *Rig. Cod. Wouwer.* 412) in hoc ingemiſcimus *Fran.* 413) indui *Rhenan.* 414) archangeli *Rig.* 415) ſimul *add. Rig.* 416) domino in aëra *Rig.* 417) dedit *Fran.* 418) primi et *add. Fran.* 419) diſpoſitione *Fran.* 420) corrupturum *Rigalt.*

induere incorruptelam, et mortale istud induere immortalitatem, hoc erit illud domicilium de coelo, quod gementes in hac carne superinduere[421]) desideramus, utique super carnem in qua deprehendemur, quia gravari nos ait, qui simus[422]) in tabernaculo, quod nolimus exui, sed potius superindui, uti devoretur mortale a vita: scilicet dum demutatur[423]), P. 292.
superinduendo quod est de coelis. Quis enim non desiderabit dum in carne est superinduere immortalitatem, et continuare vitam lucrifactam morte per vicariam demutationem, ne inferos experiatur, usque novissimum quadrantem exacturos? Ceterum demutationem etiam post resurrectionem consecuturus est, inferos iam expertus. Abhinc enim definimus carnem omni modo quidem[424]) resurrecturam, atque illa[425]) ex demutatione superventura habitum angelicum suscepturam. Aut si in his solis, qui invenientur in carne, demutari eam oportebit, ut devoretur mortale a vita, id est caro ab illo superindumento coelesti, aeterno: Ergo qui mortui deprehendentur, vitam non consequentur, privati iam materia, et ut ita dixerim esca vitae id est carne. Aut necesse est recipiant eam et illi, ut et in ipsis mortale devorari possit a vita, si vitam sunt consecuturi. Sed in mortuis, inquis, iam devoratum erit mortale istud. Non utique in omnibus. Quantos enim licebit vel pridianos inveniri, tam recentia cadavera, ut nihil illis[426]) devoratum videri possit. Utique enim devoratum non aliud existimas, quam interceptum, quam abolitum, quam omni sensu ereptum: quod comparere omni genere cessaverit: nec gigantum autem antiquissima cadavera devorata constabit, quorum crates adhuc vi-

421) superindui *Fran.* 422) simus *Fran. Rigalt.* 423) demutamur *alii.* 424) carnem quidem omni modo *Fran.* 425) illum *Fran.* 426) in *add. Rig.*

P. 293. vivunt. Diximus iam de iſto alibi. Sed et proxime in iſta civitate odei[427] fundamenta tot veterum ſepulturarum ſacrilega conlocarentur: quingentorum fere annorum oſſa adhuc ſuccida, et capillos olentes populus exhorruit. Conſtat non tantum oſſa durare, verum et dentes incorruptos perennare, quae ut ſemina retinentur fructificaturi corporis in reſurrectione. Poſtremo etſi tunc devoratum invenietur mortale in omnibus mortuis, certe a morte, certe ab aevo, certe per aetatem, nunquid e[428] vita, nunquid a ſuperindumento, nunquid ab immortalitatis ingeſtu? Porro quia his[429] ait devoratum iri mortale, ab aliis negavit. Et utique hoc a divinis viribus, non a naturalibus legibus perfici praeſtarique conveniet. Ergo cum a vita habeat devorari quod mortale eſt, id exhiberi omnifariam neceſſe eſt, ut devoretur, et devorari ut demutetur. Si ignem dicas accendi oportere, non potes id, per quod accenditur, alibi neceſſarium adfirmare, alibi non. Sic et cum inſulcit, *Siquidem exuti non nudi inveniamur*[430], de eis ſcilicet qui non in vita, nec in carne deprehendentur a die domini: non alias negavit nudos, quos praedixit exutos, niſi quia reveſtitos voluit intelligi eadem ſubſtantia, qua fuerant ſpoliati. Ut nudi enim invenientur: carne depoſita, vel ex parte diſciſſa ſive detrita. Et
P. 294. hoc enim nuditas poteſt dici. Dehinc[431] recipient eam, ut redinduti carne fieri poſſint etiam ſuperinduti immortalitatem. Superindui enim niſi veſtito iam convenire non poterit.

CAP. XLIII. Proinde cum dicit: *Itaque confiſi ſemper, et ſcientes quod cum immoramur*[432] in

427) hodie *Rhen.* dei *alii.* eo die *Cod. Wouwer. de carthagiae loquitur.* 428) a *Rig.* 429) qui ab his *Pariſ. Fran. Rig.* 430) inveniemur nudi *Rhen. Fran.* 431) et *add. Fran.* 432) immoramur *Fran. Pariſ.*

in corpore, peregrinemur [433]) *a domino. Per fidem enim incedimus non per speciem.* Manifestum est hoc quoque non pertinere ad offuscationem carnis quasi separantis nos a domino. Et hic enim exhortatio fastidiendae vitae huius obvertitur siquidem peregrinamur a domino quamdiu vivimus. Per fidem incedentes, non per speciem, id est spe, non re: et ideo subiungit: Fidentes autem et bonum dicentes [434]) magis peregrinari a corpore et immorari ad dominum, scilicet ut per speciem magis incedamus quam per fidem, per rem potius quam per spem. Vides quam et hic [435]) corporum contemptum ad martyriorum praestantiam referat. Nemo enim peregrinatus a corpore statim immoratur penes dominum, nisi ex martyrii praerogativa, scilicet paradiso [436]) non inferis deversurus [437]). Defecerant autem Apostolo verba ad significandum de corpore excessum? an ratione etiam nove loquitur? temporalem enim absentiam a corpore volens P. 295. significare, peregrinari nos ab eo dixit quoniam, qui peregrinatur etiam revertetur in domicilium. Exinde etiam ad omnes [438]) *gestimus*, inquit, *sive peregrinantes, sive immorantes placibiles* [439]) *deo esse. Omnes enim manifestari nos oportet pro tribunali* [440]) *Christi Iesu.* Si omnes, et totos; si totos et interiores et exteriores, id est tam animas quam et corpora: *uti unusquisque*, inquit, *reportet* [441]) *per corpus secundum quae gessit bonum sive malum.* Hoc iam quomodo legas, quaero: quasi turbate enim per hyperbaton instruxit [442]), utrumne quae per corpus reportanda sunt an quae per corpus

433) peregrinamur *Fran. Rigalt.* 434) ducentes *Fran. Rig.* 435) hic et *Fran.* 436) paradiso scil. *Fran.* 437) diversurus *alii.* 438) et ideo *add. Fran. Rigalt.* 439) placere illi. Omnes *Parisin, Franeq.* 440) ante tribunal *Franeq.* 441) quae *add. Franeq. Rigalt.* 442) *Paris.* struxit *Rig.*

pus gesta sunt. Sed etsi quae per corpus reportanda sunt, corporalis indubitate resurrectio est: et si quae per corpus gesta sunt, per corpus utique pensanda sunt, per quod et gesta sunt. Ita totus hic a capite tractatus apostoli tali clausula detextus qua carnis resurrectio ostenditur, secundum haec erit intelligendus, quae cum clausula consonant.

Cap. XLIV. Si enim adhuc ad superiora respectes, unde mentio hominis exterioris et interioris inducta est, nonne et dignitatem et spem carnis integram invenies? Cum[443]) enim de lumine quod illuxerit deus in cordibus nostris ad illuminationem agnitionis gloriae suae
P. 296. in persona Christi, dicit, habere nos thesaurum istum in testaceis vasis, scilicet in carne, utrumne quia testacea est secundum originem, in[444]) limo destruetur, an quia divini thesauri conditorium est, extolletur? Atqui si lumen ipsum[445]) illud verum, quod est in persona Christi, vitam in se continet, eaque vita cum lumine committitur in carnem, peritura est in quam vita committitur? Plane sic periturus et ipse thesaurus, perituris enim peritura creduntur, sicut veteribus utribus novum vinum. Cum item subiicit: *semper mortificationem Christi Iesu circumferentes in corpore nostro*, qualis ista res est, quae post dei templum iam et sepulchrum Christi potest dici? Cur autem mortificationem domini circumferimus in corpore? ut *et vita*, [446]) inquit, *manifestetur*. Ubi? in corpore[447]). In quo? in mortali. ergo in carne plane mortali, secundum culpam: sed et vitali secundum gratiam, vide quantam, ut in illa vita Christi manifestetur. In re ergo aliena saluti[448]) sed in substan-

443) Dum *Fran. Rigalt.* 444) scilicet ex *Fran.* 445) dei *add. Fran.* 446) Iesu *add. Fran.* 447) nostro *add. Fran.* 448) salutis *Fran. Rig.*

stantia perpetuae dissolutionis manifestabitur vita Christi aeterna, iugis, incorrupta iam et dei vita? aut cuius temporis vita domini manifestabitur in corpore nostro? illa quidem qua[449]) vixit usque in passionem, quae non modo apud Iudaeos in manifesto fuit, verum etiam omnibus nunc gentibus prodita est? P.297. Adeo eam significat, quae portas adamantinas mortis, et aeneas seras inferorum infregit, quae exinde iam nostra est. *) Denique manifestabitur in corpore. quando? post mortem. quomodo? dum resurgimus in corpore, sicut et Christus. Ne enim quis argumentetur, nunc habere manifestari vitam Iesu in corpore nostro, per disciplinam sanctitatis et patientiae, et iustitiae, et sapientiae: quibus domini vita floruerit, providentissima apostoli intentio ingerit. *Si enim nos qui vivimus, in mortem tradimur propter Iesum, ut vita eius manifestetur* in corpore nostro mortali, ideo[450]) defunctis nobis hoc ait futurum in corpore nostro. Quod si tunc, quomodo nisi resuscitato eo? proinde et in clausula; *scientes*, ait, *quod qui suscitavit Iesum, et nos suscitabit cum ipso, quia iam resurrexerit*[451]) *a mortuis*, nisi quia cum ipso, sicut ipsum sapit. Si vero sicut ipsum, non utique sine carne.

CAP. XLV. Sed et rursus alia caecitate in duos homines inpingunt, in veterem et in novum; monente Apostolo **), *deponere nos veterem hominem, qui corrumpitur per concupiscentiam seductionis, renovari autem spiritu sensus, et induere novum hominem qui secundum deum conditus est, in iustitia, et religione veritatis:* ut et hic ad duas substantias distinguendo, vetustatem ad carnem, novitatem ad animam,

cor-

*) Ps. 106. **) Eph. 4.

449) quam *Franeq. Rigalt.* 450) adeo *Franeq.* 451) resurrexit *Fran. Rigalt.*

corruptionem perpetuam veteri defendat, id est carni. Porro, si secundum substantias,
P. 298. nec anima novus homo, quia posterior: nec caro ideo vetus, quia prior. Quantulum enim temporis inter manum dei et adflatum? ausim dicere, etiam si multo prior anima quam caro, eo ipso quod anima impleri se expectavit, priorem eam fecit. Omnis enim consummatio atque perfectio, etsi ordine postumat, effectu[452]) anticipat. Magis illud prius est, sine quo priora non possunt. Si caro vetus homo, quando istud? a primordio? atqui, Adam novus totus, et ex novo vetus nemo. Nam et exinde a benedictione geniturae, caro atque anima simul fiunt sine calculo temporis, ut[453]) quae simul in utero etiam seminantur[454]), quod docuimus in commentario animae; contemperant foetu, coaetant[455]) natu, duos istos homines sane ex substantia duplici, non tamen et aetate sic unum edunt, dum prior neuter est, ut citius est, totos nos[456]) aut veteres aut novos esse, qua enim alterum possimus esse, nescimus. Sed Apostolus veterem hominem manifeste notat. *Expone*[457]) *enim*, inquit, *secundum pristinam conversationem veterem hominem* non secundum alicuius substantiae senium. Neque enim carnem praecipit deponamus, sed quae et alibi carnalia ostendit, opera, non corpora accusans, de quibus et hic subiicit*): *deponentes mendacium, loquimini*
P. 299. *veritatem unusquisque ad proximum suum, quoniam membra alterutrum sumus.* **) *Irascimini autem, et nolite delinquere. Sol non occidat super iracundiam vestram. Neque dederitis diabolo locum*[458]). *Qui furatur*[459]), *iam non furetur, im-*

*) Gal. 5. **) Eph. 4.

452) tamen *add. Fran. Rigalt.* 453) et *Rigalt.* 454) figurantur *Fran.* 455) coaetaneant *Paris. Rig.* 456) non *Rhen.* 457) exponentes *Fran.* exponens *Iun.* 458) locum diabolo *Fran. Rig.* 459) qui furabatur *Rig.*

immo potius laboret operando manibus, uti habeat impartire indigenti. Omnis sermo turpis non procedat ex ore vestro, sed qui sit optimus ad aedificationem fidei, ut gratiam audientibus praestet. Et nolite contristare spiritum dei sanctum in quo signati estis, in redemptionis die. Omnis amaritudo et ira, et clamor, et blasphemia[460]*), auferatur a vobis, cum omni malitia. Estote autem in alterutrum benigni, misericordes, donantes invicem, sicut et deus vobis donavit in Christo.* Igitur, qui carnem veterem hominem existimant, cur non mortem sibi properant, ut vetere homine deposito praeceptis Apostoli occurrant? Nos enim, qui totam fidem in carne administrandam credidimus, immo et per carnem cuius est et os ad proferendum optimum quemque sermonem, et lingua ad non blasphemandum, et cor ad non indignandum, et manus ad operandum et largiendum, tam vetustatem hominis quam novitatem, ad moralem, non ad substantialem differentiam pertinere defendimus. Atque ita pariter agnoscimus hominem, qui secundum pristinam conversationem vetus fuerit, eundem et corrumpi, ita dictum P. 300. secundum concupiscentiam seductionis, quemadmodum et veterem, secundum pristinam conversationem, non secundum carnem, per interitum perpetuum. Ceterum carne tam salvum quam eundem: utpote vitiosam disciplinam, non corpulentiam exutum.

Cap. XLVI. Talem ubique Apostolum recognoscas, ita carnis opera damnantem, ut carnem damnare videatur: sed ne ita quis existimet, ex aliorum vel cohaerentium sensuum suggestu procurantem. Nam et dicens*) *eos qui in carne sint*[461]*) deo placere non posse,* statim de pra-

*) Rom. 8.

460) et indignatur *add. Fran. Rigalt.* 461) sunt *Rigalt.*

pravo intellecta ad integrum revocat, adiiciens: *Vos autem non eſtis in carne, ſed in ſpiritu.* Eos enim, quos in carne eſſe conſtabat, negando in carne eſſe, in operibus carnis non eſſe monſtrabat. Atque ita[462]) illos demum deo placere non poſſe: non qui in carne eſſent, ſed qui carnaliter viverent: placere autem deo illos, qui in carne poſiti, ſecundum ſpiritum incederent. Et rurſus: *Corpus* quidem ait *mortuum*, ſed *propter delinquentiam*: ſicut *ſpiritum vitam propter iuſtitiam.* Vitam autem morti opponens in carne conſtitutae, ſine dubio illic et vitam repromiſit ex iuſtitia, ubi mortem determinavit ex delinquentia. Ceterum fruſtra oppoſuit vitam morti, ſi non eſt illic, ubi eſt et ipſa, cui eam oppoſuit excludendae utique de corpore. Porro ſi vita mortem de corpore
P. 301. excludit, non poteſt id perficere, niſi illud[463]) penetret, ubi eſt quod excludit. Et quid ego nodoſius, cum Apoſtolus abſolutius? *Si enim,* inquit, *ſpiritus eius qui ſuſcitavit Ieſum, habitat in vobis: qui ſuſcitavit Ieſum a mortuis, ſuſcitabit*[464]) *et mortalia corpora veſtra* propter inhabitantem ſpiritum eius in vobis, ut et ſi animam quis corpus mortale praeſumpſerit, cum hoc et carnem negare non poſſit: carnis quoque reſuſcitationem cogatur agnoſcere ſecundum eiusdem ſtatus communionem. Ex ſequentibus adhuc diſcas opera carnis damnari, non ipſam. *Itaque fratres,* ait, *debitores ſumus non carni*[465]), *ut ſecundum carnem vivamus. Si enim ſecundum carnem vixeritis, futurum eſt ut moriamini: ſi vero ſpiritu carnis actus mortificaveritis, vivetis.* Porro ut ad ſingula quaeque reſpondeam, ſi in carne conſtitutis, ſecundum ſpiritum tamen degentibus, ſalus repromittitur,

462) ita *abeſt Rigalt.* 463) illac *Cod. Wouwer.* illuc *Latin.* 464) vivificabit *Franeq.* 465) non carni ad vivendum. Si ſec. *Rhenan.* non c. a. v. ſec. carnem. Si *Iun.*

tur, iam non caro adversatur saluti, sed operatio carnis. Operatione autem carnis exclusa quae causa est mortis, salva iam caro ostenditur causa carens mortis. *Lex enim*, inquit, *spiritus vitae in Christo Iesu manumisit me a lege delinquentiae et mortis*, certe quam praemisit habitare in membris vestris[466]. Ergo iam membra nostra lege mortis non tenebuntur, quia nec delinquentiae a quibus manumissa sunt. *Quod* P. 302.
enim invalidum erat legis in quo infirmabatur per carnem, misso deus filio sub in simulachro carnis delinquentiae, et per carnem[467] *damnavit delinquentiam in carne*, non carnem in delinquentia; neque enim domus cum habitatore damnabitur. Habitare enim peccatum dixit in corpore nostro. Damnata autem delinquentia caro absoluta est, sicut indemnata ea lege mortis et delinquentiae obstricta est. Sic etsi[468] sensus carnis mortem appellavit, dehinc et inimicitiam ad deum: sed non carnem ipsam. Cui ergo, dices, deputabitur sensus carnis, si non substantiae ipsi? plane si probaveris aliquid carnem de suo sapere. Si vero sine animo nullius est sensus, intellige, sensum carnis ad animam esse referendum, carni interdum deputandum[469], quia propter carnem[470] et per carnem administratur: et ideo habitare P. 304.
ait delinquentiam in carne, quia et animae[471] delinquentia inducitur, inquilina est carnis mortificatae quidem, sed non suo, verum delinquentiae nomine. Nam et alibi quomodo, inquit, etiam nunc velut viventes in mundo sententiam fertis? non ad mortuos scribens, sed ad eos, qui desinere deberent mundialiter vivere.

CAP.

466) nostris *Fran. Rig.* 467) delinquentiam *Fran.* 468) et *Fran. Rig.* 469) deputatum *Franeq. Rigalt.* 470) propter carnem *abest Rigalt.* 471) anima a qua *Paris. Fran.*

P. 303. Cap. XLVII. Haec enim erit vita mundialis, quam[472]) veterem hominem dicit confixum eſſe Chriſto: non corporalitatem, ſed moralitatem[473]). Ceterum ſi non ita accipimus, non eſt corporalitas noſtra confixa, nec crucem Chriſti caro noſtra perpeſſa eſt: ſed quemadmodum adiecit, uti evacuetur corpus delinquentiae, per emendationem vitae, non per interitum ſubſtantiae, ſicut ait, uti hactenus delinquentiae ſerviamus. Et ut hac ratione commortui in[474]) Chriſto credamus, quod etiam convivamus[475]) illi. Sic enim, inquit, et vos reputate mortuos quidem vos, Cuinam? carni? Non, ſed delinquentiae. Ergo ſalvi erunt carni, viventes autem deo in Chriſto Ieſu per carnem utique; cui mortui non erunt, delinquentiae[476]) mortui, non carni. Nam et adhuc ingerit: „ne ergo regnaverit in corpore veſtro mortali delinquentia, ad obaudiendum illi, et ad exhibendum membra veſtra arma iniuſtitiae delinquentiae. Sed exhibete vosmetipſos deo velut ex mortuis vivos, non velut vivos, ſed velut ex mortuis vivos: et membra veſtra arma iuſtitiae et rurſus: Sicut exhibuiſtis membra veſtra famula immunditiae et iniquitatis[477]) ad iniquitatem, ita et nunc
P. 304. exhibete membra veſtra iuſticiae in ſacrificium[478]). Cum enim ſervi eſſetis delinquentiae, liberi eratis iuſticiae. Quem ergo fructum habebatis ſuper his, de quibus nunc confundimini? finis ergo[479]) illorum mors. Nunc vero liberi facti a delinquentia, famulati autem deo, habetis fructum veſtrum in ſacrificium[480]), finem autem vitam aeternam. Stipendia enim delinquentiae, mors, donativum autem

472) qua *Rig.* 473) mortalitatem *Fran. Rigalt.* moralitatem *Cod. Wouwer.* 474) in *abeſt Fran. Rig.* 475) convivemus *Fran.* 476) ſcilicet *Franeq. Rigalt.* 477) iniquitatem *alii.* 478) ſanctificium *Pariſ. Fran. Rig.* 479) enim *Fran.* 480) ſanctif. *Pariſ. Franeq.*

tem dei, vita aeterna in Christo Iesu domino nostro." Ita per totam [481]) hanc sensuum seriem ab iniustitia et delinquentia membra nostra divellens, et iustitiae et sanctimoniae adiungens, et transferens eadem a stipendio mortis, ad donativum vitae aeternae: carni utique compensationem salutis repromittit, cui nullam omnino competisset imperari propriam sanctimoniae et iustitiae disciplinam, si non ipsius esset et praemium disciplinae. Sed nec ipsum baptisma committi [482]) per regenerationem non etiam restitutioni inauguraretur hoc quoque Apostolo ingerente; „an ignoratis quod quicunque in Iesum [483]) tincti sumus, in mortem eius tincti sumus: consepulti ergo illi sumus per baptisma in mortem, uti quemadmodum surrexit Christus a mortuis, ita et nos in novitate vitae incedamus." Ac ne de ista tantum vita putes dictum, quae ex fide per baptisma in novitate vivenda [484]) est, providentissime adstruit: si enim complantati [485]) fuerimus, simulachro mortis Christi, simul et resurrectionis erimus. Per simulachrum enim morimur in baptismate, sed per veritatem resurgimus [486]) in carne, sicut et Christus, ut sicut regnavit in morte delictum, ita et gratia regnet per iusticiam in vitam sempiternam, per Iesum Christum dominum nostrum. Quomodo ista [487]) si non aeque in carne? ubi enim mors, ibi et vita post mortem: quia et vita ibi ante, ubi postea mors. Nam si regnum mortis nihil operatur quam carnis dissolutionem: proinde vitam contrariam morti, contrarium oportet operari, id est carnis redintegrationem, uti sicut devoraverat mors invalescendo, ita et mortali devorato ab immortalita- P. 305.

481) portam *alii.* 482) si *add. Rig.* 483) Christum Iesum *Franeq.* 484) incedenda *Parisin. Franeq.* 485) consati *Paris. Franeq.* 486) resurgemus *Franeq.* 487) ita *Paris. Fran. Rigalt.*

tate, audire possit: „Ubi est mors aculeus tuus? ubi est mors contentio tua?" sic enim et gratia illic superabundavit, ubi et iniquitas abundavit[488]). Sic et virtus in infirmitate perficietur, quod erit[489]) salvum, faciens, quod mortuum est vivificans, quod percussum est sanans, quod languit medicans, quod ereptum est redimens, quod famulatum est liberans, quod seductum est revocans, quod elisum est suscitans: et quidem de terra in
P. 306. coelum, ubi nostrum municipatum Philippenses quoque ab Apostolo discunt. Unde et salutificatorem nostrum expectamus Iesum Christum, qui transfigurabit[490]) corpus nostrae humilitatis, conformale corpori gloriae suae, sine dubio post resurrectionem; quia nec ipse Christus glorificatus est ante passionem. Haec erunt corpora nostra, quae Romanos obsecrat exhibere, hostiam vivam, sanctam, placabilem[491]) deo. Quomodo vivam, si peritura sunt? quomodo sanctam, si profana sunt? quomodo placabilia[492]), si damnata sunt? Age iam quod ad Thessalonicenses[493]) ipsius solis radio putem scriptum, ita claret, qualiter accipient lucifugae isti scripturarum: „ipse autem deus pacis sanctificet vos totos?" Non sufficit quod sequitur[494]), et integrum corpus vestrum, et anima spiritus sine querela conserventur in praesentia domini? Habes omnem substantiam hominis saluti destinatam, nec alio tempore quam in adventu domini, qui clavis est resurrectionis.

Cap. XLVIII. Sed caro, inquis, et sanguis regnum dei haereditate possidere non possunt. Sci-

488) abundabit — abundabit, *iidem.* 489) periit *Paris. etc.* 490) transfiguravit *Rhenan.* 491) placibilem *Paris. Fran. Rig.* 492) placibilia *Paris. Fran. Rig.* 493) ut *add. Paris. Fran.* 494) sed sequitur *Paris. Fran.*

Scimus hoc quoque ſcriptum, ſed de induſtria diſtulimus hucusque, ut quod adverſarii in prima ſtatim acie obſtruunt, in ultima congreſſione proſterneremus, omnibus quaeſtionibus quaſi auxiliis eius ante deiectis. Sed et nunc expetent[495]) praecedentia recognoſci, P. 307.
ut et huic ſenſui ſua origo praeiudicet. Ut[496]) opinor Apoſtolus diſpoſita ad Corinthios omni diſtinctione eccleſiaſticae diſciplinae, ſummam et ſui evangelii et fidei illorum in dominicae mortis et reſurrectionis demandatione concluſerat: ut et noſtrae ſpei regulam inde deduceret, unde conſtaret. Itaque ſubiicit*): „Si autem Chriſtus praedicatur, quod a mortuis reſurrexerit[497]), quomodo quidam dicunt in vobis, reſurrectionem mortuorum non eſſe? quae ſi non eſt, nec Chriſtus reſurrexit. Si[498]) Chriſtus non reſurrexerit[499]), inanis eſt praedicatio noſtra[500]); inveniemur enim[501]) falſi teſtes dei, qui teſtimonium diximus[502]) quod reſuſcitaverit Chriſtum, quem non reſuſcitavit. Nam ſi mortui non reſurgunt, nec Chriſtus reſurrexit. Si Chriſtus non reſurrexit, vana eſt fides veſtra, quia adhuc in delictis veſtris eſtis. Et qui in Chriſto dormierunt, perierunt.“ Per haec cui nos rei credendae videtur extruere? reſurrectioni, inquis, mortuorum, quae negabatur. Certe ſub exemplo dominicae reſurrectionis, volens eam credi. Certe, inquis. Exemplum porro ex diverſitate an ex parilitate componitur? utique, inquis, ex parilitate. Quomodo autem Chriſtus reſurrexit? in carne, an non? ſine P. 308.
dubio ſi mortuum, ſi ſepultum audis ſecundum ſcri-

*) 1 Cor. 15.

495) expectent *Fran. Rig.* 496) ut *abeſt Pariſ. Franeq. Rig.* 497) reſurrexit *Fran.* 498) autem *add. Fran. Rig.* 499) reſurrexit *Fran.* 500) noſtra, vacua eſt et fides veſtra. 501) invenimur autem. 502) adverſus deum *add. Fran.*

ſcripturas, non alias quam in carne, aeque reſuſcitatum in carne concedit. Ipſum enim, quod cecidit in morte[503]), quod iacuit in ſepultura, hoc et reſurrexit, non tam Chriſtus in carne quam caro in Chriſto. Igitur ſi ad exemplum Chriſti reſurgemus, qui reſurrexit in carne, jam non ad exemplum Chriſti reſurgemus, ſi non in carne et ipſi reſurgemus: quia per hominem, inquit, mors, et per hominem reſurrectio, ut ſeparet[504]) quidem auctores, mortis Adam, Chriſtum reſurrectionis: eiusdem autem conſtitueret ſubſtantiae reſurrectionem. Si enim, ſicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Chriſto omnes vivificabuntur, carne vivificabuntur in Chriſto, ſicut in Adam carne[505]) moriuntur. Unusquisque autem in ſuo ordine, ſcilicet quia et in ſuo corpore. Ordo enim meritorum, diſpoſitorum nomine diſponetur[506]). Merita autem cum corpori quoque adſcribantur, ordo quoque corporum diſponatur neceſſe eſt, ut poſſit eſſe meritorum. Si autem et baptizantur quidam[507]) pro mortuis, videbimus an ratione? certa illa praeſumptione hoc eos inſtituiſſe portendit[508]),
P. 309. qua alii etiam carni ut[509]) vicarium baptiſma profuturum exiſtimarent ad ſpem reſurrectionis, quae niſi corporalis, non niſi alias[510]) in baptiſmate corporali obligaretur. Qui[511]) et ipſos baptizari ait: id eſt, ſi non quae baptizantur corpora reſurgunt? Anima enim non lavatione, ſed reſponſione ſancitur. *Quid et nos*, inquit, *omni hora periclitamur*, utique per car-

503) mortem *Fran.* 504) ſepararet *Rig.* 505) omnes *Fran.* 506) *Ita et in Cod. Pithoei. Sed Fran. Rig.* ordo enim non aliud quam meritorum diſpoſitor. *Rigaltio videtur emendandum* o. e. m. d. horum nomine diſponetur. diſpoſitorum *abeſt a Pariſ.* 507) quidem *Rhenan.* 508) contendit *Fran. Rig.* 509) ut *abeſt Pariſ. Franeq.* 510) alias ſic *Pariſ. Fran. Rigalt.* non alias in *Cod. Wouwer.* non alias hic *Latin.* 511) quid *Pariſ. Fran. Rigalt.*

carnem. *Quotidie morior*, utique periculis carnis; per quam et depugnavit ad bestias Ephesi, illas scilicet bestias Asiaticae pressurae, de qua in secunda ad eosdem: *Nolumus enim vos ignorare fratres de pressura nostra apud Asiam, quod super quam supragravati sumus*[512] *citra vires, uti de vita haesitaremus.* Omnia haec, nisi fallor, eo enumerat, ut nolens vanam credi carnis conflictationem, indubitate velit credi carnis resurrectionem. Vana enim habenda est conflictatio eius, cuius nulla erit resurrectio. Sed dicet quis: *Quomodo resurgent mortui, quo autem corpore venient?* Iam hic de qualitatibus corporum disserit, an eadem ipsa, an alia resumantur. Sed cum eiusmodi quaestio posterior habeatur, sufficiet interim ex hoc quoque corporalem definiri resurrectionem, cum de qualitate corporum quaeritur.

Cap. XLIX. Ventum est nunc ad carnem et sanguinem revera totius quaestionis, quas[513] substantias, quasi conditione exhaeredaverit P. 310. Apostolus a dei regno aeque de antecedentibus discere est. *Primus*, inquit*), *homo de terra Choicus*, id est, limaceus, id est Adam, *Secundus homo de coelo*, id est sermo dei, id est Christus, non alias tamen homo licet de coelo, nisi quia et ipse caro atque anima, quomodo homo, quod Adam. Nam et si[514] supra novissimus Adam dicet[515], de consortio substantiae commercium nominis traxit: quia nec Adam ex semine caro quod et Christus. Qualis *ergo choicus, tales et choici, qualis coelestis, tales et coelestes.* Substantia tales? an primo disciplina? dehinc et dignitate, quam disciplina captavit? Atqui a substantia nullo modo se-

*) 1 Cor. 15.

512) *alii* supergravati sumus. 513) quasi *Franeq.* quas *Cod. Wouw.* 514) si *abest Paris. Fran.* 515) dictus *Paris. Fran.*

separabuntur choici atque coelestes semel ab Apostolo homines dicti. Si enim et Christus solus vere coelestis, immo et supercoelestis, homo tamen, quam [516]) caro atque anima nihilo ex ista substantiarum conditione a choica qualitate discernitur. Proinde et qui coelestes secundum illum non de substantia praesenti, sed de futura claritate coelestes praedicati intelliguntur: quia et retro unde distinctio ista manavit de dignitatis differentia ostensa est: alia supercoelestium gloria, alia superterrenorum: et alia solis, alia lunae, alia stellarum. Quia et stella a stella differt in gloria, non tamen in substantia. Denique praemissa differentia dignitatis in eadem substantia et nunc
P. 311. sectandae, et nunc capessendae subiungit etiam exhortationem, ut et hic habitum Christi sectemur ex disciplina, et illic fastigium consequamur ex gloria. *Sicut portavimus imaginem choici, portemus etiam imaginem supercoelestis.* Portavimus enim imaginem choici per collegium transgressionis, per consortium mortis, per exilium paradisi. Nam et si [517]) in carne hic putatur [518]) imago Adae, sed non carnem monemur exponere [519]). Si non carnem, ergo conversationem, ut proinde et coelestis imaginem gestemus in nobis: non iam dei, nec iam in coelo constituti, sed secundum liniamenta Christi incedentes in sanctitate et iustitia et veritate. Atque adeo ad disciplinam totum hoc dirigit, ut hic dicat portandam imaginem Christi in ista carne et in isto tempore disciplinae. Portemus enim, praeceptivo modo, dicens, huic tempori loquitur, in quo homo nulla alia substantia est, quam caro et anima. Aut etsi [520]) quam aliam, id est coelestem substantiam haec fides spectat, huic tamen

516) qua *Paris. Fran.* 517) etsi *Rig.* si et *Paris.* 518) hic portatur *Rig. Cod. Wouwer.* 519) ponere *Paris. Fran.* 520) Aut si *Paris. Fran.*

men repromissa sit, cui ad illam elaborare mandatur. Cum igitur imaginem et choici et coelestis in conversatione constituat, illam gerendam[521]), hanc vero sectandam: dehinc adiungit[522]) *Hoc enim dico*, (id est, propter ea, quae supra[523]) dixi, coniunctio est enim P.312. sensus supplementum antecedentibus reddens,) *quod caro et sanguis regnum dei haereditate possidere non possunt*, nihil aliud intelligi mandat[524]) carnem et sanguinem, quam supradictam imaginem choici, quae si in conversatione censetur vetustatis, conversatio autem vetustatis non capiat[525]) dei regnum: proinde caro et sanguis non capiendo dei regnum ad conversationem rediguntur veritatis[526]). Plane si nunquam Apostolus pro operibus substantiam posuit, nec hic ita utatur. Si vero in carne adhuc constitutos, negavit esse in carne, in operibus carnis negans esse, formam eius subruere non debes: non substantiam; sed opera substantiae alienantis a dei regno. Quibus etiam ad Galatas manifestatis, praedicere se, et praedixisse profitetur*): *quod qui talia agant[527]), regnum dei non sint[528]) in haereditate consecuturi*: non portantes scilicet imaginem coelestis, sicut portaverant[529]) choici. Ideoque ex vetere conversatione, nihil aliud deputandi[530]), quam caro et sanguis. Nam etsi subito in hanc definitionem erupisset Apostolus, eliminandam carnem et sanguinem a dei regno, sine ullius supra sensus praestructione, nonne duas istas substantias proinde hominem veterem inter- P.313. pretaretur[531]) carni et sanguini deditum, id est

*) Gal. 5.

521) eierandam *Paris. Fran.* 522) adiungat *Par. Fran.* 523) propterea. Quae? quae supra *Rhenan.* 524) mandant *Paris. Fran.* 525) capit *Fran.* 526) vetustatis *Rigalt.* 527) agunt *Fran.* 528) sunt haer. *Fran.* 529) portaverunt *Franeq.* 530) *alii* existimandi. 531) interpretamur *Franeq.* interpretaremur *Paris. Rigalt.*

est esui et potui, cuius sit dicere adversus fidem resurrectionis: *Manducemus et bibamus, cras enim moriemur?* Et hoc enim infulciens Apostolus, carnem et sanguinem de fructibus ipsorum manducandi et bibendi sugillavit.

Cap. L. Sed et [532]) omissis huiusmodi interpretationibus, carnis et sanguinis opera taxantibus, ipsas quoque substantias non aliter, quam sunt, intellectas, licebit resurrectioni vindicare. Non enim resurrectio carni et sanguini directo negatur [533]), sed dei regnum quod obvenit resurrectioni, (est autem et in iudicium resurrectio,) imo et confirmatur carnis resurrectio generalis, cum specialis excipitur. Dum enim in quem statum non resurgat edicitur, in quem resurgat subauditur. Atque ita dum pro meritis distinctionem resurrectionis opus substantiae non genus patitur, apparet hinc quoque carnem et sanguinem nomine culpae, non substantiae arceri a dei regno, nomine tamen formae resurgere in iudicium: quia non resurgant in regnum. Adhuc dicam *Caro et sanguis regnum dei haereditate possidere non possunt:* merito sola et per semetipsa: ut ostenderet adhuc spiritum illi necessarium. *Spiritus enim est qui vivificat (in regnum dei,) caro nihil prodest.* *) Prodesse tamen illi [534]) aliud
P. 314. potest, id est spiritus, et per spiritum opera quoque spiritus. Resurgunt itaque ex eo [535]) quo omnis caro et sanguis in qualitate sua. Sed quorum [536]) adire regnum dei? inducere [537]) oportebit vim incorruptibilitatis et immortalitatis, sine qua regnum dei adire non possunt, antequam consequi eam possint. Merito ergo caro et sanguis, ut diximus sola, regnum

*) Ioh. 6.

532) et *abest Franeq.* 533) denegatur *Franeq.* 534) illis *Fran. Rig.* 535) aequo *Fran.* 536) est *Fran. add.* 537) induere *Fran.*

gnum dei capere deficiunt. Iam vero cum devorari habeat corruptivum istud ab incorruptibilitate, id est caro: et mortale istud ab immortalitate, id est sanguis post resurrectionem, ex demutatione: merito [538]) demutata ac devorata caro et sanguis, regnum dei haereditati [539]) possidere non possunt, non tamen non [540]) resuscitata. Sunt qui carnem et sanguinem Iudaismum velint accipi propter circumcisionem, alienum et ipsum a dei regno: quia et ille vetustati deputetur, et hoc titulo iam et alibi ab Apostolo denotetur, qui post revelatum in se filium dei, ad evangelizandum eum in nationibus, statim non *retulerit ad carnem et sanguinem*, *) id est ad circumcisionem, id est ad Iudaismum: sicut ad Galatas scribit.

Cap. LI. Sed pro omnibus jam stabit, quod clausulam reservavimus, etiam pro Apostolo ipso revera maximae inconsiderantiae revincendo, si tam abrupte ut quidam volunt clausis (quod aiunt) oculis, sine distinctione [541]), omnem P. 315. passim carnem et sanguinem a regno dei extrusit [542]), utique et ab ipsa regia coelorum: cum illic adhuc sedet Iesus ad dexteram patris, homo, etsi deus: Adam novissimus, etsi sermo primarius: Caro et sanguis, etsi nostris puriora: idem tamen et substantia et forma qua ascendit, talis etiam descensurus (ut angeli adfirmant) agnoscendus [543]) scilicet eis, qui illum convulneraverunt. **) Hic *sequester dei atque hominum* appellatus, ex utriusque partis deposito commisso sibi, carnis quoque depositum servat in semetipso, arrabonem summae to-

*) Gal. 1. **) Marc. 13. 1 Cor. 15. Act. 1. Io. 19. 1 Tim. 2.

538) non demut. *Rig. Cod. Wouwer.* 539) haereditate *Par. Fran.* possunt, *sine* non, *Par.* 540) non *abest Rigalt.* 541) sine conditione *add. Paris. Rigalt.* 542) extruxit *Rhen.* 543) agnoscendi *Rhenan.*

totius. Quemadmodum enim nobis *arrabonem spiritus* *) reliquit, ita et nobis arrabonem carnis accepit, et vexit in coelum pignus totius summae, illuc quandoque redigendae. Securi [544]) estote caro et sanguis, usurpastis et coelum et regnum dei in Christo. Aut si negent vos in Christo, negent et in coelo Christum, qui vobis coelum negaverunt. Ita nec corruptela, inquit, in [545]) incorruptelam haereditati habebit; non ut carnem et sanguinem existimes corruptelam, quando ipsa sint potius obnoxia corruptelae, per mortem scilicet. Siquidem mors est, quae carnem et sanguinem non modo corrumpit, verum etiam consumit. Sed quoniam opera carnis et sanguinis non posse consequi regnum dei edixerat: quo magis
P. 316. hoc exaggeraret, ipsi quoque corruptelae, id est morti cui carnis et sanguinis opera proficiunt, haereditatem incorruptelae ademit. Nam et paulo post ipsius mortis quodammodo mortem expressit, *devorata est mors*, dicens **) *in contentione* [546]). *Ubi est mors aculeus tuus? ubi est mors potentia* [547]) *tua? Aculeus autem mortis delinquentia*: haec erit corruptela. Virtus autem delinquentiae lex: illa alia sine dubio, quam constituit in membris suis militantem adversus legem animi sui, ipsam scilicet vim delinquendi contra voluntatem. Nam etsi supra *novissimum inimicum mortem evacuari* ait, hoc modo nec corruptela haereditatem incorruptelae consequitur [548]): id est, nec mors perseveravit [549]), quando et quomodo defectura? cum in atomo, in momentaneo oculi motu, in novissima tuba et mortui resurgent incorrupti; qui

*) 2 Cor. 5. **) 1 Cor. 15.

544) securae *Paris. Franeq.* 545) in *abest Paris. Rigalt.* 546) contentionem *Fran.* 547) contentio *Franeq.* 548) consequetur *alii.* 549) perseverabit *Paris. Fran.*

qui hi nisi qui ante corrupti, id est corpora, id est caro et sanguis? et nos demutamur [550]). De qua habitudine nisi in qua deprehendemur? *Oportet enim corruptivum istud induere incorruptionem, et mortale istud induere immortalitatem.* Quid mortale, nisi caro? quid corruptivum, nisi sanguis? ac ne putes [551]) aliud sentire apostolum providentem tibi, et ut de carne dictum intelligas laborantem; cum dicit istud corruptivum, et istud mortale, cutem ipsam tenens dicit. Certe istud nisi de subiecto, nisi de comparenti, pronunciasse non potuit. Demonstrationis corporalis, est verbum. Aliud autem erit [552]) corruptivum, aliud corruptela: et aliud mortale, et aliud mortalitas. Aliud enim quod patitur, aliud quod pati efficit. Ita quae patiuntur corruptelam et mortalitatem, caro scilicet et sanguis, ea necesse est patiantur et incorruptelam et immortalitatem [553]). P. 317.

Cap. LII. Videmus [554]) iam nunc quo corpore venturos mortuos disputet. Et bene quod erupit statim ostendere, qua si quis eiusmodi quaerat. *Stulte,* inquit, *tu quod seminas non* [555]) *vivificatur* [556]) *nisi mortuum fuerit?* Hoc ergo iam de exemplo seminis constet, non aliam vivificari carnem, quam ipsam quae erit mortua, et ita sequentia relucebunt. Nihil enim adversus regulam exempli licebit intelligi, qua [557]) sequitur et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas: idcirco aliud resurrecturum corpus: quam quod moriendo seminatur existimes. Ceterum excidisti ab exemplo. Nunquam enim frumento seminato et in terra dissoluto, hordeum erumpit: et non

550) demutabimur *Fran. Rig.* 551) aliquid *add. Fran.* 552) erit *abest Paris. Fran.* 553) mortalitatem *Fran.* 554) videamus *Paris. Fran.* 555) nonne *Rhen.* num *Cod. Wouw.* 556) vivificabitur *Fran.* 557) ne quia *Fran. Rig.* nec quia *Cod. Wouw.*

non id ipsum genus grani, eademque natura P. 318. et qualitas [558]) et forma. Denique unde? si non id ipsum, et corruptela enim ipsum est, dum ipsius est. Non enim et suggerit, quomodo non quod futurum est corpus seminetur [559]) dicens, sed nudum granum: si forte, frumenti, vel [560]) alicuius eiusmodi: deus autem dat illi corpus prout vult, certe ei grano quod nudum seminari ait. Certe inquis, ergo salvum est cui dare habet deus corpus. Quomodo autem salvum est, si nusquam est: si non resurgit, si non id ipsum resurgit? Si non resurgit, salvum non est. Si non est et salvum, accipere corpus a deo non potest. Sed enim salvum omni modo constat. Ad quid ergo dabit illi deus prout vult corpus, habenti utique proprium corpus illud nudum, nisi ut iam non nudum resurgat: ergo additum erit [561]) quod corpori superstruitur: nec exterminatur [562]) illud cui superstruitur, sed augetur. Salvum est autem quod augetur: seritur enim solummodo granum sine folliculi veste, sine fundamento spicae, sine munimento aristae, sine superbia culmi. Exurgit [563]) autem copia foeneratum, compagine aedificatum, ordine structum, cultu munitum, et usquequaque vestitum. Haec sunt ei corpus a deo aliud, in quod non abolitione, sed ampliatione mutatur. Et unicuique seminum suum corpus deputavit non suum, id est, non pristinum: ut tunc et illud suum sit, quod ex- P. 319. trinsecus a deo acquirit. Servi igitur exemplo, et conserva speculum eius carni, eandem credens fructificaturam quae sit seminata. Ipsam [564]), etsi plenior est [565]): non aliam, etsi

558) qualitate *Franeq.* 559) seminatur *Franeq.* 560) aut *Franeq.* 561) additium erit corpus *Franeq.* 562) exterminatum *Rigalt.* 563) culmi: exurgit *Iun.* 564) seminata, ipsam *Paris. Fran. Rig.* 565) pleniorem *Fran. Rig.*

etsi aliter revertentem [566]). Accipiet enim et ipsa suggestum et ornatum, qualem illi deus voluerit superducere secundum merita. Sine dubio ad hoc direxit [567]), non omnis caro eadem caro, non ad denegandam substantiae communionem, sed praerogativae peraequationem; corpus honoris, non generis in differentiam redigens. In hoc et figurata subiicit exempla animalium et elementorum. Alia caro hominis, id est, servi dei, qui vere homo est: alia iumenti, id est, ethnici: de quo et propheta: *Assimilatus est*, inquit*), *homo inrationabilibus iumentis. Alia caro volatilium* [568]), id est, martyrum, qui ad superiora conantur: *alia* [569]) *piscium*, id est, quibus aqua baptismatis sufficit. Sic et de supercoelestibus corporibus argumentari convenit [570]). **)*Alia solis gloria*, id est, Christi: et *alia lunae*, id est, ecclesiae: et *alia stellarum*, id est, seminis Abrahae. *Et stella enim a stella differt in gloria*: et *corpora terrena et coelestia*, Iudaeus scilicet et Christianus. Ceterum si non figurate, satis vane mulorum et milvorum carnis, P. 320. et corpora coelestium luminum apposuit [571]) humanis: non pertinentia ad conditionis comparationem, sicut nec ad resurrectionis consecutionem. Postremo cum per haec differentiam gloriae, non substantiae conclusisset: *sic*, inquit, *et resurrectio mortuorum*: quoniam [572]) non de alio aliquo, sed de sola gloria differens. Rursus enim resurrectionem ad eandem substantiam revocans, et ad gratum denuo spectans: *seminatur*, inquit, *corruptela, resurgit incorruptela: seminatur in dedecoratione, resurgit in*

*) Ps. 48. **) 1 Cor. 15.

566) reverentem *Paris. vitiose*. 567) dirigit *Fran. Rig.* 568) volucrum *Fran. Rig.* 569) autem *add. Fran.* 570) argumenta committit *Fran.* 571) opposuit *Franeq.* 572) Quomodo *Fran.*

in gloria: seminatur in infirmitate, resurgit in virtute: seminatur corpus animale, resurgit spiritale. Certe non aliud resurgit, quam quod seminatur: nec aliud seminatur, quam quod dissolvitur humi: nec aliud dissolvitur humi, quam caro: hanc enim sententiam deus elisit: *Terra es, et in terram ibis* *): quia et de terra erat sumpta. Hinc et Apostolus concepit seminari eam dicere, cum redhibetur in terram: quia et seminibus sequestratorium terra est: illic deponendis, et inde repetendis. Ideoque et consignat [573]) imprimens, sic enim scriptum est: ne aliud existimes esse seminari, *quam in terram ibis, ex qua es sumptus*, sic ne alterius quam carnis: sic enim scriptum est.

P. 321. CAP. LIII. Sed corpus animale animam quidam argumentantur, ut illum a carne avocent recidivatum [574]). Porro cum constet fixumque sit illud resurrecturum corpus, quod fuerit seminatum, ad ipsius rei exhibitionem provocabuntur. Aut ostendant animam seminatam post mortem, id est, mortuam: id est, humi elisam, disiectam, dissolutam, quod in illam a deo decretum non est: proponant corruptelam eius, et dedecorationem, infirmitatem, ut ipsius sit etiam consurgere [575]) in incorruptelam, et in gloriam, et in virtutem. Sed enim in Lazaro praecipuo resurrectionis exemplo caro iacuit in infirmitate, caro pene computruit in dedecorationem, caro interim putruit in corruptionem: et tamen Lazarus caro resurrexit, cum anima quidem, sed incorrupta: quam nemo vinculis lineis strinxerat, nemo in sepulchro collocarat, nemo iam foetere senserat, nemo quatriduo viderat seminatam. Totum habitum, totum exitum La-

*) Genes. 3.

573) reconsignati *Fran.* 574) illam — recidivatam *Paris. Rhenan.* 575) exsurgere *Parisin. Franeq.*

Lazari, omnium quoque caro hodie experitur[576]: anima vero nullius. In qua ergo stilus Apostoli comparet, de qua eum loqui constat, ea erit et corpus animale cum seminatur, et spiritale cum suscitatur. Nam ut ita intelligas[577] manum adhuc porrigit, aeque de eiusdem scripturae auctoritate factum retexens primum hominem Adam in animam P. 322. viventem[578]. Si Adam homo primus, caro autem homo ante animam, sine dubio caro erit facta in animam viventem[579]. Facta porro inanimum cum esset corpus, utique ad[580] animale corpus est facta. Quid eam appellari velint, quam quod per animam facta est, quam quod ante animam non fuit, quam quod post animam non erit, nisi cum resurgit. Recepta enim anima rursus animale corpus efficitur, ut fiat spiritale. Non enim resurgit, nisi quod fuit. Ita unde carni competit corpus animale dici, inde animae nullo modo competit. Caro enim ante corpus, quam animale corpus. Animata enim, postea facta est corpus animale. Anima vero etsi corpus, tamen quia ipsa est corpus, non animatum, sed animans potius: animale corpus non potest dici, nec fieri quod fecit. Alii enim accidens, facit illud animale: accidens autem alii, quomodo se faciet animalem? sicut ergo[581] animale corpus caro recipiens animam, ita et postea spiritale induens spiritum. Hunc ordinem Apostolus disponens, in Adam quoque in Christo, eum merito distinguit, ut in capitibus distinctionis ipsius. Et cum Christum novissimum Adam appellat, hinc eum recognosce ad carnis non ad animae resurrectionem, omnibus doctrinae viribus operatum.

Si

576) experietur *Franeq.* 577) intelligat *Franeq.* 578) vivam *Franeq.* 579) viventem *abest Rig.* vivam *Franeq.* Facta, *abest Paris.* 580) ad *abest Par. Fran.* 581) ante *add. Parisin. Franeq.*

Si enim et primus homo Adam caro, non P. 323. anima, qui denique in animam vivam factus est[582]: et novissimus Adam Christus ideo Adam, quia homo: ideo homo, quia caro, non quia anima: atque ita subiungit, non primum quod spiritale, sed quod animale, postea quod spiritale, secundum utrumque Adam; ecquid[583]) tibi videtur corpus animale et corpus spiritale in eadem carne distinguere: cuius distinctionem in utroque Adam, id est, in utroque homine praestruxit? ex qua[584]) enim substantia pariant inter se Christus et Adam, scilicet ex carne, licet et ex anima. Sed[585]) carnis nomine homo uterque sunt. Prior enim caro homo, ex illa et ordinem admittere potuerunt: ut alter primus, alter novissimus homo, id est, Adam, deputarentur. Ceterum diversa in ordinem disponi non possunt, de substantia duntaxat. De loco enim aut tempore, aut conditione forsitan possint. Hic autem de substantia carnis, primus et novissimus dicti sunt, sicut et rursus primus homo de terra, et secundus de coelo. Quia etsi de coelo secundum spiritum, sed homo secundum carnem. Itaque cum carni conveniat ordo in utroque Adam, non animae: ut primus homo[586]) in animam vivam, novissimus in spiri- P. 324. tum vivificantem, distincti sint: aeque distinctio eorum carni distinctionem praeiudicavit, ut de carne sit dictum: non primum quod spiritale, sed quod animale: postea quod spiritale: atque ita eadem sit et supra intelligenda: et quae seminetur corpus animale, et quae resurgat corpus spiritale: quia non primum quod

582) *Ita et optimus Wouwerii Cod. alii vitiose:* quidni quae in animam facta est. 583) Adam. Et quid *Rhen.* 584) utraque *Paris. Fran.* 585) scilicet et carne et anima, sed carnis *Paris. Fran.* scilicet et carne et ex anima (sed carnis —— sunt; — homo) ex illa *Iun.* 586) Adam *add. Fran.*

quod ſpiritale, ſed quod animale: quia primus Adam in animam, noviſſimus Adam in ſpiritum. Totum de homine, totum de carne, quando de homine. Quid ergo dicemus? nonne et nunc habet caro ſpiritum ex fide? ut quaerendum ſit, quomodo corpus animale dicatur ſeminari. Plane accepit et hic ſpiritum ex fide, ut quaerendum ſit, quomodo corpus animale dicatur ſeminari. Plane accepit et hic ſpiritum caro, ſed arrabonem. Animae autem non arrabonem, ſed plenitudinem. Itaque etiam propterea maioris ſubſtantiae nomine animale corpus nuncupata eſt, in qua ſeminatur, futura proinde per plenitudinem ſpiritus, inſuper ſpiritale in qua reſuſcitatur. Quid mirum ſi magis inde vocitata eſt, unde conferta eſt, quam unde diſperſa[587]) eſt? Ita de vocabulorum occaſionibus plurimum quaeſtiones ſubornantur, ſicut et de verborum communionibus. Nam quia et illud apud Apoſtolum poſitum eſt, uti devoretur mortale a vita, caro ſcilicet: devorationem quoque ad perditionem ſcilicet carnis arripiunt, quaſi non bilem et dolorem dicamur devorare, id eſt, abſcondere, ac tegere[588]), et intra noſmetipſos continere. Denique cum et illud ſcriptum ſit *): *Oportet mortale hoc induere immortalitatem*: oſtenditur quomodo mortale devoretur a vita, dum indutum immortalitate abſconditur, et tegitur, et intus continetur: non dum abſumitur et amittitur. Ergo et mors, inquis, ſalva erit, cum fuerit devorata: ideo diſcerne pro ſenſibus communionem verborum, et integre intelligis[589]). Aliud enim mors, et aliud mortale. Aliter itaque devorabitur mors et aliter mortale. Mors non capit immortalitatem, mortale autem capit. Denique P.325.

*) 1 Cor. 15.

587) reſperſa *Fran. Cod. Wouwer.* 588) adtegere *Rhenan.* 589) intelliges *Pariſ. Fran.*

que et scriptum est, quod necesse sit *mortale hoc induere immortalitatem.* Quomodo ergo capit, dum devoratur a vita, dum recipitur, et redigitur, et includitur in ipsam? Ceterum mors merito interitu[590]) devoratur, quia et ipsa in hoc devorat. *Devoravit*, inquit, *mors invalescendo, et ideo devorata est in contentionem. Ubi est mors aculeus tuus? ubi est mors contentio tua?* Proinde et vita mortis scilicet aemula per contentionem, devorabit in salutem, quod per contentionem[591]) devoraverat mors in interitum.

Cap. LV. Quanquam igitur resurrecturam carnem probantes, hoc ipso non aliam resurrecturam probemus, quam de qua agitur: tamen singulae quaestiones et causae earum
P. 326. proprios quoque[592]) flagitant congressus, licet aliunde iam caesae. Interpretabimur itaque plenius et vim et rationem demutationis, quae ferme subministrat alterius carnis resurrecturae praesumptionem, quasi demutari desinere sit in totum, et de pristino perire. Discernenda est autem demutatio ab omni argumento perditionis. Aliud enim demutatio, aliud perditio. Porro non aliud, si ita demutabitur caro, ut pereat. Peribit autem demutata, si non ipsa permanserit in demutationem[593]) quae exhibita fuerit in resurrectione. Quemadmodum enim perit, si non resurgit: ita etsi resurgit quidem, verum in demutationem subducitur, aeque perit. Aeque enim non erit[594]), si non resurrexerit. Et quam ineptum, si in hoc resurgit, ut non sit, quae potuit non resurrexisse, nec esse: quia non esse iam coeperat[595]). Non miscebuntur omnino diversa, mu-

590) in interitum *Franeq.* 591) tuam *add. Rhenan.* 592) *alii* quosque. 593) demutatione *Paris. Fran. Rig.* 594) ac *add. Fran.* 595) coeperat? non nisi *Fran.*

mutatio atque perditio, operibus utique diversa. Perdit haec, illa mutat. Quomodo ergo quod perditum est, mutatum non est: ita quod mutatum est, perditum non est. Perisse enim, est in totum non esse quod fuerit: mutatum esse, aliter esse est. Sed [596]) porro dum aliter est, id ipsum potest esse: habet enim esse, quod non perit [597]). Mutationem enim passum est, non perditionem. Atque adeo potest et demutari quid, et ipsum esse nihilominus, ut et totus homo in hoc aevo sub- P. 327. stantia quidem ipse sit, multifariam tamen demutetur: et habitu, et ipsa corpulentia, et valetudine, et conditione, et dignitate, et aetate, studio, negotio, artificio, facultatibus, sedibus, legibus, moribus, nec quicquam tamen admittat homini [598]), nec ita alius [599]) efficiatur, [600]) ut cesset idem esse: imo nec alius efficitur [601]), sed aliud. Hanc formam demutationis divina etiam documenta testantur. Mutatur Mosi manus et quidem ad instar emortuae, exanguis et exalbida [602]), frigida: sed et recepto calore, et refuso colore, eadem caro et sanguis est. Mutatur postea et facies eiusdem, incontemplabili [603]) claritate. Sed Moses erat proinde qui non videbatur. *) Sic et Stephanus angelicum iam fastigium induerat, sed non alia genua lapidationi [604]) succiderant. **) Dominus quoque in secessu montis etiam vestimenta luce mutaverat, sed liniamenta Petro agnoscibilia servaverat. ***) Ubi etiam Moyses et Helias, alter in imagine carnis nondum receptae, alter in veritate nondum de-

*) Exod. 4, 34. **) Act. 6, 7. ***) Matth. 17.

596) sed *abest Franeq. Rigalt.* 597) perIt *Iun.* 598) hominis *Franeq.* amittat hominis *Parisin. Rhen.* 599) aliud *Franeq.* 600) *alii* efficitur. 601) efficiatur *Rigalt.* 602) et albida *Fran.* et ex albida *Rigalt.* 603) in contemplabili *Par. Fran.* 604) in lapidatione *Paris. Fran.*

defunctae, eandem tamen habitudinem corporis, etiam in gloria perseverare docuerunt. De quo exemplo instructus et Paulus: *Qui transfigurabit*, inquit*), *corpus humilitatis nostrae con-*
P. 328. *formale corpori gloriae suae.* Quod etsi[605]) transfigurationem et conversionem in transitum substantiae cuiusque defendis: ergo et Saul in alium virum conversus, de corpore suo[606]) excessit. Et ipse Satanas, cum in angelum lucis transfiguratur, qualitatem suam amittit? non opinor. Ita et in resurrectionis eventum[607]) mutari, converti, reformari licebit, cum salute substantiae.

Cap. LVI. Etenim quam absurdum, quam vero ethnicum[608]), utrumque autem quam deo indignum, aliam substantiam operari, aliam mercedem[609]) dispungi: ut haec quidem caro per martyria lanietur, alia vero coronetur; item e contrario haec quidem caro in spurcitiis volutetur, alia vero damnetur. Nonne praestat omnem semel fidem a spe resurrectionis abducere, quam de gravitate atque iustitia dei ludere? Marcionem pro Valentino resuscitari? quando neque mentem, neque memoriam, neque conscientiam hominis hodierni credibile sit aboleri, per indumentum illud mutatorium immortalitatis et incorruptelae, vacaturo scilicet emolumento et fructu resurrectionis et statu divini utrobique iudicii. Si non meminerim, me esse qui merui, quomodo gloriam deo dicam? quomodo canam illi novum canticum, nesciens me esse qui gra-
P. 329. tiam[610]) debeam? Cur autem solius carnis demutatio excipitur, non et animae simul, quae

*) Phil. 3.

605) si et *Parisin. Rigalt.* 606) suo *abest Rigalt.* 607) eventu *alii.* 608) et iniquum *reposuit Pamelius e Ms. Angl. cum in reliquis omnibus legatur* ethnicum. 609) mercede *Fran. Rig.* 610) deo *add. Rigalt.*

quae in omnibus praefuit carni? quale est, ut[611]) eadem anima, quae in hac carne totum vitae ordinem decucurrit, quae in hac carne deum didicit, et Christum induit, et spem salutis seminavit: in alia nescio qua metat fructum? Nae illa gratiosissima caro, cui gratis vita constabit. Quod si non et anima mutabitur, iam nec animae resurrectio est: nec ipsa enim resurrexisse credetur, si non alia resurrexerit.

Cap. LVII. Hinc iam illa vulgaris incredulitatis argutia[612]) est: si, inquiunt, ipsa eademque substantia revocatur cum sua forma, linea, qualitate: ergo et cum insignibus suis reliquis: Itaque et caeci et claudi, et paralytici: et ut quis insignis excesserit, ita et revertetur. Quid nunc? etsi ita dedignaris tantam gratiam qualiscunque a deo consequi. Non enim et nunc animae solius admittens salutem, dimidiatis hominibus eadem[613]) adscribis. Quid est credere resurrectionem, nisi integram credere? Si enim caro de dissolutione reparabitur, multo magis de vexatione[614]) revocabitur. Minoribus maiora praescribunt. Cuiuscunque membri detruncatio, vel obtusio, nonne mors membri est? si universalis mors resurrectione rescinditur, quid portionalis? Si demutamur in gloriam, quanto magis in incolumitatem? Vitiatio corporum accidens res est: integritas propria est. In hac nascimur, P. 330. etiamsi in utero vitiemur[615]), iam hominis est passio. Prius est genus, quam casus. Quomodo vita confertur a deo, ita et refertur. Quales eam accipimus, tales et recipimus. Naturae, non iniuriae reddimur: quod nascimur, non quod laedimur, reviviscimus. Si non inte-

611) ut *abest Rhen.* 612) illae vulgares — argutiae *alii.* 613) eandem *Franeq. Rigalt.* 614) vitiatione *Iun.* 615) vexemur *Rhen. Rigalt.*

tegres deus suscitat, non suscitat mortuos. Quis enim mortuus integer, et si integer, moritur? Quis incolumis, qui exanimis? quod corpus inlaesum, cum interemptum, cum frigidum, cum expallidum, cum edurum, cum cadaver? quando magis homo debilis, nisi cum totus? quando magis paralyticus, nisi cum immobilis? ita nihil aliud est mortuum resuscitari, quam integrum fieri: ne ex ea parte mortuus adhuc sit, ex qua non resurrexerit. Idoneus deus reficere quod fecit. Hanc suam et potestatem et liberalitatem satis jam in Christo spopondit, imo et ostendit: non tantum resuscitatorem carnis, verum etiam redintegratorem. Atque adeo et Apostolus: *Et mortui*, inquit*), *resurgent incorrupti*. Quomodo nisi integri, qui retro corrupti? tam vitio valetudinis, quam et senio sepulturae. Nam et supra utrumque proponens, oportere et *corruptivum istud induere incorruptelam; et mortale istud immortalitatem*: non iteravit sententiam, sed differentiam demandavit. Immortalitatem enim ad rescissionem mortis, incorruptelam ad obliterationem corruptelae dividendo: alteram
P. 331. ad resurrectionem, alteram ad redintegrationem temperavit. Puto autem et Thessalonicensibus omnis substantiae integritatem repromisit. Itaque nec in posterum timebuntur corporum labes. Nihil poterit admittere[616]) integritas vel conservata, vel restituta, ex quo illi etiam siquid amiserat, redditur. Praescribens enim ad hoc[617]) easdem passiones obituram carnem, si eadem resurrectura dicatur, naturam adversus dominum suum temere defendis, legem adversus gratiam impie asseris, quasi domino[618]) non liceat et mutare naturam, et sine lege servare. Quo[619]) ergo legi-

*) 1 Cor. 15.

616) amittere *Rig.* 617) adhuc *Parisin. Franeq.* 618) deo *add. Fran. Rig.* 619) quomodo *Franeq.*

gimus*): *quae impossibilia apud homines, possibilia apud deum*[620])? et**) *Stulta mundi elegit deus, ut sapientia mundi confundat?* Oro te, si famulum tuum libertate mutaveris: quia eadem caro atque anima permanebunt, quae flagellis et compedibus et stigmatibus obnoxiae retro fuerant, idcirco ne illa[621]) eadem pati oportebit? non opinor. Atqui et vestis albae nitore, et aurei annuli honore, et patroni nomine, ac tribu mensaque honoratur. Permitte hanc et deo potestatem per vim demutationis illius[622]); conditionem non naturam reformandi, dum et passiones auferuntur, et munitiones conferuntur. Ita manebit quidem caro etiam post resurrectionem, eatenus passibilis qua ipsa, qua eadem, ea[623]) tamen impassibilis: quia[624]) in hoc ipsum manumissa a domino, ne ultra pati possit. P.332.

Cap. LVIII. *Iocunditas,* inquit Esaias, *aeterna super caput eorum.* Nihil aeternum nisi post resurrectionem. *Aufugit,* inquit***), *dolor et moeror, et gemitus ab illis.* Proinde et Ioanni angelus: *Et delebit deus omnem lachrymam ab oculis eorum,* †) Utique ex iisdem oculis qui retro fleverant, quique adhuc flere potuissent, si non omnem lachrymae imbrem indulgentia divina siccaret. Et rursus††): *Deus enim delebit omnem lachrymam ab oculis eorum:* et, mors hactenus, igitur et corruptela hactenus. Proinde per incorruptelam fugata, quemadmodum mors[625]) per immortalitatem. Si dolor, et moeror, et gemitus, ipsaque mors ex laesuris et animae et carnis obveniunt, quomodo auferentur nisi cessaverint causae, scilicet laesurae

*) Matth. 19. **) 1 Cor. 1. ***) Es. 35. †) Apoc. 17. ††) Apoc. 11.

620) sunt *add. Rig.* 621) illos *Fran.* 622) illius dem. *Rig.* 623) et *Fran.* 624) qua *Fran. Rigalt.* 625) mors *abest Rhenan.*

rae carnis atque animae? ubi caſus adverſi apud dominum[626])? aut ubi incurſus infeſti apud Chriſtum? ubi daemonici[627]) impetus apud ſpiritum ſanctum, iam et ipſo diabolo cum angelis ſuis ignibus merſo? Ubi neceſſitas, aut quod dicitur, fortuna vel Fatum? quae reſuſcitatis plaga poſt veniam? quae reconciliatis ira poſt gratiam? quae infirmitas poſt virtutem, quae imbecillitas poſt ſalutem? Quod
P. 333. veſtimenta et calciamenta filiorum Iſraëlis quadraginta illis annis indetrita, et inobſoleta manſerunt: Quod et in ipſis corporibus unguium et capillorum, facilia crementa habilitatis et dignitatis iuſtitia defixit, ne etiam enormitas corruptela[628]) deputaretur: Quod Babylonii ignis trium fratrum, nec tiaras, nec ſarabaras[629]), quanquam Iudaeis alienas laeſerunt: Quod Ionas devoratus a belua maris, in cuius alvo naufragia digerebantur, triduo poſt incolumis expuitur: Quod hodie Enoch et Helias, nondum reſurrectione diſpuncti: quia nec morte functi, qua tamen de orbe translati: et hoc ipſo iam aeternitatis candidati, ab omni vitio, et ab omni damno, et ab omni iniuria, et contumelia immunitatem carnis ediſcunt: cui nam fidei teſtimonium ſignant, niſi qua credi oportet, haec futurae integritatis eſſe documenta? Figurae enim noſtrae fuerunt Apoſtolo auctore, quae ſcripta ſunt*), ut et dominum potentiorem credamus, omni corporum lege, et carnis magis utique[630]) conſervatorem, cuius etiam veſtimenta, etiam calceamenta protexit.

Cap. LIX. Sed futurum, inquis, aevum alterius eſt diſpoſitionis et aeternae; igitur huius aevi ſubſtantiam non aeternam diverſa poſſide-

*) Deut. 29.

626) deum *Fran. Rig.* 627) daemoniaci *Rigalt.* 628) corruptelae *Fran. Rigalt.* 629) ſarabara *Rigalt.* ſarabaeas *alii* ſarabas *Rhenan,* ſaraballa *aliis.* 630) et *add. Rhen.*

dere non posse. Plane si homo propter dispositionem futuram, et non dispositio propter hominem: sed enim Apostolus scribens, sive P. 334.
mundus, sive vita, sive mors, sive futura, sive praesentia, omnia vestra sunt: Eosdem constituit haeredes etiam futurorum. Nihil tibi largitur Esaias, dicens*): *Omnis caro foenum*. Et alibi: *Et videbit omnis caro salutare domini*[631]). Exitus non substantias distinxit. Quis enim iudicium dei non in sententia duplici statuit salutis et poenae? *omnis* igitur *caro foenum*, quae igni destinatur: et *omnis caro videbit salutare domini*[632]), quae saluti ordinatur. Ego me scio neque alia carne adulteria commisisse, neque nunc alia carne ad continentiam eniti. Siquis est, bina pudenda circumferens, potest iam et demere foenum carnis immundae, et solam sibi reservare quae visura sit domini[633]) salutare. Sed cum idem prophetes**) etiam nationes ostendat, nunc deputatas velut *pulverem* et *salivam*, nunc speraturas et credituras *in nomen et in brachium domini*, nunquid et de nationibus fallimur? Et aliae quidem sunt crediturae, aliae in pulverem deputatae, ex diversitate substantiae? Sed et Christus intra oceanum, et de isto coelo quod nobis incumbat[634]), verum lumen nationibus offulsit[635]). Et ipsi Valentiniani hic errare didicerunt: nec alia erit forma nationum credentium, nisi quae et non credentium, de carne, de anima. Sicut P. 335.
ergo easdem nationes non genere, sed sorte distinxit: ita et carnes, quae in ipsis nationibus una substantia est, non materia, sed mercede disiunxit.

Cap. LX. Ecce autem ut adhuc controversiam exaggerant[636]) carni maxime eidem, de of-

*) Es. 40, 51. **) Es. 40, 42. 43.

631) dei *Fran.* 632) dei *Fran.* 633) dei *Fran.* 634) incubat *Paris. Fran. Rigalt.* 635) effulsit *Paris. Franeq.* 636) exaggerent *Paris. Fran.*

officiis quoque membrorum argumentantur, aut et ipſa dicentes permanere debere in ſuis operibus et fructibus, ut eidem corpulentiae adſcripta: aut quia conſtet diſceſſura eſſe officia membrorum, corpulentiam quoque eradant, cuius ſcilicet perſeverantia credenda non ſit, utique ſine membris: quia nec membra credenda ſint ſine officiis. Quo enim iam, inquiunt, ſpelunca haec oris, et dentium ſtatio, et gulae lapſus, et compitum ſtomachi, et alvi gurges, et inteſtinorum perplexa proceritas, cum eſui et potui locus non erit? quo huiusmodi membra admittunt, ſubigunt, devolvunt, dividunt, digerunt, egerunt? quo manus ipſae et pedes, et operarii quique artus, cum victus etiam cura ceſſabit? quo renes conſcii ſeminum, et reliqua genitalium utriusque ſexus, et conceptuum ſtabula, et uberum fontes, diſceſſuro[637]) concubitu, et foetu, et educatu? Poſtremo, quo totum corpus, totum ſcilicet vacaturum? Ad haec ergo praeſtruximus non oportere committi futurorum atque praeſentium diſpoſitiones, interceſſura tunc demutatione: et nunc ſuperſtrui-
P. 336. mus officia iſta membrorum neceſſitatibus vitae huius, eo usque conſiſtere, donec et ipſa vita transferatur, a temporalitate in aeternitatem, ſicut animale corpus in ſpiritale: *dum mortale iſtud induit immortalitatem, et corruptivum iſtud incorruptelam* *): et ipſa autem liberata tunc vita neceſſitatibus, liberabuntur et membra ab officiis: nec ideo non erunt neceſſaria. Licet enim officiis liberentur, ſed iudiciis retinentur, ut quis *referat per corpus prout geſſit* **). Salvum enim hominem tribunal dei exigit: ſalvum vero ſine membris non licet eſſe[638]), ex quorum non officiis, ſed ſubſtantiis

*) 1 Cor. 15. **) 2 Cor. 5.

637) deceſſuro *Pariſin. Franeq.* deſeſſuro *Rigalt.*
638) non liquet eum *Rigalt. Cod. Wouwer.*

tiis conſtat: niſi forte, et navem ſine carina, ſine prora, ſine puppi, ſine compaginis totius incolumitate ſalvam adſeverabis. Et tamen navem procella diſſipatam, vel carie diſſolutam, redactis et recuratis omnibus membris, eandem ſaepe conſpeximus etiam titulo reſtitutionis gloriantem. De dei artificio et arbitrio et iure torquemur? Porro ſi dives dominus et liberalis adfectui aut gloriae ſuae praeſtans, ſolam navis reſtitutionem hactenus eam voluerit operari: idcirco tu[639]) negabis neceſſariam illi compaginem priſtinam, ut exinde iam vacaturam, cum ſoli ſaluti navis ſine operatione conveniat. Igitur hoc tantummodo diſcere ſufficit, an dominus hominem ſaluti deſtinando, carnem deſtinarit: an eandem velit denuo eſſe, quam non debebis et[640]) futura membrorum vacatione praeſcribere denuo eſſe P. 337.
non poſſe.[641]) Licet enim eſſe quid denuo, et nihilominus vacare: nec poteſt autem dici vacare, ſi non ſit. At enim ſi ſit, poterit et non vacare, nihil enim apud deum vacabit.

Cap. LXI. Sed accepiſti homo os ad vorandum atque potandum: cur non potius ad eloquendum, ut a ceteris animalibus diſtes? cur non potius ad praedicandum deum? ut etiam hominibus antiſtes. Denique Adam ante nomina animalibus enunciavit, quam de arbore decerpſit: ante etiam prophetavit, quam voravit. Sed accepiſti dentes ad macellum corrodendum[642]): cur non potius ad omnem hiatum et rictum tuum coronandum? cur non potius ad pulſus linguae temperandos[643]), ad vocis articulos offenſione ſignandos? denique et edentulos. Sed audi et vide, ut honorem[644]) oris,

639) tunc *Rhen.* 640) ex *Par. Rig.* 641) ? *Par. Fran. Rig.* 642) coornandum *Fran.* 643) temporandos *Fran.* 644) edentulos audi *etc. Pariſ.* honori *Pariſ. Fran.*

oris, et organum dentium quaeras. Forota ſunt inferna in viro et in foemina, nimirum qua libidines fluitent: cur non magis qua [645]) defluxura colentur? Eſt adhuc [646]) feminis intus, quo ſemina congerantur, an quo ſanguinis onera ſecedant, quem pigrior ſexus diſcutere non ſufficit? Dicenda enim et haec, qua-
P. 338. tenus quae volunt et qualiter volunt, et quorum volunt [647]) officia membrorum ludibrioſe de induſtria ſuffundendae reſurrectionis oblatrant: non recogitantes ipſas prius cauſas neceſſitatis tunc vacaturas, cibi famem, et potus ſitim, et concubitus genituram, et operationis victum. Sublata enim morte, neque victus fulcimenta ad praeſidia vitae, neque generis ſupparatura gravis erit membris. Ceterum et hodie vacare inteſtinis et pudendis licebit. Quadraginta diebus Moſes et Helias ieiunio functi, ſolo deo alebantur. Iam tunc enim dedicabatur: *non in pane vivit homo, ſed in dei verbo.* Ecce virtutis futurae linîamenta. Nos quoque ut poſſumus, os cibo excuſamus, etiam ſexum a congreſſione ſubducimus. Quot ſpadones voluntarii? quot virgines Chriſto maritatae? quot ſteriles utriusque naturae infructuoſis genitalibus ſtructi? Nam et ſi hic [648]) iam vacare eſt, et officia et emolumenta membrorum temporali vacatione, ut in temporali diſpoſitione, nec homo tamen minus ſalvus eſt; proinde homine ſalvo, et quidem magis tunc ut in aeterna diſpoſitione, magis non deſiderabimus, quae iam hic non deſiderare conſuevimus.

Cap. LXII. Sed huic diſceptationi, finem dominica pronunciatio imponit, *Erunt*, inquit

645) qua potuum defruta *Par. Fran. lectionem vero Rhenani defendunt Iunius et Rig.* 646) in *add. Fran.* 647) et quorum volunt, et qualiter volunt *Rig.* 648) ſtructi. Si et hic *Pariſ. Fran.*

quit *), *tanquam angeli*. Si non nubendo, quia nec moriendo: utique nec ulli ſimili neceſſitati ſuccidendo corporalis conditionis. Quia et angeli aliquando tanquam homines fuerunt, edendo et bibendo, et pedes lavacro porrigendo. P.339. Humanam enim induerant ſuperficiem, ſalva intus ſubſtantia propria. Igitur ſi angeli facti tanquam homines in eadem ſubſtantia ſpiritus carnalem tractationem ſuſceperunt, cur non et homines facti tanquam angeli in eadem ſubſtantia, carnis ſpiritalem ſubeant diſpoſitionem? non magis ſolennibus carnis obnoxii ſub angelico indumento, quam angeli tunc ſolennibus ſpiritus [649] ſub humano. Nec ideo non permanſuri in carne, quia non et in ſolennibus carnis, cum nec angeli ideo non et [650] ſpiritu permanſerint, quia non et in ſolennibus ſpiritus [651]). Denique non dixit, *erunt angeli*, ne homines negaret, ſed *tanquam angeli;* ut homines conſervaret. Non abſtulit ſubſtantiam, cui ſimilitudinem attribuit.

Cap. LXIII. Reſurgit igitur caro, et quidem omnis, et quidem ipſa, et quidem integra: in depoſito eſt ubicunque apud deum, per fideliſſimum ſequeſtrem dei et hominum Ieſum Chriſtum, qui et homini deum, et hominem deo reddet: carni ſpiritum, et ſpiritui carnem. Utrunque iam in ſemetipſo foederavit: ſponſam ſponſo, et ſponſum ſponſae comparavit. Nam etſi animam quis contenderit ſponſam, vel dotis nomine ſequetur animam caro. Non erit anima proſtituta, ut nuda ſuſcipiatur a ſponſo. Habet inſtrumentum, habet cultum, habet mancipium ſuum carnem, ut P. 340. collatanea [652]) comitabitur. Sed caro eſt ſponſa,

*) Matth. 22.

649) ſpiritibus *Pariſ. Fran. Rig.* 650) et in *Franeq.* 651) carnis *Pariſ. Fran.* 652) collectaneam *Pariſ. Franeq.* collactanea *Rigalt.*

sa, quae et in Christo Iesu spiritum [653]) sponsum per sanguinem passa [654]) est. Huius interitum quem putas, secessum scias esse. Non sola anima seponitur: habet et caro secessus suos interim [655]) in aquis, in ignibus, in alitibus, in bestiis, cum in haec dissolvi videtur, velut in vasa transfunditur. Si etiam ipsa vasa defecerint, cum de illis quoque effluxerit in suam matricem terram, quasi per ambages resorbetur: ut rursus ex illa praesentetur [656]) Adam auditurus a domino: *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est:* vere tunc compos mali quod evasit, et boni quod invasit. Quid anima invides carni? nemo tam proximus tibi quem post dominum diligas: nemo magis frater tuus, quam quae tecum etiam in deo nascitur. Tu potius illi exorare debueras resurrectionem, per te si forte deliquit. Sed nihil mirum si odisti, cuius auctorem quoque respuisti: quam et in Christo aut negare aut mutare consuesti. Proinde et ipsum sermonem dei, qui caro factus est, vel stilo vel interpretatione corrumpens, arcana etiam apocryphorum superducens, blasphemiae fabulas. At enim deus omnipotens adversus haec incredulitatis et perversitatis ingenia, providentissima gratia sua, effundens *in novissimis diebus de suo*
P. 341. *spiritu in omnem carnem, in servos suos et ancillas,* et fidem laborantem resurrectionis carnalis animavit, et pristina instrumenta manifestis verborum et sensuum luminibus ab omni ambiguitatis obscuritate purgavit. Nam quia haereses esse oportuerat, ut probabiles quique manifestarentur: hae autem sine aliquibus occasionibus scripturarum audere non poterant, idcirco pristina instrumenta quasdam materias [657]) videntur subministrasse, et ipsas quidem

653) spiritum *abest Paris. Fran.* 654) pacta *Par. Rigalt.* 655) caro suos sinus interim *Paris. Franeq.* 656) repraesentetur *Fran.* 657) illis *add. Fran.*

dem iisdem litteris revincibiles. Sed quoniam nec [658]) dissimulare spiritum sanctum oportebat, quo minus et huiusmodi [659]) eloquiis superinundaret, quae nullis haereticorum versutiis semina subspargerent, imo et veteres eorum cespites vellerent, idcirco iam omnes retro ambiguitates et quas volunt parabolas, aperta atque perspicua totius sacramenti praedicatione discussit, per novam prophetiam de paracleto inundantem: cuius si hauseris fontes, nullam poteris sitire doctrinam, nullus te ardor exuret quaestionum: resurrectionem quoque carnis usquequaque potando, refrigerabis.

658) necdum *Paris. Fran.* 659) eiusmodi *Rig.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI DE CARNE CHRISTI, LIBER.

CAP. I. Qui fidem resurrectionis ante istos Sadducaeorum propinquos sine controversia moratam [1]) student inquietare, ut eam spem negent etiam ad carnem pertinere, merito quoque carnem Christi quaestionibus distrahunt, tanquam aut nullam omnino, aut quoquo modo aliam praeter humanam: ne si humanam constiterit fuisse, praeiudicatum sit adversus illos eam P. 342.

1) ista *add. Rigalt.*

eam resurgere omni modo, quae in Christo [2]) resurrexerit. Igitur unde illi destruunt carnis vota, inde nobis erunt [3]) praestruenda. Examinemus corporalem substantiam domini: de spiritali enim certum est. Caro [4]) quaeritur veritas et qualitas eius retractantur [5]), an fuerit, et unde, et cuiusmodi fuerit. Renunciatio eius, dabit legem nostrae resurrectioni. Marcion, ut carnem Christi negaret, negavit etiam nativitatem: aut ut nativitatem negaret, negavit et carnem: scilicet ne invicem sibi testimo-
P. 343. nium redderent, et responderent [6]) nativitas et caro, quia nec nativitas sine carne, nec caro sine nativitate: quasi non eadem licentia haeretica et ipse potuisset, aut admissa carne nativitatem negare, ut Apelles discipulus, et postea desertor ipsius; aut et [7]) carnem et nativitatem confessus, aliter illis [8]) interpretari, ut condiscipulus et condesertor eius Valentinus. Sed et qui carnem Christi putativam introduxit, aeque potuit nativitatis quoque phantasmata [9]) confingere, ut et conceptus, et praegnatus, et partus virginis, et ipsius exinde infantis ordo τὸ δοκεῖν [10]) haberetur [11]): eosdem oculos, eosdemque sensus fefellissent, quos carnis opinio inlusit.

Cap. II. Plane nativitas a Gabriele adnunciatur. Quid illi cum angelo creatoris? et in virginis uterum [12]) conceptus inducitur? quid illi cum Esaia [13])? creatoris odit moras, qui subito Christum de coelis deferebat, aufers hinc

2) Christum *Paris. Rhen.* 3) nobis *abest Rigalt.* 4) carnis *Paris. Franeq.* 5) retractatur *Paris. Franeq. Rigalt.* 6) responderent *a Wouwer. deletur.* et *abest Paris.* 7) et *abest Rigalt.* 8) illas *Paris. Fran. Rig.* 9) nativitatem — phantasma *Rigalt.* 10) τοῦ δοκεῖν *mavult Iun.* 11) haberentur *Rigalt.* 12) et virg. utero *Paris. Fran.* 13) quid illi cum essentia creatoris. Odit etc. *Paris. Fran.* quid illi cum Esaia propheta creatoris? *Rigalt.*

hinc (inquit) *) molestos semper Caesaris census, et diversoria angusta, et sordidos pannos, et dura praesepia. Viderit angelica multitudo dominum suum noctibus honorans**). Servent potius pecora pastores: et magi ne fatigentur de longinquo, dono illis aurum suum. Melior P. 344. sit et Herodes, ne Hieremias glorietur ***): Sed nec circumcidatur infans, ne doleat: nec ad templum deferatur, ne parentes suos [14]) oneret sumptu oblationis [15]): nec in manus tradatur Simeoni [16]), ne senem moriturum exinde contristet [17]). Taceat et anus illa, ne fascinet puerum. His opinor consiliis tot originalia instrumenta Christi, delere Marcion ausus es [18]), ne caro eius probaretur. Ex qua, oro te, auctoritate? si propheta es, praenuncia aliquid: si Apostolus, praedica publice: si apostolicus, cum apostolis senti: si tantum [19]) Christianus es, crede quod traditum est: si nihil istorum es, merito dixerim, morere: nam et mortuus es, qui non es Christianus, non credendo quod traditum [20]) Christianos facit. Et eo magis mortuus es, qui [21]) non es Christianus. Qui [22]) cum fuisses, excidisti, rescindendo quod retro credidisti. Sicut et ipse confiteris in quadam epistola: et tui non negant, et nostri probant. Igitur rescindens quod credidisti, iam non credens rescidisti; non tamen quia credere desisti, recte rescidisti. Atqui rescindendo quod credidisti, probas ante, quam rescinderes aliter fuisse quod credidisti, P. 345. aliter illud ita erat traditum. Porro quod traditum erat, id erat verum ut ab eis traditum, quorum fuit tradere. Ergo quod erat traditum

*) Luc. 2. **) Matth. 2. ***) Luc. 2.

14) suo *Fran. Rigalt.* 15) obligationis *Rhenan.* 16) Simeonis. 17) moriturum — contristetur *Rig.* 18) est *Parisin. Rhenan.* 19) tantummodo *Franeq.* 20) creditum *Paris. Fran. Rig.* 21) quo magis *Par. Fran. Rig.* 22) quod *Wouwer.*

tum rescindens, quod erat verum rescidisti. Nullo iure fecisti: sed plenius eiusmodi praescriptionibus adversus omnes haereses, alibi iam usi sumus[23]). Post quas nunc ex abundanti retractamus, desiderantes rationem, qua non putaveris natum esse Christum.

Cap. III. Necesse est quatenus hoc putas arbitrio tuo licuisse: ut aut impossibilem, aut inconvenientem deo existimaveris nativitatem. Sed deo nihil impossibile, nisi quod non vult. An ergo noluerit[24]) nasci? quia si voluit[25]), et natus est, consideremus. Ad compendium decurro. Si enim nasci se deus noluisset, quacumque de causa, nec hominem se videri praestitisset. Nam quis hominem videns, eum negaret natum? Itaque quod noluisset esse, nec videri omnino voluisset. Omnis rei displicentis etiam opinio reprobatur. Quia nihil interest, utrum sit quid, an non sit: si cum non sit, esse praesumitur. Plane interest illud[26]), ut falsum[27]) non patiatur, quod vere non est. Sed satis erat illi, inquis, conscientia sua. Viderint homines, si natum putabant, quia hominem videbant. Quanto ergo dignius, quanto-
P. 346. que constantius humanam sustinuisset existimationem vere natus, eandem existimationem etiam non natus subiturus cum iniuria conscientiae suae, quam tu ad fiduciam reputas, ut non natus adversus conscientiam suam natum se existimari sustineret. Quid tanti fuit edocuit[28]), cum sciens[29]) Christus quid esset, esse se[30]) quod non erat, exhiberet. Non potes dicere, si[31]) natus fuisset, et hominem vere induisset, deus esse desisset, amittens quod erat, dum assumit[32]) quod non erat. Pe-

23) simus *Ven.* 24) voluerit *Rhen.* 25) potuit add. *Parif. Fran. Rig.* 26) illud *abest Rig.* 27) falso *Cod. Wouwer.* 28) edoce *Par. Fran.* 29) ut consciens *Fran. Rig.* 30) id se *Rig.* 31) ne si *Rig.* 32) fit *Rigalt.*

Periculum enim ſtatus ſui deo nullum eſt. Sed ideo, inquis, nego deum in hominem vere converſum, ita ut et naſceretur, et carne corporaretur[33]): quia, qui ſine fine eſt, etiam inconvertibilis ſit, neceſſe eſt. Converti enim in aliud, finis eſt priſtini. Non competit ergo converſio[34]), cui non competit finis. Plane natura convertibilium ea lege eſt, ne permaneant in eo quod convertitur in eis: et ita non permanendo pereant[35]), dum perdunt convertendo quod fuerunt: ſed nihil deo par eſt, natura eius ab omnium rerum conditione diſtat. Si ergo quae a deo diſtant, aut a quibus deus diſtat, cum convertuntur amittunt quod fuerunt: ubi erit diverſitas divinitatis a ceteris rebus, niſi ut contrarium obtineat[36]): id eſt, P. 347.
ut deus et in omnia converti poſſit, et qualis eſt perſeverare. Alioquin par erit eorum, quae converſa amittunt quod fuerunt, quorum utique deus in omnibus par[37]) non eſt: ſi nec[38]) in exitu converſionis. Angelos creatoris converſos in effigiem humanam aliquando legiſti, et credidiſti, et tantam corporis geſtaſſe veritatem, ut et pedes eis laverit Abraham, et manibus ipſorum ereptus ſit Sodomitis Loth: conluctatus quoque homini angelus toto corporis pondere dimitti deſideraverit, adeo[39]) detinebatur. Quod ergo angelis inferioribus deo licuit, uti converſi in corpulentiam humanam, angeli nihilominus permanerent: hoc tu potentiori deo auſers[40])? quaſi non valuerit Chriſtus, vere hominem indutus, deus perſeverare? Aut nunquid et angeli illi phantaſma[41]) carnis apparuerunt? ſed non audebis hoc dicere. Nam ſi ſic apud te angeli creatoris, ſicut et

33) operaretur *Rig.* 34) eius *add. Rig.* 35) pareant *Rig.* 36) contineat *Pariſ. Fran.* 37) impar *Rig.* 38) ſic nec *Rigalt.* 39) ab eo a quo *Pariſ. Fran.* 40) auferes *Pariſ. Rigalt.* 41) phantaſmata *Rigalt.*

et Chriſtus: eiusdem ſubſtantiae erit[42]) Chri-
ſtus, cuius angeli: angeli tales[43]), qualis et
Chriſtus. Si ſcripturas opinioni tuae reſiſten-
tes, non de induſtria alias reieciſſes, alias cor-
rupiſſes: confudiſſet te hinc[44]) evangelium
P. 348. Ioannis, praedicans ſpiritum columbae corpore
lapſum[45]) deſediſſe[46]) ſuper dominum. Qui
ſpiritus cum hoc eſſet, tam vere erat et co-
lumba, quam et ſpiritus: nec interfecerat ſub-
ſtantiam propriam, adſumpta ſubſtantia extra-
nea. Sed quaeris corpus columbae ubi ſit, re-
ſumpto ſpiritu in coelum. Aeque[47]) angelo-
rum, et[48]) eadem ratione interceptum eſt, qua
et editum fuerat. Si vidiſſes cum de nihilo
proferebatur, ſciſſes, cum in nihilum ſubdu-
cebatur. Si non fuit initium viſibile, nec finis.
Tamen corporis ſoliditas erat, quo[49]) momen-
to corpus videbatur. Non poteſt non fuiſſe
quod ſcriptum eſt.

Cap. IV. Igitur ſi neque ut impoſſibilem, ne-
que ut periculoſam deo repudias corporatio-
nem: ſupereſt ut quaſi indignam reiicias et ac-
cuſes. Ab ipſa quidem exorſus[50]) nativitate,
perora, age iam ſpurcitias genitalium in utero
elementorum, humoris et ſanguinis, foeda
coagula, carnis ex eodem coeno alendae, per
novem menſes. Deſcribe uterum de die in
diem inſoleſcentem[51]), gravem, anxium,
nexum[52]), totum[53]) incertum libidinibus fa-
P. 349. ſtidii et gulae. Invehere iam et in ipſum mu-
lieris enitentis pudorem, vel pro natura reli-
gioſum. Horres utique et infantem cum ſuis
impedimentis, profuſum utique et oblitum.
De-

42) eius dei erit *Rigalt.* 43) cuius angeli tales qualis *Rig.* 44) in hac ſpecie *Rig.* 45) delapſum *Rig.* 46) deſcendiſſe *Fran.* 47) et *add. Par. Fran. Rig.* 48) et *abeſt Rig.* 49) quoquo *Rig.* 50) odio habita *Pariſ. Fran.* 51) inoleſcentem *Rig.* 52) nixum *Cod. Wouwer.* 53) nec ſomno tutum *Rig.*

Dedignaberis [54]) quod pannis dirigitur, quod unctionibus [55]) formatur, quod blanditiis deridetur. Hanc venationem [56]) o [57]) Marcion naturae despuis. Et quomodo natus es, odisti nascentem hominem: et quomodo diligis aliquem? te quidem plane non amasti: cum ab ecclesia et fide Christi recessisti. Sed videris si tibi displices, aut si aliter natus. Et [58]) certe Christus dilexit hominem illum in immunditiis, in utero coagulatum, illum per pudenda prolatum, illum per ludibria nutritum. Propter eum descendit: propter eum praedicavit: propter eum omni se humilitate deiecit *usque ad mortem, et mortem crucis* *): amavit utique quem magno redemit. Si Christus creator eius [59]) est, suum merito amavit: si ab alio deo est, magis adamavit, quando alienum redemit. Amavit ergo cum homine etiam nativitatem, etiam carnem eius. Nihil amari potest sine eo per quod est, id quod est. Aut [60]) aufer nativitatem, et exhibe hominem. Adime carnem, et praesta quem deus redemit. Si haec sunt homo quem deus redemit, tu haec erubescenda illi facis, quae redemit, et P. 350. indigna, quae nisi dilexisset, non redemisset. Nativitate reformata [61]) regeneratione coelesti, carnem ab omni vexatione restituit. Leprosam emaculat, caecam perluminat, paralyticam redintegrat, daemoniacam expiat [62]), mortuam resuscitat, et nasci in illam erubescit? Si revera de lupa, aut sue, aut vacca, prodire voluisset: et ferae aut pecoris corpore indutus regnum coelorum praedicaret: tua, opinor, illi censura praescriberet? Turpe hoc

 deo,

*) Phil. 2.

54) dedignaris *Rigalt.* 55) vinctionibus *Franeq.* 56) venerationem *Paris. Fran. Rig.* 57) et *abest Rig.* 58) et *abest Paris. Rigalt.* 59) creatoris est *Rigalt.* 60) aut *abest Rig.* 61) nativitatem reformat a morte *Rigalt.* 62) captat *Rigalt.*

deo, et indignum hoc dei filio et ſtultum. Propterea qui [63]) ita credat, ſit. Plane [64]) ſtultum, ſi [65]) de noſtro ſenſu iudicemus deum. Sed circumſpice Marcion, ſi tamen non deleſti. *Stulta mundi elegit deus, ut confundat ſapientes* [66]).*) Quaenam haec ſtulta ſunt? converſio hominis ad cultum veri dei, reiectio erroris, diſciplina iuſtitiae, pudicitiae, patientiae, miſericordiae, innocentiae? omnia haec quidem ſtulta non ſunt. Quaere ergo de quibus dixerit. Et ſi te praeſumpſeris inveniſſe, non erit iam [67]) ſtultum [68]) credere in deum, natum et quidem ex virgine: et quidem carneum, qui per illas naturae contumelias volutatus ſit. Dicat haec aliquis ſtulta non eſſe: et alia ſint,
P. 351. quae deus in aemulationem elegerit ſapientiae ſecularis. Et tamen apud illam facilius creditur, Iupiter taurus factus aut cygnus, quam vere homo Chriſtus penes Marcionem.

CAP. V. Sunt plane et alia tam ſtulta, quae pertinent ad contumelias et paſſiones dei. Aut prudentiam dicam [69]) deum crucifixum? Aufers [70]) hoc [71]) quoque Marcion, imo hoc potius. Quid enim indignius deo? quid magis erubeſcendum, naſci, an mori? Carnem geſtare, an crucem? circumcidi an ſuffigi? educari, an ſepeliri? in praeſepe deponi, an in monumentum recondi? Sapientior eris, ſi nec iſta credideris. Sed non eris ſapiens, niſi ſtultus ſeculo fueris, dei ſtulta credendo. An ideo paſſiones a Chriſto non reſcidiſti, quia ut phantaſma vacabat ad ſenſum [72]) earum. Diximus retro aeque illum et nativitatis et infantiae ima-

*) 1 Cor. 1.

63) quia *Rig.* 64) ? Sit plane *Pariſ. Fran. Rig.* 65) ſi *abeſt Rig.* 66) ſapientia *Rig.* ſapientiam *Fran.* 67) tam *Rig.* 68) quam *add. Rig.* 69) dicant *Par. Fran. Rig.* 70) aufer *Rig.* 71) haec *Pariſ. Fran.* 72) a ſenſu *Pariſ. Fran. Rig.*

imaginaria, et [73]) vacua ludibria ſubire potuiſſe. Sed iam hic [74]) reſponde interfector veritatis. Nonne vere crucifixus eſt deus? nonne vere mortuus, et vere crucifixus? nonne vere reſuſcitatus? Ut vere ſcilicet mortuus. Falſo [75]) ſtatuit inter nos ſcire Paulus tantum [76]) crucifixum: falſo ſepultum ingeſſit, falſo reſuſcitatum inculcavit. Falſa eſt igitur et fides noſtra, et phantaſma eſt [77]) totum quod ſperamus a Chriſto. Sceleſtiſſime hominum, qui interemptores excuſas dei! Nihil enim ab eis paſſus eſt Chriſtus, ſi nihil vere eſt paſſus. Parce unicae ſpei totius orbis, qui [78]) deſtruis neceſſarium decus [79]) fidei. Quodcunque deo indignum eſt, mihi expedit. Salvus ſum, ſi non confundar de domino meo. *Qui me* [80]), inquit *), *confuſus fuerit, confundar et ego eius* [81]). Alias non invenio materias confuſionis, quae me per contemptum ruboris probent, bene impudentem, et feliciter ſtultum: Natus eſt dei filius; non pudet, quia pudendum eſt. Et mortuus eſt dei filius. Prorſus credibile eſt, quia ineptum eſt; et ſepultus, reſurrexit. Certum eſt, quia impoſſibile. Sed haec quomodo in illo vera erunt, ſi ipſe non fuit verus, ſi non vere habuit in ſe quod figeretur, quod moreretur, quod ſepeliretur et reſuſcitaretur? carnem ſcilicet hanc ſanguine ſuffuſam, oſſibus ſubſtructam, nervis intextam, venis implexam, quae naſci et mori novit, humanam ſine dubio, ut natam [82]) de homine. Ideo quia [83]) mortalis haec eſt [84]), in Chriſto [85]) homo et filius hominis. Aut cur homo Chriſtus, et filius homi- P. 352. P. 353.

*) Marc. 8,

73) imaginariae vacua *Rig.* imaginarium imaginariae vacua *Rhen.* 74) hinc *Rig.* 75) ergo *add. Rig.* 76) Ieſum *add. Rig.* 77) erit *Rig.* 78) quod *Rigalt.* 79) dedecus *Rig.* 80) mei *Cod. Wouwer.* 81) eum *Fran.* 82) nata *Rig.* 83) ideoque *Fran. Rig.* 84) erit *Rhen.* 85) quia Chriſtus *add. Pariſ. Fran. Rigalt.*

minis, si nihil hominis et nihil ex homine? nisi si [86]) aut aliud est homo quam caro: aut aliunde caro hominis, quam ex homine: aut aliud [87]) Maria, quam homo, Deus Marcionis [88]) aut [89]) aliter non diceretur homo Christus sine carne: nec hominis filius sine aliquo parente homine: sicut nec deus sine spiritu dei, nec dei filius sine deo patre. Ita utriusque substantiae census hominem et deum exhibuit, hinc natum, inde non natum; hinc carneum, inde spiritalem; hinc infirmum, inde praefortem; hinc morientem, inde viventem. Quae [90]) proprietas conditionum, divinae et humanae aequa utique naturae veritate [91]) dispuncta est, eadem fide spiritus et caro [92]): virtutes spiritum dei, passiones carnem hominis probaverunt. Si virtutes non sine spiritu, proinde [93]) et passiones non sine carne. Si caro cum passionibus ficta, et spiritus ergo cum virtutibus falsus. Quid dimidias mendacio Christum? totus veritas fuit. Maluit, crede,
P. 354. nasci, quam ex aliqua [94]) parte mentiri, et quidem in semetipsum, ut carnem gestaret, sine ossibus duram, sine musculis solidam, sine sanguine cruentam, sine tunica vestitam, sine fame esurientem, sine dentibus edentem, sine lingua loquentem, ut phantasma auribus fuerit sermo eius per imaginem vocis. Fuit itaque phantasma etiam post resurrectionem, cum manus et pedes suos discipulis inspiciendos offert [95]): *aspicite*, dicens *), *quod ego sum: quia spiritus ossa non habet, sicut me habentem videtis:* sine

*) Luc. 24.

86) si *abest Rigalt.* 87) est *add. Franeq. Parisin.* 88) aut homo deus Marcionis *Rigalt.* denique Marcion haud aliter *Fran.* deus Marcionis audi aliter *Cod. Wouw.* deus. Marcionis haud aliter *Paris.* 89) aut *abest Rig.* 90) qua *Iun.* 91) cuiusque *add. Fran. Paris.* utique utriusque veritate *Cod. Wouwer.* 92) carnis *Rigalt.* 93) perinde *Rig.* 94) se *add. Fran. Paris.* 95) offerret *Fran. Rigalt.*

ſine dubio manus et pedes et oſſa, quae ſpiritus non habet, ſed caro. Quomodo hanc vocem interpretaris Marcion, qui a [96]) deo optimo, et ſimplici, et bono tantum infers Ieſum? Ecce fallit et decipit, et circumvenit omnium oculos, omnium ſenſus, omnium acceſſus, et contactus. Ergo iam Chriſtum non de coelo deferre debueras, ſed de aliquo circulatorio coetu: nec deum praeter hominem, ſed magum hominem: nec ſalutis pontificem, ſed ſpectaculi artificem: nec mortuorum ſuſcitatorem, ſed vivorum avocatorem. Niſi quod et ſi magus fuit, natus eſt.

CAP. VI. Sed quidam [97]) diſcentes Pontici illius, ſupra magiſtrum ſapere compulſi, concedunt Chriſto carnis veritatem, ſine praeiudicio tamen renuendae nativitatis. Habuerit, inquiunt, carnem, dum omnino non natam. Pervenimus [98]) igitur de calcaria (quod dici P. 355. ſolet) in carbonariam, a Marcione ad Apellen, qui poſteaquam a diſciplina Marcionis in muliere [98 a]) lapſus, et [99]) dehinc in virgine Philumene ſpiritu everſus eſt, ſolidum Chriſti corpus et [100]) ſine nativitate ſuſcepit ab ea: praedicans [101]) ut angelus quidem [102]) illi [103]) Philumenes. Eadem voce Apoſtolus reſpondebit: quia [104]) ipſum illum iam tunc praecinebat, dicens: *Etiam ſi angelus de coelis aliter evangelizaverit vobis, quam nos evangelizavimus, anathema ſit.* His vero, qui inſuper argumentantur, nos reſiſtimus [105]). Confitentur

96) quia *Rhenan.* 97) quid iam *Rhenan. Pariſin.* 98) paruimus *Rhen. Iun. alii* pariamus. 98 a) mulierem carne *Fran. Pariſ.* 99) et *abeſt Rig. Poſt*: dehinc virgine *Par.* 100) ſed *Cod. Wouw.* 101) ab ea praedicare et angelo quidem *Rig.* ſuſceptum ab eo praedicat, ut angelus quidem Philomenes. Illi eadem *Cod. Wouw.* 102) quidam *Lat.* 103) illius *Fran.* 104) qua *Fran. Rig.* 105) reſiſtemus confitentes *Rig. Fran. Pariſ.*

tur vere corpus habuisse Christum: unde materia, si non ex ea qualitate, in qua videbatur? Unde corpus, si non caro corpus? Unde caro, si non nata? quia nasci haberet ea futura quae nascitur. De sideribus, inquiunt, et de substantiis superioris mundi mutuatus est carnem. Et utique proponunt non esse mirandum corpus sine nativitate, cum et apud nos angelis licuerit, nulla uteri opera in carnem [106]) processisse. Agnoscimus quidem ita relatum, sed tamen, quale est, ut alterius regulae fides, P. 356. ab ea fide quam impugnat instrumentum argumentationibus suis mutuetur [107]). Quid illi cum Mose, qui deum Mosi reiicit? Si alius deus est, aliter sint res eius. Et [108]) utantur haeretici omnes scripturis eius, cuius utuntur etiam mundo. Erit illis hoc quoque in testimonium iudicii, quod de exemplis ipsius blasphemias suas instruunt. Facile est veritati etiam nihil tale adversus eos praescribenti obtinere. Igitur qui carnem Christi ad exemplum proponunt angelorum, non natam dicentes scilicet carneam [109]), comparent velim et causas tam Christi, quam et angelorum, ob quas in carnem processerunt [110]). Nullus unquam angelus ideo descendit, ut crucifigeretur, ut mortem experiretur, ut a morte resuscitaretur [111]). Si nunquam eiusmodi fuit causa angelorum corporandorum, habes causam, cur non nascendo acceperint carnem. Non venerant mori, ideo nec nasci. At vero Christus mori missus, nasci quoque necessario habuit, ut mori posset. Non enim mori solet, nisi quod nascitur. Mutuum debitum est inter se nativitati cum mortalitate. Forma moriendi, causa nascendi est. Si propter id quod moritur mor-

106) carne *alii*. 107) mutentur *alii*. 108) Sed *Fran. Paris.* 109) licet carnem *alii*. 110) venerunt *Fran. Paris.* carne processerint *Rig.* 111) suscitaretur *Rigalt.*

mortuus eſt Chriſtus, id autem moritur quod et naſcitur: conſequens autem [112]) erat, imo praecedens, ut aeque naſceretur propter id quod naſcitur; quia propter id ipſum mori P. 357.
habebat. Quod, quia id quod [113]) naſcitur, moritur, non competebat non naſci, pro quo mori competebat? Atqui tunc quoque inter illos angelos [114]) ipſe dominus apparuit Abrahae ſine nativitate, cum carne ſcilicet, pro eadem cauſae diverſitate. Sed vos hoc non recipitis, non eum Chriſtum recipientes, quia [115]) jam tunc et adloqui, et liberare, et judicare humanum genus ediſcebat in carnis habitu non natae adhuc, quia nondum moriturae, niſi prius et nativitas eius et mortalitas adnunciarentur. Igitur probent angelos illos [116]) de ſideribus accepiſſe [117]) ſubſtantiam carnis: ſi non probant, quia nec ſcriptum eſt, nec Chriſti caro inde erit, cui angelorum accommodant exemplum. Conſtat angelos carnem non propriam geſtaſſe, utpuţa [118]) natura [119]) ſubſtantiae ſpiritalis, et ſi corporis alicuius, ſui tamen generis; in carnem autem humanam transfigurabiles ad tempus, ut [120]) videri et congredi cum hominibus poſſent [121]). Igitur cum relatum non ſit, unde ſumpſerint carnem, relinquitur intellectui noſtro, non dubitare, hoc eſſe proprium angelicae poteſtatis ex nulla P. 358.
materia corpus ſibi ſumere: quanto magis inquis ex aliqua? certum eſt; ſed nihil de eo conſtat, quia ſcriptura non exhibet. Ceterum quia [122]) valent facere ſemetipſos quod natura non ſunt, cur non valeant et [123]) ex nulla ſub-

112) item *Franeq. Pariſin. utrumque abeſt Rigalt.* 113) id quod *abeſt Rig.* Quoniam qui id quod *Latin.* 114) angelos illos *Rig.* 115) qui *Fran. Par.* 116) carnem *add. Rig.* 117) concepiſſe *Rig.* 118) utpote *Rig.* 119) naturas *Rig.* naturae *Par.* 120) ut *abeſt Rigalt.* 121) poſſe *Rigalt.* 122) qui *Fran. Rigalt.* 123) etiam *Rigalt.*

substantiam [124]) facere? si fiunt quod non sunt, cur non ex eo fiant quod non est? Quod autem non est, cum fit, ex nihilo est. Propterea nec requiritur, nec ostenditur, quid postea factum sit corporibus illorum. Quod de nihilo fuit, nihil factum est. Possunt nihil ipsum convertere in carnem, qui semetipsos potuerunt convertere in carnem. Plus est naturam demutare, quam facere materiam. Sed [125]) si de materia necesse fuisset [126]) angelos sumpsisse carnem, credibilius utique est, de terrena materia, quam de ullo genere coelestium substantiarum. Cum adeo terrenae qualitatis extiterit, ut terrenis pabulis pasta sit. Nunc si [127]) quoque siderea eodem [128]) modo terrenis pabulis pasta, quando terrena non esset, quo terrena coelestibus pasta est, quando coelestis non esset. (Legimus enim, manna esui populo fuisse: Panem, inquit*), angelorum edit homo.) Non tamen infringitur semel separata conditio dominicae carnis, ex causa alterius dispositionis. Homo vere futurus usque ad P. 359. mortem, eam carnem oportebat, [129]) indueret: cuius est mors. Eam porro carnem, cuius est mors, nativitas antecedit.

CAP. VII. Sed quotiens de nativitate contenditur, omnes qui respuunt eam ut praeiudicantem de carnis in Christo veritate, ipsum deum volunt negare esse natum, quod dixerit: *Quae mihi mater, et qui mihi fratres?* Audiat igitur et Apelles quid iam responsum sit a nobis Marcioni, eo libello, quo [130]) evangelium ipsius provocavimus: considerandam scilicet materiam pronunciationis istius. Primo quidem nunquam quisquam adnunciasset illi ma-

*) Ps. 77.

124) substantia *Fran. Par. Rig.* 125) Sed et *Rig.* 126) fuit *Rig.* 127) Fuerit nunc quoque *Fran. Par. Rig.* 128) eadem *Rhen.* 129) ut *add. Fran. Paris.* 130) quo ad *Rigalt.*

matrem et fratres eius foris ſtare, qui non certus eſſet [131]) habere illum matrem et fratres, et ipſos eſſe, quos tunc nunciabat, vel retro cognitos, vel tunc ibidem compertos [132]). Licet propterea abſtulerint haereſes iſtae [133]) de evangelio, quod et creditum patrem eius Ioſeph fabrum, et matrem Mariam, et fratres, et ſorores eius optime notos ſibi eſſe dicebant, qui mirabantur doctrinam eius: ſed tentandi gratia nuntiaverant [134]) ei matrem et fratres, quos non habebat. Hoc quidem ſcriptura non dicit, alias non tacens, cum quid tentationis gratia factum eſt circa eum. *Ecce*, inquit*), *ſurrexit legis doctor*, *tentans eum*. Et alibi**): Et *acceſſerunt ad eum Phariſaei*, *tentantes*. Quod nemo prohibebat, hic quoque ſignificari, tentandi gratia factum. Non recipio quod extra ſcripturam de tuo infers. Dehinc materia tentationis debet ſubeſſe. Quid tentandum putaverunt in illo, utique natusne eſſet, an non? Si enim hoc negavit reſponſio eius, hoc captavit nuntiatio tentatoris. Sed nulla tentatio tendens ad agnitionem eius, de quo dubitando tentat, ita ſubito procedit, ut non ante praecedat quaeſtio, quae dubitationem inferens cogat tentationem. Porro ſi nuſquam de nativitate Chriſti volutatum eſt, quid tu argumentaris voluiſſe illos per tentationem ſciſcitari, quod nunquam produxerunt in quaeſtionem. Eo adiicimus [135]) etiam, ſi tentandus eſſet de nativitate, non utique hoc modo tentaretur, earum perſonarum adnunciatione, quae poterant etiam nato Chriſto non fuiſſe. Omnes naſcimur, et tamen non omnes aut fratres habemus, aut matrem. Adhuc poteſt et patrem magis habere quam matrem, et avunculos magis quam fra- P. 360.

*) Matth. 22. **) Matth. 19.

131) et *add. Rig.* 132) repertos *alii.* 133) iſta *Franeq.* 134) nuntiaverunt *Fran.* 135) adiecimus *Fran. Pariſ.*

fratres: adeo non competit tentatio nativitatis, quam licebat et sine matris, et sine fratrum nominatione constare. Facilius plane est, ut certi illum et matrem et fratres habere, divinitatem potius tentaverint eius quam nativitatem, an intus agens, sciret quid foris esset, mendacio potius [136]) praesentiae [137]) eorum,
P. 361. qui in praesenti [138]) non erant nisi quod etsi vacuisset tentationis ingenium, poterat evenire, ut quos illi nuntiabant foris stare, ille eos sciret absentes esse, vel valetudinis [139]), vel negotii, vel peregrinationis nota [140]) iam necessitate. Nemo tentat eo modo, quo posse se sciat ruborem tentationis referre. Nulla igitur materia tentationis competente, liberatur simplicitas nuntiatoris [141]), quod vere mater et fratres eius supervenissent. Sed quae ratio responsi matrem et fratres ad praesens negantis, discat etiam Apelles. Fratres domini non crediderant [142]) in illum: sicut et in [143]) evangelio ante Marcionem edito continetur. Mater aeque non demonstratur adhaesisse illi, cum Marthae et Mariae aliae [144]) in commercio eius frequententur. Hoc denique in loco apparet incredulitas eorum, cum is doceret viam vitae, cum dei regnum praedicaret, cum languoribus et vitiis medendis operaretur, extraneis defixis in illum, tam [145]) proximi aberant. Denique superveniunt, et foris subsistunt, nec introeunt; non computantes scilicet, quid intus ageretur, nec sustinent saltem, quasi necessarius [146]) aliquid adferrent eo, quod ille
P. 362. tum maxime agebat; sed amplius interpellant, et

136) petitus *Fran. Par.* 137) adnuntiatae *Rigalt.* 138) praesentia *Rig. Post:* etsi valuisset *Par.* 139) valetudine *Rig.* 140) notae *Rig.* 141) nuntiationis *Rig.* 142) crediderunt *Fran. Paris.* 143) et in *abest Rig.* 144) Martha et Maria alia *Fran. Par.* 145) tum *Iun.* 146) necessarius *comparativum esse pro* magis necessarium *recte observavit Rhen.*

et a tanto opere revocatum volunt. Oro te Apelles, vel tu Marcion, si forte tabula ludens, vel de histrionibus, aut aurigis contendens, tali nuntio avocareris? nonne dixisses, *quae mihi mater, aut qui fratres?* deum praedicans et probans Christus, legem et prophetas adimplens, tanti retro aevi caliginem dispargens, indigne usus est hoc dicto ad percutiendam incredulitatem foris stantium, vel ad excutiendam importunitatem ab opere revocantium? Ceterum ad negandam nativitatem, alius necessarius fuisset ei locus[147]), et tempus, et ordo sermonis: non eius qui possit[148]) pronunciari etiam ab eo, cui et mater esset et fratres, cum indignatio parentes non neget, sed obiurget. Denique potiores fecit alios, et meritum praelationis ostendens, audientiam scilicet verbi, demonstrat qua conditione negaverit matrem et fratres. Qua enim alios sibi adoptavit, qui ei adhaerebant: ea abnegavit illos, qui ab eo absistebant. Solet etiam adimplere Christus quod alios docet. Quale ergo erat, si docens non tanti facere matrem aut frates, quanti dei verbum, ipse dei verbum nuntiata matre et fraternitate desereret? Negavit itaque parentes, quomodo docuit negandos pro dei opere. Sed alias figura est synagogae in matre abiuncta, et Iudaeorum in fratribus incredulis. Foris erat in illis Israël: discipuli autem novi intus audientes, et credentes, et cohaerentes Christo, ecclesiam deliniabant[149]): quam potiorem matrem, et digniorem fraternitatem, recusato carnali genere nuncupant[150]). Eodem sensu denique et illi exclamationi respondit, P. 363.

147) alius fuisset et locus *Rigalt. e lib. Agobardi. Sed in libro Ursini:* alius necessarior fuisset ei locus. *Sic et Cod. Wouw.* 148) posset *Cod. Wouw.* 149) delineabant *scribere mavult Iunius.* 150) nuncupavit *alii,* nuncupat *Fran. Paris.*

dit, non matris uterum et ubera negans, sed feliciores designans, qui verbum dei audiunt.

Cap. VIII. Solis istis capitulis, quibus maxime instructi videntur sibi Marcion et Apelles, secundum veritatem integri et incorrupti evangelii interpretatis, satis esse debuerat, ad probationem carnis humanae in Christo, per defensionem nativitatis. Sed quoniam et isti Apelleciani [151]) carnis ignominiam praetendunt maxime, quam volunt ab igneo illo praeside mali solicitatis animabus abstructam [152]), et idcirco indignam Christo, et idcirco de sideribus illi substantiam competisse, debeo illos de sua paratura repercutere. Angelum quendam inclytum nominant, qui mundum hunc instituerit, et instituto eo poenitentiam admiserit [153]). Et hoc suo loco tractavimus. Nam est nobis adversus illos [154]) libellus. An
P. 364. qui spiritum et voluntatem et virtutem Christi habuerit ad ea opera, dignum aliquid poenitentia fecerit, cum angelum etiam de figura erraticae ovis interpretentur? Teste igitur poenitentia institutoris sui delictum erit mundus, siquidem omnis poenitentia confessio est delicti, quia locum non habet nisi in delicto. Si mundus delictum est, quam [155]) corpus, et membra, delictum erit? proinde [156]) et coelum et coelestia cum coelo. Si coelestia [157]), et quicquid inde conceptum prolatumque est: [158]) *mala arbor malos fructus edat*, necesse est. *) Caro igitur Christi de coelestibus structa, de pec-

*) Matth. 8.

151) Apellaciani *Rhen. alii* Apelliaci *vel* Apelletiani *vel* Apelliani. *Rig. legitur* Apelleiaci. 152) adstructam *Fran. Paris.* 153) admiscuerit *Lat. Rig.* 154) *scilicet adversus* Apellecianos, *qui liber hodie non exstat.* 155) quia *Rhen. Fran. Par.* 156) perinde *Rig.* delictum: erit proinde *Par.* 157) Si coelestia *abest Rig.* 158) et *add. Rigalt.* peccatis c. e. *Par.*

peccati constitit[159]) elementis, peccatrix de peccatorio censu[159a]); et pars iam erit[160]) eius substantiae, id est nostrae, quam ut peccatricem Christus dedignatur induere. Ita si nihil de ignominia interest, aut aliam purioris notae materiam excogitent Christo, quibus displicet nostra; aut eam cognoscant[161]), qua etiam coelestis melior esse non potuit. Legimus plane, *primus homo de terrae limo, secundus homo de coelo.* *) Non tamen ad materiae differentiam spectat, sed tantum terrenae retro substantiae carnis, primi hominis, id est Adae, coelestem de spiritu substantiam opponit secundi hominis, id est Christi. Et adeo ad spiritum, non ad carnem coelestem hominem refert: ut quos sic[162]) comparat, constet in hac carne terrena, coelestes fieri, spiritu scilicet. Quod si secundum carnem quoque coelestis Christus, non compararentur[163]) illi non[164]) secundum carnem coelestes. Si ergo qui[165]) fiunt coelestes, qualis est[166]) Christus, terrenam carnis substantiam gestant, hic[167]) quoque confirmatur ipsum etiam Christum in carne terrena fuisse coelestem, sicut[168]) sunt qui ei adaequantur. P. 365.

Cap. IX. Praetendimus adhuc nihil quod ex alio acceptum sit, ut aliud sit quam id de quo sit acceptum, ita esse ut[169]) suggerat unde sit acceptum. Omnis materia sine testimonio originis suae non est, etsi demutetur in novam proprietatem. Ipsum certe corpus hoc

*) 1 Cor. 15.

159) constat *Rigalt.* 159 a) sensu *Par.* 160) par erit *Rhen. Fran. Paris.* 161) eandem agnoscant *Rig.* 162) ei *Rig.* 163) comparentur *Rigalt.* 164) non *abest Rigalt.* 165) qui *abest Rhen. Fran.* 166) et *add. Rig.* 167) hinc *Fran. Rig. Par.* 168) ii *add. Rigalt.* 169) ita in totum aliud est, cui non sugg. *Rhen. Par.* ita — est quia sugg. *Iun.*

hoc[170]) nostrum quod de limo figulatum est, etiam[171]) ad fabulas nationum veritas transmisit, utriusque originem elementi[172]) confitetur. Carne terrenam, sanguine aqua-
P. 366. nam[173]): licet alia sit facies[174]) qualitatis. Hoc est quod[175]) ex alio aliud fit. Ceterum quid est sanguis quam rubens humor? quid caro quam terra conversa in figuras suas? Considera singulas qualitates, musculos ut glebas, ossa ut saxa, etiam circum papillas calculos quosdam. Aspice nervorum tenaces connexus, ut traduces radicum: et venarum ramosos discursus, ut ambages rivorum. Et lanugines ut muscos, et comam ut cespitem, et ipsos medullarum in abdito thesauros, ut metalla carnis. Haec omnia terrenae originis signa et in Christo fuerunt: haec[176]) sunt quae illum dei filium celavere, non alias tantummodo hominem existimatum, quam ex humani[177]) substantia corporis. Aut edite aliquid in illo coeleste de Septentrionibus, et Virgiliis, et Suculis emendicatum. Nam quae enumeravimus, adeo terrenae testimonia carnis sunt, ut et nostrae. Sed nihil novum, nihil peregrinum deprehendo. Denique verbis tantummodo et factis, doctrina et virtute sola Christi homines obstupescebant. Notaretur[178]) etiam carnis in illo novitas miraculo habita. Sed carnis terrenae non mira conditio: ipsa erat quae cetera eius miranda faciebat, cum dicerent: *Unde huic doctrina et signa ista*, etiam despicientium formam eius, haec erat vox. Adeo nec humanae honestatis corpus fuit, nedum coelestis claritatis. Tacentibus apud vos

170) hoc *abest Rig.* 171) figulatim est, ut iam *Lat.* 172) utrumque originis elementum *Rhen. Paris.* 173) carne terram, sanguine aquam *Rig.* carne terrenum, sanguine aquenum *Cod. Wouwer.* 174) nam licet — species *Rig.* 175) quo *Iun.* 176) et *Rigalt.* 177) exstantem humana *Rig.* 178) autem *add. Rig.*

vos [179]) quoque prophetis de ignobili adspectu eius, ipsae passiones, ipsaeque contumeliae loquuntur. Passiones quidem humanam carnem, contumeliae vero inhonestam probavere [180]). An ausus esset aliquis ungue summo perstringere corpus novum, [181]) sputaminibus contaminare faciem nisi merentem? Quid dicis coelestem carnem, quam unde coelestem intelligas, non habes? Quid terrenam negas, quam unde terrenam [182]) agnoscas, habes? Esuriit sub diabolo, sitiit sub Samaritide, lachrymatur [183]) super Lazarum, trepidat [184]) ad mortem. *Caro* enim, inquit, *infirma.* Sanguinem fudit postremo [185]). Haec sunt, opinor, signa coelestia. Sed quomodo inquam [186]) contemni et pati posset, sicut et dixi, siquid in illa carne [187]) coelesti generositate radiasset. Ex hoc ergo convincimus nihil in illa de coelis fuisse, propterea ut contemni et pati posset. P. 367.

CAP. X. Convertor ad illos [188]) aeque sibi prudentes, qui carnem Christi animalem affirmant, quod anima caro sit facta, ergo et caro anima. Et sicut caro animalis, ita et anima carnalis. Et hic itaque causas requiro, si ut animam salvam faceret in semetipso suscepit animam Christus: quia salva non esset nisi per ipsum, dum in ipso non video cur eam carnem fecerit animalem, induendo carnem, quasi aliter animam salvam facere non posset, nisi carneam factam. Cum enim nostras animas non tantum non carneas, sed etiam in [189]) carne disiunctas salvas praestet: quanto P. 368.

179) nos *Fran. Rig.* 180) probavere *abest Rig.* 181) illam *add. Iun.* ullam *Rhenan.* 182) terrenam *aberat a Cod. Agobard.* 183) lachrymatus est *Rig.* 184) trepidavit *Rig.* 185) postremo fudit *Cod. Agob.* 186) in quibus *Cod. Agob.* 187) de *add. Rigalt.* 188) alios *Franeq. Rigalt.* 189) a *Fran. Parif. Rig.*

quanto magis illam, quam ipse suscepit, etiam non carneam redigere potuit in salutem. Item, cum praesumat [190]) non carnis, sed animae nostrae solius liberandae causa processisse Christum: primo quam absurdum est, ut animam solam liberaturus, id genus corporis eam fecerit, quod non erat liberaturus. Deinde si animas nostras per illam quam gestavit liberare susceperat, illam quoque quam gestavit, nostram gestasse debuerat: id est, nostrae formae, cuiuscunque formae est in occulto anima nostra, non tamen carneae. Ceterum non nostram animam liberavit, si carneam habuit: nostra enim carnea non est. Porro si non nostram liberavit, quia carneam liberavit [191]) nihil ad nos: quia [192]) non nostram liberavit. Sed nec liberanda erat, quae non erat nostra, ut scilicet carnea: non enim periclitabatur, si non erat nostra: id est, non carnea: sed liberatam constat illam. Ergo non fuit carnea,
P. 369. et fuit nostra, si ea fuit quae liberaretur, quoniam periclitabatur [193]). Iam ergo si anima non fuit carnalis in Christo, nec caro potest animalis fuisse.

Cap. XI. Sed aliam argumentationem eorum convenimus, exigentes, cur animalem carnem subeundo Christus animam carnalem videatur habuisse. Deus enim, inquiunt [194]), gestivit [195]) animam visibilem hominibus exhibere, faciendo eam corpus, quae retro invisibilis extiterit, natura nihil, nec semetipsam videns, prae impedimento carnis huius, ut etiam disceptaretur, nata [196]) anima an non? [197]) Itaque ani-

190) praesumant *Fran. Parif. Rigalt.* 191) quia carneam liberavit *abest Rhen.* 192) *Rhen. addit* carnea non est quia. 193) *alii* si ea non fuit quae liberaretur, quomodo periclitabatur. 194) inquit *Rhen.* 195) gestavit *Rhen.* 196) est *add. Rhen.* 197) *Fran. Parif. et Rig. addunt* moralisne sit an non? *absunt autem a Vatic. codd. et edit. I. Rhen. Abiicit etiam Iunius.*

animam corpus effectam in Christo, ut eam et nascentem et morientem, et quod sit amplius, resurgentem videremus. Et[198]) hoc autem quale erit[199]), ut per carnem demonstraretur anima sibi aut nobis, quae per carnem non poterat agnosci, ut sic ostenderetur, dum id fit cui latebat, id est, caro: tenebras videlicet accepit, ut lucere possit[200]). Denique ad hoc[201]) prius retractemus, an isto modo ostendenda fuerit anima, an in totum invisibilem eam retro allegent, utrum quasi incorporalem: an etiam habentem aliquod genus corporis proprii? et tamen cum invisibilem dicant, corporalem eam constituunt, habentem quod invisibile sit. Nihil enim habens invisibile, quomodo potest invisibilis dici? sed ne esse quidem potest, nisi[202]) habens per quod sit. Cum autem sit, habeat necesse est aliquid, per quod est. Si[203]) aliquid per quod est, hoc erit corpus eius. Omne quod est, corpus est sui generis: nihil est incorporale, nisi quod non est. Habente igitur anima invisibile corpus, qui visibilem eam facere susceperat, utique dignius id eius visibile fecisset, quod invisibile habebatur. Quia nec hic mendacium, aut infirmitas deo competit. Mendacium, si aliud animam, quam quod erat demonstravit, Infirmitas, si id quod erat demonstrare non valuit. Nemo ostendere volens hominem, cassidem aut personam ei inducit. Hoc autem factum est animae, si in carne[204]) conversam[205]) alienam induit superficiem. Sed etsi incorporalis anima deputetur, ut aliqua vi rationis occulta sit quidem anima, corpus tamen non sit, quicquid est anima. Proinde impossibile deo non erat, et proposito eius congru- P. 370.

198) Ex *Rhen. Par.* 199) erat *Rig.* 200) posset *Rig.* 201) adhuc *Fran. Rig.* 202) *alii* nihil. 203) habet *add. Fran. Par.* 204) carnem *alii.* 205) conversa *Rigalt. Cod. Wouwers*

gruentius competebat, nova aliqua corporis
P. 371. specie eam demonstrare, quam ista communi omnium, alterius iam notitiae? ne sine causa visibilem, ex invisibili facere gestisset animam, istis scilicet quaestionibus opportunam, per carnis [206]) humanae defensionem. Sed non poterat Christus inter homines nisi homo videri. Redde igitur Christo fidem suam: ut qui homo voluerit incedere, animam quoque humanae conditionis ostenderit: non faciens eam carneam, sed induens eam carne.

Cap. XII. Ostensa sit nunc anima per carnem, si constiterit illam ostendendam, quomodo [207]) fuisse; id est, incognitam sibi et nobis. Quanquam in hoc vana distinctio est, quasi nos seorsum ab anima simus, cum totum quod sumus anima sit. Denique sine anima nihil sumus: ne hominis quidem, sed cadaveris nomen. Si ergo ignoramus animam, ipsa se ignorat. Ita superest hoc solummodo inspicere, an se anima [208]) ignorarit, ut nota quo [209]) modo fieret. Opinor sensualis est animae natura. Adeo nihil animale sine sensu, nihil sensuale sine anima. Et ut pressius [210]) dixerim, animae anima sensus est. Igitur cum omnibus anima sentire praestet, et ipsa sentiat omnium etiam sensus, nedum qualitates, qui [211]) verisimile est, ut ipsa sensum sui ab initio sortita non sit? Unde illi scire quod interdum
P. 372. sibi sit necessarium, ex naturalium [212]) necessitate, si non scit suam qualitatem, cui quid necessarium est? Hoc quidem in omni anima recognoscere est, notitiam sui dico, sine qua notitia sui nulla anima se [213]) ministrare potuis-

206) in illam *add. Franeq. Rigalt. sed aberat a Cod. Pithoei.* 207) quoquo modo *Fran. Rig.* 208) hic *add. Fran. Rig.* 209) quoquo *Fran. Rig.* 210) impressius *Fran. Paris. Rigalt.* 211) cui *Franeq. Paris.* 212) naturali *Fran. Paris.* 213) a se *Fran. Paris. Iunius Rhenani lectionem amplectitur, et interpretatur* se ipsam praebere administram.

tuisset. Puto autem magis hominem, animal solum rationale, compotem et animam esse sortitum, quae illum faciat [214]) animal rationale, ipsa in primis rationalis. Porro quomodo rationalis, quae efficit hominem rationale animal, si ipsa rationem suam nescit, ignorans semetipsam. Sed adeo non ignorat, ut auctorem et arbitrum et statum suum norit. Nihil adhuc de deo discens, deum nominat. Nihil adhuc de iudicio eius admittens, deo commendare se didicit [215]). Nihil magis audiens, quam spem nullam esse post mortem, et bene et male defuncto cuique imprecatur. Plenius haec prosequitur libellus, quem scripsimus de testimonio animae. Alioquin si anima semetipsam ignorans erat ab initio, nihil a Christo cognovisse debuerat, nisi qualis esset. Nunc autem non effigiem suam didicit [216]) a Christo, sed salutem. Propterea filius dei descendit, et animam subiit: non ut ipsa se anima cognosceret in Christo, sed ut Christum in semetipsa. Non enim se ignorando de salute periclitatur, sed dei verbum. *Vita*, inquit*), *manifestata est*, non anima. Et *veni*, inquit, *animam salvam facere*; non dixit, ostendere. Ignorabamus nimirum animam, licet invisibilem nasci et mori, nisi corporaliter exhiberetur. Ignoravimus plane resurrecturam cum carne: hoc erit quod Christus manifestavit. Sed et hoc non aliter in se, quam in Lazaro aliquo, cuius caro non erat animalis, ita nec anima carnalis. Quid ergo amplius innotuit nobis, de animae ignoratae retro dispositione? quid invisibile eius fuit, quod invisibilitatem per carnem desideraret? P. 373.

CAP. XIII. Caro facta est anima, ut anima ostenderetur. Nunquid ergo et caro anima fa-

*) Ioh. 1.

214) facit *Paris. Rigalt.* 215) dicit *Fran. Paris. Rigalt.* 216) *alii* discit.

facta est, ut caro manifestaretur? Si caro anima est, iam non anima est, sed caro. Si anima caro est, iam non caro est, sed anima. Ubi ergo caro, et ubi anima est, alterutrum facta est, imo si neutrum sunt, dum alterutrum alterum fiunt, certe perversissimum, ut carnem nominantes, animam intelligamus, et animam significantes, carnem interpretemur. Omnia periclitabuntur aliter accipi quam sunt, et amittere quod sunt, dum aliter accipiuntur, si aliter quam sunt, cognominantur. Fides nominum, salus est proprietatum. Etiam cum demutantur qualitates, accipiunt vocabulorum possessiones. Verbi gratia: Argilla excocta, testae vocabulum suscipit. Nec communicat cum [216a]) vocabulo pristini generis, quia nec cum ipso genere. Proinde et anima Christi caro facta, non potest non id esse quod facta est, et id non esse
P.374. quod fuerit, aliud scilicet facta. Et quoniam proximum adhibuimus exemplum, plenius eo utemur. Certe enim testa ex argilla unum est corpus, unumque vocabulum unius scilicet corporis. Nec potest testa dici [217]) et argilla; quia quod fuit, non est: quod autem non est et non adhaeret, et anima [218]) non adhaeret. Ergo et anima caro facta uniformis, solidata: sed [219]) singularitas tuta [220]) est, et indiscreta substantia. In Christo vero invenimus animam et carnem simplicibus et nudis vocabulis editas, id est animam animam, et carnem carnem: nusquam animam carnem, aut carnem animam: quando ita nominari debuissent, si ita fuissent. Sed etiam sibi quamque substantiam divise pronuntiata sub [221]) ipso, utique

216a) cum *abest Par.* 217) dici testa *Fran.* nec potest dici et argilla *Rig.* 218) omnino non adhaeret. Ergo et anima *Rigalt. A Rhenani editione plane absunt illa* quod — et anima. *In Cod. Wouwerii scriptum erat:* Quod autem non est, omnino non adhaeret. Ergo. 219) scilicet *Fran.* 220) tota *Latin.* 221) pronuntiatas ab *Fran. Cod. Wouwer.*

que [222]) pro duarum qualitatum distinctione seorſum animam, et ſeorſum carnem. Quid [223]) *anxia eſt*, inquit *), *anima mea usque ad mortem.* et **) *Panis quem ego dedero pro ſalute mundi, caro mea eſt.* Porro ſi anima caro fuiſſet, unum eſſet in Chriſto carnea anima, aut caro animalis. At cum dividit ſpecies, carnem et animam, duo oſtendit. Si duo, iam non unum; ſi non unum, iam nec anima carnalis, nec P. 375.
caro animalis. Unum enim eſt anima caro, aut caro anima. Niſi et ſeorſum aliam geſtabat animam, praeter eam quae caro erat; et aliam circumferebat carnem, praeter illam quae anima erat. Quod ſi una caro, et una anima, illa triſtis usque ad mortem, et illa panis pro mundi ſalute, ſalvus eſt numerus duarum ſubſtantiarum, in ſuo genere diſtantium, excludens carneae animae unicam ſpeciem.

CAP. XIV. Sed angelum, aiunt, geſtavit Chriſtus. Qua ratione? qua et hominem. Eadem ergo eſt et cauſa, ut hominem geſtaret Chriſtus, ſalus hominis fuit cauſa, ſcilicet [223 a]) ad reſtituendum quod perierat. Homo perierat, hominem reſtitui oportuerat. Ut angelum geſtaret Chriſtus, nihil tale de cauſa eſt. Nam etſi angelis perditio reputatur, in *ignem praeparatum diabolo et angelis eius*, nunquam tamen illis reſtitutio repromiſſa eſt. Nullum mandatum de ſalute angelorum ſuſcepit Chriſtus a patre. Quod pater neque repromiſit, neque mandavit, Chriſtus adminiſtrare non potuit. Cui igitur rei angelum quoque geſtavit, niſi ut ſatellitem fortem, cum quo ſalutem hominis operaretur. Idoneus enim non erat dei filius, qui ſolus hominem liberaret, a ſolo et ſingulari

*) Matth. 20. **) Ioan. 6.

222) ubique *Cod. Wouw.* 223) Et *Lat.* 223 a) Chriſtus ſ. h. fuit, cauſa ſcil. *Pariſ.*

luri serpente deiectum. Ergo iam non unus
deus, nec unus salutificator, si duo salutis ar-
tifices, et utique alter altero indigens. An ve-
ro ut per angelum liberaret hominem? cur
ergo descendit ad id quod per angelum erat
expediturus? Si per angelum, quid et ipse?
P. 376. Si per se, quid et angelus? Dictus est qui-
dem magni consilii angelus, id est nuntius: of-
ficii, non naturae vocabulo. Magnum enim
cogitatum patris, super hominis scilicet resti-
tutione, adnuntiaturus seculo erat. Non ideo
tamen sic angelus intelligendus, ut aliqui [223b])
Gabriel aut Michaël. Nam et filius a domino
vineae mittitur ad cultores, sicut et famuli, de
fructibus petitum. Sed non propterea unus
ex famulis deputabitur filius, quia famulorum
successit officio. Facilius ergo dicam, si forte
ipsum filium angelum, id est nuntium patris,
quam angelum in filio. Sed cum de filio ipso
sit pronuntiatum *), *minuisti eum modico* [224])
quid citra angelos; quomodo videbitur angelum
induisse, sic infra angelos diminutus, dum ho-
mo fit [225]), qua caro et anima et filius homi-
nis? Quia [226]) autem *spiritus dei et virtus altis-
simi* **), non potest infra angelos haberi, deus
scilicet et dei filius. Quanto ergo dum homi-
nem gestat minor angelis factus est, tanto non-
dum [227]) angelum gestat. Poterit haec opinio
Ebioni convenire, qui nudum hominem et tan-
tum ex semine David [228]), non idem [229]) et
dei filium [230]) constituit Iesum, plane prophe-
P. 377. tis aliquo [231]) gloriosiorem, ut ita in illo [232])
angelum fuisse edicat [233]), quemadmodum in
ali-

*) Ps. 8. **) Luc. 1.

223 b) aliqui *abest Par.* 224) modicum *Franeq.* 225) sit *Rig.* 226) qua *Fran.* 227) quanto dum, *Rhen.* tanto non, dum *Rig.* 228) natum *add. Fran.* 229) item *Franeq.* 230) David, id est non et D. f. *Paris. Rigalt.* 231) modo *add. Latin.* 232) nonnullis *Fran.* 233) angelum fuisse dicatur *Par. Fran.* angelus — dicatur *Rig. Latin.*

aliquo Zacharia, niſi quod Chriſto[234]) nunquam eſt dictum: *et ait mihi angelus, qui in me loquebatur**). Sed nec quotidianum illud omnium prophetarum: *Haec dicit dominus.* Ipſe enim erat dominus coram ex[235]) ſua auctoritate pronuntians. *Ego autem dico vobis***)*: Quid ultra? ad haec[236]) Eſaiam exclamantem audi. *Non angelus neque legatus; ſed ipſe dominus ſalvos eos fecit****).

Cap. XV. Licuit et Valentino ex privilegio haeretico carnem Chriſti ſpiritalem comminiſci. Quidvis eam fingere potuit, quisquis humanam credere noluit. Quando quod ad omnes dictum eſt, ſi humana non fuit, nec ex homine, non video ex qua ſubſtantia ipſe[237]) Chriſtus hominem et filium hominis pronuntiarit. *Nunc autem vultis occidere hominem, veritatem ad vos locutum.* Et *dominus eſt ſabbati filius hominis.* De ipſo enim Eſaias: *Homo in plaga, et ſciens ferre imbecillitatem.* Et Hieremias †): *Et homo eſt, et quis cognovit*[238]) *illum?* Et Daniel ††): *Et ſuper nubes tanquam filius hominis.* Etiam Paulus apoſtolus: *Mediator dei et hominum, homo Chriſtus Ieſus* †††). Item Petrus in actis Apo- P. 378.
ſtolorum a): *Ieſum Nazarenum virum vobis a deo deſtinatum, utique hominem.* Haec ſola ſufficere vice praeſcriptionis debuerunt ad teſtimonium carnis humanae, et ex homine ſumptae, et non ſpiritalis, ſicut nec animalis, nec ſidereae, nec imaginariae, ſi ſine ſtudio et artificio contentionis haereſes eſſe potuiſſent. Nam ut penes quendam ex Valentini ratione[239]) legi, primo non putant terrenam[240]) Chriſto ſubſtantiam informatam: ne deterior angelis domi-

*) Zach. 1. **) Eſ. 1. ***) Eſ. 63. †) Ier. 17. ††) Dan. 7. †††) 1 Tim. 2. a) Act. 1.

234) a Chriſto *Fran. Par. Rig.* 235) et *Franeq.* 236) adhuc *Rig.* 237) ſe *add. Latin, Pariſ.* ipſe *abeſt Par.* 238) cognoſcet *Fran.* 239) factione *Franeq. Par.* natione *Rig.* 240) et humanam *add. Fran. Pariſ.*

minus deprehendatur, qui non terrenae carnis extiterunt [241]). Dehinc quod oporteret similem nostri carnem similiter nasci, non de spiritu, nec de deo, sed ex viri voluntate. Et cur non de corruptela? sed de incorruptela? et quare non, sicut et illa resurrexit, et in coelo resumpta est, ita et nostra par eius statim adsumitur? Aut cur illa par nostrae non aeque in terram dissoluta est? Talia [242]) ethnici volutabant [243]). Ergo dei filius in tantum humilitatis exhaustus: et si resurrexit in exemplum spei nostrae, cur nihil tale de nobis probatum est? Merito ethnici talia, sed merito et haeretici. Nunquid enim inter illos distat? nisi quod ethnici non credendo credunt, at haeretici credendo non credunt. Legunt denique *minorasti eum modico citra angelos* *), et negant inferiorem substantiam Christi; nec ho-
P. 379. minem se, sed vermem pronuntiantis, qui nec formam habuit, nec speciem, sed forma eius ignobilis, despecta [244]) citra omnes homines. **) Homo in plaga, et sciens ferre imbecillitatem. Agnoscunt hominem deo mixtum, et negant hominem. Mortuum credunt, et quod est mortuum ex incorruptela natum esse contendunt, quasi corruptela aliud sit a morte. Sed et nostra caro statim resurgere debebat. Expecta, nondum inimicos suos Christus oppressit, ut cum amicis de inimicis triumphet.

Cap. XVI. Insuper argumentandi libidine ex forma ingenii haeretici, locum sibi fecit Alexander ille, quasi nos adfirmemus, idcirco Christum terreni census induisse carnem, ut evacuaret in semetipso carnem peccati. Quod etsi diceremus, quacunque ratione muniremus sen-

*) Ps. 8. **) Ps. 21. Es. 53.

241) extiterint *Rhen.* 242) et *add. Fran. Rigalt.* 243) volutabunt *Rig.* 244) detecta *Fran.*

sententiam nostram, dum ne tanta amentia qua putavit, tanquam ipsam carnem Christi opinemur ut peccatricem, evacuatam in ipso, cum illam et ad dexteram patris in coelis praesidere meminerimus, et venturam inde suggestu paternae claritatis praedicemus.*) Adeo, ut evacuatam non possumus[245]) dicere, ita nec peccatricem; nec evacuatam, in qua dolus non fuit. Defendimus autem, non carnem peccati evacuatam esse in Christo, sed peccatum carnis: non materiam, sed naturam: nec substantiam, sed culpam; secundum Apostoli P. 380. auctoritatem dicentis: *Evacuavit peccatum in carne.* Nam et alibi: *in similitudine*, inquit, *carnis peccati* fuisse Christum: non quod similitudinem carnis acceperit, quasi imaginem corporis, et non veritatem: sed similitudinem peccatricis carnis vult intelligi[246]). Quod ipsa non peccatrix caro Christi eius fuit par, cuius erat peccatum, genere, non vitio Adae: quando hinc etiam confirmamus eam fuisse carnem in Christo, cuius natura est in homine peccatrix. Et sic in illa peccatum evacuatum: quod in Christo sine peccato habeatur, quae in homine sine peccato non habebatur. Nam neque ad propositum Christi faceret evacuantis peccatum carnis, non in ea carne evacuare illud, in qua erat natura peccati, neque ad gloriam. Quid enim magnum, si in carne meliore et alterius, id est, non peccatricis naturae, nevum[247]) peccati redemit? Ergo, inquis, si nostram induit, peccatrix fuit caro Christi. Noli constringere explicabilem sensum: nostram enim induens, suam fecit; suam faciens non peccatricem eam fecit. Ceterum quod ad omnes dictum sit, qui ideo non putant carnem nostram in Christo fuisse, quia non fuit ex viri

*) Matth. 25.

245) praedicemus adeo — possimus *Iun.* 246) comma *potius Iun.* 247) nexum *Iun.*

ri semine, recordentur Adam ipsum in hanc carnem, non ex semine viri factum. Sicut
P. 381. terra conversa est in hanc carnem sine viri semine, ita et dei verbum potuit sine coagulo in eiusdem carnis transire materiam.

Cap. XVII. Sed remisso Alexandro cum suis syllogismis, quos in argumentationibus torquet, etiam cum psalmis Valentini, quos magna impudentia quasi idonei alicuius auctoris interserit, ad unam iam lineam congressionem dirigamus: an carnem Christus ex virgine acceperit, ut hoc praecipue modo humanam eam constet, si ex humana matrice substantiam traxit. Quanquam licuit[248]) iam et de nomine hominis[249]), de statu qualitatis, et de sensu tractationis, et de exitu passionis humanam constitisse. Ante omnia autem commendanda erit ratio quae praefuit, ut dei filius de virgine nasceretur. Nove nasci debebat, novae nativitatis dedicator. De qua signum daturus dominus, ab Esaia praedicabatur. Quod[250]) est istud signum? *Ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium* *). Concepit igitur virgo et peperit Emanuelem, nobiscum deum. Haec est nativitas nova, dum homo nascitur in deo. In quo homine deus natus est, carne antiqui seminis suscepta, sine semine antiquo, ut illam novo semine, id est spiritaliter reformaret, exclusis antiquitatis sordibus expiatam. Sed tota novitas ista, sicut et in omnibus, de veteri figurata est, rationali per virginem dispositio-
P. 382. ne[251]) domino nascente. Virgo erat adhuc terra, nondum opere compressa, nondum sementi subacta: ex ea hominem factum accipimus[252]) a deo in animam vivam. Igitur si primus Adam de terra traditur[252a]), merito se-

*) Es. 7.

248) liquit *Fran. Par.* 249) et *add. Fran. Par.*
250) quid *Rigalt.* 251) homine *add. Franeq. Paris.*
252) accepimus *Rig.* 252a) Adam ita traditur *Par.*

sequens, vel novissimus Adam, ut Apostolus dixit: proinde de terra, id est carne non[253]) generationi resignata, in spiritum vivificantem a deo est prolatus. Et tamen ne[254]) mihi vacet incursus nominis ad eundem Christum[255]), Adam ab apostolo[256]) dictus est, si terreni non fuit census homo eius? Sed et hic ratio defendit, quod dei[257]) imaginem et similitudinem suam a diabolo captam aemula operatione recuperavit. In virginem enim adhuc Evam irrepserat verbum aedificatorium mortis. In virginem aeque introducendum erat dei verbum extructorium vitae: ut quod per eiusmodi sexum abierat[258]) in perditionem, per eundem sexum redigeretur in salutem. Crediderat Eva serpenti, credidit Maria Gabrieli: quod illa credendo deliquit, haec credendo delevit. Sed et[259]) Eva nihil tunc concepit in utero ex diaboli verbo. Imo concepit. P. 383.
Nam exinde ut abiecta pareret, et in doloribus pareret, verbum diaboli semen illi fuit. Enixa est denique diabolum fratricidam. Contra Maria eum edidit, qui carnalem fratrem Israël interemptorem suum salvum quandoque praestaret. In vulvam ergo deus verbum suum detulit, bonum fratrem, ut memoriam mali fratris eraderet[260]). Inde prodeundum fuit Christo, ad salutem hominis, quo homo iam damnatus intraverat.

Cap. XVIII. Nunc ut simplicius respondeamus, non competebat ex semine humano dei filium nasci, ne si[261]) totus esset filius hominis, non esset et dei filius: nihilque haberet amplius Salomone, et amplius Iona, et de Ebionis

253) nondum *Fran. Rig.* 254) nae *Fran. utrumque omittit Lat.* 255) incursus Adae, unde Christus *Par. Rig.* 256) Apostolis *Lat.* 257) deus *Franeq. Par. Rig.* 258) abierit *Fran.* 259) et *abest Fran.* 260) redderet *Rhen.* 261) nisi *Rhen.*

nis opinione credendus erat. Ergo iam dei filius ex patris dei semine, id est spiritu, ut esset[262] hominis filius, caro ea sola quae erat[263] ex hominis carne sumenda, sine viri semine. Vacabat enim semen viri[264], apud habentem dei semen. Itaque sicut nondum natus ex virgine, patrem deum habere potuit sine homine matre[265], aeque cum de virgine nasceretur, potuit matrem habere hominem[266],
P. 384. sine homine patre. Sic denique homo cum deo, dum caro hominis cum spiritu dei. Caro sine semine, ex homine: spiritus cum semine, ex deo. Igitur si fuit dispositio rationis super filium dei, ex virgine proferendum, cur non ex virgine acceperit corpus, quod de virgine protulit? quia aliud est quod a deo sumpsit. Quoniam, inquiunt, *verbum caro factum est* *). Vox ista quid caro factum sit contestatur, nec tamen periclitatur quasi statim aliud sit factum caro, et non verbum. Si ex carne factum est verbum caro, aut si ex semine ipso factum est, scriptura dicat. Cum scriptura non dicat nisi quod sit factum, non et unde sit factum; ergo ex alio, non ex semine ipso[267] suggerit factum: si non ex semine ipso[268], sed ex alio, iam hinc tracta, ex quo magis credere congruat, carnem factum verbum: nisi ex carne, in qua et factum est: vel quia ipse dominus sententialiter et definitive pronunciavit: *Quod in carne natum est, caro est*: quia ex carne natum est. Sed si de homine tantummodo dixit, non et de semetipso: plane nega hominem Christum, et ita defende non et in ipsum competisse. Atquin subiicit: Et *quod de spiritu natum est, spiritus est*. Quia deus

*) Ioh. I.

262) et *add. Cod. Wouwer.* 263) caro ei sola erat *Fran. Paris. Rig.* 264) viri semen *Fran. Par. Rig.* 265) matre *abest Rhen.* 266) hominem *abest Rhenan.* 267) semetipso *Paris. Rig.* 268) semetipso *Par. Rig.*

deus spiritus est, et de deo natus est. Hoc utique vel eo magis in ipsum tendit, si et in credentes eius. Si ergo et hoc ad ipsum, cur non et P. 385. illud supra? neque enim dividere potes hoc ad ipsum, illud supra ad ceteros homines, qui utramque substantiam Christi, et carnis et spiritus non negas. Ceterum si tam carnem habuit quam spiritum, cum de duarum substantiarum conditione pronunciat, quas et ipse gestat, non potest videri de spiritu quidem suo, de carne vero non sua determinasse. Ita cum ipse sit de spiritu dei, et spiritus deus est, et deus[269]) ex deo natus ipse est, et ex carne hominis, homo in carne generatus.

Cap. XIX. Quid est ergo *non ex sanguine, nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri, sed ex deo natus est*[270])? *) Hoc quidem capitulo ego potius utar, cum adulteratores eius obduxero. Sic enim scriptum esse contendunt: *Non ex sanguine, nec ex carnis voluntate, nec ex viri, sed ex deo natus est.* Quasi supra dictos credentes in nomine eius designet, ut ostendat esse semen illius[271]) arcanum electorum, et spiritalium[272]), quod sibi imbuunt. Quomodo autem ita erit, cum omnes qui credunt in nomine domini, communi lege generis humani ex sanguine, et ex carnis, et ex viri voluntate nascantur; etiam Valentinus ipse? adeo singulariter, ut de domino scriptum est, et ex P. 386. *deo natus est.* Merito quia verbum dei, et cum verbo dei spiritus, et in spiritu dei virtus, et quicquid dei est Christus. Qua caro autem, non ex sanguine, nec ex carnis et viri voluntate, quia ex dei voluntate verbum caro factum est. Ad carnem enim non ad verbum pertinet negatio[273]) formalis nostrae nativitatis,

*) Ioh. 1.

269) et deus *abest Rhen. Paris. Fran.* 270) nati sunt *Rig. Cod. Wouwer.* 271) illud *Fran. Paris. Rig.* 272) spiritualium *Par. Fran.* 273) negotiatio *Rig.*

tis, quia caro sic habebat nasci, non verbum. Negans autem ex carnis quoque voluntate natum, cur non negavit etiam ex substantia carnis: neque enim quia ex sanguine negavit, substantiam carnis renuit, sed materiam seminis, quam constat sanguinis esse calorem: ut despumatione mutatum in coagulum sanguinis feminae. Nam ex coagulo in caseo vis est substantiae, quam medicando constringit, id est, lactis. Intelligimus ergo ex concubitu nativitatem domini negatam, quod sapit voluntas viri, et carnis, non ex vulvae participatione. Et quid utique tam exaggeranter inculcavit, non ex sanguine, nec ex carnis voluntate aut viri natum: nisi quia ea erat caro, quam ex concubitu natam nemo dubitaret? Negans porro ex concubitu, non negavit ex carne; imo confirmavit ex carne: quia non proinde negavit ex carne, sicut ex concubitu negavit. Oro vos si dei spiritus [274]) non de vulva carnem participaturus descendit in vulvam, cur descendit in vulvam? potuit enim
P. 387. extra eam fieri caro spiritalis simplicius multo, quam intra vulvam fieret extra vulvam [275]). Sine causa eo se intulit, unde nihil extulit. Sed non sine causa descendit in vulvam, ergo ex illa accepit. Quia si non ex illa accepit, sine causa in illam descendit, maxime eius qualitatis caro futurus, quae non erat vulvae, id est, spiritalis.

Cap. XX. Qualis est autem tortuositas vestra, ut ipsam *ex* syllabam praepositionis officio adscriptam auferre quaeratis: et alia magis uti quae in hac specie non invenitur penes scripturas sanctas. *Per* virginem dicitis natum, non *ex* virgine, et *in vulva*, non *ex vulva*, quia et angelus in somnis ad Ioseph: *Nam quod*

274) filius *Fran. Paris.* 275) extra vulvam *abest Franeq.*

quod in ea natum est, inquit, *de spiritu sancto est*, non dixit *ex ea*. Nempe tamen, etsi *ex ea* dixisset, *in ea* dixerat: *In ea* enim erat, quod *ex ea* erat. Tantundem ergo et cum dicit, *in ea*, et *ex ea*, consonat: quia *ex ea* erat, quod *in ea* erat. Sed bene, quod idem dicit Matthaeus, originem domini decurrens, ab Abraham usque ad Mariam: *Iacob*, inquit, *generavit Ioseph, virum Mariae, ex qua nascitur Christus*. Sed et Paulus Grammaticis istis silentium imponit. *Misit*, inquit, *deus filium suum factum ex muliere*. Nunquid *per* mulierem, aut *in* mulierem [276]). Hoc quidem impressius, quod factum dicit, quam *natum*: simplicius enim enunciasset *natum*. *Factum* autem dicendo, et *verbum caro factum* est, consignavit, et carnis veritatem, ex virgine factam [277]) adseveravit. Nobis quoque ad hanc speciem Psalmi patrocinabuntur, non quidem apostatae et haeretici et [277 a]) Platonici Valentini, sed sanctissimi et receptissimi prophetae David. Ille apud nos canit Christum, per quem se cecinit ipse Christus. Accipe Christum et audi dominum [278]) deo eloquentem [279])*): *quia tu es qui avulsisti me ex utero matris meae*: Ecce unum. *Et spes mea ab uberibus matris meae, super te sum proiectus ex vulva*. Ecce aliud. Et *ab utero matris meae deus meus es tu*. Ecce aliter [280]). Nunc ad sensus ipsos decertemus. *Avulsisti* [281]), inquit, *ex utero*. Quid avellitur, nisi quod inhaeret? quod infixum, innexum est ei, a quo ut auferatur, avellitur. Si non adhaesit utero, quomodo avulsus est? *si* adhaesit qui avulsus est, quomodo adhaesisset, nisi dum ex utero est P.388.

*) Ps. 21.

276) muliere *Cod. Wouwer.* 277) veritati e. v. factae *Rhen.* 277 a) et *abest Paris.* 278) accipe et David domino *Rhen.* accipe Christum et David domino *Iun.* 279) colloquentem *Rig.* 280) aliud *Rigalt.* 281) me *add. Rig. et Ciaccon.*

eſt per illum nervum umbilicarem quaſi folli-
culi ſui traducem adnexus [282]) origini vul-
vae? Etiam cum quid extraneum extraneo
adglutinatur: ita concarnatur et conviſcera-
tur cum eo cui adglutinatur: ut cum avelli-
tur, rapiat ſecum ex corpore aliquid, a quo
P. 389. avellitur; quaſi ſequelam quandam abruptae
unitatis, et producem [283]) mutui coitus. Ce-
terum quae ubera matris ſuae nominat? ſine
dubio quae hauſit. Reſpondeant obſtetrices,
medici et phyſici de uberum natura, an aliter
manare ſoleant ſine vulvae genitali paſſione
pendentibus [284]) exinde venis ſentinam illam
inferni [285]) ſanguinis in mamillam [286]), et
ipſa translatione decoquentibus in materiam
lactis latiorem [287]). Inde adeo ſit, ut uberum
tempore, menſes ſanguinum vacent. Quod ſi
verbum caro ex ſe factum eſt, non ex vulvae
communicatione, nihil operata vulva, nihilo
iuncta [288]), nihil paſſa, quomodo fontem
ſuum transfudit in ubera, quae niſi habendo
non mutat? Habere autem ſanguinem non
potuit lacti ſubminiſtrando, ſi non haberet
cauſas ſanguinis ipſius, avulſionem ſcilicet ſuae
carnis. Quid fuerit novitatis in Chriſto ex
virgine naſcendi, palam eſt: ſcilicet ſolummo-
do hoc quod ex virgine, ſecundum rationem
quam edidimus: et uti virgo eſſet regeneratio
noſtra ſpiritaliter ab omnibus inquinamentis
ſanctificata per Chriſtum virginem et ipſum
etiam carnaliter, ut ex virginis carne.

Cap. XXI. Si ergo contendunt hoc com-
petiſſe novitati, ut quemadmodum non ex
viri ſemine, ita nec ex virginis carne caro
P. 390. fieret dei verbum: quare non hoc ſit tota novi-
tas,

282) adnexam *Rhen.* 283) traducis *Fran. Pariſ.* producis *Rig.* 284) pandentibus *Lat.* ſuſpendentibus *Rig.* 285) infernis *Cod. Wouwer.* interni *Fran. Par.* 286) in mamillam *abeſt Rig.* 287) laetiorem *Franeq. Rig.* 288) functa *Fran. Pariſ. Rig.*

tas, ut caro non ex[289]) femine nata[290]), carne processerit? Accedant[291]) adhuc cominius[292]) ad congressum: *Ecce*, inquit, *virgo concipiet in utero*. Quidnam? utique dei verbum non viri femen[293]): certe ut pareret filium. Nam *et pariet*, inquit, *filium*. Ergo ut ipsius fuit concepisse, ita ipsius est quod peperit: licet non ipsius fuerit quod concepit. Contra, si verbum ex se caro factum est, iam ipsum se concepit et peperit, et vacat prophetia. Non enim virgo concepit, neque peperit, si non quicquid peperit ex verbo concepto caro ipsius est. Sola[293 a]) haec autem prophetae vox evacuabitur? an et angeli conceptum et partum virginis annuntiantes? an et omnis iam scriptura quaecumque matrem pronuntiat Christi? Quomodo enim mater, nisi quia in utero eius fuit? sed nihil ex utero eius accepit, quod matrem eam faceret, in cuius utero fuit. Hoc nomen non debet caro extranea[294]). Matris uterum non appellat, nisi filia uteri, caro. Filia uteri porro non est, si sibi nata est. Tacebat[295]) igitur et Elisabeth prophetam portans[296]), iam domini sui conscium infantem, et insuper spiritu sancto adimpleta. Sine causa enim dicit*): *Et unde mihi ut mater domini mei veniat ad me*[297])? P. 391.
Si Maria non filium, sed hospitem in utero gestabat Iesum, quomodo dicit: *Beatus*[298]) *fructus uteri tui?* Quis hic fructus uteri, qui non ex utero germinavit, qui non in utero radicem egit? Qui non eius est, cuius est uterus? Et qui utique fructus uteri? Christus.

*) Luc. 1.

289) ex *abest Rig.* 290) nata *delet Lat.* 291) Accedam *Rig.* 292) communius *Rhen.* 293) semine *Rhen.* 293 a) est sola. Haec *Par.* 294) extraneae *Lat.* 295) Tacebit *Fran. Rigalt.* 296) praedicans *Rhen.* 297) ad me veniat *Fran. Rig.* 298) Benedictus *Fran. Rigalt.*

ſtus. An quia ipſe eſt *flos de virga proiecta*[299]) *ex radice Ieſſe* *). Radix autem Ieſſe, genus David: virga ex radice, Maria ex David: flos ex virga, filius Mariae, qui dicitur Ieſus Chriſtus, ipſe erit et fructus. Flos enim fructus, quia per florem, et ex flore omnis fructus eruditur in fructum. Quid ergo? negant et fructui ſuum florem, et flori ſuam virgam, et virgae ſuam radicem, quo minus ſuam[300]) radix ſibi vendicet per virgam proprietatem, eius quod ex virga eſt floris et fructus. Siquidem omnis gradus generis ab ultimo ad principalem recenſetur, ut iam nunc carnem Chriſti, non tantum Mariae, ſed et David per Mariam et Ieſſe per David ſciant adhaerere. Ideo[300a]) hunc fructum ex lumbis David, id eſt ex poſteritate carnis eius iurat illi deus conieſſurum in throno ipſius. Si ex lumbis David, quanto magis ex lumbis Mariae, ob quam in lumbis David.

Cap. XXII. Deleant igitur et teſtimonia daemonum, filium David proclamantia ad[301]) Ieſum: ſed teſtimonia Apoſtolorum delere non

P.392. potuerunt[302]), ſi daemonum indigna ſunt. Ipſe in primis Matthaeus fideliſſimus evangelii commentator, ut comes domini; non aliam ob cauſam, quam ut nos originis Chriſti carnalis compotes faceret, ita exorſus eſt: *Liber geniturae Ieſu Chriſti filii David, filii Abraham*, his originis fontibus genere manante cum gradatim ordo deducitur, ad Chriſti nativitatem[303]), quid aliud quam caro ipſa Abrahae et David, per ſingulos traducem ſui faciens in virginem usque deſcribitur inferens Chriſtum:

*) Eſ. 11.

299) profecta *Franeq.* 300) ſuam *abeſt Rhenan.* 300a) adhaerere Deo. Hunc *Par. Rhen.* 301) ad *abeſt Fran. Rig.* 302) poterunt *Fran. Rig.* 303) a — nativitate *Rhen.*

stum: imo ipse Christus proditur[304]) de virgine? Sed et Paulus, utpote eiusdem evangelii et discipulus, et magister, et testis, qua[305]) eiusdem[306]) Christi apostolus, confirmat Christum ex semine David secundum carnem, utique ipsius. Ergo ex semine David caro Christi. Sed secundum Mariae carnem ex semine David: ergo ex Mariae carne est, dum ex semine est David. Quocunque detorseris dictum, aut ex carne est Mariae, quod ex semine est David; aut ex David semine est, quod ex carne est Mariae. Totam hanc controversiam dirimit idem apostolus, ipsum definiens esse Abrahae semen. Cum Abraham, utique multo magis David, quasi recentioris. Retexens enim promissionem benedictionis nationum in nomine Abraham, et *in semine tuo benedicentur omnes nationes* *): non, inquit, dixit *seminibus* tanquam de pluribus, sed *semine*[307]): tanquam de uno, quod est Christus. P. 393.
Qui haec legimus et credimus, quam debemus et possumus agnoscere in Christo carnis qualitatem? utique non aliam, quam Abraham. Siquidem semen Abraham Christus. Nec aliam quam Iesse, siquidem ex radice Iesse flos Christus. Nec aliam quam David, siquidem fructus ex lumbis David Christus. Nec aliam quam ex Maria, siquidem ex Mariae utero Christus. Et adhuc superius: nec aliam quam Adam, siquidem secundus Adam Christus. Consequens ergo est, ut aut illos spiritalem carnem habuisse contendant, quo eadem conditio substantiae deducatur in Christo, aut concedant carnem Christi spiritalem non fuisse, qua non de spiritali stirpe censetur.

Cap. XXIII. Sed agnoscimus adimpleri prophe-

*) Gen. 22.

304) producitur *Franeq. Parisin.* 305) quia *alii.* 306) ipsius *add. Fran. Paris. Rig.* 307) semini *Fran.*

phēticam vocem Simeonis, ſuper adhuc recentem infantem dominum pronuntiatam *): *Ecce hic poſitus eſt in ruinam et ſuscitationem multorum in Iſraël, et in ſignum quod contradicetur* [308])? Signum enim nativitatis Chriſti, ſecundum Eſaiam **), *propterea dabit vobis dominus ipſe ſignum, Ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium.* Agnoſcimus ergo ſignum contradicibile, conceptum et partum virginis Mariae: de quo Academici iſti: peperit, et non peperit: virgo et non virgo: quaſi non, et ſi ita dicendum eſſet, a nobis magis dici conveniret. Peperit enim, quae ex ſua carne: et non peperit, quae non ex virili [309]) ſemi-
P. 394. ne. Et virgo quantum a viro, non virgo quantum a partu. Non tamen ut ideo peperit et non peperit: [309 a]) et ideo virgo, quae non virgo: quia non de viſceribus ſuis mater. Sed apud nos nihil dubium, nec retortum in ancipitem defenſionem. Lux, lux: et tenebrae, tenebrae: et *eſt, eſt: et non, non. Quod amplius, hoc* [309 b]) *a malo.****) Peperit, quae peperit. Etſi virgo concepit, in partu ſuo nupſit. Ipſa [309 c]) patefacti corporis lege, in quo nihil interfuit, de vi maſculi admiſſi, an emiſſi, idem [310]) illud ſexus reſignavit [311]). Haec denique vulva eſt, propter quam et de aliis ſcriptum eſt †): *Omne maſculinum adaperiens vulvam, ſanctum vocabitur domino.* Quis vere ſanctus, quam dei [312]) filius? Quis proprie vulvam adaperuit, quam qui clauſam patefecit? Ceterum omnibus nuptiae patefaciunt. Itaque magis patefacta eſt, quia magis erat clauſa. Utique magis non virgo dicenda eſt quam

*) Luc. 2. **) Eſ. 7. ***) Matth. 5. †) Exod. 13.

308) cui contradicetur *Fran.* 309) viri *Franeq. Par.* 309 a) ideo non peperit *Par. Rhen.* 309 b) hoc, hoc a. m. eſt *Rhen. Par.* 309 c) nupſit, non nupſit, ipſa *Par.* 310) id eſt *Rhen. Fran.* 311) reſignaverit *Rig.* 312) ſancti *alii.*

quam virgo, ſaltu quodam mater antequam nupta. Et quid ultra de hoc retractandum eſt? cum hac ratione Apoſtolus non ex virgine, ſed ex muliere editum filium dei pronuntiavit, agnovit adapertae vulvae nuptialem paſſionem. Legimus quidem apud Ezechielem de vacca illa quae peperit, et non peperit. Sed videte ne nos [313] iam nunc providens ſpiritus ſanctus notarit hac voce, diſceptaturos ſuper uterum Mariae. Ceterum non contra illam ſuam ſimplicitatem pronunciaſſet dubitative, Eſaia dicente, *concipiet et pariet* *).

Cap. XXIV. Quod enim Eſaias iaculatur in ſuggillatione haereticorum ipſorum: et in primis **), *Vae qui faciunt dulce amarum, et tenebras lucem:* iſtos ſcilicet notat, qui nec vocabula iſta in luce proprietatum ſuarum conſervant: ut anima non alia ſit, quam quae vocatur: et caro non alia, quam quae videtur [314]): et deus non alius, quam qui praedicatur. Ideo etiam Marcionem proſpiciens, *Ego ſum*, inquit ***), *deus: et alius absque me non eſt.* Et cum alio [315]) id ipſum eodem modo dicit: *Ante me deus non fuit*, neſcio quas illas Valentinianorum aeonum genealogias pulſat. Et *non ex ſanguine, neque ex carnis et viri voluntate, ſed et ex deo natus eſt* †). Hebioni reſpondit aeque ††): *Etiam ſi angelus de coelis* [316]) *aliter evangelizaverit vobis quam nos, anathema ſit*, ad Energema Apelliacae virginis Philumenes filium dirigit. Certe *qui negat Chriſtum in carne veniſſe, hic antichriſtus eſt* †††): Nudam et abſolutam et ſimplici nomine naturae ſuae pronuntians carnem, omnes diſceptatores eius ferit: Sicut et definiens ipſum quoque Chriſtum P. 395.

*) Eſ. 7. **) Eſ. 5. ***) Eſ. 45. †) Ioh. 1. ††) Gal. 1. †††) 1 Ioh. 4.

313) vos — tunc *Fran. Rig.* 314) it — quam videtur *Franeq.* 315) alias *Fran.* in alio *Rigalt. Cod. Wouw.* 316) coelo *Fran. Rigalt.*

stum unum, multiformis[317]) Christi argumentatores quatit, qui alium faciunt Christum, alium Iesum: alium elapsum de mediis turbis, alium detentum: alium in secessu montis, in ambitu nubis sub tribus arbitris clarum, alium ceteris passivum, ignobilem; alium ma-
P. 396. gnanimum, alium vero trepidantem: novissime alium passum, alium resuscitatum: per quod suam quoque in alia carne resurrectionem adseverant. Sed bene quod idem veniet de coelis, qui est passus: *idem* omnibus *apparebit, qui est resuscitatus* *). Et *videbunt et agnoscent, qui eum confixerunt* **): utique ipsam carnem in quam saevierunt; sine qua, nec ipse esse poterit, nec agnosci. Ut et illi erubescant, qui adfirmant carnem in coelis vacuam sensu, ut vaginam exempto Christo sedere: aut qui carnem et animam tantundem, aut tantummodo animam, carnem vero non iam.

CAP. XXV. Sed hactenus de materia praesenti satis. Iam enim arbitror instructam esse carnis in Christo, et ex virgine natae et humanae probationem; quod et solum discussum sufficere potuisset, sed citra[318]) singularum ex diverso opinionum congressionem, quam et argumentationibus earum, et scripturis quibus utuntur provocavimus ex abundanti. Uti eo quod probavimus quid, et unde fuerit Christi caro, quid non fuerit, adversus omnes praeiudicaverimus[319]). Ut autem clausula[320]) de praefatione communi faciat, resurrectio nostrae carnis[321]) alio libello defendenda, hic habebit praestructionem, manifesto iam quale fuerit quod in Christo resurrexerit[322]).

*) Act. I. **) Ioh. II.

317) multiformes *Fran.* 318) potuisset citra *Fran. Rigalt.* 319) praeccaverimus *Rig.* praedicaverimus *Paris.* 320) clausulam *Fran. Rigalt.* 321) carnis nostrae *Fran. Rigalt.* 322) resurrexit *Fran. Rigalt.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI
OPERA.

RECENSUIT

IOH. SALOMO SEMLER.

VOLUMEN QUARTUM.

HALAE MAGDEBURGICAE

APUD IOH. CHRISTIAN HENDEL

MDCCLXXI.

TYPIS RECUSUM

MDCCCXXIV.

PRAEFATIO.

Quarto volumine comprehenduntur Tertulliani libelli duodecim de *oratione*, de *testimonio animae*, de *poenitentia*, ad *martyres*, de *patientia*, de *spectaculis*, de *idololatria*, de *baptismo* adversus Quintillam, de *anima*, de *corona militis*, de *pudicitia*. Priorum tantum recensioni ipse praefuit S. V. SEMLERUS, h. t. Magnificus Academiae Prorector, ceterorum vero curam, cum ei ab officio publico nullum fere tempus vacaret, nobis omnem reliquit. Itaque summo studio iam operam dedi, ut eximiam Viri summi ἀκρίβειαν, ac diligentiam, quantum fieri posset, imitarer, caveremque, ne illum fiduciae in me positae, lectores autem administrationis meae poeniteret.

ret. In ſeligenda lectionum varietate hunc modum tenui, quem ipſa voluminis moles ſuadebat, ut potiores tantum eligerem, omiſſis plerumque iis, quas aut ad ſenſum inutiles eſſe, aut nimiae ſive librariorum oſcitationi, ſive editorum incuriae, ſive correctorum temeritati deberi exiſtimarem. Quamobrem Franciſci *Iunii* hariolationibus crebris illis quidem, maximam vero partem ineptis rarius locum indulſimus. Ubi *Rhenani* editio deficiebat, *Pamelianam* expreſſimus, ea quidem lege, ut antiquam lectionem niſi cum omnino ferri non poſſe videretur, non exterminaremus. Libellum de *Oratione*, antea mutilum, hic integrum repraeſentamus, *Muratorium* ſequuti, qui in *Anecdotis* e codice *Ambroſiano* ſupplementa ſatis multa ediderat. Temporum ordinem in collocandis libellis a nobis obſervatum non eſſe, nemo facile vitio vertet; nam praeterea quod illius culpae, ſi modo culpa ſit, ſocios habeamus omnes, qui nos anteceſſerunt editores, facile praevidebamus Tertulliani lectores alienos non fore a

le-

lectione ſcriptorum, qui in chronologicis horum librorum rationibus excutiendis elaborarunt; inter quos praecipue eminet S. V. *Noeſſelti* opera, tribus de vera aetate ſcriptorum Tertulliani libellis, explicata, quos perlegiſſe neminem harum rerum ſtudioſum poenituerit. Et ſuperſunt tamen e Tertulliani libris non pauci, in quibus viri docti temporis notam adhuc reperire non potuere. *Quinto* huius editionis volumini, inſerentur libri de Pallio, ad nationes, denique Apologeticus; cum appendice diſſertationum Tertullianearum, quarum ſpem lectoribus iam dudum fecit Magnificus SEMLERUS, quo eodem iudice et arbitro, mea opera tandem *ſextum*, hoc eſt, ultimum volumen conficietur, *triplici indice* abſolvendum, uno locorum ſcripturae ab auctore excitatorum, altero rerum, et opinionum Tertulliani, tertio autem verborum et Latinitatis, qui gloſſarii, perpetuique commentarii vicem ſuſtinebit. Faxit deus ut et his conatibus noſtris cognitionis theologicae veritas, pars certe veritatis, quae ut

ut ipſis Tertulliani verbis utamur, nihil erubeſcit, niſi ſolummodo abscondi, quantum in nobis eſt, eniteat atque exſplendeſcat. Scrib. Halae in Regia Fridericiana die xxv. April. cIↄIↄcclxxi.

M. CHRISTIAN. GODOFRFD. SCHÜTZ.

Q. SEPTIMII FLORENTIS

TERTULLIANI

DE

ORATIONE

LIBER.

Cap. I. Dei ſpiritus, et Dei ſermo, et Dei ratio, ſermo rationis, et ratio ſermonis et ſpiritus*). Utrumque Jeſus Chriſtus Dominus noſter [1]), novis discipulis novi Teſtamenti novam orationis formam determinavit. P. 2. Oportebat enim in hac quoque ſpecie *novum vinum novis utribus* recondi, et *novam plagulam novo aſſui veſtimento***). Ceterum quicquid retro fuerat, aut demutatum eſt, ut circumciſio: aut ſuppletum, ut reliqua lex: aut impletum, ut prophetia: aut perfectum, ut fides ipſa. Omnia de carnalibus in ſpiritalia [2]) renovavit nova Dei gratia, ſuperducto Evangelio, expunctore totius retro vetuſtatis. In quo et Dei ſpiritus et Dei ſermo, et Dei ratio approbatus eſt Dominus noſter Jeſus Chriſtus: Spi-

*) Matth. 6. et Luc. 11. **) Matth. 9, 16. 17.

1) nobis *Pariſ. Rig. Murat.* 2) ſpiritualia *Pariſ.*

Spiritus, quo valuit; sermo, quo docuit; ratio [3]), qua venit. Sic [4]) oratio a Christo constituta, ex tribus constituta est. Ex sermone, quo enunciatur: ex spiritu, quo tantum potest: ex ratione [5]), qua docetur. Docuerat et Ioannes discipulos suos adorare; sed omnia Ioannis Christo praestruebantur, donec ipso aucto (sicut idem Ioannes praenuntiabat *), *illum augeri oportere, se vero deminui*) totum praeministri opus cum ipso spiritu transiret ad Dominum. Ideo nec exstat, in quae verba docuerit Ioannes adorare, quod terrena coelestibus cesserint. *Qui de terra est*, inquit, *terrena fatur*, *et qui de coelis adest*, *quae vidit*, *ea loquitur*. Et quid non coeleste, quod Domini Christi est? ut haec quoque orandi disciplina. Consideremus itaque, benedicti, coelestem eius sophiam, in
P. 3. primis de praecepto secrete adorandi: quo et fidem hominis exigebat **), ut Dei omnipotentis et conspectum et auditum sub tectis et in abditis etiam adesse consideret, et modestum [6]) fidei desiderabat, ut, quem ubique audire et videre fideret, ei soli religionem suam offerret; [7]) sequente sophia in sequenti praecepto; [8]) proinde [9]) pertineat ad fidem et modestiam [10]) fidei, si non agmine verborum adeundum putemus ad Dominum, quem ultro suis prospicere certi sumus [11]): attamen [12]) brevitas ista, quod ad tertium sophiae gradum faciat, magnae ac beatae interpretationis

*) Ioan. 3. **) Matth. 6.

3) *Ita Murat. Iun. Rigalt. alii* quo venit. 4) *additur* igitur, *Murat. Rig.* 5) ex ratione qua docetur *abest Paris.* ex ratione qua suscipitur *Rig. Murat.* 6) modestiam, *Murat.* 7) sequens *etc. Iun.* 8) quod etsi proinde, *Murat.* 9) pertinet *Iun.* 10) modestum *Paris.* 11) simus *Rig.* 12) *sic Rig. et Murat. alii*: et tamen.

tionis substantia fulta est; quantumque substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa est, venerationem Dei, aut hominis petitionem; sed omnem paene sermonem Domini, omnem commemorationem disciplinae, ut revera in oratione breviarium totius Evangelii comprehendatur.

CAP. II. Incipit a testimonio Dei et merito fidei, quum dicimus, *Pater, qui in coelis es* *). Nam et Deum oramus, et fidem commendamus, cuius meritum est haec appellatio. Scriptum est, *qui in eum crediderint, dedit eis potestatem, ut filii Dei vocentur* **). Quanquam frequentissime Dominus patrem nobis P. 4.
pronuntiavit Deum: immo et praecepit, ne quem *in terris patrem vocemus*, *nisi quem habemus in coelis* ***). Itaque sic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices qui patrem agnoscunt. Hoc est, quod Israëli exprobratur, quod coelum ac terram spiritus contestatur, *Filios*, dicens, *genui*, et *illi me non agnoverunt* †). Dicendo autem patrem, Deum quoque cognominamus. Apellatio ista [13]) et pietatis et potestatis est. Item in patre filius invocatur. *Ego enim*, inquit, et *pater unum sumus* ††). Ne mater quidem Ecclesia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater [14]) recognoscitur, de qua constat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut vocabulo et Deum cum suis honoramus, et praecepti meminimus, et oblitos patris denotamus.

A 2 CAP.

*) Ioan. 1. **) Matth. 6, 7. 10. 16. 21. ***) Matth. 23. †) Es. 1. ††) Ioan. 10.

13) deus *nomen σχετικόν. postea Latini dixerunt, esse* substantiae; *graeci illud tenent.* 14) *Hoc parum commode hic dicitur.*

Cap. III. Nomen Dei patris nemini proditum fuerat: etiam qui de ipso interrogaverat Moyses *), aliud [15] quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in filio**). Iam enim filius novum patris nomen est [16]). Et apertius *Nomen tuum manifestavi hominibus****), id ergo ut *sanctificetur* postulamus. Non quod deceat homines bene Deo optare, quasi sit et aliud [17])
P. 5. de quo ei possit optari, aut laboret, nisi optemus. Plane benedici Deum omni loco ac tempore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum eius, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen Dei, cum ceteros sanctificet ex semetipso? [18]) Cui illa angelorum circumstantia non [19]) cessat dicere, *Sanctus, Sanctus, Sanctus* †). Proinde igitur et nos angelorum si [20]) meruerimus candidati, iam hinc coelestem illam in deum vocem, et officium futurae claritatis, ediscimus. Hoc quantum ad gloriam Dei. Alioquin quantum ad nostram petitionem, cum dicimus, *Sanctificetur nomen tuum* ††); id petimus, ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus: simul et in ceteris, quos adhuc gratia dei exspectat, ut et huic [21]) praecepto pareamus, orando pro omnibus, etiam pro inimicis nostris. Ideoque, suspensa enunciatione non dicentes, Sanctificetur, in nobis: in omnibus dicimus.

Cap.

*) Gen. 32. Exod. 3. **) Matth. 11. ***) Ioh. 17. Ps. 34. †) Es. 6. et Ap. 4. ††) Matth. 5.

15) aliud quid, non nomen *Iun.* 16) *Hic Murat. inserit*, ego veni, inquit, in nomine patris; et rursus, pater, glorifica nomen tuum. 17) alius *Rig. editionis Venet.* 18) Cur, *Venet.* 19) cessant *Venet. Murat.* 20) meminerimus *Paris. Venet. Murat.* ediximus, *male, Murat.* 21) huius *Iun.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

O P E R A.

RECENSUIT

IOH. SALOMO SEMLER.

VOLUMEN QUARTUM.

HALAE MAGDEBURGICAE

APUD IOH. CHRISTIAN HENDEL

MDCCLXXI.

TYPIS RECUSUM

MDCCCXXIV.

PRAEFATIO.

Quarto volumine comprehenduntur Tertulliani libelli duodecim de *oratione*, de *testimonio animae*, de *poenitentia*, ad *martyres*, de *patientia*, de *spectaculis*, de *idololatria*, de *baptismo* adversus Quintillam, de *anima*, de *corona militis*, de *pudicitia*. Priorum tantum recensioni ipse praefuit S. V. SEMLERUS, h. t. Magnificus Academiae Prorector, ceterorum vero curam, cum ei ab officio publico nullum fere tempus vacaret, nobis omnem reliquit. Itaque summo studio iam operam dedi, ut eximiam Viri summi ἀκρίβειαν, ac diligentiam, quantum fieri posset, imitarer, caveremque, ne illum fiduciae in me positae, lectores autem administrationis meae poenite-

ret.

est per illum nervum umbilicarem quasi folliculi sui traducem adnexus[282]) origini vulvae? Etiam cum quid extraneum extraneo adglutinatur: ita concarnatur et conviscera- tur cum eo cui adglutinatur: ut cum avellitur, rapiat secum ex corpore aliquid, a quo
P. 389. avellitur; quasi sequelam quandam abruptae unitatis, et producem[283]) mutui coitus. Ceterum quae ubera matris suae nominat? sine dubio quae hausit. Respondeant obstetrices, medici et physici de uberum natura, an aliter manare soleant sine vulvae genitali passione pendentibus[284]) exinde venis sentinam illam inferni[285]) sanguinis in mamillam[286]), et ipsa translatione decoquentibus in materiam lactis latiorem[287]). Inde adeo fit, ut uberum tempore, menses sanguinum vacent. Quod si verbum caro ex se factum est, non ex vulvae communicatione, nihil operata vulva, nihilo iuncta[288]), nihil passa, quomodo fontem suum transfudit in ubera, quae nisi habendo non mutat? Habere autem sanguinem non potuit lacti subministrando, si non haberet causas sanguinis ipsius, avulsionem scilicet suae carnis. Quid fuerit novitatis in Christo ex virgine nascendi, palam est: scilicet solummodo hoc quod ex virgine, secundum rationem quam edidimus: et uti virgo esset regeneratio nostra spiritaliter ab omnibus inquinamentis sanctificata per Christum virginem et ipsum etiam carnaliter, ut ex virginis carne.

Cap. XXI. Si ergo contendunt hoc competisse novitati, ut quemadmodum non ex viri semine, ita nec ex virginis carne caro
P. 390. fieret dei verbum: quare non hoc sit tota novitas,

282) adnexam *Rhen.* 283) traducis *Fran. Paris.* producis *Rig.* 284) pandentibus *Lat.* suspendentibus *Rig.* 285) infernis *Cod. Wouwer.* interni *Fran. Par.* 286) in mamillam *abest Rig.* 287) laetiorem *Franeq. Rig.* 288) functa *Fran. Paris. Rig.*

tas, ut caro non ex[289]) ſemine nata[290]), carne proceſſerit? Accedant[291]) adhuc comminius[292]) ad congreſſum: *Ecce*, inquit, *virgo concipiet in utero.* Quidnam? utique dei verbum non viri ſemen[293]): certe ut pareret filium. Nam *et pariet*, inquit, *filium.* Ergo ut ipſius fuit concepiſſe, ita ipſius eſt quod peperit: licet non ipſius fuerit quod concepit. Contra, ſi verbum ex ſe caro factum eſt, iam ipſum ſe concepit et peperit, et vacat prophetia. Non enim virgo concepit, neque peperit, ſi non quicquid peperit ex verbo concepto caro ipſius eſt. Sola[293 a]) haec autem prophetae vox evacuabitur? an et angeli conceptum et partum virginis annuntiantes? an et omnis iam ſcriptura quaecumque matrem pronuntiat Chriſti? Quomodo enim mater, niſi quia in utero eius fuit? ſed nihil ex utero eius accepit, quod matrem eam faceret, in cuius utero fuit. Hoc nomen non debet caro extranea[294]). Matris uterum non appellat, niſi filia uteri, caro. Filia uteri porro non eſt, ſi ſibi nata eſt. Tacebat[295]) igitur et Eliſabeth prophetam portans[296]), iam domini ſui conſcium infantem, et inſuper ſpiritu ſancto adimpleta. Sine cauſa enim dicit*): *Et unde mihi ut mater domini mei veniat ad me*[297])? P. 391.
Si Maria non filium, ſed hoſpitem in utero geſtabat Ieſum, quomodo dicit: *Beatus*[298]) *fructus uteri tui?* Quis hic fructus uteri, qui non ex utero germinavit, qui non in utero radicem egit? Qui non eius eſt, cuius eſt uterus? Et qui utique fructus uteri? Chriſtus.

*) Luc. 1.

289) ex *abeſt Rig.* 290) nata *delet Lat.* 291) Accedam *Rig.* 292) communius *Rhen.* 293) ſemine *Rhen.* 293 a) eſt ſola: Haec *Par.* 294) extraneae *Lat.* 295) Tacebit *Fran. Rigalt.* 296) praedicans *Rhen.* 297) ad me veniat *Fran. Rig.* 298) Benedictus *Fran. Rigalt.*

ſtus. An quia ipſe eſt *flos de virga proiecta*[299]) *ex radice Ieſſe* *). Radix autem Ieſſe, genus David: virga ex radice, Maria ex David: flos ex virga, filius Mariae, qui dicitur Ieſus Chriſtus, ipſe erit et fructus. Flos enim fructus, quia per florem, et ex flore omnis fructus eruditur in fructum. Quid ergo? negant et fructui ſuum florem, et flori ſuam virgam, et virgae ſuam radicem, quo minus ſuam[300]) radix ſibi vendicet per virgam proprietatem, eius quod ex virga eſt floris et fructus. Siquidem omnis gradus generis ab ultimo ad principalem recenſetur, ut iam nunc carnem Chriſti, non tantum Mariae, ſed et David per Mariam et Ieſſe per David ſciant adhaerere. Ideo[300a]) hunc fructum ex lumbis David, id eſt ex poſteritate carnis eius iurat illi deus conſeſſurum in throno ipſius. Si ex lumbis David, quanto magis ex lumbis Mariae, ob quam in lumbis David.

Cap. XXII. Deleant igitur et teſtimonia daemonum, filium David proclamantia ad[301]) Ieſum: ſed teſtimonia Apoſtolorum delere non
P. 392. potuerunt[302]), ſi daemonum indigna ſunt. Ipſe in primis Matthaeus fideliſſimus evangelii commentator, ut comes domini; non aliam ob cauſam, quam ut nos originis Chriſti carnalis compotes faceret, ita exorſus eſt: *Liber geniturae Ieſu Chriſti filii David, filii Abraham*, his originis fontibus genere manante cum gradatim ordo deducitur, ad Chriſti nativitatem[303]), quid aliud quam caro ipſa Abrahae et David, per ſingulos traducem ſui faciens in virginem usque deſcribitur inferens Chriſtum:

*) Eſ. 11.

299) profecta *Franeq.* 300) ſuam *abeſt Rhenan.* 300a) adhaerere Deo. Hunc *Par. Rhen.* 301) ad *abeſt Fran. Rig.* 302) poterunt *Fran. Rig.* 303) a — nativitate *Rhen.*

ſtum: imo ipſe Chriſtus proditur[304]) de virgine? Sed et Paulus, utpote eiusdem evangelii et diſcipulus, et magiſter, et teſtis, qua[305]) eiusdem[306]) Chriſti apoſtolus, confirmat Chriſtum ex ſemine David ſecundum carnem, utique ipſius. Ergo ex ſemine David caro Chriſti. Sed ſecundum Mariae carnem ex ſemine David: ergo ex Mariae carne eſt, dum ex ſemine eſt David. Quocunque detorſeris dictum, aut ex carne eſt Mariae, quod ex ſemine eſt David; aut ex David ſemine eſt, quod ex carne eſt Mariae. Totam hanc controverſiam dirimit idem apoſtolus, ipſum definiens eſſe Abrahae ſemen. Cum Abraham, utique multo magis David, quaſi recentioris. Retexens enim promiſſionem benedictionis nationum in nomine Abraham, et *in ſemine tuo benedicentur omnes nationes* *): non, inquit, dixit *ſeminibus* tanquam de pluribus, ſed *ſemine*[307]): tanquam de uno, quod eſt Chriſtus. P. 393. Qui haec legimus et credimus, quam debemus et poſſumus agnoſcere in Chriſto carnis qualitatem? utique non aliam, quam Abraham. Siquidem ſemen Abraham Chriſtus. Nec aliam quam Ieſſe, ſiquidem ex radice Ieſſe flos Chriſtus. Nec aliam quam David, ſiquidem fructus ex lumbis David Chriſtus. Nec aliam quam ex Maria, ſiquidem ex Mariae utero Chriſtus. Et adhuc ſuperius: nec aliam quam Adam, ſiquidem ſecundus Adam Chriſtus. Conſequens ergo eſt, ut aut illos ſpiritalem carnem habuiſſe contendant, quo eadem conditio ſubſtantiae deducatur in Chriſto, aut concedant carnem Chriſti ſpiritalem non fuiſſe, qua non de ſpiritali ſtirpe cenſetur.

Cap. XXIII. Sed agnoſcimus adimpleri prophe-

*) Gen. 22.

304) producitur *Franeq. Pariſin.* 305) quia *alii.* 306) ipſius *add. Fran. Pariſ. Rig.* 307) ſemini *Fran.*

pheticam vocem Simeonis, super adhuc recentem infantem dominum pronuntiatam *): *Ecce hic positus est in ruinam et suscitationem multorum in Israël, et in signum quod contradicetur* [308])? Signum enim nativitatis Christi, secundum Esaiam **), *propterea dabit vobis dominus ipse signum, Ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium.* Agnoscimus ergo signum contradicibile, conceptum et partum virginis Mariae: de quo Academici isti: peperit, et non peperit: virgo et non virgo: quasi non, et si ita dicendum esset, a nobis magis dici conveniret. Peperit enim, quae ex sua carne: et non peperit, quae non ex virili [309]) semi-
P. 394. ne. Et virgo quantum a viro, non virgo quantum a partu. Non tamen ut ideo peperit et non peperit: [309 a]) et ideo virgo, quae non virgo: quia non de visceribus suis mater. Sed apud nos nihil dubium, nec retortum in ancipitem defensionem. Lux, lux: et tenebrae, tenebrae: et *est*, *est: et non*, *non. Quod amplius, hoc* [309 b]) *a malo.****) Peperit, quae peperit. Etsi virgo concepit, in partu suo nupsit. Ipsa [309 c]) patefacti corporis lege, in quo nihil interfuit, de vi masculi admissi, an emissi, idem [310]) illud sexus resignavit [311]). Haec denique vulva est, propter quam et de aliis scriptum est †): *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum vocabitur domino.* Quis vere sanctus, quam dei [312]) filius? Quis proprie vulvam adaperuit, quam qui clausam patefecit? Ceterum omnibus nuptiae patefaciunt. Itaque magis patefacta est, quia magis erat clausa. Utique magis non virgo dicenda est quam

*) Luc. 2. **) Es. 7. ***) Matth. 5. †) Exod. 13.

308) cui contradicetur *Fran.* 309) viri *Franeq. Par.* 309 a) ideo non peperit *Par. Rhen.* 309 b) hoc, hoc a. m. est *Rhen. Par.* 309 c) nupsit, non nupsit, ipsa *Par.* 310) id est *Rhen. Fran.* 311) resignaverit *Rig.* 312) sancti *alii.*

quam virgo, saltu quodam mater antequam nupta. Et quid ultra de hoc retractandum est? cum hac ratione Apostolus non ex virgine, sed ex muliere editum filium dei pronuntiavit, agnovit adapertae vulvae nuptialem passionem. Legimus quidem apud Ezechielem de vacca illa quae peperit, et non peperit. Sed videte ne nos[313]) iam nunc providens spiritus sanctus notarit hac voce, disceptaturos super uterum Mariae. Ceterum non contra illam suam simplicitatem pronunciasset dubitative, Esaia dicente, *concipiet et pariet**).

Cap. XXIV. Quod enim Esaias iaculatur in suggillatione haereticorum ipsorum: et in primis**), *Vae qui faciunt dulce amarum, et tenebras lucem:* istos scilicet notat, qui nec vocabula ista in luce proprietatum suarum conservant: ut anima non alia sit, quam quae vocatur: et caro non alia, quam quae videtur[314]): et deus non alius, quam qui praedicatur. Ideo etiam Marcionem prospiciens, *Ego sum,* inquit***), *deus: et alius absque me non est.* Et cum alio[315]) id ipsum eodem modo dicit: *Ante me deus non fuit,* nescio quas illas Valentinianorum aeonum genealogias pulsat. Et *non ex sanguine, neque ex carnis et viri voluntate, sed et ex deo natus est*†). Hebioni respondit aeque††): *Etiam si angelus de coelis*[316]) *aliter evangelizaverit vobis quam nos, anathema sit,* ad Energema Apelliacae virginis Philumenes filium dirigit. Certe *qui negat Christum in carne venisse, hic antichristus est*†††): Nudam et absolutam et simplici nomine naturae suae pronuntians carnem, omnes disceptatores eius ferit: Sicut et definiens ipsum quoque Christum P. 395.

*) Es. 7. **) Es. 5. ***) Es. 45. †) Ioh. 1. ††) Gal. 1. †††) 1 Ioh. 4.

313) vos — tunc *Fran. Rig.* 314) it — quam videtur *Franeq.* 315) alias *Fran.* in alio *Rigalt. Cod. Wouw.* 316) coelo *Fran. Rigalt.*

ſtum unum, multiformis[317]) Chriſti argumentatores quatit, qui alium faciunt Chriſtum, alium Ieſum: alium elapſum de mediis turbis, alium detentum: alium in receſſu montis, in ambitu nubis ſub tribus arbitris clarum, alium ceteris paſſivum, ignobilem; alium ma-
P. 396. gnanimum, alium vero trepidantem: noviſſime alium paſſum, alium reſuſcitatum: per quod ſuam quoque in alia carne reſurrectionem adſeverant. Sed bene quod idem veniet de coelis, qui eſt paſſus: *idem* omnibus *apparebit, qui eſt reſuſcitatus* *). Et *videbunt et agnoſcent, qui eum confixerunt* **): utique ipſam carnem in quam ſaevierunt: ſine qua, nec ipſe eſſe poterit, nec agnoſci. Ut et illi erubeſcant, qui adfirmant carnem in coelis vacuam ſenſu, ut vaginam exempto Chriſto ſedere: aut qui carnem et animam tantundem, aut tantummodo animam, carnem vero non iam.

CAP. XXV. Sed hactenus de materia praeſenti ſatis. Iam enim arbitror inſtructam eſſe carnis in Chriſto, et ex virgine natae et humanae probationem; quod et ſolum diſcuſſum ſufficere potuiſſet, ſed citra[318]) ſingularum ex diverſo opinionum congreſſionem, quam et argumentationibus earum, et ſcripturis quibus utuntur provocavimus ex abundanti. Uti eo quod probavimus quid, et unde fuerit Chriſti caro, quid non fuerit, adverſus omnes praeiudicaverimus[319]). Ut autem clauſula[320]) de praefatione communi faciat, reſurrectio noſtrae carnis[321]) alio libello defendenda, hic habebit praeſtructionem, manifeſto iam quale fuerit quod in Chriſto reſurrexerit[322]).

*) Act. I. **) Ioh. II.

317) multiformes *Fran.* 318) potuiſſet citra *Fran. Rigalt.* 319) praecaverimus *Rig.* praedicaverimus *Pariſ.* 320) clauſulam *Fran. Rigalt.* 321) carnis noſtrae *Fran. Rigalt.* 322) reſurrexit *Fran. Rigalt.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI
OPERA.

RECENSUIT

IOH. SALOMO SEMLER.

VOLUMEN QUARTUM.

HALAE MAGDEBURGICAE

APUD IOH. CHRISTIAN HENDEL

MDCCLXXI.

TYPIS RECUSUM

MDCCCXXIV.

PRAEFATIO.

Quarto volumine comprehenduntur Tertulliani libelli duodecim de *oratione*, de *testimonio animae*, de *poenitentia*, ad *martyres*, de *patientia*, de *spectaculis*, de *idololatria*, de *baptismo* adversus Quintillam, de *anima*, de *corona militis*, de *pudicitia*. Priorum tantum recensioni ipse praefuit S. V. SEMLERUS, h. t. Magnificus Academiae Prorector, ceterorum vero curam, cum ei ab officio publico nullum fere tempus vacaret, nobis omnem reliquit. Itaque summo studio iam operam dedi, ut eximiam Viri summi ἀκρίβειαν, ac diligentiam, quantum fieri posset, imitarer, caveremque, ne illum fiduciae in me positae, lectores autem administrationis meae poenite-

ret.

ret. In ſeligenda lectionum varietate hunc modum tenui, quem ipſa voluminis moles ſuadebat, ut potiores tantum eligerem, omiſſis plerumque iis, quas aut ad ſenſum inutiles eſſe, aut nimiae ſive librariorum oſcitationi, ſive editorum incuriae, ſive correctorum temeritati deberi exiſtimarem. Quamobrem Franciſci *Iunii* hariolationibus crebris illis quidem, maximam vero partem ineptis rarius locum indulſimus. Ubi *Rhenani* editio deficiebat, *Pamelianam* expreſſimus, ea quidem lege, ut antiquam lectionem niſi cum omnino ferri non poſſe videretur, non exterminaremus. Libellum de *Oratione*, antea mutilum, hic integrum repraeſentamus, *Muratorium* ſequuti, qui in *Anecdotis* e codice *Ambroſiano* ſupplementa ſatis multa ediderat. Temporum ordinem in collocandis libellis a nobis obſervatum non eſſe, nemo facile vitio vertet; nam praeterea quod illius culpae, ſi modo culpa ſit, ſocios habeamus omnes, qui nos anteceſſerunt editores, facile praevidebamus Tertulliani lectores alienos non fore a le-

lectione ſcriptorum, qui in chronologicis horum librorum rationibus excutiendis elaborarunt; inter quos praecipue eminet S. V. *Noesſelti* opera, tribus de vera aetate ſcriptorum Tertulliani libellis, explicata, quos perlegiſſe neminem harum rerum ſtudioſum poenituerit. Et ſuperſunt tamen e Tertulliani libris non pauci, in quibus viri docti temporis notam adhuc reperire non potuere. *Quinto* huius editionis volumini, inſerentur libri de Pallio, ad nationes, denique Apologeticus; cum appendice diſſertationum Tertullianearum, quarum ſpem lectoribus iam dudum fecit Magnificus SEMLERUS, quo eodem iudice et arbitro, mea opera tandem *ſextum*, hoc eſt, ultimum volumen conficietur, *triplici indice* abſolvendum, uno locorum ſcripturae ab auctore excitatorum, altero rerum, et opinionum Tertulliani, tertio autem verborum et Latinitatis, qui gloſſarii, perpetuique commentarii vicem ſuſtinebit. Faxit deus ut et his conatibus noſtris cognitionis theologicae veritas, pars certe veritatis, quae

ut

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

OPERA.

RECENSUIT

IOH. SALOMO SEMLER.

VOLUMEN QUARTUM.

HALAE MAGDEBURGICAE

APUD IOH. CHRISTIAN HENDEL

MDCCLXXI.

TYPIS RECUSUM

MDCCCXXIV.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE ORATIONE LIBER.

Cap. I. Dei ſpiritus, et Dei ſermo, et Dei
ratio, ſermo rationis, et ratio ſermonis et
ſpiritus *). Utrumque Jeſus Chriſtus Dominus
noſter 1), novis diſcipulis novi Teſtamenti no-
vam orationis formam determinavit. Opor- P. 2.
tebat enim in hac quoque ſpecie *novum vinum
novis utribus* recondi, et *novam plagulam novo aſ-
ſui veſtimento* **). Ceterum quicquid retro fue-
rat, aut demutatum eſt, ut circumciſio: aut
ſuppletum, ut reliqua lex: aut impletum, ut
prophetia: aut perfectum, ut fides ipſa.
Omnia de carnalibus in ſpiritalia 2) renovavit
nova Dei gratia, ſuperducto Evangelio, ex-
punctore totius retro vetuſtatis. In quo et
Dei ſpiritus et Dei ſermo, et Dei ratio ap-
probatus eſt Dominus noſter Jeſus Chriſtus:
Spi-

*) Matth. 6. et Luc. 11. **) Matth. 9, 16. 17.

1) nobis *Pariſ. Rig. Murat.* 2) ſpiritualia *Pariſ.*

Spiritus, quo valuit; sermo, quo docuit; ratio [3]), qua venit. Sic [4]) oratio a Christo constituta, ex tribus constituta est. Ex sermone, quo enunciatur: ex spiritu, quo tantum potest: ex ratione [5]), qua docetur. Docuerat et Ioannes discipulos suos adorare; sed omnia Ioannis Christo praestruebantur, donec ipso aucto (sicut idem Ioannes praenuntiabat *), illum *augeri* oportere, se vero *deminui*) totum praeministri opus cum ipso spiritu transiret ad Dominum. Ideo nec exstat, in quae verba docuerit Ioannes adorare, quod terrena coelestibus cesserint. *Qui de terra est*, inquit, *terrena fatur*, *et qui de coelis adest*, *quae vidit*, *ea loquitur*. Et quid non coeleste, quod Domini Christi est? ut haec quoque orandi disciplina. Consideremus itaque, benedicti, coelestem eius sophiam, in
P. 3. primis de praecepto secrete adorandi: quo et fidem hominis exigebat **), ut Dei omnipotentis et conspectum et auditum sub tectis et in abditis etiam adesse consideret, et modestum [6]) fidei desiderabat, ut, quem ubique audire et videre fideret, ei soli religionem suam offerret; [7]) sequente sophia in sequenti praecepto; [8]) proinde [9]) pertineat ad fidem et modestiam [10]) fidei, si non agmine verborum adeundum putemus ad Dominum, quem ultro suis prospicere certi sumus [11]): attamen [12]) brevitas ista, quod ad tertium sophiae gradum faciat, magnae ac beatae interpretationis

*) Ioan. 3. **) Matth. 6.

3) *Ita Murat. Iun. Rigalt.* alii quo venit. 4) *additur* igitur, *Murat. Rig.* 5) ex ratione qua docetur *abest Paris.* ex ratione qua suscipitur *Rig. Murat.* 6) modestiam, *Murat.* 7) sequens *etc. Iun.* 8) quod etsi proinde, *Murat.* 9) pertinet *Iun.* 10) modestum *Paris.* 11) simus *Rig.* 12) *sit Rig. et Murat. alii*: et tamen.

tionis substantia fulta est; quantumque substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa est, venerationem Dei, aut hominis petitionem; sed omnem paene sermonem Domini, omnem commemorationem disciplinae, ut revera in oratione breviarium totius Evangelii comprehendatur.

CAP. II. Incipit a testimonio Dei et merito fidei, quum dicimus, *Pater, qui in coelis es* *). Nam et Deum oramus, et fidem commendamus, cuius meritum est haec appellatio. Scriptum est, *qui in eum crediderint, dedit eis potestatem, ut filii Dei vocentur* **). Quanquam frequentissime Dominus patrem nobis P. 4.
pronuntiavit Deum: immo et praecepit, ne quem *in terris patrem vocemus, nisi quem habemus in coelis* ***). Itaque sic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices qui patrem agnoscunt. Hoc est, quod Israëli exprobratur, quod coelum ac terram spiritus contestatur, *Filios*, dicens, *genui*, et *illi me non agnoverunt* †). Dicendo autem patrem, Deum quoque cognominamus. Apellatio ista [13]) et pietatis et potestatis est. Item in patre filius invocatur. *Ego enim*, inquit, et *pater unum sumus* ††). Ne mater quidem Ecclesia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater [14]) recognoscitur, de qua constat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut vocabulo et Deum cum suis honoramus, et praecepti meminimus, et oblitos patris denotamus.

*) Ioan. 1. **) Matth. 6, 7. 10. 16. 21. ***) Matth. 23. †) Es. 1. ††) Ioan. 10.

13) deus *nomen σχετικόν. postea Latini dixerunt, esse* substantiae; *graeci illud tenent.* 14) *Hoc parum commode hic dicitur.*

Cap. III. Nomen Dei patris nemini proditum fuerat: etiam qui de ipso interrogaverat Moyses *), aliud [15] quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in filio **). Iam enim filius novum patris nomen est [16]). Et apertius *Nomen tuum manifestavi hominibus* ***), id ergo ut *sanctificetur* postulamus. Non quod deceat homines bene Deo optare, quasi sit et aliud [17])
P. 5. de quo ei possit optari, aut laboret, nisi optemus. Plane benedici Deum omni loco ac tempore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum eius, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen Dei, cum ceteros sanctificet ex semetipso? [18]) Cui illa angelorum circumstantia non [19]) cessat dicere, *Sanctus, Sanctus, Sanctus* †). Proinde igitur et nos angelorum si [20]) meruerimus candidati, iam hinc coelestem illam in deum vocem, et officium futurae claritatis, ediscimus. Hoc quantum ad gloriam Dei. Alioquin quantum ad nostram petitionem, cum dicimus, *Sanctificetur nomen tuum* ††); id petimus, ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus: simul et in ceteris, quos adhuc gratia dei exspectat, ut et huic [21]) praecepto pareamus, orando pro omnibus, etiam pro inimicis nostris. Ideoque, suspensa enunciatione non dicentes, Sanctificetur, in nobis: in omnibus dicimus.

Cap.

*) Gen. 32. Exod. 3. **) Matth. 11. ***) Ioh. 17. Ps. 34. †) Es. 6. et Ap. 4. ††) Matth. 5.

15) aliud quid, non nomen *Iun.* 16) *Hic Murat. inserit*, ego veni, inquit, in nomine patris; et rursus, pater, glorifica nomen tuum. 17) alius *Rig. editionis Venet.* 18) Cur, *Venet.* 19) cessant *Venet. Murat.* 20) meminerimus *Paris. Venet. Murat.* ediximus, *male, Murat.* 21) huius *Iun.*

CAP. IV. Secundum hanc formam subiungimus; *Fiat voluntas tua in coelis et in terra*, non quod aliquis obsistat, quo minus voluntas Dei fiat, et ei successum voluntatis suae oremus, sed in omnibus petimus fieri voluntatem eius. Ex interpretatione enim figurata, carnis et spiritus, nos [22]) sumus coelum et terra. P. 6.
Quanquam etsi simpliciter intelligendum est: idem tamen est sensus petitionis, ut in nobis fiat voluntas Dei in terris, ut possit scilicet fieri et in coelis. Quid autem Deus vult, quam incedere nos secundum suam disciplinam? Petimus ergo, substantiam et facultatem voluntatis suae subministret nobis, ut salvi simus et in coelis et in terris, quia summa est voluntatis eius, salus eorum quos adoptavit. Est et illa Dei voluntas, quam Dominus administravit praedicando, operando, sustinendo. Sic enim ipse pronunciavit, *non suam, sed patris facere se voluntatem* *): sine dubio, quae faciebat, ea erant voluntas patris, ad quae nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut et praedicemus, et operemur, et sustineamus ad mortem usque. Quae ut implere possimus, opus est Dei voluntate [23]). Item dicentes, *Fiat voluntas tua*; vel eo nobis bene optamus, quod nihil sit mali in Dei voluntate, etiam, si quid, pro meritis cuiusque, secus inrogatur. Iam hoc dicto ad sufferentiam nosmetipsos praemonemus. Dominus quoque [24]) cum substantia passionis infirmitatem carnis demonstrare iam in sua carne voluisset, *Pater* **), inquit, *transfer poculum istud*. Et recordatus, *nisi quod mea non, sed tua fiat voluntas* [25]). Ipse erat voluntas et potestas pa-

*) Ioh. 6. **) Luc. 22.

22) non *Venet. male. Sic ludit et Cyprianus.* 23) Ita, *Murat.* 24) sub instantiam *Venet. Murat. vix opus est.* 25) *Minus commode sic loquitur; sic Sabell. et Marcellus.*

P. 7. patris, et tamen ad demonstrationem suffe-
rentiae debitae, voluntati se patris tradidit.

CAP. V. *Veniat* quoque *regnum tuum*, ad
id pertinet [26]), quod et fiat voluntas tua, in
nobis scilicet. Nam Deus quando non re-
gnat? in cuius manu cor omnium regum
est *)? Sed quicquid nobis optamus, in illum
auguramur, et illi deputamus, quod ab illo
exspectamus. Itaque si ad Dei voluntatem et
ad nostram suspensionem pertinet regni do-
minici repraesentatio, quomodo quidam [27])
pertractum quendam in seculo, postulant?
quum regnum Dei, quod, ut adveniat oramus,
ad consummationem seculi tendat; optamus
maturius regnare, et non diutius servire.
Etiam si praefinitum in oratione non esset, de
postulando regni adventu, ultro eam vo-
cem [28]) postulassemus, festinantes ad spei no-
strae complexum. Clamant ad Dominum [29])
in visu animae martyrum sub altari: *Quonam
usque non ulcisceris, Domine, sanguinem nostrum
de incolis terrae* **). Nam utique ultio illorum [30])
a seculi fine dirigitur. Immo quam celeriter
veniat Domine regnum tuum! Votum Chri-
P. 8. stianorum, confusio [31]) nationum, exsultatio
angelorum, propter quod conflictamur, im-
mo potius propter quod oramus.

CAP. VI. Sed quam eleganter divina sa-
pientia ordinem orationis instruxit? ut post
coelestia, id est, post Dei nomen, Dei volun-
tatem, et Dei regnum, terrenis quoque ne-
cessita-

*) Prov. 21, 1. **) Apoc. 6.

26) *forte*, quod est, fiat. 27) protractum *Rig. Murat. rectius*, *alibi*, mora *finis*, in *omitt. Murat.* 28) protulissemus *Rig. Murat.* 29) invidia *Venet.* 30) ad seculi finem *Pamelius male.* 31) *sed talis tam obscura descriptio, nationibus olim suspicionem novarum rerum fecit; hinc* persecutiones *plurimae.*

cessitatibus petitioni locum faceret: nam et edixerat Dominus, *Quaerite prius regnum, et tunc vobis etiam haec adiicientur* *). Quanquam *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*, spiritaliter potius intelligamus. Christus enim panis noster est, quia vita Christus, et 32) vita panis. *Ego sum*, inquit **), *panis vitae*. Et paulo supra: *Panis est sermo Dei vivi, qui descendit de coelis*. Tum quod et corpus eius in pane censetur: *Hoc est corpus meum*. Itaque petendo panem quotidianum, perpetuitatem postulamus in Christo et individuitatem a corpore eius: sed et quia carnaliter admittitur ista vox, non sine religione potest fieri et spiritalis disciplinae. Panem enim peti mandat, quod solum fidelibus necessarium est: *cetera enim nationes requirunt* ***). Ita et exemplis inculcat, et parabolis retractat, cum dicit †), *Numquid panem filiis pater aufert, et canibus tradit?* Item ††), *Numquid filio panem poscenti lapidem tradit?* Ostendit enim, quid a patre filii exspectent. Sed et nocturnus ille pulsator, panem 33) pulsabat. Merito autem adiecit; *Da nobis hodie*, ut qui praemiserat †††), *Nolite de crastino cogitare quid edatis*. Cui rei parabolam quoque accomodavit ††††) illius hominis, 34) qui provenientibus fructibus ampliationem horreorum et longae securitatis spatia cogitavit, is ipsa nocte moritur. P. 9.

Cap. VII. Consequens erat, ut observata Dei liberalitate, etiam clementiam eius precaremur. Quid enim alimenta proderunt, si

*) Matth. 6. **) Ioh. 6. ***) Matth. 6. †) Matth. 15. ††) Matth. 7. Luc. 11. †††) Matth. 6. ††††) Luc. 12.

32) *forte* vitae panis. 33) *Murat.* poscebat. 34) qui pro venientibus, *distincte legit Iun. parum bene.*

ret. In ſeligenda lectionum varietate hunc modum tenui, quem ipſa voluminis moles ſuadebat, ut potiores tantum eligerem, omiſſis plerumque iis, quas aut ad ſenſum inutiles eſſe, aut nimiae ſive librariorum oſcitationi, ſive editorum incuriae, ſive correctorum temeritati deberi exiſtimarem. Quamobrem Franciſci *Iunii* hariolationibus crebris illis quidem, maximam vero partem ineptis rarius locum indulſimus. Ubi *Rhenani* editio deficiebat, *Pamelianam* expreſſimus, ea quidem lege, ut antiquam lectionem niſi cum omnino ferri non poſſe videretur, non exterminaremus. Libellum de *Oratione*, antea mutilum, hic integrum repraeſentamus, *Muratorium* ſequuti, qui in *Anecdotis* e codice *Ambroſiano* ſupplementa ſatis multa ediderat. Temporum ordinem in collocandis libellis a nobis obſervatum non eſſe, nemo facile vitio vertet; nam praeterea quod illius culpae, ſi modo culpa ſit, ſocios habeamus omnes, qui nos anteceſſerunt editores, facile praevidebamus Tertulliani lectores alienos non fore a

le-

lectione scriptorum, qui in chronologicis horum librorum rationibus excutiendis elaborarunt; inter quos praecipue eminet S. V. *Noesselti* opera, tribus de vera aetate scriptorum Tertulliani libellis, explicata, quos perlegisse neminem harum rerum studiosum poenituerit. Et supersunt tamen e Tertulliani libris non pauci, in quibus viri docti temporis notam adhuc reperire non potuere. *Quinto* huius editionis volumini, inserentur libri de Pallio, ad nationes, denique Apologeticus; cum appendice dissertationum Tertullianearum, quarum spem lectoribus iam dudum fecit Magnificus SEMLERUS, quo eodem iudice et arbitro, mea opera tandem *sextum*, hoc est, ultimum volumen conficietur, *triplici indice* absolvendum, uno locorum scripturae ab auctore excitatorum, altero rerum, et opinionum Tertulliani, tertio autem verborum et Latinitatis, qui glossarii, perpetuique commentarii vicem sustinebit. Faxit deus ut et his conatibus nostris cognitionis theologicae veritas, pars certe veritatis, quae

ut

CAP. IV. Secundum hanc formam subiungimus; *Fiat voluntas tua in coelis et in terra*, non quod aliquis obsistat, quo minus voluntas Dei fiat, et ei successum voluntatis suae oremus, sed in omnibus petimus fieri voluntatem eius. Ex interpretatione enim figurata, carnis et spiritus, nos [22]) sumus coelum et terra. P. 6.
Quanquam etsi simpliciter intelligendum est: idem tamen est sensus petitionis, ut in nobis fiat voluntas Dei in terris, ut possit scilicet fieri et in coelis. Quid autem Deus vult, quam incedere nos secundum suam disciplinam? Petimus ergo, substantiam et facultatem voluntatis suae subministret nobis, ut salvi simus et in coelis et in terris, quia summa est voluntatis eius, salus eorum quos adoptavit. Est et illa Dei voluntas, quam Dominus administravit praedicando, operando, sustinendo. Sic enim ipse pronunciavit, *non suam, sed patris facere se voluntatem* *): sine dubio, quae faciebat, ea erant voluntas patris, ad quae nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut et praedicemus, et operemur, et sustineamus ad mortem usque. Quae ut implere possimus, opus est Dei voluntate [23]). Item dicentes, *Fiat voluntas tua*; vel eo nobis bene optamus, quod nihil sit mali in Dei voluntate, etiam, si quid, pro meritis cuiusque, secus inrogatur. Iam hoc dicto ad sufferentiam nosmetipsos praemonemus. Dominus quoque [24]) cum substantia passionis infirmitatem carnis demonstrare iam in sua carne voluisset, *Pater* **), inquit, *transfer poculum istud*. Et recordatus, *nisi quod mea non, sed tua fiat voluntas* [25]). Ipse erat voluntas et potestas pa-

*) Ioh. 6. **) Luc. 22.

22) non *Venet. male. Sic ludit et Cyprianus.* 23) Ita, *Murat.* 24) sub instantiam *Venet. Murat. vix opus est.* 25) *Minus commode sic loquitur; sic Sabell. et Marcellus.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI
DE
ORATIONE
LIBER.

Cap. I. Dei ſpiritus, et Dei ſermo, et Dei ratio, ſermo rationis, et ratio ſermonis et ſpiritus *). Utrumque Jeſus Chriſtus Dominus noſter [1]), novis diſcipulis novi Teſtamenti novam orationis formam determinavit. Oportebat enim in hac quoque ſpecie *novum vinum novis utribus* recondi, et *novam plagulam novo aſſui veſtimento* **). Ceterum quicquid retro fuerat, aut demutatum eſt, ut circumciſio: aut ſuppletum, ut reliqua lex: aut impletum, ut prophetia: aut perfectum, ut fides ipſa. Omnia de carnalibus in ſpiritalia [2]) renovavit nova Dei gratia, ſuperducto Evangelio, expunctore totius retro vetuſtatis. In quo et Dei ſpiritus et Dei ſermo, et Dei ratio approbatus eſt Dominus noſter Jeſus Chriſtus: Spi- P. 2.

*) Matth. 6. et Luc. 11. **) Matth. 9, 16. 17.

1) nobis *Pariſ. Rig. Murat.* 2) ſpiritualia *Pariſ.*

Spiritus, quo valuit; sermo, quo docuit; ratio [3]), qua venit. Sic [4]) oratio a Christo constituta, ex tribus constituta est. Ex sermone, quo enunciatur: ex spiritu, quo tantum potest: ex ratione [5]), qua docetur. Docuerat et Ioannes discipulos suos adorare; sed omnia Ioannis Christo praestruebantur, donec ipso aucto (sicut idem Ioannes praenuntiabat *), illum *augeri* oportere, se vero *deminui*) totum praeministri opus cum ipso spiritu transiret ad Dominum. Ideo nec exstat, in quae verba docuerit Ioannes adorare, quod terrena coelestibus cesserint. *Qui de terra est*, inquit, *terrena fatur*, *et qui de coelis adest*, *quae vidit*, *ea loquitur*. Et quid non coeleste, quod Domini Christi est? ut haec quoque orandi disciplina. Consideremus itaque, benedicti, coelestem eius sophiam, in
P. 3. primis de praecepto secrete adorandi: quo et fidem hominis exigebat **), ut Dei omnipotentis et conspectum et auditum sub tectis et in abditis etiam adesse consideret, et modestum [6]) fidei desiderabat, ut, quem ubique audire et videre fideret, ei soli religionem suam offerret; [7]) sequente sophia in sequenti praecepto; [8]) proinde [9]) pertineat ad fidem et modestiam [10]) fidei, si non agmine verborum adeundum putemus ad Dominum, quem ultro suis prospicere certi sumus [11]): attamen [12]) brevitas ista, quod ad tertium sophiae gradum faciat, magnae ac beatae interpretationis

*) Ioan. 3. **) Matth. 6.

3) *Ita Murat. Iun. Rigalt. alii* quo venit. 4) *additur* igitur, *Murat. Rig.* 5) ex ratione qua docetur *abest Paris.* ex ratione qua suscipitur *Rig. Murat.* 6) modestiam, *Murat.* 7) sequens *etc. Iun.* 8) quod etsi proinde, *Murat.* 9) pertinet *Iun.* 10) modestum *Paris.* 11) simus *Rig.* 12) *sic Rig. et Murat. alii:* et tamen.

tionis ſubſtantia fulta eſt; quantumque ſubſtringitur verbis, tantum diffunditur ſenſibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa eſt, venerationem Dei, aut hominis petitionem; ſed omnem paene ſermonem Domini, omnem commemorationem disciplinae, ut revera in oratione breviarium totius Evangelii comprehendatur.

CAP. II. Incipit a teſtimonio Dei et merito fidei, quum dicimus, *Pater, qui in coelis es* *). Nam et Deum oramus, et fidem commendamus, cuius meritum eſt haec appellatio. Scriptum eſt, *qui in eum crediderint, dedit eis poteſtatem, ut filii Dei vocentur* **). Quanquam frequentiſſime Dominus patrem nobis pronuntiavit Deum; immo et praecepit, ne quem *in terris patrem vocemus, niſi quem habemus in coelis* ***). Itaque ſic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices qui patrem agnoſcunt. Hoc eſt, quod Iſraëli exprobratur, quod coelum ac terram ſpiritus conteſtatur, *Filios*, dicens, *genui*, et *illi me non agnoverunt* †). Dicendo autem patrem, Deum quoque cognominamus. Apellatio iſta [13]) et pietatis et poteſtatis eſt. Item in patre filius invocatur. *Ego enim*, inquit, et *pater unum ſumus* ††). Ne mater quidem Eccleſia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater [14]) recognoſcitur, de qua conſtat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut vocabulo et Deum cum ſuis honoramus, et praecepti meminimus, et oblitos patris denotamus. P. 4.

*) Ioan. 1. **) Matth. 6, 7. 10. 16. 21. ***) Matth. 23. †) Eſ. 1. ††) Ioan. 10.

13) deus *nomen σχετικόν. poſtea Latini dixerunt, eſſe* ſubſtantiae; *graeci illud tenent.* 14) *Hoc parum commode hic dicitur.*

Cap. III. Nomen Dei patris nemini proditum fuerat: etiam qui de ipso interrogaverat Moyses *), aliud [15] quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in filio **). Iam enim filius novum patris nomen est [16]). Et apertius *Nomen tuum manifestavi hominibus* ***), id ergo ut *sanctificetur* postulamus. Non quod deceat homines bene Deo optare, quasi sit et aliud [17])
P. 5. de quo ei possit optari, aut laboret, nisi optemus. Plane benedici Deum omni loco ac tempore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum eius, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen Dei, cum ceteros sanctificet ex semetipso? [18]) Cui illa angelorum circumstantia non [19]) cessat dicere, *Sanctus, Sanctus, Sanctus* †). Proinde igitur et nos angelorum si [20]) meruerimus candidati, iam hinc coelestem illam in deum vocem, et officium futurae claritatis, ediscimus. Hoc quantum ad gloriam Dei. Alioquin quantum ad nostram petitionem, cum dicimus, *Sanctificetur nomen tuum* ††); id petimus, ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus: simul et in ceteris, quos adhuc gratia dei exspectat, ut et huic [21]) praecepto pareamus, orando pro omnibus, etiam pro inimicis nostris. Ideoque, suspensa enunciatione non dicentes, Sanctificetur, in nobis: in omnibus dicimus.

Cap.

*) Gen. 32. Exod. 3. **) Matth. 11. ***) Ioh. 17. Ps. 34. †) Es. 6. et Ap. 4. ††) Matth. 5.

15) aliud quid, non nomen *Iun.* 16) *Hic Murat. inserit*, ego veni, inquit, in nomine patris; et rursus, pater, glorifica nomen tuum. 17) alius *Rig. editionis Venet.* 18) Cur, *Venet.* 19) cessant *Venet. Murat.* 20) meminerimus *Paris. Venet. Murat.* ediximus, *male, Murat.* 21) huius *Iun.*

CAP. IV. Secundum hanc formam subiungimus; *Fiat voluntas tua in coelis et in terra*, non quod aliquis obsistat, quo minus voluntas Dei fiat, et ei successum voluntatis suae oremus, sed in omnibus petimus fieri voluntatem eius. Ex interpretatione enim figurata, carnis et spiritus, nos [22]) sumus coelum et terra. P. 6. Quanquam etsi simpliciter intelligendum est: idem tamen est sensus petitionis, ut in nobis fiat voluntas Dei in terris, ut possit scilicet fieri et in coelis. Quid autem Deus vult, quam incedere nos secundum suam disciplinam? Petimus ergo, substantiam et facultatem voluntatis suae subministret nobis, ut salvi simus et in coelis et in terris, quia summa est voluntatis eius, salus eorum quos adoptavit. Est et illa Dei voluntas, quam Dominus administravit praedicando, operando, sustinendo. Sic enim ipse pronunciavit, *non suam, sed patris facere se voluntatem* *): sine dubio, quae faciebat, ea erant voluntas patris, ad quae nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut et praedicemus, et operemur, et sustineamus ad mortem usque. Quae ut implere possimus, opus est Dei voluntate [23]). Item dicentes, *Fiat voluntas tua*; vel eo nobis bene optamus, quod nihil sit mali in Dei voluntate, etiam, si quid, pro meritis cuiusque, secus inrogatur. Iam hoc dicto ad sufferentiam nosmetipsos praemonemus. Dominus quoque [24]) cum substantia passionis infirmitatem carnis demonstrare iam in sua carne voluisset, *Pater* **), inquit, *transfer poculum istud*. Et recordatus, *nisi quod mea non, sed tua fiat voluntas* [25]). Ipse erat voluntas et potestas pa-

*) Ioh. 6. **) Luc. 22.

22) non *Venet. male. Sic ludit et Cyprianus.* 23) Ita, *Murat.* 24) sub instantiam *Venet. Murat. vix opus est.* 25) *Minus commode sic loquitur; sic Sabell. et Marcellus.*

P. 7. patris, et tamen ad demonſtrationem ſuffe-
rentiae debitae, voluntati ſe patris tradidit.

Cap. V. *Veniat* quoque *regnum tuum*, ad id pertinet [26]), quod et fiat voluntas tua, in nobis, ſcilicet. Nam Deus quando non regnat? in cuius manu cor omnium regum eſt *)? Sed quicquid nobis optamus, in illum auguramur, et illi deputamus, quod ab illo exſpectamus. Itaque ſi ad Dei voluntatem et ad noſtram ſuſpenſionem pertinet regni dominici repraeſentatio, quomodo quidam [27]) pertractum quendam in ſeculo, poſtulant? quum regnum Dei, quod, ut adveniat oramus, ad conſummationem ſeculi tendat; optamus maturius regnare, et non diutius ſervire. Etiam ſi praefinitum in oratione non eſſet, de poſtulando regni adventu, ultro eam vocem [28]) poſtulaſſemus, feſtinantes ad ſpei noſtrae complexum. Clamant ad Dominum [29]) in viſu animae martyrum ſub altari: *Quonam usque non ulcisceris, Domine, ſanguinem noſtrum de incolis terrae* **). Nam utique ultio illorum [30]) a ſeculi fine dirigitur. Immo quam celeriter veniat Domine regnum tuum! Votum Chri-
P. 8. ſtianorum, confuſio [31]) nationum, exſultatio angelorum, propter quod conflictamur, immo potius propter quod oramus.

Cap. VI. Sed quam eleganter divina ſapientia ordinem orationis inſtruxit? ut poſt coeleſtia, id eſt, poſt Dei nomen, Dei voluntatem, et Dei regnum, terrenis quoque neceſſita-

*) Prov. 21, 1. **) Apoc. 6.

26) *forte*, quod eſt, fiat. 27) protractum *Rig. Murat. rectius*, *alibi*, mora *finis*, in *omitt. Murat.* 28) protuliſſemus *Rig. Murat.* 29) invidia *Venet.* 30) ad ſeculi finem *Pamelius male.* 31) *ſed talis tam obſcura deſcriptio, nationibus olim ſuſpicionem novarum rerum fecit; hinc* perſecutiones *plurimae.*

cessitatibus petitioni locum faceret: nam et edixerat Dominus, *Quaerite prius regnum, et tunc vobis etiam haec adiicientur* *). Quanquam *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*, spiritaliter potius intelligamus. Christus enim panis noster est, quia vita Christus, et [32] vita panis. *Ego sum*, inquit **), *panis vitae*. Et paulo supra: *Panis est sermo Dei vivi, qui descendit de coelis*. Tum quod et corpus eius in pane censetur: *Hoc est corpus meum*. Itaque petendo panem quotidianum, perpetuitatem postulamus in Christo et individuitatem a corpore eius: sed et quia carnaliter admittitur ista vox, non sine religione potest fieri et spiritalis disciplinae. Panem enim peti mandat, quod solum fidelibus necessarium est: *cetera enim nationes requirunt* ***). Ita et exemplis inculcat, et parabolis retractat, cum dicit †), *Numquid panem filiis pater aufert, et canibus tradit?* Item ††), *Numquid filio panem poscenti lapidem tradit?* Ostendit enim, quid a patre filii exspectent. Sed et nocturnus ille pulsator, panem [33] pulsabat. Merito autem adiecit; *Da nobis hodie*, ut qui praemiserat †††), *Nolite de crastino cogitare quid edatis*. Cui rei parabolam quoque accomodavit ††††) illius hominis, [34] qui provenientibus fructibus ampliationem horreorum et longae securitatis spatia cogitavit, is ipsa nocte moritur. P. 9.

Cap. VII. Consequens erat, ut observata Dei liberalitate, etiam clementiam eius precaremur. Quid enim alimenta proderunt, si

*) Matth. 6. **) Ioh. 6. ***) Matth. 6. †) Matth. 15. ††) Matth. 7. Luc. 11. †††) Matth. 6. ††††) Luc. 12.

32) *forte* vitae panis. 33) *Murat.* poscebat. 34) qui pro venientibus, *distincte legit Iun. parum bene.*

ret. In ſeligenda lectionum varietate hunc modum tenui, quem ipſa voluminis moles ſuadebat, ut potiores tantum eligerem, omiſſis plerumque iis, quas aut ad ſenſum inutiles eſſe, aut nimiae ſive librariorum oſcitationi, ſive editorum incuriae, ſive correctorum temeritati deberi exiſtimarem. Quamobrem Franciſci *Iunii* hariolationibus crebris illis quidem, maximam vero partem ineptis rarius locum indulſimus. Ubi *Rhenani* editio deficiebat, *Pamelianam* expreſſimus, ea quidem lege, ut antiquam lectionem niſi cum omnino ferri non poſſe videretur, non exterminaremus. Libellum de *Oratione*, antea mutilum, hic integrum repraeſentamus, *Muratorium* ſequuti, qui in *Anecdotis* e codice *Ambroſiano* ſupplementa ſatis multa ediderat. Temporum ordinem in collocandis libellis a nobis obſervatum non eſſe, nemo facile vitio vertet; nam praeterea quod illius culpae, ſi modo culpa ſit, ſocios habeamus omnes, qui nos anteceſſerunt editores, facile praevidebamus Tertulliani lectores alienos non fore a le-

lectione ſcriptorum, qui in chronologicis horum librorum rationibus excutiendis elaborarunt; inter quos praecipue eminet S. V. *Noeſſelti* opera, tribus de vera aetate ſcriptorum Tertulliani libellis, explicata, quos perlegiſſe neminem harum rerum ſtudioſum poenituerit. Et ſuperſunt tamen e Tertulliani libris non pauci, in quibus viri docti temporis notam adhuc reperire non potuere. *Quinto* huius editionis volumini, inſerentur libri de Pallio, ad nationes, denique Apologeticus; cum appendice diſſertationum Tertullianearum, quarum ſpem lectoribus iam dudum fecit Magnificus SEMLERUS, quo eodem iudice et arbitro, mea opera tandem *ſextum*, hoc eſt, ultimum volumen conficietur, *triplici indice* abſolvendum, uno locorum ſcripturae ab auctore excitatorum, altero rerum, et opinionum Tertulliani, tertio autem verborum et Latinitatis, qui gloſſarii, perpetuique commentarii vicem ſuſtinebit. Faxit deus ut et his conatibus noſtris cognitionis theologicae veritas, pars certe veritatis, quae

ut

ut ipſis Tertulliani verbis utamur, nihil erubeſcit, niſi ſolummodo abscondi, quantum in nobis eſt, eniteat atque exſplendeſcat. Scrib. Halae in Regia Fridericiana die xxv. April. cIↄIↄccLxxI.

M. CHRISTIAN. GODOFRFD. SCHÜTZ.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE ORATIONE LIBER.

Cap. I. Dei ſpiritus, et Dei ſermo, et Dei ratio, ſermo rationis, et ratio ſermonis et ſpiritus*). Utrumque Jeſus Chriſtus Dominus noſter 1), novis diſcipulis novi Teſtamenti novam orationis formam determinavit. Oportebat enim in hac quoque ſpecie *novum vinum novis utribus* recondi, et *novam plagulam novo aſſui veſtimento***). Ceterum quicquid retro fuerat, aut demutatum eſt, ut circumciſio: aut ſuppletum, ut reliqua lex: aut impletum, ut prophetia: aut perfectum, ut fides ipſa. Omnia de carnalibus in ſpiritalia 2) renovavit nova Dei gratia, ſuperducto Evangelio, expunctore totius retro vetuſtatis. In quo et Dei ſpiritus et Dei ſermo, et Dei ratio approbatus eſt Dominus noſter Jeſus Chriſtus: Spi- P. 2.

*) Matth. 6. et Luc. 11. **) Matth. 9, 16. 17.

1) nobis *Pariſ. Rig. Murat.* 2) ſpiritualia *Pariſ.*

Spiritus, quo valuit; sermo, quo docuit; ratio [3]), qua venit. Sic [4]) oratio a Christo constituta, ex tribus constituta est. Ex sermone, quo enunciatur: ex spiritu, quo tantum potest: ex ratione [5]), qua docetur. Docuerat et Ioannes discipulos suos adorare; sed omnia Ioannis Christo praestruebantur, donec ipso aucto (sicut idem Ioannes praenuntiabat *), illum *augeri* oportere, se vero *deminui*) totum praeministri opus cum ipso spiritu transiret ad Dominum. Ideo nec exstat, in quae verba docuerit Ioannes adorare, quod terrena coelestibus cesserint. *Qui de terra est*, inquit, *terrena fatur*, *et qui de coelis adest*, *quae vidit*, *ea loquitur*. Et quid non coeleste, quod Domini Christi est? ut haec quoque orandi disciplina. Consideremus itaque, benedicti, coelestem eius sophiam, in
P. 3. primis de praecepto secrete adorandi: quo et fidem hominis exigebat **), ut Dei omnipotentis et conspectum et auditum sub tectis et in abditis etiam adesse consideret, et modestum [6]) fidei desiderabat, ut, quem ubique audire et videre fideret, ei soli religionem suam offerret; [7]) sequente sophia in sequenti praecepto; [8]) proinde [9]) pertineat ad fidem et modestiam [10]) fidei, si non agmine verborum adeundum putemus ad Dominum, quem ultro suis prospicere certi sumus [11]): attamen [12]) brevitas ista, quod ad tertium sophiae gradum faciat, magnae ac beatae interpretationis

*) Ioan. 3. **) Matth. 6.

3) *Ita Murat. Iun. Rigalt. alii* quo venit. 4) *additur* igitur, *Murat. Rig.* 5) ex ratione qua docetur *abest Paris.* ex ratione qua suscipitur *Rig. Murat.* 6) modestiam, *Murat.* 7) sequens *etc. Iun.* 8) quod etsi proinde, *Murat.* 9) pertinet *Iun.* 10) modestum *Paris.* 11) simus *Rig.* 12) *sic Rig. et Murat. alii:* et tamen.

tionis substantia fulta est; quantumque substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa est, venerationem Dei, aut hominis petitionem; sed omnem paene sermonem Domini, omnem commemorationem disciplinae, ut revera in oratione breviarium totius Evangelii comprehendatur.

CAP. II. Incipit a testimonio Dei et merito fidei, quum dicimus, *Pater, qui in coelis es* *). Nam et Deum oramus, et fidem commendamus, cuius meritum est haec appellatio. Scriptum est, *qui in eum crediderint, dedit eis potestatem, ut filii Dei vocentur* **). Quanquam frequentissime Dominus patrem nobis pronuntiavit Deum: immo et praecepit, ne quem *in terris patrem vocemus, nisi quem habemus in coelis* ***). Itaque sic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices qui patrem agnoscunt. Hoc est, quod Israëli exprobratur, quod coelum ac terram spiritus contestatur, *Filios*, dicens, *genui*, et *illi me non agnoverunt* †). Dicendo autem patrem, Deum quoque cognominamus. Apellatio ista [13]) et pietatis et potestatis est. Item in patre filius invocatur. *Ego enim*, inquit, et *pater unum sumus* ††). Ne mater quidem Ecclesia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater [14]) recognoscitur, de qua constat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut vocabulo et Deum cum suis honoramus, et praecepti meminimus, et oblitos patris denotamus. P. 4.

*) Ioan. 1. **) Matth. 6, 7. 10. 16. 21. ***) Matth. 23. †) Es. 1. ††) Ioan. 10.

13) deus *nomen σχετικόν. postea Latini dixerunt, esse* substantiae; *graeci illud tenent.* 14) *Hoc parum commode hic dicitur.*

Cap. III. Nomen Dei patris nemini proditum fuerat: etiam qui de ipso interrogaverat Moyses *), aliud [15] quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in filio**). Iam enim filius novum patris nomen est [16]). Et apertius *Nomen tuum manifestavi hominibus****), id ergo ut *sanctificetur* postulamus. Non quod deceat homines bene Deo optare, quasi sit et aliud [17]) P. 5. de quo ei possit optari, aut laboret, nisi optemus. Plane benedici Deum omni loco ac tempore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum eius, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen Dei, cum ceteros sanctificet ex semetipso? [18]) Cui illa angelorum circumstantia non [19]) cessat dicere, *Sanctus, Sanctus, Sanctus* †). Proinde igitur et nos angelorum si [20]) meruerimus candidati, iam hinc coelestem illam in deum vocem, et officium futurae claritatis, ediscimus. Hoc quantum ad gloriam Dei. Alioquin quantum ad nostram petitionem, cum dicimus, *Sanctificetur nomen tuum* ††), id petimus, ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus: simul et in ceteris, quos adhuc gratia dei exspectat, ut et huic [21]) praecepto pareamus, orando pro omnibus, etiam pro inimicis nostris. Ideoque, suspensa enunciatione non dicentes, Sanctificetur, in nobis: in omnibus dicimus.

Cap.

*) Gen. 32. Exod. 3. **) Matth. 11. ***) Ioh. 17. Ps. 34. †) Es. 6. et Ap. 4. ††) Matth. 5.

15) aliud quid, non nomen *Iun.* 16) *Hic Murat. inserit*, ego veni, inquit, in nomine patris; et rursus, pater, glorifica nomen tuum. 17) alius *Rig. editionis Venet.* 18) Cur, *Venet.* 19) cessant *Venet. Murat.* 20) meminerimus *Paris. Venet. Murat.* edisimus, *male, Murat.* 21) huius *Iun.*

CAP. IV. Secundum hanc formam subiungimus; *Fiat voluntas tua in coelis et in terra*, non quod aliquis obsistat, quo minus voluntas Dei fiat, et ei successum voluntatis suae oremus, sed in omnibus petimus fieri voluntatem eius. Ex interpretatione enim figurata, carnis et spiritus, nos [22]) sumus coelum et terra. P. 6. Quanquam etsi simpliciter intelligendum est: idem tamen est sensus petitionis, ut in nobis fiat voluntas Dei in terris, ut possit scilicet fieri et in coelis. Quid autem Deus vult, quam incedere nos secundum suam disciplinam? Petimus ergo, substantiam et facultatem voluntatis suae subministret nobis, ut salvi simus et in coelis et in terris, quia summa est voluntatis eius, salus eorum quos adoptavit. Est et illa Dei voluntas, quam Dominus administravit praedicando, operando, sustinendo. Sic enim ipse pronunciavit, *non suam, sed patris facere se voluntatem* *): sine dubio, quae faciebat, ea erant voluntas patris, ad quae nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut et praedicemus, et operemur, et sustineamus ad mortem usque. Quae ut implere possimus, opus est Dei voluntate [23]). Item dicentes, *Fiat voluntas tua*; vel eo nobis bene optamus, quod nihil sit mali in Dei voluntate, etiam, si quid, pro meritis cuiusque, secus inrogatur. Iam hoc dicto ad sufferentiam nosmetipsos praemonemus. Dominus quoque [24]) cum substantia passionis infirmitatem carnis demonstrare iam in sua carne voluisset, *Pater* **), inquit, *transfer poculum istud*. Et recordatus, *nisi quod mea non, sed tua fiat voluntas* [25]). Ipse erat voluntas et potestas pa-

*) Ioh. 6. **) Luc. 22.

22) non *Venet. male. Sic ludit et Cyprianus.* 23) Ita, *Murat.* 24) sub instantiam *Venet. Murat. vix opus est.* 25) *Minus commode sic loquitur; sic Sabell. et Marcellus.*

P. 7. patris, et tamen ad demonstrationem suffe-
rentiae debitae, voluntati se patris tradidit.

Cap. V. *Veniat* quoque *regnum tuum*, ad id pertinet [26]), quod et fiat voluntas tua, in nobis scilicet. Nam Deus quando non regnat? in cuius manu cor omnium regum est *)? Sed quicquid nobis optamus, in illum auguramur, et illi deputamus, quod ab illo exspectamus. Itaque si ad Dei voluntatem et ad nostram suspensionem pertinet regni dominici repraesentatio, quomodo quidam [27]) pertractum quendam in seculo, postulant? quum regnum Dei, quod, ut adveniat oramus, ad consummationem seculi tendat; optamus maturius regnare, et non diutius servire. Etiam si praefinitum in oratione non esset, de postulando regni adventu, ultro eam vocem [28]) postulassemus, festinantes ad spei nostrae complexum. Clamant ad Dominum [29]) in visu animae martyrum sub altari: *Quonam usque non ulcisceris, Domine, sanguinem nostrum de incolis terrae* **). Nam utique ultio illorum [30]) a seculi fine dirigitur. Immo quam celeriter veniat Domine regnum tuum! Votum Chri-
P. 8. stianorum, confusio [31]) nationum, exsultatio
angelorum, propter quod conflictamur, immo potius propter quod oramus.

Cap. VI. Sed quam eleganter divina sapientia ordinem orationis instruxit? ut post coelestia, id est, post Dei nomen, Dei voluntatem, et Dei regnum, terrenis quoque necessita-

*) Prov. 21, 1. **) Apoc. 6.

26) *forte*, quod est, fiat. 27) protractum *Rig. Murat. rectius*, *alibi*, mora *finis*, in *omitt. Murat.* 28) protulissemus *Rig. Murat.* 29) invidia *Venet.* 30) ad seculi finem *Pamelius male.* 31) *sed talis tam obscura descriptio*, *nationibus olim suspicionem novarum rerum fecit; hinc* persecutiones *plurimae.*

cessitatibus petitioni locum faceret: nam et edixerat Dominus, *Quaerite prius regnum, et tunc vobis etiam haec adiicientur* *). Quanquam *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*, spiritaliter potius intelligamus. Christus enim panis noster est, quia vita Christus, et [32] vita panis. *Ego sum*, inquit **), *panis vitae.* Et paulo supra: *Panis est sermo Dei vivi, qui descendit de coelis.* Tum quod et corpus eius in pane censetur: *Hoc est corpus meum.* Itaque petendo panem quotidianum, perpetuitatem postulamus in Christo et individuitatem a corpore eius: sed et quia carnaliter admittitur ista vox, non sine religione potest fieri et spiritalis disciplinae. Panem enim peti mandat, quod solum fidelibus necessarium est: *cetera enim nationes requirunt* ***). Ita et exemplis inculcat, et parabolis retractat, cum dicit†), *Numquid panem filiis pater aufert, et canibus tradit?* Item ††), *Numquid filio panem poscenti lapidem tradit?* Ostendit enim, quid a patre filii exspectent. Sed et nocturnus ille pulsator, panem [33] pulsabat. Merito autem adiecit; *Da nobis hodie*, ut qui praemiserat †††), *Nolite de crastino cogitare quid edatis.* Cui rei parabolam quoque accomodavit ††††) illius hominis, [34] qui provenientibus fructibus ampliationem horreorum et longae securitatis spatia cogitavit, is ipsa nocte moritur. P. 9.

Cap. VII. Consequens erat, ut observata Dei liberalitate, etiam clementiam eius precaremur. Quid enim alimenta proderunt, si

*) Matth. 6. **) Ioh. 6. ***) Matth. 6. †) Matth. 15. ††) Matth. 7. Luc. 11. †††) Matth. 6. ††††) Luc. 12.

32) *forte* vitae panis. 33) *Murat.* poscebat. 34) qui pro venientibus, *distincte legit Iun. parum bene.*

ret. In ſeligenda lectionum varietate hunc modum tenui, quem ipſa voluminis moles ſuadebat, ut potiores tantum eligerem, omiſſis plerumque iis, quas aut ad ſenſum inutiles eſſe, aut nimiae ſive librariorum oſcitationi, ſive editorum incuriae, ſive correctorum temeritati deberi exiſtimarem. Quamobrem Franciſci *Iunii* hariolationibus crebris illis quidem, maximam vero partem ineptis rarius locum indulſimus. Ubi *Rhenani* editio deficiebat, *Pamelianam* expreſſimus, ea quidem lege, ut antiquam lectionem niſi cum omnino ferri non poſſe videretur, non exterminaremus. Libellum de *Oratione*, antea mutilum, hic integrum repraeſentamus, *Muratorium* ſequuti, qui in *Anecdotis* e codice *Ambroſiano* ſupplementa ſatis multa ediderat. Temporum ordinem in collocandis libellis a nobis obſervatum non eſſe, nemo facile vitio vertet; nam praeterea quod illius culpae, ſi modo culpa ſit, ſocios habeamus omnes, qui nos anteceſſerunt editores, facile praevidebamus Tertulliani lectores alienos non fore a

le-

lectione ſcriptorum, qui in chronologicis horum librorum rationibus excutiendis elaborarunt; inter quos praecipue eminet S. V. *Noesſelti* opera, tribus de vera aetate ſcriptorum Tertulliani libellis, explicata, quos perlegiſſe neminem harum rerum ſtudioſum poenituerit. Et ſuperſunt tamen e Tertulliani libris non pauci, in quibus viri docti temporis notam adhuc reperire non potuere. *Quinto* huius editionis volumini, inſerentur libri de Pallio, ad nationes, denique Apologeticus; cum appendice diſſertationum Tertullianearum, quarum ſpem lectoribus iam dudum fecit Magnificus SEMLERUS, quo eodem iudice et arbitro, mea opera tandem *ſextum*, hoc eſt, ultimum volumen conficietur, *triplici indice* abſolvendum, uno locorum ſcripturae ab auctore excitatorum, altero rerum, et opinionum Tertulliani, tertio autem verborum et Latinitatis, qui gloſſarii, perpetuique commentarii vicem ſuſtinebit. Faxit deus ut et his conatibus noſtris cognitionis theologicae veritas, pars certe veritatis, quae

ut

CAP. IV. Secundum hanc formam subiungimus; *Fiat voluntas tua in coelis et in terra*, non quod aliquis obsistat, quo minus voluntas Dei fiat, et ei successum voluntatis suae oremus, sed in omnibus petimus fieri voluntatem eius. Ex interpretatione enim figurata, carnis et spiritus, nos [22]) sumus coelum et terra. P. 6.
Quanquam etsi simpliciter intelligendum est: idem tamen est sensus petitionis, ut in nobis fiat voluntas Dei in terris, ut possit scilicet fieri et in coelis. Quid autem Deus vult, quam incedere nos secundum suam disciplinam? Petimus ergo, substantiam et facultatem voluntatis suae subministret nobis, ut salvi simus et in coelis et in terris, quia summa est voluntatis eius, salus eorum quos adoptavit. Est et illa Dei voluntas, quam Dominus administravit praedicando, operando, sustinendo. Sic enim ipse pronunciavit, *non suam, sed patris facere se voluntatem* *): sine dubio, quae faciebat, ea erant voluntas patris, ad quae nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut et praedicemus, et operemur, et sustineamus ad mortem usque. Quae ut implere possimus, opus est Dei voluntate [23]). Item dicentes, *Fiat voluntas tua*; vel eo nobis bene optamus, quod nihil sit mali in Dei voluntate, etiam, si quid, pro meritis cuiusque, secus inrogatur. Iam hoc dicto ad sufferentiam nosmetipsos praemonemus. Dominus quoque [24]) cum substantia passionis infirmitatem carnis demonstrare iam in sua carne voluisset, *Pater* **), inquit, *transfer poculum istud*. Et recordatus, *nisi quod mea non, sed tua fiat voluntas* [25]). Ipse erat voluntas et potestas pa-

*) Ioh. 6. **) Luc. 22.

22) non *Venet. male. Sic ludit et Cyprianus.* 23) Ita, *Murat.* 24) sub instantiam *Venet. Murat. vix opus est.* 25) *Minus commode sic loquitur; sic Sabell. et Marcellus.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI
DE
ORATIONE
LIBER.

Cap. I. Dei ſpiritus, et Dei ſermo, et Dei ratio, ſermo rationis, et ratio ſermonis et ſpiritus*). Utrumque Jeſus Chriſtus Dominus noſter [1]), novis discipulis novi Teſtamenti novam orationis formam determinavit. Oportebat enim in hac quoque ſpecie *novum vinum novis utribus* recondi, et *novam plagulam novo aſſui veſtimento***). Ceterum quicquid retro fuerat, aut demutatum eſt, ut circumciſio: aut ſuppletum, ut reliqua lex: aut impletum, ut prophetia: aut perfectum, ut fides ipſa. Omnia de carnalibus in ſpiritalia [2]) renovavit nova Dei gratia, ſuperducto Evangelio, expunctore totius retro vetuſtatis. In quo et Dei ſpiritus et Dei ſermo, et Dei ratio approbatus eſt Dominus noſter Jeſus Chriſtus: Spi- P. 2.

*) Matth. 6. et Luc. 11. **) Matth. 9, 16. 17.

1) nobis *Pariſ. Rig. Murat.* 2) ſpiritualia *Pariſ.*

Spiritus, quo valuit; sermo, quo docuit; ratio [3]), qua venit. Sic [4]) oratio a Christo constituta, ex tribus constituta est. Ex sermone, quo enunciatur: ex spiritu, quo tantum potest: ex ratione [5]), qua docetur. Docuerat et Ioannes discipulos suos adorare; sed omnia Ioannis Christo praestruebantur, donec ipso aucto (sicut idem Ioannes praenuntiabat *), illum *augeri* oportere, se, vero *deminui*) totum praeministri opus cum ipso spiritu transiret ad Dominum. Ideo nec exstat, in quae verba docuerit Ioannes adorare, quod terrena coelestibus cesserint. *Qui de terra est*, inquit, *terrena fatur*, *et qui de coelis adest*, *quae vidit*, *ea loquitur*. Et quid non coeleste, quod Domini Christi est? ut haec quoque orandi disciplina. Consideremus itaque, benedicti, coelestem eius sophiam, in
P. 3. primis de praecepto secrete adorandi: quo et fidem hominis exigebat **), ut Dei omnipotentis et conspectum et auditum sub tectis et in abditis etiam adesse consideret, et modestum [6]) fidei desiderabat, ut, quem ubique audire et videre fideret, ei soli religionem suam offerret; [7]) sequente sophia in sequenti praecepto; [8]) proinde [9]) pertineat ad fidem et modestiam [10]) fidei, si non agmine verborum adeundum putemus ad Dominum, quem ultro suis prospicere certi sumus [11]): attamen [12]) brevitas ista, quod ad tertium sophiae gradum faciat, magnae ac beatae interpretationis

*) Ioan. 3. **) Matth. 6.

3) *Ita Murat. Iun. Rigalt. alii* quo venit. 4) *additur* igitur, *Murat. Rig.* 5) ex ratione qua docetur *abest Paris.* ex ratione qua suscipitur *Rig. Murat.* 6) modestiam, *Murat.* 7) sequens *etc. Iun.* 8) quod etsi proinde, *Murat.* 9) pertinet *Iun.* 10) modestum *Paris.* 11) simus *Rig.* 12) *sit Rig. et Murat. alii*: et tamen.

tionis ſubſtantia fulta eſt; quantumque ſubſtringitur verbis, tantum diffunditur ſenſibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa eſt, venerationem Dei, aut hominis petitionem; ſed omnem paene ſermonem Domini, omnem commemorationem disciplinae, ut revera in oratione breviarium totius Evangelii comprehendatur.

CAP. II. Incipit a teſtimonio Dei et merito fidei, quum dicimus, *Pater, qui in coelis es* *). Nam et Deum oramus, et fidem commendamus, cuius meritum eſt haec appellatio. Scriptum eſt, *qui in eum crediderint, dedit eis poteſtatem, ut filii Dei vocentur* **). Quanquam frequentiſſime Dominus patrem nobis P. 4.
pronuntiavit Deum: immo et praecepit, ne quem *in terris patrem vocemus, niſi quem habemus in coelis* ***). Itaque ſic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices qui patrem agnoſcunt. Hoc eſt, quod Iſraëli exprobratur, quod coelum ac terram ſpiritus conteſtatur, *Filios*, dicens, *genui*, et *illi me non agnoverunt* †). Dicendo autem patrem, Deum quoque cognominamus. Apellatio iſta [13]) et pietatis et poteſtatis eſt. Item in patre filius invocatur. *Ego enim*, inquit, et *pater unum ſumus* ††). Ne mater quidem Eccleſia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater [14]) recognoſcitur, de qua conſtat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut vocabulo et Deum cum ſuis honoramus, et praecepti meminimus, et oblitos patris denotamus.

 CAP.

*) Ioan. 1. **) Matth. 6, 7. 10. 16. 21. ***) Matth. 23. †) Eſ. 1. ††) Ioan. 10.

13) deus *nomen σχετικόν. poſtea Latini dixerunt, eſſe* ſubſtantiae; *graeci illud tenent.* 14) *Hoc parum commode hic dicitur.*

Cap. III. Nomen Dei patris nemini proditum fuerat: etiam qui de ipso interrogaverat Moyses *), aliud [15] quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in filio **). Iam enim filius novum patris nomen est [16]. Et apertius *Nomen tuum manifestavi hominibus* ***), id ergo ut *sanctificetur* postulamus. Non quod deceat homines bene Deo optare, quasi sit et aliud [17])
P. 5. de quo ei possit optari, aut laboret, nisi optemus. Plane benedici Deum omni loco ac tempore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum eius, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen Dei, cum ceteros sanctificet ex semetipso? [18]) Cui illa angelorum circumstantia non [19]) cessat dicere, *Sanctus, Sanctus, Sanctus* †). Proinde igitur et nos angelorum si [20]) meruerimus candidati, iam hinc coelestem illam in deum vocem, et officium futurae claritatis, ediscimus. Hoc quantum ad gloriam Dei. Alioquin quantum ad nostram petitionem, cum dicimus, *Sanctificetur nomen tuum* ††), id petimus, ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus: simul et in ceteris, quos adhuc gratia dei exspectat, ut et huic [21]) praecepto pareamus, orando pro omnibus, etiam pro inimicis nostris. Ideoque, suspensa enunciatione non dicentes, Sanctificetur, in nobis: in omnibus dicimus.

Cap.

*) Gen. 32. Exod. 3. **) Matth. 11. ***) Ioh. 17. Ps. 34. †) Es. 6. et Ap. 4. ††) Matth. 5.

15) aliud quid, non nomen *Iun.* 16) *Hic Murat. inserit*, ego veni, inquit, in nomine patris; et rursus, pater, glorifica nomen tuum. 17) alius *Rig. editionis Venet.* 18) Cur, *Venet.* 19) cessant *Venet. Murat.* 20) meminerimus *Paris. Venet. Murat.* ediximus, *male*, *Murat.* 21) huius *Iun.*

CAP. IV. Secundum hanc formam ſubiungimus; *Fiat voluntas tua in coelis et in terra*, non quod aliquis obſiſtat, quo minus voluntas Dei fiat, et ei ſucceſſum voluntatis ſuae oremus, ſed in omnibus petimus fieri voluntatem eius. Ex interpretatione enim figurata, carnis et ſpiritus, nos [22]) ſumus coelum et terra. P. 6.
Quanquam etſi ſimpliciter intelligendum eſt: idem tamen eſt ſenſus petitionis, ut in nobis fiat voluntas Dei in terris, ut poſſit ſcilicet fieri et in coelis. Quid autem Deus vult, quam incedere nos ſecundum ſuam disciplinam? Petimus ergo, ſubſtantiam et facultatem voluntatis ſuae ſubminiſtret nobis, ut ſalvi ſimus et in coelis et in terris, quia ſumma eſt voluntatis eius, ſalus eorum quos adoptavit. Eſt et illa Dei voluntas, quam Dominus adminiſtravit praedicando, operando, ſuſtinendo. Sic enim ipſe pronunciavit, *non ſuam, ſed patris facere ſe voluntatem* *): ſine dubio, quae faciebat, ea erant voluntas patris, ad quae nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut et praedicemus, et operemur, et ſuſtineamus ad mortem usque. Quae ut implere poſſimus, opus eſt Dei voluntate [23]). Item dicentes, *Fiat voluntas tua*; vel eo nobis bene optamus, quod nihil ſit mali in Dei voluntate, etiam, ſi quid, pro meritis cuiusque, ſecus inrogatur. Iam hoc dicto ad ſufferentiam nosmetipſos praemonemus. Dominus quoque [24]) cum ſubſtantia paſſionis infirmitatem carnis demonſtrare iam in ſua carne voluiſſet, *Pater* **), inquit, *transfer poculum iſtud*. Et recordatus, *niſi quod mea non, ſed tua fiat voluntas* [25]). Ipſe erat voluntas et poteſtas pa-

*) Ioh. 6. **) Luc. 22.

22) non *Venet. male. Sic ludit et Cyprianus.* 23) Ita, *Murat.* 24) ſub inſtantiam *Venet. Murat. vix opus eſt.* 25) *Minus commode ſic loquitur; ſic Sabell. et Marcellus.*

P. 7. patris, et tamen ad demonſtrationem ſufferentiae debitae, voluntati ſe patris tradidit.

Cap. V. *Veniat* quoque *regnum tuum*, ad id pertinet [26]), quod et fiat voluntas tua, in nobis ſcilicet. Nam Deus quando non regnat? in cuius manu cor omnium regum eſt *)? Sed quicquid nobis optamus, in illum auguramur, et illi deputamus, quod ab illo exſpectamus. Itaque ſi ad Dei voluntatem et ad noſtram ſuſpenſionem pertinet regni dominici repraeſentatio, quomodo quidam [27]) pertractum quendam in ſeculo, poſtulant? quum regnum Dei, quod, ut adveniat oramus, ad conſummationem ſeculi tendat; optamus maturius regnare, et non diutius ſervire. Etiam ſi praefinitum in oratione non eſſet, de poſtulando regni adventu, ultro eam vocem [28]) poſtulaſſemus, feſtinantes ad ſpei noſtrae complexum. Clamant ad Dominum [29]) in viſu animae martyrum ſub altari: *Quonam usque non ulcisceris, Domine, ſanguinem noſtrum de incolis terrae* **). Nam utique ultio illorum [30]) a ſeculi fine dirigitur. Immo quam celeriter veniat Domine regnum tuum! Votum Chri-
P. 8. ſtianorum, confuſio [31]) nationum, exſultatio angelorum, propter quod conflictamur, immo potius propter quod oramus.

Cap. VI. Sed quam eleganter divina ſapientia ordinem orationis inſtruxit? ut poſt coeleſtia, id eſt, poſt Dei nomen, Dei voluntatem, et Dei regnum, terrenis quoque neceſſita-

*) Prov. 21, 1. **) Apoc. 6.

26) *forte*, quod eſt, fiat. 27) protractum *Rig. Murat. rectius*, *alibi*, mora *finis*, in *omitt. Murat.* 28) protuliſſemus *Rig. Murat.* 29) invidia *Venet.* 30) ad ſeculi finem *Pamelius male.* 31) *ſed talis tam obſcura deſcriptio, nationibus olim ſuſpicionem novarum rerum fecit; hinc* perſecutiones *plurimae.*

cessitatibus petitioni locum faceret: nam et edixerat Dominus, *Quaerite prius regnum, et tunc vobis etiam haec adiicientur* *). Quanquam *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*, spiritaliter potius intelligamus. Christus enim panis noster est, quia vita Christus, et [32]) vita panis. *Ego sum*, inquit **), *panis vitae.* Et paulo supra: *Panis est sermo Dei vivi, qui descendit de coelis.* Tum quod et corpus eius in pane censetur: *Hoc est corpus meum.* Itaque petendo panem quotidianum, perpetuitatem postulamus in Christo et individuitatem a corpore eius: sed et quia carnaliter admittitur ista vox, non sine religione potest fieri et spiritalis disciplinae. Panem enim peti mandat, quod solum fidelibus necessarium est: *cetera enim nationes requirunt* ***). Ita et exemplis inculcat, et parabolis retractat, cum dicit †), *Numquid panem filiis pater aufert, et canibus tradit?* Item ††), *Numquid filio panem poscenti lapidem tradit?* Ostendit enim, quid a patre filii exspectent. Sed et nocturnus ille pulsator, panem [33]) pulsabat. Merito autem adiecit; *Da nobis hodie*, ut qui praemiserat †††), *Nolite de crastino cogitare quid edatis.* Cui rei parabolam quoque accomodavit ††††) illius hominis, [34]) qui provenientibus fructibus ampliationem horreorum et longae securitatis spatia cogitavit, is ipsa nocte moritur. P. 9.

CAP. VII. Consequens erat, ut observata Dei liberalitate, etiam clementiam eius precaremur. Quid enim alimenta proderunt, si

*) Matth. 6. **) Ioh. 6. ***) Matth. 6. †) Matth. 15. ††) Matth. 7. Luc. 11. †††) Matth. 6. ††††) Luc. 12.

32) *forte* vitae panis. 33) *Murat.* poscebat. 34) qui pro venientibus, *distincte legit Iun. parum bene.*

ret. In ſeligenda lectionum varietate hunc modum tenui, quem ipſa voluminis moles ſuadebat, ut potiores tantum eligerem, omiſſis plerumque iis, quas aut ad ſenſum inutiles eſſe, aut nimiae ſive librariorum oſcitationi, ſive editorum incuriae, ſive correctorum temeritati deberi exiſtimarem. Quamobrem Franciſci *Iunii* hariolationibus crebris illis quidem, maximam vero partem ineptis rarius locum indulſimus. Ubi *Rhenani* editio deficiebat, *Pamelianam* expreſſimus, ea quidem lege, ut antiquam lectionem niſi cum omnino ferri non poſſe videretur, non exterminaremus. Libellum de *Oratione*, antea mutilum, hic integrum repraeſentamus, *Muratorium* ſequuti, qui in *Anecdotis* e codice *Ambroſiano* ſupplementa ſatis multa ediderat. Temporum ordinem in collocandis libellis a nobis obſervatum non eſſe, nemo facile vitio vertet; nam praeterea quod illius culpae, ſi modo culpa ſit, ſocios habeamus omnes, qui nos anteceſſerunt editores, facile praevidebamus Tertulliani lectores alienos non fore a

le-

lectione ſcriptorum, qui in chronologicis horum librorum rationibus excutiendis elaborarunt; inter quos praecipue eminet S. V. *Noeſſelti* opera, tribus de vera aetate ſcriptorum Tertulliani libellis, explicata, quos perlegiſſe neminem harum rerum ſtudioſum poenituerit. Et ſuperſunt tamen e Tertulliani libris non pauci, in quibus viri docti temporis notam adhuc reperire non potuere. *Quinto* huius editionis volumini, inſerentur libri de Pallio, ad nationes, denique Apologeticus; cum appendice diſſertationum Tertullianearum, quarum ſpem lectoribus iam dudum fecit Magnificus SEMLERUS, quo eodem iudice et arbitro, mea opera tandem *ſextum*, hoc eſt, ultimum volumen conficietur, *triplici indice* abſolvendum, uno locorum ſcripturae ab auctore excitatorum, altero rerum, et opinionum Tertulliani, tertio autem verborum et Latinitatis, qui gloſſarii, perpetuique commentarii vicem ſuſtinebit. Faxit deus ut et his conatibus noſtris cognitionis theologicae veritas, pars certe veritatis, quae

ut

ſtus. An quia ipſe eſt *flos de virga proiecta*[299]) *ex radice Ieſſe* *). Radix autem Ieſſe, genus David: virga ex radice, Maria ex David: flos ex virga, filius Mariae, qui dicitur Ieſus Chriſtus, ipſe erit et fructus. Flos enim fructus, quia per florem, et ex flore omnis fructus eruditur in fructum. Quid ergo? negant et fructui ſuum florem, et flori ſuam virgam, et virgae ſuam radicem, quo minus ſuam[300]) radix ſibi vendicet per virgam proprietatem, eius quod ex virga eſt floris et fructus. Siquidem omnis gradus generis ab ultimo ad principalem recenſetur, ut iam nunc carnem Chriſti, non tantum Mariae, ſed et David per Mariam et Ieſſe per David ſciant adhaerere. Ideo[300a]) hunc fructum ex lumbis David, id eſt ex poſteritate carnis eius iurat illi deus conieſſurum in throno ipſius. Si ex lumbis David, quanto magis ex lumbis Mariae, ob quam in lumbis David.

Cap. XXII. Deleant igitur et teſtimonia daemonum, filium David proclamantia ad[301]) Ieſum: ſed teſtimonia Apoſtolorum delere non

P. 392. potuerunt[302]), ſi daemonum indigna ſunt. Ipſe in primis Matthaeus fideliſſimus evangelii commentator, ut comes domini; non aliam ob cauſam, quam ut nos originis Chriſti carnalis compotes faceret, ita exorſus eſt: *Liber geniturae Ieſu Chriſti filii David, filii Abraham*, his originis fontibus genere manante cum gradatim ordo deducitur, ad Chriſti nativitatem[303]), quid aliud quam caro ipſa Abrahae et David, per ſingulos traducem ſui faciens in virginem usque deſcribitur inferens Chriſtum:

*) Eſ. 11.

299) profecta *Franeq.* 300) ſuam *abeſt Rhenan.* 300a) adhaerere Deo. Hunc *Par. Rhen.* 301) ad *abeſt Fran. Rig.* 302) poterunt *Fran. Rig.* 303) a — nativitate *Rhen.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI
DE
O R A T I O N E
L I B E R.

CAP. I. Dei ſpiritus, et Dei ſermo, et Dei ratio, ſermo rationis, et ratio ſermonis et ſpiritus *). Utrumque Jeſus Chriſtus Dominus noſter [1]), novis diſcipulis novi Teſtamenti novam orationis formam determinavit. P. 2. Oportebat enim in hac quoque ſpecie *novum vinum novis utribus* recondi, et *novam plagulam novo aſſui veſtimento* **). Ceterum quicquid retro fuerat, aut demutatum eſt, ut circumciſio: aut ſuppletum, ut reliqua lex: aut impletum, ut prophetia: aut perfectum, ut fides ipſa. Omnia de carnalibus in ſpiritalia [2]) renovavit nova Dei gratia, ſuperducto Evangelio, expunctore totius retro vetuſtatis. In quo et Dei ſpiritus et Dei ſermo, et Dei ratio approbatus eſt Dominus noſter Jeſus Chriſtus: Spi-

*) Matth. 6. et Luc. 11. **) Matth. 9, 16. 17.

1) nobis *Pariſ. Rig. Murat.* 2) ſpiritualia *Pariſ.*

Spiritus, quo valuit; ſermo, quo docuit; ratio[3]), qua venit. Sic[4]) oratio a Chriſto conſtituta, ex tribus conſtituta eſt. Ex ſermone, quo enunciatur: ex ſpiritu, quo tantum poteſt: ex ratione[5]), qua docetur. Docuerat et Ioannes diſcipulos ſuos adorare; ſed omnia Ioannis Chriſto praeſtruebantur, donec ipſo aucto (ſicut idem Ioannes praenuntiabat *), illum *augeri* oportere, ſe vero *deminui*) totum praeminiſtri opus cum ipſo ſpiritu tranſiret ad Dominum. Ideo nec exſtat, in quae verba docuerit Ioannes adorare, quod terrena coeleſtibus ceſſerint. *Qui de terra eſt*, inquit, *terrena fatur*, *et qui de coelis adeſt*, *quae vidit*, *ea loquitur*. Et quid non coeleſte, quod Domini Chriſti eſt? ut haec quoque orandi diſciplina. Conſideremus itaque, benedicti, coeleſtem eius ſophiam, in
P. 3. primis de praecepto ſecrete adorandi: quo et fidem hominis exigebat **), ut Dei omnipotentis et conſpectum et auditum ſub tectis et in abditis etiam adeſſe conſideret, et modeſtum[6]) fidei deſiderabat, ut, quem ubique audire et videre fideret, ei ſoli religionem ſuam offerret; [7]) ſequente ſophia in ſequenti praecepto; [8]) proinde[9]) pertineat ad fidem et modeſtiam[10]) fidei, ſi non agmine verborum adeundum putemus ad Dominum, quem ultro ſuis proſpicere certi ſumus[11]): attamen[12]) brevitas iſta, quod ad tertium ſophiae gradum faciat, magnae ac beatae interpretationis

*) Ioan. 3. **) Matth. 6.

3) *Ita Murat. Iun. Rigalt. alii* quo venit. 4) *additur* igitur, *Murat. Rig.* 5) ex ratione qua docetur *abeſt Pariſ.* ex ratione qua ſuſcipitur *Rig. Murat.* 6) modeſtiam, *Murat.* 7) ſequens *etc. Iun.* 8) quod etſi proinde, *Murat.* 9) pertinet *Iun.* 10) modeſtum *Pariſ.* 11) ſimus *Rig.* 12) *ſic Rig. et Murat. alii*: et tamen.

tionis substantia fulta est; quantumque substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa est, venerationem Dei, aut hominis petitionem; sed omnem paene sermonem Domini, omnem commemorationem disciplinae, ut revera in oratione breviarium totius Evangelii comprehendatur.

CAP. II. Incipit a testimonio Dei et merito fidei, quum dicimus, *Pater, qui in coelis es* *). Nam et Deum oramus, et fidem commendamus, cuius meritum est haec appellatio. Scriptum est, *qui in eum crediderint, dedit eis potestatem, ut filii Dei vocentur* **). Quanquam frequentissime Dominus patrem nobis P. 4.
pronuntiavit Deum: immo et praecepit, ne quem *in terris patrem vocemus*, *nisi quem habemus in coelis* ***). Itaque sic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices qui patrem agnoscunt. Hoc est, quod Israëli exprobratur, quod coelum ac terram spiritus contestatur, *Filios*, dicens, *genui*, et *illi me non agnoverunt* †). Dicendo autem patrem, Deum quoque cognominamus. Apellatio ista [13]) et pietatis et potestatis est. Item in patre filius invocatur. *Ego enim*, inquit, et *pater unum sumus* ††). Ne mater quidem Ecclesia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater [14]) recognoscitur, de qua constat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut vocabulo et Deum cum suis honoramus, et praecepti meminimus, et oblitos patris denotamus.

*) Ioan. 1. **) Matth. 6, 7. 10. 16. 21. ***) Matth. 23. †) Es. 1. ††) Ioan. 10.

13) deus *nomen σχετικόν. postea Latini dixerunt, esse* substantiae; *graeci illud tenent.* 14) *Hoc parum commode hic dicitur.*

Cap. III. Nomen Dei patris nemini proditum fuerat: etiam qui de ipso interrogaverat Moyses *), aliud [15] quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in filio**). Iam enim filius novum patris nomen est [16]). Et apertius *Nomen tuum manifestavi hominibus****), id ergo ut *sanctificetur* postulamus. Non quod deceat homines bene Deo optare, quasi sit et aliud [17])
P. 5. de quo ei possit optari, aut laboret, nisi optemus. Plane benedici Deum omni loco ac tempore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum eius, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen Dei, cum ceteros sanctificet ex semetipso? [18]) Cui illa angelorum circumstantia non [19]) cessat dicere, *Sanctus, Sanctus, Sanctus* †). Proinde igitur et nos angelorum si [20]) meruerimus candidati, iam hinc coelestem illam in deum vocem, et officium futurae claritatis, ediscimus. Hoc quantum ad gloriam Dei. Alioquin quantum ad nostram petitionem, cum dicimus, *Sanctificetur nomen tuum* ††); id petimus, ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus: simul et in ceteris, quos adhuc gratia dei exspectat, ut et huic [21]) praecepto pareamus, orando pro omnibus, etiam pro inimicis nostris. Ideoque, suspensa enunciatione non dicentes, Sanctificetur, in nobis: in omnibus dicimus.

Cap.

*) Gen. 32. Exod. 3. **) Matth. 11. ***) Ioh. 17. Ps. 34. †) Es. 6. et Ap. 4. ††) Matth. 5.

15) aliud quid, non nomen *Iun.* 16) *Hic Murat. inserit*, ego veni, inquit, in nomine patris; et rursus, pater, glorifica nomen tuum. 17) alius *Rig. editionis Venet.* 18) Cur, *Venet.* 19) cessant *Venet. Murat.* 20) meminerimus *Paris. Venet. Murat.* ediximus, *male*, *Murat.* 21) huius *Iun.*

CAP. IV. Secundum hanc formam ſubiungimus; *Fiat voluntas tua in coelis et in terra*, non quod aliquis obſiſtat, quo minus voluntas Dei fiat, et ei ſucceſſum voluntatis ſuae oremus, ſed in omnibus petimus fieri voluntatem eius. Ex interpretatione enim figurata, carnis et ſpiritus, nos [22]) ſumus coelum et terra. P. 6. Quanquam etſi ſimpliciter intelligendum eſt: idem tamen eſt ſenſus petitionis, ut in nobis fiat voluntas Dei in terris, ut poſſit ſcilicet fieri et in coelis. Quid autem Deus vult, quam incedere nos ſecundum ſuam disciplinam? Petimus ergo, ſubſtantiam et facultatem voluntatis ſuae ſubminiſtret nobis, ut ſalvi ſimus et in coelis et in terris, quia ſumma eſt voluntatis eius, ſalus eorum quos adoptavit. Eſt et illa Dei voluntas, quam Dominus adminiſtravit praedicando, operando, ſuſtinendo. Sic enim ipſe pronunciavit, *non ſuam, ſed patris facere ſe voluntatem* *): ſine dubio, quae faciebat, ea erant voluntas patris, ad quae nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut et praedicemus, et operemur, et ſuſtineamus ad mortem usque. Quae ut implere poſſimus, opus eſt Dei voluntate [23]). Item dicentes, *Fiat voluntas tua*; vel eo nobis bene optamus, quod nihil ſit mali in Dei voluntate, etiam, ſi quid, pro meritis cuiusque, ſecus inrogatur. Iam hoc dicto ad ſufferentiam nosmetipſos praemonemus. Dominus quoque [24]) cum ſubſtantia paſſionis infirmitatem carnis demonſtrare iam in ſua carne voluiſſet, *Pater* **), inquit, *transfer poculum iſtud*. Et recordatus, *niſi quod mea non, ſed tua fiat voluntas* [25]). Ipſe erat voluntas et poteſtas pa-

*) Ioh. 6. **) Luc. 22.

22) non *Venet. male. Sic ludit et Cyprianus.* 23) Ita, *Murat.* 24) ſub inſtantiam *Venet. Murat. vix opus eſt.* 25) *Minus commode ſic loquitur; ſic Sabell. et Marcellus.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI
DE
O R A T I O N E
L I B E R.

Cap. I. Dei ſpiritus, et Dei ſermo, et Dei ratio, ſermo rationis, et ratio ſermonis et ſpiritus *). Utrumque Jeſus Chriſtus Dominus noſter [1]), novis diſcipulis novi Teſtamenti novam orationis formam determinavit. Oportebat enim in hac quoque ſpecie *novum vinum novis utribus* recondi, et *novam plagulam novo aſſui veſtimento* **). Ceterum quicquid retro fuerat, aut demutatum eſt, ut circumciſio: aut ſuppletum, ut reliqua lex: aut impletum, ut prophetia: aut perfectum, ut fides ipſa. Omnia de carnalibus in ſpiritalia [2]) renovavit nova Dei gratia, ſuperducto Evangelio, expunctore totius retro vetuſtatis. In quo et Dei ſpiritus et Dei ſermo, et Dei ratio approbatus eſt Dominus noſter Jeſus Chriſtus: Spi- P. 2.

*) Matth. 6. et Luc. 11. **) Matth. 9, 16. 17.

1) nobis *Pariſ. Rig. Murat.* 2) ſpiritualia *Pariſ.*

PRAEFATIO.

Quarto volumine comprehenduntur Tertulliani libelli duodecim de *oratione*, de *teſtimonio animae*, de *poenitentia*, ad *martyres*, de *patientia*, de *ſpectaculis*, de *idololatria*, de *baptiſmo* adverſus Quintillam, de *anima*, de *corona militis*, de *pudicitia*. Priorum tantum recenſioni ipſe praefuit S. V. SEMLERUS, h. t. Magnificus Academiae Prorector, ceterorum vero curam, cum ei ab officio publico nullum fere tempus vacaret, nobis omnem reliquit. Itaque ſummo ſtudio iam operam dedi, ut eximiam Viri ſummi ἀκρίβειαν, ac diligentiam, quantum fieri poſſet, imitarer, caveremque, ne illum fiduciae in me poſitae, lectores autem adminiſtrationis meae poeniteret.

ret. In ſeligenda lectionum varietate hunc modum tenui, quem ipſa voluminis moles ſuadebat, ut potiores tantum eligerem, omiſſis plerumque iis, quas aut ad ſenſum inutiles eſſe, aut nimiae ſive librariorum oſcitationi, ſive editorum incuriae, ſive correctorum temeritati deberi exiſtimarem. Quamobrem Franciſci *Iunii* hariolationibus crebris illis quidem, maximam vero partem ineptis rarius locum indulſimus. Ubi *Rhenani* editio deficiebat, *Pamelianam* expreſſimus, ea quidem lege, ut antiquam lectionem niſi cum omnino ferri non poſſe videretur, non exterminaremus. Libellum de *Oratione*, antea mutilum, hic integrum repraeſentamus, *Muratorium* ſequuti, qui in *Anecdotis* e codice *Ambroſiano* ſupplementa ſatis multa ediderat. Temporum ordinem in collocandis libellis a nobis obſervatum non eſſe, nemo facile vitio vertet; nam praeterea quod illius culpae, ſi modo culpa ſit, ſocios habeamus omnes, qui nos anteceſſerunt editores, facile praevidebamus Tertulliani lectores alienos non fore a

le-

lectione ſcriptorum, qui in chronologicis horum librorum rationibus excutiendis elaborarunt; inter quos praecipue eminet S. V. *Noesſelti* opera, tribus de vera aetate ſcriptorum Tertulliani libellis, explicata, quos perlegiſſe neminem harum rerum ſtudioſum poenituerit. Et ſuperſunt tamen e Tertulliani libris non pauci, in quibus viri docti temporis notam adhuc reperire non potuere. *Quinto* huius editionis volumini, inſerentur libri de Pallio, ad nationes, denique Apologeticus; cum appendice diſſertationum Tertullianearum, quarum ſpem lectoribus iam dudum fecit Magnificus SEMLERUS, quo eodem iudice et arbitro, mea opera tandem *ſextum*, hoc eſt, ultimum volumen conficietur, *triplici indice* abſolvendum, uno locorum ſcripturae ab auctore excitatorum, altero rerum, et opinionum Tertulliani, tertio autem verborum et Latinitatis, qui gloſſarii, perpetuique commentarii vicem ſuſtinebit. Faxit deus ut et his conatibus noſtris cognitionis theologicae veritas, pars certe veritatis, quae

ut

CAP. IV. Secundum hanc formam fubiungimus; *Fiat voluntas tua in coelis et in terra*, non quod aliquis obfiftat, quo minus voluntas Dei fiat, et ei fucceffum voluntatis fuae oremus, fed in omnibus petimus fieri voluntatem eius. Ex interpretatione enim figurata, carnis et fpiritus, nos [22]) fumus coelum et terra. P. 6.
Quanquam etfi fimpliciter intelligendum eft: idem tamen eft fenfus petitionis, ut in nobis fiat voluntas Dei in terris, ut poffit fcilicet fieri et in coelis. Quid autem Deus vult, quam incedere nos fecundum fuam disciplinam? Petimus ergo, fubftantiam et facultatem voluntatis fuae fubminiftret nobis, ut falvi fimus et in coelis et in terris, quia fumma eft voluntatis eius, falus eorum quos adoptavit. Eft et illa Dei voluntas, quam Dominus adminiftravit praedicando, operando, fuftinendo. Sic enim ipfe pronunciavit, *non fuam, fed patris facere fe voluntatem* *): fine dubio, quae faciebat, ea erant voluntas patris, ad quae nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut et praedicemus, et operemur, et fuftineamus ad mortem usque. Quae ut implere poffimus, opus eft Dei voluntate [23]). Item dicentes, *Fiat voluntas tua*; vel eo nobis bene optamus, quod nihil fit mali in Dei voluntate, etiam, fi quid, pro meritis cuiusque, fecus inrogatur. Iam hoc dicto ad fufferentiam nosmetipfos praemonemus. Dominus quoque [24]) cum fubftantia paffionis infirmitatem carnis demonftrare iam in fua carne voluiffet, *Pater* **), inquit, *transfer poculum iftud*. Et recordatus, *nifi quod mea non, fed tua fiat voluntas* [25]). Ipfe erat voluntas et poteftas pa-

*) Ioh. 6. **) Luc. 22.

22) non *Venet. male. Sic ludit et Cyprianus.* 23) Ita, *Murat.* 24) fub inftantiam *Venet. Murat. vix opus eft.* 25) *Minus commode fic loquitur; fic Sabell. et Marcellus.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE

ORATIONE

LIBER.

Cap. I. Dei ſpiritus, et Dei ſermo, et Dei ratio, ſermo rationis, et ratio ſermonis et ſpiritus [*]). Utrumque Jeſus Chriſtus Dominus noſter [1]), novis diſcipulis novi Teſtamenti novam orationis formam determinavit. Oportebat enim in hac quoque ſpecie *novum vinum novis utribus* recondi, et *novam plagulam novo aſſui veſtimento* [**]). Ceterum quicquid retro fuerat, aut demutatum eſt, ut circumciſio: aut ſuppletum, ut reliqua lex: aut impletum, ut prophetia: aut perfectum, ut fides ipſa. Omnia de carnalibus in ſpiritalia [2]) renovavit nova Dei gratia, ſuperducto Evangelio, expunctore totius retro vetuſtatis. In quo et Dei ſpiritus et Dei ſermo, et Dei ratio approbatus eſt Dominus noſter Jeſus Chriſtus: Spi-

P. 2.

*) Matth. 6. et Luc. 11. **) Matth. 9, 16. 17.

1) nobis *Pariſ. Rig. Murat.* 2) ſpiritualia *Pariſ.*

Spiritus, quo valuit; sermo, quo docuit; ratio [3]), qua venit. Sic [4]) oratio a Christo constituta, ex tribus constituta est. Ex sermone, quo enunciatur: ex spiritu, quo tantum potest: ex ratione [5]), qua docetur. Docuerat et Ioannes discipulos suos adorare; sed omnia Ioannis Christo praestruebantur, donec ipso aucto (sicut idem Ioannes praenuntiabat *), illum *augeri* oportere, se vero *deminui*) totum praeministri opus cum ipso spiritu transiret ad Dominum. Ideo nec exstat, in quae verba docuerit Ioannes adorare, quod terrena coelestibus cesserint. *Qui de terra est*, inquit, *terrena fatur*, *et qui de coelis adest*, *quae vidit*, *ea loquitur*. Et quid non coeleste, quod Domini Christi est? ut haec quoque orandi disciplina. Consideremus itaque, benedicti, coelestem eius sophiam, in

P. 3. primis de praecepto secrete adorandi: quo et fidem hominis exigebat **), ut Dei omnipotentis et conspectum et auditum sub tectis et in abditis etiam adesse consideret, et modestum [6]) fidei desiderabat, ut, quem ubique audire et videre fideret, ei soli religionem suam offerret; [7]) sequente sophia in sequenti praecepto; [8]) proinde [9]) pertineat ad fidem et modestiam [10]) fidei, si non agmine verborum adeundum putemus ad Dominum, quem ultro suis prospicere certi sumus [11]): attamen [12]) brevitas ista, quod ad tertium sophiae gradum faciat, magnae ac beatae interpretationis

*) Ioan. 3. **) Matth. 6.

3) *Ita Murat. Iun. Rigalt. alii* quo venit. 4) *additur* igitur, *Murat. Rig.* 5) ex ratione qua docetur *abest Paris.* ex ratione qua suscipitur *Rig. Murat.* 6) modestiam, *Murat.* 7) sequens *etc. Iun.* 8) quod ersi proinde, *Murat.* 9) pertinet *Iun.* 10) modestum *Paris.* 11) simus *Rig.* 12) *sic Rig. et Murat. alii*: et tamen.

tionis substantia fulta est; quantumque substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa est, venerationem Dei, aut hominis petitionem; sed omnem paene sermonem Domini, omnem commemorationem disciplinae, ut revera in oratione breviarium totius Evangelii comprehendatur.

CAP. II. Incipit a testimonio Dei et merito fidei, quum dicimus, *Pater, qui in coelis es* *). Nam et Deum oramus, et fidem commendamus, cuius meritum est haec appellatio. Scriptum est, *qui in eum crediderint, dedit eis potestatem, ut filii Dei vocentur* **). Quanquam frequentissime Dominus patrem nobis P. 4.
pronuntiavit Deum: immo et praecepit, ne quem *in terris patrem vocemus, nisi quem habemus in coelis* ***). Itaque sic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices qui patrem agnoscunt. Hoc est, quod Israëli exprobratur, quod coelum ac terram spiritus contestatur, *Filios*, dicens, *genui*, et *illi me non agnoverunt* †). Dicendo autem patrem, Deum quoque cognominamus. Apellatio ista [13]) et pietatis et potestatis est. Item in patre filius invocatur. *Ego enim*, inquit, et *pater unum sumus* ††). Ne mater quidem Ecclesia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater [14]) recognoscitur, de qua constat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut vocabulo et Deum cum suis honoramus, et praecepti meminimus, et oblitos patris denotamus.

*) Ioan. 1. **) Matth. 6, 7. 10. 16. 21. ***) Matth. 23.
†) Es. 1. ††) Ioan. 10.

13) deus *nomen σχετικόν. postea Latini dixerunt, esse* substantiae; *graeci illud tenent.* 14) *Hoc parum commode hic dicitur.*

lectione scriptorum, qui in chronologicis horum librorum rationibus excutiendis elaborarunt; inter quos praecipue eminet S. V. *Noesselti* opera, tribus de vera aetate scriptorum Tertulliani libellis, explicata, quos perlegisse neminem harum rerum studiosum poenituerit. Et supersunt tamen e Tertulliani libris non pauci, in quibus viri docti temporis notam adhuc reperire non potuere. *Quinto* huius editionis volumini, inserentur libri de Pallio, ad nationes, denique Apologeticus; cum appendice dissertationum Tertullianearum, quarum spem lectoribus iam dudum fecit Magnificus SEMLERUS, quo eodem iudice et arbitro, mea opera tandem *sextum*, hoc est, ultimum volumen conficietur, *triplici indice* absolvendum, uno locorum scripturae ab auctore excitatorum, altero rerum, et opinionum Tertulliani, tertio autem verborum et Latinitatis, qui glossarii, perpetuique commentarii vicem sustinebit. Faxit deus ut et his conatibus nostris cognitionis theologicae veritas, pars certe veritatis, quae

ut

quos ille et obiit et reſurrexit. Ergo cum conſtet de reſurrectione mortuorum, vacat dolor mortis, vacat et impatientia doloris. Cur ergo [85]) doleas, ſi periiſſe non credis? Cur impatienter feras ſubductum interim, quem credis reverſurum? Profectio eſt, quam putas mortem. Non eſt lugendus qui antecedit, ſed plane deſiderandus. Id quoque deſiderium patientia temperandum. Cur enim immoderate feras abiiſſe, quem mox ſubſequeris? Caeterum impatientia in huiusmodi, et ſpei noſtrae male ominatur, et fidem praevaricatur. Et Chriſtum laedimus cum evocatos quosque ab illo quaſi miſerandos non aequanimiter accipimus. *Cupio*, inquit Apo- p. 92.
ſtolus*), *recipi iam et eſſe cum domino.* Quanto melius oſtendit votum Chriſtianorum? Ergo votum [86]) ſi alios conſecutos impatienter dolemus, ipſi conſequi nolumus.

CAP. X. Eſt et alius ſummus impatientiae ſtimulus, ultionis libido, negotium curans aut gloriae, aut malitiae. Sed et gloria utique vana, et malitia, nunquam non domino odioſa, hoc quidem loco [87]) maxime, cum alterius [88]) malitia provocata ſuperiorem ſe in exſequenda ultione conſtituit, et remunerans nequam duplicat quod ſemel factum eſt. Ultio penes errorem ſolatium videtur doloris, penes veritatem certe [89]) redarguitur malignitatis. Quid enim refert inter provocantem et provocatum, niſi quod ille prior in maleficio deprehenditur, at ille poſterior. Tamen uterque laeſi hominis domino reus eſt: qui om-

*) Phil. 1.

85) enim *Fran.* 86) *Iun. diſtinguit:* Quanto melius oſtendit votum? Chriſtianorum ergo votum etc. 87) cum *addit Fran.* 88) ab alterius *Fran.* 89) certe *Wouw. M. S.* certam *Rhen.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI
DE
ORATIONE
LIBER.

CAP. I. Dei ſpiritus, et Dei ſermo, et Dei ratio, ſermo rationis, et ratio ſermonis et ſpiritus *). Utrumque Jeſus Chriſtus Dominus noſter 1), novis diſcipulis novi Teſtamenti novam orationis formam determinavit. Oportebat enim in hac quoque ſpecie *novum vinum novis utribus* recondi, et *novam plagulam novo aſſui veſtimento* **). Ceterum quicquid retro fuerat, aut demutatum eſt, ut circumciſio: aut ſuppletum, ut reliqua lex: aut impletum, ut prophetia: aut perfectum, ut fides ipſa. Omnia de carnalibus in ſpiritalia 2) renovavit nova Dei gratia, ſuperducto Evangelio, expunctore totius retro vetuſtatis. In quo et Dei ſpiritus et Dei ſermo, et Dei ratio approbatus eſt Dominus noſter Jeſus Chriſtus: Spi- P. 2.

*) Matth. 6. et Luc. 11. **) Matth. 9, 16. 17.

1) nobis *Pariſ. Rig. Murat.* 2) ſpiritualia *Pariſ.*

Spiritus, quo valuit; sermo, quo docuit; ratio [3]), qua venit. Sic [4]) oratio a Christo constituta, ex tribus constituta est. Ex sermone, quo enunciatur: ex spiritu, quo tantum potest: ex ratione [5]), qua docetur. Docuerat et Ioannes discipulos suos adorare; sed omnia Ioannis Christo praestruebantur, donec ipso aucto (sicut idem Ioannes praenuntiabat *)), illum *augeri* oportere, se vero *deminui*) totum praeministri opus cum ipso spiritu transiret ad Dominum. Ideo nec exstat, in quae verba docuerit Ioannes adorare, quod terrena coelestibus cesserint. *Qui de terra est*, inquit, *terrena fatur*, *et qui de coelis adest*, *quae vidit*, *ea loquitur*. Et quid non coeleste, quod Domini Christi est? ut haec quoque orandi disciplina. Consideremus itaque, benedicti, coelestem eius sophiam, in
P. 3. primis de praecepto secrete adorandi: quo et fidem hominis exigebat **), ut Dei omnipotentis et conspectum et auditum sub tectis et in abditis etiam adesse consideret, et modestum [6]) fidei desiderabat, ut, quem ubique audire et videre sideret, ei soli religionem suam offerret; [7]) sequente sophia in sequenti praecepto; [8]) proinde [9]) pertineat ad fidem et modestiam [10]) fidei, si non agmine verborum adeundum putemus ad Dominum, quem ultro suis prospicere certi sumus [11]): attamen [12]) brevitas ista, quod ad tertium sophiae gradum faciat, magnae ac beatae interpretationis

*) Ioan. 3. **) Matth. 6.

3) *Ita Murat. Iun. Rigalt. alii* quo venit. 4) *additur* igitur, *Murat. Rig.* 5) ex ratione qua docetur *abest Paris.* ex ratione qua suscipitur *Rig. Murat.* 6) modestiam, *Murat.* 7) sequens *etc. Iun.* 8) quod etsi proinde, *Murat.* 9) pertinet *Iun.* 10) modestum *Paris.* 11) simus *Rig.* 12) *sit Rig. et Murat. alii*: et tamen.

tionis ſubſtantia fulta eſt; quantumque ſubſtringitur verbis, tantum diffunditur ſenſibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa eſt, venerationem Dei, aut hominis petitionem; ſed omnem paene ſermonem Domini, omnem commemorationem disciplinae, ut revera in oratione breviarium totius Evangelii comprehendatur.

CAP. II. Incipit a teſtimonio Dei et merito fidei, quum dicimus, *Pater, qui in coelis es* *). Nam et Deum oramus, et fidem commendamus, cuius meritum eſt haec appellatio. Scriptum eſt, *qui in eum crediderint, dedit eis poteſtatem, ut filii Dei vocentur* **). Quanquam frequentiſſime Dominus patrem nobis pronuntiavit Deum: immo et praecepit, ne quem *in terris patrem vocemus, niſi quem habemus in coelis* ***). Itaque ſic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices qui patrem agnoſcunt. Hoc eſt, quod Iſraëli exprobratur, quod coelum ac terram ſpiritus conteſtatur, *Filios*, dicens, *genui*, et *illi me non agnoverunt* †). Dicendo autem patrem, Deum quoque cognominamus. Apellatio iſta [13]) et pietatis et poteſtatis eſt. Item in patre filius invocatur. *Ego enim*, inquit, et *pater unum ſumus* ††). Ne mater quidem Eccleſia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater [14]) recognoſcitur, de qua conſtat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut vocabulo et Deum cum ſuis honoramus, et praecepti meminimus, et oblitos patris denotamus. P. 4.

 CAP.

*) Ioan. 1. **) Matth. 6, 7. 10. 16. 21. ***) Matth. 23. †) Eſ. 1. ††) Ioan. 10.

13) deus *nomen* σχετικόν. *poſtea Latini dixerunt, eſſe* ſubſtantiae; *graeci illud tenent.* 14) *Hoc parum commode hic dicitur.*

Cap. III. Nomen Dei patris nemini proditum fuerat: etiam qui de ipso interrogaverat Moyses *), aliud [15] quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in filio **). Iam enim filius novum patris nomen est [16]). Et apertius *Nomen tuum manifestavi hominibus* ***), id ergo ut *sanctificetur* postulamus. Non quod deceat homines bene Deo optare, quasi sit et aliud [17])
P. 5. de quo ei possit optari, aut laboret, nisi optemus. Plane benedici Deum omni loco ac tempore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum eius, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen Dei, cum ceteros sanctificet ex semetipso? [18]) Cui illa angelorum circumstantia non [19]) cessat dicere, *Sanctus, Sanctus, Sanctus* †). Proinde igitur et nos angelorum si [20]) meruerimus candidati, iam hinc coelestem illam in deum vocem, et officium futurae claritatis, ediscimus. Hoc quantum ad gloriam Dei. Alioquin quantum ad nostram petitionem, cum dicimus, *Sanctificetur nomen tuum* ††), id petimus, ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus: simul et in ceteris, quos adhuc gratia dei exspectat, ut et huic [21]) praecepto pareamus, orando pro omnibus, etiam pro inimicis nostris. Ideoque, suspensa enunciatione non dicentes, Sanctificetur, in nobis: in omnibus dicimus.

Cap.

*) Gen. 32. Exod. 3. **) Matth. 11. ***) Ioh. 17. Ps. 34. †) Es. 6. et Ap. 4. ††) Matth. 5.

15) aliud quid, non nomen *Iun.* 16) *Hic Murat. inserit*, ego veni, inquit, in nomine patris; et rursus, pater, glorifica nomen tuum. 17) alius *Rig. editionis Venet.* 18) Cur, *Venet.* 19) cessant *Venet. Murat.* 20) meminerimus *Paris. Venet. Murat.* ediximus, *male, Murat.* 21) huius *Iun.*

CAP. IV. Secundum hanc formam ſubiungimus; *Fiat voluntas tua in coelis et in terra*, non quod aliquis obſiſtat, quo minus voluntas Dei fiat, et ei ſucceſſum voluntatis ſuae oremus, ſed in omnibus petimus fieri voluntatem eius. Ex interpretatione enim figurata, carnis et ſpiritus, nos [22]) ſumus coelum et terra. P. 6. Quanquam etſi ſimpliciter intelligendum eſt: idem tamen eſt ſenſus petitionis, ut in nobis fiat voluntas Dei in terris, ut poſſit ſcilicet fieri et in coelis. Quid autem Deus vult, quam incedere nos ſecundum ſuam disciplinam? Petimus ergo, ſubſtantiam et facultatem voluntatis ſuae ſubminiſtret nobis, ut ſalvi ſimus et in coelis et in terris, quia ſumma eſt voluntatis eius, ſalus eorum quos adoptavit. Eſt et illa Dei voluntas, quam Dominus adminiſtravit praedicando, operando, ſuſtinendo. Sic enim ipſe pronunciavit, *non ſuam, ſed patris facere ſe voluntatem* *): ſine dubio, quae faciebat, ea erant voluntas patris, ad quae nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut et praedicemus, et operemur, et ſuſtineamus ad mortem usque. Quae ut implere poſſimus, opus eſt Dei voluntate [23]). Item dicentes, *Fiat voluntas tua*; vel eo nobis bene optamus, quod nihil ſit mali in Dei voluntate, etiam, ſi quid, pro meritis cuiusque, ſecus inrogatur. Iam hoc dicto ad ſufferentiam nosmetipſos praemonemus. Dominus quoque [24]) cum ſubſtantia paſſionis infirmitatem carnis demonſtrare iam in ſua carne voluiſſet, *Pater* **), inquit, *transfer poculum iſtud*. Et recordatus, *niſi quod mea non, ſed tua fiat voluntas* [25]). Ipſe erat voluntas et poteſtas pa-

*) Ioh. 6. **) Luc. 22.

22) non *Venet. male. Sic ludit et Cyprianus.* 23) Ita, *Murat.* 24) ſub inſtantiam *Venet. Murat. vix opus eſt.* 25) *Minus commode ſic loquitur; ſic Sabell. et Marcellus.*

P. 7. patris, et tamen ad demonstrationem sufferentiae debitae, voluntati se patris tradidit.

Cap. V. *Veniat* quoque *regnum tuum*, ad id pertinet [26]), quod et fiat voluntas tua, in nobis scilicet. Nam Deus quando non regnat? in cuius manu cor omnium regum est *)? Sed quicquid nobis optamus, in illum auguramur, et illi deputamus, quod ab illo exspectamus. Itaque si ad Dei voluntatem et ad nostram suspensionem pertinet regni dominici repraesentatio, quomodo quidam [27]) pertractum quendam in seculo, postulant? quum regnum Dei, quod, ut adveniat oramus, ad consummationem seculi tendat; optamus maturius regnare, et non diutius servire. Etiam si praefinitum in oratione non esset, de postulando regni adventu, ultro eam vocem [28]) postulassemus, festinantes ad spei nostrae complexum. Clamant ad Dominum [29]) in visu animae martyrum sub altari: *Quonam usque non ulcisceris, Domine, sanguinem nostrum de incolis terrae* **). Nam utique ultio illorum [30]) a seculi fine dirigitur. Immo quam celeriter veniat Domine regnum tuum! Votum Christianorum, confusio [31]) nationum, exsultatio
P. 8. angelorum, propter quod conflictamur, immo potius propter quod oramus.

Cap. VI. Sed quam eleganter divina sapientia ordinem orationis instruxit? ut post coelestia, id est, post Dei nomen, Dei voluntatem, et Dei regnum, terrenis quoque necessita-

*) Prov. 21, 1. **) Apoc. 6.

26) *forte*, quod est, fiat. 27) protractum *Rig. Murat. rectius*, *alibi*, mora *finis*, in *omitt. Murat.* 28) protulissemus *Rig. Murat.* 29) invidia *Venet.* 30) ad seculi finem *Pamelius male.* 31) *sed talis tam obscura descriptio, nationibus olim suspicionem novarum rerum fecit; hinc* persecutiones *plurimae.*

cessitatibus petitioni locum faceret: nam et edixerat Dominus, *Quaerite prius regnum, et tunc vobis etiam haec adiicientur* *). Quanquam *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*, spiritaliter potius intelligamus. Christus enim panis noster est, quia vita Christus, et [32] vita panis. *Ego sum*, inquit **), *panis vitae.* Et paulo supra: *Panis est sermo Dei vivi, qui descendit de coelis.* Tum quod et corpus eius in pane censetur: *Hoc est corpus meum.* Itaque petendo panem quotidianum, perpetuitatem postulamus in Christo et individuitatem a corpore eius: sed et quia carnaliter admittitur ista vox, non sine religione potest fieri et spiritalis disciplinae. Panem enim peti mandat, quod solum fidelibus necessarium est: *cetera enim nationes requirunt* ***). Ita et exemplis inculcat, et parabolis retractat, cum dicit †), *Numquid panem filiis pater aufert, et canibus tradit?* Item ††), *Numquid filio panem poscenti lapidem tradit?* Ostendit enim, quid a patre filii exspectent. Sed et nocturnus ille pulsator, panem [33]) pulsabat. Merito autem adiecit; *Da nobis hodie*, ut qui praemiserat †††), *Nolite de crastino cogitare quid edatis.* Cui rei parabolam quoque accomodavit ††††) illius hominis, [34]) qui provenientibus fructibus ampliationem horreorum et longae securitatis spatia cogitavit, is ipsa nocte moritur. P. 9.

CAP. VII. Consequens erat, ut observata Dei liberalitate, etiam clementiam eius precaremur. Quid enim alimenta proderunt, si

*) Matth. 6. **) Ioh. 6. ***) Matth. 6. †) Matth. 15. ††) Matth. 7. Luc. 11. †††) Matth. 6. ††††) Luc. 12.

32) *forte* vitae panis. 33) *Murat.* poscebat. 34) qui pro venientibus, *distincte legit Iun. parum bene.*

die reddi sibi. Tantum gaudii, securus sic de domino, distulit; sustinuit tam [137]) voluntariam orbitatem, ne sine aliqua patientia viveret.

CAP. XV. Adeo satis idoneus patientiae sequester deus. Si iniuriam deposueris penes eum, ultor est; si damnum, restitutor est; si dolorem, medicus est: si mortem, resuscitator est. Quantum patientiae licet, ut deum habeat debitorem? Nec immerito. Omnia enim placita eius tuetur: omnibus mandatis eius intervenit. Fidem munit, pacem gubernat, dilectionem adiuvat, humilitatem instruit, poenitentiam exspectat, exomologesin adsignat, carnem regit, spiritum servat, linguam frenat, manum continet, tentationes inculcat, scandala pellit, martyria consummat, pauperem consolatur, divitem temperat, infirmum non extendit, valentem non consumit, fidelem delectat, gentilem invitat, servum domino, dominum deo commendat, feminam exornat, virum approbat: amatur in puero, laudatur in iuvene, suspicitur in sene: in omni sexu, in omni aetate formosa est. Age iam si [138]) et effigiem, habitumque eius comprehendamus. Vultus illi tranquillus et placidus, frons pura, nulla moeroris aut irae rugositate contracta: remissa aeque in laetum modum supercilia, oculis humilitate, non infelicitate deiectis. Os taciturnitatis honore signatum. Color, qualis securis et innoxiis. Motus frequens capitis in diabolum, et minax risus. Caeterum amictus circum pectora candidus, et corpori impressus: ut qui nec inflatur, nec inquinatur [139]). Sedet enim in throno spiritus eius mitissimi et man-

P. 102.

137) tum *Iun.* iam *Wouw. M. S.* 138) sis *Iun.*
139) inquietatur *Rhen.*

lectione ſcriptorum, qui in chronologicis horum librorum rationibus excutiendis elaborarunt; inter quos praecipue eminet S. V. *Noeſſelti* opera, tribus de vera aetate ſcriptorum Tertulliani libellis, explicata, quos perlegiſſe neminem harum rerum ſtudioſum poenituerit. Et ſuperſunt tamen e Tertulliani libris non pauci, in quibus viri docti temporis notam adhuc reperire non potuere. *Quinto* huius editionis volumini, inſerentur libri de Pallio, ad nationes, denique Apologeticus; cum appendice diſſertationum Tertullianearum, quarum ſpem lectoribus iam dudum fecit Magnificus SEMLERUS, quo eodem iudice et arbitro, mea opera tandem *ſextum*, hoc eſt, ultimum volumen conficietur, *triplici indice* abſolvendum, uno locorum ſcripturae ab auctore excitatorum, altero rerum, et opinionum Tertulliani, tertio autem verborum et Latinitatis, qui gloſſarii, perpetuique commentarii vicem ſuſtinebit. Faxit deus ut et his conatibus noſtris cognitionis theologicae veritas, pars certe veritatis, quae

ut

tanti boni nomen, foedis operationibus occupant: patientes rivalium et divitum et invitatorum, impatientes solius dei vivunt. Sed viderit sua et sui praesidis [147]) patientia, P. 104.
quam subter ignis exspectat. Caeterum nos amemus patientiam dei, patientiam Christi: rependamus illi, quam pro nobis ipse dependit [148]). Offeramus patientiam spiritus, patientiam carnis, qui in resurrectionem [149]) carnis et spiritus credimus.

147) viderint suam sui praesides quam *Fran.* 148) defendit *Rhen.* 149) qui resurrectionem *Iun.*

Q. SEPT.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE

O R A T I O N E

L I B E R.

Cap. I. Dei ſpiritus, et Dei ſermo, et Dei
ratio, ſermo rationis, et ratio ſermonis et
ſpiritus *). Utrumque Jeſus Chriſtus Dominus
noſter 1), novis diſcipulis novi Teſtamenti no-
vam orationis formam determinavit. Opor- P. 2.
tebat enim in hac quoque ſpecie *novum vinum
novis utribus* recondi, et *novam plagulam novo aſ-
ſui veſtimento* **). Ceterum quicquid retro fue-
rat, aut demutatum eſt, ut circumciſio: aut
ſuppletum, ut reliqua lex: aut impletum, ut
prophetia: aut perfectum, ut fides ipſa.
Omnia de carnalibus in ſpiritalia 2) renovavit
nova Dei gratia, ſuperducto Evangelio, ex-
punctore totius retro vetuſtatis. In quo et
Dei ſpiritus et Dei ſermo, et Dei ratio ap-
probatus eſt Dominus noſter Jeſus Chriſtus:
Spi-

*) Matth. 6. et Luc. 11. **) Matth. 9, 16. 17.

1) nobis *Pariſ. Rig. Murat.* 2) ſpiritualia *Pariſ.*

Spiritus, quo valuit; ſermo, quo docuit; ratio [3]), qua venit. Sic [4]) oratio a Chriſto conſtituta, ex tribus conſtituta eſt. Ex ſermone, quo enunciatur: ex ſpiritu, quo tantum poteſt: ex ratione [5]), qua docetur. Docuerat et Ioannes diſcipulos ſuos adorare; ſed omnia Ioannis Chriſto praeſtruebantur, donec ipſo aucto (ſicut idem Ioannes praenuntiabat *)), illum *augeri* oportere, ſe vero *deminui*) totum praeminiſtri opus cum ipſo ſpiritu tranſiret ad Dominum. Ideo nec exſtat, in quae verba docuerit Ioannes adorare, quod terrena coeleſtibus ceſſerint. *Qui de terra eſt*, inquit, *terrena fatur*, *et qui de coelis adeſt*, *quae vidit*, *ea loquitur*. Et quid non coeleſte, quod Domini Chriſti eſt? ut haec quoque orandi diſciplina. Conſideremus itaque, benedicti, coeleſtem eius ſophiam, in
P. 3. primis de praecepto ſecrete adorandi: quo et fidem hominis exigebat **), ut Dei omnipotentis et conſpectum et auditum ſub tectis et in abditis etiam adeſſe conſideret, et modeſtum [6]) fidei deſiderabat, ut, quem ubique audire et videre fideret, ei ſoli religionem ſuam offerret; [7]) ſequente ſophia in ſequenti praecepto; [8]) proinde [9]) pertineat ad fidem et modeſtiam [10]) fidei, ſi non agmine verborum adeundum putemus ad Dominum, quem ultro ſuis proſpicere certi ſumus [11]): attamen [12]) brevitas iſta, quod ad tertium ſophiae gradum faciat, magnae ac beatae interpretationis

*) Ioan. 3. **) Matth. 6.

3) *Ita Murat. Iun. Rigalt.* alii quo venit. 4) *additur* igitur, *Murat. Rig.* 5) ex ratione qua docetur *abeſt Pariſ.* ex ratione qua ſuſcipitur *Rig. Murat.* 6) modeſtiam, *Murat.* 7) ſequens *etc. Iun.* 8) quod etſi proinde, *Murat.* 9) pertinet *Iun.* 10) modeſtum *Pariſ.* 11) ſimus *Rig.* 12) *ſic Rig. et Murat. alii*: et tamen.

tionis ſubſtantia fulta eſt; quantumque ſubſtringitur verbis, tantum diffunditur ſenſibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa eſt, venerationem Dei, aut hominis petitionem; ſed omnem paene ſermonem Domini, omnem commemorationem disciplinae, ut revera in oratione breviarium totius Evangelii comprehendatur.

CAP. II. Incipit a teſtimonio Dei et merito fidei, quum dicimus, *Pater, qui in coelis es* *). Nam et Deum oramus, et fidem commendamus, cuius meritum eſt haec appellatio. Scriptum eſt, *qui in eum crediderint, dedit eis poteſtatem, ut filii Dei vocentur* **). Quanquam frequentiſſime Dominus patrem nobis pronuntiavit Deum: immo et praecepit, ne quem *in terris patrem vocemus, niſi quem habemus in coelis* ***). Itaque ſic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices qui patrem agnoſcunt. Hoc eſt, quod Iſraëli exprobratur, quod coelum ac terram ſpiritus conteſtatur, *Filios*, dicens, *genui*, et *illi me non agnoverunt* †). Dicendo autem patrem, Deum quoque cognominamus. Apellatio iſta [13]) et pietatis et poteſtatis eſt. Item in patre filius invocatur. *Ego enim*, inquit, et *pater unum ſumus* ††). Ne mater quidem Eccleſia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater [14]) recognoſcitur, de qua conſtat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut vocabulo et Deum cum ſuis honoramus, et praecepti meminimus, et oblitos patris denotamus. P. 4.

*) Ioan. 1. **) Matth. 6, 7. 10. 16. 21. ***) Matth. 23. †) Eſ. 1. ††) Ioan. 10.

13) deus *nomen σχετικόν. poſtea Latini dixerunt, eſſe* ſubſtantiae; *graeci illud tenent.* 14) *Hoc parum commode hic dicitur.*

Cap. III. Nomen Dei patris nemini proditum fuerat: etiam qui de ipso interrogaverat Moyses *), aliud [15] quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in filio **). Iam enim filius novum patris nomen est [16]). Et apertius *Nomen tuum manifestavi hominibus* ***), id ergo ut *sanctificetur* postulamus. Non quod deceat homines bene Deo optare, quasi sit et aliud [17]) P. 5. de quo ei possit optari, aut laboret, nisi optemus. Plane benedici Deum omni loco ac tempore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum eius, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen Dei, cum ceteros sanctificet ex semetipso? [18]) Cui illa angelorum circumstantia non [19]) cessat dicere, *Sanctus, Sanctus, Sanctus* †). Proinde igitur et nos angelorum si [20]) meruerimus candidati, iam hinc coelestem illam in deum vocem, et officium futurae claritatis, ediscimus. Hoc quantum ad gloriam Dei. Alioquin quantum ad nostram petitionem, cum dicimus, *Sanctificetur nomen tuum* ††), id petimus, ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus: simul et in ceteris, quos adhuc gratia dei exspectat, ut et huic [21]) praecepto pareamus, orando pro omnibus, etiam pro inimicis nostris. Ideoque, suspensa enunciatione non dicentes, Sanctificetur, in nobis: in omnibus dicimus.

Cap.

*) Gen. 32. Exod. 3. **) Matth. 11. ***) Ioh. 17. Ps. 34. †) Es. 6. et Ap. 4. ††) Matth. 5.

15) aliud quid, non nomen *Iun.* 16) *Hic Murat. inserit*, ego veni, inquit, in nomine patris; et rursus, pater, glorifica nomen tuum. 17) alius *Rig. editionis Venet.* 18) Cur, *Venet.* 19) cessant *Venet. Murat.* 20) meminerimus *Paris. Venet. Murat.* ediximus, *male*, *Murat.* 21) huius *Iun.*

CAP. IV. Secundum hanc formam ſubiungimus; *Fiat voluntas tua in coelis et in terra*, non quod aliquis obſiſtat, quo minus voluntas Dei fiat, et ei ſucceſſum voluntatis ſuae oremus; ſed in omnibus petimus fieri voluntatem eius. Ex interpretatione enim figurata, carnis et ſpiritus, nos [22]) ſumus coelum et terra. P. 6. Quanquam etſi ſimpliciter intelligendum eſt: idem tamen eſt ſenſus petitionis, ut in nobis fiat voluntas Dei in terris, ut poſſit ſcilicet fieri et in coelis. Quid autem Deus vult, quam incedere nos ſecundum ſuam disciplinam? Petimus ergo, ſubſtantiam et facultatem voluntatis ſuae ſubminiſtret nobis, ut ſalvi ſimus et in coelis et in terris, quia ſumma eſt voluntatis eius, ſalus eorum quos adoptavit. Eſt et illa Dei voluntas, quam Dominus adminiſtravit praedicando, operando, ſuſtinendo. Sic enim ipſe pronunciavit, *non ſuam, ſed patris facere ſe voluntatem* *): ſine dubio, quae faciebat, ea erant voluntas patris, ad quae nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut et praedicemus, et operemur, et ſuſtineamus ad mortem usque. Quae ut implere poſſimus, opus eſt Dei voluntate [23]). Item dicentes, *Fiat voluntas tua*; vel eo nobis bene optamus, quod nihil ſit mali in Dei voluntate, etiam, ſi quid, pro meritis cuiusque, ſecus inrogatur. Iam hoc dicto ad ſufferentiam nosmetipſos praemonemus. Dominus quoque [24]) cum ſubſtantia paſſionis infirmitatem carnis demonſtrare iam in ſua carne voluiſſet, *Pater* **), inquit, *transfer poculum iſtud*. Et recordatus, *niſi quod mea non, ſed tua fiat voluntas* [25]). Ipſe erat voluntas et poteſtas pa-

*) Ioh. 6. **) Luc. 22.

22) non *Venet. male. Sic ludit et Cyprianus.* 23) Ita, *Murat.* 24) ſub inſtantiam *Venet. Murat. vix opus eſt.* 25) *Minus commode ſic loquitur; ſic Sabell. et Marcellus.*

PRAEFATIO.

Quarto volumine comprehenduntur Tertulliani libelli duodecim de *oratione*, de *testimonio animae*, de *poenitentia*, ad *martyres*, de *patientia*, de *spectaculis*, de *idololatria*, de *baptismo* adversus Quintillam, de *anima*, de *corona militis*, de *pudicitia*. Priorum tantum recensioni ipse praefuit S. V. SEMLERUS, h. t. Magnificus Academiae Prorector, ceterorum vero curam, cum ei ab officio publico nullum fere tempus vacaret, nobis omnem reliquit. Itaque summo studio iam operam dedi, ut eximiam Viri summi ἀκρίβειαν, ac diligentiam, quantum fieri posset, imitarer, caveremque, ne illum fiduciae in me positae, lectores autem administrationis meae poeniteret.

eſt per illum nervum umbilicarem quaſi folliculi ſui traducem adnexus[282]) origini vulvae? Etiam cum quid extraneum extraneo adglutinatur: ita concarnatur et conviſceratur cum eo cui adglutinatur: ut cum avellitur, rapiat ſecum ex corpore aliquid, a quo
P. 389. avellitur; quaſi ſequelam quandam abruptae unitatis, et producem[283]) mutui coitus. Ceterum quae ubera matris ſuae nominat? ſine dubio quae hauſit. Reſpondeant obſtetrices, medici et phyſici de uberum natura, an aliter manare ſoleant ſine vulvae genitali paſſione pendentibus[284]) exinde venis ſentinam illam inferni[285]) ſanguinis in mamillam[286]), et ipſa translatione decoquentibus in materiam lactis latiorem[287]). Inde adeo ſit, ut uberum tempore, menſes ſanguinum vacent. Quod ſi verbum caro ex ſe factum eſt, non ex vulvae communicatione, nihil operata vulva, nihilo iuncta[288]), nihil paſſa, quomodo fontem ſuum transfudit in ubera, quae niſi habendo non mutat? Habere autem ſanguinem non potuit lacti ſubminiſtrando, ſi non haberet cauſas ſanguinis ipſius, avulſionem ſcilicet ſuae carnis. Quid fuerit novitatis in Chriſto ex virgine naſcendi, palam eſt: ſcilicet ſolummodo hoc quod ex virgine, ſecundum rationem quam edidimus: et uti virgo eſſet regeneratio noſtra ſpiritaliter ab omnibus inquinamentis ſanctificata per Chriſtum virginem et ipſum etiam carnaliter, ut ex virginis carne.

Cap. XXI. Si ergo contendunt hoc competiſſe novitati, ut quemadmodum non ex viri ſemine, ita nec ex virginis carne caro
P. 390. fieret dei verbum: quare non hoc ſit tota novitas,

282) adnexam *Rhen.* 283) traducis *Fran. Pariſ.* producis *Rig.* 284) pandentibus *Lat.* ſuspendentibus *Rig.* 285) infernis *Cod. Wouwer.* interni *Fran. Par.* 286) in mamillam *abeſt Rig.* 287) laetiorem *Franeq. Rig.* 288) functa *Fran. Pariſ. Rig.*

tas, ut caro non ex [289]) semine nata [290]), carne processerit? Accedant [291]) adhuc comminius [292]) ad congressum: *Ecce*, inquit, *virgo concipiet in utero*. Quidnam? utique dei verbum non viri semen [293]): certe ut pareret filium. Nam *et pariet*, inquit, *filium*. Ergo ut ipsius fuit concepisse, ita ipsius est quod peperit: licet non ipsius fuerit quod concepit. Contra, si verbum ex se caro factum est, iam ipsum se concepit et peperit, et vacat prophetia. Non enim virgo concepit, neque peperit, si non quicquid peperit ex verbo concepto caro ipsius est. Sola [293 a]) haec autem prophetae vox evacuabitur? an et angeli conceptum et partum virginis annuntiantes? an et omnis iam scriptura quaecumque matrem pronuntiat Christi? Quomodo enim mater, nisi quia in utero eius fuit? sed nihil ex utero eius accepit, quod matrem eam faceret, in cuius utero fuit. Hoc nomen non debet caro extranea [294]). Matris uterum non appellat, nisi filia uteri, caro. Filia uteri porro non est, si sibi nata est. Tacebat [295]) igitur et Elisabeth prophetam portans [296]), iam domini sui conscium infantem, et insuper spiritu sancto adimpleta. Sine causa enim dicit*): *Et unde mihi ut mater domini mei veniat ad me* [297])? P. 391.
Si Maria non filium, sed hospitem in utero gestabat Iesum, quomodo dicit: *Beatus* [298]) *fructus uteri tui?* Quis hic fructus uteri, qui non ex utero germinavit, qui non in utero radicem egit? Qui non eius est, cuius est uterus? Et qui utique fructus uteri? Christus.

*) Luc. 1.

289) ex *abest Rig.* 290) nata *delet Lat.* 291) Accedam *Rig.* 292) communius *Rhen.* 293) semine *Rhen.* 293 a) est sola. Haec *Par.* 294) extraneae *Lat.* 295) Tacebit *Fran. Rigalt.* 296) praedicans *Rhen.* 297) ad me veniat *Fran. Rig.* 298) Benedictus *Fran. Rigalt.*

ſtus. An quia ipſe eſt *flos de virga proiecta* [299]) *ex radice Ieſſe* *). Radix autem Ieſſe, genus David: virga ex radice, Maria ex David: flos ex virga, filius Mariae, qui dicitur Ieſus Chriſtus, ipſe erit et fructus. Flos enim fructus, quia per florem, et ex flore omnis fructus eruditur in fructum. Quid ergo? negant et fructui ſuum florem, et flori ſuam virgam, et virgae ſuam radicem, quo minus ſuam [300]) radix ſibi vendicet per virgam proprietatem, eius quod ex virga eſt floris et fructus. Siquidem omnis gradus generis ab ultimo ad principalem recenſetur, ut iam nunc carnem Chriſti, non tantum Mariae, ſed et David per Mariam et Ieſſe per David ſciant adhaerere. Ideo [300a]) hunc fructum ex lumbis David, id eſt ex poſteritate carnis eius iurat illi deus conieſſurum in throno ipſius. Si ex lumbis David, quanto magis ex lumbis Mariae, ob quam in lumbis David.

Cap. XXII. Deleant igitur et teſtimonia daemonum, filium David proclamantia ad [301]) Ieſum: ſed teſtimonia Apoſtolorum delere non
P. 392. potuerunt [302]), ſi daemonum indigna ſunt. Ipſe in primis Matthaeus fideliſſimus evangelii commentator, ut comes domini; non aliam ob cauſam, quam ut nos originis Chriſti carnalis compotes faceret, ita exorſus eſt: *Liber geniturae Ieſu Chriſti filii David, filii Abraham*, his originis fontibus genere manante cum gradatim ordo deducitur, ad Chriſti nativitatem [303]), quid aliud quam caro ipſa Abrahae et David, per ſingulos traducem ſui faciens in virginem usque deſcribitur inferens Chriſtum:

*) Eſ. 11.

299) profecta *Franeq.* 300) ſuam abeſt *Rhenan.* 300 a) adhaerere Deo. Hunc *Par. Rhen.* 301) ad abeſt *Fran. Rig.* 302) poterunt *Fran. Rig.* 303) a — nativitate *Rhen.*

stum: imo ipse Christus proditur[304]) de virgine? Sed et Paulus, utpote eiusdem evangelii et discipulus, et magister, et testis, qua[305]) eiusdem[306]) Christi apostolus, confirmat Christum ex semine David secundum carnem, utique ipsius. Ergo ex semine David caro Christi. Sed secundum Mariae carnem ex semine David: ergo ex Mariae carne est, dum ex semine est David. Quocunque detorseris dictum, aut ex carne est Mariae, quod ex semine est David; aut ex David semine est, quod ex carne est Mariae. Totam hanc controversiam dirimit idem apostolus, ipsum definiens esse Abrahae semen. Cum Abraham, utique multo magis David, quasi recentioris. Retexens enim promissionem benedictionis nationum in nomine Abraham, et *in semine tuo benedicentur omnes nationes* *): non, inquit, dixit *seminibus* tanquam de pluribus, sed *semine*[307]): tanquam de uno, quod est Christus. P. 393. Qui haec legimus et credimus, quam debemus et possumus agnoscere in Christo carnis qualitatem? utique non aliam, quam Abraham. Siquidem semen Abraham Christus. Nec aliam quam Iesse, siquidem ex radice Iesse flos Christus. Nec aliam quam David, siquidem fructus ex lumbis David Christus. Nec aliam quam ex Maria, siquidem ex Mariae utero Christus. Et adhuc superius: nec aliam quam Adam, siquidem secundus Adam Christus. Consequens ergo est, ut aut illos spiritalem carnem habuisse contendant, quo eadem conditio substantiae deducatur in Christo, aut concedant carnem Christi spiritalem non fuisse, qua non de spiritali stirpe censetur.

CAP. XXIII. Sed agnoscimus adimpleri prophe-

*) Gen. 22.

304) producitur *Franeq. Parisin.* 305) quia *alii.* 306) ipsius *add. Fran. Paris. Rig.* 307) semini *Fran.*

pheticam vocem Simeonis, super adhuc recentem infantem dominum pronuntiatam *): *Ecce hic positus est in ruinam et suscitationem multorum in Israël, et in signum quod contradicetur* [308])? Signum enim nativitatis Christi, secundum Esaiam **), *propterea dabit vobis dominus ipse signum, Ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium.* Agnoscimus ergo signum contradicibile, conceptum et partum virginis Mariae: de quo Academici isti: peperit, et non peperit: virgo et non virgo: quasi non, et si ita dicendum esset, a nobis magis dici conveniret. Peperit enim, quae ex sua carne: et non peperit, quae non ex virili [309]) semi-
P. 394. ne. Et virgo quantum a viro, non virgo quantum a partu. Non tamen ut ideo peperit et non peperit: [309 a]) et ideo virgo, quae non virgo: quia non de visceribus suis mater. Sed apud nos nihil dubium, nec retortum in ancipitem defensionem. Lux, lux: et tenebrae, tenebrae: et *est*, *est*: *et non*, *non*. *Quod amplius, hoc* [309 b]) *a malo*.***) Peperit, quae peperit. Etsi virgo concepit, in partu suo nupsit. Ipsa [309 c]) patefacti corporis lege, in quo nihil interfuit, de vi masculi admissi, an emissi, idem [310]) illud sexus resignavit [311]). Haec denique vulva est, propter quam et de aliis scriptum est †): *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum vocabitur domino.* Quis vere sanctus, quam dei [312]) filius? Quis proprie vulvam adaperuit, quam qui clausam patefecit? Ceterum omnibus nuptiae patefaciunt. Itaque magis patefacta est, quia magis erat clausa. Utique magis non virgo dicenda est quam

*) Luc. 2. **) Es. 7. ***) Matth. 5. †) Exod. 13.

308) cui contradicetur *Fran.* 309) viri *Franeq. Par.* 309 a) ideo non peperit *Par. Rhen.* 309 b) hoc, hoc a. m. est *Rhen. Par.* 309 c) nupsit, non nupsit, ipsa *Par.* 310) id est *Rhen. Fran.* 311) resignaverit *Rig.* 312) sancti *alii.*

quam virgo, saltu quodam mater antequam nupta. Et quid ultra de hoc retractandum est? cum hac ratione Apostolus non ex virgine, sed ex muliere editum filium dei pronuntiavit, agnovit adapertae vulvae nuptialem passionem. Legimus quidem apud Ezechielem de vacca illa quae peperit, et non peperit. Sed videte ne nos [313]) iam nunc providens spiritus sanctus notarit hac voce, disceptaturos super uterum Mariae. Ceterum non contra illam suam simplicitatem pronunciasset dubitative, Esaia dicente, *concipiet et pariet* *).

Cap. XXIV. Quod enim Esaias iaculatur in suggillatione haereticorum ipsorum: et in primis **), *Vae qui faciunt dulce amarum, et tenebras lucem:* istos scilicet notat, qui nec vocabula ista in luce proprietatum suarum conservant: ut anima non alia sit, quam quae vocatur: et caro non alia, quam quae videtur [314]): et deus non alius, quam qui praedicatur. Ideo etiam Marcionem prospiciens, *Ego sum*, inquit ***), *deus: et alius absque me non est.* Et cum alio [315]) id ipsum eodem modo dicit: *Ante me deus non fuit*, nescio quas illas Valentinianorum aeonum genealogias pulsat. Et *non ex sanguine, neque ex carnis et viri voluntate, sed et ex deo natus est* †). Hebioni respondit aeque ††): *Etiam si angelus de coelis* [316]) *aliter evangelizaverit vobis quam nos, anathema sit*, ad Energema Apelliacae virginis Philumenes filium dirigit. Certe *qui negat Christum in carne venisse, hic antichristus est* †††): Nudam et absolutam et simplici nomine naturae suae pronuntians carnem, omnes disceptatores eius ferit: Sicut et definiens ipsum quoque Christum P. 395.

*) Es. 7. **) Es. 5. ***) Es. 45. †) Ioh. 1. ††) Gal. 1. †††) 1 Ioh. 4.

313) vos — tunc *Fran. Rig.* 314) it — quam videtur *Franeq.* 315) alias *Fran.* in alio *Rigalt. Cod. Wouw.* 316) coelo *Fran. Rigalt.*

ſtum unum, multiformis[317]) Chriſti argumentatores quatit, qui alium faciunt Chriſtum, alium Ieſum: alium elapſum de mediis turbis, alium detentum: alium in ſeceſſu montis, in ambitu nubis ſub tribus arbitris clarum, alium ceteris paſſivum, ignobilem; alium ma-
P. 396. gnanimum, alium vero trepidantem: noviſſime alium paſſum, alium reſuſcitatum: per quod ſuam quoque in alia carne reſurrectionem adſeverant. Sed bene quod idem veniet de coelis, qui eſt paſſus: *idem omnibus apparebit, qui eſt reſuſcitatus* *). Et *videbunt et agnoſcent, qui eum confixerunt* **): utique ipſam carnem in quam ſaevierunt; ſine qua, nec ipſe eſſe poterit, nec agnoſci. Ut et illi erubeſcant, qui adfirmant carnem in coelis vacuam ſenſu, ut vaginam exempto Chriſto ſedere: aut qui carnem et animam tantundem, aut tantummodo animam, carnem vero non iam.

CAP. XXV. Sed hactenus de materia praeſenti ſatis. Iam enim arbitror inſtructam eſſe carnis in Chriſto, et ex virgine natae et humanae probationem; quod et ſolum diſcuſſum ſufficere potuiſſet, ſed citra[318]) ſingularum ex diverſo opinionum congreſſionem, quam et argumentationibus earum, et ſcripturis quibus utuntur provocavimus ex abundanti. Uti eo quod probavimus quid, et unde fuerit Chriſti caro, quid non fuerit, adverſus omnes praeiudicaverimus[319]). Ut autem clauſula[320]) de praefatione communi faciat, reſurrectio noſtrae carnis[321]) alio libello defendenda, hic habebit praeſtructionem, manifeſto iam quale fuerit quod in Chriſto reſurrexerit[322]).

*) Act. 1. **) Ioh. 11.

317) multiformes *Fran.* 318) potuiſſet citra *Fran. Rigalt.* 319) praecaverimus *Rig.* praedicaverimus *Pariſ.* 320) clauſulam *Fran. Rigalt.* 321) carnis noſtrae *Fran. Rigalt.* 322) reſurrexit *Fran. Rigalt.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI
OPERA.

RECENSUIT

IOH. SALOMO SEMLER.

VOLUMEN QUARTUM.

HALAE MAGDEBURGICAE

APUD IOH. CHRISTIAN HENDEL

MDCCLXXI.

TYPIS RECUSUM

MDCCCXXIV.

praesidibus, de collegiariis ministris, de ipso postremo boum sanguine, ut de loco supplerim, ut de loco communi pro collegio artium Musicarum et Minervalium, et Apollinarium, etiam Martialium, per duellum, per tubam, ut stadio Circum aemulentur [116]), quod utique templum est, et ipsum eius idoli, cuius solennitates agit. Sed et gymnicas artes Castorum et Herculum et Mercuriorum disciplinae prodiderunt.

Cap. XII. Superest illius insignissimi spectaculi [117]) acceptissimi recognitio [118]). Munus dictum est ab officio, quoniam officium etiam muneris nomen est. Officium autem mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabantur, postea quam illud humaniore atrocitate temperaverunt. Nam olim quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos vel malo ingenio [119]) servos mercati in exsequiis immolabant. Postea placuit impietatem voluptate adumbrare. Itaque quos paraverant armis, quibus tunc et qualiter poterant eruditos, tantum ut occidi discerent: mox edicto die Inferiarum apud tumulos erogabant. Ita mortem homicidiis consolabantur. Haec muneris [120]) origo, sed paulatim provecti ad tantam gratiam, ad quantam et crudelitatem, quia ferrum voluptati satis non faciebat [121]), nisi et feris humana corpora dissiparentur. Quod ergo mortuis litabatur, utique parentationi deputabatur. Quae species proinde idololatria est, quoniam et idololatria parenta- P.124.
tionis

116) stadio — aemulantur *Rig.* 117) indignissimi spectaculi, sed *Iun.* 118) recognitio munus dictum est *Iun. ex M. S.* 119) vel mali status *Rig.* 120) muneri *Parif.* 121) ferarum voluptati satis non fiebat *Parif. Lat. Rigalt.*

PRAEFATIO.

Quarto volumine comprehenduntur Tertulliani libelli duodecim de *oratione*, de *testimonio animae*, de *poenitentia*, ad *martyres*, de *patientia*, de *spectaculis*, de *idololatria*, de *baptismo* adversus Quintillam, de *anima*, de *corona militis*, de *pudicitia*. Priorum tantum recensioni ipse praefuit S. V. SEMLERUS, h. t. Magnificus Academiae Prorector, ceterorum vero curam, cum ei ab officio publico nullum fere tempus vacaret, nobis omnem reliquit. Itaque summo studio iam operam dedi, ut eximiam Viri summi ἀκρίβειαν, ac diligentiam, quantum fieri posset, imitarer, caveremque, ne illum fiduciae in me positae, lectores autem administrationis meae poeniteret.

ret. In ſeligenda lectionum varietate hunc modum tenui, quem ipſa voluminis moles ſuadebat, ut potiores tantum eligerem, omiſſis plerumque iis, quas aut ad ſenſum inutiles eſſe, aut nimiae ſive librariorum oſcitationi, ſive editorum incuriae, ſive correctorum temeritati deberi exiſtimarem. Quamobrem Franciſci *Iunii* hariolationibus crebris illis quidem, maximam vero partem ineptis rarius locum indulſimus. Ubi *Rhenani* editio deficiebat, *Pamelianam* expreſſimus, ea quidem lege, ut antiquam lectionem niſi cum omnino ferri non poſſe videretur, non exterminaremus. Libellum de *Oratione*, antea mutilum, hic integrum repraeſentamus, *Muratorium* ſequuti, qui in *Anecdotis* e codice *Ambroſiano* ſupplementa ſatis multa ediderat. Temporum ordinem in collocandis libellis a nobis obſervatum non eſſe, nemo facile vitio vertet; nam praeterea quod illius culpae, ſi modo culpa ſit, ſocios habeamus omnes, qui nos anteceſſerunt editores, facile praevidebamus Tertulliani lectores alienos non fore a

le-

lectione ſcriptorum, qui in chronologicis horum librorum rationibus excutiendis elaborarunt; inter quos praecipue eminet S. V. *Noeſſelti* opera, tribus de vera aetate ſcriptorum Tertulliani libellis, explicata, quos perlegiſſe neminem harum rerum ſtudioſum poenituerit. Et ſuperſunt tamen e Tertulliani libris non pauci, in quibus viri docti temporis notam adhuc reperire non potuere. *Quinto* huius editionis volumini, inſerentur libri de Pallio, ad nationes, denique Apologeticus; cum appendice diſſertationum Tertullianearum, quarum ſpem lectoribus iam dudum fecit Magnificus SEMLERUS, quo eodem iudice et arbitro, mea opera tandem *ſextum*, hoc eſt, ultimum volumen conficietur, *triplici indice* abſolvendum, uno locorum ſcripturae ab auctore excitatorum, altero rerum, et opinionum Tertulliani, tertio autem verborum et Latinitatis, qui gloſſarii, perpetuique commentarii vicem ſuſtinebit. Faxit deus ut et his conatibus noſtris cognitionis theologicae veritas, pars certe veritatis, quae

ut

CAP. XVI. Cum ergo furor [135]) interdicitur nobis, ab omni spectaculo auferimur, etiam a Circo, ubi proprie furor praesidet. P.128. Adspice populum ad [136]) spectaculum iam cum furore venientem, iam tumultuosum, iam caecum, iam de sponsionibus concitatum. Tardus est illi Praetor, semper oculi in urna eius cum sortibus volutantur. Dehinc ad signum anxii pendent, unius dementiae una vox est. Cognosce [137]) dementiam de vanitate: Misit dicunt, et nunciant invicem, quod simul ab omnibus visum est. Teneo testimonium caecitatis, non vident missum quid sit, mappam putant: sed est diaboli ab alto praecipitati [138]) figura [139]). Ex eo itaque itur in furias et animos et discordias, et quidquid non licet sacerdotibus pacis. Inde maledicta, convicia sine iustitia, odii etiam suffragia [140]) sine merito amoris. Quid enim consecuturi suum [141]) illic agunt, qui sui non sunt? nisi forte hoc solum, per quod sui non sunt: de aliena infelicitate contristantur, de aliena felicitate laetantur. Quidquid optant, quidquid abominantur, extraneum ab illis est, ita et amor apud illos otiosus, et odium iniustum. An fors sit sine [142]) causa amare liceat, quam sine causa odisse, deus certe etiam cum causa prohibet odisse, qui inimicos diligi iubet. Deus etiam cum causa maledicere non sinit, qui maledicentes benedici praecipit *). Sed Circo P.129. quid amarius, ubi ne principibus quidem aut civibus suis parcunt? Si quid horum quibus Circus furit, alicubi competit sanctis, etiam in

*) Matth. 5. Marc. 7. Rom. 13.

135) furore *Iun.* 136) id *add. Fren.* 137) cognosce *Rigalt.* 138) praecitati *Paris. Iun.* 139) gula *Rigalt.* 140) sine iustitia odii; etiam suffragia *Rigalt.* 141) Quod enim suum consecuturi sunt qui *Rig.* 142) et forsitan sine *Fren. Paris.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI DE ORATIONE LIBER.

Cap. I. Dei ſpiritus, et Dei ſermo, et Dei ratio, ſermo rationis, et ratio ſermonis et ſpiritus*). Utrumque Jeſus Chriſtus Dominus noſter [1]), novis diſcipulis novi Teſtamenti novam orationis formam determinavit. Opor- P. 2.
tebat enim in hac quoque ſpecie *novum vinum novis utribus* recondi, et *novam plagulam novo aſſui veſtimento***). Ceterum quicquid retro fuerat, aut demutatum eſt, ut circumciſio: aut ſuppletum, ut reliqua lex: aut impletum, ut prophetia: aut perfectum, ut fides ipſa. Omnia de carnalibus in ſpiritalia [2]) renovavit nova Dei gratia, ſuperducto Evangelio, expunctore totius retro vetuſtatis. In quo et Dei ſpiritus et Dei ſermo, et Dei ratio approbatus eſt Dominus noſter Jeſus Chriſtus: Spi-

*) Matth. 6. et Luc. 11. **) Matth. 9, 16. 17.

1) nobis *Pariſ. Rig. Murat.* 2) ſpiritualia *Pariſ.*

Spiritus, quo valuit; sermo, quo docuit; ratio [3]), qua venit. Sic [4]) oratio a Christo constituta, ex tribus constituta est. Ex sermone, quo enunciatur: ex spiritu, quo tantum potest: ex ratione [5]), qua docetur. Docuerat et Ioannes discipulos suos adorare; sed omnia Ioannis Christo praestruebantur, donec ipso aucto (sicut idem Ioannes praenuntiabat *), illum *augeri* oportere, se vero *deminui*) totum praeministri opus cum ipso spiritu transiret ad Dominum. Ideo nec exstat, in quae verba docuerit Ioannes adorare, quod terrena coelestibus cesserint. *Qui de terra est*, inquit, *terrena fatur*, *et qui de coelis adest*, *quae vidit*, *ea loquitur*. Et quid non coeleste, quod Domini Christi est? ut haec quoque orandi disciplina. Consideremus itaque, benedicti, coelestem eius sophiam, in
P. 3. primis de praecepto secrete adorandi: quo et fidem hominis exigebat **), ut Dei omnipotentis et conspectum et auditum sub tectis et in abditis etiam adesse consideret, et modestum [6]) fidei desiderabat, ut, quem ubique audire et videre fideret, ei soli religionem suam offerret; [7]) sequente sophia in sequenti praecepto; [8]) proinde [9]) pertineat ad fidem et modestiam [10]) fidei, si non agmine verborum adeundum putemus ad Dominum, quem ultro suis prospicere certi sumus [11]): attamen [12]) brevitas ista, quod ad tertium sophiae gradum faciat, magnae ac beatae interpretationis

*) Ioan. 3. **) Matth. 6.

3) *Ita Murat. Iun. Rigalt. alii* quo venit. 4) *additur* igitur, *Murat. Rig.* 5) ex ratione qua docetur *abest Paris.* ex ratione qua suscipitur *Rig. Murat.* 6) modestiam, *Murat.* 7) sequens *etc. Iun.* 8) quod etsi proinde, *Murat.* 9) pertinet *Iun.* 10) modestum *Paris.* 11) simus *Rig.* 12) *sic Rig. et Murat. alii:* et tamen.

tionis substantia fulta est; quantumque substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa est, venerationem Dei, aut hominis petitionem; sed omnem paene sermonem Domini, omnem commemorationem disciplinae, ut revera in oratione breviarium totius Evangelii comprehendatur.

Cap. II. Incipit a testimonio Dei et merito fidei, quum dicimus, *Pater, qui in coelis es* *). Nam et Deum oramus, et fidem commendamus, cuius meritum est haec appellatio. Scriptum est, *qui in eum crediderint, dedit eis potestatem, ut filii Dei vocentur* **). Quanquam frequentissime Dominus patrem nobis P. 4
pronuntiavit Deum: immo et praecepit, ne quem *in terris patrem vocemus*, *nisi quem habemus in coelis* ***). Itaque sic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices qui patrem agnoscunt. Hoc est, quod Israëli exprobratur, quod coelum ac terram spiritus contestatur, *Filios*, dicens, *genui*, et *illi me non agnoverunt* †). Dicendo autem patrem, Deum quoque cognominamus. Apellatio ista [13]) et pietatis et potestatis est. Item in patre filius invocatur. *Ego enim*, inquit, et *pater unum sumus* ††). Ne mater quidem Ecclesia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater [14]) recognoscitur, de qua constat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut vocabulo et Deum cum suis honoramus, et praecepti meminimus, et oblitos patris denotamus.

*) Ioan. 1. **) Matth. 6, 7. 10. 16. 21. ***) Matth. 23. †) Es. 1. ††) Ioan. 10.

13) deus *nomen σχετικόν. postea Latini dixerunt, esse* substantiae; *graeci illud tenent.* 14) *Hoc parum commode hic dicitur.*

ſtum unum, multiformis[317]) Chriſti argumentatores quatit, qui alium faciunt Chriſtum, alium Ieſum: alium elapſum de mediis turbis, alium detentum: alium in ſeceſſu montis, in ambitu nubis ſub tribus arbitris clarum, alium ceteris paſſivum, ignobilem; alium ma-
P. 396. gnanimum, alium vero trepidantem: noviſſime alium paſſum, alium reſuſcitatum: per quod ſuam quoque in alia carne reſurrectionem adſeverant. Sed bene quod idem veniet de coelis, qui eſt paſſus: *idem omnibus apparebit, qui eſt reſuſcitatus* *). Et *videbunt et agnoſcent, qui eum confixerunt* **): utique ipſam carnem in quam ſaevierunt; ſine qua, nec ipſe eſſe poterit, nec agnoſci. Ut et illi erubeſcant, qui adfirmant carnem in coelis vacuam ſenſu, ut vaginam exempto Chriſto ſedere: aut qui carnem et animam tantundem, aut tantummodo animam, carnem vero non iam.

CAP. XXV. Sed hactenus de materia praeſenti ſatis. Iam enim arbitror inſtructam eſſe carnis in Chriſto, et ex virgine natae et humanae probationem; quod et ſolum diſcuſſum ſufficere potuiſſet, ſed citra[318]) ſingularum ex diverſo opinionum congreſſionem, quam et argumentationibus earum, et ſcripturis quibus utuntur provocavimus ex abundanti. Uti eo quod probavimus quid, et unde fuerit Chriſti caro, quid non fuerit, adverſus omnes praeiudicaverimus[319]). Ut autem clauſula[320]) de praefatione communi faciat, reſurrectio noſtrae carnis[321]) alio libello defendenda, hic habebit praeſtructionem, manifeſto iam quale fuerit quod in Chriſto reſurrexerit[322]).

*) Act. I. **) Ioh. II.

317) multiformes *Fran.* 318) potuiſſet citra *Fran. Rigalt.* 319) praecaverimus *Rig.* praedicaverimus *Pariſ.* 320) clauſulam *Fran. Rigalt.* 321) carnis noſtrae *Fran. Rigalt.* 322) reſurrexit *Fran. Rigalt.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI OPERA.

RECENSUIT

IOH. SALOMO SEMLER.

VOLUMEN QUARTUM.

HALAE MAGDEBURGICAE
APUD IOH. CHRISTIAN HENDEL
MDCCLXXI.

TYPIS RECUSUM
MDCCCXXIV.

PRAEFATIO.

Quarto volumine comprehenduntur Tertulliani libelli duodecim de *oratione*, de *testimonio animae*, de *poenitentia*, ad *martyres*, de *patientia*, de *spectaculis*, de *idololatria*, de *baptismo* adversus Quintillam, de *anima*, de *corona militis*, de *pudicitia*. Priorum tantum recensioni ipse praefuit S. V. SEMLERUS, h. t. Magnificus Academiae Prorector, ceterorum vero curam, cum ei ab officio publico nullum fere tempus vacaret, nobis omnem reliquit. Itaque summo studio iam operam dedi, ut eximiam Viri summi ἀκρίβειαν, ac diligentiam, quantum fieri posset, imitarer, caveremque, ne illum fiduciae in me positae, lectores autem administrationis meae poeniteret.

est per illum nervum umbilicarem quasi folliculi sui traducem adnexus[282]) origini vulvae? Etiam cum quid extraneum extraneo adglutinatur: ita concarnatur et convisceratur cum eo cui adglutinatur: ut cum avellitur, rapiat secum ex corpore aliquid, a quo
P. 389. avellitur; quasi sequelam quandam abruptae unitatis, et producem[283]) mutui coitus. Ceterum quae ubera matris suae nominat? sine dubio quae hausit. Respondeant obstetrices, medici et physici de uberum natura, an aliter manare soleant sine vulvae genitali passione pendentibus[284]) exinde venis sentinam illam inferni[285]) sanguinis in mamillam[286]), et ipsa translatione decoquentibus in materiam lactis latiorem[287]). Inde adeo fit, ut uberum tempore, menses sanguinum vacent. Quod si verbum caro ex se factum est, non ex vulvae communicatione, nihil operata vulva, nihilo iuncta[288]), nihil passa, quomodo fontem suum transfudit in ubera, quae nisi habendo non mutat? Habere autem sanguinem non potuit lacti subministrando, si non haberet causas sanguinis ipsius, avulsionem scilicet suae carnis. Quid fuerit novitatis in Christo ex virgine nascendi, palam est: scilicet solummodo hoc quod ex virgine, secundum rationem quam edidimus: et uti virgo esset regeneratio nostra spiritaliter ab omnibus inquinamentis sanctificata per Christum virginem et ipsum etiam carnaliter, ut ex virginis carne.

CAP. XXI. Si ergo contendunt hoc competisse novitati, ut quemadmodum non ex viri semine, ita nec ex virginis carne caro
P. 390. fieret dei verbum: quare non hoc sit tota novitas,

282) adnexam *Rhen.* 283) traducis *Fran. Paris.* producis *Rig.* 284) pandentibus *Lat.* suspendentibus *Rig.* 285) infernis *Cod. Wouwer.* interni *Fran. Par.* 286) in mamillam *abest Rig.* 287) laetiorem *Franeq. Rig.* 288) functa *Fran. Paris. Rig.*

tas, ut caro non ex[289]) ſemine nata[290]), carne proceſſerit? Accedant[291]) adhuc comminius[292]) ad congreſſum: *Ecce*, inquit, *virgo concipiet in utero*. Quidnam? utique dei verbum non viri ſemen[293]): certe ut pareret filium. Nam *et pariet*, inquit, *filium*. Ergo ut ipſius fuit concepiſſe, ita ipſius eſt quod peperit, licet non ipſius fuerit quod concepit. Contra, ſi verbum ex ſe caro factum eſt, iam ipſum ſe concepit et peperit, et vacat prophetia. Non enim virgo concepit, neque peperit, ſi non quicquid peperit ex verbo concepto caro ipſius eſt. Sola[293 a]) haec autem prophetae vox evacuabitur? an et angeli conceptum et partum virginis annuntiantes? an et omnis iam ſcriptura quaecumque matrem pronuntiat Chriſti? Quomodo enim mater, niſi quia in utero eius fuit? ſed nihil ex utero eius accepit, quod matrem eam faceret, in cuius utero fuit. Hoc nomen non debet caro extranea[294]). Matris uterum non appellat, niſi filia uteri, caro. Filia uteri porro non eſt, ſi ſibi nata eſt. Tacebat[295]) igitur et Eliſabeth prophetam portans[296]), iam domini ſui conſcium infantem, et inſuper ſpiritu ſancto adimpleta. Sine cauſa enim dicit*): *Et unde mihi ut mater domini mei veniat ad me*[297])? P. 391.
Si Maria non filium, ſed hoſpitem in utero geſtabat Ieſum, quomodo dicit: *Beatus*[298]) *fructus uteri tui?* Quis hic fructus uteri, qui non ex utero germinavit, qui non in utero radicem egit? Qui non eius eſt, cuius eſt uterus? Et qui utique fructus uteri? Chriſtus.

*) Luc. 1.

289) ex *abeſt Rig.* 290) nata *delet Lat.* 291) Accedam *Rig.* 292) communius *Rhen.* 293) ſemine *Rhen.* 293 a) eſt ſola. Haec *Par.* 294) extraneae *Lat.* 295) Tacebit *Fran. Rigalt.* 296) praedicans *Rhen.* 297) ad me veniat *Fran. Rig.* 298) Benedictus *Fran. Rigalt.*

ſtus. An quia ipſe eſt *flos de virga proiecta* 299) *ex radice Ieſſe* *). Radix autem Ieſſe, genus David: virga ex radice, Maria ex David: flos ex virga, filius Mariae, qui dicitur Ieſus Chriſtus, ipſe erit et fructus. Flos enim fructus, quia per florem, et ex flore omnis fructus eruditur in fructum. Quid ergo? negant et fructui ſuum florem, et flori ſuam virgam, et virgae ſuam radicem, quo minus ſuam 300) radix ſibi vendicet per virgam proprietatem, eius quod ex virga eſt floris et fructus. Siquidem omnis gradus generis ab ultimo ad principalem recenſetur, ut iam nunc carnem Chriſti, non tantum Mariae, ſed et David per Mariam et Ieſſe per David ſciant adhaerere. Ideo 300a) hunc fructum ex lumbis David, id eſt ex poſteritate carnis eius iurat illi deus conſeſſurum in throno ipſius. Si ex lumbis David, quanto magis ex lumbis Mariae, ob quam in lumbis David.

Cap. XXII. Deleant igitur et teſtimonia daemonum, filium David proclamantia ad 301) Ieſum: ſed teſtimonia Apoſtolorum delere non
P. 392. potuerunt 302), ſi daemonum indigna ſunt. Ipſe in primis Matthaeus fideliſſimus evangelii commentator, ut comes domini; non aliam ob cauſam, quam ut nos originis Chriſti carnalis compotes faceret, ita exorſus eſt: *Liber geniturae Ieſu Chriſti filii David, filii Abraham*, his originis fontibus genere manante cum gradatim ordo deducitur ad Chriſti nativitatem 303), quid aliud quam caro ipſa Abrahae et David, per ſingulos traducem ſui faciens in virginem usque deſcribitur inferens Chriſtum:

*) Eſ. 11.

299) profecta *Franeq.* 300) ſuam *abeſt Rhenan.* 300a) adhaerere Deo. Hunc *Par. Rhen.* 301) ad *abeſt Fran. Rig.* 302) poterunt *Fran. Rig.* 303) a — nativitate *Rhen.*

ſtum: imo ipſe Chriſtus proditur[304]) de virgine? Sed et Paulus, utpote eiusdem evangelii et diſcipulus, et magiſter, et teſtis, qua[305]) eiusdem[306]) Chriſti apoſtolus, confirmat Chriſtum ex ſemine David ſecundum carnem, utique ipſius. Ergo ex ſemine David caro Chriſti. Sed ſecundum Mariae carnem ex ſemine David: ergo ex Mariae carne eſt, dum ex ſemine eſt David. Quocunque detorſeris dictum, aut ex carne eſt Mariae, quod ex ſemine eſt David; aut ex David ſemine eſt, quod ex carne eſt Mariae. Totam hanc controverſiam dirimit idem apoſtolus, ipſum definiens eſſe Abrahae ſemen. Cum Abraham, utique multo magis David, quaſi recentioris. Retexens enim promiſſionem benedictionis nationum in nomine Abraham, et *in ſemine tuo benedicentur omnes nationes* *): non, inquit, dixit *ſeminibus* tanquam de pluribus, ſed *ſemine*[307]): tanquam de uno, quod eſt Chriſtus. P. 393. Qui haec legimus et credimus, quam debemus et poſſumus agnoſcere in Chriſto carnis qualitatem? utique non aliam, quam Abraham. Siquidem ſemen Abraham Chriſtus. Nec aliam quam Ieſſe, ſiquidem ex radice Ieſſe flos Chriſtus. Nec aliam quam David, ſiquidem fructus ex lumbis David Chriſtus. Nec aliam quam ex Maria, ſiquidem ex Mariae utero Chriſtus. Et adhuc ſuperius: nec aliam quam Adam, ſiquidem ſecundus Adam Chriſtus. Conſequens ergo eſt, ut aut illos ſpiritalem carnem habuiſſe contendant, quo eadem conditio ſubſtantiae deducatur in Chriſto, aut concedant carnem Chriſti ſpiritalem non fuiſſe, qua non de ſpiritali ſtirpe cenſetur.

Cap. XXIII. Sed agnoſcimus adimpleri prophe-

*) Gen. 22.

304) producitur *Franeq. Pariſin.* 305) quia *alii.* 306) ipſius *add. Fran. Pariſ. Rig.* 307) ſemini *Fran.*

phetica vocem Simeonis, super adhuc recentem infantem dominum pronuntiatam *): *Ecce hic positus est in ruinam et suscitationem multorum in Israël, et in signum quod contradicetur* [308])? Signum enim nativitatis Christi, secundum Esaiam **), *propterea dabit vobis dominus ipse signum, Ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium.* Agnoscimus ergo signum contradicibile, conceptum et partum virginis Mariae: de quo Academici isti: peperit, et non peperit: virgo et non virgo: quasi non, et si ita dicendum esset, a nobis magis dici conveniret. Peperit enim, quae ex sua carne: et non peperit, quae non ex virili [309]) semi-
P. 394. ne. Et virgo quantum a viro, non virgo quantum a partu. Non tamen ut ideo peperit et non peperit: [309 a]) et ideo virgo, quae non virgo: quia non de visceribus suis mater. Sed apud nos nihil dubium, nec retortum in ancipitem defensionem. Lux, lux: et tenebrae, tenebrae: et *est, est: et non, non. Quod amplius, hoc* [309 b]) *, a malo.****) Peperit, quae peperit. Etsi virgo concepit, in partu suo nupsit. Ipsa [309 c]) patefacti corporis lege, in quo nihil interfuit, de vi masculi admissi, an emissi, idem [310]) illud sexus resignavit [311]). Haec denique vulva est, propter quam et de aliis scriptum est †): *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum vocabitur domino.* Quis vere sanctus, quam dei [312]) filius? Quis proprie vulvam adaperuit, quam qui clausam patefecit? Ceterum omnibus nuptiae patefaciunt. Itaque magis patefacta est, quia magis erat clausa. Utique magis non virgo dicenda est quam

*) Luc. 2. **) Es. 7. ***) Matth. 5. †) Exod. 13.

308) cui contradicetur *Fran.* 309) viri *Franeq. Par.* 309 a) ideo non peperit *Par. Rhen.* 309 b) hoc, hoc a. m. est *Rhen. Par.* 309 c) nupsit, non nupsit, ipsa *Par.* 310) id est *Rhen. Fran.* 311) resignaverit *Rig.* 312) sancti *alii.*

quam virgo, saltu quodam mater antequam nupta. Et quid ultra de hoc retractandum est? cum hac ratione Apostolus non ex virgine, sed ex muliere editum filium dei pronuntiavit, agnovit adapertae vulvae nuptialem passionem. Legimus quidem apud Ezechielem de vacca illa quae peperit, et non peperit. Sed videte ne nos[313]) iam nunc providens spiritus sanctus notarit hac voce, disceptaturos super uterum Mariae. Ceterum non contra illam suam simplicitatem pronunciasset dubitative, Esaia dicente, *concipiet et pariet* *).

Cap. XXIV. Quod enim Esaias iaculatur in suggillatione haereticorum ipsorum: et in primis **), *Vae qui faciunt dulce amarum, et tenebras lucem:* istos scilicet notat, qui nec vocabula ista in luce proprietatum suarum conservant: ut anima non alia sit, quam quae vocatur: et caro non alia, quam quae videtur[314]): et deus non alius, quam qui praedicatur. Ideo etiam Marcionem prospiciens, *Ego sum*, inquit ***), *deus: et alius absque me non est.* Et cum alio[315]) id ipsum eodem modo dicit: *Ante me deus non fuit*, nescio quas illas Valentinianorum aeonum genealogias pulsat. Et *non ex sanguine, neque ex carnis et viri voluntate, sed et ex deo natus est* †). Hebioni respondit aeque ††): *Etiam si angelus de coelis*[316]) *aliter evangelizaverit vobis quam nos, anathema sit*, ad Energema Apelliacae virginis Philumenes filium dirigit. Certe *qui negat Christum in carne venisse, hic antichristus est* †††): Nudam et absolutam et simplici nomine naturae suae pronuntians carnem, omnes disceptatores eius ferit: Sicut et definiens ipsum quoque Christum P. 395.

*) Es. 7. **) Es. 5. ***) Es. 45. †) Ioh. 1. ††) Gal. 1. †††) 1 Ioh. 4.

313) vos — tunc *Fran. Rig.* 314) it — quam videtur *Franeq.* 315) alias *Fran.* in alio *Rigalt. Cod. Wouw.* 316) coelo *Fran. Rigalt.*

ſtum unum, multiformis [317]) Chriſti argumentatores quatit, qui alium faciunt Chriſtum, alium Ieſum: alium elapſum de mediis turbis, alium detentum: alium in receſſu montis, in ambitu nubis ſub tribus arbitris clarum, alium ceteris paſſivum, ignobilem; alium magnanimum, alium vero trepidantem: noviſſime alium paſſum, alium reſuscitatum: per quod ſuam quoque in alia carne reſurrectionem adſeverant. Sed bene quod idem veniet de coelis, qui eſt paſſus: *idem omnibus apparebit, qui eſt reſuſcitatus* *). Et *videbunt et agnoſcent, qui eum confixerunt* **): utique ipſam carnem in quam ſaevierunt: ſine qua, nec ipſe eſſe poterit, nec agnoſci. Ut et illi erubeſcant, qui adfirmant carnem in coelis vacuam ſenſu, ut vaginam exempto Chriſto ſedere: aut qui carnem et animam tantundem, aut tantummodo animam, carnem vero non iam.

P. 396.

CAP. XXV. Sed hactenus de materia praeſenti ſatis. Iam enim arbitror inſtructam eſſe carnis in Chriſto, et ex virgine natae et humanae probationem; quod et ſolum diſcuſſum ſufficere potuiſſet, ſed citra [318]) ſingularum ex diverſo opinionum congreſſionem, quam et argumentationibus earum, et ſcripturis quibus utuntur provocavimus ex abundanti. Uti eo quod probavimus quid, et unde fuerit Chriſti caro, quid non fuerit, adverſus omnes praeiudicaverimus [319]). Ut autem clauſula [320]) de praefatione communi faciat, reſurrectio noſtrae carnis [321]) alio libello defendenda, hic habebit praeſtructionem, manifeſto iam quale fuerit quod in Chriſto reſurrexerit [322]).

*) Act. I. **) Ioh. II.

317) multiformes *Fran.* 318) potuiſſet citra *Fran. Rigalt.* 319) praecaverimus *Rig.* praedicaverimus *Pariſ.* 320) clauſulam *Fran. Rigalt.* 321) carnis noſtrae *Fran. Rigalt.* 322) reſurrexit *Fran. Rigalt.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI OPERA.

RECENSUIT

IOH. SALOMO SEMLER.

VOLUMEN QUARTUM.

HALAE MAGDEBURGICAE

APUD IOH. CHRISTIAN HENDEL

MDCCLXXI.

TYPIS RECUSUM

MDCCCXXIV.

PRAEFATIO.

Quarto volumine comprehenduntur Tertulliani libelli duodecim de *oratione*, de *teſtimonio animae*, de *poenitentia*, ad *martyres*, de *patientia*, de *ſpectaculis*, de *idololatria*, de *baptiſmo* adverſus Quintillam, de *anima*, de *corona militis*, de *pudicitia*. Priorum tantum recenſioni ipſe praefuit S. V. SEMLERUS, h. t. Magnificus Academiae Prorector, ceterorum vero curam, cum ei ab officio publico nullum fere tempus vacaret, nobis omnem reliquit. Itaque ſummo ſtudio iam operam dedi, ut eximiam Viri ſummi ἀκρίβειαν, ac diligentiam, quantum fieri poſſet, imitarer, caveremque, ne illum fiduciae in me poſitae, lectores autem adminiſtrationis meae poeniteret.

ret. In ſeligenda lectionum varietate hunc modum tenui, quem ipſa voluminis moles ſuadebat, ut potiores tantum eligerem, omiſſis plerumque iis, quas aut ad ſenſum inutiles eſſe, aut nimiae ſive librariorum oſcitationi, ſive editorum incuriae, ſive correctorum temeritati deberi exiſtimarem. Quamobrem Franciſci *Iunii* hariolationibus crebris illis quidem, maximam vero partem ineptis rarius locum indulſimus. Ubi *Rhenani* editio deficiebat, *Pamelianam* expreſſimus, ea quidem lege, ut antiquam lectionem niſi cum omnino ferri non poſſe videretur, non exterminaremus. Libellum de *Oratione*, antea mutilum, hic integrum repraeſentamus, *Muratorium* ſequuti, qui in *Anecdotis* e codice *Ambroſiano* ſupplementa ſatis multa ediderat. Temporum ordinem in collocandis libellis a nobis obſervatum non eſſe, nemo facile vitio vertet; nam praeterea quod illius culpae, ſi modo culpa ſit, ſocios habeamus omnes, qui nos anteceſſerunt editores, facile praevidebamus Tertulliani lectores alienos non fore a

le-

lectione ſcriptorum, qui in chronologicis horum librorum rationibus excutiendis elaborarunt; inter quos praecipue eminet S. V. *Noeſſelti* opera, tribus de vera aetate ſcriptorum Tertulliani libellis, explicata, quos perlegiſſe neminem harum rerum ſtudioſum poenituerit. Et ſuperſunt tamen e Tertulliani libris non pauci, in quibus viri docti temporis notam adhuc reperire non potuere. *Quinto* huius editionis volumini, inſerentur libri de Pallio, ad nationes, denique Apologeticus; cum appendice diſſertationum Tertullianearum, quarum ſpem lectoribus iam dudum fecit Magnificus SEMLERUS, quo eodem iudice et arbitro, mea opera tandem *ſextum*, hoc eſt, ultimum volumen conficietur, *triplici indice* abſolvendum, uno locorum ſcripturae ab auctore excitatorum, altero rerum, et opinionum Tertulliani, tertio autem verborum et Latinitatis, qui gloſſarii, perpetuique commentarii vicem ſuſtinebit. Faxit deus ut et his conatibus noſtris cognitionis theologicae veritas, pars certe veritatis, quae

ut

ut ipſis Tertulliani verbis utamur, nihil erubeſcit, niſi ſolummodo abscondi, quantum in nobis eſt, eniteat atque exſplendeſcat. Scrib. Halae in Regia Fridericiana die xxv. April. cIↄIↄccLxxI.

M. CHRISTIAN. GODOFRED. SCHÜTZ.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE

ORATIONE

LIBER.

Cap. I. Dei spiritus, et Dei sermo, et Dei ratio, sermo rationis, et ratio sermonis et spiritus *). Utrumque Jesus Christus Dominus noster [1]), novis discipulis novi Testamenti novam orationis formam determinavit. P. 2. Oportebat enim in hac quoque specie *novum vinum novis utribus* recondi, et *novam plagulam novo assui vestimento* **). Ceterum quicquid retro fuerat, aut demutatum est, ut circumcisio: aut suppletum, ut reliqua lex: aut impletum, ut prophetia: aut perfectum, ut fides ipsa. Omnia de carnalibus in spiritalia [2]) renovavit nova Dei gratia, superducto Evangelio, expunctore totius retro vetustatis. In quo et Dei spiritus et Dei sermo, et Dei ratio approbatus est Dominus noster Jesus Christus: Spi-

*) Matth. 6. et Luc. 11. **) Matth. 9, 16. 17.

1) nobis *Paris. Rig. Murat.* 2) spiritualia *Paris.*

Spiritus, quo valuit; ſermo, quo docuit; ratio [3]), qua venit. Sic [4]) oratio a Chriſto conſtituta, ex tribus conſtituta eſt. Ex ſermone, quo enunciatur: ex ſpiritu, quo tantum poteſt: ex ratione [5]), qua docetur. Docuerat et Ioannes diſcipulos ſuos adorare; ſed omnia Ioannis Chriſto praeſtruebantur, donec ipſo aucto (ſicut idem Ioannes praenuntiabat *), illum *augeri* oportere, ſe vero *deminui*) totum praeminiſtri opus cum ipſo ſpiritu tranſiret ad Dominum. Ideo nec exſtat, in quae verba docuerit Ioannes adorare, quod terrena coeleſtibus ceſſerint. *Qui de terra eſt*, inquit, *terrena fatur*, *et qui de coelis adeſt*, *quae vidit*, *ea loquitur*. Et quid non coeleſte, quod Domini Chriſti eſt? ut haec quoque orandi diſciplina. Conſideremus itaque, benedicti, coeleſtem eius ſophiam, in
P. 3. primis de praecepto ſecrete adorandi: quo et fidem hominis exigebat **), ut Dei omnipotentis et conſpectum et auditum ſub tectis et in abditis etiam adeſſe conſideret, et modeſtum [6]) fidei deſiderabat, ut, quem ubique audire et videre ſideret, ei ſoli religionem ſuam offerret; [7]) ſequente ſophia in ſequenti praecepto; [8]) proinde [9]) pertineat ad fidem et modeſtiam [10]) fidei, ſi non agmine verborum adeundum putemus ad Dominum, quem ultro ſuis proſpicere certi ſumus [11]): attamen [12]) brevitas iſta, quod ad tertium ſophiae gradum faciat, magnae ac beatae interpretationis

*) Ioan. 3. **) Matth. 6.

3) *Ita Murat. Iun. Rigalt. alii* quo venit. 4) *additur* igitur, *Murat. Rig.* 5) ex ratione qua docetur *abeſt Pariſ.* ex ratione qua ſuſcipitur *Rig. Murat.* 6) modeſtiam, *Murat.* 7) ſequens *etc. Iun.* 8) quod etſi proinde, *Murat.* 9) pertinet *Iun.* 10) modeſtum *Pariſ.* 11) ſimus *Rig.* 12) *ſic Rig. et Murat. alii:* et tamen.

tionis ſubſtantia fulta eſt; quantumque ſubſtringitur verbis, tantum diffunditur ſenſibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa eſt, venerationem Dei, aut hominis petitionem; ſed omnem paene ſermonem Domini, omnem commemorationem disciplinae, ut revera in oratione breviarium totius Evangelii comprehendatur.

CAP. II. Incipit a teſtimonio Dei et merito fidei, quum dicimus, *Pater, qui in coelis es* *). Nam et Deum oramus, et fidem commendamus, cuius meritum eſt haec appellatio. Scriptum eſt, *qui in eum crediderint, dedit eis poteſtatem, ut filii Dei vocentur* **). Quanquam frequentiſſime Dominus patrem nobis P. 4.
pronuntiavit Deum: immo et praecepit, ne quem *in terris patrem vocemus, niſi quem habemus in coelis* ***). Itaque ſic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices qui patrem agnoſcunt. Hoc eſt, quod Iſraëli exprobratur, quod coelum ac terram ſpiritus conteſtatur, *Filios*, dicens, *genui*, et *illi me non agnoverunt* †). Dicendo autem patrem, Deum quoque cognominamus. Apellatio iſta [13]) et pietatis et poteſtatis eſt. Item in patre filius invocatur. *Ego enim*, inquit, et *pater unum ſumus* ††). Ne mater quidem Eccleſia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater [14]) recognoſcitur, de qua conſtat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut vocabulo et Deum cum ſuis honoramus, et praecepti meminimus, et oblitos patris denotamus.

*) Ioan. 1. **) Matth. 6, 7. 10. 16. 21. ***) Matth. 23. †) Eſ. 1. ††) Ioan. 10.

13) deus *nomen σχετικόν. poſtea Latini dixerunt, eſſe* ſubſtantiae; *graeci illud tenent.* 14) *Hoc parum commode hic dicitur.*

CAP. III. Nomen Dei patris nemini proditum fuerat: etiam qui de ipso interrogaverat Moyses *), aliud [15] quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in filio**). Iam enim filius novum patris nomen est [16]). Et apertius *Nomen tuum manifestavi hominibus****), id ergo ut *sanctificetur* postulamus. Non quod deceat homines bene Deo optare, quasi sit et aliud [17]) de quo ei possit optari, aut laboret, nisi optemus.
P. 5. Plane benedici Deum omni loco ac tempore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum eius, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est per semetipsum nomen Dei, cum ceteros sanctificet ex semetipso? [18]) Cui illa angelorum circumstantia non [19]) cessat dicere, *Sanctus, Sanctus, Sanctus* †). Proinde igitur et nos angelorum si [20]) meruerimus candidati, iam hinc coelestem illam in deum vocem, et officium futurae claritatis, ediscimus. Hoc quantum ad gloriam Dei. Alioquin quantum ad nostram petitionem, cum dicimus, *Sanctificetur nomen tuum* ††); id petimus, ut sanctificetur in nobis, qui in illo sumus: simul et in ceteris, quos adhuc gratia dei exspectat, ut et huic [21]) praecepto pareamus, orando pro omnibus, etiam pro inimicis nostris. Ideoque, suspensa enunciatione non dicentes, Sanctificetur, in nobis: in omnibus dicimus.

CAP.

*) Gen. 32. Exod. 3. **) Matth. 11. ***) Ioh. 17. Ps. 34. †) Es. 6. et Ap. 4. ††) Matth. 5.

15) aliud quid, non nomen *Iun.* 16) *Hic Murat. inserit*, ego veni, inquit, in nomine patris; et rursus, pater, glorifica nomen tuum. 17) alius *Rig. editionis Venet.* 18) Cur, *Venet.* 19) cessant *Venet. Murat.* 20) meminerimus *Paris. Venet. Murat.* ediximus, *male*, *Murat.* 21) huius *Iun.*

CAP. IV. Secundum hanc formam subiungimus; *Fiat voluntas tua in coelis et in terra*, non quod aliquis obsistat, quo minus voluntas Dei fiat, et ei successum voluntatis suae oremus, sed in omnibus petimus fieri voluntatem eius. Ex interpretatione enim figurata, carnis et spiritus, nos [22]) sumus coelum et terra. P. 6.
Quanquam etsi simpliciter intelligendum est: idem tamen est sensus petitionis, ut in nobis fiat voluntas Dei in terris, ut possit scilicet fieri et in coelis. Quid autem Deus vult, quam incedere nos secundum suam disciplinam? Petimus ergo, substantiam et facultatem voluntatis suae subministret nobis, ut salvi simus et in coelis et in terris, quia summa est voluntatis eius, salus eorum quos adoptavit. Est et illa Dei voluntas, quam Dominus administravit praedicando, operando, sustinendo. Sic enim ipse pronunciavit, *non suam, sed patris facere se voluntatem* *): sine dubio, quae faciebat, ea erant voluntas patris, ad quae nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut et praedicemus, et operemur, et sustineamus ad mortem usque. Quae ut implere possimus, opus est Dei voluntate [23]). Item dicentes, *Fiat voluntas tua*; vel eo nobis bene optamus, quod nihil sit mali in Dei voluntate, etiam, si quid, pro meritis cuiusque, secus inrogatur. Iam hoc dicto ad sufferentiam nosmetipsos praemonemus. Dominus quoque [24]) cum substantia passionis infirmitatem carnis demonstrare iam in sua carne voluisset, *Pater* **), inquit, *transfer poculum istud*. Et recordatus, *nisi quod mea non, sed tua fiat voluntas* [25]). Ipse erat voluntas et potestas pa-

*) Ioh. 6. **) Luc. 22.

22) non *Venet. male. Sic ludit et Cyprianus.* 23) Ita, *Murat.* 24) sub instantiam *Venet. Murat. vix opus est.* 25) *Minus commode sic loquitur; sic Sabell. et Marcellus.*

P. 7. patris, et tamen ad demonstrationem sufferentiae debitae, voluntati se patris tradidit.

CAP. V. *Veniat* quoque *regnum tuum*, ad id pertinet [26]), quod et fiat voluntas tua, in nobis scilicet. Nam Deus quando non regnat? in cuius manu cor omnium regum est *)? Sed quicquid nobis optamus, in illum auguramur, et illi deputamus, quod ab illo exspectamus. Itaque si ad Dei voluntatem et ad nostram suspensionem pertinet regni dominici repraesentatio, quomodo quidam [27]) pertractum quendam in seculo, postulant? quum regnum Dei, quod, ut adveniat oramus, ad consummationem seculi tendat; optamus maturius regnare, et non diutius servire. Etiam si praefinitum in oratione non esset, de postulando regni adventu, ultro eam vocem [28]) postulassemus, festinantes ad spei nostrae complexum. Clamant ad Dominum [29]) in visu animae martyrum sub altari: *Quonam usque non ulcisceris, Domine, sanguinem nostrum de incolis terrae* **). Nam utique ultio illorum [30]) a seculi fine dirigitur. Immo quam celeriter veniat Domine regnum tuum! Votum Christianorum, confusio [31]) nationum, exsultatio

P. 8. angelorum, propter quod conflictamur, immo potius propter quod oramus.

CAP. VI. Sed quam eleganter divina sapientia ordinem orationis instruxit? ut post coelestia, id est, post Dei nomen, Dei voluntatem, et Dei regnum, terrenis quoque necessita-

*) Prov. 21, 1. **) Apoc. 6.

26) *forte*, quod est, fiat. 27) protractum *Rig. Murat. rectius*, *alibi*, mora *finis*, in *omitt. Murat.* 28) protulissemus *Rig. Murat.* 29) invidia *Venet.* 30) ad seculi finem *Pamelius male.* 31) *sed talis tam obscura descriptio, nationibus olim suspicionem novarum rerum fecit; hinc* persecutiones *plurimae.*

ceſſitatibus petitioni locum faceret: nam et edixerat Dominus, *Quaerite prius regnum, et tunc vobis etiam haec adiicientur* *). Quanquam *Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie*, ſpiritaliter potius intelligamus. Chriſtus enim panis noſter eſt, quia vita Chriſtus, et [32]) vita panis. *Ego ſum*, inquit **), *panis vitae.* Et paulo ſupra: *Panis eſt ſermo Dei vivi, qui deſcendit de coelis.* Tum quod et corpus eius in pane cenſetur: *Hoc eſt corpus meum.* Itaque petendo panem quotidianum, perpetuitatem poſtulamus in Chriſto et individuitatem a corpore eius: ſed et quia carnaliter admittitur iſta vox, non ſine religione poteſt fieri et ſpiritalis diſciplinae. Panem enim peti mandat, quod ſolum fidelibus neceſſarium eſt: *cetera enim nationes requirunt* ***). Ita et exemplis inculcat, et parabolis retractat, cum dicit †), *Numquid panem filiis pater aufert, et canibus tradit?* Item ††), *Numquid filio panem poſcenti lapidem tradit?* Oſtendit enim, quid a patre filii exſpectent. Sed et nocturnus ille pulſator, panem [33]) pulſabat. Merito autem adiecit; *Da nobis hodie*, ut qui praemiſerat †††), *Nolite de craſtino* P. 9. *cogitare quid edatis.* Cui rei parabolam quoque accomodavit ††††) illius hominis, [34]) qui provenientibus fructibus ampliationem horreorum et longae ſecuritatis ſpatia cogitavit, is ipſa nocte moritur.

Cap. VII. Conſequens erat, ut obſervata Dei liberalitate, etiam clementiam eius precaremur. Quid enim alimenta proderunt, ſi

*) Matth. 6. **) Ioh. 6. ***) Matth. 6. †) Matth. 15. ††) Matth. 7. Luc. 11. †††) Matth. 6. ††††) Luc. 12.

32) *forte* vitae panis. 33) *Murat.* poſcebat. 34) qui pro venientibus, *diſtincte legit Iun. parum bene.*

dei apta est? Ceterum si cupiditas abscedat, quae est causa adquirendi: cessante causa adquirendi, non erit necessitas negotiandi. Sit nunc aliqua iustitia quaestus, secura de cupiditatis et mendacii observatione, in crimen offendere idololatriae eam opinor, quae ad ipsam idolorum animam et spiritum pertinet, quae omne daemonium saginat. Sane an non illa principalis idololatria? viderint si eaedem merces, thura dico et cetera peregrinitatis ad sacrificium idolorum, etiam hominibus ad pigmenta medicinalia, nobis quoque insuper ad solatia sepulturae usui sunt. Certe cum pompae, cum sacerdotia, cum sacrificia idolorum de periculis, de damnis, de incommodis, de cogitationibus, de discursibus negotiationibusve instruantur, quid aliud quam procurator idolorum demonstraris? Nemo contendat posse hoc modo omnibus negotiationibus controversiam fieri. Graviora delicta quaeque pro magnitudine periculi diligentiam extendunt observationis, ut non ab his tantum abscedamus, sed et ab iis per quae fiunt. Licet enim ab aliis fiat, non interest, si 60) per me. In nullo necessarius esse debeo alii, cum facit quod mihi non licet. Ex hoc quod vetor facere, intelligere debeo curandum mihi esse, ne fiat per me. Denique in alia causa non levioris reatus praeiudicium istud observo. Nam quod mihi de stupro interdictum sit, aliis ad eam rem nihil P.162. aut operae aut conscientiae exhibeo. Nam quod ipsam carnem meam a lupanaribus segregavi, agnosco me, neque lenocinium, neque id genus lucrum alterius causa exercere posse. Sic et homicidii interdictio ostendit mihi lanistam quoque ab ecclesia arceri; nec per se non faciet quod faciendum aliis submini-

60) nisi *Iun*.

ministrat. Ecce magis proximum praeiudicium. Si publicarum victimarum redemptor ad fidem accedat, permittes ei in eo negotio permanere? Aut si iam fidelis id [61]) agere susceperit, retinendum in ecclesia putabis? Non opinor, nisi si quis et de thurario dissimulabit, scilicet ad alios pervenit procuratio sanguinis, ad alios odorum. Si antequam idola in seculo essent, his mercibus adhuc informis idololatria transigebatur, si et nunc fere sine idolo opus idololatriae incendiis odorum perpetratur, ecquid maioris operae et erga daemonia thurarius: nam facilius sine idolo idololatria, quam sine thurarii merce. Ipsius fidei conscientiam perrogemus. Quo ore Christianus thurarius, si [62]) per templa transibit, fumantes aras despuet, et exsufflabit, quibus ipse prospexit? Qua constantia exorcizabit alumnos suos; quibus domum suam cellariam praestat? Ille quidem si excluserit daemonium, non sibi placeat de fide. Neque enim inimicum exclusit. Facile debuit de eo impetrare, quem quotidie pascit. Nulla igitur ars, nulla professio, nulla negotiatio, quae quid aut instruendis aut formandis idolis administrat, carere poterit titulo idololatriae: nisi si aliud omnino interpretemur, idololatriam, quam famulatum idolorum colendorum.

P. 163. Cap. XII. Male nobis de necessitatibus humanae exhibitionis supplaudimus, si post fidem obsignatam dicimus: non habeo quo vivam. Iam hic enim plenius illi abruptae propositioni respondebo. Sero dicitur. Ante enim fuit delibarandum, ex similitudine providentissimi aedificis illius, qui prius sumptus operis cum viribus suis supputat, ne, ubi cepe-

61) id *abest Rig.* 62) si *abest Latin.*

tantur pro circumstantia cuiusque, praemissa legitima et ordinaria oratione quasi fundamento, [41]) accidentium ius est desideriorum, ius est [42]) superstruendi extrinsecus petitiones. Cum memoria tamen praeceptorum, ne quantum a praeceptis, tantum ab auribus Dei longo simus.

Cap. X. Memoria [43]) praeceptorum, viam orationibus sternit ad coelum, quorum praecipuum est: ne prius ascendamus ad Dei altare, quam, si quid discordiae vel offensae cum fratribus contraxerimus, resolvamus.
P. 12. Quid est enim ad pacem Dei [44]) accedere sine pace? ad remissionem debitorum, cum retentione? Quomodo placabit patrem, iratus in fratrem? cum omnis ira ab initio interdicta sit nobis*)? Nam et Ioseph dimittens fratres suos ad perducendum patrem, Et [45]) *ne*, inquit, *irascamini in via;* nos scilicet monuit**). Alias enim via cognominatur disciplina nostra, Tum ne in via orationis constituti, ad patrem cum ira incedamus. Exinde aperte Dominus amplians legem, iram in fratrem homicidio superponit, ne verbo quidem malo permittit expungi; etiam si irascendum est, *non ultra solis receptum*, ut Apostolus admonet †). Quam autem temerarium est, aut diem sine oratione transigere, dum cessas fra-

*) Gen. 4. **) Gen. 45. Ps. 118. Matth. 5.
†) Eph. 4.

41) accedentium iuxta *Latin.* 42) superfluendi, *Murat.* 43) *sic melius dividitur. Alii:* C. X. Cum memoria etc. 44) *sic et Veneta 1701. et sic volebat et Pancirollus; in aliis*, recedere; *nempe iungitur:* ad pacem d. accedere? recedere sine pace? 45) *Latin. distinguit*, ne, inquit, irascamini in via, nos scilicet monuit, (alias enim via cognominatur disciplina nostra). tum, ne in via etc. *parum bene.*

fratri satisfacere; aut orationem, perseverante iracundia, perdere? 46) Nec ab ira solummodo, sed omni omnino confusione animi, libera debet esse orationis intentio; de tali spiritu emissa, qualis est spiritus ad quem mittitur. *) Neque enim agnosci poterit a spiritu sancto spiritus inquinatus; aut tristis, a laeto, aut impeditus a libero. Nemo adversarium recipit, nemo nisi comparem suum admittit.

CAP. XI. Ceterum 47) quae ratio est, manibus quidem ablutis, spiritu vero sordente orationem obire? quando et ipsis manibus spiritales munditiae sint necessariae, ut a falso, a caede, a saevitia, a veneficiis, ab idololatria, ceterisque maculis, quae spiritu conceptae manuum opera transiguntur, purae alleventur. Hae sunt verae munditiae, non quas plerique superstitiose curant, ad omnem orationem etiam cum lavacro totius corporis aquam sumentes. Id cum scrupulose percontarer et rationem requirerem, comperi commemorationem esse in Domini deditionem. Nos Dominum adoramus, non dedimus; imo et adversari debemus deditoris exemplo, nec propterea manus abluere, nisi quod conversationis humanae inquinamentum conscientiae causa lavemus. 48) Ceterum satis mundae sunt manus, quas cum toto corpore in Christo semel lavimus. **) Omnibus licet membris lavet quotidie Israël, nunquam tamen mundus est. Certe manus eius semper immundae, sanguine Prophetarum et ipsius domini cruentatae in aeternum. Et ideo conscientia patrum P. 13

*) Sap. 1. **) Es. 1.

46) *Cap. 12; hic Muratorius.* 47) *hic Muratorius C. 13. signat.* 48) *hic C. 14. Murat.*

trum haereditarii rei nec attollere eas ad dominum audent, ne exclamet aliquis Elaias, ne exhorreat Christus. Nos vero non attollimus tantum, sed etiam expandimus [49]), et dominica passione [50]) modulantes, et orantes confitemur Christo.

P. 14. Cap. XII. [51]) Sed quoniam unum aliquod attigimus vacuae observationis, non pigebit cetera quoque denotare, quibus merito vanitas exprobranda est; si quidem sine ullius aut Dominici aut Apostolici praecepti auctoritate fiunt. huiusmodi enim non religioni, sed superstitioni deputantur, affectata et coacta, et curiosi potius quam rationalis officii, certe vel eo coërcenda, quod gentilibus adaequent. Ut est quorundam, positis [52]) penulis orationem facere: sic enim adeunt ad idola nationes. Quod utique si fieri oporteret, Apostoli, qui de habitu orandi docent*), comprehendissent; nisi, si qui putant Paulum penulam suam in oratione penes Carpum reliquisse **). Deus scilicet non audiat penulatos; qui tres sanctos in fornace Babylonii regis orantes cum sarabaris et tiaris suis exaudivit ***). [53]) Item quod adsignata oratione assidendi mos est quibusdam, non perspicio rationem; nisi si Hermas ille, cuius scriptura fere Pastor inscribitur, transacta oratione non super lectum assedisset, verum aliud quid fecisset, id quoque ad observationem vindicaremus. Utique non; simpliciter enim et nunc positum est: cum adorassem et assedissem super lectum; ad ordinem

*) 1 Cor. 11. **) 2 Tim. 4, 13. ***) Dan. 3.

49) e dom. p. *Murat.* 50) modulatum *legit Mur. et supplet*, capimus. 51) *Cap. 15. Murator.* 52) paenulis *Iun.* 53) *Cap. 16. Murat.*

nem narrationis, non ad instar disciplinae. Alioquin nusquam] erit adorandum, nisi ubi fuerit lectus. Imo contra scripturam fecerit, si quis in cathedra, aut subsellio sederit. Porro cum perinde faciant nationes, adoratis P. 15. sigillaribus suis residendo, vel propterea in nobis reprehendi meretur, quod apud idola celebratur. Eo apponitur et irreverentiae crimen, etiam ipsis nationibus, si quid saperent, intelligendum. Siquidem irreverens est assidere sub conspectu contraque conspectum eius, quem cum maxime reverearis ac venereris: quanto magis sub conspectu Dei vivi, angelo adhuc orationis astante*), factum istud irreligiosissimum est, nisi exprobramus Deo, quod nos oratio fatigaverit.

CAP. XIII [54]) Atqui cum modestia et humilitate adorantes magis commendamus deo preces nostras, ne ipsis quidem manibus sublimius elatis[55]), sed temperate ac probe elatis. Ne vultu quidem in audaciam erecto. Nam ille publicanus, qui non tantum prece, sed et vultu humiliatus atque deiectus orabat, *iustificatior pharisaeo* procacissimo *discessit* **). Sonos etiam vocis subiectos esse oportet; aut quantis arteriis opus est, si pro sono audiamur? Deus autem non vocis, sed cordis auditor est, sicut conspector. Daemonium oraculi Pythii: *Et mutum*, inquit, *intelligo*, *et non loquentem exaudio.* Dei aures sonum exspectant? Quomodo ergo oratio Ionae***) de ventre ceti per tantae bestiae viscera ab ipsis abyssis per tantam aequoris molem ad coelum potuit evadere? Quid amplius referent isti, qui clarius adorant, nisi quod proximis obstre-

*) Luc. 1. **) Luc. 18. ***) Ion. 2.

54) *Cap.* 17. *Murat.* 55) elatis *delendum putat Iun.*

P. 16. ſtrepunt? Imo prodendo petiones ſuas, quid minus faciunt, quam ſi in publico orent?

Cap. XIV. [56]) Alia iam conſuetudo invaluit; ieiunantes habita oratione cum fratribus, ſubtrahunt oſculum pacis, quod eſt ſignaculum orationis. Quando autem magis conferenda cum fratribus pax eſt, niſi cum oratione commendabilior aſcendit, ut ipſi de noſtra operatione participent, quam iam audeant de ſua pace fratri tranſigere? Quae oratio cum divortio ſancti oſculi integra? quem domino officium facientem impedit pax? Quale ſacrificium eſt, a quo ſine pace receditur? Quaecunque [57]) ratio ſit, non erit potior praecepti obſervatione, quo iubemur ieiunia noſtra celare. Iam enim de abſtinentia oſculi agnoſcimur ieiunantes. Sed et ſi qua ratio eſt, ne tamen huic praeceptor tu [58]) ſis, potes domi [59]) forte inter quos latere ieiunium in totum non datur, differre pacem. Ubicunque autem alibi [60]) operationem tuam abſcondere potes, debes meminiſſe praecepti: ita et diſciplinae foris, et conſuetudini domi ſatisfacies. Sic et die Paſchae quo communis et quaſi publica ieiunii religio eſt, merito deponimus oſculum; nihil curantes de [61])
P. 17. occultando quod cum omnibus faciamus. Similiter de [62]) ſtationum diebus, non putant plerique ſacrificiorum orationibus interveniendum, quod ſtatio ſolvenda ſit, accepto corpore domini. Ergo devotum deo obſequium euchariſtia reſolvit, an magis deo obligat? Nonne ſolennior erit ſtatio tua, ſi et ad aram dei

56) *Cap. 18. idem.* 57) operatio, *Rig. Murat.* 58) praecepto reus *melius Rig. Murat.* 59) ſi forte *Rig. Murat.* 60) *in occulto orandum eſſe. Forte,* orationem. 61) *male,* oſculando, *legitur Fran. Pariſ.* 62) *hic Cap. 19. Murat.* Similiter et de, *Rigalt. Murat.*

dei ſteteris? Accepto corpore domini et reſervato, utrumque ſalvum eſt; et participatio ſacrificii, et executio officii. Si ſtatio de militari exemplo nomen accipit (nam et militia dei ſumus) utique nulla laetitia ſive triſtitia obveniens caſtris, ſtationes militum reſcindit. Nam laetitia libentius, triſtitia ſollicitius adminiſtrabit diſciplinam. [De habitu vero duntaxat feminarum varietas obſervationis [63]) efficit poſt ſanctiſſimum Apoſtolum nos vel maxime nullius loci homines impudenter retractare, niſi quod non impudenter, ſi ſecundum Apoſtolum retractemus. De modeſtia quidem cultus et ornatus aperta praeſcriptio eſt etiam Petri, cohibentis eodem ore, quia eodem et ſpiritu quo Paulus et veſtium gloriam et auri ſuperbiam et crinium lenonem [64]) operoſitatem. [65]) Sed quid promiſcue obſervetur per eccleſias [66]) quaſi incertum id retractandum eſt, velarine debeant P. 18. virgines, an non. Qui enim virginibus indulgent capitis immunitatem, hoc niti videntur, quod Apoſtolus non virgines nominatim, ſed mulieres deſignaverit velandas eſſe; nec ſexum, ut diceret feminas, ſed gradum ſexus, dicendo mulieres *). Nam ſi ſexum nominaſſet, feminas dicendo, abſolute definiſſet de omni muliere. Aut quum unum gradum ſexus nominat, alium tacendo ſecernit. Potuit enim, inquiunt, aut et virgines nominare ſpecialiter, aut compendio generaliter feminas.

Qui

*) 1 Cor. 11, 5.

63) effecit, *Murat.* 64) *an*, lenoninam? 65) *hic Muratorius Cap. 21. incipit, atque e codice Ambroſiano multa addit.* 66) *Iſta uncinis incluſa Rigaltius, adiecit e vetuſtiſſ. exemplari. Hic deſignat Cap. 20. qui praeterea usque ad Cap. 19. pergit.*

Cap. XXII. Qui ita concedunt, recogitare debent de ſtatu vocabuli ipſius, quid eſt mulier a primis quidem litteris ſanctorum commentariorum; nam inveniunt ſexus eſſe nomen, non gradum ſexus. Siquidem Evam nondum virum expertam Deus mulierem et feminam cognominavit*): feminam, qua ſexus generaliter, mulierem, qua gradus ſexus ſpecialiter. Itaque iam tunc innupta adhuc Eva mulieris vocabulo fuit, commune id vocabulum et virgini factum eſt. Nec mirum, ſi Apoſtolus eodem utique ſpiritu actus, quocum omnis ſcriptura divinitatum, et illa geneſis digeſta eſt, eadem voce uſus eſt, mulierem ponendo; quae exemplo Evae innuptae et virgini competat. Cetera denique non ſonant, nam et hoc ipſo, quod virgines non nominavit, ſicut alio in loco, ubi de nubendo docet, ſatis praedicat de omni muliere, et de toto ſexu dictum, nec diſtinctum eſſe inter virgi-
P. 19. nem, omnino non nominat. Qui enim alibi diſtinguere meminit, ubi ſcilicet differentia poſtulat (diſtinguit autem utramque ſpeciem ſuis vocabulis deſignans; ubi non diſtinguit, dum utramque non nominat, nullam vult differentiam intelligi. Quid? quod graeco ſermone, quo litteras Apoſtolus fecit, uſui eſt mulieres vocare tam feminas, id eſt *γυναῖκας*, quam *θηλείας*. Igitur ſi pro ſexus nomine vocabulum iſtud frequentatur. quod eſt interpretatione pro eo, quod eſt femina, ſexum nominavit, dicens *γυναῖκα*. In ſexu autem et virgo contingitur. Sed et manifeſta pronunciatio eſt: *Omnis*, inquit, *mulier adorans*, *prophetans intecto capite dedecorat caput ſuum***). Quid eſt omnis mulier, niſi omnis aetatis, omnis conditionis? Nihil mulieris excipit, dicendo om-

*) Geneſ. 2, 23. **) 1 Cor. 11, 5.

omnis; sicut nec vir nec velandi; proinde enim *omnis vir*, inquit *). Sicut ergo in masculino sexu sub viri nomine etiam investis velari vetatur, ita et in feminino sub nomine mulieris etiam virgo velari iubetur. Aequaliter in utroque sexu minor aetas maioris sequatur disciplinam: aut velentur et virgines masculi, si non velantur et virgines feminae, quia nec isti nominatim tenentur. Aliud sit vir, et investis, si aliud est mulier, et virgo. Nempe propter angelos ait **) velari oportere, quod angeli propter filias hominum descivetunt a deo. Quis ergo contendat, solas mulieres, id est nuptas iam, et virginitati defunctas concupiscentiae, nisi si non licet et virgines specie praestare, et amatores invenire? Imo videmus, quod non virgines solas concupierint, quum dicat scriptura filias hominum, quia potuit uxores hominum nominasse, vel feminas indifferenter. Etiam quod ait ***): *Et acceperunt sibi in uxores*, eo facit, quod accipiuntur in uxores, quae vacant scilicet. De non vacantibus autem aliter enunciasset. Itaque vacant tam viduitate, quam et virginitate: adeo sexum nominando, generaliter filias, et species in genere commiscuit. Item quum dicit †), naturam ipsam docere, feminas velandas esse, quae capillum pro tegumento et ornamento mulieribus assignarit: nonne idem tegumentum, et idem honor capitis virginibus quoque adscriptus est? Si mulieri turpe est radi, et virgini perinde. In quibus ergo una conditio capitis deputatur, una et disciplina capitis exigitur, etiam ad eas virgines, quas pueritia defendit; a primo enim femina nominata est. Sic denique et Israhel ob-

P. 20.

*) ibid. **) ibid. ***) Gen. 6, 2. †) 1 Cor. 11, 15.

observat. Sed si non observaret: nostra lex ampliata: atque suppleta defenderet sibi adiectionem. Virginibus quoque iniiciens velamentum, excusetur. Nunc aetas, quae sexum suum ignorat, simplicitatis privilegium teneat. Nam et Eva, et Adam, ubi eis contigit sapere, texuerunt a) statim, quod agnoverant. Certe in quibus pueritia mutavit, sicut naturae, ita et disciplinae debet aetas esse munifica. Nam et membris, et officiis mulieribus resignantur. Nulla virgo est, ex quo potest nubere, quoniam aetas iam in ea
P. 21. nupsit suo viro, id est tempori: sed aliqua se deo vovit. Iam et crinem exinde transfigurat, et omnem habitum ad mulieres convertit. Totum ergo asseveret, et totum virginis praestet: quod propter deum abscondit, plane obumbret. Interest nostra, quod dei gratia exerceat, solius dei conscientiae commendare, ne quod a deo speramus, ab homine compensemus. Quid denudas ante deum, quod ante homines tegis? Verecundior eris in publico, quam in ecclesia? *Si dei gratia est*, *et accepisti*, *quid gloriaris*, inquit*), *quasi non acceperis?* Quid alias ostentatione tui iudicas? an alias gloria tua ad bonum invitas? Atqui et ipsa periclitaris amittere, si gloriaris, et alias ad eadem pericula cogis. Facile eligitur quod affectione gloriae assumitur. Velare virgo, si virgo es; debes enim erubescere. Si virgo es, plures oculos pati noli. Nemo miretur in tuam faciem; nemo mendacium tuum sentiat. Bene mentiris nuptam, si caput veles. Imo mentiri non videris; nupsisti enim Christo, illi carnem tuam tradidisti. Age pro mariti tui disciplina. Si nuptas alienas velari iubet, suas utique multo magis.
Sed

*) 1 Cor. 4, 7.

a) texerunt *legit Muret.*

Sed non putet inſtitutione unusquisque anteceſſoris commovendam. Multi alienae conſuetudini prudentiam ſuam, et conſtantiam eius addicunt, ne compellantur velari. Certe voluntarias prohiberi non oportet, quae ſe etiam virgines negare non poſſunt, contentae abuti in fama ſuae conſcientiae apud deum ſecuritate. De illis tamen, quae ſponſis dicantur, conſtanter ſuper meum modulum P. 22.
pronuntiare, conteſtarique poſſum, velandas ex ea die eſſe, qua ad primum viri corpus oſculo et dextera expaverint. Omnia enim in his praenupſerunt, et aetas per maturitatem, et caro per aetatem, et ſpiritus per conſcientiam, et pudor per oſculi experimentum, et ſpes per exſpectationem, et mens per voluntatem. Satisque nobis exemplo Rebecca eſt, quae ſponſo demonſtrato, tantum notitia eius nubendo velata eſt *).

CAP. XXIII. De genu quoque ponendo varietatem obſervationis patitur oratio per pauculos quosdam, qui Sabbato abſtinent genibus. Quae diſſenſio quum maxime apud Eccleſias cauſam dicat, dominus dabit gratiam ſuam, ut aut cedant, aut ſine aliorum ſcandalo ſententia ſua utantur. Nos vero ſicut accepimus, ſolo die Dominico Reſurrectionis non ab iſto tantum, ſed omni anxietatis habitu, et officia cavere debemus, differentes etiam negotia, ne quem diabolo locum demus. Tantumdem et ſpatio Pentecoſtes, quae eadem exultationis ſolemnitatem diſpungimur b) Ieiuniis autem et ſtationibus nulla oratio ſine genu, et reliquo humilitatis more celebranda eſt. Non enim oramus tan-

*) Gen. 24, 65.

b) diſpungimus *conuicit Murat.*

tum, ſed et deprecamur, et ſatisfacimus deo domino noſtro. De temporibus orationis nihil omnino praeſcriptum eſt, niſi plane omni in tempore, et loco orare.

CAP. XXIV. Sed quomodo omni loco, quum prohibeamur in publico? *Omni* inquit*), P. 23. *loco*, quem opportunitas, aut etiam neceſſitas importaret. Non enim contra praeceptum reputatur ab Apoſtolis factum, qui in carcere audientibus cuſtodiis orabant et canebant deo, apud Paulum; qui in navi coram omnibus Euchariſtiam fecit.

CAP. XXV. De tempore vero non erit otioſa extrinſecus obſervatio etiam horarum quarumdam. Iſtarum dico communium, quae diei interſpatia ſignant, tertia, ſexta, nona, quas ſolemniores in ſcripturis invenire eſt. Primus Spiritus Sanctus congregatis discipulis hora tertia infuſus eſt**). Petrus, qua die viſionem communitatis omnis in illo vasculo expertus eſt, ſexta hora aſcenderat orandi gratia in ſuperiora***). Idem cum Iohanne ad nonam in templum adibat, ubi paralyticum ſanitati reformavit ſuae †). Etſi ſimpliciter ſe habeant ſine ullius obſervationis praecepto, bonum tamen ſit aliquam conſtituere praeſumtionem, qua et orandi admonitionem conſtringat, et quaſi lege ad tale munus extorqueat a negotiis interdum, ut quod Danieli quoque legimus ††) obſervatum utique ex Iſraëlis disciplina; ne minus ter die ſaltem adoremus, debitores Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Exceptis utique legitimis orationibus, quae ſine ulla admonitione debentur ingreſſu lucis et noctis. Sed et cibum non prius ſumere, et lavacrum non prius adire, quam interpoſita

*) 1 Tim. 1, 2. **) Act. Ap. 2, 15. ***) ib. 10, 9. †) ib. 3, 1. ††) Dan. 6, 10.

sita oratione, Fideles decet. Priora enim habenda sunt spiritus refrigeria et pabula, quam carnis, et priora coelestia, quam terrena.

CAP. XXVI. Fratrem domum tuam introgressum ne sine oratione dimiseris. Vidisti, inquit, fratrem, vidisti dominum tuum: maxime advenam, ne angelus forte sit. Sed nec ipse a fratribus exemtis priora fecerit refrigeria terrena coelestibus. Statim enim iudicabitur fides tua. Aut quomodo secundum praeceptum *) pax huic domui dices, nisi et eis, qui in domo sunt, pacem mutuam reddas? P. 24.

CAP. XXVII. Diligentiores in orando subiungere in orationibus Alleluia solent, et hoc genus Psalmos, quorum clausulis respondeant, qui simul sunt. Et est optimum utique institutum omne, quod proponendo et honorando deo competit, saturatam orationem velut optimam hostiam admovere.

CAP. XXVIII. Haec est enim hostia spiritalis, quae pristina sacrificia delevit. *Quo mihi*, inquit **), *multitudinem sacrificiorum vestrorum? Plenus sum holocaustomatum arietum; et adipem agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo. Quis enim requisivit ista de manibus vestris?* Quae ergo quaesierit Deus, Evangelium docet. *Veniet hora*, inquit***), *quum veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate. Deus enim spiritus est:* et adoratores itaque tales requirit. Nos sumus veri adoratores, et veri Sacerdotes, qui spiritu orantes spiritu sacrificamus orationem dei propriam, et acceptabilem, quam scilicet requisivit, quam sibi prospexit. Hanc de toto corde devotam, fide pastam, P. 25. veritate curatam, innocentia integram, casti-ta-

*) Luc. 10, 5. **) Es. 1, 11. ***) Ioh. 4, 23. 2 Cor. 3, 17.

tate mundam, Agape coronatam cum pompa operum bonorum inter Pſalmos, et Hymnos deducere ad dei altare debemus, omnia nobis a deo impetraturam.

Cap. XXIX. Quid enim orationi de ſpiritu et veritate venienti negavit deus, qui eam exigit? Legimus, et audimus, et credimus, quanta documenta efficaciae eius. Vetus quidem oratio et ab ignibus, et a beſtiis, et ab inedia liberabat, et tamen non a Chriſto acceperat formam. Ceterum quanto amplius oratur oratio Chriſtianorum, non roris Angelum in mediis ignibus ſiſtit, nec ora leonibus obſtruit, nec eſurientibus ruſticorum prandium transfert, nullum ſenſum paſſionis delegata gratia avertit; ſed patientes, et ſentientes, et dolentes ſufferentia inſtruit, virtute ampliat gratiam, ut ſciat fides quid a domino conſequatur, inteligens quid pro dei nomine patiatur. Sed et retro oratio plagas irrogabat, fundebat hoſtium exercitus, imbrium utilia prohibebat. Nunc vero oratio iuſtitiae omnem iram dei avertit, pro inimicis excubat, pro perſequentibus ſupplicat. Mirum ſi aquas coeleſtes extorquere novit, quae potuit et ignes impetrare? Sola eſt oratio, quae deum vincit. Sed Chriſtus eam nihil mali novit operari. Omnem illi virtutem de bono contulit. Itaque nihil novit, niſi perfunctorum animas de ipſo mortis itinere vocare, debiles reformare, aegros remediare, daemoniacos expiare, clauſtra carceris aperire, vincula inno-
P. 26. centium ſolvere. Eadem diluit delicta, tentationes repellit, perſequutiones extinguit, puſillanimos conſolatur, magnanimos oblectat, peregrinantes deducit, fluctus mitigat, latrones obſtupefacit, alit pauperes, regit divites, lapſos erigit, cadentes ſuſpendit, ſtantes conti-

ti-

tinet. Oratio murus est fidei, arma et tela nostra adversus hominem, qui nos undique observat. Itaque numquam inermes incedamus. Die Stationis, nocte Vigiliae meminerimus. Sub armis orationis signum nostri Imperatoris custodiamus, tubam Angeli exspectemus orantes. Orant etiam Angeli omnes. Orat omnis creatura. Orant pecudes, et ferae, et genua declinant, et egredientes de stabulis ac speluncis, ad coelum non otiosi c) ore suspiciunt, vibrantes spiritu suo movere. Sed et aves nunc exsurgentes eriguntur ad coelum, et alarum crucem pro manibus extendunt, et dicunt aliquid, quod oratio videatur. Quid ergo amplius de officio orationis? Etiam ipse dominus oravit, cui sit honor et virtus in secula seculorum.

c) non otioso *vel* non otiosae *Murat*.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE TESTIMOMIO ANIMAE LIBER.

ADVERSUS GENTES.

P. 27. CAP. I. Magna curiositate et maiore longe memoria opus est ad studendum [1]), si quis velit ex litteris receptissimis quibusque [2]) philosophorum vel poëtarum vel quorumlibet doctrina sapientiae [3]) secularis magistrorum testimonia excerpere Christianae veritatis; ut aemuli persecutoresque eius de suo proprio instrumento, et eroris in se, et iniquitatis in nos rei revincantur. Nonnulli quidem [4]), quibus de pristina litteratura et curiositatis labor et memoriae tenor perseveravit, ad eum modum [5]) opuscula penes nos condiderunt, commemorantes et contestificantes in suggillationem et originem et traditionem et sententiarum argumenta [6]), per quae recognosci possit,

1) adstudendum *Rigalt.* 2) ex litteris receptissimi cuiusque *Iun. et P. Ciacon.* 3) doctrinae ac sapientiae *Rigalt.* 4) rei evincantur: Ac nonnulli quidem *Iun.* 5) ad gentes *Rigalt.* 6) in sugillationem et originum et traditionum, et sententiarum, argumenta *Iun. et Latin.* in singula rationem et o. *Rigalt.*

possit 7), nihil nos aut novum aut portentosum suscepisse, de quo non etiam communes et publicae litterae ad suffragium nobis patrocinentur, si quid aut erroris eiecimus, aut aequitatis admisimus. Sed ne suis quidem magistris, alias probatissimis atque lectissimis, fidem inclinavit humana de incredulitate duritia, sicubi in argumenta Christianae defensionis impingunt: tunc vani poëtae, cum deos humanis passionibus et fabulis designant 8): tunc philosophi duri, cum veritatis fores pulsant. Hactenus sapiens et prudens habebitur, qui prope Christianum pronuntiarit, cum si quid prudentiae aut sapientiae affectaverit, seu ceremonias despuens, seu seculum revincens, pro Christiano denotetur. Iam igitur nihil nobis erit cum litteris et doctrina perversae felicitatis, cui in falso potius creditur 9), quam in vero. Viderint si qui de unico et solo deo pronuntiaverunt. Imo nihil omnino relatum sit, quod agnoscat Christianus, ne exprobrare possit. Nam et quod relatum est 10), neque omnes sciunt: neque qui sciunt, constare confidunt. Tanto 11) abest ut nostris litteris annuant homines, ad quas nemo venit nisi iam Christianus. Novum testimonium advoco, imo omni litteratura notius, omni doctrina agitatius, omni editione vulgatius, toto homine maius, id est totum quod est hominis. Consiste in medio anima, seu divina et aeterna res es secundum plures philosophos, eo magis non mentiens 12). Seu minime divina, quoniam quidem mortalis, ut Epicuro soli videtur, eo magis mentiri non debebis 13), seu de coelo exciperis, seu de terra

P. 28.

P. 29.

7) re cognosci *Le Prior.* 8) absignant *Iun.* 9) cum in falso eius creditur *Vet. Cod. Rigalt.* 10) relatum sit *Iun. Rigalt.* 11) Tantum *Iun.* 12) mentieris *Latin.* 13) debens *Wouw. Rigalt.*

1. terra conciperis, ſeu numeris, ſeu atomis concinnaris, ſeu cum corpore inceperis [14], ſeu poſt corpus induceris, unde unde [15] et quoquo modo hominem facis animal rationale, ſenſus et ſcientiae capaciſſimum. Sed non eam te advoco, quae ſcholis formata, bibliothecis exercitata, academiis [16] et porticibus Attici partam [17] ſapientiam ructas [18]. Te ſimplicem et rudem et impolitam et idioticam compello, qualem [19] habent qui te ſolum habent, illam ipſam de compito, de trivio, de textrino totam. Imperitia tua mihi opus eſt, quoniam aliquantulae peritiae tuae nemo credit. Ea expoſtulo, quae tecum in hominem [20] infers, quae aut ex temetipſa, aut ex quocunque auctore tuo ſentire didiciſti. Non es, quod ſciam, Chriſtiana, fieri enim,
P. 30. non naſci ſolet [21] Chriſtiana. Tamen nunc a te teſtimonium flagitant Chriſtiani, ab extranea adverſus tuos, ut vel tibi erubeſcant, quod nos ob ea oderint et irrideant, quae te nunc conſciam detineant.

Cap. II. Non placemus, dominum praedicantes hoc nomine unico unicum, a quo omnia, et ſub quo univerſa. Dic teſtimonium ſi ita ſcis. Nam te quoque palam et tota libertate, qua [22] non licet nobis, domi ac foris audimus ita pronuntiare, Quod deus dederit, et Si deus voluerit, ea voce et aliquem eſſe ſignificas, et omnem illi confiteris poteſtatem, ad cuius ſpectas voluntatem, ſimul et ceteros negas deos eſſe, dum ſuis vocabulis nuncupas, Saturnum, Iovem, Martem, Minervam. Nam [23] ſolum deum confir-

14) inciperis *Iun.* incipis *Rig.* 15) inde *Rig.* 16) academicis *Pariſ.* 17) paſta *Rig.* 18) eructas *Wonw.* 19) te *add. Rig.* 20) tecum homini *Rig.* 21) ſoles *Wouw. Rig.* 22) quia *Rig.* 23) Nam *abeſt Rig.*

firmas, quem tantum deum nominas, ut et cum illos interdum deos appellas, de alieno et quasi pro mutuo usa videaris. De natura quoque dei quem [24]) praedicamus, nec te latet: deus bonus est, [25]) deus benefacit, tua vox est. Plane ea dicis, sed homo malus scilicet, [26]) contraria propositione oblique et figuraliter exprobrans, ideo malum hominem, quia a deo bono abscesserit. Etiam quod penes deum bonitatis et benignitatis omnis benedictio inter nos summum sit disciplinae et conversationis sacramentum, Benedi- P. 31. cat te deus, tam facile pronuntias, quam[27]) Christiano necesse est. At cum [28]) id maledictum convertis in benedictionem dei, perinde dicto omnem super nos potestatem eius consistere secundum nos confiteris. Sunt, qui etsi deum non [29]) negent, dispectorem plane et arbitrum, et iudicem non putent: in quo utique nos maxime reiiciunt, qui ad istam disciplinam metu praedicati iudicii transvolamus: sic deum honorantes [30]), dum curis observationis, et molestiis animadversionis absolvunt, cui ne iram quidem adscribunt. Nam si deus (inquiunt) irascitur, corruptibilis et passionalis est. Porro quod patitur, quodque corrumpitur, etiam interitum potest capere, quem deus non capit. At iidem alibi animam divinam et a deo conlatam confitentes, cadunt in testimonium ipsius animae, retorquendum adversus opinionem superiorem. Si enim anima aut divina aut a deo data est, sine dubio datorem suum novit. Et si novit, utique et timet, ut tantum postremo

24) quam *Rig.* 25) bonus *Rig.* 26) plane adiicis: sed homo malus; scilicet *Rig.* 27) Christiane, *alii.* 28) quum in maledictum convertis benedictionem dei *Iun. Rig.* in *abest Latin. Veneta.* 29) negant *Rig.* 30) inhonorantes *Iun.*

mo auctorem. An non timet, quem magis propitium velit, quam iratum? Unde igitur naturalis timor animae in deum, ſi deus non[31] novit iraſci? Quomodo timetur, qui neſcit offendi? Quid timetur, niſi ira? unde ira,
P. 32. niſi ex animadverſione? Unde animadverſio, niſi de[32] dei iudicio? Unde iudicium, niſi de poteſtate? Cuius poteſtas ſumma, niſi dei ſolius? Hinc ergo tibi anima de conſcientia ſuppetit domi ac foris, nullo irridente vel prohibente praedicare, *deus videt omnia*, *et deo commendo*, et *deus reddet*, et *deus inter nos iudicabit*. Unde hoc tibi non Chriſtianae? Atque[33] id plerumque et vitta Cereris redimita, et pallio Saturni coccinata, [34] et deae Iſidis[35] linteata? In ipſis denique templis deum iudicem imploras, ſub Aeſculapio ſtans, Iunonem in aëre[36] exorans, [37] Minervae[38] calceans[39] furvis galeam formis[40], et neminem de praeſentibus deis conteſtaris; in tuo foro aliunde iudicem appellas, in tuis templis alium deum pateris. O teſtimonium veritatis, quae apud ipſa daemonia teſtem[41] efficit Chriſtianorum.

Cap. III. Enimvero cur[42] daemonia adfirmamus eſſe? ſane quaſi non et probemus, qui ea ſoli de corporibus exigimus. Aliqui
P. 33. Chryſippi adſentator inludit ea[43], et eſſe, et abominationem ſuſtinere, execrationes tuae reſpondent. Daemonium vocas, hominem aut immunditia, aut malitia, aut inſolentia, aut quacunque macula, quam nos daemo-

31) vult *Rigalt.* 32) dei *abest Rigalt.* 33) adeo *Iun. Rigalt.* 34) et deae *abest Rigalt.* 35) lino tecta *Iun.* 36) aëre exaurans *Rigalt.* 37) Minervam *Pariſ.* 38) calcias *Pariſ.* 39) furnis *Pariſ.* farris *Rigalt.* 40) Minervae furvis galeam formis calceans *Iun.* 41) te teſtem efficit *Iun.* 42) cum *Rigalt.* 43) ea *abeſt Rigalt.*

moniis deputamus, aut 44) ad necessitatem odii 45) opportunam. Satanam denique in omni 46) aversatione et aspernatione et detestatione pronuntias, quem nos dicimus malitiae angelum, totius erroris artificem, totius seculi interpolatorem, per quem homo a primordio circumventus, ut praeceptum dei excederet, et propterea in mortem datus, exinde totum genus de suo semine infectum, suae etiam damnationis traducem fecit. Sentis igitur perditorem tuum. Et licet soli illum noverint Christiani, vel quaecunque 47) apud dominum secta, et tu tamen eum nosti, dum odisti.

CAP. IV. Iam nunc quod ad necessariorem sententiam tuam spectet, 48) quantum et ad ipsum statum tuum tendit; affirmamus, te manere post vitae dispunctionem, et exspectare diem iudicii, proque meritis aut cruciatui destinari, aut refrigerio, utroque sempiterno. Quibus sustinendis necessario tibi substantiam pristinam, eiusdemque hominis materiam, et memoriam reversuram, quod et nihil mali ac boni sentire possis, sine carnis passionalis facultate, et nulla ratio sit iudicii sine ipsius exhibitione, qui meruit iudicii passionem. Ea opinio Christiana etsi honestior multo Pythagorica, quae te non in bestias transfert; etsi plenior Platonica, quae tibi etiam dotem corporis reddit; etsi Epicurea 49) gratior, quae te ab interitu defendit: tamen propter 50) suum nomen soli vanitati et stupori, et ut dicitur, praesumptioni deputatur. Sed non

P. 34.

44) et *Wouwer.* 45) importunum *Rigalt.* odiis opportunum *Iun.* 46) vexatione *Paris.* 47) vel quaecunque capit *Latin.* sapit. *Ciaconius.* 48) in quantum *Iun.* 49) gravior *Rig.* 50) suum *abest Latin. Rigalt.* solum *Latin. Rigalt.*

non erubescimus, si tecum erit nostra praesumptio. Primo enim cum alicuius defuncti recordaris, misellum vocas eum: [51]) non utique [52]) quod de bono vitae ereptum, sed ut poenae et iudicio iam adscriptum. Ceterum alias securos vocas defunctos. Profiteris et vitae incommodum, et mortis beneficium. Vocas porro securos, si quando extra portam cum obsoniis et [53]) mattaeis tibi potius parentans ad busta recedis, aut a bustis dilutior redis. At ego sobriam tuam sententiam exigo: misellos vocas mortuos, cum de tuo loqueris, cum ab eis longe es. Nam in convivio [54]) eorum quasi praesentibus et conrecumpentibus sortem suam exprobrare non possis,
P. 35. debes adulari propter quos [55]) laetius vivis. Misellum ergo vocas, qui nihil sentit? quid quod ut sentienti maledicis, [56]) cuius memoriam cum alicuius offensae morsu facis. Terram gravem imprecaris, et cineri penes inferos tormentum. Aeque ex bona parte, cui gratiam debes, ossibus et cineribus eius refrigerium comprecaris, et ut bene requiescat apud inferos cupis. Si nihil passionis est tibi post mortem, si nulla sensus perseverantia, si denique nihil es ipsa ubi corpus reliquisti: cur mentiris in te, quasi aliquid ultra pati possis? Imo cur in totum times mortem, si nihil est [57]) tibi timendum post mortem, qua nec experiundum post mortem? Nam etsi dicere [58]) potes, ideo mortem timeri, non ut [59]) aliquid minantem, sed ut commodum vitae amputantem: atquin cum et incommoda longe

51) non uti de bono vitae dereptum *Lat.* 52) quod *abest Iun.* uti de bono *Rig.* 53) et mattyis *Iun.* 54) eorum *abest Rig.* quum *addit Lat.* 55) lautius, *Ciacon.* 56) si *add. Iun.* 57) *malim*, si nihil es? tibi timendum p. mortem? 58) dici potest *Rig.* 59) ultra quid *Rig.*

longe plura vitae pariter [60]) excedas, [61]) et lucratione gravioris partis metum diluis, nec iam timenda est amissio bonorum, quae altero bono, id est incommodorum pace, pensatur. Non est timendum, quod nos liberat ab omni timendo. Si times vita decedere, quia optimam nosti: certe mortem timere non debes, quam malam nescis. At cum times, scis malam. Non scires autem malam P. 36. quia nec timeres, si non scires aliquid esse post mortem, quod eam malam faciat, ut timeas. Omittamus nunc naturalem formam timendi mortem. Nemo timeat, quod evadere non potest. Ex altera parte congredior, laetioris spei post mortem. Nam omnibus fere ingenita est famae post mortem cupido. Longum est retexere Curtios et Regulos, vel Graecos viros, quorum innumera [62]) elogia sunt contemptae mortis propter postumam famam. Quis non hodie memoriae post mortem frequentandae ita studet, ut vel litteraturae operibus, vel simplici laude morum, vel ipsorum sepulcrorum ambitione, nomen suum servet? Unde anima [63]) hodie affectare aliquid, quod velit post mortem, et tantopere praeparare, [64]) quo sit usura post obitum: si nihil de postero sciret? Sed forsitan de sensu post excessum tui certios es, quam de resurrectione quandoque, cuius nos praesumptores denotamur. Atquin hoc quoque ab anima praedicatur. Nam si de aliquo iam pridem defuncto tanquam [65]) vivo quis requirat, prae manu occurrit dicere, Abiit iam, et reverti debet.

CAP. V. Haec testimonia animae quanto vera, tanto simplicia; quanto simplicia, tanto vulgaria; quan-

60) excedant, *Veneta*. 61) ea lucratione *Iun.* 62) elogia *Iun.* 63) animae *Rig.* 64) quae *al.* 65) de *add. Rig.*

quanto vulgaria, tanto communia: quanto
P. 37. communia, tanto naturalia: quanto naturalia, tanto divina. Non [66]) putem cuiquam frivolum et frigidum videri posse, si recogitet naturae maiestatem, ex qua censetur auctoritas animae. Quantum dederis magistrae, tantum adiudicabis discipulae. Magistra natura, anima discipula. Quicquid aut illa edocuit, aut ista perdidicit: a deo traditum est, magistro scilicet ipsius magistrae. Quid anima possit de principali institutore praesumere, in te est aestimare de ea quae [67]) in te est. Senti illam, quae ut sentias efficit! recogita in praesagiis vatem, in ominibus augurem, in eventibus prospicem. Mirum si a deo data homini, novit divinare. Tam mirum, si eum a quo data est, novit. Etiam circumventa ab adversario, meminit sui auctoris, et bonitatis, et decreti eius, et exitus sui et [68]) adversarii ipsius. Sic mirum, si a deo data, eadem canit, quae deus suis dedit nosse. Sed qui eiusmodi [69]) eruptiones animae non putavit doctrinam esse naturae et [70]) congenitae et ingenitae conscientiae [71]) tacita commissa, dicet potius diventilatis in vulgus opinionibus, [72])publicatarum litterarum usum, iam et quasi vitium corrobaratum taliter sermocinandi. Certe prior anima, quam littera; et prior sermo, quam liber, et prior sensus, quam stylus;
P. 38. et prior homo ipse, quam philosophus et poëta. Numquid ergo credendum est, ante litteraturam et divulgationem eius mutos absque huiusmodi pronuntiationibus homines vixisse? Nemo deum et bonitatem eius, nemo mortem, nemo inferos loquebatur: mendicabat ser-

66) puto *Rig.* 67) est in te *Rig.* 68) et *abest Paris.* 69) eruptionis *Wouwer.* 70) et *abest Rig.* 71) tacite commissam *Wouwer.* 72) publicatum *Iun.*

ſermo, opinor, imo nec ullus eſſe poterat, ceſſantibus etiam tunc, ſine quibus hodie iam beatior, et locupletior, et prudentior eſſe non poteſt, ſi ea quae tam facilia, tam aſſidua, tam proxima hodie ſunt, in ipſis quodammodo labiis parta, retro non fuerunt, antequam litterae in ſeculo germinaſſent, antequam Mercurius (opinor) natus fuiſſet. Et unde ordo ipſis litteris contigit, [73]) noſſe, et in uſum loquelae diſſeminare, quae nulla unquam mens conceperat, aut lingua protulerat, aut auris exceperat? At enim eum divinae ſcripturae, quae penes nos vel Iudaeos ſunt, in quorum [74])oleaſtro inſiti ſumus, multo ſecularibus litteris non modica tantum aetate aliqua antecedant, ut loco ſuo edocuimus, ad fidem earum demonſtrandam: et ſi haec eloquia de litteris uſurpavit anima, utique de noſtris credendum erit non de veſtris: quia potiora ſunt ad inſtruendam animam priora, quam poſtera, quae et ipſa a prioribus inſtrui ſuſtinebant; cum etſi de veſtris inſtructam concedamus, ad originem tamen principalem traditio pertineat, noſtrumque omnino ſit, quodcunque P. 39. de noſtris ſumpſiſſe et tradidiſſe contigit vobis. Quod cum ita ſit; non multum refert, an a deo formata ſit animae conſcientia, an litteris dei. Quid igitur vis homo, de humanis ſententiis litterarum tuarum exiſſe haec in uſus communis calloſitatem?

CAP. VI. Crede itaque tuis, et de commentariis noſtris tanto magis crede divinis, ſed de animae ipſius arbitrio perinde crede naturae. Elige quam ex his fidelius [75]) ſororem obſerves veritatis. Si de tuis litteris dubitas; neque deus, neque natura mentitur: ut

73) contigit? Unde noſſe *Iun.* 74) in quorum olea ex oleaſtro inſiti ſumus, *Lat. Rigalt.* 75) fidelibus *Rig.*

ut et naturae et deo credas; crede animae; ita fiet, ut et tibi credas. Illa certe est, quam tanti facis, quantum [76]) illa te facit: cuius es totus; quae tibi omnia est; sine qua nec vivere potes nec mori; propter quam deum negligis, cum enim times fieri Christianus; eam conveni: cur alium colens, deum nominat? cur, cum maledicendos spiritus denotat daemonia pronuntiat? cur ad coelum contestatur, et ad terram detestatur? cur alibi servit, alibi vindicem convenit? cur de mortuis iudicat? cur verba habet Christianorum, quos ne [77]) auditos visosque vult? cur aut nobis dedit ea verba, aut accepit a nobis? cur aut docuit, aut didicit? Suspectam habe [78]) convenientiam praedicationis in tanta disconvenientia conversationis. Vanus es, si huic linguae soli
P. 40. aut Graecae, quae propinquae inter se habentur, reputabis eiusmodi, ut neges naturae universitatem. Non Latinis nec Argivis solis anima de coelo cadit. [79]) Omnium gentium unus homo nomen est, una anima, varia vox; unus spiritus, varius sonus; propria cuique genti loquela, sed loquelae materia communis. Deus ubique, et bonitas dei ubique; daemonium ubique, et maledictio daemonii ubique, iudicii divini invocatio ubique, mors ubique, et conscientia mortis ubique, et testimonium ubique. Omnis anima suo iure proclamat, quae nobis ne [80]) mutire conceditur. Merito igitur omnis anima rea et testis est, intantum et rea erroris, inquantum [81]) testis veritatis; et stabit ante aulas dei die iu-

76) quanti *Iun.* 77) nec *Rig.* 78) habes *Iun. Rig.* 79) unus homo, varium nomen est *Iun. Rigalt.* Omnium gentium varium nomen est *Wouw.* 80) nec *Wouwer. Rig.* 81) et add. *Rig.*

iudicii, [82]) nihil habens dicere. Deum praedicabas, et non requirebas; daemonia abominabaris, et illa adorabas, iudicium dei appellabas, nec esse credebas; inferna supplicia praesumebas, et non praecavebas; Christianum nomen sapiebas et Christianum persequebaris.

82) nihil habens dicere, sed audiens dicere, deum praedicabas. *Iun.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE

POENITENTIA,

LIBER.

P. 41. Cap. I. Poenitentiam, hoc genus hominum, quod et ipsi retro fuimus, caeci, sine domini lumine, naturatenus norunt, passionem animi quandam esse, quae veniat de offensa sententiae [1]) peioris. Caeterum a ratione eius tantum absunt, quantum ab ipso rationis auctore: quippe res dei ratio. Quia deus omnium conditor, nihil non ratione providit, disposuit, ordinavit: nihil non ratione tractari intelligique voluit. Igitur ignorantes quique deum, rem quoque eius ignorent, necesse est: quia nullus omnino thesaurus extraneis patet. Itaque universam vitae conversationem sine gubernaculo rationis transfretantes, imminentem seculo procellam vitare non norunt. Quam autem in poenitentiae actu irrationabiliter [2]) diversentur, vel uno isto satis erit expedire, cum illam etiam in bonis factis suis adhibent. Poenitet fidei, amoris, simplicitatis, patientiae, misericordiae, prout quid
P. 42. in [3]) gratiam cecidit. Semetipsos execrantur, quia

1) prioris *Fran. Paris. ut coniecerat Rhen. sed vix opus est.* 2) irrationaliter *Rig.* 3) in ingratiam *Fran. Rigalt. videtur unum vocabulum.*

quia benefecerint, eamque maxime [4]) patientiae speciem, quae optimis operibus irrogatur, in corde [5]) figunt, meminisse curantes, ne quid boni rursus praestent. Contra [6]) patientiae malum levius incubant. Denique facilius per eandem delinquunt, quam per [7]) eandem recte faciunt.

Cap. II. Quod si dei ac per hoc rationis quoque compotes agerent, merita primo poenitentiae expenderent, nec unquam eam ad [8]) augmentum perversae emendationis adhiberent; modum denique poenitendi temperarent, quia et delinquendi tenerent; timentes dominum scilicet. Sed ubi metus nullus, emendatio proinde nulla. Ubi emendatio nulla, poenitentia necessario vana; quia caret fructu suo, cui eam deus sevit, id est, hominis saluti. Nam deus post tot ac tanta delicta humanae temeritatis, a principe generis Adam auspicata *), post condemnatum hominem cum seculi dote, post eiectum paradiso, mortique subiectum, cum rursus ad suam misericordiam maturavisset, iam inde in semetipso poenitentiam [9]) dedicavit, rescissa sententia irarum pristinarum, ignoscere pa- P. 43.
ctus operi et imagini suae **). Itaque et populum sibi congregavit, et multis bonitatis suae largitionibus fovit, et ingratissimum totiens expertus, ad poenitentiam semper hortatus est: ***) et prophetando universorum prophetarum emisit ora, mox gratiam pollicitus, quam in extremitatibus temporum per spiritum

*) Genes. 3. **) Genes. 8. et 9. ***) Gen. 12.

4) poenitentiae *Fran. Rigalt. et Paris.* 5) fingunt *Rigalt.* 6) poenitentiam malorum *Fran. Paris.* poenitentiae *Pet. Ciacon. Rigalt.* 7) eam *Wouwer.* 8) ad argumentum *Wouwer. Rig.* 9) *parum sobrie hic ludit.*

tum suum universo orbi illuminaturus esset, praeire [10]) intinctionem poenitentiae iussit, si [11]) quos per gratiam vocaret ad promissionem semini Abraham destinatam, per poenitentiae subsignationem [12]) anteponeret. Non tacet Iohannes, poenitentiam initote, dicens *): iam enim salus nationibus appropinquabit, dominus scilicet, afferens secundum dei promissum, cui praeministrans, poenitentiam destinabat purgandis mentibus [13]) praepositam, uti quicquid error vetus inquinasset, quicquid in corde hominis ignorantia contaminasset, id poenitentia verrens et radens, et foras abiiciens mundam pectoris domum superventuro spiritui sancto paret, quo se ille cum coelestibus bonis libens inferat. Horum bonorum unus est titulus, salus hominis, criminum pristinorum abolitione praemissa. Haec poenitentiae causa: haec opera negotium divinae misericordiae curans: quod homini [14]) proficit, deo servit.
P. 44. Caeterum ratio eius, quam cognito domino discimus, certam formam tenet, ne nobis unquam factis cogitatisve quasi [15]) violentia aliqua manus iniiciatur. Deus enim reprobationem bonorum ratam non [16]) habens utpote suorum, quorum cum auctor [17]) et defensor sit, necesse est proinde et acceptator. Si acceptator, etiam remunerator. Viderit ergo ingratia hominum, si etiam bonis factis poenitentiam cogit. Viderit et gratia, si captatio eius ad benefaciendum incitamento est, terrena, mortalis utraque. Quantulum enim compendii, si grato benefeceris? vel dispendii

*) Matth. 3

10) *i. e.* baptismum. 11) ut *Fran. Paris.* 12) ante componeret *Fran. Paris. Rig.* 13) propositam *Rig.* 14) profecit *Rig.* 15) violenta *Wouw. M. S.* 16) habet *Rig.* 17) est, *Wouw. M. S.*

dii si ingrato? Bonum factum deum habet debitorem, sicuti et malum: quia iudex omnis remunerator est causae. At cum iudex deus iustitiae carissime sibi exigendae tuendaeque praesideat, et in eam omnem summam disciplinae [18]) sanciat: dubitandum est sicut in universis actibus nostris, ita in poenitentiae quoque causa, iustitiam deo praestandam esse? quod quidem ita impleri licebit, si peccatis solummodo adhibeatur. Porro peccatum, nisi malum factum, dici non meretur: nec quisquam benefaciendo delinquit: quod si non delinquit, cur poenitentiam invadit delinquentium? [19]) Privatum cur malitiae officium bonitati suae imponit? Ita evenit, ut cum aliquid ubi non oportet, adhibetur, P. 45. illic ubi oportet negligatur.

CAP. III. Quorum ergo poenitentia iusta et debita videatur, id est, quae delicto deputanda sint, locus quidem expostulat denotare sed otiosum videri potest. Domino enim cognito, ultro spiritus a suo auctore respectus, emergit ad notitiam veritatis, et admissus ad dominica praecepta, ex ipsis statim eruditur, id peccato deputandum, a quo deus arceat. Quoniam cum deum grande quid boni constet esse, utique bono nisi malum non displiceret, quod inter contraria sibi nulla amicitia est. Perstringere tamen non pigebit, delictorum quaedam esse carnalia, id est, corporalia, quaedam vero spiritalia. Nam cum ex hac duplicis substantiae congregatione confectus homo sit: non aliunde delinquit, quam unde constat. Sed non eo inter se differunt, quod cor-

18) suae *addit Franeq. Paris. Rig.* 19) privatum *abest Latin.* delinquentium privatum? *Wouwer. M. S. Rig.* delinquentium peccatum? *Iun.*

corpus et ſpiritus duo ſunt: alioquin eo magis paria ſunt, quia duo unum efficiunt; ne quis pro diverſitate materiarum peccata eorum diſcernat, ut alterum altero levius aut gravius exiſtimet. Siquidem et caro, et ſpiritus, dei res: alia, manu eius expreſſa; alia afflatu eius conſummata*). Cum ergo ex pari ad dominum pertineant: quodcunque eorum deliquerit, ex pari dominum offendit. An tu diſcernas actus carnis et ſpiritus? quorum et in vita, et in morte, et in reſurrectione, tantum communionis atque conſortii eſt:**) ut pariter tunc aut in vitam aut in iudicium ſuſ-
P. 46 citentur: quia ſcilicet pariter aut deliquerint, aut [20]) innocenter egerint. Hoc eo praemiſerimus, ut non minorem alteri quam utrique parti, ſi quid deliquerit, poenitentiae neceſſitatem intelligamus impendere. Communis reatus amborum eſt, communis et iudex, deus ſcilicet: communis igitur et poenitentiae medela. Exinde ſpiritalia et corporalia nominantur, quod delictum omne, aut agitur, aut cogitatur. Ut corporale ſit, quod in facto eſt: quia factum, ut corpus, et videri et contingi habet. Spiritale vero, quod in animo eſt, quia ſpiritus neque videtur, neque tenetur: per quod oſtenditur non facti ſolum, verum et voluntatis delicta vitanda, et poenitentia purganda eſſe. Neque enim ſi mediocritas humana, factis [21]) ſolum iudicat, quia voluntatis latebris par non eſt, idcirco crimina eius etiam ſub deo negligamus. Deus in omnia ſufficit. Nihil a conſpectu eius remotum, unde omnino delinquitur. Quia non ignorat, nec omittit, quo minus in iudicium decernat. Diſſimulator et praevaricator perſpicaciae ſuae non eſt. Quid quod voluntas fa-

*) Gen. 2. **) Ioan. 5.

20) innocentes *Rig.* 21) facti *Latin. Rigalt.*

facti origo est? viderint enim, si qua casui,
aut necessitati, aut ignorantiae imputantur:
quibus exceptis iam non nisi voluntate delin-
quitur. Cum ergo facti origo est, non tanto
potior ad poenam est, quanto principalis ad
culpam: quae ne tunc quidem liberatur, cum
aliqua difficultas perpetrationem eius interci- P. 47.
pit. Ipsa enim sibi imputatur, nec excusari
poterit per illam perficiendi infelicitatem,
operata quod suum fuerat. Denique domi-
nus quemadmodum se adiectionem legi su-
perstruere demonstrat*), nisi et voluntatis in-
terdicendo delicta? Cum adulterum, non
eum solum definit, qui cominus in alienum
matrimonium cecidisset, verum etiam illum,
qui aspectus concupiscentia contaminasset:
adeo quod prohibetur administrare, satis pe-
riculose animus sibi repraesentat, et temere
per voluntatem expungit effectum. Cuius
voluntatis cum vis tanta sit, [22]) ut non sola-
tium sui saturans pro facto cedat ergo plecte-
tur. Vanissimum est dicere, volui, nec ta-
men feci. Atquin perficere debes quia vis:
aut nec velle, quia nec perficis. Sed ipse
conscientiae tuae confessione pronuntias.
Nam si bonum concupisceres, perficere ge-
stisses porro sicut malum non perficis nec con-
cupiscere debueras. Quaqua te [23]) constitue-
ris crimine astringeris: quia aut malum vo-
lueris, aut bonum non adimpleveris.

Cap. IV. Omnibus ergo delictis seu carne,
seu spiritu, seu facto, seu voluntate commis-
sis, qui poenam per iudicium destinavit, idem
et veniam per poenitentiam spopondit, di-
cens ad populum: *Poenitere* [24]) *et salvum fa-
ciam te* **). Et iterum: *Vivo*, inquit, *dominus*,
et

*) Matth. 5. **) Ezech. 18.

22) cur *Franeq. Paris. Rigalt.* 23) converteris *Latin. Iun.* 24) poeniteat te *Wouw. M. S.*

et poenitentiam malo quam mortem. Ergo poeni-
P. 48. tentia vita est, cum praeponitur morti. Eam
tu peccator, mei similis (imo me minor, ego
enim praestantiam in delictis meam agnosco)
ita invade, ita amplexare, ut naufragus ali-
cuius tabulae fidem. Haec te peccatorum
fluctibus mersum, prolevabit [25]) et in portum
divinae clementiae protelabit. Rape occasio-
nem inopinatae felicitatis, ut ille tu nihil
quondam penes deum, nisi *) *stilla situlae, et
areae pulvis, et vasculum figuli*, arbor exinde
fias illa, quae penes *aquas seritur, et in foliis
perennat, et tempore suo fructus agit*, quae non
ignem, non securim videbit. Poeniteat, er-
rorum reperta veritate, poeniteat, amasse,
quae deus non amat, quando ne nos quidem
ipsi servulis nostris ea, quibus offendimur [26])
non odisse permittimus. Obsequii enim ratio
in similitudine animorum constituta est. De
bono poenitentiae enumerando, diffusa et [27])
per hoc magno eloquio committenda materia
est. Nos vero pro nostris angustiis unum in-
culcamus; bonum atque optimum esse, quod
deus [28]) praecepit. Audaciam existimo, de
bono divini praecepti disputare. Neque enim
quia bonum est, idcirco auscultare debemus;
sed quia deus [29]) praecepit. Ad exhibitio-
nem obsequii, prior est maiestas divinae po-
testatis: prior est auctoritas imperantis, quam
utilitas servientis. Bonum est poenitere, an
P. 49. non? Quid revolvis, deus praecipit. At [30])
enim ille non praecipit tantum; sed etiam hor-
tatur. Invitat **) praemio salutem [31]), iurans,
etiam

*) Es. 40. Dan. 2. Ps. 5. Ier. 19. Matth. 3.
**) Ezech. 33.

25) perlavabit *Franeq.* 26) nosse *Rhen. male.*
27) pro *Iun.* 28) praecipit *Fran. Paris. Rig.*
29) praecipit *Rigalt.* 30) At ille *Rig.* 31) salutis
Pet. Ciaconius salute *Rig.*

etiam *vivo* dicens, cupit credi sibi. O beatos [32]) quorum caussa deus iurat. O miserrimos, si nec iuranti domino credimus. Quod igitur deus tantopere commendat, quod etiam humano more sub deieratione testatur, summa utique gravitate et aggredi et custodire debemus, ut in asseveratione divinae gratiae permanentes, in fructu quoque eius et emolumento proinde perseverare possimus.

CAP. V. Hoc enim dico, poenitentiam quae per dei gratiam ostensa et indicta nobis, in gratiam nos domino revocat, semel cognitam atque susceptam nunquam post hac iteratione delicti resignari [33]) oportere. Iam quidem nullum ignorantiae praetextum tibi patrocinatur, quod domino agnito praeceptisque eius admissis, denique poenitentia delictorum functus, rursus te in delicta restitues [34]). Ita inquantum ignorantia segregaris, intantum contumaciae adglutinaris. Nam si idcirco te deliquisse poenituerat, quia dominum coeperas timere, cur quod metus gratia gessisti, rescindere maluisti, nisi quia metuere desisti? Neque enim timorem alia res, quam contumacia subvertit. Cum etiam ignorantes do- P. 50. minum nulla exceptio tueatur [35]) ad poenam: quia deum in aperto constitutum, et vel ex ipsis coelestibus bonis comprehensibilem, ignorari non licet, quanto [36]) cognitum despici periculosum est? Despicit porro, qui bonorum ac malorum intellectum ab illo consecutus, quod intelligit fugiendum, quodque iam fugit, resumens, intellectui suo, id est, dei dono, contumeliam facit: respuit datorem cum datum deserit, negat [37]) beneficium, cum

32) nos *addit Fran. Paris. Rig.* 33) resignare *Venet.* 34) restituis *Fran. Paris. Rig.* 35) a poena *Fran. Paris. Rig.* 36) quanto magis *Iunius.* 37) beneficum *Iun.*

cum beneficium non honorat. Quemadmodum ei potest placere, cuius munus sibi displicet? Ita in dominum non modo contumax, sed etiam ingratus apparet. Caeterum non leviter in dominum peccat, qui, quum aemulo eius diabolo poenitentia renuntiasset, et hoc nomine illum domino subiecisset, rursus eundem regressu suo erigit, et exultationem eius seipsum facit, ut denuo malus, recuperata praeda sua, adversus dominum gaudeat. Nonne quod dicere quoque periculosum est, sed ad aedificationem praeferendum [38]) est, diabolum domino praeponit? Comparationem enim videtur egisse, qui utrumque cognoverit, et iudicato pronuntiasse eum meliorem, cuius se rursus esse maluerit. Ita qui per delictorum poenitentiam,
P. 51. instituerat domino satisfacere, diabolo per aliam poenitentiae poenitentiam [39]) satisfaciat: eritque tanto magis perosus deo, quanto aemulo eius acceptus. Sed aiunt quidam, satis deum habere, si corde et animo suspiciatur, licet actu minus fiat. Itaque se salvo metu et fide peccare: hoc est, salva castitate matrimonia violare, salva pietate parenti venenum temperare. Sic ergo et ipsi salva venia in gehennam detrudentur, dum salvo metu peccant. Primum exemplum perversitatis, quia timent, delinquunt: opinor non delinquerent, si non timerent. Igitur, qui deum nolit offensum, nec revereatur omnino, si timor offendendi patrocinium est. Sed ista ingenia de semine hypocritarum pullulare consuerunt, quorum [40]) individua cum diabolo amicitia est, quorum poenitentia nunquam fidelis.

CAP.

38) proferendum *Fran. Paris.* 39) satisfaciet *Fran. Paris. Rig.* 40) invidia *Fran. Paris.*

CAP. VI. Quicquid ergo mediocritas nostra ad poenitentiam semel capessendam et perpetuo continendam suggerere conata est, omnes quidem deditos domino spectat, ut omnis [41]) salutis in promerendo deo petitores, sed praecipue novitiolis istis imminet: Qui cum maxime incipiunt divinis sermonibus aures rigare, quique catuli infantiae adhuc recentis, nec perfectis luminibus incerta reptant: et dicunt quidem pristinis renuntiare, et poenitentiam assumunt, sed includere eam negligunt. Interpellat enim illos ad desiderandum ex pristinis aliquid, ipse finis desiderandi; velut poma cum iam in acorem vel P. 52. amaritudinem senescere incipiunt, ex parte aliqua tamen adhuc ipsi gratiae suae adulantur. Omne praeterea cunctationis et tergiversationis erga poenitentiam vitium, praesumptio intinctionis importat. Certi enim indubitatae veniae delictorum, medium tempus interim furantur, et commeatum sibi faciunt delinquendi, quam eruditionem non delinquendi. Quam porro ineptum, quam iniquum, poenitentiam non adimplere, et veniam delictorum sustinere? hoc est, pretium non exhibere, ad [42]) mercem manum emittere. Hoc enim pretio dominus veniam addicere instituit: hac poenitentiae compensatione redimendam proponit impunitatem. Si ergo qui venditant, prius nummum, quo paciscuntur, examinant, ne scalptus, neve rasus, ne adulter etiam: dominum credimus, poenitentiae probationem prius inire, tantam nobis mercedem [43]) perennis scilicet vitae concessurum? Sed differamus tantisper poenitentiae veritatem. Tunc opinor emendatos [44]) liquebit, cum absolvimur. Nullo pacto. Sed cum

41) omnes *Paris. Iun.* 42) mercedem *Rig.* 43) mercem *Latin.* 44) licebit *Rhen.*

cum pendente venia, poena prospicitur, cum adhuc liberari non meremur, ut possimus mereri, cum deus comminatur, non cum ignoscit. Quis enim servus, postquam libertate mutatus est, furta sua et fugas sibi imputat? Quis miles postquam castris suis
P. 53. emissus, pro notis suis satagit? Peccator ante veniam deflere se debet: quia tempus poenitentiae, [45]) id est, quod periculi et timoris. Neque ego renuo divinum beneficium, id est, abolitionem delictorum inituris aquam omnimodo salvum esse: sed ut eo pervenire contingat, elaborandum est. Quis enim tibi tam infidae poenitentiae viro, [46]) asperginem unam cuiuslibet aquae commodabit? furto quidem aggredi, et [47]) propositum huius rei asseverationibus tuis circumduci facile est. Sed deus thesauro suo providet, nec sinit obrepere indignos. Quid denique ait? *Nihil occultum, quod non revelabitur* *). Quantascumque tenebras factis tuis superstruxeris, deus lumen est. Quidam autem sic opinantur, quasi deus necesse habeat praestare etiam indignis, quod spopondit: et liberalitatem eius faciunt servitutem. Quod si necessitate nobis symbolum mortis indulget, ergo invitus facit: quis enim [48]) permittit permansurum id, quod tribuerit invitus? Non enim multi postea excidunt? non a multis donum illud aufertur? Hi sunt scilicet, qui obrepunt, qui poenitentiae fidem aggressi, super arenas domum ruituram collocant. Nemo ergo sibi aduletur, quia inter auditorum tirocinia deputatur, quasi eo etiam nunc sibi delinquere liceat. Dominum simul cognoveris, timeas: simul inspexeris, reverearis. Caeterum quid te

*) Luc. 8.

45) idem *Fran. Rig.* 46) asparginem *Iun. ex M. S.* 47) praepositum *Wouw. M. S. Rig. melius.* 48) promittit *Iun.*

te cognovisse interest, cum iisdem incubas, quibus retro ignarus? Quid autem te a per- P. 54. fecto servo dei [49]) separat? An alius est intinctis Christus, alius audientibus? Num spes alia, vel merces, alia formido iudicii, alia necessitas poenitentiae? Lavacrum illud obsignatio est fidei: quae fides a poenitentiae fide incipitur et commendatur. Non ideo abluimur, ut delinquere desinamus, quoniam iam corde loti sumus. Haec enim prima audientis intinctio est, metus integer. Exinde [50]) quoad dominum senseris, fides sana, conscientia semel poenitentiam amplexata. Caeterum, si ab aquis peccare desistimus, necessitate, non sponte, innocentiam induimus. Quis ergo in bonitate praecellens? cui non licet, aut [51]) cui displicet malo esse? qui iubetur, an qui delectatur a crimine vacare? Ergo nec a furto manus avertamus, nisi claustrorum duritia repugnet: nec oculos a stupri concupiscentiis refrenemus, nisi a custodibus corporum obstructi, si nemo domino deditus delinquere desinet, nisi intinctione alligatus. Quod si qui ita senserit, nescio an intinctus magis contristetur, quod peccare desierit, quam laetetur, quod evaserit. Itaque Audientes optare intinctionem, non praesumere oportet. Qui enim optat, honorat: qui praesumit, superbit. In illo verecundia, in isto petulantia apparet. Ille satagit, hic negligit. Ille mereri cupit, at hic, ut debitum, sibi repromittit: ille sumit, hic invadit. Quem censeas digniorem, nisi emendatiorem? quem P. 55. emendatiorem, nisi timidiorem, et idcirco vera poenitentia functum? Timuit enim adhuc delinquere, ne non mereretur accipere. At

49) dei verbo *Iun. ex M. SS.* 50) quo ad *Rigalt.*
51) an *Fran. Rig.*

At ille praeſumptor, cum ſibi repromitteret, ſecurus ſcilicet, timere non potuit: ſic nec poenitentiam implevit, quia inſtrumento poenitentiae, id eſt, metu, caruit. Praeſumptio inverecundiae portio eſt, inflat petitorem, deſpicit datorem. Itaque decipit nonnunquam. Ante enim quam debeatur repromittit, quo ſemper is, qui eſt praeſtaturus, offenditur.

Cap. VII. Hucusque Chriſte domine de poenitentiae disciplina ſervis tuis 52) dicere vel audire contingat, quousque etiam delinquere non oportet audientibus: vel nihil iam de poenitentia noverint, nihil eius requirant. Piget ſecundae, imo iam ultimae ſpei ſubtexere mentionem, ne retractantes de reſiduo auxilio poenitendi, ſpatium adhuc delinquendi demonſtrare videamur. Abſit, ut aliquis ita interpretetur, quaſi eo ſibi etiam nunc pateat ad delinquendum: quia patet ad poenitendum: et redundantia clementiae coeleſtis, libidinem faciat humanae temeritatis. Nemo idcirco deterior ſit, quia deus melior eſt, totiens delinquendo quotiens ignoſcitur. Caeterum finem utique evadendi habebit, cum offendendi non habebit. Evaſimus ſemel; hactenus periculoſis nosmetipſos inferamus, et ſi iterum evaſuri videmur? Plerique naufragio liberati exinde repudium et navi et
P. 56. mari dicunt, et dei beneficium, ſalutem ſuam ſcilicet, memoria periculi honorant. Laudo timorem, diligo verecundiam, nolunt iterum divinae miſericordiae oneri eſſe: formidant videri inculcare, quod conſecuti ſunt: bona certe ſollicitudine iterum experiri vitant quod ſemel didicerunt timere. Ita modus teme-

52) discere *Wouw. M. S. Rig.*

temeritatis, testatio est timoris. Timor autem hominis, dei honor est. Sed enim pervicacissimus hostis ille, nunquam malitiae suae otium facit. Atquin tunc maxime saevit; cum hominem plene sentit liberatum 53) tunc plurimum accenditur, dum extinguitur. Doleat et ingemiscat necesse est venia peccatorum permissa, tot in homine mortis opera diruta, tot titulos damnationis retro suae erasos. Dolet quod ipsum et angelos eius, Christi servus illi peccator iudicaturus est. Itaque observat, oppugnat, obsidet, si qua possit aut oculos concupiscentia carnali ferire, aut animum illecebris secularibus irretire, aut fidem terrenae potestatis formidine evertere, aut a via certa perversis 54) traditionibus detorquere: non scandalis, non tentationibus deficit. Haec igitur venena eius providens deus, clausa licet ignoscentiae ianua, et intinctionis sera obstructa, aliquid adhuc permisit patere. Collocavit in vestibulo poenitentiam secundam, quae pulsantibus patefaciat: sed iam semel, quia iam secundo. Sed amplius nunquam: quia proxime frustra. non enim et hoc semel satis est? Habes, quod iam 55) non merebaris, amisisti enim, quod acceperas. Si tibi indulgentia domini accommodat, unde restituas quod amiseras: iterato beneficio gratus esto, nedum ampliato: maius est enim restituere, quam dare: quoniam miserius est perdidisse, quam omnino non accepisse. Verum non statim succidendus ac subruendus est animus desperatione, si secundae quis poenitentiae debitor fuerit: pigeat sane peccare rursus, sed rursus poenitere non pigeat: pigeat iterum periclitari, sed non iterum libe- P. 57.

ra-

53) baptismo *scilicet.* 54) conditionibus *alii.* 55) non *abest Rigalt.*

rari. Neminem pudeat; iteratae valetudinis; iteranda medicina est: gratus in domino [56]) exstiteris, si quod tibi dominus offert, non recusaveris: offendisti, sed reconciliari adhuc potes. Habes cui satisfacias, et quidem volentem.

Cap. VIII. Id si dubitas, evolve quae spiritus ecclesiis dicat: *) Desertam dilectionem Ephesiis imputat, stuprum et idolothytorum esum Thyatirenis exprobrat, Sardos [57]) non plenorum operum incusat, Pergamenos docentes perversa reprehendit; Laodicenos fidentes divitiis obiurgat: et tamen omnes ad poenitentiam commonet, sub comminationibus quidem. Non comminaretur autem non poenitenti, si non ignosceret poenitenti. Dubium, si non et alibi hanc clementiae suae profusionem demonstrasset. Non ait, **) *qui ceciderit, resurget, et qui aversatus fuerit convertetur?* Ille est scilicet, ille est qui *misericordiam*
P. 58. *mavult quam sacrificia* [58]) *Laetantur coeli, et qui illic angeli, poenitentia hominis* ***). Heus tu, peccator, bono animo sis, vides ubi de tuo reditu [59]) gaudeatur. Quid illa similitudinum dominicarum, argumenta nobis volunt? Quod mulier drachmam perdidit, et requirit, et reperit, et amicas ad gaudium invitat, nonne restituti peccatoris exemplum est? Errat et una pastoris [60]) ovicula, sed grex una carior non erat: una illa conquiritur, una pro omnibus desideratur, et tandem invenitur, et humeris pastoris ipsius refertur: multum enim errando laboraverat. Illum etiam mitissimum patrem non tacebo; qui prodigum filium revo-

*) Apoc. 1. 2. 3. **) Ier. 8. Osee. 6. ***) Matth. 9.

56) dominum *Fran. Paris. Rigalt.* 57) Sardios *Paris. Fran.* 58) sacrificium *Fran.* 59) reditu *aberrat a Rhen.* 60) pastori *Rigalt.*

vocat, et post inopiam poenitentiae [61]) libens suscipit, immolat vitulum praeopimum, convivio gaudium suum exornat. Quidni? filium enim invenerat, quem amiserat, cariorem senserat, quem lucri fecerat. Quis ille nobis intelligendus pater? Deus scilicet, tam pater nemo: tam pius nemo. Is ergo te, filium suum, etsi acceptum ab eo prodegeris, etsi nudus redieris, recipiet, quia redisti: magisque de regressu tuo, quam de alterius sobrietate laetabitur. Sed si poeniteat [62]) ex animo, si famem tuam cum saturitate mercenariorum paternorum compares, si porcos immundum relinquas pecus, si patrem repetas vel offensum, *Deliqui*, dicens *pater*, *nec dignus ego iam vocari tuus.* Tantum relevat P. 59.
confessio delictorum [63]), quantum dissimulatio exaggerat. Confessio enim satisfactionis consilium est, dissimulatio contumaciae.

CAP. IX. Huius igitur poenitentiae secundae et unius, quanto in arto negotium est, tanto operosior probatio [64]), ut non sola conscientia [65]) proferatur, sed aliquo etiam actu administretur. Is actus qui magis Graeco vocabulo exprimitur et frequentatur, exomologesis est, qua delictum domino nostrum confitemur: non quidem ut ignaro, sed quatenus satisfactio confessione disponitur, confessione poenitentia nascitur, poenitentia deus mitigatur. Itaque exomologesis prosternendi et humilificandi hominis disciplina est, conversationem iniungens misericordiae illicem; de ipso quoque habitu atque [66]) victu, sacco et ci-

61) poenitentem *Fran. Paris. Rigalt.* 62) te *add. Iun.* 63) delictum *Paris.* 64) est *addit Paris. Fran. Rigalt.* 65) praeferatur *Fran. Paris. Rigalt.* perferatur *P. Ciaconius* 66) *sic et Iunius legit; alii addunt.* victu mandat; *quod a Rhen. abest.*

cineri incubare, corpus ſordibus obſcurare, animum moeroribus deiicere; illa, quae peccavit, triſti tractatione mutare. Caeterum paſtum et potum pura noſſe; non ventris ſcilicet, ſed animae cauſa. Plerumque vero ieiuniis preces alere, ingemiſcere, lacrymari, et mugire dies noctesque ad dominum deum tuum [67]), presbyteris advolvi; et aris [68]) dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis ſuae iniungere. Haec omnia exomologeſis, ut poenitentiam commendet, ut de periculi timore dominum honoret, ut in peccatorem ipſa pronuntians pro dei indignatione fungatur, et temporali afflictatione [69]) aeterna ſupplicia non dicam fruſtretur, ſed expungat. Cum igitur provolvit hominem, magis relevat: cum ſqualidum facit, magis mundatum reddit: cum accuſat, cum condemnat, abſolvit. Inquantum non peperceris tibi, intantum tibi deus, crede, parcet.

P. 60.

Cap. X. Pleroſque tamen hoc opus, ut publicationem [70]) ſui, aut ſuffugere, aut de die in diem differre, praeſumo; pudoris magis memores, quam ſalutis: velut illi, qui in partibus verecundioribus corporis contracta vexatione, conſcientiam medentium vitant, et ita cum erubescentia ſua pereunt. Intolerandum ſcilicet pudori, domino offenſo ſatisfacere, ſaluti prodactae reformari. Nae tu verecundia bonus, ad delinquendum expandens frontem, ad deprecandum vero ſubducens. Ego rubori locum non facio, cum plus de detrimento eius acquiro: [71]) cum ipſe hominem quodammodo exhortatur: Ne me re-

67) ſuum *Rigalt.* 68) caris *Fran, Rigalt.* *melius.* 69) *Alii* afflictione *Eſt autem parum proba haec ſententia.* 70) παράδειγμα opprobrium, 71) quin *Latin.*

respexeris dicens, per te mihi melius est per-
ire. Certe periculum eius tunc, si forte,
onerosum est, cum penes insultaturos in risi-
loquio consistit, ubi de alterius ruina alter P. 61.
attollitur, ubi prostrato superscenditur. Cae-
terum inter fratres atque conservos, ubi com-
munis 72) spes metus, gaudium, dolor, pas-
sio (quia communis spiritus de communi do-
mino et patre) quid tuos 73) aliud quam te
opinaris? Quid consortes casuum tuorum, ut
plausores fugis? Non potest corpus de unius
membri vexatione laetum agere: condoleat
universum, et ad remedium conlaboret, ne-
cesse est. In uno et altero ecclesia est, eccle-
sia vero Christus. Ergo cum te ad fratrum
genua protendis, Christum contrectas, Chri-
stum exoras. Aeque illi cum super te lacry-
mas agunt. Christus patitur, Christus patrem
deprecatur. Facile impetratur semper, quod
filius postulat. Grande plane emolumentum
verecundiae, occultatio delicti pollicetur. Vi-
delicet si quid humanae notitiae subduxeri-
mus, proinde et deum celabimus? Adeone
existimatio hominum et dei conscientia com-
parantur? An melius est damnatum latere,
quam palam absolvi? Miserum est sic ad exo-
mologesin pervenire. Malo enim amans si 74)
pervenitur, sed ubi poenitendum est 75) de-
serit miserum: quia factum est salutare. Mi-
serum est secari et cauterio exuri, et pulve-
ris alicuius mordacitate 76) anxiari: tamen
quae per insuavitatem medentur, et emolu- P. 62.
mento curationis offensam sui excusant, et
praesentem iniuriam superventurae utilitatis
gratia commendant.

Quid

72) species *Fran. Paris.* 73) tu hos *Rig.* 74) ad
miseriam *Fran. Paris. Rigalt.* et ἀνιασει sed ubi per-
ventum est *volebat Rhen. minus bene.* 75) desinit *Fran.*
76) cruciari *Fran. Rig.*

CAP. XI. Quid si praeter pudorem, quem potiorem putant, etiam incommoda corporis reformident, quod inlotos, quod sordulentos, quod extra laetitiam oportet deversari, in asperitudine sacci, et horrore cineris, et oris de ieiunio vanitate? Num ergo in coccino, et Tyrio pro delictis supplicare nos condecet? Cedo acum crinibus distinguendis, et pulverem dentibus elimandis, et bisulcum aliquid ferri vel aeris, unguibus repastinandis. Si quid ficti nitoris, si quid coacti ruboris, in labia aut genas urgeat. Praeterea exquirito balneas laetiores hortulani maritimive secessus; adiicito ad sumptum; conquirito altilium enormem saginam; defecato senectutem vini. Cumque quis interrogarit, cuinam ea largiaris: Deliqui dicito in deum, et periclitor in aeternum perire. Itaque nunc pendeo, et maceror, et excrucior, ut deum reconciliem mihi, quem delinquendo laesi. Sed enim illos, qui ambitu 77) obeunt capessendi magistratus, neque pudet, neque piget incommodis animae et corporis, nec incommodis tantum, verum et contumeliis omnibus eniti in causa votorum suorum. Quas non ignobilitates vestium affectant? quae non atria nocturnis et crudis salutationibus occupant? ad omnem occursum maioris cuiusque personae decrescentes, nullis conviviis celebres, nullis comessationibus congreges, sed exules a libertatis et laetitiae felicitate. Idque totum
P. 63. propter unius anni volaticum gaudium. Nos, quod securium virgarumve petitio sustinet, in periculo aeternitatis tolerare dubitamus? et castigationem victus atque cultus offenso domino praestare cessabimus, quae gentiles nemine omnino laeso sibi irrogant? Hi sunt de

77) ambitus *Rig.*

de quibus scriptura commemorat: *Vae illis qui delicta sua velut procero fune nectunt.*

CAP. XII. Si de exomologesi retractas, gehennam in corde considera, quam tibi exomologesis exstinguit: et poenae prius magnitudinem imaginare, ut de remedii adeptione non dubites. Quid illum thesaurum ignis aeterni aestimamus, cum fumariola quaedam eius tales flammarum ictus suscitent, ut proximae urbes aut iam nullae exstent, aut idem sibi de die sperent. Dissiliunt superbissimi montes ignis intrinsecus foetu: et quod nobis iudicii perpetuitatem probat, cum dissiliant, cum devorentur, nunquam tamen finiuntur. Quis haec supplicia interim montium non iudicii minantis exemplaria deputabit? quis scintillas tales non magni alicuius et inaestimabilis foci missilia quaedam et exercitoria iacula consentiet? Igitur cum scias adversus gehennam post prima illa intinctionis dominicae munimenta, esse adhuc in exomologesi secunda subsidia, cur salutem tuam deseris? Cur cessas aggredi, quod scias mederi tibi? Mutae quidem animae et irrationales, medicinas sibi divinitus attributas in tempore agnoscunt. Cervus sagitta transfixus, ut ferrum et irrevocabiles moras eius de vulnere expellat, scit sibi dictamno medendum. Hirundo, si excaecaverit pullos, novit illos oculare rursus, de sua chelidonia. Peccator restituendo sibi institutam a domino exomologesin sciens, praeteribit illam? *) quae Babylonium regem in regna restituit? Diu enim poenitentiam domino immolarat, septenni squalore exomologesin operatus, unguium leoninum in modum efferatione, et capilli incu- P. 64.

*) Dan. 4.

euvia horrorem aquilinum [78]) praeferente. Proh malae tractationis? quem homines perhorrebant, deus recipiebat. *) Contra autem Aegyptius imperator, qui populum dei aliquando afflictum, diu domino suo denegatum persecutus, in praelium irruit: post tot documenta plagarum, dissidio [79]) maris, quod soli populo pervium licebat, revolutis fluctibus perit. Poenitentiam enim et ministerium eius exomologesin abiecerat. Quid [80]) ergo ultra de istis duabus humanae salutis quasi [81]) plancis? Stili potius negotium quam officium conscientiae meae curans [82]): peccator enim omnium notarum cum sim, nec ulli rei nisi poenitentiae natus, non facile possum super illa tacere, quam ipse quoque et stirpis humanae et offensae in dominum princeps Adam exomologesi restitutus in paradisum suum, non tacet.

*) Exod. 14.

78) aquilinum in morem *quidam addunt*. 79) discidio *Rig*. 80) ego *Fran. Paris.* duobus *Fran.* 81) Pharis *Fran. Paris.* 82) curem? *Latin.*

Q. SEPT.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

AD

MARTYRES,

LIBER.

Cap. I. Inter carnis alimenta, benedicti martyres designati, quae vobis et domina mater ecclesia de uberibus suis, et singuli fratres de opibus [1]) suis propriis in carcerem subministrant, capite aliquid et a nobis quod faciat ad spiritum quoque educandum. Carnem enim saginari, et spiritum esurire non prodest. Imo si quod infirmum est, curatur: aeque quod infirmius est, negligi non debet. Nec tantus ego sum, ut vos alloquar, veruntamen et gladiatores perfectissimos non tantum magistri et praepositi sui, sed etiam idiotae et supervacue quique adhortantur de longinquo, ut saepe de ipso populo dictata suggesta profuerint. In primis ergo, benedicti, nolite contristare spiritum sanctum*), qui vobiscum introiit carcerem. Si enim non vobiscum nunc introisset, nec vos illic hodie fuissetis. Et ideo date operam, ut illic vobiscum perseveret; ita vos inde perducat ad dominum. Domus quidem diaboli est et carcer, in qua familiam suam continet. Sed vos ideo in carcerem pervenistis, ut illum etiam in

P. 65. P. 66.

*) Eph. 4.

1) operibus *Rhen. Franeq. Paris.*

in domo sua conculcetis. Iam enim foris congressi conculcaveratis. Non ergo dicat: In meo sunt, tentabo illos vilibus [2]) scidiis [3]) affectionibus, aut inter se dissensionibus. Fugiat conspectum vestrum, et ima sua delitescat, contractus, et torpens, tanquam coluber excantatus aut effumigatus. Nec illi tam bene sit in suo regno, ut vos committat: sed inveniat munitos, et concordia armatos: quia pax vestra bellum est illi. Quam pacem quidam in ecclesia non habentes, a martyribus in carcere exorare consueverunt. Et ideo eam etiam propterea in vobis habere et fovere et custodire debetis: ut si forte et aliis praestare possitis.

Cap. II. Caetera aeque animi impedimenta usque ad limen carceris deduxerint vos, quousque et parentes vestri. Exinde segregati estis ab ipso mundo; quanto magis a seculo, rebusque eius? Nec hoc vos consternet, quod segregati estis a mundo [4]). Si enim recogitemus ipsum magis mundum carcerem esse, exisse vos e carcere, quam in carcerem introisse, intelligemus. Maiores tenebras habet
P. 67. mundus, quae hominum praecordia excaecant. Graviores [5]) catenas imbuit [6]) mundus, quae ipsas animas hominum constringunt. Peiores immunditias exspirat mundus, libidines hominum. Plures postremo mundus reos continet, scilicet universum hominum genus. Iudicia denique non Proconsulis, sed dei sustinet. Quo vos benedicti de carcere in custodiarium si forte translatos existimetis. Habet tenebras, sed lumen [7]) estis ipsi:

2) odiis *Fran.* inediis *Rhen.* *pro* vilibus *Iun.* *mavult* utilibus; scidiis *reposuit Rigalt.* 3) defectionibus *Rhen.* 4) a mundo *abest Rigalt.* 5) carcas *Rigalt.* 6) induit *Fran. Paris.* 7) lumen vos ipsi *Rigalt.*

ipsi: habet vincula, sed vos soluti deo estis. Triste illic exspirat, sed vos odor estis suavitatis. Iudex exspectatur, 8) sed vos estis de iudicibus ipsis iudicaturi *). Contristetur illic, qui fructum seculi suspirat. Christianus etiam extra carcerem seculo renuntiavit, in carcere autem etiam carceri. Nihil interest, ubi sitis in seculo, qui extra seculum estis. Et si aliqua amisistis 9) vitae gaudia, negotiatio est aliquid amittere, ut maiora lucreris. Nihil adhuc dico de praemio, ad quod deus martyres invitat. Ipsam interim conversationem seculi et carceris comparemus, si non plus in carcere spiritus acquirit, quam caro amittit, imo et quae iusta sunt caro non amittit per curam ecclesiae, agapen fratrum; et insuper quae semper utilia fidei, spiritus adipiscitur. Non vides alienos deos, non imaginibus eorum incurris, non solennes nationum dies ipsa commixtione participas, non nidoribus spurcis verberaris, non clamoribus spectaculorum, atrocitate, vel furore, vel impudicitia celebrantium caederis: non in loca libidinum publicarum oculi tui impingunt: vacas a scandalis, a tentationibus, a recordationibus malis, iam et a persecutione. Hoc praestat carcer Christiano, quod eremus Prophetis**). Ipse dominus in secessu frequentius agebat, ut liberius oraret, ut seculo cederet***). †) Gloriam denique suam discipulis in solitudine demonstravit. Auferamus carceris nomen, secessum vocemus. Etsi corpus includitur, etsi caro detinetur, omnia spiritui patent. Vagare spiritu, spatiare spiritu, et non stadia opaca aut porticus longas 10) praeponens tibi P. 62.

*) Sap. 3. **) Marc. 1. ***) Luc. 4. †) Matth 17. Marc. 9. Luc. 2. 1 Petri 1.

8) *Rhen. add.* de iudicibus. 9) amisisti *Iun.* 10) proponens *Fran. Paris.*

causis suis? Quoniam nihil impatientia susceptum, sine impetu transigi novit, nihil impetu actum, aut non offendit, aut corruit, aut praeceps abiit. Iam si levius defendaris, P. 94. insanies: si uberius, oneraberis. Quid mihi cum ultione, cuius modum regere non possum per impatientiam doloris? Quod si patientiae incubabo, non dolebo: si non dolebo, ulcisci non desiderabo.

CAP. XI. Post has principales impatientiae materias, ut potuimus, regestas, quid inter caeteras evagemur? quae domi, quae foris? Lata atque diffusa est operatio mali: 100) multiplicia spiritus incitamenta iaculantis, et modo parvula, modo maxima. Sed parvula de sua mediocritate contemnas, maximis pro sua exsuperantia 101) cedas. Ubi minor iniuria, ibi nulla necessitas impatientiae 102). At ubi maior iniuria, ibi necessarior iniuriae medela, patientia 103). Certemus igitur, quae a malo infliguntur, sustinere, ut hostis studium aemulatio nostrae aequanimitatis eludat. Si vero quaedam ipsi in nos, aut imprudentia, aut sponte etiam superducimus, aeque patienter obeamus, quae nobis imputamus. Quod si a domino nonnulla credimus incuti, cui magis patientiam quam domino praebeamus? Quin 104) insuper gratulari et gaudere nos docet 105), dignatione divinae castigationis. Ego, inquit, quos diligo, castigo. O servum illum beatum, cuius emendationi dominus instat! cui dignatur irasci, P. 95. quem admonendi dissimulatione non decipit! Un-

100) operatio Mali *distinguunt alii.* 101) exuberantia *Paris.* 102) patientiae *Latin.* 103) patientiae *Fran. Paris.* 104) qui insuper *Iun.* 105) decet *Latin.*

Undique igitur adstricti sumus officio patientiae administrandae. Quaqua ex parte, aut erroribus nostris, aut mali insidiis, aut admonitionibus domini intervenit usus, eius officii magna merces, felicitas scilicet. Quos enim felices dominus, nisi patientes nuncupavit, dicendo: *Beati pauperes spiritu, illorum est enim regnum coelorum* *). Nullus profecto spiritu pauper, nisi humilis. Quis enim humilis, nisi patiens? quia nemo subiicere sese potest, sine prima patientia subiectionis ipsius. *Beati*, inquit, *flentes atque lugentes*. Quis talia sine patientia tolerat? Itaque talibus et advocatio et risus promittitur. *Beati mites*. Hoc quidem vocabulo, impatientes non licet omnino censeri. Item cum pacificos eodem titulo felicitatis notat, et filios dei nuncupat, numquid impatientes pacis adfines? Stultus hoc [106]) senserit. Cum vero, *gaudete et exultate*, dicit, *quotiens vos maledicent et persequentur: merces enim vestra plurima in coelo;* id utique non exultationis impatientiae pollicetur, quia nemo in adversis exultavit [107]), nisi ante ea contempserit. Nemo contemnet, nisi patientiam gesserit.

Cap. XII. Quod ad pacis gratissimae deo attinet disciplinam, quis omnino impatientiae natus, vel semel ignoscet [108]) fratri suo?
P. 96. non dicam septies, sed et [109]) septuagies septies **): quis iudicium [110]) cum adversario suo dirigens, †) negotium convenientia solvet, nisi prius animi dolorem, duritiam, amaritudi-

*) Matth. 5. **) Matth. 18. †) Matth. 5. Luc. 6. Matth. 5.

106) haec *Fran. Paris.* hoc *Iun.* mavult. 107) exultabit *Fran. Paris.* 108) ignoscit *Rhen.* 109) vel *Latin. Iun.* 110) Quis iudicem *Rhen.*

dinem, venena scilicet impatientiae amputarit? Quo modo remittes, et remittetur tibi, si tenax iniuriae, per absentiam patientiae fueris? Nemo convulsus animum in fratrem suum, munus apud altare perficiet, nisi prius reconciliando fratri reversus ad patientiam fuerit. Sol super iram nostram si occiderit, periclitamur. Non licet nobis una die sine patientia manere. At enim cum omnem speciem salutaris disciplinae gubernet *), quid mirum quod etiam poenitentiae ministrat, solitae lapsis subvenire, cum disiuncto matrimonio, ex ea tamen causa, qua licet seu viro, seu feminae ad viduitatis perseverantiam sustineri, haec exspectat, haec exoptat, haec exorat [111]) poenitentiam quandoque inituris, salutem. Quantum [112]) boni utrique confert, alterum non adulterum [113]) facit, alterum emendat. Sic et illis dominicarum similitudinum exemplis de patientia sanctis adest. Erroneam ovem patientia pastoris requirit et invenit. Nam impatientia unam facile contemneret. Sed laborem inquisitionis patientia suscipit, et humeris insuper advehit baiulus patiens peccatricem derelictam. Illum quoque prodigum filium patientia patris et recipit, et vestit, et pascit, et apud P. 97. impatientiam irati fratris excusat. Salvus est igitur qui perierat, quia poenitentiam iniit. Poenitentia non perit [114]), quia patientiam invenit. Nam dilectio summum fidei sacramentum, Christiani nominis thesaurus, quam Apostolus totis viribus sancti spiritus commendat, cuius nisi patientiae disciplinis eruditur? *Dilectio*, inquit, *magnanimis est*. Ita pa-

*) Eph. 4.

111) haec exhortatur *Paris.* 112) salutem? quantum *etc. Iun.* 113) adulterum non *Fran. Paris. Iun.* 114) poenitentia non periit *Iun.*

patientiam fumit. *Benefica est:* malum patientia non facit; *non aemulatur:* id quidem patientiae proprium est. *Nec protervum sapit*, modestiam de patientia traxit: *non inflatur*, non proterit [115]), non enim ad patientiam pertinet. *Nec sua requirit*, si offert sua [116]), dum alteri prosit; *nec incitatur*. Caeterum [117]) quid impatientiae reliquisset? *Ideo*, inquit, *dilectio omnia sustinet*, *omnia tolerat*, utique quia patiens. Merito ergo nunquam excidet: nam caetera evacuabuntur, consummabuntur. Exhauriuntur [118]) linguae, scientiae, prophetiae: *permanent fides*, *spes*, *dilectio*. Fides, quam Christi patientia induxit. Spes, quam hominis patientia exspectat. Dilectio, quam deo magistro patientia comitatur.

P. 98. Cap. XIII. Usque huc de patientia tandem [119]) simplici et uniformi, et tantum in animo constituta: quum eadem [120]) etiam in corpore, demerendo domino multipliciter adlaboret: utpote quae ab ipso domino in corporis quoque virtute edita est, siquidem rector animus facile communicat spiritus invecta [121]) cum habitaculo suo. Quae igitur negotiatio patientiae in corpore? In primis adflictatio carnis hostia domino placatoria per humiliationis sacrificium, quum sordes cum angustia [122]) victus domino libat, contenta simplici pabulo puroque aquae potu, quum ieiunia coniungit, quum cineri et sacco inolescit. Haec patientia corporis precationes commendat, deprecationes affirmat: haec aures Christi [123]) dei aperit, severitatem dispergit, clemen-

*) Dan. 4.

115) protervit *Fran. Paris.* 116) sed offert *Latin.* 117) Caeteroquin *Latin.* 118) exhaurientur *Iun.* 119) tantum *Iun.* 120) eandem *Rhen. Rigalt.* 121) invicta *Wouw. M. S.* 122) quum angustiam *Wouw. M. S.* 123) Christi et dei *Iun.*

mentiam elicit. *) Sic ille rex Babylonius offenſo domino quum ſqualore et paedore ſeptenni ab humana forma exulaſſet, immolata patientia corporis ſui, et regnum recuperavit, et quod optabilius homini eſt, ſatis deo fecit. Iam ſi altiores et feliciores gradus corporalis patientiae digeramus, eadem ſanctitati quoque procurat continentiam [124])carnis **). Haec et viduam tenet, et virginem adſignat, et voluntarium ſpadonem ad regna coeli levat. P. 99.
Quod de virtute animi venit, in carne perficitur, carnis patientia in perſequutionibus denique praeliatur. Si fuga urgeat, adverſus incommoda fugae caro militat. Si et carcer premat [125]), caro in vinculis, caro in ligno, caro in ſolo, et in illa paupertate lucis, et in illa penuria [126]) mundi. Quum vero producitur ad experimentum felicitatis, ad occaſionem ſecundae intinctionis, ad ipſum divinae ſedis aſcenſum, nulla plus illic quam patientia corporis; Si *ſpiritus promptus*, ſed *caro* ſine patientia *infirma* †), ubi ſalus ſpiritus et carnis ipſius. At quum hoc dominus de carne dicit, infirmam pronuntians, quid ei firmandae opus ſit, oſtendit, patientia ſcilicet adverſus omnem ſubvertendae fidei, vel puniendae paraturam [127]), ut verbera, ut ignem, ut crucem, beſtias, gladium conſtantiſſime toleret, quae Prophetae, quae Apoſtoli ſuſtinendo vicerunt.

CAP. XIV. His patientiae viribus ſecatur Eſaias, et de domino non tacet. Lapidatur Stephanus, et veniam hoſtibus ſuis poſtulat ††). O feliciſſimum illum quoque, qui omnem patientiae ſpeciem adverſus omnem diaboli vim ex-

*) Dan. 4. **) Matth. 19 †) Matth. 26. ††) Act. 7.

124) continentia *Pet. Ciac.* 125) praeveniat *Fran. Pariſ.* 126) patientia *Rhen.* 127) paratum *Pariſ.*

expunxit! quem non abacti greges, non illae in pecore divitiae, non filii uno ruinae impetu adempti, non ipsius denique corporis in
P. 100. ulcere [128]) cruciatus a patientia et fide domino debita [129]) exclusit, quem diabolus totis viribus frustra cecidit*). Neque enim a respectu dei tot doloribus avocatus ille est: sed constitit nobis in exemplum et testimonium, tam spiritu quam carne, tam animo quam corpore, patientiae perpetrandae [130]): ut neque damnis secularium, nec amissionibus carissimorum, nec corporis quidem conflictationibus succidamus. Quale in illo viro feretrum deus [131]) diabolo exstruxit? **) Quale vexillum de inimico gloriae suae extulit, quum ille homo ad omnem acervum [132]) nuntiorum, nihil ex ore promeret, nisi deo gratias; quum uxorem iam malis delassatam, et ad prava remedia suadentem exsecraretur? Quid? ridebat [133]) deus; quid? dissecabatur malus, quum Iob immundam ulceris sui redundantiam, magna aequanimitate destringeret? Quum erumpentes bestiolas, inde in eosdem specus, et pastus reformosae [134]) carnis ludendo revocaret. Itaque operarius ille victoriae dei, retusis omnibus iaculis tentationum, lorica, clypeoque patientiae, et in-
P. 101. tegritatem mox corporis a deo recuperavit [135]), et quae amiserat conduplicata [136]) possedit. Et si filios quoque restitui voluisset, pater iterum vocaretur. Sed maluit in illo die

*) Iob. 1. **) Iob. 2.

128) vulnere *Rhen.* 129) dedita *Rhen.* 130) perpetuandae *Iun.* 131) de *addit Fran. Paris.* 132) acerbum nuntium *Fran. Paris.* 133) Qui deridebat deus? *Iun.* 134) foraminosae *Fran. Paris. alii* reformatae, *vel* refossae, *vel* reforatae; formicosae *Iun.* 135) recuperatam *Rhen.* 136) reduplicata *Fran. Paris.* centuplicata *Rhen.*

die reddi sibi. Tantum gaudii, securus sic de domino, distulit; sustinuit tam [137]) voluntariam orbitatem, ne sine aliqua patientia viveret.

CAP. XV. Adeo satis idoneus patientiae sequester deus. Si iniuriam deposueris penes eum, ultor est; si damnum, restitutor est; si dolorem, medicus est: si mortem, resuscitator est. Quantum patientiae licet, ut deum habeat debitorem? Nec immerito. Omnia enim placita eius tuetur: omnibus mandatis eius intervenit. Fidem munit, pacem gubernat, dilectionem adiuvat, humilitatem instruit, poenitentiam exspectat, exomologesin adsignat, carnem regit, spiritum servat, linguam frenat, manum continet, tentationes inculcat, scandala pellit, martyria consummat, pauperem consolatur, divitem temperat, infirmum non extendit, valentem non consumit, fidelem delectat, gentilem invitat, servum domino, dominum deo commendat, feminam exornat, virum approbat: amatur in puero, laudatur in iuvene, suspicitur in sene: in omni sexu, in omni aetate formosa est. Age iam si [138]) et effigiem, habitumque eius comprehendamus. Vultus illi tranquillus et placidus, frons pura, nulla moeroris aut irae rugositate contracta: remissa aeque in laetum modum supercilia, oculis humilitate, non infelicitate deiectis. Os taciturnitatis honore signatum. Color, qualis securis et innoxiis. Motus frequens capitis in diabolum, et minax risus. Caeterum amictus circum pectora candidus, et corpori impressus: ut qui nec inflatur, nec inquinatur [139]). Sedet enim in throno spiritus eius mitissimi et man-

P. 102.

137) tum *Iun.* iam *Wouw. M. S.* 138) sis *Iun.*
139) inquietatur *Rhen.*

mansuetissimi, qui non turbine glomeratur: non nubilo livet, sed est tenerae serenitatis, apertus et simplex, quem tertio vidit Helias. Nam ubi deus, ibidem et alumna eius, patientia scilicet*). Cum ergo spiritus dei descendit, individua patientia comitatur eum [140]). Si non [141]) cum spiritu admiserimus, in nobis morabitur semper? imo nescio an diutius
P. 103. perseveret [142]). Sine sua comite ac ministra, omni loco ac tempore angatur, necesse est. Quodcunque inimicus eius inflixerit, solus sustinere non poterit, carens instrumento sustinendi.

Cap. XVI. Haec patientiae ratio, haec disciplina, haec opera caelestis, et vera scilicet Christiana [143]): non ut illa patientia gentium terrae, falsa, probrosa. Nam ut in isto quoque domino diabelus aemularetur, quasi plane ex pari, nisi quod ipsa diversitas mali et boni aequaliter magnitudinis [144]) par est, docuit et suos patientiam propriam: illam dico, quae maritos dote venales, aut lenociniis negotiantes uxorum potestatibus subiicit; quae aucupandis orbitatibus omnem coacti obsequii laborem mentitis adfectionibus tolerat: quae ventris operarios contumeliosis patrociniis [145]) subiectione libertatis gulae [146]) addicit. Talia nationes patientiae studia noverunt: et tan-

*) Matth. 17.

140) eam. Si nos eam cum spiritu *Wouw. M. S. Iun. mavult*, patientia comitatur. Eam si nos cum spiritu adm. *etc.* 141) nos *Fran. Paris.* 142) Imo nescio an diu quis perseveret sine sua comite *Iun.* semper: imo n. a. d. perseveret sine sua c. a. ministra. Omni l. a. t. tangatur n. est. *Rhen.* 143) haec opera caelestis et verae, scilicet Christianae *Rigalt.* 144) magnitudine *Iun.* 145) contumeliosos patronis *Wouw. M. S.* contumeliosis patronis *Rigalt.* 146) gula *Wouw. M. S. utrumque abest Rigalt.*

tanti boni nomen; foedis operationibus occupant: patientes rivalium et divitum et invitatorum, impatientes solius dei vivunt. Sed viderit sua et sui praesidis [147]) patientia, P. 104. quam subter ignis exspectat. Caeterum nos amemus patientiam dei, patientiam Christi: rependamus illi, quam pro nobis ipse dependit [148]). Offeramus patientiam spiritus, patientiam carnis, qui in resurrectionem [149]) carnis et spiritus credimus.

147) viderint suam sui praesides quam *Fran.* 148) defendit *Rhen.* 149) qui resurrectionem *Iun.*

Q. SEPT.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE SPECTACULIS, LIBER.

P. 105. CAP. I. Qui ſtatus fidei, quae ratio veritatis, quod praeſcriptum diſciplinae, inter cetera ſecularium errorum, etiam ſpectaculorum voluptates adimat, dei ſervi cognoſcite, qui cum maxime ad deum acceditis: recognoscite; qui iam acceſſiſſe vos teſtificati et confeſſi eſtis, ne aut ignorando aut diſſimulando quis peccet. Tanta eſt enim vis voluptatum, ut et ignorantiam protelet in occaſionem, et conſcientiam corrumpat in diſſimulationem. Ad utrumque, adhuc forſan alicui opiniones ethnicorum blandiuntur, quae [1]) in iſta cauſa adverſus nos ita argumentari conſueverunt: Nihil obſtrepere religioni in animo et conſcientia [2]) tanta ſolatia extrinſecus oculorum vel aurium: nec vero deum offendi oblectatione hominis, qua ſalvo erga deum metu et honore, ſuo in tempore et ſuo in loco frui, ſcelus non ſit. Atquin hoc cum maxime paramus demonſtrare, quemadmodum iſthaec [3]) non competant verae religioni
P. 106. et vero obſequio erga deum verum. Sunt qui exiſtiment [4]) Chriſtianum [5]) expeditum morti genus ad hanc obſtinationem, abdicatione

1) qui *Wouw. M. S.* 2) tua *add. Fran.* 3) iſta *Rigalt.* 4) exſtimant *Rigalt.* 5) Chriſtianos *Wouw. M. S.*

tione voluptatum erudiri, quo facilius vitam contemnant, amputatis quasi retinaculis eius, ne desiderent, quam iam supervacuam [6]) sibi fecerint [7]): ut hoc consilio potius et humano prospectu, non divino praescripto definitum existimetur. Pigebat scilicet etiam perseverantes in tantis voluptatibus propter deum mori. Quanquam et si ita esset, tam [8]) apto consilio, tantae obstinatio disciplinae debebat obsequium.

Cap. II. Iam vero nemo est, qui non hoc quoque praetendat, *) omnia a deo instituta, et homini attributa (sicut praedicamus) et utique bona omnia, ut boni auctoris [9]): inter haec deputari universa ista, ex quibus spectacula instruuntur, circum [10]) verbi gratia, et leonem, et vires corporis, et vocis suavitates. Igitur neque alienum videri posse, neque inimicum dei [11]), quod de conditione constet ipsius; neque cultoribus dei vitandum [12]), quod dei non sit inimicum, quia nec alienum. Plane et ipsae exstructiones locorum, quod saxa, quod caementa, quod marmora, quod columnae dei res sint, qui ea ad instrumentum terrae dedit: sed et ipsi actus sub coelo dei transiguntur. Quam sapiens argumentatrix sibi videtur ignorantia humana, praesertim cum aliquid eiusmodi de gaudiis et de fructibus seculi metuit amittere. Plures denique invenias, quos magis periculum voluptatis, quam vitae, avocet ab hac secta. Nam mortem etiam stultus ut debitam non ex- P. 107.

*) Gen. 1.

6) supervacuum *Iun. Paris.* 7) fecerant *Iun.* fecerunt. *Rigalt.* 8) Quamquam et, si ita esset. Tam etc. *distinguit Iun.* 9) bona, ut omnia boni auctoris *Rig.* 10) Equum *Rigalt.* 11) deo *Paris. Rigalt.* 12) putandum *Paris.* neque culpae deputandum *Rigalt.*

quinatur. Utinam autem deus nulla flagitia hominum ſpectaret, ut omnes iudicium evaderemus. Sed ſpectat et latrocinia, ſpectat P. 133. et falſa, et adulteria, et fraudes, et idololatrias, et ſpectacula ipſa. Idcirco ergo nos non ſpectabimus, ne videamur ab illo qui omnia ſpectat. Compares [157]) homo reum et iudicem: reum, qui quia videtur, reus eſt: iudicem, qui quia videt, iudex eſt. Numquid ergo et extra limites circi furori ſtudemus, et extra cardines theatri impudicitiae intendimus, et inſolentiae extra ſtadium, et immiſericordiae extra amphitheatrum, quod deus etiam extra cameras, et gradus, et apulias [158]) oculos habet. Erramus, nusquam et nunquam excuſatur quod deus damnat. Nusquam et nunquam licet, quod ſemper et ubique non licet. Haec eſt veritatis integritas, et quae ei debetur disciplinae plenitudo et aequalitas timoris, et fides obſequii, non immutare ſententiam, nec variare iudicium. Non poteſt aliud eſſe, quod vere quidem eſt bonum ſeu malum. Omnia autem penes veritatem dei fixa ſunt.

Cap. XXI. Ethnici, quos penes nulla eſt veritatis plenitudo, quia nec doctor veritatis deus, malum ac bonum pro arbitrio ac libidine interpretantur, alibi bonum quod alibi malum, et alibi malum quod alibi bonum. Sic ergo evenit, ut qui in publico vix neceſſitate veſicae tunicam levet, idem in circo aliter non exſultet [159]), niſi totum pudorem in faciem omnium intentet; et qui [160]) filiae virginis P. 334.

157) Comparas *Pariſ. Rig.* 158) ἐπαύλιας *Wouw.* *corrigit.* 159) exuat *Wouw. M. S.* 160) ut qui *Wouw. M. S.*

men ut haec adversus ipsum adorentur? At-
quin summa offensio [22]) penes illum idolola-
tria est. Quid non dei est, quod deum of-
fendit? sed cum offendit, dei esse desiit; et
cum desiit, offendit. Ipse homo omnium fla-
gitiorum actor [23]), non tantum opus dei, ve-
rum etiam imago est: et tamen et corpore et
spiritu descivit [24]) a suo institutore. Neque
enim oculos ad concupiscentias [25]) sumpsi-
mus, neque [26]) linguam ad maliloquium, et
aures ad exceptaculum maliloquii, et gulam P. 109.
ad gulae crimen, et ventrem ad gulae satie-
tatem [27]), et genitalia ad excessus impudici-
tiae, et manus ad vim, et gressus ad vagam
vitam, aut spiritus ideo insitus corpori, ut
insidiarum, et fraudum, et iniquitatum cogi-
tatorium fieret, non opinor. Nam si omnem
malignitatem, et si tantam [28]) malitiam ex-
cogitatam deus exactor innocentiae odit, in-
dubitate quaecunque condidit, non in exitum
operum constat condidisse quae damnat; licet
eadem opera per ea quae condidit admini-
strentur, quando haec sit tota ratio damna-
tionis, perversa administratio conditionis a
conditis [29]). Nos igitur qui domino [30]) cog-
nito etiam aemulum eius inspicimus [31]), qui
institutore comperto etiam interpolatorem una
deprehendimus, neque mirari, neque dubi-
tare, oportet, quum ipsum hominem opus
et imaginem dei totius universitatis posseso-
rem illa [32]) vis interpolatoris et aemulatoris
angeli ab initio de integritate deiecerit, [33])
uni-

22) offensa *Rigalt.* 23) auctor *Paris. Rig.* 24) et tamen corpore et spiritu desiit *Rig.* 25) concupiscentiam *Rig.* 26) et *Rig.* 27) societatem *Iun. ex M. S. Rig.* 28) tantum *Wouw. M. S. Rig.* 29) a conditis *abest Rig.* 30) Deo *Rig.* 31) inspeximus *Rig.* 32) illi *Paris.* vis *abest Paris.* 33) quin universam *addit Wouw. M. S.*

universam substantiam eius [34]) pariter cum ipso in perversitatem demutatam [35]) adversus institutorem: ut quam doluerat homini
P. 110. concessam, non sibi, in ea ipsa et hominem reum deo faceret, et suam dominationem conlocaret.

Cap. III. Hac conscientia instructi [36]) adversus opinionem ethnicorum, convertamur magis ad nostrorum detractatus [37]). Quorundam enim fides aut simplicior, aut scrupulosior, ad hanc abdicationem spectaculorum de scripturis auctoritatem exposcit, et se in incertum constituit, quod non significanter neque nominatim denuntietur servis dei abstinentia eiusmodi. Plane nusquam invenimus, quemadmodum aperte positum est *), *Non occides, non idolum coles, non adulterium, non fraudem admittes*: ita exerte definitum, non in Circum ibis [38]), non in theatrum; agonem, munus non spectabis [39]). Sed invenimus ad hanc quoque speciem pertinere illam primam vocem David, *Felix*, inquit **), *qui non abiit in concilium impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in* [40]) *cathedra pestium non sedit.* Nam etsi iustum illum videtur praedicasse, quod in concilio et in consessu [41]) Iudaeorum de deo denegando [42]) consultantium, non communicavit: late tamen semper scriptura divina dividitur, ubicunque secundum praesentis rei sensum etiam disciplina
P. 111. munitur, ut hic [43]) quoque non sit aliena vox a

*) Exod. 20. **) Ps. 1.

34) pariter cum ipso integritati institutam *add. Rig.* 35) demutarit *Wouw. M. S.* demutavit *Rig.* 36) instructa *Rig.* 37) retractatus *Wouw. M. S.* 38) non ibis in Circum *Rig.* 39) exspectabis *Rig.* 40) nec — pestium sedit *Rig.* 41) et in sessu *Rig.* 42) de negando domino *Rig.* 43) haec *Wouw. M. S.*

a ſpectaculorum interdictione. Si enim pauculos tunc Iudaeos impiorum concilium vocavit, quanto magis tantum conventum ethnici populi: ni pii ethnici, 44) minus peccatores, minus hoſtes Chriſti, quam tunc Iudaei, quo 45) et cetera congruunt. Nam apud ſpectacula et in via ſtatur. Vias enim vocant cardines balteorum per ambitum, et discrimina popularium per proclivum. Cathedra quoque nominatur ipſe in anfractu ad conſeſſum ſitus. Itaque e contrario infelix qui in quodcunque concilium impiorum abierit, et in quacunque via peccatorum ſteterit, et in quacunque cathedra peſtium ſederit. Generaliter dictum intelligamus, cum quid etiam ſpecialiter interpretari capit. Nam et ſpecialiter quaedam pronuntiata, generaliter ſapiunt. Cum deus Iſraëlitas admonet disciplinae vel obiurgat, utique ad omnes habet*): cum Aegypto et Aethiopiae exitium comminatur, in omnem gentem peccatricem praeiudicat. Sic omnis gens peccatrix vocatur Aegyptus et Aethiopia**), a ſpecie ad genus. Quemadmodum etiam de origine ſpectaculorum omne ſpectaculum concilium vocat impiorum, a genere ad ſpeciem.

CAP. IV. Ne quis argumentari nos putet, P. 112. ad principalem auctoritatem convertar ipſius ſignaculi noſtri. Cum aquam ingreſſi Chriſtianam fidem in legis ſuae verba profitemur, renuntiaſſe nos diabolo et pompae et angelis eius ore noſtro conteſtamur. Quid erit ſummum

*) Exod. 12. **) Eſ. 14. et *alibi*.

44) minus impii ethnici *Rigalt.* 45) Quid quod *Rigalt.* ethnici populi? impii, minus peccatores; minus hoſtes Chriſti, quam tunc Iudaei, quid? non et caetera congruunt. *Woxw. Cod. ſcript.* quo ad caetera congruunt. *Latin. Iun. mavult* Quo et caetera.

iusmodi homine? nemo in castra hostium transit, nisi proiectis armis suis, nisi destitutis signis et sacramentis principis sui, nisi P.138. pactus simul perire.

Cap. XXV. An ille recogitabit eo tempore de deo, positus illic ubi nihil est de deo? pacem opinor habebit in animo contendens pro auriga, pudicitiam ediscet, attonitus in mimos. Imo in omni spectaculo nullum magis scandalum occurret, quam ipse ille mulierum et virorum accuratior cultus: ipsa consensio, ipsa in favoribus aut conspiratio aut dissensio inter se de commercio scintillas libidinum conflabellant. Nemo denique in spectaculo ineundo prius cogitat, nisi videri et videre. Sed tragoedo vociferante exclamationes ille alicuius prophetae retractabit, et inter effeminati histrionis modos Psalmum secum comminiscetur, et cum athletae agent, ille dicturus est repercutiendum non esse? *) poterit et de misericordia moneri defixus in morsus ursorum, et spongias retiariorum. Avertat deus a suis tantam voluptatis exitiosae cupiditatem. Quale est enim de ecclesia dei in diaboli ecclesiam tendere? de coelo (quod aiunt) in coenum? illas manus quas ad dominum extuleris, postmodum laudando histrionem fatigare? ex ore quo Amen in sanctum protuleris, gladiatori testimonium reddere, *εἰς αἰῶνας ἀπ' αἰῶνος* [181]) alii omnino dicere nisi deo Christo?

Cap. XXVI. Cur ergo non eiusmodi etiam daemoniis penetrabiles fiant? Nam et P.139. exemplum accidit domino teste, eius mulieris quae theatrum adiit, et inde cum daemonio re-

*) Matth. 5.

181) *ἀπ' αἰῶνος abest Rigalt.*

rediit. Itaque in exorcismo cum oneraretur immundus ſpiritus, quod auſus eſſet fidelem adgredi: conſtanter et iuſtiſſime quidem (inquit) feci, in meo eam inveni. Conſtat et alii linteum in ſomnis oſtenſum eius diei nocte, qua tragoedum audierat, cum exprobratione nominato tragoedo, nec ultra quintum diem eam mulierem in ſeculo fuiſſe. Quot utique et alia documenta ceſſerunt de his qui cum diabolo apud ſpectacula communicando a domino exciderunt. *Nemo enim poteſt duobus dominis ſervire* *). Quid luci cum tenebris? quid vitae et morti?

Cap. XXVII. Odiſſe debemus iſtos conventus et coetus ethnicorum, vel quod illic nomen dei blaſphematur, illic quotidiani in nos leones expoſtulantur, inde perſecutiones decernuntur, inde tentationes emittuntur. Quid facies in illo ſuffragiorum impiorum aeſtuario deprehenſus, non quaſi aliquid illic pati poſſis ab hominibus, nemo te cognoſcit Chriſtianum, ſed recogita quid de te fiat in coelo. Dubitas enim illo momento, quo in diaboli eccleſia fueris [182]), omnes angelos proſpicere de coelo, et ſingulos denotare,
P.140. quis blaſphemiam dixerit, quis audierit, quis linguam, quis aures diabolo adverſus deum adminiſtraverit? **) Non ergo fugies ſedilia hoſtium Chriſti, illam cathedram peſtilentiarum [183]), ipſumque aërem qui deſuper incubat, ſceleſtis vocibus conſtupratum? Sint dulcia licet et grata et ſimplicia, etiam honeſta quaedam. Nemo venenum temperat felle et elleboro, ſed conditis pulmentis et bene ſapo-

*) Matth. 6. 2 Cor. 6. Eccl. 33. **) Pſ. 1.

182) quo diabolus in eccleſiam furit *Cod. Wouw. Rigalt.*
183) peſtilentiariam *Fran.*

saporatis, et plurimum dulcibus id mali inficit: ita et diabolus letale quod conficit, rebus dei gratissimis et acceptissimis imbuit. Omnia illic seu fortia, seu honesta, seu sonora, seu canora, seu subtilia, proinde habe ac si stillicidia mellis de ranunculo [184]) venenato: nec tanti gulam facias voluptatis, quanti periculum per suavitatem.

CAP. XXVIII. Saginentur eiusmodi dulcibus convivae sui, et loca et tempora et invitator ipsorum est. Nostrae coenae, nostrae nuptiae, nondum sunt, non possumus cum illis discumbere, quia nec illi nobiscum. Vicibus disposita res est. Nunc illi laetantur, nos conflictamur. *) *Seculum* (inquit) *gaudebit, vos tristes eritis.* Lugeamus ergo dum ethnici gaudent, ut quum lugere coeperint, gaudeamus, ne pariter nunc gaudentes, tunc quoque pariter lugeamus. Delicatus es Christiane, si et in seculo voluptatem concupiscis, P. 141. immo nimium stultus, si hoc existimas voluptatem. Philosophi quidam [185]) hoc nomen quieti et tranquillitati dederunt, in ea gaudent, in ea avocantur, in ea etiam gloriantur. Tu mihi metas et scenas et pulverem et arenas suspiras. Dicas velim. Non possumus vivere sine voluptate, qui mori cum voluptate debebimus? Nam quod est aliud votum nostrum, quam quod et Apostoli, exire de seculo, et recipi apud dominum **)? Hic voluptas, ubi et votum.

CAP. XXIX. Iam nunc si putas [186]) delectamentis exigere spatium hoc, cur tam ingratus es, ut tot et tales voluptates a deo con-

*) Ioan. 16. **) Phil. 1.

184) libacunculo *Fran.* lucunculo *Ian.* 185) quidem *Fran.* 186) nunc puta *Rig.*

contributas tibi ſatis non habeas, neque recognoſcas? Quid enim iucundius, quam dei patris et domini reconciliatio, quam veritatis revelatio, quam errorum recognitio, quam tantorum retro criminum venia? quae maior voluptas, quam faſtidium ipſius voluptatis, quam ſeculi totius contemptus, quam vera libertas, quam conſcientia integra, quam vita ſufficiens, quam mortis timor nullus; quod calcas deos nationum, quod daemonia expellis, quod medicinas facis, quod revelationes petis, quod deo vivis? Hae voluptates, haec ſpectacula Chriſtianorum, ſancta, perpetua,
P. 142. gratuita: in his tibi ludos Circenſes interpretare, curſus ſeculi intuere, tempora labentia, ſpatia dinumera, metas conſummationis exſpecta, ſocietates eccleſiarum defende, ad ſignum dei ſuſcitare, ad tubam angeli erigere, ad martyrii [187]) palmas gloriare. Si ſcenicae [188]) doctrinae delectant, ſatis nobis litterarum eſt, ſatis verſuum eſt, ſatis ſententiarum, ſatis etiam canticorum, ſatis vocum, nec fabulae, ſed veritates, nec ſtrophae, ſed ſimplicitates. Vis et pugillatus et luctatus? praeſto ſunt, non parva, ſed multa [189]). Adſpice impudicitiam deiectam a caſtitate, perfidiam caeſam a fide, ſaevitiam a miſericordia contuſam, petulantiam a modeſtia obumbratam [190]), et tales ſunt apud nos agones, in quibus ipſi coronamur. Vis autem et ſanguinis et aliquid? habes Chriſti.

Cap. XXX. Quale autem ſpectaculum in proximo eſt adventus domini iam indubitati, iam ſuperbi, iam triumphantis? Quae illa ex-

187) martyrum *Rig.* 188) ſcientiae *Rig.* 189) non pauca ſimul *Rigalt.* 190) adumbratam *Pariſ. Rig.*

exſultatio angelorum, quae gloria reſurgentium
ſanctorum? quale regnum exinde iuſtorum?
qualis civitas nova Hieruſalem? At enim ſu-
perſunt alia ſpectacula, ille ultimus et perpe-
tuus iudicii dies, ille nationibus inſperatus,
ille deriſus, cum tanta ſeculi vetuſtas, et tot
eius nativitates uno igni haurientur. Quae P. 143.
tunc ſpectaculi latitudo? quid admirer? quid
rideam? ubi gaudeam, ubi exſultem, ſpectans
tot ac tantos reges [191]), qui in coelum re-
cepti nuntiabantur, cum ipſo Iove et ipſis ſuis
teſtibus in imis tenebris congemiſcentes? item
praeſides, perſecutores dominici nominis ſae-
vioribus quam ipſi contra Chriſtianos ſaevie-
runt, flammis inſultantibus, liqueſcentes?
praeterea ſapientes illos philoſophos coram
diſcipulis ſuis una conflagrantibus erubeſcen-
tes, quibus nihil ad deum pertinere ſuade-
bant, quibus animas aut nullas, aut non in
priſtina corpora rediturus adfirmabant, etiam
poëtas non ad Rhadamanti, nec ad Minois,
ſed ad inopinati Chriſti tribunal palpitantes?
Tunc magis tragoedi audiendi, magis ſcilicet
vocales in ſua propria calamitate. Tunc
hiſtriones cognoſcendi ſolutiores multo per
ignem: tunc ſpectandus auriga in flammea
rota totus rubens [192]): tunc xyſtici contem-
plandi non in gymnaſiis, ſed in igne iaculati,
niſi quod nec tunc quidem illos velim viſos,
ut qui malim ad eos potius conſpectum inſa-
tiabilem conferre, qui in dominum deſaevie-
runt. Hic eſt ille (dicam) fabri aut quaeſtua-
riae [193]) filius, ſabbati deſtructor, Samarites
et daemonium habens. Hic eſt quem a Iuda
redemiſtis, hic eſt ille arundine et colaphis P. 144.
diverberatus, ſputamentis dedecoratus, felle
et

191) tot ſpectans reges *Rigalt.* 192) ruber *Rigalt.*
193) quaeſtuarii *Franeq.*

et aceto potatus. Hic est quem clam discentes subripuerunt, ut resurrexisse dicatur, vel hortulanus detraxit, ne lactucae suae frequentia commeantium laederentur [194]). Ut talia spectes, ut talibus exsultes, quis tibi Praetor aut Consul, aut Quaestor, aut sacerdos de sua liberalitate praestabit? et tamen haec iam quodammodo habemus per fidem spiritu imaginante repraesentata. Ceterum qualia illa sunt quae nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt? Credo, Circo et utraque cavea et omni stadio gratiora.

194) adlaederentur *Rigalt.*

Q. SEPT.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE

IDOLOLATRIA,

LIBER.

Cap. I. Principale crimen generis humani, summus seculi reatus, tota causa iudicii, Idololatria. Nam etsi suam speciem tenet unumquodque delictum, etsi suo quoque nomine [1]) iudicio destinatur, in idololatriae tamen crimine expungitur. Omitte titulos, operas recognosce [2]), Idololatres, idem homicida est. Quaeris quem occiderit? si quid ad elogii ambitionem facit, non extraneum, nec inimicum, sed se ipsum. Quibus insidiis? erroris sui. Quo telo? offensa dei. Quot plagis? quotquot idololatriis. Qui negat idololatren perisse, is negabit idololatren homicidium fecisse. Proinde [3]) adulterium, et stuprum in eodem recognoscas: nam qui fallis deis servit, sine dubio adulter est veritatis, quia omne falsum adulterium est. Sic et in [4]) stupro mergitur. Quis enim immundis spiritibus operatus, non conspurcatus et constupratus incedit? *) Atque adeo scripturae sanctae stupri vocabulo utuntur in idololatriae exprobratione. Fraudis conditio ea est opinor, si quis alienum rapiat, aut alii debitum deneget, et utique erga hominem admissa fraus maximi

P. 145. P. 146.

*) Ezech. 23.

1) quodque nomine *Iun.* 2) opera recognosce *Iun. Latin.* 3) Perinde *Paris.* 4) in *abest Rig.*

mi criminis nomen est. At enim idololatria fraudem deo facit, honores illi suos denegans, et conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam coniungat. Quod si tam fraus quam stuprum atque adulterium mortem adferunt, iam in his aeque [5]) idololatria de homicidii reatu non liberatur. Post talia crimina, tam exitiosa, tam devoratoria salutis, cetera quoque aliquem ad modum et seorsum proinde disposita, in Idololatria conditionem suam repraesentant. In illa et concupiscentiae seculi. Quae enim idololatriae solennitas sine ambitione cultus et ornatus? In illa lasciviae et ebrietates, cum plurimum victus et ventris et libidinis causa frequentantur [6]). In illa iniustitia. Quid enim iniustius ea, quae iustitiae patrem nescit? In illa etiam vanitas, quum tota eius ratio vana sit; in illa mendacium, quum tota substantia eius mendax sit. Ita fit, ut omnia in idololatria, et in omnibus idololatria deprehendatur. Sed et alias, quum universa delicta adversus dominum sapiant, nihil autem quod adversus dominum [7]) sapiat, non daemoniis et immundis spiritibus deputetur, quibus idola mancipantur: sine dubio idololatriam admittit, quicun-
P. 147. que delinquit; id enim facit quod ad idolorum mancipes pertinet.

Cap. II. Sed universa nomina criminum discedant in operum suorum proprietates, remaneat Idololatria in eo quod ipsa est: sufficit sibi tam inimicum deo nomen, tam locuples substantia criminis, quae tot ramos porrigit, tot venas defundit [8]), ut de hoc cum maxime materia suscepta sit, quot modis nobis

5) iam his aeque *Iun.* 6) frequententur *Rig.* 7) deum — deum *Rig.* 8) diffundit *Wouw. M. S. Rig.*

nobis praecavenda sit idololatriae latitudo. Quoniam multifariam servos dei nec tantum ignorata, sed etiam dissimulata subvertit. Plerique idololatriam simpliciter existimant his solis modis interpretandam. Si quis aut incendat, aut immolet, aut polluceat, aut sacris aliquibus aut sacerdotiis obligetur: quemadmodum si quis existimet adulterium in osculis, et in amplexibus, et in ipsa carnis congressione censendum: aut homicidium in sola sanguinis profusione, et in animae ereptione reputandum. *) At enim dominus quam extensius ista disponat certi sumus, cum adulterium etiam in concupiscentia designat, si oculum quis impegerit libidinose, et animam commoverit impudice: **) cum homicidium etiam in verbo maledicti vel convicii iudicat [9]), et in omni impetu irae, et in negligentia caritatis in fratrem. Sicut †) Ioannes docet homicidam esse qui oderit fratrem. Alioquin in modico consisteret, et diaboli ingenium de malitia, et dei domini [10]) de disciplina, qua nos adversus diaboli altitudines [11]) munit ††), si in his [12]) tantum delictis iudicaremur, quae etiam nationes decreverunt vindicanda. Quomodo abundabit iustitia nostra super Scribas et Pharisaeos, ut dominus praescripsit, nisi abundantiam adversariae eius, id est iniustitiae perspexerimus? Quod si caput iniustitiae idololatria est, prius est uti adversus abundantiam idololatriae praemuniamur, dum illam non solum in manifestis recognoscimus. P. 148.

CAP.

*) Matth. 5. **) Ibidem. †) 1 Ioh. 3.
††) Matth. 5.

9) indicat *Iun.* 10) dominum *Iun.* 11) latitudines *Worm. M. S. Rig.* 12) si his *alii.*

amabit, et quidem virioſius amplexabitur de ſuo ingenio quam de tuo arbitrio properat eſſe ſecura. Video et hederas, quantum velis premas, ſtatim ad ſuperna conari, et nullo praeeunte ſuspendi, quod malint parietibus invehi textili ſilva, quam humi teri voluntaria iniuria. Contra quibus de aedificio male eſt, ut creſcendo recedunt, ut refugium [91] ſentias ramos aliorſum deſtinatos [92], et animationem arboris de divortio parietis intelligas, contentae ſua [93] parvitate, quam ex primordio providentiſſimi fruticis edidicit, P.252.
timentis [94] etiam ruinam. Has ego ſapientias et ſcientias arborum cur non contendam? Vivant ut philoſophi volunt, ſapiant ut philoſophi nolunt: intelligant et infantiam ligni [95], quo magis hominis, cuius anima velut ſurculus quidam ex matrice Adam in propaginem deducta, et genitalibus feminae foveis commendata cum omni ſua paratura, pullulabit tam intellectu quam et ſenſu. Mentior, ſi non ſtatim infans ut vitam vagitu ſalutavit, hoc ipſum ſe teſtatur ſenſiſſe atque intellexiſſe quod natus eſt, omnes ſimul ibidem dedicans ſenſus, et luce viſum, et ſono auditum, et humore guſtum, et aëre odoratum, et terra tactum. Ita prima illa vox de primis ſenſuum vocibus, et de primis intellectuum pulſibus cogitur. Plus eſt quod de proſpectu lacrymabilis vitae quidam augurem incommodorum vocem illam flebilem interpretantur, quod etiam praeſciens habenda ſit ab ingreſſu nativitatis, nedum intelligens. Non enim [96] exinde et matrem ſpiritu probat, et nutricem ſpiritu examinat, et gerulam ſpiritu agno-

91) refugiunt *e ſcript. Wouw.* 92) ramis aliorſum deſtinatis *Iun.* deſtinatum *Pariſ.* 93) contenta eſt ſua *Rig.* 94) timens *Pariſ.* 95) intelligat et infantia ligni *V. C. Wouw.* 96) Non enim *abeſt Pariſ.*

agnoſcit, fugiens extranea ubera, et recuſans ignota cubilia, et neminem appetens niſi ex uſu? Unde illi iudicium novitatis, et moris, ſi non ſapit? unde illi et offendi et demulceri, ſi non intelligit? Mirum ſatis, ut infantia naturaliter animoſa ſit, non habens animum: et naturaliter adfectioſa ſit, non habens intelle-
p. 253. ctum. At enim Chriſtus ex ore lactentium et parvulorum expediendo laudem, nec pueritiam, nec infantiam hebetes pronuntiavit: quarum altera cum ſuffragio occurrens, teſtimonium ei potuit offerre, altera pro ipſo trucidata utique vim ſenſit.

Cap. XX. Et hic itaque concludimus, omnia naturalia animae ut ſubſtantiva eius ipſi ineſſe, et cum ipſa procedere atque proficere, ex quo ipſa cenſetur. Sicut et Seneca ſaepe noſter: inſita ſunt nobis omnium artium et aetatum ſemina: magiſterque ex occulto deus producit ingenia, ex ſeminibus ſcilicet inſitis, et occultis per infantiam, quae ſunt et intellectus. Ex his enim producuntur ingenia. Porro ut frugum [97]) ſeminibus una generis cuiusque forma eſt, proceſſus tamen varii. Alia integro ſtatu evadunt, alia etiam meliora reſpondent, alia degenerant pro conditione coeli et ſoli, pro ratione operis et curae, pro temporum eventu, pro licentia caſuum: ita et animam licebit ſemine uniformem, foetu multiformem: nam et hic etiam de locis intereſt. Thebis hebetes et brutos naſci relatum eſt: Athenis ſapiendi dicendique acutiſſimos, ubi penes Colytum pueri menſe citius eloquuntur praecoce lingua. Siquidem et Plato in Timaeo Minervam adfirmat, cum urbem illam moliretur, nihil aliud quam regionis naturam proſpexiſſe, talia ingenia pollicitam. Unde

97) et frugum *Pamel. alii.*

et errant [21]), *et nemo animam suam liberare possit.* Ubi [22]) aeque David, *Et* [23]) *tales fiant,* inquit, *qui faciunt ea.* Et quid ego modicae memoriae homo? ultra quid suggeram? quid recolam de scripturis? quasi aut non sufficiat vox spiritus sancti, aut ultra deliberandum
P. 151. sit, an maledixerit atque damnaverit dominus ipsos prius artifices eorum, quorum cultores maledicit et damnat?

CAP. V. Plane impensius respondebimus ad excusationes huiusmodi artificum, quos nunquam in domum dei admitti oportet, si quis eam disciplinam norit. Iam illa obiici solita vox: Non habeo aliud quo vivam: districtius repercuti potest, Vivere ergo habes. Quid tibi cum deo est? si tuis legibus [24]). Tum quod et de scripturis audent argumentari: dixisse Apostolum, *ut quisque fuerit inventus, ita et perseveret* *): possumus igitur omnes in peccatis perseverare ex ista interpretatione. Nec enim [25]) quisquam nostrum non peccator inventus est **), cum Christus non alia ex causa descenderit, quam peccatorum liberandorum. Item: eundem praecepisse †) dicunt secundum suum exemplum, ut manibus unusquisque operetur ad victum. Si hoc praeceptum ab omnibus manibus defendatur, credo et fures balnearios [26]) manibus suis vivere, et ipsos latrones manibus agere quo vivant. Item falsarios utique non pedibus, sed manibus operari malas litteras. Histriones vero non manibus solis, sed totis membris victum elaborare. Pateat igitur ecclesia

*) 1 Cor. 7. **) 1 Cor. 4. †) 1 Thess. 4.

21) et terra *Paris.* 22) Uti *Iun.* 23) factores *add. Iun. Paris. Rig.* 24) sit vis tuis legibus *Cod. Wouw.* Fit vis tuis legibus *Fulv. Ursin.* 25) enim *abest Paris.* 26) fures et aleatores *Rig.*

clesia omnibus, qui manibus et suo opere tolerantur, si nulla exceptio est artium, quas dei disciplina non recipit [27]. Sed ait quidam adversus similitudinis interdictae propositionem, *) Cur ergo Moses in eremo simulacrum serpentis ex aere fecit? Seorsum figurae, quae dispositioni alicui arcanae praestruebantur, non ad erogationem [28]) legis, sed ad exemplarium causae suae. Alioquin si haec ut adversarii legis interpretemur, numquid et nos, quod et Marcionitae, inconstantiam adscribimus omnipotenti? quem illi [29]) hoc modo destruunt ut mutabilem, dum alibi vetat, alibi mandat? Si quis autem dissimulat illam effigiem aerei serpentis, suspensi in modum, figuram designasse dominicae crucis, a serpentibus, id est ab angelis diaboli, liberaturae nos, dum per semetipsam diabolum, id est, serpentem interfectum suspendit, sive quae alia figurae istius expositio dignioribus revelata est, dummodo **) Apostolus affirmet omnia tunc figurate populo accidisse: bene quod idem deus qui lege [30]) vetuit similitudinem fieri, extraordinario praecepto serpentis similitudinem indixit [31]). Si eundem deum observas, habes legem eius, †) *Ne feceris similitudinem.* Si et praeceptum factae postea similitudinis respicis, et tu imitare Moysen, ne facias adversus legem simulacrum aliquod, nisi et tibi deus iusserit. P. 152.

CAP. VI. Si nulla lex dei prohibuisset idola fieri a nobis, si nulla vox spiritus sancti fabri-

*) Num. 21. **) 1 Cor. 10. †) Exod. 20.

27) recepit *Fran.* 28) derogationem *Rig.* 29) omnipotenti? Quod illi *Wouw. M. S.* 30) et lege *Paris. Iun.* 31) fieri iussit *Latin.* interduxit, *Iun.* interdixit *Fran.*

P.153. fabricatoribus idolorum non minus quam cultoribus comminaretur: de ipso sacramento nostro interpretaremur nobis adversas esse fidei eiusmodi artes. Quomodo enim renuntiavimus diabolo et angelis eius, si eos facimus? Quod repudium diximus iis, non dico cum quibus, sed de quibus vivimus? Quam discordiam suscepimus in eos, quibus exhibitionis nostrae gratia obligati sumus? Potes lingua negasse, quod manu confiteris? Verbo destruere, quod facto struis? Unum deum praedicare, qui tantos efficis? Verum deum praedicare, qui falsos facis? Facio (ait quidam) sed non colo. Quasi ob aliquam [32]) causam colere non audeat, nisi ob quam et facere non debeat, scilicet ob dei offensam utrobique. Imo tu colis, qui facis ut coli possint. Colis autem non spiritu vilissimi nidoris alicuius, sed tuo proprio: nec anima pecudis impensa, sed anima tua. Illis ingenium tuum immolas, illis sudorem tuum libas, illis prudentiam tuam accendis. Plus es illis quam sacerdos, cum per te habeant sacerdotem. Diligentia tua nomen [33]) illorum est. Negas te, quod facis, colere? Sed illi non negant, quibus hanc saginatiorem et auratiorem et maiorem hostiam caedis, salutem tuam.

Cap. VII. Tota die ad hanc partem zelus fidei perorabit, ingemens Christianum ab idolis in ecclesiam venire, de adversaria officina P.154. in domum dei venire [34]), attollere ad deum patrem manus matres idolorum, his manibus adorare quae foris adversus deum adorantur, eas manus admovere corpori domini, quae daemoniis corpora conferunt. Nec hoc sufficit,

32) aliam *Fran.* 33) numen *Fran.* 34) (de adversarii officina in domum dei) *Rig.*

ficit." Parum sit, si ab aliis manibus accipiant, quod contaminant [35]), sed etiam ipsi [36]) tradunt aliis quod contaminaverunt. Adleguntur in ordinem ecclesiasticum artifices idolorum. Pro scelus! Semel Iudaei Christo manus intulerunt, isti quotidie corpus eius lacessunt. O manus praecidendae! Viderint iam an per similitudinem dictum sit, *Si te manus tua scandalizat, amputa eam.* Quae magis amputandae, quam in quibus [37]) domini corpus scandalizatur?

Cap. VIII. Sunt et aliae complurium artium species, quae etsi non contingunt idolorum fabricationem, tamen ea sine quibus idola nil possunt, eodem crimine expediunt. Nec enim differt, an exstruas vel exornes, si templum, si aram, si aediculam eius instruxeris, si bracteam expresseris, aut insignia, aut etiam domum fabricaveris. Maior est eiusmodi opera, quae non effigiem confert, sed auctoritatem. Si ita necessitas exhibitionis extenditur [38]), habent et alias species, quae sine exorbitatione disciplinae, id est, sine idoli confectura [39]) opem victus praestent. Scit albarius tector et tecta sarcire, et tectoria inducere, et cisternam liare, et cymatia distendere, et multa alia ornamenta praeter simulacra parietibus incrustare [40]). Scit et pictor et marmorarius, et aerarius, et quicunque caelator, latitudines suas utique multo faciliores. Nam qui signum describit, quanto facilius abacum linit? Qui de tilia Martem exsculpit, quanto citius armarium compingit? Nulla ars non alterius artis, aut P. 155.

35) contaminent *Wouwer. M. S.* 36) ipsae *Fran.* 37) quam quibus *Iun.* 38) obtenditur *Wouw. M. S.* attenditur *Iun.* 39) conficura *Paris. Iun.* 40) incrispare *Paris. Iun. Rig.*

mater, aut propinqua est. Nihil alterius vacat. Tot sunt artium venae, quot hominum concupiscentiae. Sed de mercedibus et manuspretiis interest. Proinde interest et de labore. Minor merces frequentiore actu repensatur. Quot parietes signa desiderant? Quot templa et aedes idolis aedificantur? Domus vero, et praetoria et balnea et insulae quantae? Soccus et baxa quotidie deaurantur, Mercurius et Serapis non quotidie. Sufficiat ad quaestum artificiorum, frequentior est [41]) omni superstitione luxuria et ambitio. Lances et scyphos facilius ambitio, quam superstitio desiderabit. Coronas quoque magis luxuria, quam solennitas erogat. Cum igitur ad haec artificiorum genera cohortemur, quae idolum quidem, et quae idolo competunt, non attingant, sint autem et hominibus communia saepe quae et idolis, hoc quoque cavere debemus, ne quid scientibus nobis ab aliquibus de manibus nostris in rem idolorum postuletur. Quod si con-
P. 156. cesserimus, et non remediis tam [42]) usitatis egerimus, non puto nos a contagio idololatriae vacare, quorum manus non ignorantium in officio vel in honore et usu daemoniorum deprehenduntur.

CAP. IX. Animadvertimus inter artes etiam professiones quasdam obnoxias idololatriae. De astrologis ne loquendum quidem est. Sed quoniam quidam istis diebus provocavit defendens sibi perseverantiam professionis istius, paucis utar. Non allego quod idola honoret, quorum nomina coelo inscripsit, quibus omnem dei potestatem addixit: quod propterea homines non putant [43]) deum

41) Sufficiant — frequentiores *Franeq.* 42) iam *Latin. Iun. Rigalt.* 43) putant *Iun.*

deum requirendum, praesumentes stellarum nos immutabili arbitrio agi. Unum propono, angelos esse illos desertores dei *), amatores feminarum, proditores etiam huius curiositatis, propterea quoque damnatos a deo. O divina sententia usque ad terram pertinax, cui etiam ignorantes testimonium reddunt. Expelluntur mathematici sicut angeli eorum. Urbs et Italia interdicitur mathematicis, sicut coelum angelis eorum. Eadem poena est exilii discipulis et magistris. Sed magi et astrologi ab oriente venerunt **). Scimus magiae et astrologiae inter se societatem. Primi igitur stellarum interpretes natum Christum annuntiaverunt, primi muneraverunt. Hoc nomine Christum (opinor) sibi obligaverunt. Quid tum? Ideo nunc et mathematicis patrocinabitur illorum magorum religio? De Christo scilicet est mathesis hodie, stellas [44]) Christi, non Saturni et Martis et cuiusque; ex eodem ordine mortuorum observat et praedicat. At enim scientia illa usque ad evangelium fuit concessa, ut Christo edito nemo exinde nativitatem alicuius de coelo interpretetur [45]). Nam et thus illud et myrrham et aurum ideo infanti tunc domino obtulerunt, quasi clausulam sacrificationis et gloriae secularis, quam Christus erat adempturus. Quod igitur iisdem magis somnium sine dubio ex dei voluntate suggessit, ut irent in sua, sed alia, non qua venerant, via, id est, ne pristina secta sua incederent: ne [46]) illos Herodes persequeretur, qui nec persecutus est, etiam ignorans alia via digressos, quoniam et qua venerant ignorabat. Adeo viam rectam [47]) et disciplinam intelligere debemus. P. 157.

Ita-

*) Gen. 6. **) Matth. 2.

44) stellam *Wouw. M. S.* 45) interpretatur *Rigalt.* 46) non ne *Paris. Iun. Rigalt.* 47) tectam *Iun.*

Itaque magis praeceptum, ut exinde aliter incederent. Sic et alia illa species[48]) magiae quae miraculis operatur, etiam adversus *) Moysen aemulata, patientiam dei traxit ad evangelium usque. **) Nam exinde et Simon Magus iam fidelis, quoniam aliquid adhuc de circulatoria secta cogitaret, ut scilicet inter miracula professionis suae etiam spiritum sanctum per manuum impositionem enundinaret, maledictus ab ***) Apostolis de fide[49])
P. 158. eiectus est; et alter magus qui cum Sergio Paulo, quoniam iisdem adversabatur apostolis, luminum amissione multatus est. Hoc et astrologi retulissent credo, si quis in apostolos incidisset[50]). Attamen cum magia punitur, cuius est species astrologia, utique et species in genere damnatur. Post evangelium nusquam invenias aut sophistas, aut Chaldaeos, aut incantatores, aut coniectores, aut magos, nisi plane punitos. †) *Ubi sapiens, ubi litterator, ubi conquisitor huius aevi? Nonne infatuavit deus sapientiam huius seculi?* Nihil scis mathematice, si nesciebas te futurum Christianum ††). Sin sciebas, hoc quoque scire debueras, nihil tibi futurum cum ista professione. Ipsa te de periculo suo instrueret, quae aliorum climacterica praecanit. *Non est tibi pars neque sors in ista ratione.* Non potest regna coelorum sperare, cuius digitus aut radius abutitur coelo.

Cap. X. Quaerendum autem est etiam de ludimagistris, et de ceteris professoribus litterarum. Imo non dubitandum affines illos esse multimodae idololatriae. Primum quibus

*) Exod. 7. **) Act. 8. ***) ib. 17.
†) 1 Cor. 1. ††) Act. 8.

48) aliam illam speciem — patientia *Fran.* 49) fide deiectus est *Iun.* 50) si qui — incidissent *Rigalt.*

bus necesse est deos nationum praedicare, nomina, genealogias, fabulas ornamenta honorifica quaeque eorum enuntiare, tum solennia festaque eorundem observare, ut quibus vectigalia sua suppetant. Quis ludimagister, sine tabula VII idolorum, quinquatria tamen [51]) frequentabit? Ipsam primam novi discipuli stipem Minervae et honori et nomini consecrat, ut etsi [52]) non profanatus alicui idolo, verbotenus de idolothyto esse dicatur, pro idololatra vitetur. Quid minus est inquinamenti [53]) eo quod praestat quaestus et nominibus et honoribus idolo nuncupatus? tam Minervalia Minervae, quam Saturnalia Saturni, quae etiam serviculis sub tempore Saturnalium celebrari necesse est. Etiam strenae captandae, et septimontium, et brumae, et carae cognationis honoraria exigenda omnia, florae [54]) scholae coronandae. Flaminicae et aediles sacrificant, creatis schola honoratur feriis. Idem fit idoli natali, omnis diaboli pompa frequentatur. Quis haec competere Christiano existimabit, nisi qui putabit convenire etiam non magistro? Scimus dici posse, Si docere litteras dei servis non licet, etiam nec discere licebit. Et quomodo quis institueretur ad prudentiam interim humanam, vel ad quemcunque sensum vel actum; cum [55]) instrumentum sit ad omnem vitam litteratura? Quomodo repudiamus secularia studia, sine quibus divina non possunt. Videamus igitur necessitatem litteratoriae eruditionis, respiciamus ex parte eam admitti non posse, ex parte vitari, fideles magis discere quam docere litteras capit. Diversa est enim ratio dis- P.159.

51) tamen non *Latin. Iun. mavult:* non Quinquatria t. frequentabit? 52) et ut si *Paris.* 53) inquinamento *Paris. Iun.* eo *abest Paris. Iun.* 54) flore *Fran.* 55) cui *Rigalt.*

discendi et docendi. Si fidelis litteras doceat P.160. insertas 56) idolorum praedicatione 57); sine dubio dum docet, commendat: dum tradit, affirmat: dum commemorat, testimonium dicit. *) Deos ipsos hoc nomine obsignat, cum lex prohibeat (ut diximus) deos pronuntiari **), et nomen hoc in vano collocari. Hinc prima diabolo fides aedificatur ab initiis eruditionis. Quaere an idololatriam committat, qui de idolis catechizat. At cum fidelis haec discit; si iam sapit qui sit, neque recipit, neque admittit, multo magis si dudum 58) sapit. Aut ubi coeperit sapere, prius sapiat oportet, quod prius didicit, id est, de deo et fide: Proinde illa respuet nec recipiet. Et erit tam tutus, quam qui sciens venenum ab ignaro accipit, nec bibit. Huic necessitas ad excusationem deputatur, quia aliter discere non potest. Tanto autem facilius est litteras non docere, quam non discere, quanto et reliqua scholarum de publicis propriis solennitatibus inquinamenta facilius discipulis fidelis non adibit, quam magister non frequentabit.

CAP. XI. De negotiationibus 59), si cetera delictorum recogitemus, in primis cupiditatem radicem omnium malorum, qua quidam irretiti, circa fidem naufragium sunt passi; quamvis et idololatria ab eodem apostolo dicta sit cupiditas, tum mendacium cupiditatis ministrum. Taceo de periurio, quan- P.161. do ne iurare quidem liceat. Negotiatio servo dei

*) Exod. 23. **) Exod. 20.

56) inserta *Wouwer. M. S.* 57) praedicationes *Rigalt.* 58) nondum *Fran. Rig.* 59) de generabimus *Fran.* Degenerationibus *Iun. Paris.* De gravioribus, *Lat.* De negotiatione vero, si caetera etc. de publicis ac propriis solennitatibus *Wouw. M. S.*

dei apta est? Ceterum si cupiditas abscedat, quae est causa adquirendi: cessante causa adquirendi, non erit necessitas negotiandi. Sit nunc aliqua iustitia quaestus, secura de cupiditatis et mendacii observatione, in crimen offendere idololatriae eam opinor, quae ad ipsam idolorum animam et spiritum pertinet, quae omne daemonium saginat. Sane an non illa principalis idololatria? viderint si eaedem merces, thura dico et cetera peregrinitatis ad sacrificium idolorum, etiam hominibus ad pigmenta medicinalia, nobis quoque insuper ad solatia sepulturae usui sunt. Certe cum pompae, cum sacerdotia, cum sacrificia idolorum de periculis, de damnis, de incommodis, de cogitationibus, de discursibus negotiationibusve instruuntur, quid aliud quam procurator idolorum demonstraris? Nemo contendat posse hoc modo omnibus negotiationibus controversiam fieri. Graviora delicta quaeque pro magnitudine periculi diligentiam extendunt observationis, ut non ab his tantum abscedamus, sed et ab iis per quae fiunt. Licet enim ab aliis fiat, non interest, si 60) per me. In nullo necessarius esse debeo alii, cum facit quod mihi non licet. Ex hoc quod vetor facere, intelligere debeo curandum mihi esse, ne fiat per me. Denique in alia causa non levioris reatus praeiudicium istud observo. Nam quod mihi de stupro interdictum sit, aliis ad eam rem nihil aut operae aut conscientiae exhibeo. Nam quod ipsam carnem meam a lupanaribus segregavi, agnosco me, neque lenocinium, neque id genus lucrum alterius causa exercere posse. Sic et homicidii interdictio ostendit mihi lanistam quoque ab ecclesia arceri; nec per se non faciet quod faciendum aliis submini- P.162.

60) nisi *Iun.*

miniſtrat. Ecce magis proximum praeiudicium. Si publicarum victimarum redemptor ad fidem accedat, permittes ei in eo negotio permanere? Aut ſi iam fidelis id [61]) agere ſuſceperit, retinendum in eccleſia putabis? Non opinor, niſi ſi quis et de thurario diſſimulabit, ſcilicet ad alios pervenit procuratio ſanguinis, ad alios odorum. Si antequam idola in ſeculo eſſent, his mercibus adhuc informis idololatria transigebatur, ſi et nunc fere ſine idolo opus idololatriae incendiis odorum perpetratur, ecquid maioris operae et erga daemonia thurarius: nam facilius ſine idolo idololatria, quam ſine thurarii merce. Ipſius fidei conſcientiam perrogemus. Quo ore Chriſtianus thurarius, ſi [62]) per templa transibit, fumantes aras deſpuet, et exſufflabit, quibus ipſe proſpexit? Qua conſtantia exorcizabit alumnos ſuos; quibus domum ſuam cellariam praeſtat? Ille quidem ſi excluſerit daemonium, non ſibi placeat de fide. Neque enim inimicum excluſit. Facile debuit de eo impetrare, quem quotidie paſcit. Nulla igitur ars, nulla profeſſio, nulla negotiatio, quae quid aut inſtruendis aut formandis idolis ad-
P. 163. miniſtrat, carere poterit titulo idololatriae: niſi ſi aliud omnino interpretemur, idololatriam, quam famulatum idolorum colendorum.

Cap. XII. Male nobis de neceſſitatibus humanae exhibitionis ſupplaudimus, ſi poſt fidem obſignatam dicimus: non habeo quo vivam. Iam hic enim plenius illi abruptae propoſitioni reſpondebo. Sero dicitur. Ante enim fuit delibarandum, ex ſimilitudine providentiſſimi aedificis illius, qui prius ſumptus operis cum viribus ſuis ſupputat, ne, ubi cepe-

61) id *abeſt Rig.* 62) ſi *abeſt Latin.*

ceperit, defectus [63]) postea erubescat. Sed et nunc habes dicta domini, et exempla adimentia tibi omnem causationem. Quid enim dicis? Egebo. Sed felices egenos dominus appellat *). Victum non habebo: Sed *nolite*, inquit, *cogitare de victu* **). Et vestitus habemus exemplum lilia ***). Substantia mihi opus erat; Atquin omnia vendenda sunt, et egentibus dividenda †). Sed filiis et posteritati providendum: Nemo *aratro manum imponens et retro spectans aptus* est operi ††). Sed conditionalis eram: †††) *Nemo duobus dominis servire potest*. Si vis domini discipulus esse, crucem tuam tollas, et dominum sequaris necesse est ††††), id est, angustias et cruciatus tuos, vel corpus solum, quod in modum crucis est. Parentes, coniuges, liberi propter deum relinquendi erunt. De artibus et negotiationibus, et de professionibus etiam liberorum et parentum causa dubitas? Iam tunc demonstratum est nobis et pignera, et artificia, et negotia, propter dominum derelinquenda, cum †††††) Iacobus et Ioannes vocati a domino et patrem navemque derelinquunt; cum Matthaeus de teloneo suscitatur; cum etiam sepelire patrem tardum fuit fidei. Nemo eorum quos dominus allegit, Non habeo, dixit, quo vivam. Fides famem non timet. Scit etiam famem non minus sibi contemnendam propter deum, quam omne mortis genus. Didicit non respicere vitam, quanto magis victum? Quotusquisque haec adimplevit? Sed quae penes homines difficilia, penes deum facilia ††††††). §. 164.

CAP.

*) Matth. 5. **) Matth. 6. ***) ibidem. †) Matth. 9. Luc. 9. ††) Matth. 6. †††) Ibidem. 16. ††††) Marc. 10. †††††) Matth. 4. Matth. 9. Matth. 8. ††††††) Luc. 18.

63) defunctus *Fran.*

Cap. XIII. Sic tamen nobis de mansuetudine et clementia dei blandiamur, ut non usque ad idololatriae adfinitates necessitatibus largiamur; sed omnem adflatum eius vice pestis etiam de longinquo devitemus, non his tantum quae praemisimus, sed in universa serie humanae superstitionis, sive deis suis, sive defunctis, sive regibus mancipatae, ut ad eosdem spiritus immundos pertinentis, modo per sacrificia et sacerdotia, modo per spectacula, et hoc genus, modo per festos dies. Sed de sacrificiis et de sacerdotiis quid loquar? De spectaculis autem et voluptatibus eiusmodi suum iam volumen implevimus. Hoc loco retractari oportet de festis diebus, et aliis extraordinariis solennitatibus, quas interdum lasciviae, interdum timiditati nostrae subscribimus, adversus fidei disciplinam communicantes nationibus in idolicis rebus. De hoc quidem primo consistam, an cum ipsis quoque nationibus communicare in huiusmodi servus dei debeat, sive habitu, sive
p. 165. victu, vel quo alio genere laetitiae earum. Gaudere cum gaudentibus, et lugere cum lugentibus, de fratribus dictum est ab apostolo ad unanimitatem cohortante *). Ceterum ad haec nihil communionis est lumini et tenebris, vitae et morti: aut scindimus quod est scriptum: **) *Seculum gaudebit, vos vero lugebitis.* Si cum seculo gaudemus, verendum est, ne cum seculo et lugeamus. Seculo autem gaudente lugeamus, et seculo postea lugente gaudebimus. ***) Sic et Lazarus 64) apud inferos in sinu Abrahae refrigerium consecutus, contra dives in tormento ignis constitutus, alternas malorum et bonorum vices aemula retri-

*) Rom. 12. **) 2 Cor. 6. Ioan. 16. ***) Luc. 16.

64) Eleazar *Paris. alii.*

retributione compensant [65]). Sunt quidam dies munerum, quae apud alios honoris titulum, apud alios mercedis debitum expungunt. Nunc ergo, inquis, recipiam meum, vel rependam alienum. Si hunc morem sibi homines de superstitione consecraverunt, tu extraneus ab omni eorum vanitate, quid participas idolothyta solennia, quasi tibi quoque praescriptum sit de die, quo minus id quod homini debes, vel tibi ab homine debetur, citra diei observationem luas, vel recipias. Da formam in qua [66]) velis agi tecum. Cur enim et lateas, cum ignorantia alterius tuam conscientiam contamines, si non ignoraris quod sis Christianus, tentaris, et contra conscientiam alterius agis, tanquam non Christianus. Enimvero etsi simulaveris [66]), tentatus, addictus es. Certe sive hac, sive illac, reus est confusionis in deo. *) *Qui autem confusus super me fuerit penes homines, et ego confundar super illo*, inquit, *penes patrem meum, qui est in coelis.* P.166.

CAP. XIV. Sed enim plerique iam induxerunt animo, ignoscendum esse, si quando, [67]) quae ethnici faciunt, ne nomen blasphemetur. Porro blasphemia, quae nobis omnino devitanda est, haec opinor est. Si quis nostrum ad iustam blasphemiam ethnicum deducat, aut fraude, aut iniuria, aut contumelia, aliave materia dignae querelae, in qua nomen merito percutitur, ut merito irascatur et dominus. Ceterum si de omni blasphemia dictum est: vestri [68]) causa nomen meum blasphematur, perimus universi; cum totus

*) Matth. 10. Luc. 12.

65) compensatur *Paris.* 66) formam qua *Rigalt.* 66) et dissimulaberis *Paris. Rig.* 67) quandoque his *Fran. Rig.* 68) est vae, cuius causa *Paris. Iun. Pamel.*

totus Circus scelestis suffragiis nullo merito nomen lacessit. Desinamus, et non blasphemabitur. Imo blasphemetur, dum sumus in observatione non in exorbitatione disciplinae, dum probamur, non dum reprobamur. O blasphemiam [69]) martyrii affinem, quae tunc me testatur Christianum, cum propter eam detestatur, benedictio est nominis, maledictio custoditae disciplinae. *) *Si hominibus*, inquit, *vellem placere*, *servus Christi non essem*. Sed idem alibi **) iubet, omnibus placere curemus. *Quemadmodum ego*, inquit, *omnibus per omnia placeo*. Nimirum Saturnalia et Kalen-
P.167. das Ianuarias celebrans hominibus placebat? an modestia et patientia, an gravitate, an humanitate, an integritate? Proinde cum dicit, *Omnia omnibus factus sum*, *ut omnes lucrifaciam*, numquid idololatris idololatres, numquid ethnicis ethnicus, numquid secularibus secularis? Sed etsi non prohibet nos conversari cum idololatris et adulteris et ceteris criminosis, dicens, ***) *Ceterum de mundo exiſsetis* [70]). non utique eas habenas conversationis immutat, ut quoniam necesse sit et convivere nos et commiscere [71]) cum peccatoribus, ideo et cum eis peccare [72]) possimus. Ibi est commercium vitae, quod Apostolus concedit: hic peccare, quod nemo permittit. Licet convivere cum ethnicis, commori non licet. Convivamus cum omnibus: conlaetemur ex communione naturae, non superstitionis. Pares anima sumus, non disciplina: compossessores mundi, non erroris. Quod si nobis nullum ius est communionis in eiusmodi cum extraneis, quanto scelestius est, haec inter

*) Gal. 1. **) 1 Cor. 10. ***) 1 Cor. 5.

69) Ob blasphemiam *Fran.* 70) exiretis *Parif. Pet. Ciacon.* 71) commisceri *Parif.* 72) ideo et compeccare *Rig.*

inter fratres frequentare [73]. Quis hoc sustinere aut defendere potest? Iudaeis dies suos fastos [74]) exprobrat spiritus sanctus. Sabbata, inquit, vestra et neomenias et ceremonias odit anima mea *). Nobis quibus sabbata extranea sunt, et neomeniae et feriae a deo aliquando dilectae, Saturnalia, et Ianuariae, et Brumae, et Matronales frequentantur, munera commeant, strenae consonant, lusus, convivia constrepunt [75]). O melior fides nationum in suam sectam: quae nullam solennitatem Christianorum sibi vindicat, non dominicum diem, non Pentecosten, etiam si nossent, nobiscum communicassent; timerent enim ne Christiani viderentur. Nos ne ethnici pronuntiemur, non veremur. Si quid et carni indulgendum est, habes, non dicam tuos [76]) dies [77]) tantum, sed et plures. Nam ethnicis semel annuus dies quisque festus est: tibi octavus quisque dies. [78]) Excerpe singulas solennitates nationum, et in ordinem texe [79]); Pentecosten implere non poterunt.

P. 168.

Cap. XV. Sed **) *luceant*, inquit, *opera vestra.* At nunc lucent tabernae et ianuae nostrae: plures iam invenies ethnicorum fores sine lucernis et laureis quam Christianorum. De ista quoque specie quid videtur? Si idoli honor est, sine dubio idoli honor idololatria est. Si hominis causa est, recogitemus omnem idololatriam in hominis causam esse. Recogitemus omnem idololatriam in homines esse culturam, cum ipsos deos nationum homines retro

*) Es. 1. **) Matth. 5.

73) frequentari *Iun.* 74) festos *Paris.* 75) commeant et strenae, consonant lusus, conv. constr. *Iun.* 76) suos *Ciacc. Iun.* duos *Latin.* 77) non tamen dies *Rigalt.* 78) octavo quoque die *Fran.* 79) exsere *Fran.*

retro fuisse, etiam apud suos constet. Itaque nihil interest, superioris, an huius seculi viris
P.169. superstitio ista praestetur. Idololatria non propter personas quae opponuntur [80]), sed propter officia ista damnata est, quae ad daemones pertinent. Reddenda sunt *) *Caesari quae sunt Caesaris*, bene quod opposuit, *et quae sunt dei deo.* Quae ergo sunt Caesaris? scilicet de quibus tunc consultatio movebatur, praestandusne esset census Caesari, an non. Ideo et monetam ostendi sibi dominus postulavit, et de imagine, cuius esset, requisivit. Et cum audisset, Caesaris, *Reddite*, ait, *quae sunt Caesaris Caesari, et quae sunt dei deo*, id est imaginem Caesaris Caesari, quae in nummo est, et imaginem dei deo, quae in homine est: ut Caesari quidem pecuniam reddas, deo temet ipsum. Alioquin, quid erit dei, si omnia Caesaris? Ergo, inquis, honor dei est, lucernae pro foribus, et laurus in postibus? non utique quod dei honor est, sed quod eius qui pro deo huiusmodi officiis honoratur, quantum in manifesto est, salva operatione quae est in occulto, ad daemonia perveniens. Certi enim esse debemus, si quos latet per ignorantiam litteraturae secularis, etiam ostiorum deos apud Romanos, Cardeam a cardinibus appellatam, et Forculum a foribus, et Limentinum a limine, et ipsum Ianum a ianua: et utique scimus, licet nomina inania atque conficta sint, cum tamen in superstitionem deducuntur, rapere ad se daemonia, et omnem spiritum immundum per consecrationis obligamentum. Alioquin daemonia nullum habent nomen singulatim, sed ibi nomen
P.170. inveniunt, ubi et pignus. Etiam apud Graecos

*) Matth. 22. Luc. 20.

80) apponuntur *Latin. Rig.*

cos Apollinem θυραῖον, et Antelios daemonas ostiorum praesides legimus. Haec igitur ab initio praevidens spiritus sanctus, etiam ostia in superstitionem ventura praececinit per antiquissimum propheten Enoch. Nam et alia ostia in balneis adorari videmus. Si autem eorum sunt quae in ostiis adorentur [81]), ad eos et lucernae et laureae pertinebunt. Idolo feceris quicquid ostio feceris. Hoc in loco etiam auctoritate quoque dei contestor, quia non tutum est subtrahere quodcunque uni fuerit ostensum, utique omnium causa. Scio fratrem per visionem eadem nocte castigatum graviter, quod ianuam eius subito annuntiatis gaudiis publicis servi coronassent. Et tamen non ipse coronaverat, aut praeceperat, nam ante processerat, et regressus reprehenderat [82]) factum: adeo apud dominum in huiusmodi etiam disciplina familiae nostrae aestimatur [83]). Igitur quod attineat ad honores regum vel imperatorum *), satis praescriptum habemus, in omni obsequio esse nos oportere, secundum Apostoli praeceptum; subditos magistratibus et principibus et potestatibus. Sed intra limites disciplinae, quousque ab idololatria separamur. Propterea enim et illud exemplum trium fratrum praecucurrit, qui alias obsequentes erga regem Nabuchodonosor **), honorem imaginis eius P. 171.
constantissime respuerunt, probantes idololatriam esse, quicquid ultra humani honoris modum ad instar divinae sublimitatis extollitur [84]). ***) Sic et Daniel cetera Dario subnixus,

*) Rom. 13. **) Dan. 3. ***) Dan. 6.

81) adornentur, *Iun.* 82) coronaverat, a. p. (nam ante processerat) et regressus deprehenderat *Iun. Lutt.* 83) apud deum — aestimamur *Rigalt.* 84) extollit *Rigalt.*

nixus, tamdiu fuit in officio, quamdiu a periculo disciplinae [85]) vacaret. Nam id ne ſubiret, non magis leones regios timuit, quam illi regios ignes. Accendant igitur quotidie lucernas, quibus lux nulla eſt, adfigant poſtibus lauros poſtmodum arſuras, quibus ignes imminent; illis competunt et teſtimonia tenebrarum, et auſpicia poenarum. *) Tu lumen es mundi, et arbor virens ſemper **). Si templis renuntiaſti, ne feceris templum ianuam tuam. Minus dixi: ſi lupanaribus renuntiaſti, ne indueris domi [86]) tuae faciem novi lupanaris.

Cap. XVI. Circa officia vero privatarum et communium ſolemnitatum, ut togae purae, ut ſponſalium, ut nuptialium, ut nominalium, nullum putem periculum obſervari de flatu idololatriae quae intervenit: cauſae enim ſunt conſiderandae, quibus praeſtatur officium. Eas mundas eſſe opinor per ſemet ipſas, quia neque veſtitus virilis, neque annulus aut coniunctio maritalis, de alicuius idoli honore deſcendit. Nullum denique cultum a deo maledictum invenio, niſi muliebrem in viro. ***) *Maledictus* enim, inquit, *omnis qui muliebribus induitur*. Toga vero etiam appellatione

P. 172. virilis eſt. Nuptias quoque celebrari non magis deus prohibet quam nomen imponi. Sed his accommodantur ſacrificia. Sim vocatus nec adſacrificii ſit titulus [87]) officii et operae meae expunctio, quid tum [88])? ſi libet. Utinam quidem nec videre poſſimus quae facere nobis nefas eſt. Sed quoniam ita malus cir-

*) Matth. 5. **) Pſ. 1. ***) Deut. 22.

85) disciplina *Iun.* 86) domui *Iun.* 87) *Ita Rigaltius emendavit; in ceteris editionibus* μηδὲν ὑγιές. 88) quantum ſibi libet. Utinam quantum ſibi quidem *Rigalt.*

circumdedit seculum idololatria, licebit adesse in quibusdam, quae nos homini non idolo officiosos habent. Plane ad sacerdotium et sacrificium vocatus non ibo (proprium enim idoli officium est) sed neque consilio neque sumptu, aliave opera in eiusmodi fungar. Si propter sacrificium vocatus adsistam, ero particeps idololatriae: si me alia causa coniungit sacrificanti, ero tantum spectator sacrificii.

CAP. XVII. Ceterum quid facient servi vel liberi fideles, item officinales sacrificantibus dominis vel patronis vel praesidibus suis adhaerentes? Sed si merum quis sacrificanti tradiderit, imo si verbo quoque aliquo sacrificio necessario adiuverit, minister habebitur idololatriae. Huius regulae memores etiam magistratibus et potestatibus officium possumus reddere secundum patriarchas et ceteros maiores, qui regibus idololatris usque ad finem idololatriae apparuerunt. Hinc proxime disputatio suborta [89]) est, an servus dei alicuius dignitatis aut potestatis administrationem capiat, si ab omni specie idololatriae intactum se aut gratia aliqua, aut astutia etiam praestare possit: *) secundum quod et Ioseph, et Daniel **) mundi ab idololatria, et dignitatem et potestatem administraverunt, in ornamento et purpura exstitere totius [90]) Aegypti sive Babyloniae. Credamus itaque succedere alicui posse, ut in quoquo honore, ut [91]) in solo honoris nomine incedat, neque sacrificet, neque sacrificiis auctoritatem suam accommodet, non hostias locet, non curas P. 172.

 tem-

*) Gen. 41. **) Dan. 2. et 7.

89) oborta *Rig.* 90) in ornamento praefecturae totius *Rig.* 91) ut *abest Rig.*

tionem defectione; quia nec pariasset commeatus hic vitae milliario tempori longe scilicet brevior, et idcirco facilior ante extingui quam redaccendi. Igitur quae hoc modo intercidisset, si vivi ex mortuis fierent, quando non intercidit, non erit credendum vivos ex mortuis fieri.

CAP. XXXI. Iam vero si ex mortuis vivi, utique singuli ex singulis. Singulorum ergo corporum anima, ut singulas in singula corpora reverti oportuerat. Porro si et binae et trinae et quinae usque uno utero resumuntur, non erunt ex mortuis vivi, quia non singuli ex singulis. Et hoc autem modo primordii forma signatur, quum et nunc plures animae de una proferuntur. Item quum varia aetate decedant animae, cur una revertuntur? Omnes enim ab infantia imbuuntur, qua infans revertatur [151]), quale est autem ut senex defunctus infans revertatur? si decrescit foris anima retrograda aetate, quanto magis erat ut progressior reverteretur mille post annis? Certe vel coaetanea suae mortis, ut aevum quod reliquisset, iterum recepisset. Sed et si eaedem semper revolverentur, licet non corporum quoque formas easdem, licet non flatorum; tamen quoque fortes casam vel ingeniorum et studiorum et adiectionum pristinas proprietates secum referre deberent, quoniam temere eaedem haberentur, carentes his per quae eadem probarentur. Unde scias (inquis) an ita quidem fiat occulte, sed conditio milliarii aevi interimat facultatem recensendi: qua ignorata et ibi revertuntur. Atquin scio non ita fieri, quum Pythagoram, Euphorbum mihi opponis. Ecce enim Euphorbum mihi opponis. Ecce enim Euphorbum P. 278.

151) revertatur? *Latin.* revertitur? *Iun. mavult.*

ricae ingenuitatis: sic penes nos quoque fideles[93]) si necesse fuerit, poterit et pueris praetexta concedi, et puellis[94]) stola, nativitatis insignia, non potestatis: generis, non honoris: ordinis, non superstitionis. Ceterum purpura vel cetera insignia dignitatum et potestatum, insertae dignitati et potestatibus idololatriae ab initio dicata, habent profanationis suae maculam: cum praeterea ipsis etiam idolis induantur[95]) praetextae, et trabeae et laticlavi, fasces quoque et virgae praeferantur, et merito. Nam daemonia magistratus sunt seculi, huius collegii insignia fasces et purpuras gestant. Quid ergo proficies, si suggestu quidem utaris, opera vero eius
non administres? Nemo in immundis mun- P.175.
dus videri potest. Tunicam si induas inquinatam per se, poterit forsitan illa non inquinari per te, sed tu per illam mundus esse non poteris. Iam nunc qui de Ioseph *) et Daniel **) argumentaris, scito non semper comparanda esse vetera et nova, rudia et polita, coepta et explicita, servilia et liberalia. Nam illi etiam servi conditione erant: tu vero nullius servus, in quantum solius Christi, qui te etiam captivitate seculi liberavit,[96]) ex forma dominica agere debebis. Ille dominus in humilitate et ignobilitate incessit domicilio[97]) incertus: ***) *Nam filius*, inquit, *hominis non habet ubi caput suum collocet*, vestitu incultus, neque enim dixisset, †) *Ecce qui teneris vestiuntur, in domibus regum sunt.* ††) *Vultu denique et aspectu inglorius*, sicut et Esaias pronuntiaverat. Si potestatem quoque nullam

*) Gen. 41. **) Dan. 7. ***) Luc. 9.
†) Matth. 11. ††) Es. 53.

93) fideli *Rig.* 94) puerilis — pueriliss *Rig.* 95) idolis induantur praetextae *Latin. Iun.* 96) Et *Frob.* 97) domicilii *Ciacon.*

lam ne in suos quidem exercuit, quibus sordido ministerio functus est *): si regem se denique fieri, conscius sui regni, refugit **), plenissime dedit formam suis dirigendo 98) omni fastigio et suggestu tam 99) dignitatis quam potestatis. Quis enim magis his usus fuisset quam dei filius, quales et quanti eum fasces producerent, qualis purpura de humeris eius floreret, quale aurum de capite radiaret, nisi gloriam seculi alienam et sibi et
P. 176. suis iudicasset? Igitur quae 100) noluit reiecit, quae 100) reiecit damnavit, quae 100) damnavit in pompa diaboli deputavit. Non enim damnasset, nisi non sua: alterius autem esse non possent, nisi diaboli, quae dei non sunt. Tu si diaboli pompam eierasti, quicquid ex ea attigeris, id scias esse idololatriam; vel hoc te commonefaciat: omnes huius seculi potestates et dignitates non solum alienas, verum et inimicas dei esse, quod per illas adversus dei servos supplicia consulta sunt, per illas et poenae ad impios paratae irrogantur 101). Sed et nativitas et substantia tua molestae tibi sunt adversus idololatriam. Ad evitandum remedia deesse non possunt; cum etsi defuerint, supersit unicum illud quo 102) felicior factus non in terris magistratus, sed in coelis.

Cap. XIX. Posset in isto capitulo etiam de militia definitum videri, quae inter dignitatem et potestatem est. At nunc de isto quaeritur, an fidelis ad militiam converti possit, et an militia ad fidem admitti etiam caligata, vel inferior quaeque 103) cui non sit ne-

*) Ioan. 13. **) Ioan. 6.

98) derigendo *Iun.* 99) quam *Rig.* 100) quam — quam — quam *Rigalt.* 101) ignorantur *Franeq.* 102) quod *Rigalt.* 103) quoque *Wouw. M. S.*

necessitas immolationum vel capitalium iudiciorum. *) Non convenit sacramento divino et humano, signo Christi et signo diaboli, castris lucis et castris tenebrarum: non potest una anima duobus deberi, deo et Caesari. Et virgam portavit Moyses; fibulam et Aaron; cingitur loro et Ioannes; agmen agit et Iesus Nave; bellavit et populus, si placet ludere. Quomodo autem bellabit, imo [104]) quomodo etiam in pace militabit, sine gladio; quem dominus abstulit? Nam etsi adierant milites ad Ioannem, et formam observationis acceperant; si etiam centurio crediderat; omnem postea militem dominus in Petro exarmando discinxit. Nullus habitus licitus est apud nos illicito actui adscriptus. P.177.

CAP. XX. Sed enim cum conversatio divinae disciplinae non factis tantum, verum etiam verbis periclitetur, (nam sicut scriptum est, **) *Ecce homo et facta eius*, ita: *Ex ore tuo iustificaberis*) meminisse debemus etiam in verbis [105]) quoque idololatriae incursum praecavendum, aut de consuetudinis vitio, aut timiditatis. Deos nationum nominari lex prohibet ***), non utique ne nomina eorum pronuntiemus, quae nobis ut dicamus conversatio extorquet. Nam id plerumque dicendum est. In templo Aesculapii illum habes, et vico Isidis habito, et sacerdos Iovis factus est, et multa alia in hunc modum, quando et hominibus hoc genus nomina inducuntur. Neque enim Saturnum honoro, si ita vocavero eum

*) Matth. 22. Exod. 3. Exod. 28. Matth. 3. Exod. 17. Luc. 3. Matth. 8. Matth. 26.
) Matth. 12. *) Exod. 23.

104) iam? *Iun.* 105) debemus esse in verbis *Wouw. M. S.*

eum suo nomine [106]), tam non honoro quam
P.178. Marcum, si vocavero Marcum, sed ait: *Nomen aliorum deorum ne commemoremini* [107]), *neque audiatur de ore tuo.* Hoc praecepit, ne deos vocemus illos. Nam et in prima parte legis, *) *Non sumes*, inquit, *nomen domini dei tui in vano*, id est, idolo. Cecidit igitur in idololatriam, qui idolum nomine dei honoraverit. Quod si deos dicendum erit, adiiciendum est aliquid, quo appareat, quia non ego illos deos dico. Nam et scriptura deos nominat; sed adiicit *suos*, vel *nationum.* Sicut David cum deos nominasset, ubi ait; **) *Dei autem nationum daemonia.* Sed hoc mihi ad sequentia magis praestructum est: ceterum consuetudinis vitium est me Hercule dicere, me Dius fidius, accedente ignorantia quorundam, qui ignorant iusiurandum esse per Herculem. Porro quid erat [108]) deieratio [109]) per eos quos ierasti, quam praevaricatio fidei cum idololatria? quis enim per quos deierat, non honorat.

Cap. XXI. Timiditatis est autem, cum te alius per deos suos obligat iuratione vel aliqua testificatione, et tu ne intelligaris quiescis. Nam aeque quiescendo confirmas maiestatem eorum, cuius causa videberis obligatus. Quid refert deos nationum dicendo deos, an audiendo confirmes? iures [110]) per idola, an
P.179. ab alio adiuratus acquiescas? Cur non agnoscamus versutias satanae, qui quod ore nostro perficere non potest, id agit, ut suorum ore perficiat, per aures inferens nobis idololatriam?

*) Exod. 20. **) Ps. 119.

106) si ita quem vocavere suo nomine *Wouw. M. S.* 107) commemorabitur *Wouw. M. S.* 108) erit *Wouw. M. S. Lotin. Iun.* 109) si *add. Paris.* 110) iuret *Paris.*

triam? Certe quisquis ille est, aut amica aut inimica congressione [111]) adstringit. Si inimica, iam ad pugnam vocaris, et scis tibi dimicandum esse. Si amica, quanto securius in dominum transferes responsionem tuam, ut dissolvas obligationem eius, per quem te Malus honori idolorum, id est, idololatriae quaerebat annectere. Omnis patientia eiusmodi idololatria. Honoras eos, quibus impositis obsequium praestitisti. Scio quendam cui dominus ignoscat, quum illi in publico per litem dictum esset, Iupiter tibi sit iratus, respondisse, Immo tibi. Quid aliter [112]) fecisset ethnicus, qui Iovem deum credidit? etiam si non per eundem retorsisset maledictum, nec per ullum Iovis similem; confirmaverat Iovem deum, per quem se maledictum indigne tulisse demonstraverat remaledicens. Ad quid enim indigneris per eum quem scis nihil esse [113])? Nam si insanis, iam esse confirmas, et erit idololatriae [114]) professio timoris tui: quanto magis cum per ipsum remaledicis, eodem Iovis [115]) honorem facis, quo et ille, qui te provocavit? fidelis P.180. autem in eiusmodi ridere debet, non isanire. Imo secundum praeceptum, ne per deum quidem remaledicere, sed plane benedicere per deum, ut et idola destruas, et deum praedices, et adimpleas disciplinam.

Cap. XXII. Aeque benedici per deos nationum Christo initiatus non sustinebit, ut semper reiiciat immundam benedictionem, et eam sibi in deum convertens emundet. Benedici per deos nationum, maledici est per de-

111) te *add. Latin.* 112) aliud *Latin.* 113) per eum maledictus, quem scis nihil esse *Wouwer. M. S.* 114) idololatria *Lat.* 115) Iovi *Wouwer. M. S.*

deum. Si [116]) dedero eleemosynam, vel aliquid praestitero beneficii, et ille mihi deos suos, vel coloniae genium, propitios imprecetur, iam oblatio mea vel operatio idolorum honor erit, per quae benedictionis gratiam compensant [117]). Cur autem non sciat me dei causa fecisse, ut et deus potius glorificetur, et daemonia non honorentur in eo quod propter deum feci. Deus videt [118]) quoniam propter ipsum feci: pariter videt quoniam propter ipsum fecisse me nolui ostendere, et praeceptum eius idolothytum quodammodo feci. Multi dicunt, Nemo se debet promulgare; puto autem nec negare; negat enim quicunque dissimulat, in quacunque causa pro ethnico habitus. Et utique omnis negatio idololatria est, sicut omnis idololatria negatio, sive in factis, sive in verbis.

P. 181. Cap. XXIII. Sed est quaedam eiusmodi species in facto et in verbo, bis [119]) acuta et infesta utrinque, licet tibi blandiatur, quasi vacet in utroque dum factum non videtur, quia dictum non tenetur. Pecuniam de ethnicis mutuantes sub pignoribus fiduciati, iurati cavent, et sic negant. Scire volunt scilicet tempus persecutionis, et locum tribunalis, et personam praesidis. Praescribit Christus, non esse iurandum. Scripsi, inquit; sed nihil dixi: lingua, non littera occidit. Hic ergo [120]) naturam et conscientiam advoco: naturam, quia nihil potest manus scribere, etiamsi lingua in dictitando cessat immobilis et quieta, quod non anima dictaverit, quanquam et ipsi linguae anima dictaverit, aut a se conceptum, aut ab alio traditum. Iam ne di-

116) Si cui *Wouw. MS.* 117) compensat *Wouw. MS.* 118) feci. Sed deus videt *Wouw. MS.* 119) Bis *abest Rigalt.* 120) Hic ego *Wouw. MS.*

dicatur, alius dictavit, hic conſcientiam appello, an quod alius dictavit anima ſuſcipiat, et ſive comitante ſive reſidente lingua ad manum transmittat. Et bene quod in animo et conſcientia delinqui dominus dixit? Si, inquit, *) concupiſcentia vel malitia in cor hominis aſcenderit, pro facto teneris [121]). Caviſti igitur quod in cor tuum plane aſcendit, quod neque ignoraſſe te contendere poteſt [122]), neque noluiſſe. Nam cum caveres, ſciſti: cum ſcires, utique voluiſti, et es [123]) tam in facto quam cogitatu, nec potes leviore crimine manus [124]) excludere, ut dicas P.182. falſum plane effici cavendo quod non facis. Tamen non negavi, quia non iuravi. Imo etſi nihil tale feciſſes, tamen diceris deierare ſi conſenſeris. Non valet tacita vox in ſtylo, et mutus in litteris ſonus. At enim **) Zacharias temporali vocis orbatione mulctatus, cum animo collocutus linguam irritam transit, manibus ſuis a corde dictat, et nomen filii ſine ore pronuntiat, loquitur in ſtylo, auditur in cera manus omni ſono clarior, littera omni ore vocalior. Quaere an dixerit, qui dixiſſe compertus eſt. Dominum oremus ne qua nos eiusmodi contractus neceſſitas circumſiſtat. Et ſi ita evenerit, det fratribus operandi copiam, vel nobis abrumpendae omnis neceſſitatis conſtantiam, ne illae litterae negatrices vicariae oris noſtri in die iudicii adverſus nos proferantur ſignatae ſignis, non iam advocatorum, ſed angelorum.

Cap. XXIV. Inter hos ſcopulos et ſinus, inter haec vada et freta idololatriae velificata ſpiritu dei fides navigat, tuta ſi cauta, ſecura ſi

*) Matth. 5. **) Luc. 1.

121) teneri *Wouw. MS.* 122) potes *Fran.* 123) et haeres *Latin.* 124) maius *Lat. Iun.*

si attonita. Ceterum inenatabile excussis profundum est, inextricabile impactis naufragium est, irrespirabile devoratis hypobrychium in idololatria: quicunque fluctus eius offocant; omnis vertex eius ad inferos desorbet. Nemo dicat, quis tam [125]) tuto praecavebit? exeundum de seculo erit, quasi non tanti sit exire, quam idololatren in seculo stare. Nihil
P.183. esse facilius potest, quam cautio idololatriae, si timor eius in capite sit. Quaecunque necessitas minor est periculo, tanto comparata. Propterea spiritus sanctus consultantibus tunc Apostolis vinculum et iugum nobis relaxavit, ut idololatriae devitandae vacaremus. Haec erit lex nostra quo expedita, hoc plenius administranda, propria Christianorum, per quam ab ethnicis agnoscimur et examinamur: haec accedentibus ad fidem proponenda*), et ingredientibus in fidem inculcanda est, ut accedentes deliberent, observantes perseverent, non observantes [126]) renuntient sibi. **) Viderimus enim si secundum arcae typum [127]) et corvus et milvus et lupus et canis et serpens in ecclesia erit, certe idololatres in arcae typo [128]) non habetur. Nullum animal in idololatren figuratum est; quod in arca non fuit, in ecclesia non sit.

*) Es. 33. Matth. 7. Phil. 3. Luc. 10.
**) Gen. 7.

125) iam *Iun.* 126) perseverent, non observantes abest *Rig.* 127) archetypum *Fran.* 128) archetypo *Fran.*

Q. SEPT.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE

BAPTISMO

ADVERSUS QUINTILLAM

LIBER.

Cap. I. Felix ſacramentum aquae noſtrae, P. 184. qua abluti [1]) delictis priſtinae caecitatis, in vitam aeternam liberamur. Non erit otioſum digeſtum iſtud, inſtruens tam eos, qui cum maxime formantur, quam et illos, qui ſimpliciter credidiſſe contenti, non exploratis rationibus traditionum intentatam probabilem fidem per imperitiam portant: atque adeo nuper converſata iſtic quaedam de Caiana haereſi vipera venenatiſſima doctrina ſua pleroſque rapuit, imprimis baptiſmum deſtruens. Plane ſecundum naturam: nam fere [2]) viperae, et aſpides, ipſique reguli ſerpentes arida et inaquoſa ſectantur. Sed nos piſciculi ſecundum ἰχθὺν noſtrum Ieſum Chriſtum in aqua naſcimur [3]). Nec aliter quam in aqua permanendo ſalvi ſumus. Ita Quintilla monſtroſiſſima, cui nec integre [4]) quidem docendi ius erat, optime norat piſciculos necare, P. 185. de aqua auferens.

Cap. II. Sed enim quanta vis eſt perverſitatis ad fidem labefactandam, vel in totum non

1) quia ablutis *Fran.* 2) ferae *alii.* 3) naſcamur *Pariſ.* 4) integrae *Iun.*

non recipiendam, ut ex his eam impugnet, ex quibus constat. Nihil adeo est quod tam obduret mentes hominum, quam simplicitas divinorum operum quae in actu videtur, et magnificentia quae in effectu repromittitur: ut hic quoque quoniam tanta simplicitate sine pompa, sine apparatu novo aliquo, denique sine sumptu homo in aqua [5]) demissus, et inter pauca verba tinctus, non multo vel nihilo mundior resurgit, eo incredibilis existimetur consecutio aeternitatis. Mentior si non e contrario idolorum solemnia vel arcana de suggestu et apparatu, deque sumptu fidem et auctoritatem sibi exstruunt. Pro misera incredulitas, quae denegas [6]) deo proprietates suas, simplicitatem et potestatem. Quid ergo? nonne mirandum et lavacro dilui mortem? Atquin eo magis credendum; si quia mirandum est, idcirco non creditur. Qualia enim decet esse opera divina, nisi super omnem admirationem? Nos quoque ipsi miramur, sed quia credimus. Ceterum incredulitas miratur, non credit. Miratur enim simplicia quasi vana, magnifica, quasi impossibilia. Et sit plane ut putas, satis ad utrumque divina
P. 226. pronuntiatio praecucurrit [7]). *) *Stulta mundi elegit deus ut confundat sapientiam eius*, et **) *praedifficilia penes homines, facilia penes deum.* Nam si deus et sapiens et potens, quod etiam praetereuntes eum non negant, merito in adversariis sapientiae potentiaeque, id est in stultitia et impossibilitate materias operationis suae instituit. Quoniam virtus omnis ex his causam accipit, a quibus provocatur.

Cap.

*) 1 Cor. 1. **) Matth. 19.

5) aquam *Iun.* 6) denegat *alii.* 7) praecurrit *Paris.*

CAP. III. Huius memores pronuntiationis tanquam praescriptionis, nihilominus quam stultum et impossibile sit aqua reformari tractamus. Quid utique ista materia tantae dignationis meruerit officium? ut opinor, auctoritas liquidi elementi exigenda est. Atquin plurima suppetit, et quidem a primordio. Nam unum ex his est, quae ante omnem mundi suggestum impolita adhuc specie penes deum quiescebant. *) *In primordio* (inquit) *fecit deus coelum et terram. Terra autem erat visibilis* 8) *et incomposita, et tenebrae erant super abyssum, et spiritus dei* 9) *super aquas ferebatur.* Habes homo imprimis aetatem venerari aquarum, quod antiqua substantia; dehinc dignationem, quod divini spiritus sedes, gratior scilicet ceteris tunc elementis. Nam et tenebrae totae adhuc sine cultu siderum informes, et tristis abyssus, et terra imparata, et coelum rude: solus liquor, semper materia perfecta, laeta, simplex, de suo pura, dignum vectaculum 10) deo subiicibat. Quid quod exinde dispositio mundi modulatricibus quodammodo aquis deo constitit. Nam ut firmamentum coeleste suspenderet in medietate distinctis aquis fecit, **) et ut terram aridam suspenderet 11), segregatis aquis expediit. ***) Ordinatio dehinc per elementa mundo eum incolae darentur, primis aquis praeceptum est animas proferre. Primus liquor quod viveret edidit, ne mirum sit in baptismo, si aquae animare noverunt. Nam ipsius quoque hominis figurandi 12) opus sociantibus aquis absolutum est. De terra materia convenit, P. 187.

*) Genes. 1. **) Gen. 1. ***) Prov. 8. Gen. 1. ibidem.

8) invisibilis *Paris.* 9) domini *Paris.* 10) vectabulum *alii.* 11) dispesceret *Iun.* 12) figulandi *Rigalt.*

perstitio romana deam finxit Alemonam alendi in utero foetus. Et Nonam et Decimam a sollicitioribus mensibus, et Partulam, quae partum gubernet, et Lucinam, quae producat in lucem: nos officia divina angelos credimus. Ex eo igitur foetus in utero homo, a quo forma completa est. Nam et Moysis *) lex tunc aborsus [180]) reum talionibus iudicat, quum iam hominis est causa, quum iam illi vitae et mortis status deputatur, quum et fato iam inscribitur, etsi adhuc in matre [181]) vivendo, cum matre plurimum communicat sortem. Dicam aliquid et de temporibus animae nascentis, ut ordinem decurram. Legitima nativitas ferme decimi mensis ingressus est. Qui numeros ratiocinantur, et decursalem numerum, ut exinde reliquorum parentum [182]) colunt, denique perfectorem nativitatis humanae. **) Ego ad deum potius argumentabor hunc modum temporis, ut decem menses decalogo magis inaugurent hominem; ut tanto temporis numero nascamur, quanto disciplinae numero renascimur. ***) Sed et cum septimo mense nativitas plena est, facilius quam octavo, honorem sabbati agnoscam, ut quo die dedicata dei conditio [182a]) eo mense interdum producatur dei imago. Concessum est properare nativitati, et tamen idonee occurrere in hebdomadem, in auspicia resurrectionis, et requietis, et regni: †) ideo ogdoas nos non creat. Tunc enim nuptiae non erunt. Societatem carnis atque animae iamdudum commendavimus a concretione seminum ipsorum usque ad figmenti perfectionem. P.294.
Pro-

*) Exod. 21. **) Exod. 20. ***) Gen. 2.
†) Matth. 21.

180) oborsus *Fran.* 181) et sic adhuc cum matre *Iun.* 182) parentem *Iun.* 182 a) quoto die — toto mense *Fran.*

aliud natura desiderat [188]), aliud necessitate, aliud secundum proprietatem, aliud in caussam. Desiderabit igitur cibos anima, sibi quidem ex caussa necessitatis, carni vero ex natura proprietatis. Certe enim domus animae caro est, et inquilinus carnis anima. Desiderabit itaque inquilinus ex caussa, et necessitate huius nominis profutura domui, toto inquilinatus sui tempore, non ut ipse substruendus, nec ut ipse loricandus [189]), nec ut ipse tibicinandus, sed tantummodo continendus: quia non aliter contineri possit quam domo fulta. Alioquin licebit animae dilapsa domo ex destitutione propriorum subsidiorum incolumi abire, habenti sua firmamenta et propriae conditionis alimenta, immortalitatem, rationalitatem, sensualitatem, intellectualitatem, arbitrii libertatem.

P. 297. Cap. XXXIX. Quae omnia nativitus animae conlata, idem qui in primordio invidit, nunc quoque obumbrat atque depravat, quo minus aut ultro prospiciantur, aut qua oportet administrentur. Cui enim hominum non adhaerebit spiritus nequam, ab ipsa etiam ianua nativitatis animas [190]) aucupabundus, vel qua invitatus, tota illa puerperii superstitione? Ita omnes idololatria obstetrice nascuntur, dum ipsi adhuc uteri infulis apud idola confectis redimiti, genimina sua daemoniorum candidata profitentur, dum in partu Lucinae et Dianae eiulatur, dum per totam hebdomadam Iunoni mensa proponitur, dum ultima die fata scribunda [191]) advocantur, dum prima etiam constitutio [192]) infantis super terram Statinae deae sacrum est. Quis non

188) tum quod aliud est natura desiderare, *Franc.* 189) gloriandus *Fran.* 190) animae *Iun.* 191) scribundo *Iun.* 192) constitutione *Iun.*

aquae expiant paſſim, certe ludis Apollinari-
bus et Eleuſiniis [18]) tinguuntur. Idque ſſe in
regenerationem et impunitatem periuriorum
ſuorum agere praeſumunt. Item penes vete-
P. 190. res quisquis ſe homicidio infecerat, purgatri-
ce aqua ſe expiabat. Igitur ſi de ſola natura
aquis [19]), quod propria materia ſit abluendi
in auſpicia emundationis, blandiuntur, quan-
to id verius aquae praeſtabunt per dei aucto-
ritatem, a quo omnis natura earum conſtituta
eſt? Si religione aquam medicari putant,
quae potior religio, quam dei vivi? quo
agnito, hic quoque ſtudium diaboli recogno-
ſcimus [20]) res dei aemulantis, cum et ipſe
baptismum in ſuis exercet. Quid ſimile? Im-
mundus emundat, perditor liberat, damnatus
abſolvit. Suam videlicet operam deſtruet di-
luens [21]) delicta, quae inſpirat ipſe. Haec qui-
dem in teſtimonium poſita ſunt repellentibus
fidem, ſi minime credant rebus dei, quarum
adfectationibus apud aemulum dei credunt.
An non et alias ſine ullo ſacramento immundi
ſpiritus aquis incubant, adfectantes illam in
primordio divini ſpiritus geſtationem *)? Sci-
unt [22]) opaci quique fontes, et avii quique
rivi, et in balneis piſcinae et euripi in domi-
bus vel ciſternae et putei, qui rapere dicun-
tur, ſcilicet per vim ſpiritus nocentis. Nam
et enectos [23]) et lymphatos et hydrophobos
vocant, quos aquae necaverunt, aut amentia
vel formidine exercuerunt. Quorſum iſta re-
tulimus? ne quis durius credat angelum dei
ſanctum aquis in ſalutem hominis temperan-
P. 191. dis adeſſe, cum angelus malus profanum
commercium eiusdem elementi in perniciem
homi-

*) Geneſ. 1.

18) Peluſiis *Fran.* 19) naturae aqua *Fran.* 20) co-
gnoſcimus *Rig.* 21) deluens *Iun.* 22) Sunt *Iun.*
23) apopnictos *Wouw.*

hominis frequentet [24]). Angelum aquis intervenire, si novum videtur, exemplum futuri praecucurrit. Piscinam Bethsaidam angelus *) interveniens commovebat, observabant qui valetudinem querebantur. Nam si quis praevenerat descendere illuc, queri post lavacrum desinebat. Figura ista medicinae corporalis spiritalem medicinam canebat, ea forma, qua semper carnalia in figura spiritalium antecedunt. Proficiente itaque in hominibus gratia dei, plus aquis et angelo accessit: qui vitia corporis remediabant, nunc spiritum [25]) medentur: qui temporalem operabantur salutem, nunc aeternam reformant: qui unum semel anno liberabant, nunc quotidie populos conservant, deleta morte per ablutionem delictorum. Exempto scilicet reatu, eximitur et poena. Ita restituitur [26]) homo deo ad similitudinem eius, **) qui retro ad imaginem dei fuerat, imago in effigie, similitudo in aeternitate censetur. Recipit enim illum dei spiritum, quem tunc de afflatu eius acceperat, sed post amiserat per delictum.

CAP. VI. Non quod in aquis spiritum sanctum consequamur, sed in aqua emundati sub angelo spiritui sancto praeparamur. Hic quoque figura praecessit. ***) Sic enim Ioannes ante praecursor domini fuit, praeparans P. 192.
vias eius: ita et angelus baptismi arbiter superventuro spiritui sancto vias dirigit ablutione delictorum, quam fides impetrat obsignata †) in patre et filio et spiritu sancto. ††) Nam si in tribus testibus stabit omne ver-

 bum

*) Ioan. 5. **) Gen. 1. ***) Matth. 3. †) Matth. 28. ††) Ibidem. 18.

24) profanus — — frequentat *Fran.* 25) aquis accessit q. v. c. r. n. spiritu etc. *Wouw.* 26) restituetur *Fran.*

bum, quanto magis dum habemus per benedictionem eosdem arbitros fidei, quos et sponsores salutis, sufficit ad fiduciam spei nostrae etiam numerus nominum divinorum. Quum autem sub tribus et testatio fidei et sponsio salutis pignerentur, necessario adiicitur ecclesiae mentio: quoniam ubi tres, id est pater et filius et spiritus sanctus, ibi ecclesia quae trium corpus est.

Cap. VII. Exinde egressi de lavacro perungimur benedicta unctione de pristina disciplina, qua ungi oleo de cornu in sacerdotium solebant. Ex quo Aaron a Moyse *) unctus est, unde Christus dicitur a chrismate quod est unctio, **) quae domino nomen accommodavit, facta spiritalis quia spiritu unctus est a deo patre, sicut in Actis: ***) *Collecti sunt enim vere in ista civitate adversus sanctum filium tuum, quem unxisti.* Sic et in nobis carnaliter currit unctio, sed spiritaliter proficit: quomodo et ipsius baptismi carnalis actus, quod in aqua mergimur, spiritalis effectus, quod delictis liberamur.

Cap. VIII. Dehinc manus imponitur, per benedictionem advocans et invitans spiritum sanctum. Sane humano ingenio licebit spiritum in aquam arcessere, et concorporationem
P. 193. eorum accommodatis desuper manibus alio spiritu tantae claritatis animare, deo autem in suo organo non licebit per manus sanctas sublimitatem modulari spiritalem? Sed est hoc quoque de veteri sacramento, quo nepotes suos ex Ioseph Ephraim 27) et Manassem Iacob †) capitibus impositis et intermutatis manibus benedixerit, et quidem ita transversim

*) Levit. 18. **) 1 Reg. 15. ***) Act. 4. †) Gen. 48. 14.
27) Efrem *Fran.*

versim obliquatis in se, ut Christum deformantes iam tunc portenderent benedictionem in Christum futuram. Tunc ille sanctissimus spiritus super emundata et benedicta corpora libens a patre descendit *), super [28]) baptismi aquas tanquam pristinam sedem recognoscens conquiescit, columbae figura delapsus in dominum, ut natura spiritus sancti declararetur per animal simplicitatis et innocentiae: quod etiam corporaliter ipso felle careat columba. Ideoque, **) *Estote* (inquit) *simplices sicut columbae*, ne hoc quidem sine argumento praecedentis figurae. Quemadmodum enim post aquas diluvii, quibus iniquitas antiqua purgata est, post baptismum (ut ita dixerim) mundi pacem coelestis irae praeco columba terris adnuntiavit dimissa ex arca, et cum olea reversa ***): quod signum etiam apud nationes paci praetenditur. Eadem dispositione spiritalis effectus terrae, id est carni nostrae emergenti de lavacro post vetera delicta columba sancti spiritus advolat †), pacem dei adferens, emissa de coelis, ubi ecclesia est arca figurata. Sed mundus rursus delinquit [29]), quo male comparetur baptismus diluvio. Itaque igni destinatur, sicut et homo qui post baptismum delicta restaurat, ut hoc quoque in signum admonitionis nostrae debeat accipi. P.194.

CAP. IX. Quot igitur patrocinia naturae, quot privilegia gratiae, quot solemnia disciplinae, figurae, praestructiones, precationes religionem aquae ordinaverunt? Primo quidem quum populus de Aegypto ††) libere [30]) ex-

*) Matth. 3, 16. **) Matth. 10. ***) Gen. 8, 11. †) Luc. 3. ††) Exod. 14.

28) et super *Iun.* 29) deliquit *Fran.* 30) libere *abest, Fran.*

expeditus, vim [31]) regis Aegypti per aquam transgreſſus evadit, ipſum regem cum totis copiis aqua exſtinxit. Quae figura manifeſtior in baptismi ſacramento? Liberantur de ſeculo nationes per aquam ſcilicet, et diabolum dominatorem priſtinum, in aqua oppreſſum derelinquunt. Item aqua de amaritudinis vitio in ſuum [32]) commodum ſuavitatis Moſei ligno remediatur. Lignum illud erat Chriſtus, venenatae et amarae retro naturae venas inſaluberrimas, aquas baptismi [33]), ſcilicet ex ſeſe remedians. *) Haec eſt aqua, quae de comite petra populo defluebat. Si enim petra Chriſtus, ſine dubio aqua [34]) in Chriſto baptismum videmus benedici. Quanta aquae gratia penes deum et Chriſtum eius eſt ad baptiſmi confirmationem. Nun-
P. 195. quam ſine aqua Chriſtus; ſiquidem et ipſe aqua tinguitur. **) Prima rudimenta poteſtatis ſuae, vocatus ad nuptias, aqua auſpicatur. Cum ſermonem facit, ſitientes ad aquam ſuam invitat ſempiternam. Cum de agape docet, aquae calicem fratri [35]) oblatum inter opera dilectionis probat. Apud puteum vires reſumit; ſuper aquam incedit libenter, transfretat; aquam diſcentibus miniſtrat; perſeverat teſtimonium baptismi usque ad paſſionem, quum deditur in crucem, aqua intervenit; ſciunt Pilati manus: quum vulneratur, aqua de latere prorumpit; ſcit lancea militis.

CAP.

*) Exod. 7. Num. 20. 1 Cor. 10. **) Matth. 3. 10. 14. 27. Ioan. 3. 4. 7. 13. 19.

31) de Aegypto liber, vim etc. *V. Cod. Wouwer.* 32) uſum *Iun. Lat.* 33) venas, inſaluberrimas aquas baptismi *Wouw. diſtinguit.* 34) aquae *Cod. Wouwer.* aqua *Iun.* 35) patri *Pariſ. alii* pauperi *V. C. Wouw.*

CAP. X. Diximus quantum mediocritati nostrae licuit de universis, quae baptismi religionem struunt, nunc ad reliquum statum eius, aeque ut potero, progrediar de quaestiunculis quibusdam. Baptismus ab Ioanne denunciatus iam tunc habuit quaestionem, ab ipso quidem domino propositam Pharisaeis, coelestisne is baptismus esset, an vero terrenus *)? De quo illi non valuerunt constanter respondere, utpote non intelligentes, quia nec credentes **). Nos porro quantula fide sumus, tantulo et intellectu possumus aestimare, divinum quidem eum baptismum fuisse, mandatu tamen non et potestate, quod et Ioannem a domino missum legimus in hoc munus, ceterum humanum conditione. Nihil enim coeleste praestabat, sed coelestibus praeministrabat, poenitentiae scilicet praepositus, quae est in hominis potestate. Denique legis doctores et Pharisaei, qui credere noluerunt, nec poenitentiam egere [35]). Quod si P. 196.
poenitentia humanum est, et baptismus ipsius eiusdem conditionis fuerit necesse est, aut daret et spiritum sanctum et remissionem delictorum, si coelestis fuisset. Sed neque peccatum dimittit, neque spiritum indulget, nisi deus solus ***). Etiam ipse dominus, nisi ipse prius ascenderet ad patrem, aliter negavit †) spiritum descensurum. Id quod dominus nondum conferebat, servus utique praestare non posset. Adeo postea in Actis Apostolorum invenimus ††), quoniam qui Ioannis baptismum habebant, non accepissent spiritum sanctum, quem ne auditu quidem noverant: ergo non erat coeleste, quod coelestia non exhibebat: quum

*) Matth. 21. **) Es. 7. ***) Marc. 5.
†) Ioan. 16. ††) Act. 19.

35) agere *alii*.

*) quum ipsum, quod coeleste in Ioanne fuerat, spiritus prophetiae, post totius spiritus in dominum translationem usque adeo defecerit, ut quem praedicaverat, quem advenientem designaverat, postmodum an ipse esset, miserit sciscitatum**). Agebatur itaque baptismus poenitentiae quasi candidatus remissionis et sanctificationis in Christo subsecuturae. Nam quod praedicabat baptismum poenitentiae in remissionem delictorum, in futuram remissionem enuntiatum est. Siquidem poenitentia antecedit, remissio subsequitur, et hoc est viam praeparare: qui autem praeparat, non idem ipse perficit, sed alii perficiendum procurat. Ipse profitetur sua non esse coelestia, sed Christi, dicendo, ***) *Qui de terra est, de terra loquitur: qui de supernis venit,*
P.197. *super omnes est.* Item in sola poenitentia [37]) tinguere, venturum mox, qui tingueret in spiritu et igni. Scilicet, quia vera et stabilis aquae fides, qua tinguitur in salutem, simulata autem et infirma igni tinguitur in iudicium.

CAP. XI. Sed ecce (inquit [38])) venit dominus, et non tinxit. Legimus enim: †) *Et tamen is non tinguebat, verum discipuli* eius: ††) quia [39]) revera ipsum suis manibus tincturum Ioannes praedicasset. Non utique sic intelligendum est, sed simpliciter dictum more communi. Sicut est (verbi gratia), Imperator proposuit edictum, aut praefectus fustibus caecidit; numquid ipse proponit, aut numquid ipse caedit? semper is dicitur facere, cui praeministratur. Ita erit accipiendum, Ipse

*) Ioan. 1. **) Matth. 11. ***) Ioan. 3. Luc. 3.
†) Ioan. 4. ††) Luc. 3.

37) Item sola se poenit. *Fran.* 38) inquiunt *Paris.*
39) quasi *Paris. Iun.*

Ipse vos tinguet, pro eo quod est, per ipsum tinguemini, vel in ipsum. Sed ne moveat quosdam, quod non ipse tinguebat. In quem enim tingueret? in poenitentiam? quo ergo illi praecursorem? in peccatorum remissionem, quam verbo dabat? in semet ipsum, quem humilitate celabat? in spiritum sanctum, qui nondum a patre descenderat? in ecclesiam, quam nondum Apostoli struxerant? Itaque tinguebant discipuli eius, ut ministri, ut Ioannes ante praecursor, eodem baptismo Ioannis, ne qui alio putet, quia nec exstat alius nisi postea Christi, qui tunc utique a discentibus dari non poterat, utpote nondum adimpleta gloria domini, nec instructa efficacia lavacri per passionem et resurrectionem: quia nec mors nostra dissolvi posset nisi domini passione, *) nec vita restitui sine resurrectione ipsius [40]). P.198.

CAP. XII. Quum vero praescribitur nemini sine baptismo competere salutem, ex illa maxime pronuntiatione domini, qui ait: **) *Nisi natus ex aqua quis erit, non habet vitam*, suboriuntur scrupulosi, immo temerarii retractatus quorundam, quomodo ex ista praescriptione Apostolis salus competat, quos tinctos non invenimus in domino, praeter Paulum. Immo quum Paulus solus ex illis baptismum Christi induerit, aut praeiudicatum esse de ceterorum periculo, qui careant aqua Christi, ut praescriptio salva sit, aut rescindi praescriptionem, si etiam non tinctis salus statuta est. Audivi, domino teste, eiusmodi, ne quis me tam perditum existimet, ut ultro exagitem libidine [41]) styli, quae aliis scrupulum

*) Rom. 6. **) Ioan. 3.

40) surrectione ipsius *Paris.* 41) libidinem *Rigalt. Fran.*

lum incutiant[42]). Et nunc illis, ut potero, respondebo, qui negant Apostolos tinctos. Nam si humanum Ioannis baptismum inierant, et dominicum desiderabant, quatenus unum baptismum definierat[43]) ipse dominus, dicens Petro perfundi nolenti[44]): *) *Qui semel lavit, non habet necesse rursum:* quod utique non tincto non omnino dixisset: et haec est
P. 199. probatio exserta adversus illos, qui adimunt Apostolis etiam Ioannis baptismum, ut destruant aquae sacramentum. An credibile videri potest, in his personis viam tunc domini non praeparatam, id est baptismum Ioannis, quae ad viam domini per totum orbem aperiendam destinabantur? Ipse dominus nullius poenitentiae debitor tinctus est, peccatoribus non fuit necesse? Quid ergo? alii tincti non sunt? [45]) non tamen comites Christi, sed aemuli fidei, legis doctores et Pharisaei. Unde et suggeritur, quum adversantes domino tingui noluerint, eos qui dominum sequebantur, tinctos fuisse, nec cum aemulis suis sapuisse, maxime quando dominus cui adhaerebant, testimonio Ioannem extulisset, *Nemo*, dicens **), *maior inter natos feminarum Ioanne baptizatore.* Alii plane satis coacte iniiciunt tunc Apostolos baptismi vicem implesse, †) quum in navicula fluctibus adspersi operti sunt; ††) ipsum quoque Petrum per mare ingredientem satis mersum. Ut opinor autem, aliud adspergi vel intercipi violentia maris, aliud tingui disciplina religionis. Ceterum navicula illa figuram ecclesiae praeferebat, quod in mari, id est seculo, fluctibus, id est, per-

*) Ioan. 13. **) Matth. 11. †) Matth. 8. ††) Matth. 14.

42) incutiat *Fran.* 43) definiebat *V. C. Wouw.* 44) volenti *Iun.* 45) Quod ergo *Iun.* alii tincti, non sint *V. C. Wouw.*

persecutionibus et tentationibus inquietatur, *) domino per patientiam velut dormiente, donec orationibus sanctorum in ultimis suscitatus compescat seculum, et tranquillitatem suis reddat. Nunc sive tincti quoquo modo fuerunt, sive inloti perseveraverunt, ut et illud dictum domini **) de uno lavacro sub Petri persona ad nos tantummodo spectet, de salute tamen Apostolorum satis temerarium est aestimare, quia [46]) illis vel primae adlectionis, et exinde individuae familiaritatis praerogativa compendium baptismi conferre posset. Cum illo, opinor, sequebantur illum, qui credenti cuique salutem pollicebatur. ***) *Fides tua te* (aiebat) *salvum fecit, et remittuntur tibi peccata*, credenti utique, nec tamen tincto. Id si Apostolis defuit, nescio quorum fides: †) uno verbo domini suscitatus [47]) teloneum dereliquit; patrem, et navem, et artem qua vitam sustentabat, deseruit; [48]) patris exequias despexit; summum illud [49]) domini praeceptum: *Qui patrem aut matrem mihi praetulerit, non est me dignus*, ante perfecit quam audivit. P. 200.

CAP. XIII. Hic ergo scelestissimi illi provocant quaestiones. Adeo dicunt, baptismus non est necessarius, quibus fides satis est: ††) nam et Abraham nullius aquae nisi fidei sacramento deo placuit. Sed in omnibus posteriora concludunt, et sequentia antecedentibus praevalent. Fuerit salus retro per fidem nudam ante domini passionem et resurrectionem. At ubi fides aucta est credendi in nativitatem, passionem, resurrectionemque eius, ad-

*) Matth. 8. **) Ioan. 13. ***) Marc. 10. †) Matth 9. 4. 8. 10. ††) Gen. 15.

46) quia non illis *V. C. Wouw.* 47) suscitata *Wouw.* 48) qui *add. Fran.* 49) illius *Fran.*

addita est ampliatio sacramento, obsignatio
P. 201. baptismi, vestimentum quodammodo fidei, quae retro erat nuda, nec potentiam habuit sine sua lege. Lex enim tinguendi imposita est, et forma praescripta. *) *Ite* (inquit) *docete nationes, tinguentes eas in nomen patris et filii et spiritus sancti.* Huic legi collata definitio illa: **) *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non intrabit in regnum caelorum*, obstrinxit fidem ad baptismi necessitatem. Itaque omnes exinde credentes tinguebantur. Tunc et Paulus ubi credidit, tinctus est ***). Et hoc est quod dominus in illa plaga orbationis praeceperat, *Exsurge*, dicens, *et introi Damascum* †), *illic tibi demonstrabitur quid debeas agere*, scilicet tingui, quod solum ei deerat. Alioquin satis didicerat atque crediderat Nazarenum esse dominum dei filium.

Cap. XIV. Sed de ipso Apostolo revolvunt, quod dixerit, ††) *Non enim me ad tinguendum Christus misit*, quasi hoc argumento baptismus adimatur. †††) Cur enim tinxit Gaium et Crispum et Stephanae domum? quamquam etsi non eum miserat Christus ad tinguendum, tamen aliis Apostolis praeceperat tinguere. Verum haec pro conditione tunc temporis ad Corinthios scripta sunt ††††), quoniam schismata et dissensiones inter illos movebantur, dum alius Paulo deputat, alius Apollo. Propter quod pacificus Apostolus, ne sibi omnia defendere videretur, non ad tinguendum ait se missum, sed ad praedicandum. Nam et prius est praedicare, posterius
P. 202. tinguere. Si prius praedicatum: puto [50]) autem

*) Matth. 28. **) Ioan. 3. ***) Act. 9. †) Ibidem. ††) 1 Cor. 1. †††) Ibidem. ††††) Ibid.

50) tingere. Sed sit prius praedicatum. Puto etc. *Cod. Wouw.*

autem licuit et tinguere, cui licuit praedicare.

CAP. XV. Nescio si quid amplius ad controversiam baptismi ventilatur. Sane retexam, quod supra omisi, ne imminentes sensus videar intercidere. Unus omnino baptismus est nobis, tam ex domini evangelio *), quam ex Apostoli litteris **); quoniam unus dominus et unum baptismum et una ecclesia in coelis. Sed circa haereticos sane quid custodiendum sit, digne quis retractet; ad nos enim editum est. Haeretici autem nullum habent consortium nostrae disciplinae, quos extraneos utique testatur ipsa ademptio communicationis. Non debeo in illis agnoscere [51]) quod mihi est praeceptum, quia non idem deus est nobis et illis, nec unus Christus, id est idem. Ideoque nec baptismus unus, quia non idem. Quem cum rite non habeant, sine dubio non habent, nec capit numerari, quod non habetur: ita nec possunt accipere, quia non habent. Sed de isto plenius iam nobis in Graeco digestum est. Semel ergo lavacrum inimus, semel delicta diluuntur, quia ea iterari non oportet. Ceterum Israël ***) Iudaeus quotidie lavat, quia quotidie inquinatur †). Quod ne in nobis quoque factitaretur, propterea de uno lavacro definitum est. Felix aqua quae semel abluit, quae ludibrio peccatoribus non est, quae non adsiduitate sordium infecta, rursus, quos diluit, inquinat.

CAP. XVI. Est quidem nobis etiam secundum lavacrum, unum et ipsum, sanguinis scili- P. 203.

*) Ioan. 3. **) Eph. 4. ***) Marc. 7. †) Hebr. 6.

51) cognoscere *Rig.*

ſcilicet: de quo dominus, *) *Habeo*, inquit, *baptismo tingui*, quum iam tinctus fuiſſet. Venerat enim per **) *aquam et ſanguinem*, ſicut Ioannes ſcripſit, ut aqua tingueretur, ſanguine glorificaretur. Proinde ut nos faceret aqua vocatos ***), ſanguine electos, hos duos baptismos de vulnere perfoſſi lateris emiſit [52]. Quia qui in ſanguinem eius crederent, aqua lavarentur: qui aqua laviſſent, etiam ſanguinem potarent. Hic eſt baptismus, qui lavacrum et non acceptum repraeſentat, et perditum reddit.

CAP. XVII. Supereſt ad concludendam materiolam de obſervatione quoque dandi et accipiendi baptismum commonefacere. Dandi quidem habet ius ſummus ſacerdos, qui eſt Epiſcopus. Dehinc Presbyteri et Diaconi, non tamen ſine Epiſcopi auctoritate, propter eccleſiae honorem. Quo ſalvo, ſalva pax eſt. Alioquin etiam laicis ius eſt. Quod enim ex aequo accipitur, ex aequo dari poteſt, niſi Epiſcopi iam aut Presbyteri, aut Diaconi vocantur, diſcentes [53], domini ſermo non de-
P. 204. bet abscondi ab ullo. Proinde et baptismus aeque dei cenſus ab omnibus exerceri poteſt: ſed quanto magis laicis disciplina verecundiae et modeſtiae incumbit, quum ea maioribus competat, ne ſibi adſumant dicatum Epiſcopi [54] officium Epiſcopatus. Aemulatio ſchismatum

*) Luc. 12. **) 1 Ioan. 5. ***) Ioan. 19.

52) Proinde nos facere *Pariſ. et MS. Iun.* Proinde, ut n. faceret, inquit, a. v. ſ. e. d. b. d. v. p. l. emiſit. Quatenus qui in ſanguinem eius crederent, a. l. q. a. l. e. ſ. potarent. Hic eſt baptismus, nempe ſanguinis, ſive martyrium, qui l. et non acc. r. et p. reddit *Wouw.* ſanguine electos. Hos duos baptismos emiſit; quia qui etc. *Latin.* 53) vocarentur diſcentes *Latin.* vocantur dicentes *Fran. Pariſ.* 54) Epiſcopis *V. C. Wouw.*

matum mater est. *) *Omnia licere* dixit sanctissimus Apostolus, *sed non omnia expedire.* Sufficiat scilicet in necessitatibus ut [55]) utaris, sicubi aut loci, aut temporis, aut personae conditio compellit. Tunc enim constantia succurrentis excipitur, quum urget circumstantia periclitantis. Quoniam reus erit perditi hominis, si supersederit praestare, quod libere potuit. Petulantia autem mulieris [56]) quae usurpavit docere, utique non etiam tinguendi ius sibi pariet, nisi si quae nova bestia evenerit similis pristinae: ut quemadmodum illa baptismum auferebat, ita aliqua per se eum conferat. Quod si quae Paulo perperam adscripta sunt, ad [57]) licentiam mulierum docendi tinguendique defendunt; sciant in Asia Presbyterum, qui eam scripturam construxit, quasi titulo Pauli de suo cumulans, convictum atque confessum id se amore Pauli fecisse, loco decessisse. Quam enim fidei proximum videretur, ut is docendi et tinguendi daret feminae potestatem, qui ne discere [58]) quidem constanter mulieri permisit. **) *Taceant, et domi maritos suos consulant.* P. 205.

CAP. XVIII. Ceterum baptismum non temere credendum esse sciunt, quorum officium est. Omni petenti te dato, suum habet titulum perinde [59]) ad eleemosynam pertinentem. Immo illud potius perspiciendum, ***) *Nolite dare sanctum canibus*, †) *et porcis proiicere margaritas vestras* [60]), et ††) *manus ne facile impofueris*,

*) 1 Cor. 6. et 10. **) 2 Cor. 14. ***) Luc. 6. †) Matth. 7. ††) 1 Tim. 5. ††) Act. 8.

55) ut *abest Rig.* 56) mulierum *Fran.* 57) Quod si quae Paulo perperam adscripta sunt, scriptum Teclae etc. *C. Wouw.* quod si quae Pauli p. scripta legunt, exemplum Teclae *Fran.* 58) docere *alii.* 59) proinde *V. C. Wouw.* 60) margaritam vestram *Paris.* et porcis proiicere margarita vestra *V. C. Wouw.*

fueris, ne participes aliena delicta. Si Philippus tam facile tinxit eunuchum, recogitemus manifestam et exsertam dignationem domini intercessisse. Spiritus Philippo praeceperat in eam viam praetendere [61]); spado et ipse inventus est non otiosus, nec qui subito tingui concupisceret: sed ad templum orandi gratia profectus scripturae divinae impressus. Sic oportebat deprendi, cui ultro deus Apostolum miserat, ad quem rursus spiritus, ut se curriculo eunuchi adiungeret, iussit, scriptura ipsius fidei occurrit in tempore, exhortatus adsumitur, dominus ostenditur, fides non moratur, aqua non exspectatur, Apostolus perfecto negotio eripitur. *) Sed et Paulus revera cito tinctus est. Cito enim cognoverat Simon [62]) hospes vas eum esse electionis constitutum. Dei dignatio suas praemittit praerogativas; omnis petitio et decipere et decipi potest. Itaque pro cuiusque personae
P. 206. conditione ac dispositione, etiam aetate cunctatio baptismi utilior est: praecipue tamen circa parvulos. Quid enim necesse est [63]), sponsores etiam periculo ingeri? quia et ipsi [64]) per mortalitatem destituere promissiones suas possunt, et proventu malae indolis falli. Ait quidem dominus, **) *Nolite illos prohibere ad me venire.* Veniant ergo dum adolescunt, veniant dum discunt, dum quo veniant, docentur; fiant Christiani, quum Christum nosse potuerint. Quid festinat innocens aetas ad remissionem peccatorum? cautius agetur in secularibus, ut cui substantia terre-

*) Act. 9. **) Matth. 19.

61) pertendere *V. C. Wouw.* 62) Iudas *Franeq.* Ananias *Latin.* 63) si non tam necesse *add. Franeq.* si non tam necesse est *V. C. Wouw.* 64) qui et ipsi *Fran.*

terrena non creditur, divina credatur [65]), norint petere salutem, ut petenti dedisse videaris. Non minore de causa innupti quoque procrastinandi, in quibus tentatio praeparata est tam virginibus per maturitatem, quam viduis per vagationem [66]), donec aut nubant, aut continentiae corroborentur. Si qui pondus intelligant baptismi, magis timebunt consecutionem quam dilationem: fides integra secura est de salute.

Cap. XIX. Diem baptismo solenniorem Pascha praestat, cum et passio domini in qua [67]) tinguimur, adimpleta est, nec incongruenter [68]) ad figuram interpretabitur, quod cum ultimum Pascha dominus esset acturus, missis discipulis ad praeparandum, *) *Invenietis* [69]), inquit, *hominem aquam baiulantem*, Paschae celebrandae locum de signo aquae ostendit. Exinde Pentecoste ordinandis lavacris latissimum spatium est, **) quo et domini resurrectio inter discipulos frequentata est, et gratia spiritus sancti dedicata, et spes adventus domini subostensa, quod tunc in coelos recuperato eo, ***) angeli ad Apostolos dixerunt, sic venturum quemadmodum et in coelos conscendit, utique in Pentecoste. Sed enim Hieremias cum dicit: †) *Et congregabo illos ab extremis terrae in die festo*, Paschae diem significat et Pentecostes, qui est proprie dies festus. Ceterum omnis dies domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismo; si de solennitate interest, de gratia nihil refert. P. 207.

Cap.

*) Marc. 14. **) Act. 2. ***) Act. 1. †) Ier. 21.

65) credatur? Norint *Latin.* 66) vacationem *Wouw.* 67) quam *Cod. Wouw.* 68) quis *add. Cod. Wouw.* 69) Convenietis *Paris.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI DE ANIMA, LIBER.

P.209. CAP. I. De solo censu animae congressus Hermogeni, quatenus et istum ex materiae potius suggestu, quam ex dei flatu constitisse praesumpsit, nunc ad reliquas conversus quaestiones, 1) plurimum videbor cum philosophis dimicaturus. Etiam in carcere Socratis de animae statu velitatum est: nescio iam hoc primum, an opportuno in tempore magistri, etsi nihil de loco interest. Quid enim liquido saperet anima tunc Socratis, iam sacro navigio regresso, iam cicutis damnationis exhaustis, iam morte praesente utique consternata ad aliquem motum 2) secundum naturam, aut exsternata 3), si non secundum naturam. Quamvis enim placida atque tranquilla, quam nec coniugis fletus statim viduae, nec liberorum conspectus exinde pupillorum, lege pietatis inflexerat, vel in hoc tamen mota, ne moveretur, ipsa constantia concussa est adversus inconstantiae concussionem.
P.210. Quid autem aliud saperet vir quilibet iniuria damnatus, praeter iniuriae solamen, nedum philosophus gloriae animal, cui nec consolanda est iniuria, sed potius insultanda. Denique

1) et *add. Paris.* 2) modum *Paris.* non modum *Iun. Latin.* 3) externum *Fran.*

que post ſententiam obviae coniugi et muliebriter inclamanti: Iniuſte damnatus es Socrates; iam et de gratulatione reſponderat: Volebas autem iuſte? Nihil mirandum, ſi et in carcere lemniſcatas [4]) Anyti et Meliti palmas geſtiens infringere, ipſa morte coram immortalitatem vindicat [5]) animae neceſſaria praeſumptione ad iniuriae fruſtrationem. Adeo omnis illa tunc ſapientia Socratis de induſtria venerat conſultae aequanimitatis, non de fiducia compertae veritatis. Cui enim veritas comperta ſine deo? cui deus cognitus ſine Chriſto? cui Chriſtus exploratus ſine ſpiritu ſancto? cui ſpiritus ſanctus accommodatus ſine fidei ſacramento? Sane Socrates facilius diverſo ſpiritu agebatur. Si quidem aiunt daemonium illi a puero adhaeſiſſe, peſſimum revera paedagogum, etſi poſt deos et cum deis daemonia deputantur penes poëtas et philoſophos. Nondum enim Chriſtianae poteſtatis documenta proceſſerant, quae vim iſtam pernicioſiſſimam, nec unquam bonam, antiqui [6]) erroris artificem, omnis veritatis avocatricem ſola traducit. Quod ſi idcirco ſapientiſſimus Socrates ſecundum Pythii quoque daemonis ſuffragium, ſcilicet negotium navantis ſocio ſuo, quanto dignior atque conſtantior Chriſtianae ſapientiae aſſertio, cuius adflatui tota vis daemonum cedit? Haec ſapientia de ſchola coeli deos quidem ſaeculi negare liberior, quae nullum Aeſculapio gallinaceum reddi iubens praevaricetur, nec nova inferens daemonia, ſed vetera depellens: nec adoleſcentiam vitians, ſed omni bono P. P.211

4) inviſcatas *Pariſ.* et lemniſcatas *Latin.* miniclatas, *vel* miniculatas *Iun.* 5) vindicans *Pariſ.* immortalem vindicans animam *alii. Latin. repoſuit,* vindicat. 6) antiqui hominis *add. Pariſ.* bonam homini, antiqui erroris etc. *Iun.*

bono pudoris informans, ideoque non unius urbis, sed universi orbis iniquam sententiam sustinens pro nomine veritatis, tanto scilicet perosioris quanto plenioris, ut et mortem non de poculo per habitum iucunditatis absorbeat, sed de patibulo et vivicomburio per omne ingenium crudelitatis exhauriat, interea in isto tenebrosiore carcere seculi inter suos Cebetas et suos Phaedonas, si quid de anima examinandum est, ad dei regulas dirigat. Certe nullum alium potiorem animae demonstratorem quam auctorem a deo discat; quod a deo habeas [7]), nec ab alio, si nec a deo. Quis enim revelabit quod deus texit? Unde sciscitandum est? Unde et ignorare tutissimum est, praestat per deum nescire quia non revelaverit, quam per hominem scire, quia ipse praesumpserit.

Cap. II. Plane non negabimus aliquando philosophos juxta nostra sensisse; testimonium est veritatis inventus [8]) ipsius. Nonnunquam et in procella confusis vestigiis coeli et freti
P.212. aliqui portus offenditur prospero errore, nonnunquam et in tenebris aditus quidam et exitus deprehenduntur caeca felicitate, sed et natura pleraque suggeruntur quasi de publico sensu, quo animam deus dotare dignatus est. Hunc nacta philosophia ad gloriam propriae artis inflavit prae studio (non mirum si istud ita dixerim) eloquii quidvis struere atque destruere eruditi, magisque dicendo persuadentis, quam docendo. Formas rebus imponit, eas nunc peraequat, nunc privat, de certis incerta praeiudicat, provocat ad exempla, quasi comparanda sint omnia, omnia praescribit,

7) auctorem reperiet, a deo discat, quod a deo discat *Ven. Cod. Wouw.* 8) eventus *Wouw.* inventus *Iun.*

bit, proprietatibus 9) etiam inter similia diversis, nihil divinae licentiae servat, leges naturae opiniones suas facit; ferrem si naturalis ipsa, ut compos naturae de conditionis consortio probaretur. Visa est quidem sibi et ex sacris (quas putant) litteris hausisse, quia plerosque auctores etiam deos existimavit antiquitas, nedum divos: ut Mercurium Aegyptium, qui praecipue Plato adsuevit: ut Silenum Phrygem, cui a pastoribus perducto ingentes aures suas Midas tradidit, ut Hermotimum 10), cui Clazomenii mortuo templum contulerunt, ut Orpheum, ut Musaeum, ut Pherecydem Pythagorae magistrum. Quid autem si philosophi etiam illa incursaverunt quae penes nos apocryphorum confessione damnantur, certos nihil recipiendum, quod non conspiret germanae, et ipso iam aevo pronatae propheticae paraturae, quando et pseudoprophetarum meminerimus *), et multo prius apostatarum spirituum **), qui huiusmodi quoque ingeniorum calliditate omnem faciem seculi instruxerint. Postremo si etiam ad ipsos prophetas adisse credibile est indagatorem quemque sapientiae ex negotio curiositatis, tamen plus diversitatis invenias inter philosophos quam societatis, cum et in ipsa societate diversitas eorum deprehendatur. Siquidem vera quaeque et consonantia prophetis aut aliunde commendant, aut aliorsum subornant, cum maxima iniuria veritatis, quam efficiunt aut adiuvari falsis, aut patrocinari. Hoc itaque commiserit nos et philosophos in ista praesertim materia, quod interdum communes sententias propriis argumentationibus vestiant, contrariis alicubi regulae P.212.

*) Matth. 24. **) Gen. 6.

9) quasi comparanda, omnia praescribit, propria aetatibus *Fran.* 10) Hermippum *Paris.*

gulae nostrae: interdum sententias proprias communibus argumentationibus muniant, consentaneis alicubi regulae illorum, ut prope exclusa sit veritas a philosophia per veneficia in illam sua, et ideo utroque titulo societatis adversario veritatis urgemur, et communes sententias ab argumentationibus philosophorum liberare, et communes argumentationes a sententiis eorum separare, revocando quaestionis [11]) ad dei litteras, exceptis plane quae sine laqueo alicuius praeiudicii ad simplex testimonium licebit adsumere: quia et ex aemulis nonnunquam testimonium necessarium, si non aemulis prosit. Nec ignoro quanta sit silva materiae istius apud philosophos pro numero etiam ipsorum commentatorum,
P. 214. quot varietates sententiarum, quot palaestrae opinionum, quot propagines quaestionum, quot implicationes expeditionum; sed et medicinam inspexi, sororem (ut aiunt) philosophiae, sibi quoque hoc negotium vindicantem, ut ad quam magis animae ratio pertinere videatur per corporis curam. Unde et plurimum sorori refragatur, quod animam quasi coram in domicilio suo tractando magis norit. Sed viderit utriusque praestantiae ambitio. Habuit et philosophia libertatem ingenii, et medicina necessitatem artificii ad extendendos de anima retractatus; late quaeruntur incerta, latius disputantur praesumpta. Quanta difficultas probandi, tanta operositas suadendi; ut merito Heraclitus ille tenebrosus vastiores caligines animadvertens apud examinatores animae, taedio quaestionum pronuntiarit, terminos animae nequaquam invenisse omnem viam ingrediendo. Christiano autem paucis ad scientiam huius rei opus est: nam et certa semper in paucis, et amplius illi quae-

11) quaestiones *Paris.*

quaerere non licet, quam quod inveniri licet. Infinitas [12]) enim quaestiones Apostolus prohibet. Porro non amplius inveniri licet, quam quod a deo discitur. Quod autem a deo discitur, totum est.

Cap. III. Atque utinam nullas haereses oportuisset existere, ut probabiles quique emicarent *). Nihil omnino cum philosophis super anima quoque experiremur, Patriarchis (ut ita dixerim) haereticorum. **) Siquidem et ab Apostolo iam tunc philosophia concussio veritatis providebatur [13]). Athenis enim expertus linguatam civitatem, cum omnes illic [14]) sapientiae atque facundiae caupones degustasset, inde concepit praemonitorium illud edictum ***). Proinde enim et animae ratio per philosophatas doctrinas hominum miscentes aquas vino, alii immortalem negant animam, alii plusquam immortalem adfirmant, alii de substantia, alii de forma, alii de unaquaque dispositione disceptant; hi statum eius aliunde ducunt, hi exitum aliorsum abducunt, prout aut Platonis honor, aut Zenonis vigor [15]), aut Aristotelis tenor, aut Epicuri stupor, aut Heracliti moeror, aut Empedoclis furor persuaserunt. †) Deliquit, opinor, divina doctrina ex Iudaea potius quam ex Graecia oriens. ††) Erravit et Christus piscatores citius quam sophistam [16]) ad praeconium emittens. Si qua igitur in hunc modum de nidoribus philosophiae candidum et purum aërem veritatis infuscant, ea erunt Christianis enubilunda, et percutientibus argumentationes originales, id est philosophicas, et opponentibus P. 515.

*) 1 Cor. 11. **) Coloss. 2. ***) Ef. 1. †) Ef. 2. ††) Matth. 4.

12) indefinitas *Pamel.* 13) praevidebatur *alii.* 14) illis *Fran.* 15) rigor *Iun.* 16) sophistas *Wouwer.*

tibus definitiones coelestes, id est dominicas: ut et illa, quibus ethnici a philosophia capiuntur, destruantur, et haec, quibus fideles ab haeresi concutiuntur, retundantur, una iam congressione decisa adversus Hermogenem, ut praefati sumus: quia animam ex dei flatu, non ex materia vindicamus [17]) muniti et illic divinae determinationis inobscurabili regula, *Et flavit*, inquit, *deus flatum vitae in faciem hominis, et factus est homo in animam vivam*, utique ex dei flatu. De isto nihil amplius revolvendum; habet suum titulum, et suum haereticum. Ceteris hinc exordium inducam.

P.216.

Cap. IV. Post definitionem census, quaestionem status patitur. Consequens enim est, ut ex dei flatu animam professi, initium ei deputaremus [18]). Hoc Plato excludit, innatam et infectam animam volens: et natam autem docemus et factam ex initii constitutione. Nec statim erravimus utrumque dicentes, quia scilicet aliud sit natum, aliud factum, utpote illud animalibus competens. Differentiae autem sua habendo loca et tempora, habent aliquando et passivitatis commercia. Capit itaque et facturam dici generari, pro in esse poni, siquidem omne quod quoquo modo accipit esse, generatur. Nam et factor ipse parens facti potest dici; sic et Plato utitur. Igitur quantum ad fidem nostram factae nataeve animae depulsa est philosophi opinio, auctoritate prophetiae quoque.

Cap. V. Accerserit Eubulum aliquem et Critolaum et Xenocratem, et isto in loco amicum Platonis Aristotelem. Fortassean exstruentur magis ad auferendam animae corpulentiam?

17) vindicavimus *Ion.* 18) deputemus *Wouw.*

iam? si nos alios e contrario inspexerimus et
uidem plures corpus animae vindicantes, nec
llos dico solos qui eam de manifestis corpora-
ibus effingunt, ut Hipparchus et Heraclitus P.217.
ex igni, ut Hippon et Thales ex aqua, ut
Empedocles et Critias ex sanguine, ut Epicu-
rus ex atomis, si et atomi corpulentias de
coitu suo cogunt; ut Critolaus et Peripatetici
eius, ex quinta nescio qua substantia, si et
illa corpus, quia corpora includit. Sed etiam
Stoicos allego, qui spiritum praedicantes ani-
mam pene nobiscum qua proxima inter se
flatus et spiritus, tamen corpus animam facile
persuadebunt. Denique Zeno consitum spiri-
tum definiens animam, hoc modo instruit.
Quo, inquit, digresso animal emoritur, cor-
pus est: consito autem spiritu digresso animal
emoritur: ergo consitus spiritus corpus est;
consitus autem spiritus anima est, ergo corpus
est anima. Vult et Cleanthes non solum cor-
poris lineamentis, sed et animae notis simili-
tudinem parentibus in filios respondere; de
speculo scilicet morum et ingeniorum et ad-
fectuum; corporis autem similitudinem et dis-
similitudinem capere et animam. Itaque cor-
pus similitudini vel dissimilitudini obnoxium.
Item corporalium et incorporalium passiones
inter se non communicare. Porro et animam
compati corpori, cui laeso ictibus, vulneri-
bus, ulceribus condolescit: et corpus animae,
cui afflictae cura, angore, amore cohaerescit[19])
per detrimentum socii vigoris, cuius pudo-
rem et pavorem rubore atque pallore testetur.
Igitur anima corpus ex corporalium passionum
communione. Sed et Chrysippus manum ei
porrigit, constituens corporalia ab incorpora- P.218.
libus derelinqui omnino non posse, quia nec
contingantur ab eis. Unde et Lucretius:

Tange-

19) coaegrescit *Latin.*

derelicto autem corpore ab anima affici morte. Igitur corpus anima, quae nisi corporalis corpus non derelinqueret.

Cap. VI. Haec Platonici subtilitate potius quam veritate conturbant. Omne inquiunt corpus, aut animale sit necesse est, aut inanimale. Et siquidem inanimale est, extrinsecus movebitur; si vero animale, intrinsecus. Anima autem nec extrinsecus movebitur, ut quae non sit inanimalis, nec intrinsecus, ut quae ipsa potius moveat corpus. Itaque non videri eam corpus, quae non corporalium forma ex aliqua regione moveatur. Ad hoc nos mirabimur incongruentiam primo definitionis provocantis ad ea quae in animam non conveniunt. Non enim potest anima animale corpus dici, aut inanimale: cum ipsa sit quae aut faciat corpus animale, si adsit, aut inanimale, si absit ab illo. Itaque quod facit, non potest esse ipsa, ut dicatur animale vel inanimale. Anima enim dicitur substantiae suae nomine. Quod si non capit animale corpus dici aut inanimale quod est anima, quomodo provocabitur ad animalium et inanimalium corporum formam? Dehinc si corporis est moveri extrinsecus ab aliquo, ostendimus autem supra moveri animam et ab alio cum vaticinatur,
P.219. qum furit, utique extrinsecus, cum ab alio[20]): merito quod movebitur extrinsecus ab alio, secundum exempli propositionem corpus agnoscam. Enimvero si ab alio moveri corporis est, quanto magis movere aliud? Anima
81 autem movet corpus, et conatus eius extrinsecus foris parent. Ab illa est enim impingi et pe-

20) moveri animam et ab alio; quum vaticinatur, quum furit, utique extrinsecus ab alio etc. *Inn.*

redes in incessum, et manus in contactum, et culos in conspectum, et linguam in effatum, elut sigillario motu superficiem intus agitane. Unde haec visio 21) incorporali animae, inde vacuae rei solida propellere. Sed quonodo divisi videntur in homine sensus corpoales et intellectuales? Corporalium aiunt reum qualitates, ut terrae 22), ut ignis, cororalibus sensibus renuntiari, ut tactui, ut isui 23). Incorporalium vero intellectualibus onveniri; ut benignitatis, ut malignitatis. taque incorporalem esse animam constat, uius qualitates non corporalibus, sed intelectualibus sensibus comprehendantur. Plane, i non huius definitionis gradum excussero. Ecce enim incorporalia ostendo corporalibus ensibus subiici, sonum auditui, colorem conpectui, odorem odoratui, quorum exemplo tiam anima corpori accedit, ne dicas idcirco a per corporales renuntiari sensus 24), quia orporalibus accedant. Igitur si constat in- P.220.
orporalia quoque a corporalibus comprehenli, cur non et anima quae corporalis, ab inorporalibus renuntietur? Certe definitio exlusa sit. De insignioribus argumentationibus rit etiam illa, quod omne corpus corporalious ali iudicant. Animam vero ut incorporaem, incorporalibus, sapientiae scilicet studiis. ed nec hic gradus stabit, etiam Sorano mehodicae medicinae instructissimo auctore repondente animam corporalibus quoque ali: enique deficientem a cibo plerumque fulciri. Quidni? quo adempto in totum dilabitur ex orpore. Ita etiam ipse Soranus plenissime uper anima commentatus quatuor voluminiius, et cum omnibus philosophorum sententiis expertus, corporalem animae substantiam vin-

21) vis *Latin.* 22) terra *Paris.* 23) ut tactu, ut visu *Rig.* 24) census *Paris.*

Cap. VIII. Abruptum alioquin et absurdum idcirco quid dè corporalium eximere censu, quia ceteris corporalibus exemplis non
P. 223. adaequet: ubi proprietatum privata discrimina, per quae magnificentia auctoris ex operum eorundem diversitate signatur, ut sint tam discreta quam paria, tam amica quam et aemula. Siquidem et ipsi philosophi ex contrariis universa constare condicunt secundum amicitiam et inimicitiam Empedoclis. Sic igitur etsi corporalia incorporalibus obiacent, ipsa quoque ita inter se differunt, ut differentia species eorum ampliet, non genus mutet: ut sint corporalia, sic multa in dei gloria [34]), dum varia: sic varia, dum diversa: sic diversa, dum his alii qualitatum sensus, alii illis: dum his alia alimenta, alia illis: dum haec invisibilia, illa visibilia: dum haec gravia, illa levia. Aiunt enim et idcirco animam incorporalem renuntiandam, quia digressa ea, graviora efficiuntur corpora defunctorum, cum leviora esse deberent, unius corporis pondere exempta, si anima corpus. Quid enim, inquit Soranus, si mare negent corpus, quia extra mare immobilis et gravis navis efficitur? Quanto ergo validius corpus animae, quod tanti postea ponderis corpus levissima mobilitate circumfert? Ceterum etsi invisibilis [35]) anima, et pro conditione corporis sui, et pro proprietate substantiae, et pro natura etiam eorum quibus invisibilis esse sortita est. Solem noctuae nesciunt oculis: aquilae ita sustinent, ut natorum suorum generositatem de pupillarum audacia iudicent: alioquin non educabunt,
P. 224. ut degenerem, quem solis radius averterit: est ideo alteri quid invisibile, alteri non, quod [illegible] non

34) gloriam *Wouw. Iun.* 35) caeterum est invisibilis *Latin. Iun. mavult* caeterum etsi invisibilis anima; at pro conditione etc. [illegible]

ion ideo incorporale sit, quia non ex aequo
is [36]) valet. Sol enim corpus, siquidem
gnis: sed quod aquila confiteatur, neget no-
tua, non tamen praeiudicans aquilae: tantun-
lem et animae corpus invisibile carni si forte,
piritui vero visibile: sic Ioannes in spiritu dei
actus *), animas martyrum conspicit.

CAP. IX. Quum animae corpus adserimus
propriae qualitatis et sui generis: iam haec
conditio proprietatis de ceteris accidentibus
corpulentiae praeiudicavit, ut haec adesse,
qua [37]) corpus ostendamus, sed et ipsa sui
generis pro corporis proprietate, aut etsi non
adsint, hoc esse proprietatis non adesse cor-
pori animae, quae corporibus et ceteris ad-
sint. Et tamen non inconstanter profitebimur
solenniora quaeque, et omnimodo debita cor-
pulentiae, adesse animae quoque, ut habitum,
ut terminum, ut illud trifariam distantivum [38]),
longitudinem dico, et latitudinem, et sublimi-
tatem, quibus metantur corpora philosophi.
Quid nunc quod et effigiem animae damus,
Platone nolente, quasi periclitetur de animae
immortalitate? Omne enim effigiatum com-
positum et structile adfirmat. Dissolubile au-
tem omne compositititium et structile: sed ani-
mam immortalem. Igitur indissolubilem quam P. 225.
immortalem, et ineffigiatam quam indissolu-
bilem. Ceterum compositititiam et structilem,
si effigiatam, tamquam alio eam modo effigi-
ans intellectualibus formis: pulchram iustitia
et disciplinis philosophiae, deformem vero
con-

*) Apoc. 6. 20.

36) visus *Iun.* 37) quam *Paris.* aut haec adesse ei, quam corpus ostendimus *V. C. Wouw.* 38) trifariam listentivum *V. C. Wouw.* distantivum, *vel* distinctivum *Latin.* distantivum *Iun.*

priori debeantur. In ſumma, quum carcerem illum, quem evangelium demonſtrat, inferos intelligimus, et noviſſimum quadrantem, modicum quoque delictum mora reſurrectionis illic luendum interpretamur [290]); nemo dubitabit animam aliquid penſare penes inferos ſalva reſurrectionis plenitudine, per carnem quoque. Hoc etiam Paracletus frequentiſſime commendavit, ſi quis ſermones eius ex agnitione promiſſorum charismatum admiſerit. Ad omnem, ut arbitror, humanam ſuper animae opinionem ex doctrina fidei congreſſi, iuſtae duntaxat ac neceſſariae curioſitati ſatisfecimus [291]); enormi autem et otioſae tantum deerit diſcere, quantum libuerit inquirere. P. 336.

290) illum, quem ev. d. i. intelligamus; — — interpretemus. *V. Cod. Wouw.* 291) ſatisfecerimus *Wouw.*

cundum quosdam et Heraclito: nec ut lumen, etsi hoc placuit Pontico Heraclidi. Nam et cerauneis gemmis non ideo substantia ignita est, quod coruscent rutilato rubore, nec beryllis ideo aquosa materia est, quod fluctuent colato nitore. Quanta enim et alia color sociat, natura dissociat? Sed quoniam omne tenue atque perlucidum aëris aemulum est, hoc erit anima qua flatus est et spiritus tradux. Siquidem prae ipsa tenuitatis subtilitate de fide corporalitatis periclitatur. Sic et effigiem de sensu iam tuo concipe, non aliam animae humanae deputandam praeter humanam, et quidem eius corporis quod una quaeque circumtulit. Hoc nos sapere interim primordii contemplatio inducat. Recogita enim, cum deus flasset in faciem hominis flatum vitae, et factus esset homo in animam vivam, totum utique per faciem statim flatum illum in interiora transmissum, et per universa corporis spatia diffusum, simulque divina aspira- P.227. tione densatum, omni intus linea expressum esse, quam densatum impleverat, et velut in forma gelasse. Inde igitur et corpulentia animae ex densatione solidata est, et effigies expressione formata. Hic erit homo interior, alius exterior, dupliciter unus: habens et ille oculos et aures suas, quibus populus 42) dominum audire et videre debuerat, habens et ceteros artus, per quos et in cogitatibus utitur, et in somnis 43) fungitur. Sic et diviti apud inferos lingua est, et pauperi digitus, et sinus Abrahae *). Per has lineas et animae martyrum sub altari intelliguntur **). A primordio enim in Adam concreta et configurata corpori anima ***), ut totius substantiae, ita et conditionis istius semen efficit.

*) Luc. 11. **) Apoc. 6. ***) Genes. 1.
42) Paulus *V. C. Wouw.* 43) somniis *Paris.*

CAP. X. Pertinet ad statum fidei, simplicem animam determinare secundum Platonem, id est, uniformem duntaxat substantiae nomine. Viderint artes et disciplinae, viderint et effigies. Quidam enim volunt aliam illi substantiam naturalem inesse spiritum; quasi aliud sit vivere, quod venit ab anima; aliud spirare, quod fiat a spiritu. Nam et animalibus non omnibus utrumque adesse. Pleraque enim vivere solummodo, non etiam spirare, eo quod non habeant organa spiritus, pulmones et arterias. Quale est autem in examinatione humanae animae culicis atque formi-
P. 228. cae argumenta respicere, quando et vitalia pro cuiusque generis dispositione, omnibus propria animalibus temperaverit artifex deus, ut nulla inde coniectura captanda sit. Nam neque homo si pulmonibus et arteriis structus est, idcirco aliunde spirabit, aliunde vivet; neque formica, si membris huiusmodi caret, idcirco negabitur spirare, quasi solummodo vivens. Cui vero tantum patuit in dei opera, ut alicui haec deesse praesumpserit? Herophilus ille medicus, aut lanius, qui sexcentos exsecuit ut naturam scrutaretur, qui hominem odit ut nosset, nescio an omnia interna eius liquido explorarit, ipsa morte mutante quae vixerant, et morte non simplici: sed ipsa inter artificia exsectionis errantes philosophi pro certo renuntiaverunt culicibus et formicis et tineis deesse pulmones et arterias. Dic mihi inspector curiosissime, oculos habent ad videndum? Atquin et pergunt quo volunt, et vitant et adpetunt quae videndo sciunt; designa oculos, denota pupillas. Sed et exedunt tineae; demonstra mandibula [44]), depromе genuinos. Sed et personant culices, ne in tenebris quidem aurium caeci; tubam pari-

44) mandibulas *Fran.*

pariter et lanceam [45]) oris illius ostende. Quodvis animal unius licet puncti, aliquo alatur necesse est; exhibeas pabuli transmittendi, decoquendi, defaecandique membra. Quid ergo dicemus? Si per haec vivitur, erunt haec in omnibus utique quae vivent, etsi non videntur, etsi non adprehenduntur pro mediocritate: hoc magis credas, si deum recogites tantum artificem in modicis, quantum et in maximis. Si vero non putas capere tam minuta corpuscula dei ingenium, sic quoque magnificentiam eius agnoscas, quod modicis animalibus, sine necessariis membris nihilominus vivere instruxerit, salvo etiam visu sine oculis, et esu sine denticulis, et digestu sine alveis, quemadmodum et incedunt quaedam sine pedibus manante impetu, quod angues: et insurgente conatu, quod vermes: et spumante reptatu, quod limaces. Ita et spirari cur non putes sine pulmonum follibus, et sine fistulis arteriarum? ut pro magno amplectaris argumento, idcirco animae humanae spiritum accedere, quia sint quae spiritu careant; et idcirco ea spiritu carere, quia flaturalibus artubus structa non sint. Vivere sine spiritu existimas aliquid, spirare sine pulmonibus non putas? Quid est, oro te, spirare? flatum, opinor, ex semetipso agere. Quid est non vivere? flatum, opinor, ex semetipso non agere. Hoc enim respondere debebo, si non idem est spirare quod vivere. Sed mortui erit non agere flatum: ergo viventis est agere flatum. Sed et spirantis est agere flatum; ergo et spirare viventis est. Utrumque si sine anima decurrere potuisset, non fuisset animae spirare, sed solummodo vivere. At enim vivere spirare est, si et spirare vivere. Sic ergo totum hoc et spirare et vivere, eius est cuius P.229.

45) hiantiam *Fran. Paris.*

cuius et vivere, id eſt, animae. Denique ſi ſeparas ſpiritum, naturam ſepara, et ope-
P.230. ra [46]). Agant in diſcreto aliquid ambo, ſeorſum anima, ſeorſum ſpiritus: anima ſine ſpiritu vivat, ſpiritus ſine anima ſpiret; alterum relinquat corpora, alterum remaneat, mors et vita conveniant. Si enim duo ſunt anima et ſpiritus, dividi poſſunt, ut diviſione eorum alterius diſcedentis, alterius manentis, mortis et vitae concurſus eveniat. Sed nullo modo eveniet: ergo duo non erunt, quae dividi non poſſunt; quae dividi poſſent ſi fuiſſent. Sed licet et duo eſſe concreta. Sed non erunt concreta ſi aliud eſt vivere [47]), aliud ſpirare. Diſtinguunt ſubſtantias opera: et quanto nunc firmius eſt, ut unum credas, cum diſtantiam non das, ut ipſa ſit anima ſpiritus, dum ipſius eſt ſpirare, cuius et vivere. Quid enim ſi diem aliud haberi velis, aliud lucem quae accidat diei, cum dies ipſa lux ſit? Plane erunt et alia genera lucis, ut ex ignium miniſterio: erunt enim [48]) et aliae ſpiritus ſpecies, ut ex deo, ut ex diabolo. Ita cum de anima et ſpiritu agitur, ipſa erit anima ſpiritus, ſicut ipſa dies lux. Ipſum eſt enim quid, per quod eſt quid.

Cap. XI. Sed ut animam ſpiritum dicam, praeſentis quaeſtionis ratio compellit, quia ſpirare alii ſubſtantiae adſcribitur: hoc dum animae vindicamus, quam uniformem et ſim-
P.231. plicem agnoſcimus, ſpiritum neceſſe eſt certa conditione dicamus: non ſtatus nomine, ſed actus, nec ſubſtantiae titulo, ſed operae, quia ſpi-

46) Denique ſi ſeparas ſpiritum et animam; ſepara, et opera *MS. Wouw.* 47) Ergo duo non erunt, quae dividi non poſſunt. Concretas, ſi aliud eſt vivere, *Iun.* Ergo duo non erunt, quae dividi non poſſunt concreta. Si aliud eſt vivere etc. *Fran.* 48) etiam *Iun.*

ſpirat, non quia ſpiritus proprie eſt. Nam et flare, ſpirare eſt. Ita et animam, quam flatum ex proprietate defendimus, ſpiritum nunc ex neceſſitate pronuntiamus. Ceterum adverſus Hermogenem, qui eam ex materia, non ex dei flatu contendit, flatum proprie tuemur. Ille enim adverſus ipſius ſcripturae fidem flatum in ſpiritum vertit: ut dum incredibile eſt, ſpiritum dei in delictum, et mox in iudicium devenire, ex materia potius anima credatur quam ex dei ſpiritu. Idcirco nos et illic flatum eam defendimus, non ſpiritum, ſecundum ſcripturam, et ſecundum ſpiritus diſtinctionem: et hic ſpiritum ingratis pronuntiamus, ſecundum ſpirandi et flandi conditionem. Illic de ſubſtantia quaeſtio eſt; ſpirare enim ſubſtantiae actus eſt. Nec diutius de iſto, niſi propter haereticos, qui neſcio quod ſpiritale ſemen infulciunt animae de Sophiae matris occulta liberalitate conlatum, ignorante factore; quum ſcriptura factoris magis dei ſui conſcia, nihil amplius promulgaverit, quam deum flantem in faciem hominis flatum vitae, et hominem factum in animam vivam. Per quam exinde et vivat et ſpiret: ſatis declarans differentias ſpiritus et animae in ſequentibus inſtrumentis, ipſo deo pronuntiante: *) *Spiritus ex me prodivit, et flatum omnem ego feci.* Et anima enim flatus factus ex ſpiritu. Et rurſus, **) *Qui dedit flatum populo ſuper terram, et ſpiritum calcantibus eam.* Primo enim anima, id eſt flatus populo in terra incedenti, id eſt in carne carnaliter agenti. Poſtea ſpiritus eis qui terram calcant, id eſt opera carnis ſubigunt: quia et Apoſtolus non primum quod ſpiritale eſt, ſed quod animale, poſtea ſpiritale. Nam, etſi Adam ſtatim prophetavit magnum illud ſacramen- P.238.

*) Eſ. 57. **) Ibidem. 42.

tum in Christum et ecclesiam: *) *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea: propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adglutinabit se uxori suae, et erunt duo in unam carnem:* accidentiam spiritus passus est. Cecidit enim ecstasis super illum, sancti spiritus vis operatrix prophetiae. Nam et malus spiritus accidens res est. Denique Saulem tam dei spiritus postea vertit in alium virum, id est in propheten, cum dictum est, **) *Quid hoc filio Cis? an et Saul in prophetis?* quam et malus spiritus postea evertit in alium virum, in apostatam scilicet. Iudam quoque aliquamdiu cum electis deputatum usque ad loculorum officium, etsi iam fraudatorem, traditorem tandem nondum 49), postea diabolus intravit. Igitur si neque dei, neque diaboli spiritus ex nativitate conseritur animae, solam eam constat ante eventum spiritus utriusque, si solam et simplicem et uniformem substantiae nomine, atque ita non aliunde spirantem quam ex substantiae suae sorte.

CAP. XII. Proinde et animum, sive mens est, νοῦς apud Graecos, non aliud quid intelligimus, quam suggestum animae ingenitum
P. 233. et insitum et nativitus, proprium, quo agit, quo sapit, quem secum habens ex semetipsa, se commoveat in semetipsa, atque ita moveri videatur ab illo tanquam substantia alia, ut volunt qui etiam universitatis motatorem animum decernunt, illum deum Socratis, illum Valentini Monogenem ex patre βύθῳ, et matre σιγῇ 50), quamvis 51) Anaxagorae turbata sententia est. Initium enim omnium commentatus animum, ut universitatis oscillum de illius

*) Eph. 5. Gen. 2. **) 1 Reg. 10.

49) tamen nondum *Iun. Latin.* 50) et matre ἐννοίᾳ *Fran.* εἰρήνη *Paris.* alii ἠρεμίᾳ *Iun.* 51) Quam *Rigalt.*

lius axe suspendens, purumque eum adfirmans, et simplicem et incommiscibilem, hoc vel maxime titulo segregat ab animae commistione, et tamen eundem alibi animam edicit. Hoc etiam Aristoteles denotavit, nescio an sua paratior implere, quam aliena inanire [52]. Denique et ipse definitionem animi quum differret, interim alterum animi genus prohuntiavit, illum divinum, quem rursus et impassibilem suboftendens, abstulit et ipse eum a consortio animae. Cum enim animam passibilem constet eorum quae sortita est pati, aut per animum, et cum animo patietur: si concreta est animo, non potest animus impassibilis induci: aut si non per animum, nec cum animo patietur anima, non erit concreta illi cum quo nihil, et qui nihil patitur [53]. Porro si nihil per illum, et cum illo anima patietur, iam nec sentiet, nec sapiet, nec movebitur per illum, ut volunt. Nam et sensus passiones facit Aristoteles. Quidni? et sentire enim pati est, quia pati sentire est. Proinde et sapere sentire est, et moveri sentire est: ita totum pati est. Videmus autem nihil istorum animam experiri, ut non et animo deputetur, quia per illum et cum illo transigitur. Iam ergo et commiscibilis est animus adversus Anaxagoram, et passibilis adversus Aristotelem. Ceterum si discretio admittitur, ut substantia duae res sint, animus atque anima, alterius erit et passio, et sensus, et sapor omnis, et actus, et motus: alterius autem otium, et quies, et stupor, et nulla iam causa, et aut animus vacabit, aut anima. Quod si constat ambobus haec omnia reputari, ergo unum erunt utrumque, et Democritus obtinebit, diffe- P.234.

52) damnare *alii.* 53) cum qua nihil, et cui nihil patitur *Fran.* cum quo nihil, et per quem nihil patitur *Iun.*

geritur, neque odore ducitur, nec teneritas commendatur. Tam contra naturam est florem capite sectari, quam cibum aure, quam sonum nare. Omne autem quod contra naturam est, monstri meretur notam penes omnes, penes vos vero etiam elogium sacrilegii, in deum naturae dominum et auctorem.

CAP. VI. Quaeris [26] igitur dei legem? habes communem istam in publico mundi, in naturalibus tabulis, ad quas et Apostolus solet provocare, ut cum in velamine feminae, *) *Nec natura vos*, inquit, *docet*, ut cum ad Romanos **), natura facere dicens nationes ea quae sunt legis, et legem naturalem suggerit, et naturam legalem. Sed et in priore epistola, naturalem usum conditionis in non naturalem masculos et feminas inter se demutasse affirmans, ex retributione erroris in vicem poenae, utique naturali usui [27] patrocinatur. Ipsum deum secundum naturam prius novimus, sed deum appellantes deorum, bonum praesumentes, et iudicem invocantes, quaeris, an conditioni eius fruendae natura nobis debeat praeire, ne illa rapiamur, qua dei aemulus universam conditionem certis usibus homini mancipatam, cum ipso homine corrupit, unde eam et Apostolus invitam ait***) vanitati succidisse, vanis primum usibus, tum turpibus et iniustis et impiis subversam? Sic itaque et circa voluptates spectaculorum infamata conditio est, ab eis, qui natura quidem dei omnia sentiunt, ex quibus spectacula instruuntur, scientia autem deficiunt illud quoque intelligere, omnia esse a diabolo mutata. P. 346.

*) 1 Cor. 11. **) Rom. 2. ***) Rom. 8.

26) Quaeres *Fran. Paris.* 27) naturalibus patr. vet. cod. *Rigalt.*

Si enim ſtructilis, et diſſolubilis, iam non immortalis. Itaque quia iam non mortalis, neque diſſolubilis neque diviſibilis. Nam et dividi diſſolvi eſt, et diſſolvi mori eſt. Dividitur autem in partes, nunc in duas a Platone, nunc in tres a Zenone, nunc in quinque et in ſex a Panaetio [56]), et in ſeptem a Sorano, etiam in octo penes Chryſippum, etiam in novem penes Apollophanem, ſed et in decem P.236. apud quosdam Stoicorum, et in duas amplius apud Poſidonium, qui a duobus exorſus titulis, principali quod aiunt ἡγεμονικὸν, et a rationali, quod aiunt λογικὸν, in duodecim exinde proſecuit [57]): ita in alias ex aliis ſpecies dividunt animam. Huiusmodi autem non tam partes animae habebuntur, quam vires et efficaciae et operae, ſicut de quibusdam et Ariſtoteles iudicavit. Non enim membra ſunt ſubſtantiae animalis, ſed ingenia: ut motorium, ut actorium, ut cogitatorium, et ſi qua in hunc modum diſtinguunt, ut et ipſi illi quinque notiſſimi ſenſus [58]), viſus, auditus, guſtus, tactus, odoratus. Quibus omnibus etſi certa ſingulis domicilia in corpore determinaverunt, non idcirco haec quoque distributio animae ad animae ſectiones pertinebit, quando ne ipſum quidem corpus ita dividatur in membra, ut iſti volunt animam. Atquin ex multitudine membrorum unum corpus efficitur, ut concretio ſit potius ipſa diviſio. Specta portentoſiſſimam Archimedis munificentiam, organum hydraulicum dico, tot membra, tot partes, tot compagines, tot itinera vocum, tot compendia ſonorum, tot com-

56) nunc in d. a Platone, nunc in treis a filio Nicomachi; in quinque et in ſex, a Panaetio etc. *Iun.*
57) in decem et ſeptem exinde proſecuit *Pariſ.* in decem exinde proſecuit *Iun.* 58) diſtinguuntur et ipſi illi in quinque notiſſimi ſenſus, etc. *Iun.*

commercia modorum, tot acies tibiarum, et una moles erunt omnia. Sic et ſpiritus qui illic de tormento áquae anhelat, non ideò ſeparabitur in pártes, quia per partes adminiſtratur, ſubſtantia quidem ſolidus, opera vero diviſus. Non longe hoc exemplum eſt a Stratone et Aeneſidemo et Heraclito: nam et ipſi unitatem animae tuentur, quae in totum corpus diffuſa, et ubique ipſa velut flatus in calamo per cavernas, ita per ſenſualia variis modis emicet, non tam conciſa quam diſpenſata. Haec omnia quibus titulis nuncupentur, et quibus ex ſe diviſionibus deriventur, et quibus in corpore metationibus ſequeſtrentur, medici potius tum philoſophi conſiderabunt, nobis pauca convenient.

P. 237.

CAP. XV. In primis an ſit aliquis ſummus in anima gradus vitalis et ſapientialis, quod ἡγεμονικὸν appellant, id eſt principale, quia[59]) ſi negetur, totus animae ſtatus periclitatur. Denique qui negant principale, ipſam prius animam nihil cenſuerunt, Meſſenius aliquis Dicaearchus [60]), ex medicis autem Andreas et Aſclepiades, ita abſtulerunt principale, dum in animo ipſo volunt eſſe ſenſus, quorum vindicatur principale. Aſclepiades etiam illa argumentatione vectatur, quod pleraque animalia ademptis eis partibus corporis, in quibus plurimum exiſtimatur principale conſiſtere, et inſuper vivant aliquatenus, et ſapiant nihilominus: ut muſcae et veſpae et locuſtae, ſi capita decideris: ut caprae, et teſtudines, et anguillae, ſi corda detraxeris: itaque principale non eſſe. Quod, ſi fuiſſet amiſſo cum ſuis [61]) vigor animae, non perſeve-

59) quia *abeſt Rigalt.* 60) cenſuerunt. Meſſenius aliqui Dicaearchus, etc. *Iun. diſtinguit.* 61) amiſſus cum ſuis ſedibus *Rig.*

ſeveraret. Sed plures et philoſophi adverſus P.238.
Dicaearchum Plato, Strato, Epicurus, Democritus, Empedocles, Socrates, Ariſtoteles: et medici adverſus Andream et Aſclepiadem Herophilus, Eraſiſtratus, Diocles, Hippocrates, et ipſe Soranus: iamque omnibus plures Chriſtiani, qui apud deum de utroque deducimur [62]), et eſſe principale in anima, et certo in corporis receſſu conſecratum. *) Si enim ſcrutatorem et diſpectorem cordis deum legimus: **) ſi etiam prophetes eius occulta cordis traducendo probatur; ſi deus ipſe recogitatus cordis in populo praevenit, †) *Quid cogitatis in cordibus veſtris nequam?* Si [63]) et David: ††) *Cor mundum conde in me deus.* Et Paulus, †††) *Corde*, ait, *credi in iuſtitiam.* Et Ioannes, ††††) *Corde*, ait, *ſuo unumquemque reprehendi.* Si poſtremo, †††††) *Qui viderit feminam ad concupiſcendum, iam adulteravit in corde.* Simul utrumque dilucet, et eſſe principale in anima, quod [64]) intentio divina conveniat, id eſt vim ſapientialem atque vitalem: quod enim ſapit, vividum eſt: et in eo theſauro corporis haberi, ad quem deus reſpicit: ut neque extrinſecus agitari putes principale iſtud ſecundum Heraclitum, neque per totum corpus ventilari ſecundum Muſchionem neque in capite concludi ſecundum Platonem, neque in vertice potius praeſidere ſecundum Xenocratem, neque in cerebro cubare ſecundum Hippocratem, ſed nec circa cerebri fun- P.239.
damentum ut Herophilus, nec in membranulis [65]), ut Strato et Eraſiſtratus, nec in ſuperciliorum meditullio ut Strato phyſicus, nec in

*) Sap. 1. Prov. 24. **) Pſ. 138. †) Matth. 9. ††) Pſ. 50. †††) Rom. 10. ††††) 1 Ioan. 3. †††††) Matth. 5.

62) deducimus *Iun.* ducimus *Rigalt.* 63) Sic *Pariſ.* 64) quo *Rigalt.* 65) membranula eius *Iun.*

in tota lorica pectoris ut Epicurus, ſed et quod [66]) Aegyptii renuntiaverunt ei qui [67]) divinarum commentatores videbantur, et ille verſus Orphei vel Empedoclis: namque hominis ſanguis circumcordialis eſt ſenſus, etiam Protagoras, etiam Apollodorus et Chryſippus haec ſapiunt, ut vel ab iſtis retuſus Aſclepiades capras ſuas quaerat ſine corde balantes, et muſcas ſuas abigat ſine capite volitantes: et omnes iam ſciant ſe potius ſine corde et cerebro vivere, qui diſpoſitionem animae humanae de conditione beſtiarum praeiudicarint.

Cap. XVI. Eſt et illud ad fidem pertinens, quod Plato bifariam partitur animam, per rationalem et irrationalem. Cui definitioni et nos quidem adplaudimus, ſed non ut naturae deputetur utrumque. Naturale enim rationale credendum eſt, quod animae a primordio ſit ingenitum, a rationali videlicet auctore. *) Quid enim non rationale, quod deus iuſſu quoque ediderit, nedum id quod proprie adflatu ſuo emiſerit? Irrationale autem poſterius intelligendum eſt, ut quod acciderit ex ſerpentis inſtinctu, ipſum [68]) illud transgreſſionis admiſſum, atque exinde inoleverit et coadoleverit in anima adinſtar iam naturalita-
P.240. tis, quia ſtatim in naturae primordio accidit. **) Ceterum quum idem Plato ſolum rationale dicat, ut in anima dei ipſius, ſi nos etiam irrationale naturae adſcripſerimus [69]), quam a deo anima noſtra ſortita eſt, aeque irrationale de deo erit: utpote naturale, quia naturae deus auctor eſt. Sed enim a diabolo immiſſio delicti: irrationale autem omne delictum:

*) Gen. 1. **) Gen. 2.

66) quod et *Pariſ.* 67) ii, qui *V. C. Wouwer.*
68) ipſorum *Rigalt.* 69) adſcribimus *Rigalt.*

tum: igitur a diabolo irrationale, a quo et delictum, extraneum a deo a quo est irrationale alienum. Proinde diversitas horum ex distantia auctorum. Proinde cum Plato soli deo segregans rationale, duo genera subdividit ex irrationali: indignativum quod appellant θυμικὸν, et concupiscentivum quod vocant ἐπιθυμητικὸν: ut illud quidem commune sit nobis et leonibus, istud vero cum muscis, rationale porro cum deo: video et de hoc mihi esse retractandum, propter ea quae in Christo deprehenduntur. Ecce enim tota haec trinitas et in domino, et rationale, quo docet, quo disserit [70]), quo salutis vias sternit: et indignativum, quo invehitur in Scribas et Pharisaeos: et concupiscentivum, quo Pascha cum discipulis suis edere concupiscit. Igitur apud nos non semper ex irrationali censenda sunt indignativum et concupiscentivum, quae certi sumus in domino [71]) rationaliter decucurrisse. Indignabitur deus rationaliter, quibus scilicet debet, et concupiscet deus rationaliter, quae digna sunt ipso. Nam et malo indignabitur, et bono concupiscet salutem. P.241.
Dat et Apostolus nobis concupiscentiam. *) *Si quis episcopatum concupiscit, bonum opus concupiscit.* Sed bonum opus dicens, rationalem concupiscentiam ostendit. Concedit et indignationem. Quidni, quam et ipse suscepit? **) *Utinam et praecidantur*, inquit, *qui vos subvertunt.* Rationalis est indignatio, quae ex affectu disciplinae est. At quum dicit: ***) *Fuimus aliquando natura filii irae*, irrationale indignativum suggillat, quod non sit ex ea natura quae a deo est, sed ex illa quam diabolus induxit, dominus et ipse dictus sui ordi-

*) 1 Tim. 3. **) Gal. 5. ***) Eph. 2.

70) quae differit *Fran.* 71) dominum *Rig.*

ordinis, *) *Non potestis duobus dominis servire:* pater et ipse cognominatus, **) *Vos ex diabolo patre estis:* ne timeas et illi proprietatem naturae alterius adscribere posterioris et adulterae, ***) quem legis avenarum superseminatorem, et frumentariae segetis nocturnum interpolatorem.

Cap. XVII. Contingit nos illorum etiam quinque sensuum quaestio, quos in primis litteris discimus, quoniam et hinc aliquid haereticis procuratur. Visus est, et auditus, et odoratus, et gustus, et tactus. Horum fidem Academici durius damnant; secundum quosdam, et Heraclitus et Diocles et Empedocles. Certe Plato in Timaeo irrationalem pronuntiat [72]) sensualitatem, et opinioni complicitam. Itaque mendacium visui obiicitur, quod remos in aqua inflexos vel infractos adseverat adversus conscientiam integritatis, quod turrem
P.242. quadrangulatam de longinquo rotundam persuadeat, quod aequalissimam porticum angustiorem in ultimo infamet, quod coelum tanta sublimitate suspensum mari iungat. Perinde auditus fallaciae reus. Ut cum coeleste murmur putamus, et plaustrum est: vel tonitru meditante, pro certo de plaustro credimus sonitum. Sic et odoratus et gustus arguuntur; siquidem eadem unguenta, eademque vina posteriore quoque usu depretiantur. Sic et tactus reprehenditur; siquidem eadem pavimenta manibus asperiora, pedibus leviora creduntur, et in lavacris idem calidus lacus ferventissimus primo, dehinc temperatissimus renuntiatur. Adeo inquiunt, sic quoque fallimur sensibus, dum sententias vertimus. Moderantius Stoici non omnem sensum, nec sem-

*) Matth. 6. **) Ioan. 8. ***) Matth. 13.

72) pronuntians *Rigalt.*

ſemper, de mendacio onerant. Epicurei conſtantius parem omnibus atque perpetuam defendunt veritatem, ſed alia via. Non enim ſenſum mentiri, ſed opinionem. Senſum enim pati, non opinari; animam enim 73) opinari. Abſciderunt et opinionem a ſenſu, et ſenſum ab anima. Et unde opinio, ſi non a ſenſu? Denique niſi viſus rotundam ſenſerit turrem, nulla opinio rotunditatis. Et unde ſenſus, ſi non ab anima? Denique carens anima corpus carebit et ſenſu. Ita et ſenſus ex anima eſt, et opinio ex ſenſu, et anima totum. Ceterum optime proponetur eſſe utique aliquid, quod efficiat aliter quid a ſenſibus renuntiari, quam ſit in rebus. Porro ſi poteſt id renuntiari quod non ſit in rebus, cur non perinde poſſit per id renuntiari quod non ſit in ſenſibus, ſed in his rationibus quae interveniant ſuo nomine? Atque adeo licebit eas recognoſci. Nam ut in aqua remus inflexus vel infractus appareat, aqua in cauſa eſt. Denique extra aquam integer viſui remus. Teneritas autem ſubſtantiae illius, qua ſpeculum ex lumine efficitur, prout icta ſeu mota eſt, ita et imaginem vibrans evertit lineam recti. Item ut turris habitus eludat, intervalli conditio compellit in aperto; aequalitas enim circumfuſi aëris pari luce veſtiens angulos, oblitterat lineas. Sic et uniformitas porticus acuitur in fine, dum acies in concluſo ſtipata illic tenuatur quo et extenditur. Sic et coelum mari unitur, ubi viſio abſumitur; quae quamdiu viget, tamdiu dividit. Auditum vero quid aliud decipiet, quam ſonorum ſimilitudo? Et, ſi poſtea minus ſpirat unguentum, et minus ſapit vinum, et minus lacus fervet, in omnibus ferme prima vis tota 74) eſt. Ceterum P. 243.

73) enim *Iun. delet.* 74) totum *Iun.*

terum de ſcabro ac laevi merito manus ac pedes tenera ſcilicet et calloſa membra diſſentiunt. Igitur hoc modo nulla ſenſuum fruſtratio cauſa carebit. Quod ſi cauſae fallunt ſenſus, et per ſenſus opiniones: iam nec in ſenſibus conſtituenda fallacia eſt, qui cauſas ſequuntur, nec in opinionibus, quae a ſenſibus diriguntur, ſequentibus cauſas. Qui inſaniunt, alios in aliis vident, ut Oreſtes matrem in ſorore, et Aiax Ulyſſem in armento, ut Athamas et Agave in filiis beſtias. Oculis-
P.244. ne hoc mendacium exprobrabis, an furiis? Qui redundantia fellis auruginant, amara ſunt omnia. Num ergo guſtui praevaricationem exprobrabis, an valetudinem? Omnes itaque ſenſus evertuntur, vel circumveniuntur ad tempus, ut proprietate fallaciae careant. Immo iam ne ipſis quidem cauſis adſcribendum eſt fallaciae elogium [75]). Si enim ratione haec accidunt, ratio fallacia perhiberi non meretur. Quod ſic fieri oportet, mendacium non eſt. Itaque ſi et ipſae cauſae infamia liberantur, quanto magis ſenſus, quibus iam et cauſae libere praeeunt [76]): cum hinc potiſſimum et veritas et fides et integritas ſenſibus vindicanda ſit, quod non aliter renuntient, quam quod illa ratio mandavit, quae efficiat aliter quid a ſenſibus renuntiari, quam ſit in rebus. Quid agis Academice procaciſſime [77])? totum vitae ſtatum evertis, omnem naturae ordinem turbas, ipſius dei providentiam excaecas, qui cunctis operibus ſuis intelligendis, incolendis, diſpenſandis, fruendisque fallaces, et mendaces dominos praefecerit ſenſus. An non iſtis univerſa conditio ſubminiſtratur? An non per iſtos ſecunda quoque mundo inſtructio acceſſit, tot artes, tot

75) ellogium *Iun.* 76) praeeunt? *Iun.* 77) Academia procaciſſima *Rig.*

tot ingenia, tot ſtudia, negotia, officia, commercia, remedia, conſilia, ſolatia, victus, cultus, ornatusque: omnia [78]) totum vitae ſaporem condierunt, dum per hos ſenſus ſolus omnium homo animal rationale dignoſcitur intelligentiae et ſcientiae capax, et ipſius Academiae. P.245. Sed enim Plato ne quod teſtimonium ſenſibus ſignet, propterea et in Phaedro ex Socratis perſona negat ſe cognoſcere poſſe ſemetipſum, ut monet Delphica inſcriptio. Et in Theaeteto adimit ſibi ſcire, atque ſentire. Et in Phaedro poſt mortem differt ſententiam veritatis, poſtumam ſcilicet: et tamen nondum mortuus philoſophabatur. Non licet [79]) nobis in dubium ſenſus iſtos revocare, *) ne et in Chriſto de fide eorum deliberetur [80]): **) ne forte dicatur, quod falſo Satanam proſpectarit de coelo praecipitatum: ***) aut falſo vocem patris audierit de ipſo teſtificatam: †) aut deceptus ſit cum Petri ſocrum tetigit: aut alium poſtea unguenti ſenſerit ſpiritum, quod in ſepulturam ſuam acceptavit: alium poſtea vini ſaporem, quod in ſanguinis ſui memoriam conſecravit. Sic enim et Marcion phantasma eum maluit credere, totius corporis in illo dedignatus veritatem. Atquin ne in Apoſtolis quidem eius ludificata natura eſt. Fidelis fuit et viſus et auditus in monte ††): fidelis et guſtus vini illius, licet aquae ante, in nuptiis Galilaeae †††): fidelis et tactus, exinde creduli Thomae ††††). Recita Ioannis teſtationem: †††††) *Quod vidimus*, inquit, *quod audivimus, oculis noſtris vidimus*, *et manus noſtrae contrecta-*

O 2

*) Luc. 10. **) Matth. 3. ***) Matth. 8. †) Matth. 26. ††) Matth. 17. †††) Ioan. 2. ††††) Ioan. 20. †††††) 1 Ioan. 1.

78) ornatusque omnia? *Rigalt.* 79) Non licet, non licet *Rigalt.* 80) delibretur *Iun.*

Porro vitam a conceptu agnoſcimus, quia animam a conceptu vindicamus. Exinde enim vita quo anima: pariter ergo in vitam compinguntur, quae pariter in mortem ſeparantur. Tunc 138) ſi alteri primatum damus, alteri ſecundatum, ſeminis quoque discernenda ſunt tempora pro ſtatu ordinis: et quando collocabitur corporis ſemen, quando animae? immo ſi tempora ſeminum dividentur, et materiae diverſae habebuntur, ex diſtantia temporum. Nam etſi duas ſpecies confitebimur ſeminis, corporalem et animalem, indiscretas tamen vindicamus, et hoc modo contemporales eiusdemque momenti. Ne itaque pudeat neceſſariae interpretationis. Natura veneranda eſt, non erubescenda. Concubitum libido, non conditio foedavit. Exceſſus, non ſtatus eſt impudicus. Siquidem benedictus ſtatus apud deum: *) *Creſcite, et in multitudinem proficite.* Exceſſus vero maledictus, adulteria, et ſtupra, et lupanaria. In hoc itaque ſolenni ſexuum officio, quod marem ac feminam miſcet, in concubitu dico communi, ſcimus et animam et carnem ſimul fungi, animam concupiſcentia, carnem opera, animam inſtinctu, carnem actu. Unico igitur impetu utriusque, toto homine concuſſo deſpumatur ſemen 139) totius hominis, habens ex corpo- P. 271.
rali ſubſtantia humorem, ex animali calorem. Et ſi frigidum nomen eſt anima Graecorum, quare corpus exempta ea friget? Denique ut adhuc verecundia magis pericliter quam probatione, in illo ipſo voluptatis ultimae aeſtu quo genitale virus expellitur, nonne aliquid de anima quoque ſentimus exire? atque adeo marceſcimus et devigeſcimus cum lucis detrimento?

*) Gen. 2.

138) Tunc *abeſt Pariſ.* 139) deſpumat in ſemen, *Fran.*

causas naturalium istorum manifestorum, et subiacentium corporalibus sensibus, et illas quidem esse veritates, haec autem imagines earum. Relucentne iam haeretica semina Gnosticorum et Valentinianorum? Hinc enim arripiunt differentiam corporalium sensuum, et intellectualium virium, quam etiam parabolae decem virginum adtemperant: *) ut quinque stultae sensus corporales figuraverint, stultos videlicet, quia deceptui faciles: sapientes autem intellectualium virium notam expresserint, sapientium scilicet, quia contingentium veritatem, illam arcanam et supernam, et apud pleroma constitutam haereticarum Idearum sacramenta: hoc enim sunt *αἰῶνες*, et genealogiae illorum. Itaque et sensum dividunt: et intellectualibus quidem a spiritali suo semine: sensualibus vero ab animali, quia spiritalia nullo modo capiat. Et illius quidem esse invisibilia, huius vero visibilia, et humilia, et temporalia, quae sensu conveniantur, in imaginibus constituta. Ob haec ergo praestruximus neque animum aliud quid esse, quam animae suggestum et structum: neque spiritum extraneum quid, quam quod et ipsa per flatum. Ceterum accessioni deputandum, quod aut deus postea, aut diabolus adspiraret. Et nunc ad differentiam sensualium et intellectualium non aliud admittimus, quam rerum diversitates: corporalium et spiritalium, visibilium, et invisibilium, publicatarum et arcanarum, quod illae sensui, istae intellectui attribuantur: apud P. 248. animam tamen et istis et illis obsequio deputatis, quae perinde per corpus corporalia sentiat, quemadmodum per animum incorporalia intelligat, salvo eo, ut etiam sentiat dum intelligit. Non enim et sentire intelligere est,

*) Matth. 24.

est, et intelligere sentire est [83]. At [84] quid erit sensus, nisi eius rei quae sentitur intellectus? quid erit intellectus, nisi eius rei quae intelligitur sensus? Unde ista tormenta cruciandae simplicitatis, et suspendendae veritatis? Quis mihi exhibebit sensum non intelligentem quod sentit? aut intellectum non sentientem quod intelligit, ut probet alterum sine altero posse? Si corporalia quidem sentiuntur, incorporalia vero intelliguntur: rerum genera diversa sunt, non domicilia sensus et intellectus, id est, non anima et animus. Denique a quo sentiuntur corporalia? Si ab anima, ergo iam et sensualis est animus, non tantum intellectualis. Nam dum intelligit, sentit: quia si non sentit, nec intelligit. Si vero ab anima corporalia sentiuntur, iam ergo et intellectus est vis animae, non tantum sensualis. Nam dum sentit, intelligit: quia si non intelligit, nec sentit. Proinde a quo intelliguntur incorporalia? si ab animo, ubi erit anima? si ab anima, ubi erit animus? Quae enim distant, abesse invicem debent, cum suis muneribus operantur. Putabis quidem abesse animum ab anima, si quando animo ita afficimur, ut nesciamus nos vidisse quid, vel audisse: quia
P.249. alibi fuerit animus: adeo contendam, immo ipsam animam nec vidisse, nec audisse, quia alibi fuerit cum sua vi, id est animo. Nam et quum dementit homo, dementit anima, non peregrinante, sed compatiente tunc animo. Ceterum animae principaliter casus est. Hoc unde firmatur? quod anima digressa, nec animus in homine inveniatur. Ita illam ubique sequitur, a qua nec in fine subremanet. Quum vero sequitur et addicitur, perinde intellectus animae addicitur, quam sequitur animus

83) intelligere non sentire est *V. C. Wouw.* 84) Aut *Rigalt.*

mus cui addicitur intellectus. Sit nunc et potior ſenſu intellectus, et potior cognitor ſacramentorum, dummodo et ipſe propria vis animae quod et ſenſus. Nihil mea intereſt, niſi cum idcirco praefertur ſenſui intellectus, ut ex hoc quoque ſeparatior habeatur, quo potior adfirmatur. Tunc mihi poſt differentiam etiam praelatio retundenda eſt, perventura quoque usque ad [85]) potioris dei perſuaſionem. Sed de deo ſuo quoque campo experiemur cum haereticis. Nunc de anima titulus, et intellectu non inſidioſe praeferendo locus. Nam etſi potiora ſunt quae intellectu attinguntur ut ſpiritalia, quam quae ſenſu, ut corporalia, rerum erit praelatio, ſublimiorum ſcilicet adverſus humiliores, non intellectus adverſus ſenſum. Quomodo enim praeferatur ſenſui intellectus, a quo informatur ad cognitionem veritatum? Si enim veritates per imagines apprehenduntur, id eſt inviſibilia per viſibilia noſcuntur, quia et Apoſtolus nobis ſcribit: *) *Inviſibilia enim eius a conditione mundi de factitamentis intellecta viſuntur:* P. 250. et Plato haereticis: facies occultorum ea quae apparent, et neceſſe eſſe omnino hunc mundum imaginem quandam eſſe alterius alicuius. Videtur [86]) intellectus duce uti ſenſu et auctore et principali fundamento, nec ſine illo veritates poſſe contingi: quomodo ergo potior erit eo per quem eſt, quo eget, cui debet totum quod attingit? Ita utrumque concluditur: neque praeferendum ſenſui intellectum; per quem enim quid conſtat, inferius ipſo eſt: neque ſeparandum a ſenſu; per quod enim quid eſt, cum ipſo eſt.

CAP.

*) Rom. 1.

85) perventuris usque ad *Rig.* 86) alicuius, et quod ibi videtur etc, *Fran.*

idcirco semper ex vivis? Aut enim in utraque parte forma initii perseverasset, aut in utraque mutasset: ut si vivos ex mortuis postea fieri oportuerat, perinde oporteret etiam non ex vivis effici mortuos. Si non peraequare deberet fides institutionis, non usquequaque contraria ex contrariis reformari alternant. Et nos enim opponemus contrarietates nati et innati, visualitatis et caecitatis, iuventae et senectae, sapientiae et insipientiae. Nec tamen ideo innatum de nato provenire, quia contrarium ex contrario fiat. Nec visualitatem iterum ex caecitate, quia de visualitate caecitas accidat: nec iuventam rursus de senecta reviviscere, quia ex iuventa senecta marcescat: nec insipientiam ex sapientia denuo obtendi, quia ex insipientia sapientia acuatur. Haec et Albinus Platoni suo veritus subtiliter quaerit contrarietatum genera distinguere, quasi non et haec tam absolute in contrarietatibus posita sint, quam et illa quae ad sententiam magistri sui interpretantur, vitam dico et mortem. Nec tamen ex morte vita reddatur, quia ex vita mors deferatur. P.275.

CAP. XXX. Quid autem ad cetera respondebimus? Primo enim si ex mortuis vivi, sicut mortui ex vivis, unus omnino et idem numerus semper haesisset omnium hominum, ille scilicet numerus qui primus vitam introisset. Priores enim ex mortuis vivi, dehinc mortui ex vivis, et rursus ex mortuis vivi. Et dum hoc semper ex iisdem, ita totidem semper, qui ex iisdem. Nam neque plures aut pauciores exissent, quam redirent.[1] Invenimus autem apud Commentarios etiam humanarum antiquitatum paulatim humanum genus exuberasse, dum aborigines, vel vagi, vel extorres, vel gloriosi quique occupant terras,

mabit, et quidem viriosius amplexabitur de suo ingenio quam de tuo arbitrio properat esse secura. Video et hederas, quantum velis premas, statim ad superna conari, et nullo praeeunte suspendi, quod malint parietibus invehi textili silva, quam humi teri voluntaria iniuria. Contra quibus de aedificio male est, ut crescendo recedunt, ut refugium [91] sentias ramos aliorsum destinatos [92], et animationem arboris de divortio parietis intelligas, contentae sua [93] parvitate, quam ex primordio providentissimi fruticis edidicit, P.252. timentis [94] etiam ruinam. Has ego sapientias et scientias arborum cur non contendam? Vivant ut philosophi volunt, sapiant ut philosophi nolunt: intelligant et infantiam ligni [95], quo magis hominis, cuius anima velut surculus quidam ex matrice Adam in propaginem deducta, et genitalibus feminae foveis commendata cum omni sua paratura, pullulabit tam intellectu quam et sensu. Mentior, si non statim infans ut vitam vagitu salutavit, hoc ipsum se testatur sensisse atque intellexisse quod natus est, omnes simul ibidem dedicans sensus, et luce visum, et sono auditum, et humore gustum, et aëre odoratum, et terra tactum. Ita prima illa vox de primis sensuum vocibus, et de primis intellectuum pulsibus cogitur. Plus est quod de prospectu lacrymabilis vitae quidam augurem incommodorum vocem illam flebilem interpretantur, quod etiam praesciens habenda sit ab ingressu nativitatis, nedum intelligens. Non enim [96] exinde et matrem spiritu probat, et nutricem spiritu examinat, et gerulam spiritu agno-

91) refugiunt *e script. Wouw.* 92) ramis aliorsum destinatis *Iun.* destinatum *Paris.* 93) contenta est sua *Rig.* 94) timens *Paris.* 95) intelligat et infantia ligni *V. C. Wouw.* 96) Non enim *abest Paris.*

agnoſcit, fugiens extranea ubera, et recuſans ignota cubilia, et neminem appetens niſi ex uſu? Unde illi iudicium novitatis, et moris, ſi non ſapit? unde illi et offendi et demulceri, ſi non intelligit? Mirum ſatis, ut infantia naturaliter animoſa ſit, non habens animum: et naturaliter adfectioſa ſit, non habens intelle-
p. 253. ctum. At enim Chriſtus ex ore lactentium et parvulorum expediendo laudem, nec pueritiam, nec infantiam hebetes pronuntiavit: quarum altera cum ſuffragio occurrens, teſtimonium ei potuit offerre, altera pro ipſo trucidata utique vim ſenſit.

Cap. XX. Et hic itaque concludimus, omnia naturalia animae ut ſubſtantiva eius ipſi ineſſe, et cum ipſa procedere atque proficere, ex quo ipſa cenſetur. Sicut et Seneca ſaepe noſter; inſita ſunt nobis omnium artium et aetatum ſemina: magiſterque ex occulto deus producit ingenia, ex ſeminibus ſcilicet inſitis, et occultis per infantiam, quae ſunt et intellectus. Ex his enim producuntur ingenia. Porro ut frugum 97) ſeminibus una generis cuiusque forma eſt, proceſſus tamen varii. Alia integro ſtatu evadunt, alia etiam meliora reſpondent, alia degenerant pro conditione coeli et ſoli, pro ratione operis et curae, pro temporum eventu, pro licentia caſuum: ita et animam licebit ſemine uniformem, foetu multiformem: nam et hic etiam de locis intereſt. Thebis hebetes et brutos naſci relatum eſt: Athenis ſapiendi dicendique acutiſſimos, ubi penes Colytum pueri menſe citius eloquuntur praecoce lingua. Siquidem et Plato in Timaeo Minervam adfirmat, cum urbem illam moliretur, nihil aliud quam regionis naturam proſpexiſſe, talia ingenia pollicitam. Unde

97) et frugum *Pamel.* alii.

Unde et ipſe in Legibus Megillo et Cliniae praecipit, condendae civitati locum procurarent. Sed Empedocles cauſam argutae indolis et obtuſae in ſanguinis qualitate conſtituit, perfectum ac profectum de doctrina diſciplinaque deducit. Tamen vulgata iam res eſt gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt, Salluſtius vanos Mauros, et feroces Dalmatas pulſat, mendaces Cretas etiam Apoſtolus inurit *). Fortaſſean et de corpore et de valetudine aliquid accedat. Opimitas ſapientiam impedit, exilitas expedit, paralyſis mentem prodigit, phthiſis ſervat. Quanto magis de accidentibus habebuntur, quae circa corpulentiam et valentiam vel acuunt, vel obtundunt. Acuunt doctrinae, diſciplinae, artes, et experientia, negotia, ſtudia: obtundunt inſcitiae, ignavia, deſidiae, libidines, inexperientiae, otia, vitia. Super haec ſi et alia quae praeſunt poteſtates: enimvero praeſunt. Secundum nos quidem dominus deus, et diabolus aemulus, ſecundum communem autem opinionem et providentia et fatum et neceſſitas et fortuna et arbitrii libertas. Nam haec et philoſophi diſtinguunt, et nos ſecundum fidem diſſerenda ſuo iam nonuimus titulo. Apparet quanta ſint, quae unam animae naturam varie collocarint, ut vulgo naturae deputentur, quando non ſpecies ſint, ſed ſortes naturae, et ſubſtantiae unius, illius ſcilicet, quam deus in Adam contulit, et matricem omnium fecit: atque adeo ſortes erunt, non ſpecies ſubſtantiae unius, id eſt varietas iſta moralis quanta nunc eſt, tanta non fuerit in ipſo principe generis Adam. Debuerant enim fuiſſe haec omnia in illo, ut in fonte naturae: atque inde cum tota varietate manaſſe, ſi varietas naturae fuiſſet. P.254.

CAP.

*) Tit. I.

P. 255. CAP. XXI. Quod si uniformis natura animae ab initio in Adam ante tot ingenia: ergo non multiformis, quia uniformis 98) per tot ingenia; iam nec 99) triformis, ut adhuc trinitas Valentiniana caedatur, quae nec ipsa in Adam recognoscitur. Quid enim spiritale in illo? si quia prophetavit magnum illud sacramentum in Christum et ecclesiam? *) *Hoc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea, vocabitur mulier: propterea relinquet homo patrem et matrem, et agglutinabitur mulieri suae, et erunt duo in carnem unam:* hoc postea obvenit, quum in illum deus amentiam immisit, spiritalem vim qua constat prophetia. Si et malum in eo apparuit transgressionis admissum, nec hoc naturale deputandum est, quod instinctu serpentis operatus est **). Tam non naturale, quam nec materiale, quia et materiae fidem iam exclusimus. Quod si nec spiritale, nec quod dicitur materiale, proprium in illo fuit. Et si 100) ex materia fuisset mali semen, superest 101) ut solum in illo et unicum fuerit naturale, quod censetur animale: quod statu simplex, et uniforme defendimus. De hoc plane relinquitur quaeri, an demutabile debeat credi, quod naturale dicatur. Iidem enim convertibilem negant naturam, ut trini-
P. 256. tatem suam in singulis proprietatibus figant: quia arbor bona malos non ferat fructus, nec mala bonos, et nemo de spinis metat ficus, et de tribulis uvas. Ergo si ita est, neque de lapidibus filios Abrahae suscitare poterit deus ***), nec genimina viperarum facere poenitentiae fru-

*) Gen. 2. **) Gen. 3. ***) Matth. 3.

98) quia uniformis *abest Rig.* 99) nec qua *Rig.* 100) nam si *Rig.* 101) fuit. (Nam si ex materia fuisset, mali semen superest) *V. C. Wouw Iun. ita distinguit:* materiale proprium in illo fuit, etsi ex materia fuisset mali semen; superest etc.

fructus. Et erravit Apostolus scribens; *) *Eratis et vos aliquando tenebrae*, et, **) *fuimus et nos aliquando natura filii irae*, et, ***) *in his vos quoque fuistis, sed abluti estis.* Sed nunquam discordabunt sententiae sanctae. †) Non dabit enim arbor mala bonos fructus, si non inseratur: et bona malos dabit, si non colatur. ††) Et lapides filii Abrahae fient, si in fidem Abrahae formentur. †††) Et genimina viperarum fructum poenitentiae facient, si venena malignitatis exspuerint. Haec erit vis divinae gratiae, potentior utique natura, habens in nobis subiacentem sibi liberam arbitrii potestatem, quod *αὐτεξούσιον* dicitur. Quae cum sit et ipsa naturalis atque et [102]) mutabilis, quoquo vertitur, natura convertitur. Inesse autem nobis *τὸ αὐτεξούσιον* naturaliter, iam et Marcioni ostendimus et Hermogeni. Quid nunc si naturae [103]) conditio sic erit definienda, ut duplex determinetur, natorum et innatorum, factorum et infectorum. Atque ita quod natum factumque constiterit, eius natura capiet demutationem; et renasci enim poterit et refici. Innatum autem et infectum immobile stabit. Quod cum soli deo competat, ut soli innato et infecto, et idcirco immortali et in- P. 257. convertibili absolutum est, ceterorum omnium natorum atque factorum convertibilem et demutabilem esse naturam, ut et si trinitas animae adscribenda esset, ex mutatione accidentiae, non ex institutione naturae deputaretur.

CAP. XXII. Cetera animae naturalia iam a nobis audiit Hermogenes, cum ipsorum defensione et probatione, per quae dei potius quam materiae propinqua cognoscitur. Hic solum-

*) Ephes. 5. **) Ephes. 2. ***) 1 Cor. 6. †) Luc. 6. ††) Matth. 3. †††) Ibidem.

102) et *abest Paris.* 103) et naturae *Paris.*

solummodo nominabuntur, ne praeterita videantur. Dedimus enim illi et libertatem arbitrii, ut supra scripsimus, et dominationem rerum, et divinationem interdum, seposita quae per dei gratiam obvenit ex prophetia. Itaque iam ab isto dispositionis retractatu recedam, ut ordinem eius expungam. Definimus animam, dei flatu natam, immortalem, corporalem, effigiatam, substantia simplicem, de suo patientem.[104]), varie procedentem, liberam arbitrii, accidentiis obnoxiam [105]), per ingenia mutabilem, rationalem, dominatricem, divinatricem, ex una redundantem. Sequitur nunc, ut quomodo ex una redundet consideremus, id est unde, et quando, et qua ratione sumatur.

Cap. XXIII. Quidam de coelis devenisse se credunt, tanta persuasione, quanta illuc in-
P. 258. dubitate regressuros repromittunt; ut Saturnius Menandri Simoniani discipulus induxit, hominem affirmans ab angelis factum, primoque opus futile et invalidum, et instabile, in terra vermis instar palpitasse, quod consistendi vires deessent. Dehinc ex misericordia summae potestatis, ad cuius effigiem, nec tamen plene perspectam temere structus fuisset, scintillulam vitae consecutum, quae illum exsuscitarit et erexerit, et constantius animarit, et post decessum vitae ad matricem relatura sit. Sed et Carpocrates tantundem sibi de superioribus vindicat, ut discipuli eius animas suas iam et Christo, nedum Apostolis et peraequent, et cum volunt praeferant: quas proinde de sublimi virtute conceperint despectrice mundi potentium principatuum. Apelles sollicitatas refert animas terrenis escis de supercoelestibus sedibus ab igneo angelo deo, Israë-

104) sapientem *Rig.* 105) accidentis obnoxiam *Fran.*

Israelis et nostro, qui exinde illis peccatricem circumfinxerit carnem. Examen Valentini semen Sophiae infulsit animae, per quod historias atque Milesias [106]) aeonum suorum ex imaginibus visibilium recognoscunt. Doleo bona fide, Platonem omnium haereticorum condimentarium factum. Illius est enim et in Phaedone, quod animae hinc euntes sint illuc, et inde huc. Item in Timaeo, quod germina [107]) dei delegata sibi mortalium genitura, accepto initio animae immortali, mortale ei circumgelaverint corpus. Tum quod mundus hic imago sit alterius alicuius, quae omnia ut P. 259.
fidei commendet [108]), et animam retro in superioribus cum deo egisse in commercio Idearum, et inde huc transvenire, et hic quae retro norit de exemplaribus recensere, novum elaboravit argumentum, μαθήσεις ἀναμνήσεις, id est discentias reminiscentias esse. Venientes enim huc inde animas oblivisci eorum in quibus prius fuerint, dehinc ex his visibilibus recordari edoctas. Cum igitur huiusmodi argumento illa insinuentur a Platone quae haeretici mutuantur, satis haereticos repercutiam, si argumentum Platonis elidam.

CAP. XXIV. Primo quidem oblivionis capacem animam non cedam, quia tantam illi concessit divinitatem, ut deo adaequetur: innatam eam facit, quod et solum armare potuissem ad testimonium plenae divinitatis: adiicit immortalem, incorruptibilem, incorporalem, quia hoc et deum credidit, invisibilem, ineffigiabilem, uniformem, principalem, rationalem, intellectualem. Quid amplius proscriberet animam, si eam deum nuncuparet? Nos autem qui nihil deo appendimus,

106) historias aeque milesias *vel* easque milesias *Lat.*
107) genimina *Rig.* 108) commendat *P[illegible]s.*

mus, hoc ipſo animam longe infra deum expendimus, quod natam eam agnoſcimus, ac per hoc dilutioris divinitatis, exilioris felicitatis, ut flatum, non ut ſpiritum. Et ſi immortalem, ut hoc ſit divinitatis, tamen paſſibilem, ut hoc ſit nativitatis: ideoque et a primordio exorbitationis capacem, et inde etiam oblivionis affinem. Satis de iſto cum Hermogene.
P. 260. Ceterum quae ut haberi merito poſſit ex peraequatione omnium proprietatum deus, nulli paſſioni [109]) ſubiacebit. Ita nec oblivioni, quum tanta ſit iniuria oblivio, quanta eſt gloria eius, cuius iniuria eſt, memoria ſcilicet [110]), quam et ipſe Plato ſenſuum et intellectuum ſalutem, et Cicero theſaurum omnium ſtudiorum praedicavit. Nec hoc iam in dubium deducetur, an tam divina anima memoriam potuerit amittere, ſed an quam amiſerit, recuperare denuo poſſit. Quae enim non debuit obliviſci, ſi oblita ſit, neſcio an valeat recordari: ita utrumque meae animae non Platonicae congruet. Secundo gradu opponam: natura compotem animam facis Idearum illarum, an non? immo natura, inquis. Nemo ergo concedet naturalem ſcientiam naturalium excidere artium, excidet ſtudiorum, excidet doctrinarum, diſciplinarum, excident fortaſſe et ingeniorum [111]) et affectuum, quae naturae videntur, non tamen ſunt, quia, ut praemiſimus, et pro locis, et pro inſtitutionibus, et pro corpulentiis, ac valetudinibus, et pro poteſtatibus dominatricibus, et pro libertatibus arbitrii, ex accidentibus conſtant. Naturalium

109) Caeterum quae ut deus — poſſit, ex — deus nulli paſſioni etc. *Fran.* 110) memoriae ſcilicet: *Iun.* 111) ſcientiam naturalium excidere: artium excidet, ſtudiorum excidet, doctrinarum, diſciplinarum excident, fortaſſe et ing. etc. *Iun. diſtinguit.*

lium vero ſcientia ne in beſtiis quidem deficit. Plane obliviſcetur feritatis leo, manſuetudinis eruditione praeventus, et cum toto ſuggeſtu iubarum [112]), delicium fiet Berenices alicuius P.261. reginae, lingua genas eius emaculans: mores beſtiam relinquent; ſcientia naturalium permanebit. Non obliviſcetur idem naturalium pabulorum, naturalium remediorum, naturalium terrorum; et ſi de piſcibus, et ſi de placentis regina ei obtulerit, carnem deſiderabit; et ſi languenti theriacam compoſuerit, ſimiam leo requiret; et ſi nullum illi venabulum obfirmabit, gallum tamen formidabit. Perinde et homini omnium forſitan oblivioſiſſimo inoblitterata perſeverabit ſola ſcientia naturalium, ut ſola ſcilicet naturalis, memor ſemper manducandi in eſurie, et bibendi in ſiti, et oculis videndum, et auribus audiendum, et naribus odorandum, et ore guſtandum, et manu contrectandum. Hi ſunt certe ſenſus, quos philoſophia depreciat intellectualium praelatione. Igitur ſi naturalis ſcientia ſenſualium permanet, quomodo intellectualium, quae potior habetur, intercidit? Unde nunc ipſa vis oblivionis antecedentis recordationem? ex multitudine (ait) temporis. Satis improſpecte. Quantitas enim temporis non pertinebit ad eam rem quae innata dicatur, ac per hoc potiſſimum aeterna credatur. Quod enim aeternum eſt, eo quia et innatum eſt, neque initium, neque finem temporis admittendo, nullum modum temporis patitur: cui temporis modus nullus eſt, nec ulla demutatione temporis [113]) ſubeſt, nec eadem P.262. multitudine [114]) temporis vis eſt. Si tempus in

112) tubarum *Fran.* 113) tempori *Latin. Rigalt.* 114) nec ea de multitudine tempori vis eſt *Rig.* in multitudine *Latin.* nec eadem multitudine temporis viſa eſt *Iun.*

n Iudaea quidem filium, in Samaria vero patrem gesserit. O Helenam inter poëtas et haereticos laborantem, tunc adulterio, nunc stupro infamem, nisi quod de Troia gloriosius eruitur quam de lupanari, mille navibus de Troia, nec mille denariis forsitan de lupanari. Erubesce Simon tardior in requirendo, inconstantior in retrahendo. At Menelaus statim insequitur amissam, statim repetit ereptam, P. 289. decenni praelio extorquet, non latens, non fallens, non cavillabundus. Vereor ne ille magis pater fuerit, qui circa Helenae recuperationem et vigilantius et audentius et diutius laboraverit.

CAP. XXXV. Sed non tibi soli metempsychosis hanc fabulam instruxit, inde etiam Carpocrates utitur pariter Magus, pariter fornicarius, etsi Helena minus. Quidni? eum propter omnimodam divinae et humanae disciplinae eversionem constituendam recorporari animas adseveraverit. Nulli enim vitam istam rato fieri, nisi universis, quae arguunt eam, expunctis: qua non natura quid malum habeatur, sed opinione. Itaque metempsychosin necessarie imminere, si non in primo quoque vitae huius commeatu omnibus inlicitis satisfiat. Scilicet facinora tributa sunt vitae. *) Ceterum totiens animam revocari habere, quotiens minus quid intulerit, reliquatricem delictorum, donec exsolvat novissimum quadrantem, detrusa identidem in carcerem corporis. Huc enim temperat totam illam allegoriam domini certis interpretationibus relucentem, et primo quidem simpliciter intelligendam. Nam et ethnicus homo adversarius noster est, incedens in eadem via vitae communis. **) Ceterum oportebat nos de

*) Matth. 5. **) 1 Cor. 5.

de mundo exire, si cum illis conversari non liceret. *) Huic ergo bonum animi praestes iubet. **) *Diligite enim inimicos vestros* (inquit) *et orate pro maledicentibus vos*, ne aliquo commercio negotiorum iniuria provocatus, abstrahat te ad suum iudicem, et in custodiam
P.290. delegatus ad exsolutionem totius debiti arcteris. Tum si in diabolum transfertur adversarii mentio ex observatione comitante, cum illo quoque moneris eam inire concordiam, quae deputetur ex fidei conventione: pactus es enim renuntiare ipsi, et pompae, et angelis eius. Convenit inter vos de isto. Haec erit amicitia observatio sponsionis, ne [177]) quid eius postea resumas, ex his quae ei ierasti, ***) quae illi reddidisti, ne te ut fraudatorem, ut pacti transgressorem iudici deo obiiciat, (sicuti eum legimus alibi sanctorum criminatorem, et de ipso etiam nomine diaboli delatorem) †) et iudex te tradat angelo exsecutionis, et ille te in carcerem mandet infernum, unde non dimittaris, nisi modico quoque delicto mora resurrectionis expenso. Quid his sensibus aptius? quid his interpretationibus verius? Ceterum, apud Carpocratem, si omnium facinorum debitrix anima est, quis erit inimicus et adversarius eius intelligendus? credo mens melior, quae illam in aliquid innocentiae impegerit, adigendam rursus, ac rursus in corpus, donec in nullo rea deprehendatur bonae vitae. ††) Hoc est ex malis fructibus bonam arborem intelligi, id est, ex pessimis praeceptis doctrinam veritatis agnosci. Spero huiusmodi haereticos He-

*) Luc. 6. **) Matth. 5. ***) Apoc. 12. †) Matth. 5. ††) Matth. 7.

177) Haec erit amicitia; observatione sponsionis, *Gelenius. Rig.*

Ieliae quoque invadere exemplum tanquam
ı Ioanne ſic [178]) repraeſentati, ut metem-
ſychoſi patrocinetur pronuntiatio domini:
) *Helias iam venit, et non cognoverunt eum.* Et P. 291.
libi: **) *Et ſi vultis audire, hic eſt Helias qui
enturus eſt.* Nunquid ergo et Iudaei ex opi-
ıione Pythagorica conſulebant Ioannem,
**) *Tu es Helias*, et non ex praedicatione
livina: †) *Et ecce mittam vobis Heliam Thesbi-
en?* Sed enim metempſychoſis illorum revo-
:atio eſt animae iam pridem morte functae,
:t in aliud corpus iteratae. ††) Helias autem
ıon ex deceſſione vitae, ſed ex translatione
renturus eſt; nec corpori reſtituendus, de
ıuo non eſt exemptus; ſed mundo redden-
lus, de quo eſt translatus; non ex poſtliminio
ritae, ſed ex ſupplemento prophetiae; idem
:t ipſe et ſui nominis et ſui hominis. Sed
ıuomodo Helias Ioannes? habes angeli vocem:
††) *Et ipſe* (inquit) *praecedet coram populo in
ʋirtute et in ſpiritu Heliae*, non in anima eius,
ıec in carne. Hae enim ſubſtantiae ſui cuius-
ıue ſunt hominis. Spiritus vero et virtus ex-
:rinſecus conferuntur ex dei gratia, ita et
:ransferri in alterum poſſunt ex dei volunta-
e, ut factum eſt retro de Moſis ſpiritu ††††).

Cap. XXXVI. In has quaeſtiones inde opi-
ıor exceſſimus, quo nunc revertendum eſt.
Conſtitueramus animam in ipſo, et ex ipſo
ieri homine, et unum eſſe a primordio ſe-
nen, ſicut et carnis in totum generis examen,
ɔropter aemulas ſcilicet opiniones philoſopho-
um et haereticorum, et illum ſermonem Pla-
onis veternoſum. Nunc ordinem ſequentium
ex-

) Matth. 17. **) Matth. 11. ***) Ioan. 1. †) Malach. 4.
††) 4 Reg. 2. †††) Luc. 11. ††††) Num. 11.

178) ſic *abeſt Rigalt. Poſt:* patrocinentur, praenun-
io domini *Rig.*

exinde tractatuum teximus. Anima in utero seminata pariter cum carne, pariter cum ipsa sortitur et sexum, ita pariter ut in causa se-
P.292. xus neutra substantia teneatur. Si enim in seminibus utriusquo substantiae aliquam intercapedinem eorum conceptus admitteret, ut aut caro, aut anima prior seminaretur, esset etiam sexus proprietatem alteri substantiae adscribere per temporalem intercapedinem feminum: ut aut caro animae, aut anima carni insculperet sexum: quoniam et Apelles, non pictor, sed haereticus, ante corpora constituens animas viriles ac muliebres, sicut a Philumena didicit, utique carnem, ut posteriorem ab anima facit accipere sexum? Et qui animam post partum carni superducunt, utique ante formatae marem aut feminam de carne sexum praeiudicant animae. Utriusque autem substantiae indiscreta semina et unita suffusio eorum, communem subeunt generis eventum, qua lineas duxerit quaecunque illa est ratio naturae. Certe et hic se primordiorum forma testatur, quum masculus temporius effingitur; prior enim Adam; femina aliquanto serius, posterior enim Eva *). Ita diu caro informis est, qualis ex Adae latere decerpta est, animal tamen et ipsa iam, quia et illam tunc Adae portionem animal agnoscam [179]). Ceterum et ipsam dei adflatus animasset, si non ut carnis, ita et animae ex Adam tradux fuisset in femina.

CAP. XXXVII. Omnem autem hominis in utero serendi, struendi, fingendi paraturam aliqua utique potestas divinae voluntatis ministra modulatur, quamcunque illa rationem
P.293. agitare sortita. Haec aestimando, etiam superstiti-

*) Gen. 1.

179) portionem animatam agnoscam *V. C. Wouwer.*

perstitio romana deam finxit Alemonam alendi in utero foetus. Et Nonam et Decimam a sollicitioribus mensibus, et Partulam, quae partum gubernet, et Lucinam, quae producat in lucem: nos officia divina angelos credimus. Ex eo igitur foetus in utero homo, a quo forma completa est. Nam et Moysis *) lex tunc aborsus [180]) reum talionibus iudicat, quum iam hominis est causa, quum iam illi vitae et mortis status deputatur, quum et fato iam inscribitur, etsi adhuc in matre [181]) vivendo, cum matre plurimum communicat sortem. Dicam aliquid et de temporibus animae nascentis, ut ordinem decurram. Legitima nativitas ferme decimi mensis ingressus est. Qui numeros ratiocinantur, et decurialem numerum, ut exinde reliquorum parentum [182]) colunt, denique perfectorem nativitatis humanae. **) Ego ad deum potius argumentabor hunc modum temporis, ut decem menses decalogo magis inaugurent hominem; ut tanto temporis numero nascamur, quanto disciplinae numero renascimur. ***) Sed et cum septimo mense nativitas plena est, facilius quam octavo, honorem sabbati agnoscam, ut quo die dedicata dei conditio [182 a]) eo mense interdum producatur dei imago. Concessum est properare nativitati, et tamen idonee occurrere in hebdomadem, in auspicia resurrectionis, et requietis, et regni: †) ideo ogdoas nos non creat. Tunc enim nuptiae non erunt. Societatem carnis atque animae iamdudum commendavimus a concretione seminum ipsorum usque ad figmenti perfectionem. P. 294.

Pro-

*) Exod. 21. **) Exod. 20. ***) Gen. 2.
†) Matth. 21.

180) oborsus *Fran.* 181) et sic adhuc cum matre *Iun.* 182) parentem *Iun.* 182 a) quoto die — toto mense *Fran.*

omnia vitalia [252]) elidens, ut apoplexis interior ruina, nullam animae moram praestat, nec discessum eius in momenta discruciat. At ubi longa mors, prout deseritur anima, ita et deserit: non tamen conciditur hac facie, sed extrahitur; et dum extrahitur, postremitatem suam, partem videri facit. Non omnis autem pars statim et abscissa est, quia postera est: nec quia exigua est, statim et ipsa [253]) peritura est. Sequitur seriem suus finis, et mediocritas trahitur ad summa, et reliquiae universitati cohaerentes exspectantur ab illa, non derelinquuntur. Atque ita ausim dicere, totius ultimum, totum est: quia licet minus atque posterius sit, ipsius est. Hinc denique euenit, saepe animam in ipso divortio potentius agitari, sollicitiore obtutu, extraordinaria loquacitate, dum ex maiori suggestu, iam in libero constituta, per superfluum quod adhuc cunctatur in corpore, enuntiat quae videt, quae audit, quae incipit nosse. Si enim corpus istud platonica sententia carcer, ceterum apostolica dei templum, cum in Christo est: sed interim animam consepto suo obstruit, et obscurat, et concretione carnis infaecat. Unde
P.323. illi, velut per corneum specular, obsoletior lux rerum est. Procul dubio cum vi mortis exprimitur de concretione carnis, et ipsa expressione colatur, certe de oppanso corporis erumpit in apertum ad meram et puram et suam lucem, statim semetipsam in expeditione substantiae recognoscit, et in divinitatem ipsa libertate resipiscit, ut de somno emergens ab imaginibus ad veritates: tunc et enuntiat quae videt, tunc exsultat aut trepidat, prout paraturam deversorii sui sentit, de ipsius sta-

tim

252) vitalia *abest Paris. aliis.* ut ruina vis *Cod. Agob.*
253) ipsa *abest Paris. alii.*

tim angeli facie, evocatoris animarum, Mercurii poëtarum.

Cap. LIV. Quo igitur deducetur anima, iam hinc reddimus. Omnes ferme philosophi, qui immortalitatem animae, qualiter volunt, tantum [254]) vindicant, ut Pythagoras, ut Empedocles, ut Plato, quique aliquod illi tempus indulgent, ab excessu usque in conflagrationem universitatis, ut Stoici, suas solas, id est sapientum animas, in supernis mansionibus collocant. Plato quidem non temere philosophorum animabus hoc praestat, sed eorum qui philosophiam scilicet exornaverint amore puerorum. Adeo etiam inter philosophos magnum habet privilegium impuritas: itaque apud illum in aetherem sublimantur animae sapientes: apud Arium, in aërem: apud Stoicos, sub lunam. Quos quidem miror, quod imprudentes animas circa terram prosternant, cum illas a sapientibus multo superioribus erudiri adfirment. Ubi erit scholae regio in tanta P.324. distantia deversoriorum? qua ratione discipulae ad magistras conventabunt, tanto discrimine invicem absentes? quis autem illis postumae eruditionis usus ac fructus, iamiam conflagratione perituris? Reliquas animas ad inferos deiiciunt. Hos Plato velut gremium terrae describit in Phaedone, quo omnes labes mundialium sordium confluendo, et ibi desidendo exhalent, et quasi coeno immunditiarum suarum crassiorem haustum et privatum illic aërem stipent.

Cap. LV. Nobis inferi, non nuda cavositas, nec subdivalis aliqua mundi sentina creduntur: sed in fossa terrae et in alto [255]) vastitas, et in ipsis visceribus eius abstrusa profun-

254) tamen *Rig.* 255) alvo *Iun.*

funditus. Siquidem Christum *) in corde terrae triduum mortis legimus expunctum, id est in recessu intimo, et interno, et in ipsa terra operto, et intra ipsam cavato [256]; et inferioribus adhuc abyssis superstructo. Quod si Christus deus, quia et homo, mortuus secundum scripturas, et sepultus secundum [257]) easdem, hic [258]) quoque legi satisfecit, forma humanae mortis apud inferos functus, nec ante ascendit in sublimiora coelorum, quam descendit in inferiora terrarum, ut illic patriachas, **) et prophetas compotes sui faceret: habes, et [259]) regionem [260]) inferum subterraneam credere, et illos cubito pellere, qui [261]) satis superbe non putent animas fidelium inferis dignas: servi super dominum, et discipuli super magistrum, aspernati si forte in Abrahae ***) sinu, exspectandae resurrectionis solatium capere [262]). Sed in hoc, inquiunt, Christus inferos adiit, ne nos adiremus. Ceterum quod discrimen ethnicorum et Christianorum, si carcer mortuis idem? quomodo ergo anima exhalabit in coelum, Christo illic adhuc sedente ad dexteram patris, nondum dei iussu per tubam archangeli audito, nondum illis quos domini adventus in seculo invenerit obviam ei raptis [263]) in aërem, cum his qui mortui in Christo primi resurgent? Nulli patet coelum, terra adhuc salva, ne dixerim clausa. Cum transactione enim mundi reserabuntur regna coelorum. Sed in aethere dormitio nostra, cum pueris [264]) Platonis: aut in aëre, cum Ario: aut circa lunam, cum Endymionibus Stoicorum. Immo

P. 325.

*) Matth. 12. **) Eph. 4. ***) Matth. 12.

256) clauso *Rig.* 257) secus *Rig.* 258) huic *Rig.* 259) habens et *Rig.* 260) originem *Paris. alii.* 261) quia *Paris. alii.* 262) carpere *Fran.* 263) ereptis *Rig.* 264) puerariis *Rig.*

Immo, inquis, in paradiso, quo iam tunc et patriarchae et prophetae appendices dominicae resurrectionis, ab inferis migraverint. Et P.326. quomodo Ioanni in spiritu, paradisi regio revelata, quae subiicitur altari, nullas alias animas apud se praeter martyrum ostendit? Quomodo Perpetua fortissima martyr sub die passionis in revelatione paradisi, solos illic commartyres suos vidit; nisi quia nullis romphaea paradisi ianitrix cedit, nisi qui in Christo decesserit non in Adam? Nova [265]) mors pro deo, et extraordinaria pro Christo, alio et privato excipitur hospitio. Agnosce itaque differentiam ethnici et fidelis in morte, si pro deo occumbas ut Paracletus *) monet, non in mollibus febribus et in lectulis, sed in martyriis: si crucem tuam tollas, et sequaris dominum, ut ipse praecepit. Tota paradisi clavis tuus sanguis est. Habes etiam de paradiso a nobis libellum, quo constituimus omnem animam apud inferos sequestrari in diem domini.

CAP. LVI. Occurrit disceptatio, an hoc ab excessu statim fiat, an quasdam animas aliqua ratio detineat hic interim, an etiam receptas liceat postea ab inferis ex arbitrio vel ex imperio intervenire: nec harum enim opinionum suasoriae desunt. Creditum est insepultos non ante ad inferos redigi quam iusta perceperint, secundum homericum Patroclum, funus in somnis de Achille flagitantem, quod non alias adire portas inferum posset, arcentibus eum longe animabus sepultorum. Novimus autem praeter poëtica iura, pietatis quo- P.327. que homericae industriam. Tanto magis enim curam sepulturae collocavit, quanto etiam moram eius iniuriosam animabus incusavit; simul et

*) Matth. 10.

265) caedit — Christo decesserint? Non in Adam Frob.

et ne quis defunctum domi detinens ipse amplius cum illo maceretur enormitate solatii dolore nutriti. Ita querelas animae insepultae ad utrumque confinxit, ut instantia funeris et honor corporum servetur, et memoria [266]) adfectuum temperetur. Ceterum quam vanum ut anima corporis iusta sustineat, quasi aliquid ex illis ad inferos avehat? Multo vanius si iniuria deputabitur [267]) animae, cessatio sepulturae, quam pro gratia deberet amplecti. Utique enim tardius ad inferos abstrahi mallet [268]), quae nec mori voluit. Amabit impium haeredem, per quem adhuc pascitur luce: aut si qua pro certo iniuria est tardius sub terram detrudi, titulus autem iniuriae cessatio est sepulturae, perquam iniquum eam iniuria adfici, cui non imputabitur [269]) cessatio sepulturae, ad proximos scilicet pertinens. Aiunt et immatura morte praeventas eousque vagari isthic [270]), donec reliquatio compleatur aetatis, qua cum [271]) pervixissent, si non intempestive obiissent. Porro aut constituta sunt tempora unicuique, et constituta praeripi
P.328. posse non credam, aut si constituta sunt quidem, dei tamen voluntate vel aliqua potestate mutilantur: frustra mutilantur, si iam impleri sustinent [272]). Aut si non sunt constituta, nulla erit reliquatio temporum non constitutorum. Adhuc addam: Ecce obiit (verbi gratia) infans sub uberum fontibus, puta nunc puer investis, puta vesticeps, qui tamen octoginta annos victurus fuisset, hos praereptos, ut anima eius hic post mortem transigat, quale est? Aetatem enim non potest capere sine corpore, quia per corpora operantur

266) moeror *Fran.* 267 deputatur *alii.* 268) malet *Rig.* 269) imputatur *Paris. Iun.* 270) isti hic *Iun. Latin.* 271) aetatum, quas tum *V. C. Wouwer.* 272) sustinentur *Rig.*

tur aetates. Nostri autem illud quoque recogitent, corpora eadem recepturas in resurrectione animas, in quibus decesserunt. Iidem ergo sperabuntur et corporum modi, et eaedem aetates quae corporum modos faciunt. Quo ergo pacto potest infantis anima hic transigere praerepta tempora, ut octogenaria resurgat in corpore mensis unius? Aut si hic necesse erit ea tempora impleri, quae fuerant destinata, num et ordinem vitae, quem sortita sunt tempora pariter cum illis hic destinatum, pariter hic anima decurret, ut et studeat ab infantia pueritiae delegata, et militet ab adolescentia iuventa excitata [273]), et censeat a iuventa senectae [274]) ponderata, et foenus exprimat, et agrum urgeat, naviget, litiget, nubat, laboret, aegritudines obeat, et quaecunque illam cum temporibus manebant tristia ac laeta? Sed haec sine corpore quomodo transigentur? vita sine vita? Sed vacua erunt tempora solo decursu adimplenda. Quid ergo prohibet apud inferos ea impleri, ubi perinde nullus est usus illorum? Ita dicimus omnem animam quaqua aetate decesserit, in ea stare ad eum diem, usque quo perfectum illud repromittitur ad angelicae plenitudinis mensuram temperatum. Proinde nec [275]) extorres inferum habebuntur, quas vi ereptas arbitrantur, praecipue per atrocitates [276]) suppliciorum, crucis dico, et securis, et gladii, et ferae: nec isti porro exitus violenti, quos iustitia decernit violentiae vindex. Et ideo, inquies, scelestae quaeque animae inferis exulant. Alterum ergo constituas compello, aut bonos inferos, aut malos. Si malos, placet: et iam praecipitari illuc P.329.

273) iuventae excitata *Venet.* 274) iuventa senecta *Latin.* 275) nec *abest Fran.* 276) praecipua atrocitate *alii.* [illegible]

illuc animae pessimae debent. Si bonos; cur idem animas immaturas, et innuptas, et pro conditione aetatis puras et innocuas interim, dignas inferis non iudicas 277).

Cap. LVI. Aut optimum est hic retineri, secundum aoros: aut pessimum, secundum biaeothanatos, ut ipsis iam vocabulis utar, quibus auctrix opinionum istarum Magia sonat, Hostanes 278), et Typhon, et Dardanus, et Damigeron, et Nectabis, et Berenice.
P. 330. Publica iam litteratura 279) est, quae animas etiam iusta aetate sopitas, etiam proba morte disiunctas, etiam prompta humatione dispunctas, evocaturam se ab inferum incolatu pollicetur. Quid ergo dicemus Magiam? quod omnes pene, fallaciam. Sed ratio fallaciae solos non fugit christianos, qui spiritalia nequitiae, non quidem socia conscientia, sed inimica scientia novimus, nec invitatoria operatione, sed expugnatoria dominatione tractamus multiformem luem mentis humanae, totius erroris artificem, salutis pariter animaeque vastatricem scientiam Magiae 280), secundae scilicet idololatriae, in qua se daemones perinde mortuos fingunt, quemadmodum in illa deos, quid ni? cum et dii mortui. Itaque invocantur quidem aori et biaeothanati sub illo fidei argumento, quod credibile videatur eas potissimum animas ad vim et iniuriam facere, quas per vim et iniuriam saevus et immaturus finis extorsit, quasi ad vicem offensae: sed daemones operantur sub obtentu earum: et hi vel maxime, qui in ipsis tunc fuerunt cum adviverent, quique illas in huiusmodi impegerant 281) exitus. Nam et suggessi-

277) indignas inferis iudicas? *Iun.* 278) Ostanes *Paris.* *alii.* 279) littera *Kenet.* 280) animaeque vastatorem. Sic etiam magiae, secundae etc. *Fran.* 281) impegerunt *Rig.*

geſſimus nullum paene hominem carere daemonio: et pluribus notum eſt daemoniorum P.331. quoque opera et immaturas et atroces effici mortes, quas incurſibus deputant. Hanc quoque fallaciam ſpiritus nequam ſub perſonis defunctorum delitescentis, niſi fallor, etiam rebus probamus, quum in exorcismis interdum aliquem ſe ex parentibus hominem ſui 282) affirmat, interdum gladiatorem vel beſtiarium, ſicut et alibi deum, nihil magis curans, quam hoc ipſum excludere quod praedicamus, ne facile credamus animas univerſas ad inferos redigi, ut et iudicii et reſurrectionis fidem turbent. Et tamen ille daemon poſtquam circumſtantes circumvenire tentavit, inſtantia divinae gratiae victus, id quod in vero eſt invitus confitetur. Sic et in illa alia ſpecie Magiae, quae iam quieſcentes animas evellere ab inferis creditur, et conſpectui exhibere, non alia fallaciae vis eſt operatior. Plane, quia et phantasma praeſtatur, quia 283) et corpus, adfingitur: nec magnum illi exteriores oculos circumſcribere, cui interiorem mentis aciem excaecare perfacile eſt. Corpora denique videbantur Pharaoni et Aegyptiis magicarum virgarum dracones: Sed Moſis *) veritas mendacium devoravit. Multa utique et adverſus apoſtolos Simon dedit **), et Elimas Magi: ſed plaga caecitatis de praeſtigiis non fuit. P.332. Quid novi, aemulatio veritatis a ſpiritu immundo? Ecce hodie eiusdem Simonis haereticos tanta praeſumptio artis extollit, ut etiam prophetarum animas ab inferis movere ſe ſpondeant. Et credo quia mendacio poſſunt: nec enim pythonico tunc ſpiritui minus licuit animam Samuelis ***) effingere, poſt deum mor-

*) Exod. 7. **) Act. 13. ***) 1 Reg. 28.

282) ſuis *Cod. Wouwer.* hominem fuiſſe adfirmat *Iun.*
283) quia redundat *Iun.* praeſtat, et corpus etc. *Wouw.*

mortuos consulente Saule. Absit alioquin ut animam cuiuslibet sancti, nedum prophetae*), a daemonio credamus extractam, edocti quod ipse Satanas **) transfiguretur in angelum lucis, nedum in hominem lucis ***), etiam deum se adseveraturus; signaque 284) portentosiora editurus, ad evertendos, si fieri possit, electos †). Dubitavit si forte tunc prophetam se dei asseverare, et utique Sauli, in quo iam ipse morabatur: ne putes alium fuisse qui phantasma administrabat; alium qui commendabat, sed eundem spiritum et in pseudoprophetide, et in apostata facile mentiri, quod fecerat credi, per quem Saulis thesaurus illic erat, ubi et cor ipsius, ubi scilicet deus non erat. Et ideo per quem visurum se credidit, vidit ††): quia per quem vidit, et credidit. Si et de nocturnis imaginibus opponitur, saepe non frustra mortuos visos: nam et Nasamonas propria oracula apud parentum sepulcra mansitando captare, ut Heraclides scribit, vel Nymphodorus, vel Herodotus: et Celtas apud virorum fortium busta eadem de causa abnoctare, ut Nicander adfirmat: non magis mortuos vere patimur in somnis quam vivos, sed eadem ratione mortuos qua et vivos. Et omnia quae videntur. Non enim quia videntur vera sunt, sed quia adimplentur. Fides somniorum de effectu, non de conspectu renuntiatur. Nulli autem animae omnino inferos patere, satis dominus in argumento illo pauperis requiescentis et divitis ingemiscentis ex persona Abrahae sanxit, non posse relegari renuntiatorem dispositionis

P. 333.

*) 2 Cor. 11. **) 2 Thess. 2. ***) Matth. 24. †) 1 Reg. 28. ††) Math. 5.

284) in fine *Ful. Ursin.* insigne *Wouw.* in fine signaque *Venet.*

ſitionis infernae: quod vel tunc licere potuiſſet ut Moſi et prophetis crederetur. Sed etſi quasdam revocavit in corpora dei virtus, in documenta iuris ſui, non idcirco communicabitur fidei, et audaciae Magorum, et fallaciae ſomniorum, et licentiae poëtarum. Atquin in reſurrectionis exemplis, cum dei virtus, ſive per prophetas, ſive per Chriſtum, ſive per apoſtolos in corpora animas repraeſentat, ſolida et contrectabili, et ſatiata veritate, praeiudicatum eſt hanc eſſe formam veritatis, ut omnem mortuorum exhibitionem incorporalem praeſtigias iudices.

CAP. LVIII. Omnes ergo animae penes inferos, inquis. Velis ac nolis et ſupplicia iam illic et refrigeria, habes pauperem et divitem: et quia diſtuli neſcio quid ad hanc partem, iam oportune in clauſulam reddam. Cur enim non putes animam et puniri et foveri in inferis interim ſub exſpectatione utriusque iudicii in quadam uſurpatione et candida eius? quia ſalvum debet eſſe, inquis, in [285]) iudicio divino negotium ſuum ſine ulla praelibatione ſententiae: tum quia et carnis operienda eſt reſtitutio, ut conſortis operarum atque mercedum. Quid ergo fiet in tempore iſto? dormiemus? Atenim animae nec in viventibus dormiunt: corporum enim eſt ſomnus, quorum et ipſa mors cum ſpeculo ſuo ſomno. Aut nihil vis agi illic, quo univerſa humanitas trahitur, quo ſpes omnis ſequeſtratur? Delibari putas iudicium, an incipi? praecipitari, an praeminiſtrari? Iam vero quam iniquiſſimum etiam apud inferos, ſi et nocentibus adhuc illic bene eſt, et innocentibus nondum. Quid ampliationem vis [286]) eſſe poſt mortem, confuſa ſpe et incerta exſpecta- P.334.

285) in *delet Wouw.* 286) quid? amplius vis etc. *Fran.*

spectatione ludentem, an vitae recensum iam et ordinationem iudicii inhorrentem? semper autem exspectat anima corpus ut doleat aut gaudeat? nonne et de suo sufficit sibi ad utrumque titulum passionis? quotiens illaeso corpore anima sola torquetur bile, ira, taedio plerumque nec sibi noto? quotiens item corpore adflicto, furtivum sibi anima gaudium exquirit, et a corporis importuna tunc societate secedit? Mentior si non de ipsis cruciatibus
P.335. corporis et gloriari et gaudere sola consuevit. Respice ad Mutii animam, cum dexteram suam ignibus solvit. Respice ad Zenonis, cum illam Dionysii tormenta praetereunt. Morsus ferarum ornamenta sunt iuventutis, ut in Cyro ursi cicatrices. Adeo novit et apud inferos anima et dolore et gaudere [287]) sine carne, quia et in carne illaesa si velit dolet, et laesa si velit gaudet. Hoc si ex arbitrio suo in vita, quanto magis ex iudicio dei post mortem? Sed nec omnia opera cum carnis ministerio anima partitur; nam et solos cogitatus et nudas voluntates censura divina persequitur: *) *Qui viderit ad concupiscendum, iam adulteravit in corde.* Ergo [288]) propter hoc congruentissimum est animam, licet non exspectata carne, puniri, quod non sociata carne commisit. Sic et ob cogitatus pios et benevolos, in quibus carne non eguit, sine carne recreabitur. Quid nunc, si et in carnalibus prior est, quae concipit, quae disponit, quae mandat, quae impellit? Et si quando invita, prior tamen tractat, quod per corpus actura est; nunquam denique conscientia posterior erit facto; ita huic quoque ordini competit etiam [289]) priorem pensare mercedes, cui [illegible] prio-

*) Matth. 5, [illegible]

287) et gaudere et dolere *Paris.* 288) Ergo vel *Paris. Gelenius Iun.* 289) eam *Venet.*

priori debeantur. In ſumma, quum carcerem illum, quem evangelium demonſtrat, inferos intelligimus, et noviſſimum quadrantem, modicum quoque delictum mora reſurrectionis P. 336. illic luendum interpretamur [290]; nemo dubitabit animam aliquid penſare penes inferos ſalva reſurrectionis plenitudine, per carnem quoque. Hoc etiam Paracletus frequentiſſime commendavit, ſi quis ſermones eius ex agnitione promiſſorum charismatum admiſerit. Ad omnem, ut arbitror, humanam ſuper anima opinionem ex doctrina fidei congreſſi, iuſtae duntaxat ac neceſſariae curioſitati ſatisfecimus [291]; enormi autem et otioſae tantum deerit diſcere, quantum libuerit inquirere.

290) illum, quem ev. d. i. intelligimus; — — interpretemus. *V. Cod. Wouw.* 291) ſatisfecerimus *Wouw.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI DE CORONA MILITIS, LIBER.

P. 337. CAP. I. Proxime factum est, liberalitas praestantissimorum imperatorum [1]) expungebatur in castris. Milites laureati adibant. Quidam illic, magis dei miles, caeteris constantior fratribus, qui se duobus dominis servire posse praesumpserant, solus libero capite, coronamento in manu otioso, vulgato iam et ista disciplina christiano relucebat. [2]) Singuli designare, et ludere [3]) eminus, infrendere cominus. Murmur Tribuno defertur, et persona iam ex ordine accesserat [4]). Statim Tribunus cur, inquit, tam diversus habitu? Negavit ille cum caeteris sibi licere. Causas expostulatus, Christianus sum, respondit. O militem in deo [5]) gloriosum. Suffragia exinde, et res ampliata, et reus ad praefectos. Ibidem gravissimas penulas posuit relevari auspicatus, P. 338. speculatoriam morosissimam de pedibus absolvit: *) terrae sancte [6]) insistere incipiens, **) gladium nec dominicae defensioni necessarium reddidit: laurea et de manu corruit [7]), et nunc russatus sanguinis sui spe, calceatus de evangelii paratura, succinctus acutiore ver-

*) Exod. 3. **) Matth. 26.

1) facta est liberalitas *Fran. Paris.* facta liberalitate *Iun. ex MS.* 2) Denique *add. Rhen. Fran.* 3) eludere *Rhen. Fran.* 4) decesserat *Rigalt.* 5) Deum *Fran.* 6) sanctae *Fran.* 7) caruit *Wouw.* claruit *Iun.*

verbo dei, totus de Apostolo armatus*), et de martyrii candida melius coronatus, donativum Christi in carcere exspectat. Exinde sententiae super illo, nescio an Christianorum, non enim aliae ethnicorum, ut de abrupto, et praecipiti, et mori cupido, qui de habitu interrogatus nomini negotium fecerit, solus scilicet fortis, inter tot fratres commilitones, solus Christianus. Plane superest ut etiam martyria recusare meditentur, qui prophetias eiusdem spiritus sancti respuerunt. Mussitant denique tam bonam et longam sibi pacem periclitari. Nec dubito quosdam scripturas emigrare, sarcinas expedire, fugae accingi de civitate in civitatem. Nullam enim aliam evangelii memoriam curant. Novi et pastores eorum in pace leones, in praelio cervos. Sed de quaestionibus confessionum alibi docebimus. At nunc quatenus et illud opponunt: Ubi autem prohibemur coronari? hanc magis localem substantiam causae praesentis aggrediar, ut et qui ex solicitudine ignorantiae quaerunt, instruantur, et qui in defensione 8) delicti contendunt, revincantur; ipsi vel maxime Christiani laureati quibus id solum quaestio est, quasi aut nullum aut incertum saltem haberi posset delictum, quod patiatur quaestionem. Nec nullum autem nec incertum, hinc interim ostendam. P. 339.

CAP. II. Neminem dico fidelium coronam capite 9) nosse alias extra tempus tentationis eiusmodi. Omnes ita observant a catechumenis usque ad confessores, et martyres, vel negatores. Videris unde auctoritas moris, de qua cum maxime quaeritur. Porro cum quaeritur cur quid observetur, observari interim

*) Eph. 6.

8) defensionem *Rigalt.* 9) capiti *MS. Wouw.*

constat. Ergo nec ullum nec incertum videri potest delictum, quod committitur in observationem suo iam nomine vindicandam, et satis auctoratam consensus patrocinio. Plane, ut ratio quaerenda sit, sed salva observatione, nec in destructionem eius, sed in aedificationem potius, quo magis observes cum fueris etiam de ratione securus. *) Quale est autem ut tunc quis in quaestionem provocet observationem cum ab ea excidit? et tunc requirat unde habuerit observationem cum ab ea desiit? quando etsi ideo velit videri ad quaestionem vocare, ut ostendat se non deliquisse in observationis destitutione, nihilominus deliquisse eum constet retro in observationis praesumptione. Si enim non deliquit hodie suscepta corona, deliquit aliquando recusata. Et ideo non ad eos erit iste tractatus quibus non competit quaestio, sed ad illos qui studio discendi, non quaestionem deferunt, sed consultationem. Nam et semper quaeritur de
P. 340. isto, et laudo fidem quae ante credidit [10]), observandum esse quam didicit. **) Et facile est statim exigere, ubi scriptum sit, ne coronemur. At enim ubi scriptum est, ut coronemur? Expostulantes enim scripturae patrocinium in parte diversa, praeiudicant suae quoque parti [11]) scripturae patrocinium adesse debere. Nam si ideo dicetur coronari licere, quia non prohibeat scriptura, aeque retorquebitur ideo coronari non licere, quia scriptura non iubeat. Quid faciet disciplina? utrumque recipiet quasi neutrum prohibitum sit? An utrumque reiciet, quasi neutrum praeceptum sit? Sed quod non prohibetur, ultro permissum est; imo prohibetur quod non ultro est permissum.

Cap.

*) 2 Cor. 13. **) Es. 7.

10) ante credit *Fran. Paris.* 11) parti *Fran. Paris.*

Cap. III. Et quamdiu per hanc lineam ſer-
âm reciprocabimus habentes obſervationem
nveteratam quae praeveniendo ſtatum fecit?
Hanc ſi nulla ſcriptura determinavit, certe
conſuetudo corroboravit, quae ſine dubio de
raditione manavit. Quomodo enim uſurpari
quid poteſt, ſi traditum prius non eſt? Etiam
n traditionis obtentu exigenda eſt, inquis,
uctoritas ſcripta. Ergo quaeramus an et tra-
litio niſi ſcripta [12]) non debeat recipi. Plane
negabimus recipiendam, ſi nulla exempla
praeiudicent aliarum obſervationum, quas
ſine ullius ſcripturae inſtrumento ſolius tradi-
tionis titulo, exinde conſuetudinis patrocinio
vindicamus. Denique ut a baptiſmate ingre-
diar, aquam adituri, ibidem, ſed et ali-
quanto prius in eccleſia ſub antiſtitis manu P.341.
conteſtamur, nos renuntiare diabolo et pom-
pae et angelis eius. Dehinc ter mergitamur
amplius aliquid reſpondentes quam dominus
in evangelio determinavit. Inde ſuſcepti, la-
ctis et mellis concordiam praeguſtamus: ex-
que ea die lavacro quotidiano per totam hebdo-
madam abſtinemus. Euchariſtiae ſacramen-
tum et in tempore victus, et omnibus manda-
tum a domino, etiam antelucanis coetibus,
nec de aliorum manu quam praeſidentium
ſumimus. Oblationes pro defunctis, pro na-
talitiis, annua die facimus. Die dominico
ieiunium nefas ducimus, vel [13]) geniculis
adorare. Eadem immunitate a die Paſchae
in Pentecoſten usque gaudemus. Calicis aut
panis etiam noſtri, aliquid decuti in terram
anxie patimur. Ad omnem progreſſum atque
promotum, ad omnem aditum et exitum, ad
veſtitum et calceatum, ad lavacra, ad men-
ſas,

12) traditio non ſcripta *Fran. Pariſ.* 13) de *add.*
Fran. Pariſ.

ſas, ad lumina, ad cubilia, ad ſedilia, quaecunque nos converſatio exercet, frontem [14]) ſignaculo terimus.

Cap. IV. Harum et aliarum eiusmodi diſciplinarum ſi legem expoſtules ſcripturarum, nullam invenies; traditio tibi praetendetur auctrix, conſuetudo confirmatrix, et fides [15]) obſervatrix. Rationem traditioni et conſuetudini [16]) et fidei patrocinaturam aut ipſa perſpicies, aut ab aliquo qui perſpexerit di-
P.342. ſces. Interim nonnullam eſſe credes cui debeatur [17]) obſequium. Adiicio unum adhuc exemplum, quatenus et de veteribus docere conveniat. Apud Iudaeos tam ſolenne eſt feminis eorum velamen capitis, ut inde noſcantur. Quaero legem. Apoſtolum differo*). Si Rebecca conſpecto procul ſponſo velamen invaſit**), privatus pudor legem facere non potuit, aut cauſae ſuae fecerit. Tegantur virgines ſolae, et hoc nuptum venientes, nec antequam cognoverint ſponſos. ***) Si et Suſanna in iudicio revelata, argumentum velatae [18]) praeſtat, poſſum dicere, et hic velamen arbitrii fuit. Rea venerat, erubescens de infamia ſua, merito abscondens decorem vel quia timens iam placere. Caeterum in ſtadio mariti non putem velatam deambulaſſe, quae placuit. Fuerit nunc velata ſemper. In ipſa quoque legem habitu [19]) requiro, vel in quacunque alia. Si legem nusquam reperio, ſequitur ut traditio conſuetudini morem hunc dederit, habiturum quandoque Apoſtoli auctoritatem ex interpretatione rationis. His igitur exemplis renuntiatum erit, poſſe etiam non ſcri-

*) 1 Cor. 11. **) Geneſ. 42. ***) Dan. 13.

14) crucis *add. Fran. Pariſ.* 15) fidei *Rhen.* 16) traditio conſuetudini, *Fran. Pariſ.* 17) praebeatur *Iun.* 18) velandi *Ven.* 19) legem habitus *Fran. Pariſ.*

ſcriptam traditionem in obſervatione defendi, confirmatam conſuetudine, idonea teſte probatae tunc traditionis ex perſeverantia obſervationis. Conſuetudo autem etiam in civilibus rebus pro lege ſuſcipitur, cum deficit lex. Nec differt ſcriptura an ratione conſiſtat, quando et legem ratio commendet. Porro ſi lex ratione conſtat, lex erit omne iam quod ratione conſtiterit, a quocunque productum. P.342.
An non putas omni fideli licere concipere et conſtituere, duntaxat quod deo congruat, quod diſciplinae conducat, quod ſaluti proficiat, dicente domino: *) Cur autem non et a vobis ipſis quod iuſtum eſt iudicatis? et non de iudicio tantum ſed de omni ſententia rerum examinandarum. **) Dicit et Apoſtolus, Si quid ignoratis, deus vobis revelabit, ſolitus et ipſe conſilium ſubminiſtrare, cum praeceptum domini non habebat, et quaedam edicere a ſemetipſo, ſed et ipſe [20]) ſpiritum dei habens deductorem omnis veritatis ***). Itaque conſilium et dictum [21]) eius divini iam praecepti inſtar obtinuit, de rationis divinae patrocinio. Hanc nunc expoſtula ſalvo traditionis reſpectu quocunque traditore cenſetur: nec auctorem reſpicias, ſed auctoritatem. Et in primis conſuetudinis ipſius, quae propterea colenda eſt, ne non ſit rationis interpres. Ut ſi et hanc deus dederit, tunc diſcas, quod non obſervanda ſit tibi conſuetudo.

Cap. V. Sed cur maior efficitur [22]) ratio Chriſtianarum obſervationum, cum illas etiam natura defendit [23]), quae prima omnium diſciplina eſt? Ideoque haec prima praeſcribet

*) Luc. 12. **) Phil. 3. ***) Ioan. 16.

20) ipſum *Rhen.* 21) edictum *Fran. Pariſ.* 22) tunc diſcas non an obſ. ſed cur maior efficitur *Ven.* maior exigitur *Fran.* 23) defendat *Wouwer. MS.*

bet coronam capiti non convenire. Porro autem naturae dominus deus noster est, qui figuravit hominem *): et fruentiis rerum appetendis, iudicandis, consequendis certos in eo sensus ordinavit, per propria membrorum quodammodo organa. Auditum in auribus fodit, visum in oculis accendit, gustum in ore conclusit, odoratum in naribus ventilavit, contactum in manibus aestimavit [24]. Per haec exterioris hominis ministeria, interiori homini ministrantia [25], fructus munerum divinorum ad animam deducuntur a sensibus. Quis igitur fructus ex floribus? Substantia enim propria certe praecipua coronarum, flores agri. Aut odor, inquis, aut color, aut pariter utrumque. Qui erunt sensus coloris, odoris? visus opinor et odoratus. Istos sensus quae membra sortita sunt? oculi nisi fallor et nares. Utere itaque floribus visu et odoratu, quorum sensuum fructus est. Utere per oculos et nares, quorum sensuum membra sunt. Substantia tibi a deo tradita est, habitus a seculo. Quanquam nec habitus extraordinarius, ordinario usui obstrepit. Hoc sint tibi flores, et inserti, et innexi, et in filo, et in scirpo, quod liberi, quod soluti, spectaculi scilicet et spiraculi res. Coronam si forte fascem existimas florum per seriem comprehensorum, ut plures simul portes, ut omnibus pariter utaris: iam vero et in sinum conde, si tanta munditia est: in lectulum sparge si tanta mollitia est: et in poculum crede, si tanta innocentia est. Tot modis fruere, quot et sentis. Caeterum in capite quis sapor floris? quis coronae sensus, nisi vinculi tantum? Quo neque color cerni-

*) Genes. 2.

24) existimavit *Rigalt.* 25) per haec exterioris hominis administrantia munerum divinorum ab anima deducuntur ad sensus *Rig.*

geritur, neque editur, nec teneritas commendatur. Tam contra naturam est florem capite sectari, quam cibum aure, quam sonum nare. Omne autem quod contra naturam est, monstri meretur notam penes omnes, penes nos vero etiam elogium sacrilegii, in deum naturae dominum et auctorem.

CAP. VI. Quaeris 26) igitur dei legem? habes communem istam in publico mundi, in naturalibus tabulis, ad quas et Apostolus solet provocare, ut cum in velamine feminae, *) *Nec natura vos*, inquit, *docet*, ut cum ad Romanos **), natura facere dicens nationes ea, quae sunt legis, et legem naturalem suggerit, et naturam legalem. Sed et in priore epistola, naturalem usum conditionis in non naturalem masculos et feminas inter se demutasse affirmans, ex retributione erroris in vicem poenae, utique naturali usui 27) patrocinatur. Ipsum deum secundum naturam prius novimus, sed deum appellantes deorum, bonum praesumentes, et iudicem invocantes, quaeris, an conditioni eius fruendae natura nobis debeat praeire, ne illa rapiamur, qua dei aemulus universam conditionem certis usibus homini mancipatam, cum ipso homine corrupit, unde eam et Apostolus invitam ait ***) vanitati succidisse, vanis primum usibus, tum turpibus et iniustis et impiis subversam? Sic itaque et circa voluptates spectaculorum infamata conditio est, ab eis, qui natura quidem dei omnia sentiunt, ex quibus spectacula instruuntur, scientia autem deficiunt illud quoque intelligere, omnia esse a diabolo mutata. P. 346.

*) 1 Cor. 11. **) Rom. 2. ***) Rom. 8.

26) Quaeres *Fran. Paris.* 27) naturalibus patr. *cod. Rigalt.*

ravi. Sed et huic materiae propter suaviludios nostros graeco quoque stilo satisfecimus.

CAP. VII. Proinde coronarii isti agnoscant interim naturae auctoritatem, communis sapientiae 28) nomine, qua homines, sed propriae religionis pignora 29), qua deum naturae de proximo 30) colentes, atque ita velut ex abundanti caeteras quoque rationes despiciant, quae nostro privatim capiti coronamentis et quidem omnibus interdicunt. Nam et urgemur a communione naturalis disciplinae, converti ad proprietatem Christianae totam iam defendendam, per caeteras quoque species coronarum, quae aliis usibus prospectae videntur, ut 31) aliis substantiis structae; ne quia non ex floribus constant, quorum usum natura signavit, ut ipsa haec laurea militaris, non credantur admittere sectae interdictionem, quia evaserint naturae praescriptionem. Video igitur et curiosius et plenius agendum ab originibus usque, ad profectus et excessus rei. Literae ad hoc seculares necessariae. De suis enim instrumentis secularia probari necesse est. Quantulas attigi credo sufficient.
P. 347. Si fuit aliqua Pandora quam primam feminarum memorat Hesiodus, hoc primum caput coronatum est a Charitibus cum ab omnibus muneraretur; unde Pandora. Nobis vero Moyses propheticus non poeticus pastor, principem feminam Evam facilius pudenda foliis quam tempora floribus incinctam, describit. Nulla ergo Pandora. Sed et de mendacio erubescenda est coronae origo. Iam nunc et de veritatibus suis. Certe enim Graecos 32) fuisse constat auctores rei vel illuminatores. Sa-

28) patientiae *Rhen.* parentis *Fran. Paris.* 29) pignore *Iun.* 30) proxime *Latin.* 31) ex aliis *Rhen. Fran.* 32) certos *C. Wouw.* coecos *Latin.* caeteros *Fran.*

Saturnum Pherecydes ante omnes refert coronatum, Iovem Diodorus post devictos Titanas [hoc munere a caeteris honoratum] [33]. Dat et Priapo taenias idem: et Ariadnae sertum ex auro et Indicis gemmis, Vulcani opus, Liberi munus, ac posteo sidus. Iunoni vitem Callimachus induxit. Ita et Argis signum eius palmite redimitum subiecto pedibus eius corio Leonino, insultantem [34] ostentat, [35] novercam de exuviis utriusque privigni. Hercules nunc populum capite praefert, nunc oleastrum, nunc apium. Habes Tragoediam Cerberi. Habes Pindarum, atque Callimachum, qui et Apollinem memorat interfecto delphine dracone, lauream induisse [qua supplicem. Erant enim supplices coronarii apud veteres] [36]. Liberum, eundem apud Aegyptios Osirin, Harpocration industria hederatum argumentatur, quod hederae natura sit cerebrum ab heluco defensare. Sed et alias Liberum principem coronae plane laureae in qua ex Indis triumphavit, etiam vulgus agnoscit, cum dies in illum solennes Magnam appellat coronam. Si et Leonis Aegyptii scripta evolvas prima Isis repertas spicas capite circumtulit, rem magis ventris. Plura quaerentibus omnia exhibebit praestantissimus in hac quoque materia commentator Claudius Saturninus. Nam est illius de Coronis liber, et origines, et caussas et species, et solennitates earum ita edisserens, ut nullam gratiam floris, nullam laetitiam frondis, nullum cespitem, aut palmitem, non alicuius capiti invenias consecratum: quo satis instruamur quam alienum iudicare debeamus coronati capitis institutionem, ab eis prolatam, et in eorum dein-

P. 348.

ceps

33) *Ista abiicit Rigaltius.* 34) exultantem *Iun.* 35) ostentans *Rhen.* 36) *uncinis inclusa spuria existimat Rigaltius. Et certe glossam sapere videntur.*

cepit honorem dispensatam, quos seculum deos credidit. Si enim mendacium divinitatis diabolus operatur, in hac etiam specie, a primordio mendax, sine dubio et eos ipse prospexerat, in quibus in mendacium divinitatis ageretur. Quale igitur habendum est apud homines veri dei, quod a candidatis diaboli introductum, et ipsis a primordio dicatum est, quodque iam tunc idololatriae initiabatur ab idolis, et idolis adhuc vivis? non quasi aliquid sit idolum, sed quoniam quae idolis alii fiunt, ad daemones pertinent *). Porro si quae alii idolis faciunt ad daemones pertinent, quanto magis quod ipsa sibi idola fecerunt cum adviverent? Ipsi scilicet sibi
P. 349. procuraverunt daemones, per eos in quibus esurierunt [37]) ante quod procuraverunt.

CAP. VIII. Tene interim hanc fidem, dum incursum quaestionis excutio. Iam enim audio dici, et alia multa ab eis prolata, quos seculum deos credidit: tamen in nostris hodie usibus, et in pristinorum sanctorum, et in dei rebus, et in ipso Christo deprehendi, non alias scilicet hominem functo quam per communia ista instrumenta exhibitionis humanae. Plane ita sit, nec antiquius adhuc in originem disceptabo. Primus Mercurius literas enarraverit, necessarias confitebor et commerciis rerum, et nostris erga deum studiis. Sed et si nervos idem in sonum strinxit, non negabo et hoc ingenium cum sanctis fecisse et deo ministrasse, audiens David. Primus medelas Aesculapius exploraverit: memini et **) Esaiam Ezechiae languenti aliquid medicinale mandasse. ***) Scit et Paulus stomacho vinum modicum prodesse. Sed et Minerva prima molita

*) 1 Cor. 10. **) Es. 38. ***) 1 Tim. 5.

37) esurierant *Fran. Paris.*

dita sit navem: *) Videbo navigantem Ionam et **) Apostolos. Plus est quod et Christus vestitus est, habebit etiam paenulam Paulus †). Si et uniuscuiusque suppellectilis et singulorum vasculorum aliquem ex diis saeculi auctorem nominant, agnoscant necesse est et recumbentem in lectulo Christum, et cum pelvem discipulorum pedibus offert ††), et cum aquam ex urceo ingerit, et cum linteo circumstringitur, propria Osiridis veste. Huiusmodi quaestioni sic ubique respondeo, admittens quidem utensilium communionem, sed provocans eam ad rationalium et irrationalium distinctionem, quia passivitas **) fallit obumbrans corruptelam conditionis, qua subiecta est vanitati †††). Dicimus enim ea demum et nostris et superiorum usibus, et dei rebus, et ipsi Christo competisse, quae meras utilitates, et certa subsidia, et honesta solatia necessariis vitae humanae procurant, ut ab ipso deo inspirata credantur priore prospectore, et instructore, et oblectatore, si forte hominis illi. Quae vero hunc ordinem excesserint, ea non convenire usibus nostris, praesertim quae propter ea scilicet nec apud saeculum, nec in dei rebus, nec in conversationibus Christi recognosci est. P. 351. P. 350.

Cap. IX. Quis denique Patriarches, quis Prophetes, quis Levites, aut sacerdos, aut Archon, quis vel postea Apostolus, aut Evangelizator, aut Episcopus invenitur coronatus? Puto nec ipsum dei templum, nec arca testamenti, nec tabernaculum martyrii, nec altare, nec candelabrum ††††): quibus utique et in prima

*) Ion. 1. **) Luc. 8. Act. 13. †) 2 Tim. 4. ††) Ioan. 13. †††) Rom. 8. ††††) 3 Reg. 6. et 8.

**) passibilitas. Rhen.

prima dedicationis ſolemnitate, et in ſecunda reſtitutionis [39]) gratulatione competiſſet coronari, ſi dignum deo eſſet. †) Atquin ſi figurae noſtrae fuerunt, nos enim ſumus et templa dei, et altaria, et luminaria, et vaſa, hoc quoque figurate portendebant homines dei coronari non oportere.) Imagini veritas reſpondere debebit. Si forſitan oppones ipſum Chriſtum coronatum, ad hoc breviter interim

P. 351. audies: Sic et tu coronare, et licitum eſt. Tamen nec illam impietatis contumelioſae coronam populus conſcivit. Romanorum militum commentum fuit, ex uſu rei ſecularis, quem populus dei nec publicae unquam laetitiae, nec ingenitae luxuriae nomine admiſit; facilius cum tympanis et tibiis et pſalteriis revertens de captivitate Babyloniae *), quam cum coronis: et poſt cibum et potum exſurgens ad ludendum ſine coronis. **) Nam neque laetitiae deſcriptio, neque luxuriae denotatio, de coronae decore aut dedecore tacuiſſet: ideo et Eſaias: ***) *Quoniam*, inquit, *cum tympanis, et tibiis, et pſalteriis bibunt vinum*: dicturus eſſet etiam cum coronis, ſi unquam hic uſus fuiſſet et in dei rebus.

CAP. X. Ita cum idcirco proponis deorum ſecularium ornamenta etiam apud deum deprehendi, ut inter haec coronam quoque capitis communi uſui vindices, ipſe tibi iam praeſcribes non habendum in communionem uſus apud nos [40]), quod non inveniatur in rebus dei. Quid enim tam indignum deo, quam quod dignum idolo? Quid autem tam dignum idolo, quam quod et mortuo? Nam et mortuorum eſt ita coronari: vel quoniam et ipſi idola

†) 1 Eſdr. 7. 1 Cor. 10. *) 1 Eſdr. 2. et 5. **) Exod. 23. ***) Eſ. 15.

39) praeſtitutionis *Pariſ.* 40) apud nos *abeſt Venet.*

idola statim fiunt et habitu et cultu consecrationis, quae apud nos secunda idololatria est. Igitur qui sensu careant, illorum erit perinde uti ea re, cuius careant sensu, atque si abuti ea vellent, si sensu non carerent. Nulla vero distantia est abutendi, cum veritas cessat utendi, cessante natura sentiendi; Qua vult P.352. quis abutatur, cum non habeat qua utatur? nobis autem abuti apud Apostolum non licet. *) facilius non uti docentem, nisi quod nec abutuntur, qui nihil sentiunt: sed vacat totum, et est ipsum quoque opus mortuum, quantum in idolis; vivum plane quantum in daemoniis, ad quae pertinet superstitio. **) *Idola nationum*, inquit David, *argentum et aurum. Oculos habent, nec vident: nares nec odorantur: manus, nec contrectant.* Per haec enim floribus frui est. Quod si tales edicit futuros, qui idola fabricantur, tales iam sunt qui secundum idolorum ornatum quid utuntur. ***) *Omnia munda mundis*, ita et immunda omnia immundis: nihil autem immundius idolis. Caeterum substantiae mundae ut dei res, et hac sua conditione communes usui: sed ipsius usus administratio interest. Nam et ego mihi gallinaceum macto, non minus quam Aesculapio Socrates; et si me odor alicuius loci offenderit, Arabiae aliquid incendo, sed non eodem ritu, nec eodem habitu, nec eodem apparatu, quo agitur apud idola. Si enim verbo nudo conditio polluitur, ut Apostolus docet: †) *Si quis autem dixerit, hoc idolothytum est, non contigeris*, multo magis cum habitu et ritu et apparatu idolothytorum contaminatur. Ita et corona idolothytum efficitur. Hoc enim ritu et habitu et apparatu idolis immolatur auctoribus suis, quorum eo vel maxime proprius est usus ne in communionem possit admitti,

quod

*) 1 Cor. 7. **) Ps. 113. ***) Tit. 1. †) 1 Cor. 10.

non videtur ignotum, ut damnato. Si ei ignoscebatur, cui devoratio ex moerore nimio timebatur, devorari adhuc increpitus periclitabatur, deficiens ob comminationem, et moerens ob increpationem: damnatus vero et culpa et sententia, iam devoratus deputabatur,
P.405. qui non moerere [109]) haberet, sed pati quod ante passionem moerere potuisset. *) Si idcirco ignoscebatur ne fraudaremur a satana, in eo utique detrimentum praecavebatur quod nondum perisset; nihil de transacto praecavetur, sed de adhuc salvo. Damnatus autem et quidem in possessionem satanae, iam tunc perierat ecclesiae, cum tale facinus admiserat, nedum cum et ab ipsa eierabatur. Quomodo vereretur fraudem pati eius, quem iam et ereptum amiserat, et damnatum habere non poterat? Postremo quid iudicem indulgere conveniet, quod pronuntiatione deciderit? an quod interlocutione suspenderit? et utique eum iudicem, qui non solet ea quae destruxit, reaedificare, ne transgressor habeatur. Age iam si non tot personas prima epistola **) contristasset, si neminem increpuisset, neminem terruisset, si solum incestum cecidisset, si nullum in causam eius in pavorem misisset, inflatum consternasset, nonne melius suspicareris, et fidelius argumentareris aliquem potius longe alium apud Corinthios tunc in eadem causa fuisse ***), ut increpitus et territus et moerore iam saucius, propterea permittente modulo delicti, veniam postea ceperit, quam ut eam incesto fornicatori interpretareris? Hoc enim legisse debueras: etsi non in epistola, sed in ipsa Apostoli secta a pudore clarius quam stylo eius impressum:

*) Ibidem. 2 Cor. 5. **) 1 Cor. 4. et 5. ***) 2 Cor. 2.

109) moerore Pam.

pra structa est, origines quoque delictorum, id est concupiscentias et voluntates, non minus quam facta condemnans, si ideo hodie concedetur moechiae venia, quia et aliquando concessa est [45]). Cui emolumento hodie pleniore
P. 378. disciplina coërcetur, nisi ut maiore forsitan lenocinio tuo indulgeatur. Dabis ergo et idololatrae et omni apostatae veniam, quia et populum ipsum totiens reum istorum, totiens invenimus retro restitutum *). Communicabis et homicidae, quia et Nabothae sanguinem Achab deprecatione delevit **); et David Uriae caedem cum causa eius, moechia [46]) confessione purgavit ***). Iam et incesta donabis, propter Loth †); et fornicationes cum incesto, propter Iudam ††); et turpes de prostitutione nuptias, propter Oseae †††); et non tantum frequentatas, verum et semel plures, propter patres nostros *a*): utique enim dignum est peraequari nunc quoque gratiam circa omnia retro indulta, si de pristino aliquo exemplo venia moechiae vindicatur. Habemus quidem et nos eiusdem vetustatis exempla pro sententia nostra non modo non indulti, verum etiam repraesentati iudicii fornicationis. Et utique sufficit tantum numerum XXIV. millium populi fornicantis in filias Moab una plaga ruisse *b*). Sed malo in gloriam Christi a Christo deducere disciplinam. Habuerint pristina tempora omnis impudicitiae, si volunt Psychici, etiam potestatem. Luserit ante Christum caro, immo perierit antequam a domino suo requisita est: nondum erat digna dono salutis, nondum apta officio

*) Iudic. 9. **) 3 Reg. 21. ***) 2 Reg. 12. †) Gen. 19. ††) Gen. 38. †††) Osee 1. *a*) Gen. 16. 29. 30. 9. et 19. *b*) Num. 25.

45) quia et aliquando concessa est. Cur *Wouwer.*
46) tum causam eius moechiam *Wouwer. MS.*

transgressio est. Plane si quos militia praeventos fides posterior invenit, alia conditio est, ut illorum quos Ioannes admittebat ad lavacrum *), ut centurionum fidelissimorum, quem Christus probat **), et quem Petrus ***) catechizat, dum tamen suscepta fide atque signata aut deserendum statim sit, ut a multis actum: aut omnibus modis cavillandum, ne quid adversus deum committatur, quae nec ex militia permittuntur: aut novissime perpetiendum pro deo, quod aeque fides pagana condixit. Nec enim delictorum impunitatem, aut martyriorum immunitatem militia promittet. Nusquam Christianus aliud est. Unum evangelium, et idem Iesus, negaturus omnem negatorem et confessurus omnem confessorem dei: et salvam facturus animam pro nomine eius amissam, perditurus autem de contrario adversus nomen eius lucri habitam †). Apud hunc tam miles est paganus fidelis, quam paganus est miles fidelis. Non admittit status fidei, allegationem necessitatis. Nulla est necessitas delinquendi, quibus una est necessitas non delinquendi. Nam et ad sacrificandum et directo negandum necessitate quis premitur tormentorum sive poenarum, tamen nec illi necessitati disciplina connivet, quia potior est necessitas timendae negationis et
p. 356. obeundi martyrii quam evadendae passionis et implendi officii. Ceterum subvertit totam substantiam sacramenti causatio eiusmodi, ut etiam voluntariis delictis fibulam laxet. Nam et voluntas poterat 43) necessitas contendi, habens scilicet unde cogatur. Vel ipsam praestruxerim et caeteras officialium coronarum causas, quibus familiarissima est advocatio necess-

*) Luc. 3. **) Matth. 8. ***) Act. 10. †) Matth. 10

43) poterit *Fran.*

necessitatis: cum idcirco aut officia fugienda sint, ne in delictis incidamus: aut et martyria toleranda sint, ut officia rumpamus. De prima specie quaestionis etiam militiae ipsius illicitae plura non faciam, ut secunda reddatur, ne si omni ope expulero militiam, frustra iam de corona militari provocarim. Puta denique licere militiam usque ad causam coronae.

Cap. XII. Sed et de corona prius dicam. Laurea ista Apollini vel Libero sacra est. Illi ut deo telorum, huic ut deo triumphorum. Sic docet Claudius, cum et myrto ait milites redimiri solere. Veneris enim myrtum matris Aeneadarum etiam amiculae Martis per Iliam et Romulos Romani. Sed et ego Venerem non credo ex hac parte cum Marte Romanam, qua pellicis dolor est. Cum et olea militia coronatur, ad Minervam [44]) est idololatria, armorum aeque deam. Sed et paci cum Neptuno initae ex hac [45]) arbore coronatam. In P. 357. his erit serti militaris superstitio ubique polluta, et polluens omnia, quae iam polluantur et causis. Ecce annua votorum nuncupatio quid videtur? Prima in principiis, secunda in Capitoliis. Accipe post loca et verba: Tunc tibi Iuppiter bove cornibus auro decoratis vovemus esse futurum. Cuius sententiae vox est? utique negationis. Etiamsi tacet illic Christianus ore, coronatus capite respondit. Eadem Laurea in donativi dispensatione denuntiatur. Plane non gratuita idololatria, aliquibus aureis venditans Christum, ut argenteis Iudas *). Hoc erit: **) *Non potestis deo servire et mammonae.*

*) Matth. 26. **) Matth. 6.

44) a Minerva *Fran.* 45) Quin et olea militiam coronari a Minerva, non solum artium, sed armorum quoque dea: et pacem cum Neptuno inisse, ex hac arbore *etc. Fran. Paris.* sed et pace cum Neptuno inita ex hac arb. coron. *Iun.*

Mammonae manum tradere; et ab eo absistere: hoc est, *) *Reddite quae sunt Caesaris Caesari, et quae dei deo.* Nec hominem deo reddere et denarium Caesari auferre. Triumphi laurea foliis struitur, an cadaveribus? lamnis ornatur an bustis? unguentis delibuitur [46], an lacrymis coniugum et matrum? fortasse quorundam et Christianorum; et apud barbaros enim Christus. Qui hanc portaverit in capite causam, nonne et ipse oppugnavit? Est et alia militia regiarum familiarum. Nam et Castrenses appellantur munificae et ipsae solennium Caesareanorum. Sed et tu proinde miles ac servus alterius es: et si duorum, dei et Caesaris, certe tunc non Caesaris cum te deo debes, etiam in communibus credo potiori.

P. 358.

Cap. XIII. Coronant et publicos ordines laureis publicae causae, magistratus vero insuper aureis [ut Athenis, ut Romae] [47]. Superferuntur etiam illis Hetruscae. Hoc vocabulum est coronarum, quas gemmis et foliis ex auro quercinis ob Iovem insignes ad deducendas thensas cum palmatis togis sumunt. Sunt et provinciales aureae, imaginum iam non virorum capita maiora quaerentes. Sed tui ordines et tui magistratus, et ipsum curiae nomen, ecclesia est Christi. Illius es, conscriptus in libris vitae **). Illic purpurae tuae sanguis domini, et clavus latus in

cruce

*) Matth. 22. **) Phil. 4. Apocal. 13.

46) hinc adversis lemniscis, inauratur lamnulis, unguentis *Fran.* hanc adversis lemniscis, inauratur lamnulis, unguentis *Paris.* foliis struitur adornatur lemniscis *V. C. Wouw.* Triumphi laurea foliis instruitur hinc adversis lemniscis, hinc auratur lamnulis; unguentis delibuitur, etc. *Iun. ex MS.* 47) *Uncis inclusa omisit Rigaltius; et forte ab interprete quodam adiecta sunt.*

cruce ipsius *). Illic securis ad caudicem [48]) arboris posita **). Illic virgae ex radice Iesse ***). Viderint et publici equi cum coronis suis. Dominus tuus, ubi secundum scripturam ****) Hierusalem ingredi voluit, nec asinum habuit privatum. †) isti in curribus, et isti in equis, nos autem in nomine domini dei nostri invocabimus. Ab ipso incolatu Babylonis illius in p. 359. Apocalypsi Ioannis submovemur ††), nedum a suggestu [49]). Coronatur et vulgus nunc ex principalium prosperitatum exsultatione, nunc ex municipalium solennitatum proprietate: et est omnis publicae laetitiae luxuria captatrix. Sed tu peregrinus es mundi huius, civis supernae Hierusalem. *Noster*, inquit †††), *municipatus in coelis.* Habes tuos census, tuos fastos, nihil tibi cum gaudiis seculi, imo contrarium debes. ††††) *Seculum enim gaudebit, vos vero lugebitis.* Et puto, felices, ait †††††), lugentes non coronatos. Coronant et nuptiae sponsos: ideo non nubamus ethnicis, ne nos ad idololatriam usque deducant, a qua apud illos nuptiae incipiunt. Habes legem a patriarchis quidem *a*), habes Apostolum *b*) *in domino* nubere iubentem. Coronat et libertas secularis. Sed tu iam redemptus es a Christo, et quidem magno. Servum alienum, quomodo seculum manumittet? Et si libertas videtur [50]), sed et servitus videbatur. Omnia imaginaria in seculo, et nihil veri. Nam et tunc liber hominis eras redemptus a Christo, et nunc servus es Christi, licet manumissus ab homine. Si veram putes seculi libertatem, ut et corona [51]) consignes,

*) Matth. 27. **) Matth. 3. ***) Es. 11. ****) Matth. 21. †) Ps. 19. ††) Ap. 18. †††) Phil. 3. ††††) Ioan. 16. †††††) Matth. 5. *a*) Gen. 24. *b*) 1 Cor. 7. Gal. 3. 1 Cor. 7.

48) ad radices *Iun.* 49) ad suggestum *Iun.* 50) videatur *V. C. Wouw.* 51) coronam *Latin. Rhen. Fran.*

ſignes, rediſti in ſervitutem hominis, quam putas libertatem: amiſiſti libertatem Chriſti, P. 360. quam putas ſervitutem. Numquid et agoniſticae cauſae disputabuntur, quas ſtatim tituli ſui damnant? et ſacras et funebres ſcilicet. Hoc enim ſupereſt ut Olympius Iupiter, et Nemeaeus Hercules, et miſellus Archemorus, et Antinous infelix in Chriſtiano coronentur: ut ipſe ſpectaculum fiat, quod ſpectare debet [52]. Univerſas (ut arbitror) cauſas enumeravimus, nec ulla nobiscum eſt; omnes alienae, profanae, illicitae, ſemel iam in ſacramenti teſtatione eieratae. Hae enim erant pompae diaboli et angelorum eius, officia ſeculi, honores, ſolennitates, popularitates, falſa vota, humana ſervitia, laudes vanae, gloriae turpes: et in omnibus iſtis idololatria in ſolo quoque cenſu coronarum, quibus omnia iſta redimita ſunt. Praefabitur quidem Claudius etiam coelum ſideribus apud Homeri carmina coronatum, certe a deo, certe homini: igitur et homo ipſe a deo coronandus eſt. Ceterum a ſeculo coronantur et lupanaria, et latrinae, et piſtrina, et carcer, et ludus, et ipſa amphitheatra, et ipſa ſpoliaria, ipſaeque libitinae. Quam ſacer ſanctus, quamque honeſtus ac mundus ſit habitus iſte, noli de uno poëtico coelo, ſed de totius mundi commerciis aeſtimare. At enim Chriſtianus nec ianuam ſuam laureis infamabit, ſi norit quantos deos etiam oſtiis diabolus affinxerit, Ianum a ianua, Limentinum a limine, Forculum et Cardam, a foribus et cardinibus, et apud P. 361. Graecos Thyraeum Apollinem, et Antelios daemones.

Cap. XIV. Tanto abeſt ut capiti ſuo manus inferat idololatriae, imo iam dixerim Chriſto, ſiqui-

52) ſpectare non debeat. Rhen.

siquidem viri caput Christus est *), tam liberum quam et Christus, ne velamento quidem obnoxium, nedum obligamento. Porro et quod obnoxium est velamento, caput feminae, iam hoc ipso occupatum, non vacat etiam obligamento. Habet humilitatis suae sarcinam. Si nudo capite videri non debet propter angelos, multo magis coronatos fortasse tunc illos coronato scandalizaverit **). Quid enim est in capite feminae corona, quam formae lena, quam summa lasciviae nota, extrema negatio verecundiae, conflatio illecebrae? Propterea nec ornabitur operosius mulier ex Apostoli prospectu, ut nec crinium artificio coronetur. Qui tamen et viri caput est, et feminae facies ***), vir ecclesiae Christus Iesus, quale oro te, sertum pro utroque sexu subiit †)? ex spinis opinor et tribulis, in figuram delictorum, quae nobis protulit terra carnis, abstulit autem virtus crucis omnem aculeum mortis in dominici capitis tolerantia obtundens ††). Certe praeter figuram contumelia in promptu est, et turpitudo, et dedecoratio, et his implexa saevitia, quae tunc domini tempora et foedaverunt et lancinaverunt: uti tu nunc laurea et myrto, et olea, et illustri aliqua fronde, et quod magis usui est, centenariis quoque rosis, de horto Midae lectis, et utrisque liliis, et omnibus violis coroneris, etiam gemmis forsitan et auro: ut et illam Christi coronam aemuleris quae postea ei obvenit: quia et favos post fella gustavit, nec ante rex gloriae †††) a coelestibus salutatus est, quam rex Iudaeorum proscriptus in crucem, ††††) *minoratus primo a patre modicum* ss) *quid* P. 362.

citra

*) 1 Cor. 11, 3. **) 1 Cor. 11. ***) [illegible] Tim. 2. †) Matth. 27. ††) Ps. 68. †††) Ps. 23. ††††) Matth. 27. Ps. 8.

ss) medico Rig.

citra angelos, et ita gloria et honore coronatus. Si ob haec caput ei tuum debes, tale si potes ei repende, quale suum pro tuo obtulit: aut nec floribus coroneris, si spinis non potes; quia non floribus potes.

Cap. XV. Serva deo rem suam intaminatam. Ille eam si volet, coronabit. Imo et vult. Denique invitat, *) *Qui vicerit*, inquit, *dabo ei coronam vitae*. Esto et tu fidelis, ad mortem; decerta et tu bonum agonem, cuius coronam et Apostolus repositam sibi merito confidit **). Accipit et angelus victoriae coronam procedens in candido equo ***), ut vinceret. Et alius Iridis ambitu ornatur coelesti prato †). Sedent et Presbyteri coronati ††), eodemque auro et ipse filius hominis supra nubem micat †††). Si tales imagines in visione, quales veritates in repraesentatione? Illas aspice, illas odorare. Quid caput strophiolo aut dracontario damnas, diademati destinatum? Nam et reges nos deo et patri suo fecit Christus Iesus. Quid tibi cum flore morituro? Habes florem ex virga Iesse ††††), super quem tota divini spiritu sgratia requievit, florem incorruptum, immarcescibilem, sempiternum; quem et bonus miles
P. 363. eligendo, in coelesti ordinatione, dignatione [54]) profecit. Erubescite commilitones eius, iam non ab ipso iudicandi, sed ab aliquo Mithrae milite: qui cum initiatur in spelaeo in castris vere tenebrarum, coronam interposito gladio sibi oblatam quasi mimum martyrii, dehinc capiti suo accommodatam, monetur obvia manu a capite depellere, et in humerum, si forte, transferre, dicens Mithram esse coronam

*) Apoc. 2, et 3. **) 2 Tim. 4. ***) Apoc. 6. †) Ap. 10. ††) Ibid. 4. †††) Ap. 14. Apoc. 1. ††††) Es. 11.

54) dignatione, ordinatione *Fr*[illegible]

nam ſuam. Atque exinde nunquam coronatur, idque in ſignum habet ad probationem ſui, ſicubi tentatus fuerit de ſacramento: ſtatimque creditur Mithrae miles, ſi deiecerit coronam, ſi eam in deo ſuo eſſe dixerit. Agnoscamus ingenia diaboli idcirco quaedam de divinis effectantis, ut nos de ſuorum fide confundat et iudicet.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE

PUDICITIA

LIBER.

P.364. Cap. I. Pudicitia flos morum, honor corporum, decor ſexuum, integritas ſanguinis, fides generis, fundamentum ſanctitatis, praeiudicium omnis bonae mentis; quamquam rara, nec facile perfecta, vixque perpetua; tamen aliquatenus in ſeculo morabitur, ſi natura praeſtruxerit, ſi diſciplina perſuaſerit, ſi cenſura compreſſerit. Siquidem omne animi bonum, aut naſcitur, aut eruditur, aut cogitur. Sed ut mala magis vincunt, quod ultimorum temporum ratio eſt; bona iam nec naſci licet, ita corrupta ſunt ſemina; nec erudiri, ita deſerta ſunt ſtudia; nec cogi, ita exarmata ſunt iura. Denique de qua incipimus, eo usque iam exolevit, ut non eiuratio, ſed moderatio libidinum pudicitia credatur, isque ſatis caſtus habeatur, qui non nimis [1]) caſtus fuerit. Sed viderit ſeculi pudicitia cum ſeculo ipſo, cum ſuo ingenio ſi naſcebatur, cum ſuo ſtudio ſi erudiebatur, cum ſuo ſervitio ſi cogebatur; niſi quod infelicior etiam ſi ſtetiſſet ut infructuoſa, quae non apud deum
P.365. egiſſet. Malo [2]) nullum bonum, quam vanum. Quid prodeſt eſſe, quod eſſe non prodeſt? noſtrorum bonorum ſtatus iam mergitur [3]), Chri-

1) minus *Pariſ.* 2) Malim *MS. Wouw.* 3) exigitur *Wouwer.*

Christianae pudicitiae ratio concutitur, quae omnia de coelo trahit, et naturam per lavacrum regenerationis, et disciplinam per instrumentum praedicationis, et censuram per iudicia ex utroque testamento, et [4]) coacta constantius ex metu et voto aeterni ignis et regni. Adversus hanc nonne [5]) dissimulare potuissem? Audio etiam edictum esse propositum, et quidem peremptorium; Pontifex scilicet Maximus, Episcopus Episcoporum dicit [6]): ego et moechiae et fornicationis delicta poenitentia functis dimitto. O edictum cui adscribi non poterit, Bonum factum! Et ubi proponetur liberalitas ista? Ibidem opinor in ipsis libidinum ianuis, sub ipsis libidinum titulis. Illic eiusmodi poenitentia promulganda est, ubi delinquentia ipsa versabitur. Illic legenda est venia, quo cum spe eius intrabitur. Sed hoc in ecclesia legitur, et in ecclesia pronuntiatur, et virgo est. Absit absit a sponsa Christi tale praeconium. Illa quae vera est, quae pudica, quae sancta, carebit etiam aurium macula. Non habet quibus hoc repromittat [7]). Et si habuerit non repromittit: quoniam et terrenum dei templum *) citius spelunca latronum appellari potuit a domino, quam moechorum et fornicatorum. Erit igi- P. 366.
tur et hic adversus Psychicos titulus, adversus meae quoque sententiae retro penes illos societatem, quo magis hoc mihi in totam levitatis obiectent. Nunquam societatis repudium delicti praeiudicium est, quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur. At enim me non magis dedecorabit

*) Matth. 21.

4) et *delet Latin.* 5) nunc ne *Paris.* 6) P. S. maximus (quod est Episcopus Episcoporum) edicit *Wouw. MS.* — 7) Non habebit repromittet. *Wouwer. MS.*

corabit inutilis [8]) levitas, quam ornarit nocens. Non suffundor errore quo carui [9]), quia caruisse delector, quia meliorem me et pudiciorem recognosco. Nemo proficiens erubescit. Habet et in Christo scientia aetates suas, per quas devolutus est et Apostolus. *) *Quum parvulus*, inquit, *essem, tanquam parvulus loquebar, tanquam parvulus sapiebam* [10]). *At ubi vir sum factus, ea quae parvuli fuerant evacuavi.* Adeo devertit [11]) a sententiis pristinis, nec idcirco deliquit, quod aemulator factus est non paternarum traditionum, sed Christianarum, optans etiam ut praeciderentur, qui circumcisionem detinendam suadebant **). Atque utinam et isti, qui meram et veram integritatem carnis obtruncant, amputantes non summam superficiem, sed intimam effigiem pudoris ipsius, quum moechis et fornicatoribus veniam pollicentur adversus principalem Christiani nominis disciplinam, quam ipsum quoque seculum usque adeo testatur, ut si quan-
P. 367. do eam in feminis nostris inquinamentis potius carnis quam tormentis punire contendat, id volens eripere quod vitae anteponunt [12]). Sed iam haec gloria exstinguitur, et quidem per eos, quos tanto constantius oportuerat eiusmodi maculis nullam subscribere veniam, quando propterea quotiens volunt nubant [13]), ne moechiae et fornicationi succidere cogantur: quoniam ***) *melius est nubere quam uri.* Nimirum propter continentiam incontinentia necessaria est, incendium ignibus exstinguetur. Cur ergo et crimina postmodum indulgent poenitentiae nomine, quorum remedia prae-

*) 1 Cor. 13. **) Gal. 5. ***) 1 Cor. 7.

8) Inutilis *Pet. Ciacon.* 9) caruisse *Wouwer. MS.* 10) tanquam parvulus sapiebam *abest Paris.* 11) divertit *Paris.* 12) puniri contendat — — anteponent *Wouw. MS.* 13) quanto p. q. v. nubunt *Wouw. MS.*

praestituunt multinubentiae iure? Nam et remedia vacabunt cum crimina indulgentur; et crimina manebunt si remedia vacabunt. Itaque utrobique de sollicitudine et negligentia ludunt, praecavendo vanissime quibus parcunt: et parcendo ineptissime quibus praecavent: cum aut praecavendum non sit, ubi parcitur: aut parcendum non sit, ubi praecavetur. Praecavent enim quasi nolint admitti tale quid [14]); indulgent autem, quasi velint admitti: quando si admitti nolint, non debeant indulgere: si indulgere velint, non debeant praecavere. Nec enim moechia et fornicatio de modicis et de maximis [15]) delictis deputabuntur, ut utrumque competat, et sollicitudo quae praecavet, et securitas quae indulget. Sed cum ea sint quae culmen criminum teneant, non capit [16]) et indulgeri quasi modica, et praecaveri quasi maxima. Nobis autem maxima aut summa sic quoque praecaventur, dum nec [17]) secundas quidem post fidem nuptias permittitur nosse, nuptialibus et dotalibus si forte tabulis a moechiae et fornicationis opere diversas. Et ideo durissime nos infamantes Paracletum disciplinae enormitate digamos foris sistimus, eundem limitem liminis moechis quoque et fornicatoribus figimus, ieiunas pacis lacrymas profusuris, nec amplius ab ecclesia quam publicationem dedecoris relaturis. P. 562.

Cap. II. Ceterum deus, inquiunt, bonus et optimus *); et misericors et miserator et misericordiae plurimus **), quam omni sacrificio anteponit ***); non tanti ducens peccatoris mortem, quam poenitentiam †); salvificator [18]) omni-

*) Matth. 19. **) Ioel. 2. ***) Osee 6. †) Ezech. 33.

14) aliquid *Paris.* 15) mediis *Fran.* 16) non capiunt *Fran.* 17) ne *Latin.* 18) salutificator *Fran.*

omnium hominum et maxime fidelium *). Itaque et filios dei misericordes et pacificos esse oportebit; donantes invicem sicut et Christus donavit nobis; non iudicantes, ne iudicemur**). ***) *Domino enim suo stat quis vel cadit, tu quis es, ut servum iudices alienum? Dimitte, et dimittetur tibi.* Talia et tanta sparsilia [19]) eorum, quibus et deo adulantur et sibi lenocinantur, effeminantia magis quam vigorantia disciplinam, quantis et nos et contrariis pos-
P.369. sumus repercutere, quae et dei severitatem intentent, et nostram constantiam provocent. ****) Quia etsi bonus natura deus, tamen et iustus. Ex causa enim; sicut sanare novit, ita et caedere †); faciens pacem, sed et condens mala††) poenitentiam malens; sed et Hieremiae mandans, ne pro populo peccatore deprecaretur. †††) *Quoniam si ieiunaverint,* inquit, *non exaudiam obsecrationem eorum.* Et rursus: a) *Et tu ne adoraveris pro populo, et ne postulaveris pro his in prece et oratione, quoniam non exaudiam in tempore quo invocaverint me, in tempore afflictionis suae.* Et adhuc supra; b) idem misericordiae praelator quam sacrificii: c) *Et tu ne adoraveris pro populo isto, et ne postulaveris misericordiam consequi eos. Et ne accesseris pro his ad me, quoniam non exaudiam utique misericordiam postulantes,* utique ex poenitentia flentes et ieiunantes, et afflictationem suam offerentes deo. d) Deus enim zelotes; et qui naso non deridetur, adulantium scilicet bonitati eius. Et qui licet patiens, tamen per Esaiam comminetur patientiae finem: e) *Tacui, numquid et semper tacebo et sustinebo? Quievi velut*

*) 1 Tim. 4. **) Luc. 6. ***) Eph. 4. Matth. 6. Rom. 14. Matth. 7. ****) Ps. 7. †) Deut. 32. ††) Es. 45. Osea 6. †††) Ier. 14. a) ibidem: 11. b) Osee 6. c) Ier. 7. d) Exod. 20. Gal. 6. e) Es. 42.

19) futilia *Paris.*

velut parturiens, exsurgam, et arescere faciam. *) *Ignis enim procedet ante faciem ipsius, et exuret inimicos eius;* non solum corpus, verum et animas occidens in gehennam **). Ceterum iudicantibus quomodo dominus comminetur, ipse demonstrat. ***) *Quo enim iudicio iudicaveritis, iudicabitur de vobis.* Ita non prohibuit iudicare, sed docuit. Unde et Apostolus iudicat, et quidem in causa fornicationis, dedendum eiusmodi hominem Satanae in interitum carnis †); increpans etiam, quod fratres non apud sanctos iudicarentur ††). Adiiciens enim inquit: †††) *Ut quid mihi vos, qui foris sunt iudicare?* Dimittis autem, ut dimittatur tibi a deo ††††). Delicta mundantur [20]) quae quis in fratrem, non deum admiserit. Debitoribus denique dimissuros nos in oratione profitemur, sed non decet ultra de auctoritate scripturarum eiusmodi funem contentiosum, alterno ductu in diversa distendere, ut haec restringere frenos disciplinae, illa laxare videatur, quasi incertae [21]) poenitentiae subsidium, illa prosternere per lenitatem, haec negare per austeritatem. Porro et auctoritas scripturae in suis terminis stabit sine alterutra oppositione [22]), et poenitentiae subsidium suis conditionibus determinatur sine passiva concessione, et ipsae prius causae eius distinguuntur sine confusa praepositione [23]). Causas poenitentiae delicta condicimus. Haec dividimus in duos exitus, alia erunt remissibilia, alia irremissibilia. Secundum quod nemini dubium est alia castigationem mereri, alia damnationem. Omne delictum aut venia expungit, aut poena: venia, ex P.370.

*) Ps. 96. **) Matth. 10. ***) Matth. 7. †) 1 Cor. 5. ††) 1 Cor. 6. †††) 1 Cor. 5. ††††) Matth. 6.

20) Dimitti autem, ut dimittantur tibi a deo delicta mandantur *Pet. Ciacon.* 21) q. i. et poen. *Venet.* 22) si *add. Wouw. MS.* 23) propositione *Paris.*

ex castigatione: poena, ex damnatione. De ista differentia iam et quasdam praemisimus altercationes scripturarum; hinc retinentium, hinc dimittentium delicta. Sed et Ioannes do-
P. 371. cebit: *) *Si quis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, postulabit et dabitur vita ei: quia* 24) *non ad mortem delinquit, hoc erit remissibile. Est delictum ad mortem: non pro illo dico, ut quis postulet; hoc erit irremissibile.* Ita ubi est conditio vel ratio postulationis, illic etiam remissionis. Ubi nec postulationis, ibi aeque nec remissionis. Secundum hanc differentiam delictorum poenitentiae quoque conditio discriminatur. Alia erit, quae veniam consequi possit, in delicto scilicet remissibili. Alia, quae consequi nullo modo possit; in delicto scilicet irremissibili. Et 25) superest specialiter de moechiae et fornicationis statu examinare, in quam delictorum partem debeant redigi.

Cap. III. Sed prius decidam intercedentem ex diverso responsionem ad eam poenitentiae speciem, quam cum maxime definimus venia carere. Si enim, inquiunt, aliqua poenitentia caret venia; iam nec in totum agenda tibi est. Nihil enim agendum est frustra. Porro frustra agetur poenitentia, si caret venia. Omnis autem poenitentia agenda est: Ergo omnis veniam consequatur, ne frustra agatur; quia non erit agenda, si frustra agatur. Porro frustra agetur, si venia carebit. Merito ita opponunt 26), quoniam huius quoque poenitentiae fructum, id est veniam, in sua pote-
P. 372. state usurpaverunt. Quantum enim ad illos, a qui-

*) 1 Ioan. 5.

24) qui *Latin.* 25) Et *delet Latin.* 26) agetur, si venia c. merito utique ita opponunt *Wouwer. MS.*

a quibus pacem humanam consequitur [27]: quantum autem ad nos qui solum dominum meminimus delicta concedere *), et utique mortalia, non frustra agetur. Ad dominum enim remissa, et illi exinde prostrata, hoc ipso magis operabitur veniam, quod eam a solo deo exorat, quod delicto suo humanam pacem sufficere non credit, quod ecclesiae mavult erubescere quam communicare. Adsistit enim pro foribus eius, et de notae suae exemplo ceteros admonet: et lacrymas fratrum sibi quoque advocat, et redit plus utique negotiata, compassionem scilicet [28] quam communicationem. Et si pacem hic non metit, apud dominum seminat. Nec amittit, sed praeparat fructum: non vacabit ab emolumento, si non vacaverit ab officio. Ita nec poenitentia huiusmodi vana, nec disciplina eiusmodi dura est. Deum ambae honorant, illa nihil sibi blandiendo facilius impetrabit, ista nihil sibi adsumendo plenius adiuvabit.

CAP. IV. Possumus igitur demandata poenitentiae distinctione ad ipsorum iam delictorum regredi censum, an ea [29] sint quae veniam ab omnibus [30] consequi possint. In primis quod moechiam et fornicationem nominamus, usus expostulat. Habet et fides quorundam nominum familiaritatem, ita in omni opusculo usum custodimus. Ceterum si adulterium et si stuprum dixero, unum erit contaminatae carnis elogium. Nec enim interest nuptam alienam, an viduam quis incurset, dum non suam feminam [31]. Sicut nec lo- P. 373.

*) Marc. 7.

27) frustra agitur *add. Pet. Ciacon.* 28) Precibusque negotiata, compassionem elicit *Lat.* 29) an hae *Paris.* an haec *Wouw. MS.* 30) hominibus *Latin.* 31) alienam — feminam *delet Pet. Ciacon.*

locis refert, in cubiculis, an in turribus [32]) pudicitia trucidetur: Omne homicidium extra silvam latrocinium est. Ita et ubicunque, vel in quamcunque semetipsum adulterat et stuprat, qui aliter quam nuptiis utitur. Ideo penes nos occultae quoque coniunctiones, id est non prius apud ecclesiam professae iuxta moechiam et fornicationem iudicari periclitantur. Nec inde [33]) consertae obtentu matrimonii crimen eludant. Reliquas autem libidinum furias impias et in corpora et in sexus ultra iura naturae, non modo limine, verum omni ecclesiae tecto submovemus, quia non sunt delicta, sed monstra.

Cap. V. Ergo moechia, quod etiam fornicationis est res, secundum opus criminis quanti aestimanda sit sceleris, prima lex dei praesto est *). Siquidem post interdictam alienorum deorum superstitionem, ipsorumque idolorum fabricationem: post commendatam sabbati venerationem, post imperatam in parentes secundam a deo religionem: nullum aliud in talibus titulis firmandis monendisque substruxit praeceptum, quam, *non moechaberis*.
P. 574. Post spiritalem enim castitatem sanctitatemque, corporalis sequebatur integritas. Et hanc itaque munivit, hostem statim eius prohibendo moechiam. Quale delictum iam intellige, cuius cohibitionem post idololatriam [34]) ordinavit. Nihil secundum longinquat a' primo. Nihil tam proximum primo, quam secundum. Quod sit ex primo, aliud quodammodo primum est. Itaque moechia adfinis idololatriae. Nam et idololatria moechiae nomine et fornicationis saepe populo exprobrata **), etiam

*) Exod. 20. **) Exod. 34.

32) curribus *Latin.* 33) periclitabitur, ne inde *Latin.* 34) idololatriae *Rigalt.*

etiam forte coniungetur illi, sicut et serie: etiam damnatione cohaerebit illi, sicut et dispositione. Eo amplius, praemittens: *Non moechaberis:* *) adiungit: *Non occides.* Oneravit [35]) itaque [36]) moechiam, quam homicidio anteponit. In prima itaque fronte sanctissimae legis, in primis titulis coelestis edicti, principalium utique delictorum proscriptione signatam [37]). De loco modum, de ordine statum, de confinio meritum cuiusque dignoscas. Est et mali dignitas, quod in summo aut in medio pessimorum collocatur. Pompam quandam atque suggestum aspicio moechiae, hinc ducatum idololatriae antecedentis, hinc comitatum homicidii insequentis. Inter duos apices facinorum eminentissimos sine dubio digna consedit, et per medium eorum, quasi vacantem locum pari criminis auctoritate complevit. Quis eam talibus lateribus inclusam, talibus P.375. costis circumfultam, a cohaerentium corpore divellet, de vicinorum criminum nexu, de propinquorum scelerum complexu, ut solam eam secernat ad poenitentiae fructum? Nonne hinc idololatria, inde homicidium, detinebunt? et si qua vox [38]) fuerit, reclamabunt. Noster hic cuneus est, nostra compago. Ab idololatria metamur, illa distinguente coniungimur, illi de medio emicanti adulamur [39]), concorporavit nos scriptura divina, litterae ipsae glutina nostra sunt, iam nec ipsa sine nobis potest. Ego quidem idololatria saepissime moechiae occasionem subministro. Sciunt luci mei et mei [40]) montes, et vivae aquae, ipsaque in urbibus templa, quantum evertendae pudicitiae procuremus [41]). Ego quoque homi-

*) Exod. 20.

35) Honoravit *Latin.* 36) utique *Rigalt.* 37) signata *Wouw. MS.* 38) vis *Pet. Ciacon.* 39) adunamur *Latin.* 40) mei *delet Latin.* 41) procurem *Pet. Ciacon.*

perfectionem magis tendere, nec rursus fundamenta poenitentiae iacere ab operibus mortuorum: *) *Impossibile est enim*, inquit, *eos qui semel inluminati sunt, et donum coeleste gustaverunt et participaverunt spiritum sanctum, et verbum dei dulce gustaverunt* [187]), *occidente iam aevo cum exciderint, rursus revocari* [188]) *in poenitentiam, refigentes cruci in semetipsos filium dei, et dedecorantes. Terra enim quae bibit saepius devenientem in se humorem, et peperit herbam aptam his propter quos et colitur, benedictionem dei consequitur. Proferens autem spinas reproba et maledictioni proxima, cuius finis in exustionem.* Hoc qui ab apostolis didicit, et cum apostolis docuit, nunquam moecho et fornicatori secundam poenitentiam promissam ab apostolis norat. Optime enim legem interpretabatur, et figuras eius iam in ipsa veritate servabat. Ad hanc denique speciem disciplinae de leproso cautum fuit: **) *Si autem varietas effloruerit in cutem, et totam cutem texerit a capite usque ad pedes per omnem conspectum, et sacerdos cum viderit, emundabit eum, quoniam* [189]) *convertit in album, mundus est. Qua vero die visus fuerit in eiusmodi color vivus, inquinatus est.* Conversum enim hominem de pristino carnis habitu in candorem fidei, quae vitium et macula aestimatur in seculo, et totum novatum mundum voluit [190]) intelligi, qui iam non sit varius, non sit de pristino et novo aspersus. Si vero post abolitionem in vetustatem aliquid ex illa revixerit, rursum in carne eius quod emortuum delicto habebatur, immundum iudicari, nec expiari iam a sacerdote. Ita moechia de pristino recidiva, et unitatem novi coloris, a quo

*) Hebr. 6. **) Levit. 13.

187) et participaverunt spiritum sanctum, et verbum dei dulce gustaverunt *abest Paris.* 188) renovari *Latin.* 189) quod *Paris.* 190) voluit *abest Paris.*

spicias. Vetera enim transierunt secundum Esaiam *), et novata est iam novatio secundum Hieremiam **); et obliti posteriorum in priora porrigimur secundum Apostolum ***); et lex et prophetae usque ad Ioannem secundum dominum †). Nam et si cum maxime a lege coepimus demonstrando moechiam, merito ab eo statu legis, quem Christus non dissolvit, sed implevit. Onera enim legis usque ad Ioannem, non remedia: operum iuga reiecta sunt, non disciplinarum. Libertas in Christo non fecit innocentiae iniuriam. Manet lex tota pietatis, sanctitatis, humanitatis, veritatis, castitatis, iustitiae, misericordiae, benevolentiae, pudicitiae. In qua lege; ††) *beatus vir, qui meditabitur die ac nocte.* De qua idem David rursus: †††) *Lex domini invituperabilis*, convertens animas [44]). Iura domini directa, oblectantia corda. Praeceptum domini longe lucens, inluminans oculos. Sic et Apostolus: *a*) *Itaque lex quidem sancta est, et praeceptum sanctum et optimum*: utique: *b*) *Non moechaberis.* Sed et supra: *c*) *Legem ergo evacuamus per fidem? Absit, sed legem sistimus*, scilicet in his quae et nunc novo Testamento interdicta etiam cumulatiore praecepto prohibentur. Pro, *d*) *Non moechaberis*, *Qui viderit ad concupiscentiam, iam moechatus est in corde suo*: et pro, *Non occides*, *Qui dixerit fratri suo Racha, reus erit gehennae.* Quaere an salva sit lex non moechandi, cui accessit, nec concupiscendi. Ceterum si qua vobis exempla in sinum plaudent, non opponentur huic quam defendimus disciplinae. Frustra enim lex supra P.377.

*) Es. 43. **) Ier. 4. ***) Phil. 3. †) Matth. 11. ††) Ps. 1. †††) Ps. 18. *a*) Rom. 7. *b*) Exod. 20. *c*) Rom. 7. *d*) Matth. 5.

44) animam *Paris.*

scabra et maculas carnis, et abiicitur extra civitatem in locum immundum, deditus scilicet Satanae in carnis interitum, nec amplius reaedificatur in ecclesia post ruinam. Sic et de famulae concubitu, quae homini esset reservata, necdum redempta, necdum liberata. *) *Prospicietur*, inquit, *illi, et non morietur;* quia nondum est manumissa cui servabatur. Nondum enim caro a Christo manumissa, cui servabatur, impune contaminabatur, ita iam manumissa non habet veniam.

Cap. XXI. Haec si apostoli magis norant, magis utique curabant; sed et in hunc iam gradum decurram, excernens inter doctrinam apostolorum et potestatem. Disciplina hominem gubernat, potestas adsignat, seorsum quod potestas, spiritus autem deus. Quid autem docebat [192]) non communicandum operibus tenebrarum **)? Observa quod iubet. ***) Quis autem poterat donare delicta? hoc solius ipsius est. Quis enim dimittit delicta, ni solus deus? et utique mortalia quae in ipsum fuerint admissa, et in templum eius. Nam tibi quae in te reatum habeant, etiam
P. 431. septuagies septies iuberis indulgere in persona Petri. Itaque si et ipsos beatos apostolos [193]) tale aliquid indulsisse [194]) constaret, cuius venia a deo non ab homine competeret, non ex disciplina, sed ex potestate fecisse. Nam et mortuos suscitaverunt, quod deus solus: et debiles redintegraverunt, quod nemo nisi Christus: immo et plagas inflixerunt, quod noluit Chri-

*) 1. Cor. 5. Levit. 19. **) Ephes. 5. ***) Marc. 2. Matth. 18.

192) potestas assignat; sed rursum quid potestas? Spiritus. Spiritus autem deus est. Quid autem docebat? *Latin.* 193) ipsis beatis apostolis *Paris.* 194) indulsisset *Paris.*

Criſtus. Non enim decebat eum ſaevire qui pati venerat. *) Percuſſus eſt Ananias et Elimas, Ananias morte, Elimas caecitate, ut hoc ipſo probaretur [195]) Chriſtum et haec facere potuiſſe. Sic et prophetae caedem, et cum ea moechiam poenitentibus ignoverant, quia et ſeveritatis documenta fecerunt. Exhibe igitur et nunc mihi, apoſtolice, prophetica exempla, et agnoſcam divinitatem, et vindica tibi delictorum eiusmodi remittendorum poteſtatem, quod ſi diſciplinae ſolius officia ſortitus es, nec imperio praeſidere, ſed miniſterio, quis aut quantus es indulgere? qui neque prophetam, nec apoſtolum exhibens, cares ea virtute cuius eſt indulgere. Sed habet, inquis, poteſtatem eccleſia delicta donandi? hoc ego magis et agnoſco et diſpono, qui ipſum Paracletum in prophetis novis habeo dicentem: Poteſt eccleſia donare delictum, ſed non faciam, ne et alia delinquant. Quid ſi pſeudopropheticus ſpiritus pronuntiavit? Atqui magis everſoris fuiſſet, et ſemetipſum de clementia commendare, et ceteros ad delinquentiam temperare. Aut ſi et hoc ſecundum ſpiritum veritatis adfectare geſtivit: ergo ſpiritus P.432. veritatis poteſt quidem indulgere fornicatoribus veniam, ſed cum plurium malo non vult. De tua nunc ſententia quaero unde hoc ius eccleſiae uſurpes. Si quia dixerit Petro dominus: **) *Super hanc petram aedificabo eccleſiam meam, tibi dedi claves regni coeleſtis*, vel: *Quaecunque alligaveris vel ſolveris in terra, erunt alligata vel ſoluta in coelis*, idcirco praeſumis et ad te derivaſſe ſolvendi et alligandi poteſtatem, id eſt ad omnem eccleſiam Petri propinquam: qualis es evertens atque commutans mani-

*) Act. 5. et 13. **) Matth. 16.

195) ipſum probaret *Pariſ.*

manifestam domini intentionem personaliter hoc Petro conferentem? *Super te*, inquit, *aedificabo ecclesiam meam*, et: *Dabo tibi claves*, non ecclesiae: *Et quaecumque solveris vel alligaveris*, non quae solverint vel alligaverint. Sic enim et exitus docet. In ipso ecclesia exstructa est, id est per ipsum, ipse clavem imbuit: vides quam: *) *Viri Israëlitae*, *auribus mandate quae dico: Iesum Nazarenum virum a deo vobis destinatum*, et reliqua. Ipse denique primus in Christi baptismo reseravit aditum coelestis regni, quo solvuntur alligata retro delicta, et alligantur quae non fuerint soluta, secundum veram salutem, et Ananiam vinxit vinculo mortis, et debilem pedibus absolvit vitio valetudinis. Sed et in illa disceptatione custodiendae necne legis, primus omnium Petrus spiritu instinctus, et de nationum vocatione praefatus, *Et nunc*, inquit **), *cur tentastis dominum de imponendo iugo fratribus*, *quod neque nos*, *neque patres*
P. 433. *nostri sufferre valuerunt?* Sed enim per gratiam Iesu credimus nos salutem consecuturos sicut et illi. Haec sententia et solvit, quae omissa sunt legis, et alligavit quae reservata sunt. Adeo nihil ad delicta fidelium capitalia potestas solvendi et alligandi Petro emancipata. ***) Cui si praeceperat dominus etiam septuagies septies delinquenti in eum fratri indulgere, utique nihil postea alligare, id est retinere mandasset, nisi forte ea quae in dominum, non in fratrem quis admiserit. Praeiudicatur enim non dimittenda in deum delicta, quum in homine admissa donantur. Quid nunc et ad ecclesiam, et quidem tuam Psychice? Secundum enim Petri personam spiritalibus potestas ista conveniet aut apostolo aut prophetae. Nam et ecclesia proprie et principaliter ipse

*) Act. 2. **) Act. 15. ***) Matth. 16. 18.

pſe eſt ſpiritus, in quo eſt trinitas unius di-
rinitatis, pater et filius et ſpiritus ſanctus.
Illam eccleſiam congregat, quam dominus in
ribus poſuit. Atque ita exinde etiam nume-
rus omnis qui in hanc fidem conſpiraverint,
eccleſiae [196]) ab auctore et conſecratore cenſe-
tur, et ideo eccleſia quidem delicta donabit.
Sed eccleſia ſpiritus per ſpiritalem hominem,
non eccleſia numerus epiſcoporum. Domini
enim, non famuli eſt ius et arbitrium, dei
pſius, non ſacerdotis.

Cap. XXII. At tu iam et in martyras tuos
effundis hanc poteſtatem, ut quisque ex con-
ſenſione [197]) vincula induit adhuc mollia in
novo cuſtodiae nomine, ſtatim ambiunt moe-
chi, ſtatim adeunt fornicatores, iam preces P.434.
circumſonant, iam lacrymae circumſtagnant
maculati cuiusque, nec ulli magis aditum car-
ceris redimunt, quam qui eccleſiam [198]) per-
diderunt. Violantur viri ac feminae in tene-
bris plane ex uſu libidinum notis, et pacem
ab his quaerunt qui de ſua periclitantur. Alii
ad metalla confugiunt, et inde communicato-
res revertuntur, ubi iam aliud martyrium ne-
ceſſarium eſt delictis poſt martyrium novis.
Quis enim in terris et in carne ſine culpa, quis
martyr ſeculi incola, denariis [199]) ſupplex,
medico obnoxius et foeneratori? Puta nunc ſub
gladio iam capite [200]) librato, puta in pati-
bulo iam corpore expanſo, puta in ſtipite iam
leone [201]) conceſſo, puta in axe, iam incen-
dio adſtricto [202]), in ipſa dico ſecuritate et
poſſeſſione martyrii, quis permittit homini
donare quae deo reſervanda ſunt? a quo ea
ſine

196) eccleſia *Latin.* 197) confeſſione *Latin.*
198) eccleſiae *Pet. Ciacon.* 199) donariis *Latin.*
200) capiti *Latin.* 201) leoni *Latin.* 202) adſtructo
Wouw. MS.

ſine excuſatione damnata ſunt, quae nec apoſtoli, quod ſciam, martyres et ipſi donabilia indicaverunt. Denique iam ad beſtias depugnaverat Paulus Epheſi *); cum interitum decernit inceſto **). Sufficiat martyri propria delicta purgaſſe. Ingrati vel ſuperbi eſt in alios quoque ſpargere, quod pro magno fuerit conſecutus. Quis alienam mortem ſua ſolvit, niſi ſolus dei filius? Nam et in ipſa paſſione liberavit latronem. ***) Ad hoc enim venerat, ut ipſe a delicto purus et omnia ſan-
P. 435. ctus pro peccatoribus obediret [203]). Proinde qui illum aemularis donando delicta, ſi nil ipſe deliquiſti, plane patere pro me. Si vero peccator es, quomodo oleum faculae tuae ſufficere et tibi et mihi poterit? Habeo etiam nunc quo probem Chriſtum. Si propterea Chriſtus in martyre eſt, ut moechos et fornicatores martyr abſolvat; occulta cordis edicat, ut ita delicta concedat, et Chriſtus eſt. Sic enim dominus Ieſus Chriſtus poteſtatem ſuam oſtendit: †) *Quid cogitatis nequam in cordibus veſtris? Quid enim facilius eſt dicere paralytico, Dimittuntur tibi peccata; aut: Surge et ambula? Igitur ut ſciatis filium hominis habere dimittendorum peccatorum in terris poteſtatem, tibi dico paralytice; Surge et ambula.* Si dominus tantum de poteſtatis ſuae probatione curavit, ut traduceret cogitatus, et ita imperaret ſanitatem, ne non crederetur poſſe delicta dimittere; non licet mihi eandem poteſtatem in aliquo ſine eisdem probationibus credere. Quum tamen moechis et fornicatoribus a martyre expoſtulas veniam, ipſe confiteris eiusmodi crimina non niſi proprio martyrio diluenda, qui prae-

*) 1 Cor. 15. **) 1 Cor. 5. ***) Luc. 23. †) Matth. 9.

203) obiret *Wouw. MS.*

praesumis alieno. Quod si est, iam et martyrium aliud erit baptisma. *) *Habeo enim*, inquit, *et aliud baptisma.* Unde et ex vulnere lateris dominici aqua et sanguis, utriusque lavacri paratura manavit. Debeo ergo et primo lavacro alium liberare, si possum secundo; ingeramusque [204]) in sinum necesse est. Quaecunque auctoritas, quaecunque ratio moecho P. 436. et fornicatori pacem ecclesiasticam reddit; eadem debebit et homicidae et idololatrae poenitentibus subvenire; certe negatori, et utique illi, quem in praelio confessionis tormentis colluctatum saevitia deiecit. Ceterum indignum deo, et illius misericordia, qui poenitentiam peccatoris morti praevertit **), ut facilius in ecclesiam redeant, qui subando, quam qui dimicando ceciderunt. Urget nos dicere indignitas. Contaminata potius corpora revocabis, quam cruentata. Quae poenitentia miserabilior, titillatam prosternens carnem, an vero laniatam? Quae iustior venia in omnibus causis, quam voluntarius, an quam invitus peccator implorat? Nemo volens, negare compellitur; nemo nolens, fornicatur. Nulla ad libidinem vis est, nisi ipsa, nescit, quod libet cogi. Negationem porro quanta compellunt ingenia carnificis et genera poenarum? Quis magis negavit, qui Christum vexatus, an qui delectatus amisit? qui quum averteret [205]) doluit, an qui quum amitteret lusit? Et tamen illae cicatrices Christiano praelio insculptae; et utique invidiosae apud Christum, quia vicisse cupierunt; et sic quoque gloriosae, quia non vincendo cesserunt. In quas adhuc et diabolus ipse suspirat, cum sua infeli-

*) Luc. 12. Ioan. 19. **) Ezech. 33.

204) ingeram usque *Latin.* 205) amitteret *Par.*